ПОВІСТЬ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ

НЕВІДЦВІТНЕ СЛОВО

ПОВІСТЬ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ

ЛІТОПИС
(за Іпатським списком)

Київ
«Радянський письменник»
1990

ББК 84Р1 + 63.3(2)4 +
63.3(2Ук)4
П42

Кожен, хто цікавиться національною історією і тисячолітньою традицією її передачі і відтворення у слові, знає найдавнішу пам'ятку нашої літератури «Повість врем'яних літ», що створювалась в XI — на початку XII століття Нестором та іншими літописцями. Проте Несторів літопис за Іпатським списком, який, на відміну від Лаврентіївського списку, має виразне українське походження, на Україні жодного разу не видавався, а в Росії — востаннє 1871 року. У цьому виданні читач має змогу одночасно одержати оригінальний текст Іпатського списку і переклад сучасною мовою, також зроблено спробу вперше відтворити епічні оповідання літопису як віршований український епос періоду Київської Русі; має змогу з допомогою сумлінного упорядника і перекладача Василя Яременка дійти до витоків нашої української історії, до першооснов нашої державності, народності.

Переклад,
післяслово та коментарі
В. В. Яременка

Рецензент *В. О. Шевчук*
Редактор *В. П. Сидоренко*

Художники
Б. В. Валуєнко, В. С. Соловйов

П $\frac{4702640101-085}{М223(04)-90}$ БЗ.38.12.89

ISBN 5-333-00032-8

Літописець Руський,
з богом,
починаємо.
Отче,
благослови!

Повість
врем'яних літ
чорноризця
Федосієвого
монастиря
Печерського,
звідки пішла
Руська земля,
і хто в ній найперший почав
княжити,
[і з чого Руська земля]
такою стала.

ЛѢТОПИСЬ
ПО ИПАТСКОМУ СПИСКУ

Лѣтописець Руский съ Богомъ починаемь.

Отче благослови.

Повѣсть временныхъ лѣтъ черноризца Федосьева манастыря Печерьскаго, откуду есть пошла Руская земля и хто в ней почалъ пѣрвѣе княжити [и откуду Руская земля] стала есть.

Се начнемь повѣсть сию.

По потопѣ бо 3-е сынове Ноеви роздѣлиша земьлю: Симъ, Хамъ, Афетъ. Яся въстокъ Симови: Перьсида, Ватрь, доже и до Иньдикия в долготу и в широту и до Нирокурия, якоже рещи отъ въстока доже й до полуд[е]нья, и Сурия, и Мидия, и Ефратъ рѣку, и Вавилонъ, Кордуна, Асурианѣ, Месопоттамия, Аравия старѣйшая, Елумаисъ, Индиа, Аравиа силная, Кулии, Комагины, Финикия вся.

Се почнемо повість оцю.

Після потопу-бо троє синів Ноєвих,

Сим, Хам і Афет, розділили [між собою] землю.

Симові дістався схід: Персида, Ватр, аж до Індикія в довжину і до Нирокурія в ширину, так би мовити, від сходу і аж до полудення, і Сурія, і Мідія, і ріка Єфрат, і Вавілон, Кордуна, Асуріани, Месопотамія, Аравія старійша, Єлумаїс, Індія, Аравія сильна, Кулії, Комагини, вся Фінікія.

Хамови же яс[я] полуденья часть: Египетъ, Ефиопья, прилежащия къ Индомъ, другая же Ефиопья, из неяже исходить рѣка Ефиопьская Чермьна, текущая на въстокъ, Фива, Луви прилежащи доже до Куриния, Мармариа, Сурите, Ливуи другая, Нумидия, Масурия, Мавритания противу сущи Гадирѣ. Сущимъ же къ встокомъ имать Киликию, Памфилию, Пасидию, Мосию, Лукаонию, Фругию, Камалию, Ликию, Карию, Лудию, Масию другую, Троаду, Солиду, Вифунию, старую Фругию. И островы пакы имать: Сардинию, Крітъ, Купръ, і рѣку Гиону, зовемую Нилу.

Афетови же яся полунощная страна и западная: Мидия, Олъвания, Армения малая и великая, Каподокия, Фефлагони, Галатия, Кольхысъ, Воспории, Меоти, Дереви, Сармати, Тавриани, Скуфия, Фраци, Македония, Далматия, Молоси, Фесалия, Локрия, Пелення яже и Полопонисъ наречется, Аркадия, Ипириноя, Илурикъ, Словене, Лухития, Аньдріакия, Аньдриатиньска пучина; имать же и островы: Вританию, Сикелию, Евию, Родона, Хиона, Лѣзвона, Куфирана, Закуньфа, Кефалиния, Ифакину, Керкуру, и часть Асійскія страны, и нарицаюмую Онию, и рѣку Тигру, текущую межи Миди и Вавилономъ; до Понетьского моря на полунощныя страны: Дунай, Днестръ, и Кавькасийскыя горы, рекше Угорьскыя, и оттуда рекше доже и до Днепра; и прочая рѣкы: Десна, Припеть, Двина, Волховъ, Волга, иже идеть на въстокъ въ часть Симову. Въ Афетові же части сѣдить Русь, Чудь и вси языцѣ: Меря, Мурома, Всь, Мордва, Заволочьская Чюдь, Пермь, Печера, Ямь, Югра, Литва, Зимигола, Корсь, Сѣтьгола, Либь. Ляхове же и Пруси и Чюдь присѣдять к морю Варяскому. По сему же морю сѣдять Варязи сѣмо къ вьстоку до предѣла Симова, по тому же морю сѣдять къ западу до земли Агаляньски и до Волошьскые. Афетово же колѣно и то: Варязи, Свеи, Урмане, Готѣ, Русь, Аглянѣ, Галичанѣ, Волохове, Римлянѣ, Нѣмцѣ, Корлязи, Венедици, Фряговѣ и прочии присѣдять отъ запада къ полуденью и съсѣдятся съ племенемъ Хамовымъ.

Хамові ж дісталася полуднева частина: Єгипет, Єфіопія, що прилягає до Інду, друга Єфіопія, звідки бере початок єфіопська ріка Чермна, що тече на схід, Фіва, Луві, прилягає аж до Курінія; Мармарія, Суріте, Лівуї, Лівуї друга, Нумідія, Масурія, Мавританія, що напроти Гадирі. Із тих, що на сході, одержав Кілікію, Памфілію, Пісідію, Мосію, Лукаонію, Фругію, Камалію, Лікію, Карію, Лудію, Масію другу, Троаду, Соліду, Віфунію, стару Фругію. І острови одержав: Сардінію, Кріт, Купр і ріку Гіону, по-іншому — Ніл.

Афетові ж дісталися північні і західні краї: Мідія, Олванія, Арменія мала і велика, Каподокія, Фефлагоні, Галатія, Кольхис, Воспорії, Меоти, Дереви, Сармати, Тавриани, Скуфія, Фраці, Македонія, Далматія, Молоси, Фесалія, Локрія; Пеленія, або ж Полопоніс, Аркадія, Іпіріноя, Ілурік, Словене, Лухитія, Андріакія, Андріатинське море; отримав також і острови: Вританію, Сікелію, Євію, Родону, Хіону, Лізвону, Куфирану; Закунфу, Кефалинію, Іфакіну, Керкуру, і частину Азійського краю, що називають Онією, і ріку Тигр, що тече між Міді і Вавілоном; [і ті, що течуть] до Понтського моря в північних краях: Дунай, Дністр, і Кавкасійські гори, звані Угорськими, і звідти, кажуть, аж до Дніпра; та інші ріки: Десна, Припеть, Двіна, Волхов, Волга, що плине на схід у володіння Симові. В Афетовій же частині сидять русь, чудь і всі народи: меря, мурома, весь, мордва, заволочська чудь, перм, печера, ям, югра, литва, зимигола, корс, сітьгола, ліб. Ляхи ж, і прусси, і чудь присидять біля моря Варязького. Понад цим же морем сидять варяги — в напрямку на схід, до меж Симових, і на захід понад тим же морем сидять до землі агалянської і волоської. Афетове ж коліно і це: варяги, свеї, урмани, готи, русь, агляни, галичани, волохи, римляни, німці, корляги, венедиці, фрягове та інші присидять від заходу до полудення і сусідять з Хамовим племенем.

Симъ же и Хамъ и Афетъ, раздѣливше землю, и жребий метавше не переступати никомуже въ жребий братень, и живяху кождо въ своей части И бысть языкъ единъ, и умножившимся человѣкомъ на земли, и помыслиша создати столпъ до небеси, въ дни Нектана и Фалека, и събравшеся на мѣстѣ Сенарь полѣ здати столпъ до небесе и городѣ около его Вавилонъ, и здаша столпъ за 40 лѣтъ, и не свѣршенъ бысть. И спиде Господъ Богъ видѣть городъ и столпа, и рече Господь: се родъ единъ и языкъ единъ. И смѣси Богъ языки и раздѣли на 70 и ра два языка, и рассѣя по всей земли. По размѣшеньи же языкъ, Богъ вѣтромъ великомъ раздруши столпъ, и есть останокъ его межи Асура и Вавилона; и есть въ высоту и въ ширину локотъ 5323 локотъ; въ лѣта многа хранимъ останокъ. По раздрушенiи же столпа и по раздѣлении языкъ, прияша сынове Симовы въсточныя страны, а Хамовы же сынове полуденныя страны; Афетови же сынове западъ прияша и полунощьныя страны. Отъ сихъ же 70 и дву языку бысть языкъ Словенескъ отъ племени же Афетова, нарицаемѣи Норци, иже суть Словенѣ.

По мнозѣхъ же временѣхъ сѣлѣ суть Словени по Дунаеви, где есть нынѣ Угорьская земля и Болгарьская. Отъ тѣхъ Словенъ розидошася по земьли и прозвашася имены своими, где сѣдше на которомъ мѣстѣ. Яко пришедше сѣдоша на рѣцѣ именемъ Моравѣ, и прозвашася Морава, а друзии Чесѣ нарекошася. А се ти же Словѣне: Хорвати Бѣлии, Серпь, и Хутанѣ. Волохомъ бо нашедшимъ на Словены на Дунайские и сѣдшимъ в нихъ и насиляющимъ

Сим же, Хам і Афет розділили землю,
І жереб метали не переступати нікому жереб братній,
І жив кожний у своїй частині.
І був народ єдиний,
І умножився людьми на землі,
І намислили вони в дні Нектана і Фалека спорудити стовп до небес,
І зібралися в місцевості Сенар зводити на полі стовп до неба,
І город біля нього Вавілон,
І будували стовп сорок літ,
І не закінчили його.
І зійшов Господь Бог подивитися город і стовп,
І сказав Господь: «Се рід один
І мова одна».
І змішав Бог мови,
І розділив на сімдесят і на дві мови,
І розсіяв по всій землі.
Після змішання мов Бог вітром великим зруйнував стовп,
І є останок його на межі Асура і Вавілона.
І є він у висоту і в ширину 5323 лікті,
І вже багато літ бережуть останок.

Після зруйнування стовпа і поділу мов взяли сини Симові східні країни, а Хамові сини — полудневі країни, Афетові ж сини взяли захід і опівнічні країни. Від цих же сімдесяти і двох народів і був народ слов'янський племені Афетового, названий норцями, що суть словени.

По довгих временах сіли словени по Дунаю, де нині Угорська земля і Болгарська. Від тих словен розійшлися по землі і прозвалися іменами своїми, де хто сів, на якому місці. Хто прийшов і сів на ріці Мораві, то й прозвалися морава, а інші нареклися чехами. А се ті ж словени: хорвати білії, серп і хутани. Коли на дунайських словен найшли волохи, і сіли на їхніх землях, і чинили над ними

имъ, Словѣне же ови пришедше и сѣдоша на Вислѣ, и прозвашася Ляховѣ, а отъ тѣхъ Ляховъ прозвашася Поляне, Ляховѣ друзии Лютичѣ, инии Мазовшане, а инии Поморяне. Такоже и тѣ же Словѣне пришедше сѣдоша по Днепру и наркошася Поляне, а друзии Деревляне, зане сѣдоша в лѣсѣхъ; а друзии сѣдоша межи Припѣтью и Двиною и наркошася Дреговичи; и инии сѣдоша на Двинѣ, и наркошася Полочане, рѣчькы ради, яже втечеть въ Двину, именемь Полота, отъ сея прозвашася Полочанѣ. Словѣне же сѣдоша около озера Илмера, и прозвашася своимъ именемъ и сдѣлаша городъ и нарекоша и Новъгородъ; а друзии же сѣдоша на Деснѣ и по Семи и по Сулѣ и наркошася Сѣвера. И тако разидеся Словенескъ языкъ, тѣмьже и прозвашася Словеньская грамота.

Поляномъ же живущимъ особь по горамъ симъ, и бѣ путь из Варягъ въ Грекы; и изъ Грекъ по Днепру, и вѣрхъ Днепра волокъ до Ловоти, и по Ловоти внити въ Илмерь озеро великое, из него же озера потечеть Волховъ и втечеть въ озеро великое Нево, и того озера внидетъ устье в море Варяское; и по тому морю внити доже и до Рима, а отъ Рима прити по тому же морю къ Царюграду, и отъ Царяграда прити в Понтъ море, в неже втечеть Днѣпръ рѣка. Днѣпрь бо течеть изъ Воковьского лѣса, и потечеть на полудни; а Двина изъ того же лѣса потечеть, и идеть на полуночье и внидеть в море Варяское; ис того же лѣса потечеть Волга на въстокъ, и вътечеть седьмьюдесятъ жерелъ в море Хвалійское. Тѣмьже из Русі можеть ити по Волзѣ в Болгары

насильство, словени ж ті прийшли і сіли на Віслі і стали називатися ляхами, а від тих ляхів пішли інші назви — поляни, ляхи другії — лютичі, інші — мазовшани, ще інші — поморяни. Також і ті словени, що прийшли і сіли по Дніпру, нареклися поляни, а другії — деревляни, оскільки сиділи в лісах; а інші сиділи межи Прип'яттю і Двіною і називалися дреговичі; ще інші жили на Двіні і називалися полочани від назви річки Полота, що впадає в Двіну. Від неї і прозвалися — полочани.

Словіни ж сиділи побіля озера Ілмера, називалися своїм іменем, і збудували город, і нарекли його Новгород; а другії ж сиділи по Десні, по Семі, і по Сулі і називалися сівера.

І так розійшовся словенський народ, його іменем і грамота названа словенською.

Поляни жили осібно по горах сих,
І був шлях із варягів у греки;
І од греків по Дніпру,
І з верхів'їв Дніпра волоком до Ловоті,
І по Ловоті входили в велике Ілмер-озеро.
Із цього озера витікає Волхов
І впадає в озеро велике Нево,
Із того озера впадає гирло в море Варязьке,
І по тому морю можна дійти і до Риму,
І від Риму прийти морем аж до Царгорода,
І від Царгорода прийти в Понт-море, в нього впадає Дніпр-ріка.

Із Воковського лісу витікає Дніпро
І тече на південь;
І Двіна із того ж лісу витікає
І тече на північ,
І впадає в море Варязьке;
Із того ж лісу витікає Волга
І тече на схід,
І впадає сімдесятьма рукавами в море Хвалійське.
Із Русі тим шляхом можна дійти Волгою до болгар,

и въ Хвалисы, и на въстокъ доити въ жеребий Симовъ; а по Двинѣ въ Варягы, а изъ Варягъ и до Рима, отъ Рима же и до племени Хамова. А Днепръ втечеть въ Понтеское море треми жерелы, иже море словеть Руское, по нему же училъ святый апостолъ Андрѣй, братъ Петровъ, якоже ркоша. Андрѣю учащю в Синопии, пришедшю ему в Корсунь, увидѣ, яко ис Корьсуня близъ устье Дьнѣпрьское, и въсхотѣ поити в Римъ, и приде въ устье Днепрьское; и оттолѣ поиде по Днѣпру горѣ, и по приключаю Божію приде и ста подъ горами на березѣ. И заутра въставъ, рече к сущимъ с нимъ ученикомъ: «видите горы сия? яко на сихъ горахъ въсияеть благодать Божия, имать и городъ великъ быти, и церкви мьногы имать Богъ въздвигнути». И въшедъ на горы сия, и благослови я, и постави крестъ, и помолився Богу, и слѣзе съ горы сея, а идеже послѣже бысть Киевъ, и поиде по Днѣпру горѣ. И приде въ Словены, идеже нынѣ Новъгородъ. И видѣвъ люди ту сущая, какъ ихъ обычай, и како ся мыють и хвощются, и удивися имъ. И иде въ Варягы, и приде въ Римъ, исповѣда,

елико научи и елико видѣ,

І в Хвалісн,
І на схід дійти у жереб Симів;
І Двіною до варягів
І з варягів аж до Риму,
А від Риму — і до племені Хамового.
А Дніпро впадає в Понтське море трьома рукавами,
І море те називають Руським.

Понад морем Руським учив святий апостол Андрій,
Брат Петрів, як його називають.

Андрій учив у Синопії,
І коли прийшов у Корсунь,
І довідався, що поблизу Корсуні гирло Дніпрське,
І захотів піти в Рим.
І прийшов до гирла Дніпрського
І звідти пішов по Дніпру горі,
І за призначенням божим прийшов
І став під горами на березі.
І, вставши зранку, рече учням своїм, що були з ним:
«Бачите гори оці? Яка на горах цих возсія
благодать божа,
І має бути город великий,
І багато церков бог воздвигне».
І зійшов на гори ці,
І благословив їх,
І хрест поставив,
І помолився Богу,
І зійшов з гори тої, де опісля постав Київ,
І пішов по Дніпру горі.
І прийшов до словен, де нині Новгород.
І побачив людей там сущих, який в них обичай,
І як вони [в лазнях] миються,
І хвощаться,
І дивувався їм,
І пішов до варягів,
І прийшов до Риму.
І розповів, чому навчав і що бачив.

и рече имъ: «дивно
видѣхъ землю Словеньску; идущю ми сѣмо, видѣхъ банѣ древяны, и пережьгуть я велми, и съвлекутся и будутъ нази, и обольются мытелью, и возмуть вѣники и начнуть хвостатись, и того собѣ добьють, одва вылѣзуть ле живы, и обольются водою студеною, и тако оживутъ. И тако творять по вся дни не мучими ни кым[ъ] же, но сами ся мучать, и творять не мытву себѣ, но мученье». И се слышавше, дивляхуся. Андрѣй же бывъ в Римѣ, приде въ Синопию.

Поляномъ же живущимъ особѣ и владѣющимъ роды своими, яже и до сея братья бяху Поляне, и живяху кождо съ родомъ своимъ на своихъ мѣстехъ, володѣюще кождо родомъ своимъ. И быша 3 брата, единому имя Кий, а другому Щекъ, а третьему Хоривъ, и сестра их Лыбѣдь. И сѣдяше Кий на горѣ, кдѣ нынѣ увозъ Боричевъ, а Щекъ сѣдяше на горѣ, кдѣ нынѣ зовется Щековица, а Хоривъ на третьей горѣ, отнюдуже прозвася Хоривіца; створиша городокъ, во имя брата ихъ старѣйшаго, и наркоша и Киевъ. И бяше около города лѣсъ и боръ великъ, и бяху ловяще звѣрье. Бяхуть бо мудрѣ и смыслени, и нарицахуся Поляне, отъ нихъ же суть Поляне Кияне и до сего дни.

І рече їм:
«Дивну бачив землю словенську,
Проходячи якою, бачив бані дерев'яні,
І перегрівають їх вельми,
І роздягаються догола
І обливаються мителлю,
І беруть віники
І починають хвоськатись,
І до того себе б'ють, що ледве живі вилазять,
І обіллються студеною водою
І знову оживають.
І так роблять завжди, ніхто їх не мучить,
А мучать самі себе,
І творять не миття собі, а мучення».
І хто слухав це, дивувалися.
Андрій же, побувши в Римі, пішов у Синопію.
Поляни ж жили осібно і володіли родами своїми,
І до цих братів, отже, були поляни,
І жили кожен з родом своїм, на своїх місцях,
І володів кожен родом своїм.
І були три брати. Одному ім'я Кий,
А другому — Щек,
А третьому — Хорив,
І сестра їхня — Либідь.
І сидів Кий на горі, де нині узвіз Боричів,
А Щек сидів на горі, що й нині зоветься Щекавиця,
А Хорив — на третій горі, від нього ж
прозвалася Хоривиця.
І в ім'я брата свого старшого заклали городок
І назвали його Київ.
І був коло города ліс
І бір великий,
І були [вони] мисливці на звірів.
І тямущі та мудрі були,
І називалися поляни,
І від них же поляни-кияни і до сьогодні.

Инии же, не вѣдуще, ркоша, яко Кий есть перевозникъ бысть; у Киева бо перевозъ бяше тогда съ оноя страны Днепра, тѣмь глаголаху: на перевозъ на Киевъ. Аще бо быль перевозникъ Кый, то не бы ходилъ къ Царюграду; но сий Кий княжаше в роду своем; и приходившю ему къ царю не свѣмы, но токмо о семъ вѣмы, якоже сказають, яко велику честь приялъ есть от царя, которого не вѣмъ и при которомъ приходи цари. Идущю же ему опять, приде къ Дунаеви, и възлюби мѣсто и сруби городокъ малъ, и хотяше сѣсти с родомъ своимъ, и не даша ему близъ живущии; еже и до нынѣ нарѣчють Дунайци городіще Киевѣць. Киеви же прішедшю въ свой городъ Киевъ, ту и скончa животъ свой, и брата его Щекъ и Хоривъ и сестра ихъ Лыбѣдь ту скончашася.

И по сей братьи почаша дѣржати родъ ихъ княжение въ Поляхъ; а въ Деревляхъ свое, а Дрьговичи свое, а Словѣне свое въ Новъгородѣ, а другие на Полотѣ, иже и Полочанѣ. Отъ сихъ же и Кривичи, иже сѣдять на верхъ Волгы, и на вѣрхъ Двины, и на вѣрхъ Днѣпра, ихъ же и городъ есть Смолѣнескъ: туда бо сѣдять Кривичи. Таже сѣверо отъ нихъ, на Бѣлѣозерѣ, сѣдять Вѣсь, а на Ростовѣ озерѣ Меря, а на Клещинѣ озерѣ сѣдять Мѣря же: а по Оцѣ рѣцѣ, кде втечеть въ Волгу, языкъ свой Мурома, и Черемиси свой языкъ, и Мордва свой языкъ. Се бо токмо Словѣнескъ языкъ въ Русі: Поляне, Деревляне, Новъгородьци, Полочане, Дьрьговичи, Сѣверо, Бужане, зань сѣдять по Бугу, послѣ же Волыняне. І се суть инии языцѣ, иже дань дають Руси: Чюдь, Весь, Меря, Мурома, Черемись, Мордва, Пѣрмь, Печера, Ямь, Литва, Зимѣгола, Корсь, Норома, Либь; си суть свой языкъ имуще, отъ колѣна Афетова, иже живуть на странахъ полунощныхъ.

Словеньску же языку, якоже ркохомъ, живущю на Дунаи, придоша отъ Скуфъ, рекше отъ Козаръ, рекомии Болгаре, и сѣдоша по Дунаеви, насѣлницѣ Словеномъ бѣша. А по семъ придоша Угре Бѣлии, на наслѣдиша землю Словѣньскую, прогнаше Волохы, иже бѣша преже приялѣ землю Словеньску; си бо Угри начаша быти при Ираклии цари, иже ходиша на Хоздроя царя Пѣрьскаго. В си же времена бысть

Інші, не знаючи, кажуть, що Кий був перевізником; бо біля Києва був перевіз тоді з того боку Дніпра, тому й говорили: «на перевіз на Київ», а коли б Кий був перевізником, то не ходив би до Цареграда. Але цей Кий княжив у роду своєму; і ходив він до царя, якого — не знаю, але тільки знаю те, як переказують, що велику честь мав від царя, якого — не знаю і при якому приходив царі.

Ідучи назад, прийшов [Кий] до Дунаю, і вподобав місце, і поставив городок малий, і хотів сісти з родом своїм, і не дали йому ті, що жили поблизу, ще й донині називають дунайці городище Києвець. Кий же прийшов у свій город Київ, тут скінчив життя своє, і брат його Щек, і Хорив, і сестра їхня Либідь — тут померли.

І після тих братів почав їхній рід держати княження в Полях, а в Деревлях — своє, а дреговичі — своє, а слов'яни — своє в Новігороді, а інші на Полоті, себто полочани. Від цих же і кривичі, що сидять у верхів'ях Волги, і в верхів'ях Двіни, і в верхів'ях Дніпра, і їхній город — Смоленськ, там-бо сидять кривичі. Так само сівери біля них, на Білоозері сидить весь, а на Ростові-озері — меря, на Клещині-озері також сидить меря, а по Оці-ріці, де впадає в Волгу, свою мову має мурома, і черемиси — свою мову, і мордва свою мову. Це-бо тільки в Русі словінська мова: поляни, деревляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверо, бужани, бо сидять по Бузі,— потім волиняни. А це інші народи, що дань дають Русі: чудь, весь, меря, мурома, черемись, мордва, пермь, печера, ям, литва, зимігола, корсь, норома, либ,— ці свою мову мають, всі вони — з коліна Афетового, що живуть в країнах опівнічних.

До словенського народу, що жив, як уже казав, на Дунаї, прийшли від скуф, сказати б від козар, так звані болгари і, осівши по Дунаєві, стали чинити насилля над словенами. А після них прийшли угри білі, і захопили землю словінську, і прогнали волохів, які ще раніше взяли словенську землю. Ці угри з'явилися за царя Іраклія, який ходив у похід на пірського царя Хоздроя. У ці часи були

и Обре, иже воеваша на царя Ираклия и мало его не яша; си же Обри воеваша на Словѣны и примучиша Дулѣбы, сущая Словѣны, и насилье творяху женамъ Дулѣбьскымъ: аще поѣхати бяше Обрину, не дадяше въпрячи коня, ни волу, но веляше въпрячи 3, или 4, ли 5 женъ в телѣгу и повести Обрина; а тако мучаху Дулѣбы. Бяху бо Обри тѣломъ велицѣ, а умомъ горди, и потреби я Богъ, и помроша вси, и не оста ни единъ Обринъ; и есть притча в Руси и до сего дни: погибоша аки Обри; ихъже нѣсть ни племени, ни наслѣдка. По сихъ бо придоша Печенизѣ; и пакы идоша Угри Чернии мимо Киевъ, послѣ же при Ользѣ.

Поляномъ живущимъ особѣ, якоже ркохомъ, сущии отъ рода Словѣньска, и наркошася Поляне, а Деревляне отъ Словенъ же, и нарекошася Древляне; Радимичи бо и Вятичи отъ Ляховъ. Бяста бо два брата в Лясѣхъ, Радимъ, а другый Вятокъ, и пришедша сѣдоста, Радимъ на Съжю, и прозвашася Радимичи, а Вятко сѣде своимъ родомъ по Оцѣ, отъ него прозвашася Вятичи. И живяху в мирѣ Поляне, и Древляне, и Северо, и Радимичи, и Вятичи, и Хорвати. Дулѣби же живяху по Бугу, кде нынѣ Волыняне, а Улутичи, Тиверци сѣдяху по Бугу и по Днѣпру, и присѣдяху къ Дунаеви; и бѣ множ[с]тво ихъ, сѣдяху бо по Бугу и по Днепру оли до моря, и суть городи ихъ и до сего дне, да то ся зовяху отъ Грѣкъ Великая Скуфь.

Имѣяхуть бо обычая своя, и законы отецъ своихъ и предания кождо своя норовъ. Поляне бо своихъ отецъ обычаи имяху тихъ и кротокъ, и стыдѣнье къ снохамъ своимъ и къ сестрамъ, и къ матеремъ своимъ, и снохы къ свекровамъ своимъ и къ дѣверемъ велико стыдѣнье имуще; и брачныи обычаи [и]мѣаху: не хожаше женихъ по невѣсту, но привожаху вечеръ, а заутра приношаху что на ней вдадуче. А Деревляни живяху звѣрьскымъ образомъ, живуще скотьскы: и убиваху другъ друга, ядуще все нечисто, и браченья в нихъ не быша, но умыкаху у воды дѣвица. А Радимичи, и Вятичи, и Северо одинъ обычай имяху: живяху в лѣсѣ, якоже всякый звѣрь, ядуще все нечисто, и срамословье в нихъ предъ отци и предъ снохами; и бъраци не бываху в нихъ, но игрища межю селы. И схожахуся на игрища, на

і обри, що воювали проти царя Іраклія і ледве не полонили його; ці ж обри воювали проти словін, і пригнітили дулібів, теж словінів, і насилля чинили над жінками дулібськими: якщо треба поїхати обрину, то не давав впрягти ні коня, ні вола, а велів впрягти три, або чотири, або й п'ять жінок у телігу і везти обрина; і так мучили дулібів. Були обри тілом великі, а умом горді, і винищив їх бог, і померли всі, і не залишилося жодного обрина; і є на Русі донині прислів'я: «погибоша аки обри», і нема ні племені їхнього, ні наслідника. Після них прийшли печеніги, а потім ішли повз Київ угри чорні, але то вже пізніше, за Олега.

Поляни ж, як говорилось, жили осібно, належали до словінського роду і назвалися поляни. А деревляни також словени і назвалися древлянами. Радимичі ж і вятичі — від ляхів. Було у ляхів два брати — Радим, а другий Вяток. І прийшли і сіли: Радим на Сожі, і від нього прозвалися радимичі, а Вятко сів зі своїм родом по Оці, від нього і прозвалися в'ятичі. І жили в мирі поляни, і древляни, і сіверо, і радимичі, і в'ятичі, і хорвати. Дуліби жили по Бузі, де нині волиняни, а улутичі, тіверці сиділи по Бузі і по Дніпру і присидять до Дунаю, і було без ліку їх, сиділи-бо по Бузі і по Дніпру аж до моря, і є города їхні і до сьогодні. Край той греки називають Велика Скуф.

Всі мають звичаї свої, і батьківські закони, і перекази, кожен норов свій. Поляни своїх батьків обичаї мають, тихі й покірливі, і стидливість до снох своїх, і до сестер, і до матерів своїх. І снохи до свекрів і діверів своїх велику стидливість виявляють. І брачні обичаї мають: не ходить жених по невісту, а приводять її ввечері, а наступного дня приносять, що за нею дадуть. А деревляни жили по-звіриному, жили по-скотськи: і убивали один другого, їли все нечисте, і брачення у них не бувало, а умикали дівиць біля води. А радимичі, і в'ятичі, і сіверо один обичай мали: жили в лісі, як всякий звір, їли все нечисте, і соромослів'я в них при батьках і при снохах. І брачення у них не бувало, а ігрища між селами. І сходилися на ігрища, на

плясанья и на вся бѣсовьскыя пѣсни, и ту умыкаху жены собѣ, с нею же кто свѣщевашеся; имяхуть же по двѣ и по три жены. И аще кто умряше, творяху трызну надъ нимъ, и по семъ творяху кладу велику, и възложатъ на кладу мертвѣца, и съжигаху, и по семъ събравше кости, вложаху въ ссудъ малъ и поставляху на столпѣ на путехъ, иже творять Вятичи и нынѣ. Си же обычай творяху и Кривiчи и прочии погании, не вѣдуще закона Божиа, но творяху сами себѣ законъ.

Глаголеть Георгий в лѣтописьцѣ: ибо комуждо языку овѣмь законъ исписанъ есть, другымъ же обычая; зане безаконнымъ отечьствиемъ мнится. Отъ нихъ же пѣрьвое Сирии, живущии на конѣцъ земля, законъ имуть отець своихъ и обычая: не любодѣяти, ни прѣлюбодѣяти, ни красти, ни клеветати, ли убилати, ли зло дѣяти всема отъинудь. Законъ же Иуктирiянъ, глаголемии Върахманѣ и островичи, иже отъ прадѣдъ показаньемь и благочестьемь, мясъ не ядуще, ни вина пьюще, ни блуда творяще, ни какоя же злобы творяще, страха ради многа. Ибо явѣ таче прилежащимъ к нимъ Индомъ, убистводѣйца, сквѣрнотворящии, гнѣвливи паче естьства; вънутренѣйшии же странѣ ихъ человѣкы ядуще, и страньствующихъ убиваху, паче же ядять яко иси. Етеръ же законъ Халдѣемъ и Вавилоняномъ: матери поимати и съ братними чады блудъ дѣяти, и убивати; всяко бестудьное дѣяние яко дѣтелье мнятся дѣюще, любо аще и далече страны своея будуть. Инъ же законъ Гилиомъ: жены у нихъ орють, и хоромы зижють, и мужьскыя дѣла творять, но и любы творить елико хощеть, не въздѣржаемы отъ мужий своихъ отинудь, ни зазрять, в нихъ же суть и хоробрыя жены, ловити звѣрѣ крѣпькы; владѣють жены мужьми своими и вѣдобьляють ими. Въ Вритании же многи мужи съ единою женою спять, такоже и многыя жены съ единымъ мужемъ похотьствують, и безаконьная законъ отецъ творять независтьно, и невъздѣржанно.

Амазоняни же мужа не имуть,
акы скотъ бесловесный,
но единою лѣтомъ к вешнимъ
днемъ озѣмьствени

танцювання, і на всі бісівські пісні, і тут умикали собі жінок, хто з якою зговориться; мали ж по дві і по три жони. А коли хто помирав, творили над ним тризну, опісля робили вогнище велике, і клали на вогнище померлого [в колоді] — і спалювали. Потім збирали кості, вкладали в невеликий сосуд і виставляли на стовпі на путях, як то роблять в'ятичі і зараз.

Такого ж звичаю дотримувались і кривичі та інші поганії, що не відали закону божого, а самі творили для себе закон.

Говорить Георгій [Амартол] у літописці: «Бо кожному народу є спільний писаний закон, а другому — обичаї, що вважається беззаконним батьківським заповітом. Серед таких найперші сірійці, що живуть край світу; закон прийняли, батьками даний, і обичаї: не любодіяти, не чинити перелюб, не красти, не обмовляти, чи убивати, чи, взагалі, творити будь-яке зло. Закон же у іуктиріан, яких ще називають врахманами і островитами, від прадідів за приклад і благочестя взятий, під страхом великим не їсти м'яса, не пити вина, блуду не творити і ніякої злоби. А у сусідніх з ними індусів діється так: убивають, скверну творять, гнівливі понад міру, у глибині їхньої країни людей їдять, і подорожніх убивають, а найбільше їдять, як пси. Якийсь закон у халдеїв і вавілонян: з матерями одружуються, і з дітьми братів блуд чинять, і убивають; будь-яке соромітне діло вважають за доброчесне і творять його навіть перебуваючи далеко від своєї країни. Інший закон у гіліом: жінки у них орють, і хороми зводять, і мужські справи вершать, але і коханню віддаються досхочу, не стримувані ніскільки чоловіками своїми, і не соромляться їх, жінки в них хоробрі, здатні ловити звірів; владарюють жінки над своїми чоловіками і правлять ними. У Вританії ж багато чоловіків сплять із однією жінкою, а також буває, що кілька жінок з одним чоловіком насолоджуються, і беззаконний закон батьків творять без осуду і спину. Амазонки ж чоловіків не мають, подібно скотам безсловесним, але один раз у рік, весняного дня виходять із своєї

будуть, и съчитаються съ окрѣстными мужи, яко нѣкоторое имъ торжество и велико празднество время тѣ[мъ] мнять, отъ нихъ заченшимъ в чревѣ, и пакы разбѣгнутся отсюду вси. Въ время же хотящимъ родити, аще родится отроча, погубять и, аще ли дѣвическъ полъ, то въздоять и прилѣжьно и въспитають. Якоже се и нынѣ при насъ Половци законъ дѣржать отець своихъ, кровь проливати, а хвалящеся о семъ, и ядуще мертвечину и всю нечистоту, хомакы и сусолы, и поимають мачехы своя и ятрови, и ины обычая отець своихъ. Но мы же християне, елико земль, иже вѣрують въ святую Троицю, и въ едино крещение, и въ едину вѣру, законъ имамъ одинъ, елико в Христа крѣстихомъся, и въ Христа облекохомся.

По сихъ же лѣтехъ, по смерти братья сея, быша обидими Деревляны и инѣми околными, и наидоша я Козаре, сѣдящая в лѣсѣсхъ на горахъ, и ркоша Козарѣ: «платите намъ дань». Задумавше же Поляне и вдаша отъ дыма мечь, и несоша Козарѣ къ князю своему и къ старѣйшинамъ своимъ, и рѣша имъ: «се налѣзохомъ дань нову». Они же рѣша имъ: «откуду»? Они же рѣша имъ: «в лѣсѣ на горахъ, надъ рѣкою Днѣпрьскою». Оні же ркоша: «что суть вдалѣ»? Они же показаша мечь. И рѣша старцѣ Козарстии: «не добра дань, княже! мы доискахомся оружьемь одиноя страны, рѣкше саблями, а сихъ оружье обоюдуостро, рекше мечи; си имуть имати и на насъ дань и на инѣхъ странахъ». Се же събысться все; не отъ своея воля ркоша, но отъ Божия изволѣнья.

землі і злучаються з чоловіками навколишніх місць і вважають той час урочистим і великим святом. Коли ж відчують в утробі зачаття, розбігаються звідти всі. Коли приходить час родити і народжується отроча, гублять його, а якщо дівчинка, то вигодують її старанно і виховають».

Так само і зараз, при нас, половці тримаються батьківських законів; кров проливають, ще й хваляться цим, їдять мертвеччину і всіляку нечистоту, хом'яків і сусолів, і одружуються із своїми мачухами та ятрівками, і інші обичаї батьків своїх [сповняють]. Але ж ми християни, скільки земель, що вірують у святу Трійцю, і в єдине хрещення, і в єдину віру, закон маємо один, оскільки у Христа хрестимося, і в Христа одяглися.

По цих же роках, після смерті братів отих,
Зазнали утисків [поляни] від деревлян
І інших навколишніх [народів].
І найшли на них козари, де в лісах на горах сиділи,
І рекли козари: «Платіте нам дань».
І порадилися поляни,
І дали від диму меч,
І понесли козари своєму князю
І до старійшин своїх
І вістять їм: «Це добули нову дань».
Вони ж кажуть їм: «Звідки?»
Вони ж відповіли їм: «Із лісу на горах,
Що над рікою Дніпрською».
Вони ж питають: «І що дали?»
Вони ж показали меч.
І сказали старці козарськії:
«Недобра дань, княже!
Ми добули їх зброєю однобічною, кажемо — шаблею,
А в них оружжя на два боки гостре, зветься мечі.
Ці будуть і з нас данину брати,
І з інших країн».
І збулося все це, бо не з власної волі говорили,
а з божого повеління.

Яко и при Фараонѣ, цари Египетьстемь, егда приведоша Моисѣя предъ Фараона, и ркоша старци Фараони: сий хощеть смирить область Египетську, якоже и бысть. Погыбоша Египтянѣ отъ Моисѣя, а пѣрвѣе бьша работающе имъ, тако и си пѣрвѣе владѣша, а послѣдѣ самѣми владѣють. Якоже и бысть: володѣють бо Козары Русьтии князи и до днешняго дне.

В лѣто 6360, индикта 15, наченшю Михаилу царьствовати, начася прозывати Руская земля. О семъ бо увѣдахомъ, яко при семъ цари приходиша Русь на Царьградъ, якоже пишеть в лѣтописании Грѣцкомъ; тѣмьже и отселѣ почнемъ и числа положимъ: яко отъ Адама до потопа лѣтъ 2242; а отъ потопа до Аврама лѣтъ 1082; отъ Аврама до исхожения Моисѣева лѣтъ 430; отъ исхожения Моисѣева до Давида лѣтъ 601; отъ Давида и отъ начала царства Соломоня до плѣнения Иерусалимова лѣтъ 448; отъ плѣнения до Александра лѣтъ 318; отъ Александра до Христова Рождества лѣтъ 333; отъ Христова Рожьства до Костянтина лѣтъ 318; отъ Костянтина же до Михаила сего лѣтъ 542. Отъ пѣрьваго лѣта Михаила сего до пѣрваго лѣта Олгова, Рускаго князя, лѣтъ 29; отъ пѣрваго лѣта Олгова, понелѣже сѣде в Киевѣ, до пѣрваго лѣта Игорева лѣтъ 31; отъ пѣрваго лѣта Игорева до пѣрваго лѣта Святославля лѣтъ 33; отъ пѣрваго лѣта Святославля до пѣрваго лѣта Ярополча лѣтъ 28; Ярополкъ княжи лѣтъ 8; Володимеръ княжи лѣтъ 37. Ярославъ княжи лѣтъ 40. Тѣмьже отъ смерти Святославля до смерти Ярославли лѣтъ 85; отъ смерти Ярославли до смерти Ярополчи лѣтъ 60. Но мы на предлежащее възъвратимся и скажемъ, что ся удѣяло в лѣта си; якоже преже почали бяхомъ пѣрвое лѣто Михаила, и по ряду положимъ числа.

В лѣто 6361-е. В лѣто 6362-е. В лѣто 6363-е. В лѣто 6364-е. В лѣто 6365-е.

В лѣто 6366-е. Михаилъ царь изыде с вои берегомъ и моремъ на Болъгары; Болгар[ы] же увидѣвьши, не могоша противу, креститися просиша

Так було і за фараона, царя єгупетського, коли привели Мойсія перед фараона, і сказали старці фараонови: «Цей хоче смирити землю Єгупетську», так і сталося. Загинули єгуптяни від Мойсія, а ті перш робили на них, так і ці спершу владарювали, а потім ними самими володіють. Так і є: володіють козарами руськії князі і до сьогоднішнього дня.

В літо 6360 [852], індикта 15, коли почав царювати Михайло, почала прозиватися Руська земля. Про це довідалися ми з грецького літопису, в якому сказано, що при цьому царі Русь приходила на Цареград; так от від цієї дати почнемо і відлік зробимо: як від Адама до потопу літ 2242; а від потопу до Аврама літ 1082, від Аврама до відходу Мойсієва літ 430, од відходу Мойсієва до Давида літ 601, від Давида і від початку царювання Соломона до полону Ієрусалима літ 448, од полону до Александра [Македонського] літ 318, од Александра до різдва Христового літ 333, од різдва Христового до Костянтина літ 318, од Костянтина ж до Михайла цього літ 542. Од першого літа Михайла цього до першого літа Ольгова, руського князя, літ 29; од першого літа Ольгова, з того часу, як сів у Києві, до першого літа Ігоревого літ 31; од першого літа Ігоревого до першого літа Святославового літ 33, од першого літа Святославового до першого літа Ярополкового літ 28; Ярополк княжив 8 літ; Володимир княжив літ 37. Ярослав княжив літ 40. Таким чином, од смерті Святослава до смерті Ярослава літ 85; од смерті Ярослава до смерті Ярополка літ 60. Та ми повернемося до початку і скажемо, що діялося в літа ці, як уже раніше почали були з першого літа Михайла, і вряд покладемо числа.

В літо 6361 [853]. В літо 6362 [854]. В літо 6363 [855]. В літо 6364 [856]. В літо 6365 [857].

В літо 6366 [858]. Цар Михайло пішов з воями берегом і морем на болгар; болгари ж побачили, що не зможуть чинити опір, попросили похрестити [їх і обіцяли]

покорятися Грѣкомъ. Царь же крести князя ихъ в бояры вся, и миръ сътвори съ Болгары.

Въ лѣто 6367. Имаху дань Варязи приходяще изъ заморья на Чюди и на Словѣнехъ, и на Мѣряхъ и на Всѣхъ [и на] Кривичахъ; а Козаре имахуть на Полянехъ, и на Сѣверехъ, и на Вятичихъ, имаху по бѣлѣ и вѣверицѣ тако отъ дыма.

В лѣто 6368.

В лѣто 6369.

В лѣто 6370. И изгнаша Варягы за море, и не даша имъ дани, и почаша сами в собѣ володѣти; и не бѣ в нихъ правды, и въста родъ на родъ, и быша усобицѣ в нихъ, и воевати сами на ся почаша. И ркоша: «поищемъ сами в собѣ князя, иже бы володѣлъ нами и рядилъ по ряду, по праву». Идоша за море к Варягомъ к Руси,— сіце бо звахуть ты Варягы Русь, яко се друзии зовутся Свее, друзии же Урмани, Аньгляне, инии Готе,— тако и си. Ркоша Русь Чюдь, Словенѣ, Кривичи и Всь: «земля наша велика и обилна, а наряда въ ней нѣтъ; да поидете княжить и володѣть нами». И изъбрашася трие брата с роды своими, и пояша по собѣ всю Русь, и придоша къ Словѣномъ пѣрвѣе и срубиша городъ Ладогу, и сѣде старѣйший в Ладозѣ Рюрикъ, а другий Синеусъ на Бѣлѣозерѣ, а третѣй Труворъ въ Изборьсцѣ. И отъ тѣхъ Варягъ прозвася Руская земля. По дъвою же лѣту умре Синеусъ

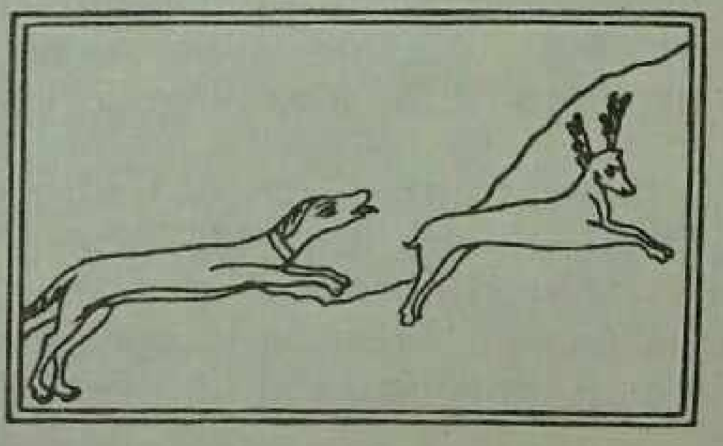

покорятися грекам. Цар же похрестив князів їхніх і всіх бояр і мир уклав з болгарами.

В літо 6367 [859]. Із замор'я прийшли варяги і брали данину на Чуді, і на Словінах, і на Мері, і на Весі, [і на] Кривичах; а козари брали на Полянах, і на Сіверах, і на В'ятичах, брали по білі і вівериці від диму.

В літо 6368 [860]. В літо 6369 [861].

В літо 6370-го [862].

І прогнали варягів за море,
І не дали їм дані,
І почали самі в себе володіти;
І не було в них правди,
І повстав рід на рід,
І були усобиці в них,
І самі між собою воювати почали.
І сказали: «Пошукаємо самі в себе князя,
І щоб володів нами,
І суди по ряду, по праву».
І пішли за море до варягів, до русі,
І звалися-бо ті варяги русь.
Інші так само зовуться свеї,
Інші — урмани, аньгляне,
Інші — готи,— от так і ці [прозивалися русь].
І сказали русь, чудь, словени, кривичі і весь:
«Земля наша велика і багата,
А наряду нема в ній;
Ідіть княжити і володіти нами».
І зібралися три брати з родами своїми,
І взяли з собою всю русь,
І прийшли найперше до словінів,
І поставили город Ладогу,
І сів найстарший, Рюрик, в Ладозі,
А другий, Синеус,— на Білозері,
А третій, Трувор,— в Ізборську.
І од тих варягів прозвалась земля Руською.
І як минуло два роки, помер Синеус

и братъ его
Труворъ, и прия Рюрикъ власть всю одинъ; и пришедъ къ Ильмерю и сруби городъ надъ Волховомъ, и прозваша и Новъгородъ, и сѣде ту княжа и раздая мужемъ своимъ волости, и городы рубати, овому Полътескъ, овому Ростовъ, другому Бѣлоозеро. И по тѣмь городомъ суть находницѣ Варязи; пѣрвии населницы в Новѣгородѣ Словенѣ, и в Полотьскѣ Кривичи, Ростовѣ Меряне, на Бѣлѣозерѣ Весь, Муромѣ Мурома, и тѣми всѣми обладаше Рюрикъ. И бяста у него два мужа, не племени его, Асколдъ и Дирдъ, по боярина, и та испросистася къ Царюграду с родомъ своимъ. поидоста по Дънепру, идучи мимо, и узрѣста на горѣ городокъ и въспрошаста, ркуще: «чий се городъ»? Они жеркоша: «была суть три братья, Кий, Щекъ, Хоривъ, иже сдѣлаша городъ сий, и изъгыбоша, а мы сѣдимъ роды ихъ и платимы дань Козаромъ. Асколдъ же и Диръ остаста въ городѣ семъ, и многы Варягы съвокуписта; и начаста владѣти Польскою землею. Рюрику же княжящю в Новѣгородѣ.

Лѣто 6371. Лѣто 6372. Лѣто 6373.

Лѣто 6374. Иде Асколдъ и Диръ на Грѣкы, и и приде въ 14 лѣто Михаила царя. Царю же отшедъшю на Агаряны, и дошедшю ему Черное рѣкы, вѣсть епархъ посла ему, яко Русь идетъ на Царьградъ;

І брат його Трувор,
І прийняв Рюрик всю владу один;
І прийшов до Ільмера,
І поставив город над Волховом,
І назвав його Новгород,
І сів тут княжити,
І роздавав мужам своїм волості,
І городи ставив, тому — Полтеск, тому Ростов,
другому — Білоозеро.
І в тих городах варяги були нахідники,
А перші посельці в Новігороді — словени.
А в Полоцьку — кривичі, в Ростові — меряни,
на Білiозері — весь, на Муромі — мурома,
І всіма ними володів Рюрик.
І було у нього двоє мужів, не його племені,
Але бояри — Аскольд і Дір.
І відпросилися вони до Цареграда з родом своїм.
І пішли по Дніпру,
І, йдучи мимо, уздріли на горі городок
І запитали, кажучи: «Чий се город?»
І відповіли вони: «Було три брати, Кий, Щек, Хорив,
І поставили вони город цей,
І згинули. А ми роду їхнього, сидимо тут
І платимо данину козарам».
І осталися Аскольд і Дір в городі цьому,
І багато варягів зібрали
І почали володіти польською землею.
А Рюрик княжив у Новігороді.
Літо 6371 [863]. Літо 6372 [864]. Літо 6373 [865].
Літо 6374 [866].
Ходили Аскольд і Дір на греків
І прийшли в 14-те літо Михайла царя,
Цар же ходив на агарян
І дійшов уже був до Чорної ріки,
І послав єпарх йому вість,
Що йде Русь на Цареград

и воротися царь. Си же внутрь Суда вшедъше, много убийство християномъ створиша, и въ двою сту кораблий Царьградъ оступиша. Царь же одва в городъ вниде, и с патриарьхомъ Фотиемъ къ сущий церкви святии Богородици Вълахернѣхъ всю нощь молитву створиша, такоже божественую ризу святыя Богородица с пѣсьнѣми изнесъше, в рѣку омочиша. Тишинѣ сущи, и морю укротившюся, абье буря с вѣтромъ въста, и волнамъ великымъ въставшимъ засобь, и безъбожныхъ Руси корабля смяте; и къ берегу привѣрже, и изби я, яко малу ихъ отъ таковыя бѣды избыти и въсвояси възвратишася.

В лѣто 6375.

В лѣто 6376. Поча царствовати Василий.

В лѣто 6377. Крѣщена бысть вся земля Болгарьская.

В лѣто 6378. В лѣто 6379. В лѣто 6380. В лѣто 6381. В лѣто 6382. В лѣто 6383. В лѣто 6384. В лѣто 6385. В лѣто 6386.

В лѣто 6387. Умѣршю же Рюрикови, предасть княжение свое Олгови, отъ рода ему суща, вдавъ ему на руцѣ сына своего Игоря; бяще бо молодъ велми.

В лѣто 6388. В лѣто 6389.

В лѣто 6390. Поиде Олгъ, поемъ вои свои многы, Варягы, Чюдь, Словѣны, Мѣрю, Весь, Кривичи, [и приде къ Смоленску и с Кривичи] и прия городъ Смольнескъ, и посади в немъ мужь свой. Оттуда поиде внизъ, и прищедъ взя Любечь,

І повернувся цар.
І ввійшли ці в середину Суда,
І багато християн перебили
І двомастами кораблів Цареград обступили.
Цар же ледве у город ввійшов
І з патріархом Фотієм в тамтешній церкві святої
Богородиці Влахерніх

Усю ніч молитву творили.
А ще божественну ризу святої Богородиці
Із піснями винесли
І в ріці омочили.
Тиша була, і море спокійне.
Раптом буря із вітром знялася,
І знову й знову вали великі котила,
І безбожних русів кораблі розметала,
І до берега прибила,
І потрощила, що мало їх такої біди уникло
І додому повернулося.

В літо 6375 [867].

В літо 6376 [868]. Почав царювати Василій.

В літо 6377 [869]. Охрещена була вся земля Болгарська

В літо 6378 [870]. В літо 6379 [871]. В літо 6380 [872]. В літо 6381 [873]. В літо 6382 [874] В літо 6383 [875]. В літо 6384 [876]. В літо 6385 [877]. В літо 6386 [878].

В літо 6387 [879]. Помер Рюрик і передав княжіння своє Олегові, із свого роду, і віддав йому на руки сина свого Ігоря, бо вельми малий був.

В літо 6388 [880]. В літо 6389 [881].

В літо 6390 [882].

І пішов Олег, взявши воїв своїх багато —
Варягів, чудь, словін, мерю, весь, кривичів,
І прийшов до Смоленська з кривичами,
І взяв город Смоленськ,
І посадив у ньому мужа свого.
І звідти пішов вниз,
І, прийшовши, взяв Любеч,

и посади мужь

свой. И придоста къ горамъ Киевьскымъ, и увидѣ Олгъ, яко Осколдъ и Диръ княжита, и похорони вои въ лодьяхъ, а другыя назади остави, а самъ приде нося Игоря молода. И приступль подъ Угорьское, похоронивъ вои свои, и посла къ Асколду и Диру, глаголя: «яко гостье есмы, идемъ въ Грѣкы отъ Олга и отъ Игоря княжичича; да приедета к роду своему к намъ». Асколдъ же и Диръ придоста; и выскакаша вси из лодѣй, и рече Олгъ къ Асколдови и Дирови: «вы ни князя, ни роду княжя, но азъ есмь роду княжа», и вынесоша Игоря, «а сь сынъ Рюриковъ». И убиша Асколда и Дира, и несоша на гору, еже ся нынѣ зоветь Угорьское, [идеже нынѣ] Олминъ дворъ; на той могилѣ поставилъ Олма церковь святаго Николы; а Дирова могила за святою Ориною. И сѣде Олегъ княжа в Кыевѣ, и рече Олегъ: «се буди мати городомъ Рускымъ». И бѣша у него Словѣни и Варязи, и прочии прозвашася Русью. Се же Олегъ нача городы ставить; и устави дани Словѣномъ, и Кривичемъ, и Мерямъ; и устави Варягомъ дань даяти отъ Новагорода 300 гривенъ на лѣто, мира дѣля, еже до смерти Ярославли даяше Варягомъ.

В лѣто 6391. Поча Олегъ воевати на Древляны, и примучивъ я, поча на нихъ дань имать по черьнѣ кунѣ.

В лѣто 6392. Іде Олегъ на Сѣвяры, и побѣди Сѣверы, и възложи на нихъ дань легъку, и не дасть

имъ Козаромъ дани

І посадив у ньому мужа свого.
І прийшов до гір Київських,
І побачив Олег, що Аскольд і Дір княжать,
І заховав воїв у лодіях,
А інших позаду залишив,
А сам пішов, несучи Ігоря малого,
І підійшов під Угорське
[І тут] заховав воїв своїх,
І послав до Аскольда і Діра, кажучи:
«Купці ми, ідемо до греків від Ольга
І від Ігоря-княжича;
Приходьте до роду свого, до нас».
Аскольд же і Дір прийшли.
І вискочили всі із лодій,
І рече Ольг до Аскольда і Діра:
«Не князі ви і не княжого роду,
Але я княжого роду».
І виніс Ігоря: «А це син Рюриків».
І убили Аскольда і Діра,
І віднесли на гору, що й нині зветься Угорське
І де тепер Ольмин двір.
І на тій могилі поставив Ольма церкву
святого Миколи,
А Дірова могила за святою Ориною.
І сів Олег, княжучи в Києві,
І рече Олег: «Се буде мати городам руським».
І були у нього словіни і варяги.
І інші, що прозвалися руссю.

Це ж Олег почав городи ставить, і встановив данину словінам, і кривичам, і мерям, і встановив варягам давати данину од Новагорода триста гривен на літо ради миру, яку і давали варягам аж до смерті Ярослава.

В літо 6391 [883]. Почав Олег воювать проти древлян, і підкорив їх, і почав з них данину брати по чорній куні.

В літо 6392 [884]. Ходив Олег проти сівери, і переміг сіверів, і наклав на них данину легку, і не дозволив їм дані

даяти, рекъ: «азъ имъ противенъ, а вамъ нечему».

В лѣто 6393. Посла Олегъ к Радимичемъ, рkя: «кому дань даете?» они же рѣша: «Козаромъ». И рече имъ Олегъ: «не давайте Козаромъ, но мнѣ давайте», и вдаша Олгови по щелягу, якоже и Козаромъ даяху. И бѣ обладая Олегъ Деревляны, Полянми, Радимичи, а со Уличи и Тиверьци имѣяше рать.

В лѣто 6394.

В лѣто 6395. Леонъ царствова, сынъ Васильевъ, иже и Левъ прозвася, и братъ его Александръ, иже царьствоваша лѣтъ 26.

В лѣто 6396. В лѣто 6397. В лѣто 6398. В лѣто 6399

В лѣто 6400. В лѣто 6401. В лѣто 6402. В лѣто 6403.

В лѣто 6404. В лѣто 6405.

В лѣто 6406. Ідоша Угре мимо Киевъ горою, еже ся зоветь нынѣ Угорьское, и пришедше къ Днѣпру, сташа вежами; бѣша бо ходяще яко и Половци. И пришедше отъ въстока и устремишася чересъ горы великыя, иже прозвашася горы Угорьскыя, и почаша воевати на живущая ту. Сѣдяху бо ту преже Словене, и Волохове переяша землю Словенскую; посемъ же Угре прогнаша Волохы, и наслѣдиша землю ту, и сѣдоша съ Словеньми, покоривше я подъ ся, и оттолѣ прозвася земля Угорьска. И начаша воевати Угре на Грѣкы, и пополониша землю Фрачьскую и Македоньску доже и до Селуня, и начаша воевати на Мораву и на Чехы: бѣ бо единъ языкъ Словѣнѣскъ.

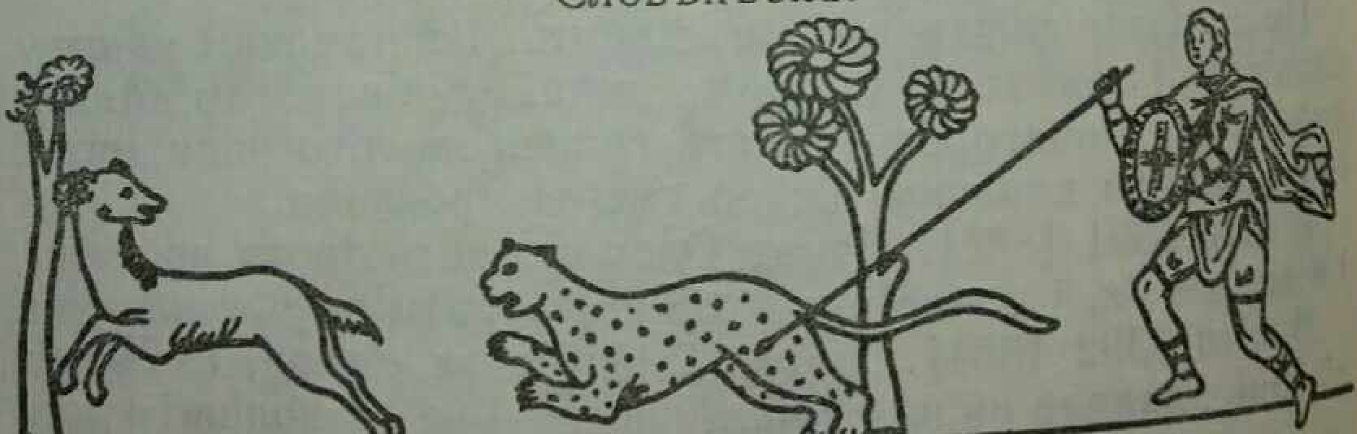

давати козарам, і сказав: «Я ворог їм, і вам нема чого [данину їм платити]».

В літо 6393 [885]. Послав Олег до радимичів, питаючи: «Кому дань даєте?» Вони ж відповіли: «Козарам». І рече їм Олег: «Не давайте козарам, а мені давайте». І дали Ольгові по шелягу, як і козарам давали. І володів Олег деревлянами, полянами, радимичами, а з уличами і тіверцями воював.

В літо 6394 [886].

В літо 6395 [887]. Царював син Василів — Леон, якого називали Левом, і брат його Александр, що царював літ двадцять шість.

В літо 6396 [888]. В літо 6397 [889]. В літо 6398 [890]. В літо 6399 [891]. В літо 6400 [892]. В літо 6401 [893]. В літо 6402 [894]. В літо 6403 [895]. В літо 6404 [896]. В літо 6405 [897].

В літо 6406 [898].

Ішли угри мимо Києва горою, що зоветься нині Угорське,
І прийшли до Дніпра,
І стали вежами, бо ходили так, як і половці,
І прийшли зі сходу,
І кинулись через гори великі, що прозвалися гори Угорськії,
І почали воювати проти живущих там.
Сиділи-бо тут раніше словени,
І волохи захопили землю словенську,
А потім угри прогнали волохів,
І посіли землю ту,
І сиділи із словенами, підкоривши їх собі,
І відтоді прозвалася земля Угорська.
І почали воювати угри з греками,
І захопили землю Фрачську
І Македонську — аж до Селуня,
І почали війну проти морави і чехів:
Був-бо один народ словінський —

Словѣнѣ же сѣдяху по Дунаю, ихъ же прияша Угре, и Морава, и Чеси, и Ляховѣ, и Поляне, яже нынѣ зовемая Русь. Симъ пѣрвѣ положены книгы Моравѣ, яже и прозвася грамота Словеньская, яже грамота е[сть] в Руси и в Болгарехъ Дунайскыхъ.

Словѣномъ бо живущимъ крещенымъ и княземъ ихъ, Ростиславъ, и Святополкъ, и Коцелъ послаша къ царю Михаилу, глаголюще: «земля наша крещена, и нѣсть в насъ учитель, иже бы насъ училъ и казалъ, и протолковалъ святыя книгы; не разумѣемъ бо ни Грѣчьскому языку, ни Латиньскому; оны бо ны инако учать, а друзии инако; тѣмьже не разумѣемъ книжнаго разума, ни силы ихъ; а послете ны учителя, иже могуть ны сказати книжная словеса и разумъ ихъ». Се слышавъ Михаилъ царь, създва философы вся, и сказа имъ рѣчи вси Словеньскыхъ князь. И ркоша философы: «есть мужь в Селуни, именемъ Левъ, и суть у него сынове разумиви языку Словеньску, и хытра два сына у него и философа». Се слышавъ царь, посла по ня в Селунь къ Лвови, глаголя: «пошли к намъ сына своя Мефедья и Костянтина». Се слышавъ Левъ, въскорѣ посла я, и придоста къ цареви, и рече има царь: «се прислалася ко мнѣ Словеньская земля, просяще учителя себѣ, иже бы моглъ истолковати святыя книгы; сего бо желают». И умолена быста царемъ, и послаша я въ Словѣньскую землю къ Ростиславу, и Святополку, и Коцьлови. Сима же пришедъшима, начаста съставляти писмена азъбуковная Словеньскы, и преложиста Апостолъ и Еуангелие, и ради быша Словѣнѣ, яко слышаша величья Божия своимъ языкомъ. По семъ же переложиста Псалтырь и Октаикъ, и прочая книгы. Нѣции же начаша хулити Словеньскыя книгы, глаголюще: «яко не достоить ни которому же языку имѣти абуковъ своихъ, разъвѣ Евреи, и Грѣкъ, и Латины, по Пилатову писанию, еже на крестѣ Господни написа». Се же услышавъ папежь Римьский, похули тѣхъ, иже ропьщють на книгы Словѣньскыя, ръкя: «да ся исполнить книжное слово, яко въсхвалять Бога вьси язици; другое же: вси въэглаголють языки различными величья Божия,
яко же дасть имъ Святый Духъ

Словіни ж сиділи по Дунаю, підкорені уграми,
І морава, і чехи, і ляхове,
І поляни, яких нині називають русь.

З них мораві найперше було покладено книги, від того і грамота прозвалася словенською, від того грамота є в Русі, і в Болгарах Дунайських.

Словіни-бо жили охрещені, і князі їхні, Ростислав, і Святополк, і Коцел, послали до царя Михайла, кажучи: «Земля наша хрещена, і нема в нас учителя, щоб нас навчав, і наставляв, і протлумачив святі книги; бо не розуміємо ні грецької мови, ні латинської, одні-бо нас по-одному вчать, а другі по-іншому, через те не розуміємо книжного розуму, ні їхньої сили. І пошліть нам учителя, що може нам розповісти про книжні слова і їхній розум».

Це почувши, Михайло-цар скликав усіх філософів і переказав їм слова словенських князів. І сказали філософи: «Є муж у Селуні на ймення Лев, і є у нього сини, що знають мову словенську, і мудрі два сини у нього і філософи». Почув це цар, послав за ними в Селунь до Лева, кажучи: «Пошли до нас синів своїх Мефодія і Костянтина». Почув це Лев і відразу послав їх. І прийшли до царя, і рече їм цар: «Це звернулася до мене словенська земля, просячи учителя собі, який би міг витлумачити святі книги, цього-бо бажають». І упросив їх цар, і послав їх у словінську землю до Ростислава, і Святополка, і Коцела. Оці прибулі почали складати письмена азбуковні словенські і переклали «Апостол» і «Євангеліє», і раді були словіни, що почули велич божу своєю мовою. Після цього переклали «Псалтир», і «Октоїх», і інші книги. Ниції почали хýлити словенські книги, кажучи: «Недостойно жодному народу мати азбуку свою, окрім євреїв, і греків, і латинян, згідно Пілатового писання, що на хресті господньому написав». Почув про це папа римський і осудив тих, хто нарікав на книги словінські, кажучи: «Хай збудеться книжне слово, що восхвалять Бога всі народи». І друге: «Всі різними мовами восхвалять велич божу, оскільки святий Дух

отвѣщевати; да аще кто хулить Словеньскую грамоту, да будуть отлучени отъ церкве, дондеже исправятся; ти бо суть волци, а не овцѣ, яже достоить отъ плодъ познати я, и хранитися ихъ. Вы же, чада Божия, послушайте учения и не отринете наказания церковнаго, якоже вы наказалъ Мефедий учитель вашь». Костяньтинъ же възвратися въспять, и иде учить Болгарьска языка, а Мефедий оста въ Моравѣ. По семь же Коцелъ князь постави Мефедия епископа въ Пании, на мѣстѣ святаго апостола Андроника, единого отъ 70 ученика святаго апостола Павла. Мефедий же посади 2 попа борзописца велми, и преложи вся кънигы исполнь отъ Грѣцька языка въ Словѣнѣскъ шестью мѣсяць, наченъ отъ марта, мѣсяца до двудесяту и 6 дний октября мѣсяца. Окончавъ же, достойную хвалу и славу Богу въздасть, дающему таку благодать епископу Мефедью, настолнику Андроникову Тѣмь же Словѣньску языку есть учитель Андроникъ апостолъ: Моравы бо доходилъ и апостолъ Павелъ и училъ ту; ту бо е[сть] Илурикъ, егоже доходилъ апостолъ Павелъ, ту бо бяша Словѣни пѣрвѣе. Тѣмьже Словѣньску языку учитель есть Павелъ, отъ негоже языка и мы есме Русь: тѣмже и намъ Руси учитель есть Павелъ апостолъ, понеже училъ есть языкъ Словѣнескъ, и поставилъ есть епископа и намѣстника по себѣ Андроника Словѣньску языку А Словѣнескъ языкъ и Рускый одинъ; отъ Варягъ бо прозвашася Русью, а пѣрвѣе бѣша Словѣне; аще и Поляне звахуся, но Словѣньская рѣчь бѣ. Полянми же прозвашася, занеже в полѣ сѣдяху; языкъ Словѣньскый бѣ имъ единѣ.

В лѣто 6407. В лѣто 6408. В лѣто 6409.

В лѣто 6410. Леонъ царь ная Угры на Болгары. Угре же нашедше, всю землю Болгарьскую плѣноваху; Семенъ же увѣдавъ, на Угры възвратися, Угри противу поидоша и побѣдиша Болгары, яко одъва Семеонъ въ Дерьстеръ убѣжа.

В лѣто 6411. Ігореви възрастъшю, и хожаше по Олзѣ и слушаше его; и приведоша ему жену отъ Плескова именемь Ольгу.

дав їм говорити. Якщо ж хтось хулить словенську грамоту, хай буде відлучений від церкви, доки не виправиться; бо то є вовки, а не вівці, їх належить за плодами пізнавати і берегтися їх. Ви ж, чада божії, послухайте учення і не отвергнете повчання церковного, як то вам заповів Мефодій, учитель ваш». Костянтин же повернувся назад і став навчати болгарської мови, а Мефодій залишився в Мораві. Потім же князь Коцел настановив Мефодія єпископом в Панії, на місце святого апостола Андроника, одного із сімдесяти учнів святого апостола Павла. Мефодій же посадив двох попів, хороших скорописців, і переклав повністю всі книги із грецької мови на словінську за шість місяців: почав у березні місяці і закінчив 26 дня жовтня місяця. По закінченню ж воздав достойну хвалу і славу Богові, що дав таку благодать єпископові Мефодію, настольнику Андроника. От тому учителем словінського народу є апостол Андроник. До Морави ж приходив і апостол Павло і навчав там; там-бо є Ілурик, до нього приходив апостол Павло, там-бо були словіни найперші. От тому учителем словінського народу є [апостол] Павло. Від того народу — і ми, русь; от тому і нам, русі, є учителем апостол Павло, оскільки навчав народ словінський і настановив після себе словінському народові єпископа і намісника Андроника. А словінський народ і руський — один. Від варягів-бо прозвалися руссю, а раніше були словіни; хоч і полянами називалися, але мова була словінська. Полянами прозвалися, оскільки в полі сиділи, а були одного народу словінського.

В літо 6407 [899]. В літо 6408 [900]. В літо 6409 [901].

В літо 6410 [902]. Цар Леон найняв угрів проти болгар. Угри ж, напавши, всю землю болгарську полонили. Семен же, довідавшись, повернув на угрів, угри пішли супроти і перемогли болгар, так що Семеон ледве втік у Дерстер.

В літо 6411 [903]. Ігор виріс і ходив після Олега [збирати данину], і слухали його; і привели йому жону із Плескова на йменння Ольга.

В лѣто 6412. В лѣто 6413. В лѣто 6414.

В лѣто 6415. Іде Олегъ на Грѣкы, Игоря остави въ Кыевѣ; поя же множьство Варягъ, Словѣнъ, и Чюди, и Кривичи, и Мерю, и Поляны, и Сѣверу, и Деревляны, и Радимичи, и Хорваты, и Дулѣбы, и Тиверци, яже суть толковины: си вси звахуться Великая Скуфь. И сь сѣми всеми поиде Олегъ на конѣхъ и в кораблѣхъ, и бѣ числомъ кораблий 2000. И приде къ Царюграду, и Грѣци замкоша Судъ, а городъ затвориша. И вылѣзе Олегъ на берегъ, и повелѣ воемъ изъволочити корабля на берегъ, и повоева около города, и много убийство створи Грѣкомъ, и полаты многы разбиша, а цркви пожьгоша; а ихъже имяху полоняникы, овѣхъ посѣкаху, другыя же мучаху, иныя же растрѣляху, а другыя въ море вметаша, и ина многа зла творяху Русь Грѣкомъ, елико же ратнии творять. И повелѣ Олегъ воемъ своимъ колеса издѣлати и въставити корабля на колеса; и бывшю покосну вѣтру, успяша прѣ с поля, и идяше къ городу. Видѣвше же Грѣцѣ, убояшася и ркоша, выславше ко Ольгови: «не погубляй городъ, имемься по дань, якоже хощеши». И стави Олегъ вои, и вынесоша ему брашна и вино, и не прия его; бѣ бо устроено съ отравою.

В літо 6412 [904]. В літо 6413 [905]. В літо 6414 [906].
В літо 6415 [907].
І пішов Олег на греків,
Ігоря лишивши в Києві,
І взяв безліч варягів,
І словін,
І чуді, і кривичів, і мері, і полян,
І сіверів, і деревлян, і радимичів, і хорватів,
І дулібів, і тіверців, що є толковини в князя,—
Ці всі звуться «Великая Скуф».
І із цими усіма пішов Олег на конях
І в кораблях,
І було кораблів числом дві тисячі.
І прийшов до Цареграда,
І греки замкнули Суд, а город зачинили.
І зійшов Олег на берег,
І звелів воям ізволочити кораблі на берег,
І звоював околиці города,
І багато греків перебив,
І численні палати розбив,
А церкви попалив,
А кого в полон захопили —
Одних порубали, других же замучили,
Інших же розстріляли, а ще інших в море пометали.
І різного зла багато Русь грекам наробила,
Як то завжди ратнії роблять.
І звелів Олег воям своїм колеса поробити
І поставити кораблі на колеса.
І, маючи попутний вітер, напнули паруси
І пішли по полю на город.
Побачили ж це греки і злякалися,
І рекли, пославши до Олега:
«Не погубляй город, зберемо данину, яку захочеш».
І зупинив Олег воїв,
І винесли йому їжу і вино,
І не прийняв його, бо було заправлене отрутою.

И убояшася Грѣцѣ и
ркоша: «нѣсть се Олегъ, но святый Дмитрий, посланъ на ны отъ Бога». И заповѣда Олегъ дань даяти на 2000 кораблий, по 12 гривнѣ на человѣка, а в корабли по 40 мужь; и яшася Грѣци по се, и почаша Грѣци мира просити, дабы не воевалъ Грѣцькой земли. Олегъ же, мало отступивъ отъ города, нача миръ творити съ царема Грѣцькыма, съ Леономъ и съ Александромъ, посла к нима в городъ Карла, Фарлофа, Велмуда, Рулава и Стѣмида, глаголя: «имете ми ся по дань». И ркоша Грѣцѣ: «чего хочете, и дамы ти». И заповѣда Олегъ дати воемъ на 2000 кораблий, по двѣнатьцать гривнѣ на ключь, и потомъ даяти углады на Рускіе городы: пѣрвое на Кіевъ, таже и на Черниговъ, и на Переяславъль, и на Полътескъ, и на Ростовъ, и на Любечь, и на прочая городы; по тѣмь бо городомъ сѣдяху князья подъ Ольгомъ суще: «да приходять Русь, хлѣбное емлють, елико хотять; а иже придуть гостье, да емлють мѣсячину на 6 мѣсяцъ, и хлѣбъ, и вино, и мяса, и рыбы, и овощемъ, и да творять имъ мовь, елико хотять; и пойду[ть] же Русь домови, да емлють у царя вашего на путь брашно, и якоря, и ужища, и прѣ и елико надобѣ». И яшася Грѣци, и ркоша царя и боярьство все:

І злякалися греки і сказали.
«Не Олег це, а святий Дмитрій,
І посланий проти нас богом».
І звелів Олег данину давати на дві тисячі
кораблів

І по дванадцять гривен на чоловіка,
А в кораблі по сорок мужів,
І погодились греки на це,
І почали миру просити, аби не воював
Грецької землі.

І відійшов Олег недалеко від города,
І почав мир творити з царями грецькими
З Леоном і з Олександром.
І послав до них в город Карла, Фарлофа, Вельмуда, Рулава
І Стімида зі словами: «Платіть мені данину».
І сказали греки: «Чого хочеш, те дамо тобі».
І звелів Олег дати воям на дві тисячі кораблів
По дванадцять гривен на весло
І потім давати углади на руські города:
Найперше на Київ, також на Чернігів,
і на Переяслав,

І на Полтеськ, і на Ростов,
І на Любеч, і на інші города.
По тих городах сидять князі, Олегу підвладні:
«Хай приходять руси, хлібне беруть, скільки хочуть;
А коли прийдуть гості, хай беруть місячне
на шість місяців,

І хліб, і вино, і м'яса, і риби, і овочів,
І хай влаштовують їм миття [в лазні],
скільки захочуть.

І коли руси повертатимуться додому,
Хай беруть у цісаря вашого на дорогу хліб,
І якорі, і ужища, і паруси,—
І скільки потрібно».
І згодилися греки,
І сказали царі і боярство все:

«аще придуть Русь бес купли, да не взимають мѣсячины; да запрѣтить князь людемъ своимъ, приходящимъ Руси здѣ, да не творять пакости в селѣхъ и въ странѣ нашей; приходящии Русь да витають у святаго Мамы, и послеть царство наше, да испишють имена ихъ, и тогда возмутъ мѣсячное свое, пѣрвое отъ города Киева, и пакы ис Чернигова, и Переяславля, и прочии городи; и да входять в городъ одіными вороты, съ царевымъ мужемъ, безъ оружья, мужь 50, и да творять куплю, якоже имъ надобѣ, не платяче мыта ни в чемьже». Царь же Леонъ съ Олександромъ миръ створиста съ Ольгомъ, имъшеся по дань и ротѣ заходивше межи собою, целовавше сами крестъ, а Ольга водиша и мужий его на роту; по Рускому закону кляшася оружьемь своимъ, и Перуномъ богомъ своимъ, и Волосомъ скотьимъ богомъ, и утвердиша миръ. И рече Олегъ: «ишийте пре паволочити Руси, а Словѣномъ кропиинныя», и бысть тако; и повѣсиша щиты своя въ вратѣхъ, показающе побѣду, и поиде отъ Царяграда. И въспяша Русь пре паволочитыѣ, а Словѣне кропиинныя, и раздра я вѣтръ; и ркоша Словенѣ: «имемъся своимъ толъстинамъ, не даны суть Словѣномъ пре кропииныя». И приде Олегъ къ Киеву, неся золото, и паволокы,

«А коли прийдуть руси без товарів,
Хай не збирають місячне.
Хай заборонить князь людям своїм,
Русі, що приходить сюди, чинити шкоду на селах
І в країні нашій.
Хай русь, що прибуває, вітають біля святого Мами,
І, коли пришле [до них своїх людей] царство наше,
Хай перепишуть імена їхні,
І тоді візьмуть місячне своє,
Першими ті, що від города Києва,
Потім ті, що від Чернігова, і Переяслава,
І інших городів.
І хай входять у город одними ворітьми,
Із царевим мужем, без оружжя, по п'ятдесят мужів.
І хай торгують, скільки їм потрібно,
Не сплачуючи ніякого мита».
Царі Леон і Олександр уклали мир з Олегом,
І зобов'язалися данину платити,
І клятву взаємну давали: самі хрест цілували,
А Олега і мужів його водили на роту
за руським законом:
Клялися оружжям своїм, і богом своїм Перуном,
І Волосом, богом скоту.
І так утвердили мир.
І рече Олег: «Пошийте русам паруси паволочитії,
А словінам шовковії!»
І було так.
І повісили щити свої на воротях на знак перемоги.
І пішли од Цареграда.
І напнули руси паруси паволочитії,
А словіни шовковії.
І роздер їх вітер,
І сказали словени: «Напнемо свої полотняній,
Раз не далися словінам паруси шовковії».
І повернувся Олег до Києва, несучи золото
і паволоки,

и овощи, и вина, и всяко узорочье и прозваша Ольга вѣщий: бяху бо людие погани и невѣголось.

В лѣто 6416. В лѣто 6417. В лѣто 6418.

В лѣто 6419. Явися звѣзда велика на западѣ, копѣйнымъ образомъ.

В лѣто 6420. Посла Олегъ мужи свои построити мира и положити ряды межи Грѣкы и Русью; и посла глаголя равно другаго свѣщания, бывшаго при тѣхъ же царихъ Лва и Александра.

«Мы отъ рода Рускаго, Карлы, Инегелдъ, Фарлофъ, Веремудъ, Рулавъ, Гуды, Руалдъ, Карнъ, Фрелавъ, Рюаръ, Актеву, Труанъ, Лидульфостъ, Стемиръ, иже послани отъ Олга, великаго князя Рускаго, и отъ всѣхъ, иже суть подъ рукою его, свѣтълыхъ бояръ, к вамъ, Львови и Александру и Костянтину, великымъ о Бозѣ самодѣржьцемъ, царемь Грѣцкымъ, на удѣржание и на извѣщение отъ многыхъ лѣтъ межю Християны и Русью бывшюю любовь похотѣньемъ нашихъ князь и по повелѣнию, и отъ всѣхъ, иже суть подъ рукою его сущихъ Руси. Наша свѣтлость боле инѣхъ хотящихъ же о Бозѣ удѣржати и извѣстити такую любовь, бывшюю межю Християны и Русью, многажды право судихомъ, но точью простословесенъ, и писаниемь и клятвою твердою, клѣншеся оружьемь своимъ, такую любовь извѣстити и утвѣрдити по вѣрѣ и по закону нашему. Суть, яко понеже мы ся имали о Божии вѣрѣ и любви, главы таковыя: По пѣрвому слову да умиримся с вами, Грѣкы, да любимъ другъ друга отъ всея душа и изволѣнья, и не вдадимъ, елико наше изволение быти отъ сущихъ подъ рукою нашихъ князь свѣтлыхъ, никакому же съблазну или винѣ; но потщимся, елико по силѣ, на схранение прочихъ и вьсегда лѣтъ с вами, Грѣкы, исповѣданиемь и написаниемъ съ клятвою извѣщаемую любовь непревратну и непостыжну.

Такоже и вы, Грѣци, да храните

таку же любовъ къ

І овочі, і вина, і всіляке узороччя.
І прозвали Олега — віщий, бо люди були
ще поганами
І невігласами.

В літо 6416 [908]. В літо 6417 [909]. В літо 6418 [910].

В літо 6419 [911]. Велика списоподібна звізда була видна на заході.

В літо 6420 [912]. Послав Олег мужів своїх встановити мир і заключити договір між греками і руссю. І послав запропонувати основу другого договору [копію попереднього], що був за тих же царів — Лева і Александра.

«Ми від роду руського — Карли, Інегельд, Фарлоф, Веремуд, Рулав, Гуди, Руальд, Карн, Фрелав, Рюар, Актеву, Труан, Лідульфост, Стемир — послані від Олега, великого князя руського, і від усіх світлих бояр, які під його рукою, до вас — Лева, і Александра, і Костянтина, великих у бозі самодержців, царів грецьких,— на зміцнення і засвідчення багатолітньої любові між християнами і руссю за бажанням і з наказу наших князів і всіх, що під його рукою живуть на Русі. Наша світлість [князь] більше за інших бажає милістю божою зміцнити і скріпити таку любов, що була між християнами і руссю, многократно по праву судив, не тільки простослівно, а й на письмі, і клятвою твердою, бо клялися оружжям своїм,— таку любов [хоче князь Олег] утвердити і скріпити згідно віри і закону нашого.

Статті [договору], якими себе зобов'язали по божій вірі і дружбі, суть такі:

Насамперед хай настане мир з вами, греки, і будемо любить один другого від усієї душі і з доброї волі, і не дамо, оскільки це в нашій волі, вчинити сущим світлим князям під рукою нашою, жодного обману чи злочину, але будемо старатися, скільки сили нашої, зберігати з вами, греки, в наступні роки і завжди, непорушну і щиру любов, розказану, і на письмі записану, і клятвою засвідчену. Так само і ви, греки, зберігайте таку ж непорушну і щиру любов до

княземъ же свѣтлымъ нашимъ Рускымъ и къ всѣмъ, иже суть подъ рукою свѣтлаго князя нашего, несъблазнену и непреложну всегда и въ вся лѣта. А о головахъ, иже ся ключють проказа, урядимся сице: Да елико явѣ будеть показании явлеными, да имѣють вѣрное о тацѣхъ явлении; а ему же начнуть не яти вѣры, да не кленется часть та, иже ищеть неятью вѣры; да егда клѣнется по вѣрѣ своей, будеть казнь, якоже явится съгрѣшение о семъ. Аще кто убиеть, Крестьянина Русинъ, или Христьянинъ Русина, да умреть, идеже аще створить убийство. Аще ли убѣжить створивый убийство, аще есть имовить, да часть его, сирѣчь иже его будеть по закону, да возметь ближний убьенаго; а иже на убившаго, да имѣеть толцѣмь же прибудеть по закону; аще ли есть неимовитъ створивый убойство и убѣжавъ, да дѣржится тяжи, доньдеже обрящется, яко да умреть. Аще ли ударить мечемь или бьеть кацѣмъ любо съсудомъ, за то ударение или убьение да вдасть литръ 5 сребра по закону Рускому; аще ли будеть неимовить тако створивый, да вдасть елико можеть и да соиметь съ себе и ты самыя порты своя, в нихъже ходить, а опрочѣ да ротѣ ходить своею вѣрою, яко никакоже иному помощи ему, да пребываеть тяжа оттолѣ не взискаема о семь. Аще украдеть Русинъ что любо у Крѣстьянина, или пакы Христьянинъ у Русина, и ятъ будеть в томъ часѣ тать, егда татьбу сътворить, отъ погубившаго что любо, аще приготовится, татьбу творяй и убиень будетъ: да не възыщется смерть его ни отъ Христьянъ, ни от Руси, но паче убо да възметь свое, иже будеть погубилъ. И аще въдасть руцѣ украдый, да ятъ будеть тѣмь же, у негоже будеть украдено, и связанъ будеть, и отдасть то, еже смѣ створить, и створить трижды о семь. Аще ли кто, или Русинъ Хрѣстьяну, или Хрѣстьянъ Русину, мучения образомъ искусъ творити и насилье явѣ, или възметь

світлих князів наших руських і до всіх сущих під рукою світлого князя нашого завжди і на вічні часи.

А про статті, що дотикаються можливого вчинення злочинів, домовимось так: як тільки будуть явно засвідчені провини, хай вони вважаються злочинами, що безперечно скоєні, а коли почнуть не йняти віри, хай не клянеться та сторона, що домагається не йняти віри, а нехай клянеться в тому, у що вірить, і хай буде кара [такою], яким виявиться вчинений гріх. Про це:

А коли хто уб'є,— християнина русин чи християнин русина,— хай помре на місці вбивства.

А коли убивця втече, а виявиться багатим, хай частину багатства, яка належить йому по закону, візьме ближній забитого, але й жона вбивці хай має стільки, скільки належить по закону.

А коли убивця є неімущим і втік, хай перебуває під судом, доки знайдеться, а тоді помре.

А якщо ударить мечем, чи битиме кацією або сосудом, хай за ті побої чи й убивство дає п'ять літрів срібла, згідно закону Руського.

А коли винуватець буде неімущим, хай сплачує скільки зможе і хай зніме з себе і ті штани свої, в яких ходить, а про решту хай клянеться своєю вірою, що ніхто інший йому не допоможе, і хай суд після цього не стягує з нього решти за це.

А коли вкраде що-небудь русин у християнина чи, навпаки, християнин у русина, і злодій буде спійманий потерпілим у той час, коли крадіжку чинив або готувався її вчинити, і буде вбитий, то хай не буде покарано смертю його ні християнами, ні руссю, але потерпілий хай візьме своє, що втратив.

А коли ж злодій добровільно віддасться в руки і буде взятий тим, у кого було вкрадено, то хай буде зв'язаний і віддасть те, що посмів украсти, потрійно за це.

А коли хтось, чи русин християнину, чи християнин русину, вчинить побої і спокуситься на грабунок і виявить [при

что либо дружинне, да въспятить троичь. Аще вывѣржена лодья будеть вѣтромъ великомъ на землю чюжю, и обрящються тамо иже отъ насъ Руси, да аще кто идеть снабьдѣти лодью с рухломъ своимъ, и отсылати пакы на землю Крестьяньску, да проводимъ ю сквозѣ всяко страшно мѣсто, дондеже придеть в бестрашно мѣсто; аще и таковая лодья, и отъ буря, или боронения земнаго боронима, не можеть възборонитися въ своя си мѣста, спотружаемъся грѣбцем бо тоя лодья, мы Русь, и допровадимъ с куплею ихъ поздорову, та аще ключится близъ земли Грѣцькы; аще ли ключится такоже проказа лодья Рустѣй, да проводимъ ю въ Рускуюземьлю, и да продають рухло тоя лодья, и аще что можеть предати отъ лодья, воволочимъ имъ, мы Русь, да егда ходимъ въ Грѣкы или съ куплею, или в солбу, къ цареви [в]ашему, да пустимъ я съ честью проданое рухло лодья ихъ; аще ли ключится кому отъ тоя лодья в ней убьену быти, или бьену быти отъ насъ Русі, или взяти что любо, да повиньни будуть то створшии прежде реченную епитѣмьею. Отъ тѣхъ аще полоняникъ обою страну дѣржимъ есть, или отъ Руси, или отъ Грѣкъ, проданъ въ ину страну; оже обрящеться или Русинъ или Грѣчинъ, да не купять и възвратять и скупленое лице въ свою страну, и възмуть цѣну его купящии, или мниться въ куплю на дань челядиная цѣна; такоже аще отъ рати ятъ будеть, да отъ тѣхъ Грѣкъ такоже да възвратится въ свою страну, и отдана будеть цѣна его, якоже речено есть, якоже есть купля. Егда же требуеть на войну ити, егда же потребу творите, и си хотять почестити царя вашего, да аще въ кое время елико ихъ придеть и хотять оставити у царя вашего, своею волею да будуть. О Руси о полонѣньи. Многажды отъ коея убо страны пришедшимъ в Русь
и продаемомъ въ

цьому] насильство чи візьме що-небудь дружинне,— хай поверне потрійно.

А коли вітром великим викине на землю чужу лодію, і там знайдеться хто-небудь із нас, русі, і коли хто піде забезпечити лодію зі своїм товаром і відіслати знову в землю християнську, ми проведемо її через будь-яке небезпечне місце, доки не прийде в місце безпечне.

А коли така лодія бурею чи іншими земними стихіями затримується і не може безперешкодно повернутися в рідні краї, ми, русь, допоможемо гребцями тій лодії і відпровадимо з їхніми покупками,— хай ідуть здорові.

А коли подібне приключиться поблизу Грецької землі, коли трапиться така біда лодії руській, то проведемо її в Руську землю, і хай продають товари з тієї лодії, і коли що можна продати із лодії, то щоб ми, руси, [могли без перешкоди] винести [товари на грецький берег].

А коли [ми, русь] прийдемо до греків чи для торгівлі, чи з посольством до вашого царя, то [ми, греки] з честю пропустимо для продажу товари з руських лодій.

А коли трапиться, що хто-небудь із нас, русі, із тої лодії буде вбитий, чи побитий, чи взято що-небудь, то винуватці вчиненого мають понести вищезазначені покарання.

Про тих, що в полоні обома країнами утримуються, або із Русі, чи із Греції продані в іншу країну: коли відшукається чи русин, чи грек, нехай викуплять і повернуть викупленого в його країну і візьмуть ціну його ті, що викупили, або хай буде запропонована ціна, належна за челядника.

Також коли від раті взятий буде, то від тих греків також хай повернеться в свою країну, і віддана буде ціна його, як уже сказано чи яка прийнята в торгівлі [людьми].

А коли потрібно буде на війну іти, коли ж потребу оголосите, і ці [руські вої] захочуть вшанувати царя вашого, то в який би час і скільки б їх не прийшло, і захочуть залишитися у царя вашого,— хай буде їхня воля.

Про Русь і про полонених: полонені із будь-якої країни і в будь-якій кількості, взяті на Русі, продаються у

Кристьяны, и еще же и отъ Християнъ полонныхъ мьногажды отъ коея любо страны приходящимъ в Русь: се продаеми бываюоть по 20 золота и да придуть въ Грѣкы. О томъ аще украденъ будеть челядинъ Руский, или въскочить, или по нужи проданъ будеть, и жаловати начнуть Русь, да покажеться таковое отъ челядина, да имуть и въ Русь; но и гостье погубіша челядинъ, и жалують, да ищють и, обрѣтаемое да имуть е; аще ли кто искушения сего не дасть створити, мѣстникъ да погубить правду свою. О работающихъ въ Грѣцѣхъ Руси у Христьяньского царя: Аще кто умреть, не урядивъ своего имѣнья, ци и своихъ не имать, да възвратить имѣнье къ малымъ ближикамъ в Русь; аще ли створить обрящение, таковый възметь уряженое его, кому будеть писалъ наслѣдити имѣнье, да наслѣдить е о[ть] взимающихъ куплю Руси отъ различныхъ ходящихъ въ Грѣкы и удолжающихъ. Аще злодѣй възвратится в Русь, да жалують Русь Христьяньскому царству, и ятъ будеть таковый и възвращенъ будеть не хотяй в Русь. Си же вся да творять Русь Грѣкамъ, идеже аще ключится таково. На утвержение же и неподвижение быти межи вами Христьяны и Русью, бывший миръ сътворихомъ Ивановомъ написаниемъ на двою харотью, царя вашего и своею рукою, предлежащимъ честнымъ крестомъ и святою единосущною Троицею, единаго истиньнаго Бога нашего, извѣсти и дасть нашимъ словомъ; мы же кляхомся къ царю вашему, иже отъ Бога суще яко Божие здание по закону, и по покону языка нашего, не переступати ни намъ ни иному отъ страны нашея отъ уставленыхъ глаголовъ мира и любве. И таково написание дахомъ царства вашего на утвѣржение обоему пребывати, таковому свѣщанию, на утвѣржение и извѣщение межи вами бывающаго мира, мѣсяца себтября въ 2, а в недѣлю 15, в лѣто создания миру 6420».

християнські землі, так само і полонені християни, приведені на Русь із будь-якої країни і в будь-якій кількості: за кожного має бути заплачено по двадцять золотих,— і хай повертаються в Грецьку землю.

Про те, якщо буде украдено руського челядина, або він втече, або буде силоміць проданим, і Русь почне оскаржувати, і доведе це про свого челядина,— хай забирають — і на Русь. Але і купці, коли втратять челядина і оскаржать, хай шукають його, а коли знайдуть, хай заберуть його. А коли хто не дозволить провести таке слідство, той втратить правду свою.

Про русів, що працюють у Грецькій землі в християнського царя: коли хто помре, не влаштувавши свої майнові справи чи своїх там не матиме, хай повернуть майно на Русь дітям його. А коли зробить заповіт, то відказане хай візьме той, кому померлий заповів успадкувати майно, хай успадкує його через тих, хто займається на Русі торгівлею, з цією метою ходить у Грецьку землю і бере позичку. А коли злочинець [не] повернеться на Русь, хай Русь скаржиться християнському царству, і такий буде спійманий і повернений на Русь примусово. Це ж саме хай робить і Русь Грецькій землі, якщо таке приключиться.

На утвердження ж і непорушність, яка має бути між вами, християнами, і руссю, уклали ми цей мирний договір Івановим написанням на двох хартіях — царя вашого і своєю рукою,— предпокладений чесним хрестом і святою єдиносущною Трійцею єдиного істинного Бога нашого, засвідчений і даний нашим словом [послам]. Ми ж клянемося цареві вашому, від бога сущого, як божому створінню, згідно закону і звичаю народу нашого, ні нами, ні будь-ким іншим із країни нашої не переступати глаголів миру договірних і любові.

І таке написання дали царству вашому на утвердження і засвідчення вам існуючого між нами миру.

Місяця себтября в 2-й день, а в неділлю 15, в літо від сотворіння світу 6420 [912]».

Царь же Леонъ послы Рускыя почстивъ дарми, золотомъ, и паволоками, и фофудьями, иástави къ нимъ мужи свои показати имъ церковьную красоту, и полаты златыя, и в нихъ сущая богатьства, злато много и паволокы и камѣнье драгое, и страсти Господни, вѣнѣць, и гвоздье, и хламиду багряную, и мощи святыхъ, учаще я к вѣрѣ своей и показающе имъ истинную вѣру; и тако отпусти я въ свою землю съ честью великою. Послании же Ольгомъ посли придоша къ Олгови и повѣдаша вся рѣчи обою царю, како створиша миръ, и урядъ положиша межю Грѣцькою землею и Рускою, и клятвы не переступати ни Грѣцемь ни Руси. И живяше Олегъ миръ имѣя къ всѣмъ странамъ, княжа въ Киевѣ. И приспѣ осень, и помяну Олегъ конь свой, иже бѣ поставилъ кормити, не всѣдати на нь. Бѣ бо преже въпрошалъ волъхвовъ кудесникъ: «отъ чего ми есть умьрети?» И рече ему одинъ кудесникъ: «княже! конь, егоже любиши и ѣздиши на немъ, отъ того ти умрети». Олегъ же приимь въумѣ, си рече: «николи же всяду на конь, ни вижю его боле того»; и повѣлѣ кормити и и не водити его к нему, и пребывъ нѣколко лѣтъ не дѣя его, дондеже и на Грѣкы иде. И пришедшю ему къ Киеву, и пребысть 4 лѣта, на 5 лѣто помяну конь свой, отъ него же бяху рекъли волъстви умрети Ольгови, и призва старѣйшину конюхомъ, рекя:

«где есть конь мой,

Цар же Леон вшанував послів руських дарами — золотом, і паволоками, і дорогим одягом князівським, і приставив до них мужів своїх показати їм церковну красу, і палати золоті, і сущі в них багатства: багато золота, і паволоки, і каміння дорогоцінного, і страсті господні — вінець, і цвяхи, і хламиду багряну, і мощі святих, навертаючи їх до віри своєї і показуючи їм істинну віру. І так відпустив їх в свою землю з почестями великими.

Послані ж Олегом посли повернулися до нього і переповіли йому слова обох царів, як мир уклали і договір заключили між Грецькою землею і Руською, і [зобов'язалися] клятву не порушувати — ні грекам, ні русі.

І жив Олег, княжачи в Києві,
І мир мав з усіма країнами.
І прийшла осінь,
І спом'янув Олег коня свого,
Якого був наказав годувати,
І не сідати на нього,
Бо колись запитав був волхвів-кудесників:
«Від чого я маю умерти?»
І рече йому один кудесник:
«Княже! Кінь, його ти любиш
І на ньому їздиш,— смерть твоя від нього».
І узяв Олег це в ум,
І сказав: «Я ніколи більше на коня не сяду,
І його ніколи більше не побачу».
І звелів годувати його
І до нього коня не водити.
І прожив так скількись літ, коня не бачив,
Аж доки не пішов на греків.
А коли у Київ повернувся,
Відтоді пройшло чотири літа,
Спом'янув коня свого на п'яте літо,
Від нього предвіщали смерть Олегу волхви.
І покликав він конюхів старійшину
І спитав: «Де кінь мій,

его же бѣхъ поставилъ кормити
и блюсти его?» Онъ же рече: «умерлъ есть». Олегъ же посмѣяся и укори кудесника, рекя: «то ть не право молвять волъсві, но все то лъжа есть; конь умерлъ, а я живъ». И повѣлѣ осѣдлати конь: «да ть вижю кости его». И приѣха на мѣсто, идеже бяху лежаще кости его голы и лобъ голъ; и слѣзъ с коня, посмѣяся рекя: «отъ сего ли лъба смерть мнѣ взяти?» и въступи ногою на лобъ; и выникнучи змѣя, и уклюну и в ногу, и с того разболѣвся умьре. И плакашася по немъ вси людие плачемъ великомъ, и несоша и, и погребоша и на горѣ, иже глаголеться Щековица; есть же могила его до сего дни, словеть могила Олгова. И бысть всѣхъ лѣтъ его княжения 33. Се же дивно есть, яко отъ волъхвования сбывается чародѣствомъ. Якоже бысть во царство Деменьтьяново, нѣкый волъхвъ, именемъ Аполоній Тіянинъ, знаемъ бяше, шествуя и творя всюду в городехъ и в селѣхъ бѣсовьская чудеса творя, отъ Рима бо пришедъ въ Узантию, умоленъ бысть отъ живущихъ ту створити сия, отгна множьство змий и скоропия изъ града, яко не вьрежатися человѣкомъ отъ нихъ; ярость коньскую обуздавъ, егда схожахуся боярѣ. Такоже и въ Антиохию пришедъ, и умоленъ бывъ отъ нихъ, [томимомъ бо Антиохомъ отъ скорпий и отъ комаровъ], створи скорпий мѣдянъ, и погребе и в земли, и малъ столпъ мраморянъ постави надъ нимъ, и повелѣ трость дѣржати человѣкомъ и ходити по городу, звати, тростемъ трясомомъ: «бес комара граду»; тако изъщезоша изъ града комари и скорпия. Испросиша же и пакы отъ лежащими на градѣ трусъ, въздохну,
списа на дщицѣ сия:
«увы тебе, оканьный городе,
яко потрясешися много,
одѣржимъ будеши огнемъ;

Якого я поставив годувати і глядіти?»
Він же відповів: «Умер кінь».
Посміхнувсь Олег і докорив кудесника словами:
«То не правду мовлять волхви,
Все брехня те: кінь умер — живий я».
І звелів коня він осідлати:
«Я його кістки побачить хочу».
І приїхав на те місце, де лежали голі кості
і лоб голий,
І з коня зліз, посміявшись, каже:
«Чи від цього лоба смерть мені прийняти?»
І наступив ногою на лоб,
І виповзла змія, і вжалила його в ногу,
І від того розхворівся і помер.
І плакали за ним всі люди плачем великим,
І понесли його,
І поховали його на горі, яку називають Щекавиця.
І є могила його до сьогодні, славна могила Олегова.
І було всіх літ його князювання тридцять і три.

Це ж дивно, як від волхвування збувається чародійство. Так було за царювання Дементіана. Якийсь волхв, наймення Аполлоній Тиянин, був відомий тим, що ходив по городах і селах і творив скрізь бісівські чуда. Із Риму прийшов до Узантії, жителі якої упросили його сотворити таке: він вигнав із города безліч змій і скорпіонів, аби люди не вражалися ними, і буйність кінську упокорив на зібранні бояр. Також коли прийшов у Антіохію, був упроханий ними, бо потерпали від скорпіонів і комарів. Він зробив скорпіона мідного, і закопав його в землю, і невеликий мармуровий стовп поставив над ним, і звелів людям взяти палиці і ходити по городу і вигукувать, палицями вимахуючи: «Бути городу без комарів!» І так щезли із города комарі і скорпіони. А ще просили його вирятувати від землетрусів, що загрожували городу. Зітхнувши, написав він на дощечці таке: «Гай-гай, окаянний городе. Як попотрясе тебе [земля],— охоплений будеш вогнем,

ополчать же тя и при березѣ Сиорити»! О немь же и великый Анастасий Божия города рече: «Аполонию же доже и до нынѣ на нѣцѣхъ мѣстехъ сбываются створенаа, стоящая, окована отвращение четвероногъ, птица могущи вредити человѣкы, другыя же на въздѣржание струямъ рѣчнымъ нездѣржаньно текущимъ, но ина нѣкая на тлѣнье и вредъ человѣкомъ суща, на побѣжение стоять. И не точью бо за живота его така и таковая створиша бѣсовѣ его ради, но и по смерти его пребывающа у гроба его знаменья творяху во имя его, а на прелещение оканнымъ человѣкомъ, болма крадомымъ на таковая отъ дьявола» Кто убо что речеть о творящихъ волшевныхъ дѣлъ? яко то таковый горазнъ бысть волшебнымъ прелщениемъ, яко выну зазряше вѣдый Аполоний, яко неистовьстве на ся философьскую хитрость имуща подобашеть бо ему, рещи, якоже и азъ, словомъ точью творитi ихъже хотяше, а не свѣршениемъ творити повелѣваемая отъ него. Таже вся ослаблениемъ Божиимъ и творениемъ бѣсовьскымъ бываеть, таковыми вещьми искушатися нашея православныя вѣры, аще тверда есть [и] искрь пребывающи Господеви, ни не влекома врагомъ мечетныхъ ради чюдесъ и сотонинъ дѣлъ, творимомъ отъ рабъ и слугъ злобѣ. И еще именемъ Господнимъ пророчьствоваша нѣции, яко Валамъ, и Саулъ, и Каняфа, и бѣсъ пакы изгнаша, яко Июда и сынове Скевави. Убо и на недостойнии благодать [дѣй]ствуеть многажды, да етеры здѣтельствуеть. Ибо Валаамъ чюжь бѣ обоихъ, житья и вѣры; по обаче свѣдѣтельство [ва] в немъ благодать инѣхъ ради смотрения. И Фараонъ таковый бѣ, но и тому предбудущая показа. И Навходъносоръ законопреступный, но и сему пакы по мнозѣхъ сущихъ посредѣ же града откры; тѣмь являяя, яко мнози прекостьни имуще умъ, предъ образомъ Христовымъ знаменають иною козньею на прелѣсть человѣкомъ не разумѣющимъ добраго, якоже бысть Симонъ волъхвъ, и Менердъ, [и] ини таковыхъ ради, поистинѣ, рече, не чюдесы прельщати.

В лѣто 6421. Поча княжити Игорь по Ользѣ.

В се же время поча царствовати Костянтинъ, сынъ Леонтовъ,

і ополчать тебе і на березі Сіоріті!» Про нього ж і великий Анастасій божого города рече: «Чуда Аполлонія і донині в деяких місцях збуваються, зокрема ті, що звершені, аби відганяти четвероногих і птиць, які могли б зашкодити людям. Інші ж — на упокорення річних потоків нестримної течії, та деякі інші, на перемогу поставлені проти спроможних принести людям погибіль і шкоду. І не тільки за його життя такі і подібні чуда створили біси, а й після смерті біля гробу його витворяли біси різні чуда його іменем, спокушаючи окаянних людей, зловлених у сіті диявола». Так хто і що рече про творящих чарівні справи? Як отой був майстер на знахарське спокушання, і ніколи не зважав на те знаменитий Аполлоній, як у шаленстві вдавався до любомудрих хитрощів, а йому б личило сказати: «Тож і я творю словом тільки те, що хотів». І не чинити дій, на які він здатний. Бо все те з допусту божого і підступністю бісівською діється. Тими речами випробовується наша православна віра, що міцна є, і біля Господа перебуває, і не піддатна шкідливій чортівщині і сатанинській підступності, яких вживають раби і слуги злоби. А деякі ще й від імені Господа пророчать, як Валаам, і Саул, і Каіяфа: і бісів навіть виганяють, як Іуда і сини Скеваві. Бо й на недостойних благодать діє многократно як багато хто свідчить. Адже Валаам цурався обох — життя і віри, тим паче благодать, що сходила на нього, була дана для переконання інших. І фараон був такий, але і йому майбутнє було розкрито. І Навуходоносор був законопорушником, та і йому навіть долю майбутніх поколінь посеред ґорода [Бог] відкрив, засвідчивши тим, як ті, що мають ворожий розум, перед образом Христовим силою чужої волі пророкують, спокушаючи людей, які не розуміють доброго. Такими були Симон волхв, і Менерд, і інші, їм подібні, про яких істинно сказано: «Не чудами спокушати...»

В літо 6421 [913]. Почав княжити Ігор після Олега. У це ж врем'я почав царювати Костянтин, Леонів син,

зять Романовъ. И Деревлянѣ заратишася отъ Игоря по Олговѣ смѣрти.

В лѣто 6422. Иде Игорь на Древляны, и побѣдивъ възложи на ня дань большю Ольговы.

В то же лѣто приде Семеонъ Болгарьскый на Царьградъ, и створивъ миръ, иде въсвояси.

В лѣто 6423. Приидоша Печенѣзи пѣрвое на Рускую землю и створивше миръ съ Игоремъ, идоша къ Дунаю.

В си же времена приде Семеонъ плѣняя Фракию; Грѣци же послаша по Печенѣгы. Печенѣгомъ же пришедъшимъ и хотящимъ на Семеона, расваришася Грѣцкыя воеводы; видѣвъше Печенѣзи, яко сами на ся рать имуть, отъидоша въсвояси, а Болгаре съ Грѣкы съступишася, и посѣчени быша Грѣци. Семеонъ прия градъ Оньдьрѣянь, иже первое Орестовъ городъ нарицашеся, сына Агамемнонъ, иже пѣрвое въ трехъ рѣкахъ купався, недуга избы, ту сего града въ свое имя нарече. Послѣдѣ же Андрѣянъ кесарь обновивъ и въ свое имя нарече Андрѣянъ, мы же зовемъ Ондрѣянемъ градомъ.

В лѣто 6424. В лѣто 6425. В лѣто 6426. В лѣто 6427.

В лѣто 6428. Поставленъ Романъ царемъ въ Грѣцѣхъ. Игорь же воеваше на Печенѣгы.

В лѣто 6429. В лѣто 6430. В лѣто 6431. В лѣто 6432. В лѣто 6433. В лѣто 6434. В лѣто 6435. В лѣто 6436.

В лѣто 6437. Прииде Семеонъ на Царьградъ, и поплѣни Фракию и Македонью, и приде къ Царюграду в силѣ вѣлицѣ и в горъдости, и створи миръ с Романомъ царемъ, и възвратися въсвояси.

В лѣто 6438. В лѣто 6439. В лѣто 6440. В лѣто 6441.

В лѣто 6442. Пѣрвое придоша Угри на Царьградъ, и пленяху всю Фракию, Романъ же створи миръ со Угры.

В лѣто 6443. В лѣто 6444. В лѣто 6445. В лѣто 6446. В лѣто 6447. В лѣто 6448.

Романів зять. І деревляни розпочали війну проти Ігоря після смерті Олега.

В літо 6422 [914]. Ходив Ігор на древлян і переміг, і наклав на них данину більшу Олегової. Того ж літа приходив Семеон Болгарський до Цареграда, заключив мирний договір і повернувся додому.

В літо 6423 [915]. Вперше прийшли на Руську землю печеніги і, заключивши мир з Ігорем, пішли до Дунаю.

У ті часи приходив Семеон і полонив Фракію. Греки ж послали за печенігами. Коли печеніги прийшли і вже хотіли виступити проти Семеона, як розсварилися грецькі воєводи. Печеніги побачили, що греки самі між собою воюють, пішли додому. А болгари зійшлися з греками, і порубані були греки. Семеон же захопив город Ондріян, який раніше називався городом Ореста, Агамемнонового сина, який колись тут у трьох ріках купався, позбувся хвороби і тут цей город назвав своїм іменем. Пізніше ж цар Андріян город обновив і назвав своїм іменем — Андріян, ми ж називаємо Ондріяновим градом.

В літо 6424 [916]. В літо 6425 [917]. В літо 6426 [918]. В літо 6427 [919].

В літо 6428 [920]. Поставлено Романа царем Грецької землі. Ігор же воював проти печенігів.

В літо 6429 [921]. В літо 6430 [922]. В літо 6431 [923]. В літо 6432 [924]. В літо 6433 [925]. В літо 6434 [926]. В літо 6435 [927]. В літо 6436 [928].

В літо 6437 [929]. Прийшов Семеон до Цареграда, і захопив Фракію і Македонію, і прийшов до Цареграда з силою великою і з гордістю, і заключив мир з царем Романом, і повернувся додому.

В літо 6438 [930]. В літо 6439 [931]. В літо 6440 [932]. В літо 6441 [933].

В літо 6442 [934]. Вперше прийшли до Цареграда угри і полонили всю Фракію. Роман же заключив мир з уграми.

В літо 6443 [935]. В літо 6444 [936]. В літо 6445 [937]. В літо 6446 [938]. В літо 6447 [939]. В літо 6448 [940].

В лѣто 6449. Иде Игорь на Грѣкы; и яко посланна Болгаре вѣсть къ царю, яко идуть Русь на Царьградъ скѣдий 10 тысящь. Иже и поидоша и приплуша, и почаша воевати Вифиньскыя страны, и плѣноваху по Понту до Ираклия и до Фофлагоньскы земля, и всю страну Никомидийскую пополониша, и Судъ всь пожьгоша. Ихъже емъше, овѣхъ растинаху, и другія же, сторожи поставьляюще, стрѣлами растрѣляху; и изъламляху, опакы руцѣ связавше, и гвозды желѣзны посредѣ головъ вбивахуть има. Много же и святыхъ церквий огьневи предаша, и имѣнье не мало обою сторону взяша, [монастыря же и села все огневи предаша]. Потомь же пришедшемъ воемъ отъ въстока, Панфиръ деместникъ съ четырмидесятъ тысящь, Фока же патрикий съ Македоны, Феодоръ же стратилатъ съ Фракы, и с ними же и сановницы боярьстии обидоша Русь около. И свѣщаша Русь, и изидоша противу вооруживши-ся на Грѣкы, и брани межю има бывши злѣ, одва одолѣша Грѣци. Русь же възвратишася къ дружинѣ своей к вечеру, и на ночь влѣзъше въ лодья отбѣгоша. Феофанъ же усрѣте я въ олядѣхъ съ огнемь, и нача пущати огнь трубами на лодья Рускыя, и бысть відѣти страшно чюдо: Русь же видяще пламень, вмѣтахуся въ воду морьскую,
хотяще убрѣсти, ... отяще

В літо 6449 [941].

Ігор ходив у похід на греків.
І послали вість царю болгари:
«Іде Русь на Цареград, скідій десять тисяч».
І як прийшли вони, і пристали [до берега],
І стали воювати країни Віфінські,
І полонили їх по Понту аж до Іраклія
І до землі Фофлагонської.
І всю країну Нікомидійську пополонили,
І Суд весь спалили.
І кого брали, тих розтинали,
Інших як мішені розставляли
І стрілами розстрілювали
І [хребти] ламали, назад руки зв'язавши,
І цвяхи залізні посеред голів їм забивали.
І святих церков багато вогневі віддали,
І з обох боків великі добра взяли
Монастирі і села попалили.

Потім прийшли вої зі сходу,
Із сорокатисячним військом Панфир-деместник,
Із македонянами Фока-патрикій,
Із фракійцями Федір-стратилат,
Із ними ще й бояри сановні,—
І обступили русь.
І раду радила русь,
І вийшли оружно проти греків,
І битва між ними була жорстока,
І ледь-ледь подолали греки.

Надвечір повернулися руси до дружини своєї
І вночі, посідавши в лодії, відбігли.
Феофан же зустрів їх у лодіях вогнем,
І почав пускати вогонь трубами на лодії руськії,
І було видно страшне чудо:
І русь же, бачачи полум'я, стрибала
у воду морськую,
І хотіла врятуватися,

и тако прочии възвратишася въсвояси. Тѣмь же пришедъшимъ в землю свою, повѣдаху кождо своимъ о бывшемъ и о лядьнѣмъ огни: «якоже молонья», рече, «иже на небесихъ, Грѣци имуть в себе, в сию пущающе жьжаху насъ; и сего ради не одолѣхомъ имъ». Игорь же пришедъ и нача съвокупити вои многы, и посла по Варягы за море, вабя и на Грѣкы, хотя поити на ня.

В лѣто 6450. Семеонъ иде на Хорваты, и побѣженъ бысть Хорваты, и умре, оставивъ Петра, сына своего, княжить. В се же лѣто родися Святославъ у Игоря.

В лѣто 6451. Пакы приидоша на Царьградъ, и миръ створивше с Романомъ, възвратишася въсвояси.

В лѣто 6452. Игорь совокупи воя многы, Варягы, и Русь, и Поляны, и Словѣны, и Кривичи, и Печенѣгы ная, и тали в нихъ поемъ, поиде на Грѣкы в лодьяхъ и на конехъ, хотя мстити себе. Се слышавше Курсунци, послаша къ Роману, глаголюще: «се идуть Русь, покърыли суть море корабли». Такоже и Болгаре послаша вѣсть, глаголюще: «идуть Русь, и Печенѣгы наяли суть к собѣ». Се слышавъ царь, посла къ Игореви лутьшии бояры, моля и глаголя: «не ходи, но возьми дань, юже ималь Олегъ, и придамъ еще къ той дани». Такоже и Печенѣгомъ послаша паволокы и золото много. Игорь же дошедъ Дуная, съзва дружину и нача думати, и повѣда имъ рѣчь цареву. Ркоша же дружина Игорева: «да аще сице глаголеть царь, то что хощемъ боле того, не бившися имати злато, и серебро, и паволокы. Еда кто вѣсть, кто одолѣеть, мы ли, они ли? или с моремъ кто свѣтенъ? Се бо и не по земли ходимъ, но по глубинѣ морьстий, и обьча смерть всѣмъ». И послуша ихъ Игорь, и повелѣ Печенѣгомъ воевати Болгарьскую землю, а самъ взѣмъ у Грѣкъ злато

І тільки деякі додому повернулись.
Ті ж, що в землю свою повернулись,—
Кожен своїм оповідали про те, що сталось,
І про вогонь із лодій:
«Неначе блискавку небесну,— казали,—
Мають греки у себе
І, її пускаючи, нас попалили,
І через це не здолали *ми* їх».
І коли повернувся Ігор,
Почав знову множство воїв гуртувати
І послав по варягів за море, ваблячи іти на греків,
Бо сам знову хотів іти на них.

В літо 6450 [942]. Семеон ходив на хорватів, і переможений був хорватами, і помер, а залишив князювати Петра, сина свого. Цього ж року народився у Ігоря син Святослав.

В літо 6451 [943]. Знову ходили на Цареград, заключили мир з Романом і повернулися додому.

В літо 6452 [944]. Ігор зібрав багато воїв: варяги, і русь, і поляни, і словіни, і кривичі, і печенігів найняв, і взяв від них заложників,— пішов проти греків у лодіях і на конях, прагнучи помститися за себе. Почули це корсунці і послали до Романа, повідомляючи: «Тут іде русь, море покрила кораблями». Також і болгари послали вість, попереджаючи: «Іде русь, і печенігів найняли до себе». Почув це цар і послав до Ігоря луччих бояр, молячи і прохаючи: «Не йди, а візьми данину, яку брав Олег, і додам ще до тої дані». Також і печенігам послав паволоки і багато золота. Коли Ігор підійшов до Дунаю, скликав дружину, і став раду радити, і переповів їм мову цареву. Ігорева ж дружина сказала: «Коли так говорить цар, то чого нам потрібно більше, без битви взяти золото, і срібло, і паволоки? Хіба відомо, хто одоліє, чи ми, чи вони? Чи з морем хто в спілці? Адже не по землі ходимо, а глибинами морськими, і спільна смерть для всіх». І послухався їх Ігор, і звелів печенігам воювати Болгарську землю, а сам узяв у греків золото

и паволокы на вся воя, възвратися въспять, и приде къ Киеву възвояси.

В лѣто 6453. Присла Романъ и Костянтинъ и Стефанъ послы къ Игореви построити мира пѣрваго; Игорь же глаголавъ съ ним[и] о мирѣ. Посла Игорь мужи свои къ Роману, Романъ же събра бояры и сановникы. И приведоша Рускыя послы, и повелѣша глаголати и писати обоихъ рѣчи на харотью, равно другаго свѣщания, бывшаго при цари Романѣ, и Костянтинѣ, Стефанѣ, христолюбивыхъ кладыкъ:

«Мы отъ рода Рускаго послы и гостье, Иворъ, посолъ Игоревъ великаго князя Рускаго, и обьчни посли: Вуефастъ Святославль, сына Игорева, Искусеви Олгы княгыня, Слуды Игоревъ, нетий Игоревъ Улѣбъ Володиславль, Каницаръ Предславинъ, Шигобернъ, Съфандръ жены Улѣбовы, Прастенъ, Турдуви, Либиарь, Фастов[ъ], Гримъ, Сфирковъ, Прастѣнъ, Якунъ, нетий Игоревъ, Кары, Тудков, Каршевъ, Тудоровъ, Егриерлисковъ, Войстовъ, Иковъ, Истръ, Яминдовъ, Ятьвягъ, Гунаревъ, Шибьридъ, Алдань, Колъклековъ, Стеггиетоновъ, Сфирка, Алвадъ, Гудовъ, Фудри, Тулбовъ, Муторъ, Утинъ, купѣцъ Адунь, Адолбъ, Ангивладъ, Улѣбъ, Фрутанъ, Гомолъ, Куци, Емигъ, Турьбридъ, Фурьстѣнъ, Бруны, Роалъдъ, Гунастръ, Фрастѣнъ, Ингелдъ, Турбернъ, и другий Турбернъ, Улѣбь, Турбенъ, Моны, Руалдъ, Свѣнь, Стиръ, Алданъ, Тилий, Апубкарь, Свѣнь, Вузелѣвъ, Исинько, Биричь, послании отъ Игоря, великаго князя Рускаго, и отъ всея княжья, и отъ всѣхъ людий Руское земли. И отъ тѣхъ заповѣдано обьновити ветхый миръ и отъ ненавидящаго добра, вraждолюбца дьявола, разорити отъ многъ лѣтъ, утвѣрдити любовь межю Грѣкы и Русью. И великый нашь князь Игорь, и бояре его и людие вси Рустии послаша ны къ Роману и Стефану и Костянтину, великымъ царемъ Грѣцкымъ, створити любовь [съ] самими цари, и съ всѣмъ боярьствомъ, и съ всими людми Грѣцкими, на вся лѣта, дондеже солнце сияеть и вьсь миръ стоить. Иже помыслить отъ страны Рускыя раздрушити таковую любовь, и елико ихъ священие приняли суть, да примуть мѣсть отъ Бога

і паволоки на всіх воїв і повернувся назад, і прийшов додому в Київ.

В літо 6453 [945]. Прислали Роман, і Костянтин, і Стефан послів до Ігоря, щоб відновити попередній мир. Ігор же говорив з ними про мир. Послав Ігор своїх мужів до Романа. Зібрав Роман своїх бояр і сановників. І привели руських послів, і звеліли їм говорити і писати на хартію сказане обома [сторонами] відповідно попередньому мирному договору, укладеному за царів Романа, і Костянтина, і Стефана, христолюбивих владик:

«Ми, від роду руського посли і купці, Івор, посол великого князя Руського Ігоря, і іншії посли: Вуефаст від Святослава, сина Ігоревого, Іскусеві від княгині Ольги; Слуди від Ігоря, небіж Ігорів Уліб від Володиславля, Каницар від Предслави; Шигоберн, Сфандр від Улібової жони, Прастен, Турдуві, Лібіар, Фастів, Грім, Сфірків, Прастін, Якун, небіж Ігорів, Кари, Тудків, Каршев, Тудорів, Егріерлісків, Войстів, Іків, Істр, Яміндів, Ятвяг, Гунарів, Шібрід, Алдан, Колклеків, Стеггієтонів, Сфірка, Алвад, Гудів, Фудрі, Тулбів, Мутор, Утін, купець Адун, Адолб, Ангівлад, Уліб, Фрутан, Гомол, Куці, Еміг, Турбрід, Фурстін, Бруни, Роальд, Гунастр, Фрастін, Інгельд, Турберн, і другий Турберн, Уліб, Турбен, Мони, Руальд, Свін, Стир, Алдан, Тілій, Апубкар, Свін, Вузелів, Ісинько, Бирич,— посланії від Ігоря, великого князя Руського, і від усіх князів, і від усіх людей Руської землі. І від них заповідано поновити старий мир, підступом ненависника добра і враждолюбця — диявола — порушений уже багато років, і зміцнити любов поміж греками і руссю.

І великий наш князь Ігор, і бояре його, і всі люди руськії, що послали нас до Романа, і Стефана, і Костянтина, великих царів грецьких, укласти договір про дружбу з самими царями, і зі всім боярством, і зі всіма людьми грецькими на всі літа, допоки сонце сяє і весь світ стоїть. І хто із країни Руської намислить порушити цю дружбу, а прийняли хрещення, то хай впаде на них помста Бога

Вседѣржителя, осужение и на погибель и в сий вѣкъ и в будущий; а елико ихъ не крещено есть, ди не имуть помощи отъ Бога, ни отъ Перуна, да не ущитятся щиты своими, и да посѣчени будуть мечи своими, и отъ стрѣлъ и отъ иного оружья своего, и да будуть раби и в сий вѣкъ, и будущий. Великий князь Рускый и боярѣ его да посылають на то въ Грѣкы къ великымъ царемъ Грѣцкымъ корабля, елико хотять, съ послы своими и гостьми, якоже имъ уставлено есть. Ношаху послы печати златы, а гостие серебряны. Нынѣ же увѣдалъ есть князь нашь посылати грамоту къ царству вашему: иже посылаеми бывають отъ нихъ послы и гостье, да приносять грамоту, пишюще сице: яко послахъ корабль селико; и отъ тѣхъ да увѣмы и мы, оже с миромъ приходять. Аще ли безъ грамоты придуть и предани будуть намъ, дѣржимъ и хранимъ, дондеже възвѣстимъ князю вашему. Аще ли руку не дадять и противятся, да убьени будуть, и да не изыщеться смерть ихъ отъ князя вашего. Аще ли убѣжавше придуть въ Русь, и мы напишемъ къ князю вашему, и яко имъ любо, тако створять. И аще придуть Русь без купля, да не взимають мѣсячины. И да запретить князъ словомъ своимъ, и приходящи Руси сде, да не творять бещинья в селѣхъ, ни въ странѣ нашей. И приходящимъ имъ, да витають у святаго Мамы; да послеть царство ваше да испишеть имена ихъ, и тогда възмуть мѣсячьное свое і посли слѣбное свое, а гостье мѣсячное свое, пѣрвое отъ града Кıева, и пакы ис Чернигова и ис Переяславля и прочии городи. И да входять в городъ одиными вороты съ царевомъ мужемъ безъ оружья 50 мужь, и да творять куплю якоже имъ надобѣ, и пакы да исходять; и мужь царьства вашего да хранить я, да аще кто отъ Руси или отъ Грѣкъ створить криво, да оправляетъ. Входя же Русь в городъ, да не творять пакости и не имѣють власти купити паволокъ

Вседержителя, і осуджені будуть на погибіль і в цей вік і в майбутній. А коли не хрещені, то хай не мають допомоги ні від Бога, ні від Перуна, і хай їх не захистять власні щити, і хай посічені будуть мечами своїми, і загинуть від стріл та іншого оружжя свого, і хай будуть рабами і в цьому житті, і потойбічному.

Великий князь Руський і бояри його хай посилають на те в Грецьку землю до великих царів грецьких кораблі, скільки хотять, з послами своїми і купцями, як то для них установлено. [Досі] носили посли печатки золоті, а купці — срібні. Нині ж звелів князь ваш посилати грамоти до нас, царів, що послані від них посли і купці хай приносять грамоту, в якій буде написано про це: скільки послано кораблів, і аби ми з того упевнилися, що ідуть вони з миром.

А коли без грамоти прийдуть і будуть взяті нами, то будемо тримати і охороняти, доки не повідомимо князеві вашому. А коли в руки не даватимуться і опір чинити стануть,— то будуть убиті, і хай смерть їхня не буде відомщена князем вашим. А коли втечуть і повернуться на Русь, то ми напишемо князеві вашому, і хай робить, що хоче. І коли прийде русь не для торгівлі, хай не стягають місячини. І хай заборонить князь словом своїм, щоб прибу́ла сюди русь не творила безчинства по селах, ані в країні нашій. І нехай прибулі проживають у святого Мами, і коли пошле царство ваше — хай напише їхні імена, і тоді хай беруть місячину свою: посли свою посольську, а купці свою місячину, найперші — від града Києва, потім із Чернігова, і із Переяслава й інших городів. І нехай входять у город одними воротами [в супроводі] царевого мужа без зброї по п'ятдесят мужів, і хай торгують скільки потрібно, і виходять назад. І муж царства вашого хай охороняє їх.

А коли хто із Русі чи із Грецької землі поступить неправо, хай судиться. Коли русь входить в город, хай не чинить пакості, і не має права купляти паволоки

лише по пятидесятъ золотникъ; и отъ тѣхъ паволокъ аще кто купить, да показаеть цареву мужеви, и тъя запечатаеть и дасть имъ. И отходящи Руси отсюду взимають отъ насъ еже надоби брашно на путь, и еже надобѣ лодьямъ, якоже установлено есть пѣрвое, и да възвращаются съ спасениемъ въ свою сторону, и да не имуть волости зимовати у святаго Мамы. И аще ускочить челядинъ отъ Руси, понеже придуть въ страну царства нашего, и отъ святаго Мамы, и аще будеть и обрящеться, да поимуть и; аще ли не обрящется, да на роту идуть наши крестьяная Русь, а не хрестьянин по закону своему: ти тогда взимають отъ насъ цѣну свою, якоже уставлено есть преже, 2 паволоцѣ за челядинъ. Аще ли кто отъ людий царства вашего, или отъ рода вашего, или отъ инѣхъ городъ ускочить челядинъ нашъ къ вамъ, и принесеть что, да взвратять е опять; и еже что принеслъ будеть цѣло все, да возметь отъ него золотника два имѣчнаго. Аще ли покусится кто взяти отъ Руси и отъ людий царства вашего, иже то створить, покажненъ будеть вельми; аще ли и взялъ будеть, да заплатить сугубо. Аще ли створить тоже Грѣчинъ Русину, да приметь ту же казнь, якоже приялъ есть онъ. Аще ли ключится украсти Русину отъ Грѣкъ что, или Грѣчину отъ Руси, достойно есть да възвра[ти]ть е не точью едино, но и цѣну его; аще украденое обрящется продаемо, да вдасть цѣну его сугубу, и тъ покажненъ будеть по закону Грѣцкому, и по уставу Грѣцкому, и по закону Рускому. И елико християнъ отъ властi нашея пленена приведуть Русь, ту аще будеть уноша, или дѣвица добра, да въдадять золотникъ 10 и поимуть и; аще ли есть средовѣчъ, да вдасть золотникъ 8, и поиметь и; аще ли будеть старъ, или дѣтичь, да вдасть золотникъ 5. Аще ли обърящутся Русь работающе у Грѣкъ, аще суть полоници, да искупають а Русь по 10

дорожче, ніж по п'ятдесят золотників. А коли хто купить такої паволоки, нехай покаже царевому мужеві, і той поставить печатку і дозволить. Відбуваюча звідси русь нехай бере від нас, що потрібно: їжу в дорогу і що потрібно для лодій, як було встановлено раніше. І нехай повертаються в цілковитій безпеці в свою країну, а зимувати у святого Мами не мають права.

А коли втече руський челядин, то нехай прийдуть [за ним] в землі царства нашого. І коли його відшукають у святого Мами, хай забирають, а коли не знайдеться, то нехай клянуться нам руські християне, а не християне — згідно свого закону. І нехай тоді беруть із нас свою ціну, як було встановлено раніше,— дві паволоки за челядина.

А коли хто із людей царства вашого, чи із роду вашого, чи із інших городів ваших втече до нас [на Русь] і принесе що-небудь, хай те буде повернуто назад. І коли принесене буде все ціле, то нехай візьмуть із нього два золотники за поїмку.

А коли ж хто-небудь із русі чи із людей вашого царства спокуситься на кражу і те вчинить, буде суворо покараний. І коли вже візьме, хай заплатить подвійно.

А коли подібне зробить гречин русину, нехай прийме ту ж кару, яку поніс він.

А коли трапиться украсти що-небудь русину у грека чи грекові у русина, то належить повернути не тільки вкрадене, а й ціну його. А коли вкрадене виявиться проданим, то нехай поверне його подвійну ціну і буде покараний по закону руському.

І скільки б полонених християн, наших підданих, не привела русь, буде то юнак чи красна дівиця, хай платять греки десять золотників і забирають їх; а коли середнього віку, хай платять вісім золотників — і забирають їх; а коли буде старий чи дитина — нехай дають за них п'ять золотників.

А коли знайдуться руси, що яко полонені перебувають в рабстві у греків, нехай викупають і руси по десять

золотникъ; аще ли купилъ и будеть Грѣчинъ, подъ крестомъ, достоить ему да възметь цѣну, елико же далъ будеть на немъ. О Курсуньсций сторонѣ, колко же есть городъ на той часті, да не имудь власти князи Рускыи да воюеть на тѣхъ сторонахъ, а та страна не покоряется вамъ; и тогда аще просить вои отъ насъ князь Рускый, дамы ему елико ему будеть требѣ, и да воюеть. И о томъ, аще обрящють Русь кувару Грѣчьску вывержену на нѣкоемъ любо мѣстѣ, да не преобидять ея; аще ли отъ нея възметь кто что, или человѣка поработить, или убьеть, да будеть повиненъ закону Рускому и Грѣцкому. И аще обрящють Русь Корсуняны рыбы ловяща въ устьи Днѣпра, да не творять имъ зла никакого же. И да не имѣють Русь власти зимовати въ устьи Днепра, Бѣлобережа, ни у святаго Елеуфѣрья; но егда придеть осень, да идуть в домы своя в Русь. А о сихъ, иже то приходять Черьнии Болгаре, и воюють въ странѣ Корсуньстий, и велимъ князю Рускому да ихъ не пущаеть и пакостять сторонѣ его. Или аще ключится проказа нѣкака отъ Грѣкъ, сущихъ подъ властью царства нашего, да не имате власти казнити я, но повелѣньемь царства нашего, да приметь, якоже будеть створилъ. И аще убьеть крестьянінъ Русина [или Русинъ Христіанина] да держимъ будеть створивый убійство отъ ближнихъ убьенаго, да ѵбьють и. Аще ли ускочить створивы убо[й] и убѣжить, и аще будеть имовитъ, да возмуть имѣнье его ближнии убьенаго; аще ли есть неимовитъ створивый убийство и ускочить, да ищють его, дондеже обрящется; [аще ли обрящется] да убьенъ будетъ. Или аще ударить мечемъ, или копьемъ, или кацѣмъ инымъ съсудомъ Русинъ Грѣчина, или Грѣчинъ Русина, да того дѣля грѣха заплатить серебра литръ 5, по закону Рускому; аще ли есть неимовитъ, да како можеть въ толко же и проданъ будеть, яко

золотників. А коли їх купив гречин, то йому належить поклястися на хресті,— і хай візьме ціну, яку заплатив за раба.

Про Корсунську землю. Скільки б не було там городів, князі руські не мають влади в них і права воювати в тих краях. І та земля не підкоряється вам. А коли князь руський попросить у нас воїв, дамо, скільки йому буде треба,— і нехай воює.

І про те: коли русь знайде грецький корабель, викинутий у будь-якому місці, хай не роблять йому шкоди. А коли хто візьме із нього що-небудь, чи чоловіка поверне в рабство, чи уб'є, то має підлягати суду згідно закону руського і грецького.

І коли руси застануть корсунців у гирлі Дніпра за ловлею риби, нехай не чинять їм ніякого зла.

І хай русь не має права зимувати в гирлі Дніпра, в Білобережжі, ані біля святого Єлеуфір'я; і з настанням осені хай ідуть по домівках своїх на Русі.

І про сих: якщо прийдуть чорні болгари і стануть воювати в Корсунській землі, то велимо князеві руському, аби їх не пускав, бо нашкодять і його землі.

Якщо ж коли буде вчинено якесь злодійство [кимось] із греків, сущих під владою царською нашою, то не маєте права карати їх, але з нашого царського повеління хай буде покараний за содіяне.

Якщо ж християнин уб'є русина [чи русин християнина], хай затримають убивцю родичі вбитого і уб'ють його.

Якщо ж убивця сховається і втече і коли буде багатий, нехай візьмуть майно його родичі вбитого. А коли убивця неімущий і сховається, хай шукають його, допоки знайдеться, [а коли знайдеться] — нехай буде вбитий.

Якщо ж ударить мечем чи списом, чи кацією, чи якимось іншим предметом русин грека, чи грек русина, хай за те беззаконня винуватець заплатить п'ять літрів срібла, згідно закону Руського. А якщо винуватець неімущий, то нехай, що тільки можна, те й буде продано, навіть

да и порты, в нихъже ходить, и то с него сняти, а опрочи да на роту ходить по своей вѣрѣ, яко не имѣя ничтоже, ти тако пущенъ будеть. Аще ли хотѣти начнеть наше царьство отъ васъ вои на противящася намъ, да пишють к великому князю вашему, и пошлеть к намъ, елико хощемъ; и оттолѣ увѣдять иныя страны, каку любовь имѣю[ть] Грѣци с Русью. Мы же свѣщание все положимъ на двою харатью, и едина харотья есть у царства нашего, на нейже есть крестъ и имена наша написана, а на другой посли ваши и гостье ваши. А отходяче с посломъ царства нашего, да попроводять к великому князю Игореви Рускому и к людемъ его, и ти приимающе харотью, на роту идуть хранити истину, якоже мы свѣщахомъ и написахомъ на харотью сию, на нейже суть написана имена наша. Мы же, елико насъ крестилися есмы, кляхомся церковью святаго Ильи въ зборнѣй церкви, и предълежащи[мъ] честнымъ крестомъ, и харотьею сею, хранити же все, еже есть написано на ней, и не преступати отъ того ничтоже; а оже переступiть се отъ страны нашея, или князь, или инъ кто, или крещенъ, или некрѣщенъ, да не имать отъ Бога помощи, и да будуть рабi в сий вѣкъ и въ будущий, и да заколенъ будеть своимъ оружьемъ. А некрещении Русь да полагають щиты своя и мечи своя нагы, и обручи свои и прочая оружья, и да клѣнуть ся о всемъ, и яже суть написана на харотьи сей и хранити отъ Игоря и отъ всѣхъ бояръ и отъ всѣхъ людий и отъ страны Рускыя, въ прочая лѣта и всегда. Аще ли же кто отъ князь и отъ людий Рускыхъ, или крестьянъ, или некрещеный, переступить все еже написано на харотьи сей, и будеть достоинъ своимъ оружьемъ умрети, и да будеть проклятъ отъ Бога и отъ Перуна, и яко преступи свою клятъву. Да обаче будеть добрѣ, Игорь великый князь да хранить любовь вьсю правую да не раздрушится,

дондеже солнце сияеть
и вcь миръ стоить,
въ нынѣшняя вѣкы
и в будущая»

і штани, в яких ходить, і ті з нього зняти; а про решту нехай поклянеться своєю вірою, що не має більше нічого, і тільки після цього буде відпущений.

Якщо ж наше царство захоче від вас взяти воїв проти ворогів наших, то напишемо про те великому князеві вашому, а він пошле, скільки хочемо: і з цього довідаються інші країни, яка існує дружба між Грецькою землею і Руссю.

Ми ж договір цей поклали на двох хартіях, і одна хартія зберігається у нас, царів, на ній поставлено хрест і імена наші написано, а на другій — імена послів і купців ваших.

А коли виїдуть посли наші царські, то нехай супроводять їх до великого князя руського Ігоря і до людей його, а ті приймаючи хартію, поклянуться нехай дотримуватися чесно, про що домовилися і записали в цю хартію, на якій написано імена наші.

Ми ж, оскільки прийняли хрещення від вас, поклялися церквою святого Іллі в соборній церкві і предпокладеним правдивим хрестом і хартією цією, дотримуватися всього, що в ній написано, і не порушувати із того нічого. А коли хто-небудь із нашої землі порушить це — чи князь, чи інший хто, хрещений чи не хрещений,— хай не матиме він божої помочі і буде рабом у цьому і в потойбічному житті, і хай буде заколений власною зброєю.

А нехрещена русь хай покладе свої щити, і оголені мечі свої, і обручі свої, і інше оружжя і нехай клянуться про все, що написано на цій хартії, і не відступатимуть від того ні Ігор, ні бояри його, ні всі люди землі Руської і в майбутні роки, і завжди.

Якщо ж хтось із князів чи із людей руських, чи християнин чи нехрещений, порушить все ж написане на хартії цій,— заслужить смерті від своєї зброї і нехай буде проклятий від Бога і від Перуна як клятвопорушник.

І нехай все-таки великий князь Ігор належним чином береже цю правдиву дружбу, і нехай вона залишиться непорушною, допоки сонце сяє і весь світ стоїть, і нині, і во віки віків».

Послании же посли Игоремъ придоша къ Игореви съ послы Грѣцкими, и повѣдаша вся рѣчи царя Романа. Игорь же призва послы Грѣцкыя, рече: «молвите, что вы казалъ царь?» И ркоша посли цареви: «се посла ны царь, радъ есть миру, и хочеть миръ имѣти съ княземъ Рускымъ и любовь; и твои посли водили суть царя нашего ротѣ, и насъ послаша ротѣ водить тебе и мужь твоихъ». И обѣщася Игорь сице створить. И наутрѣя призва Игорь посли, и приде на холъмы, кде стояше Перунъ, и покладоша оружья своя, и щиты, и золото, и ходи Игорь ротѣ и мужи его, и елико поганыя Руси; а христьяную Русь водиша въ церковь святаго Ильи, яже есть надъ ручьемъ, конѣць Пасыньцѣ бесѣды и Козаре: се бо бѣ сборная церкви, мнози бо бѣша Варязи христьяни. Игорь же утвѣрдивъ миръ съ Грѣкы, отпусти послы, одаривъ скорою и челядью и воскомъ, и отпусти я; посли же придоша къ цареви, и повѣдаша вся рѣчи Игоревы и любовь яже къ Грѣкомъ. Игорь же нача княжити въ Киевѣ, и миръ имѣя къ всѣмъ странамъ. И приспѣ осень, и нача мыслить на Деревляны, хотя примыслити большюю дань.

В лѣто 6453. Ркоша дружина Игореви: «отроци Свѣнделжи изоодѣлѣся суть оружьемь и порты, а мы нази; и поиди, княже, с нами в дань,

Послані ж Ігорем посли прийшли до нього з послами грецькими
І повідали про все, що цар Роман казав їм.
Ігор же закликав послів грецьких
І рече [їм]: «Розкажіть, що цар вам наказав?»
І відповіли посли цареви: «Се послав нас цар, він радий миру,
І хоче мир і любов із князем руським мати,
І посли твої від царя нашого приймали клятву,
І послав нас цар прийнять від тебе клятву
І мужів твоїх».
І пообіцяв їм Ігор це зробити,
І послів назавтра запросив [князь] Ігор,
І зійшов він на горби, де стояв Перун,
І поклали оружжя своє, і щити, і злото,
І поклявся Ігор, і його бояри,
І всі руси, що були погани.

А християн-русинів водили [на клятву] в церкву святого Іллі, що стоїть над потоком в кінці Бесіди Пасинців і Козарського, тут-бо була соборна церква, бо багато варягів були християни.

Ігор же із греками мир ствердив, відпустив послів
І одарував їх хутром, челяддю і воском.
І відпустив їх.
І прийшли посли до свого царя,
І розповіли про все, що Ігор говорив їм,
І про його любов до греків.
І почав у Києві князь Ігор княжити,
І мир мав із усіма країнами.
І коли підійшла осінь,
Ігор на древлян похід задумав,
Забажав з них дань ще більшу взяти.
В літо 6453 [945] Ігореві мовила дружина:
«Отроки Свиндельжі оружжям і в порти ізоділись,
А ми голі. І піди, князю, з нами по дань,

да и ты добудешь
и мы». И послуша ихъ Игорь, иде в Дерева в дань, и примысляше къ пѣрвой дани, и насиляще имъ, и мужи его; и возмя дань, и поиде въ свой городъ. Идущю же ему въспять, размысли рече дружинѣ своей: «идите вы с данью домови, а язъ възвращюся и похожю еще». И пусти дружину свою домови, с маломъ же дружины възвратися, желая болшая имѣнья. Слышавше же Древляне, яко опять идеть, съдумавше Древляне съ князем своимъ Маломъ и ркоша: «аще ся въвадить волкъ въ овцѣ, то относить по единой все стадо, аще не убьютъ его; тако и сий, аще не убьемъ его, то вси ны погубить»; и послаша к нему глаголюще: «почто идеши опять? поималъ еси вьсю дань». И не послуша ихъ Игорь, и шедше из города Искоростѣня противу Древляне, и убиша Игоря и дружину его: бѣ бо ихъ мало. И погребенъ бысть Игорь; и есть могила его у Искоростиня города в Деревѣхъ и до сего дни. Ольга же бяше в Киевѣ съ сыномъ своимъ дѣтьскомъ Святославомъ, и кормилецъ бѣ его Асмудъ и воевода бѣ Свинделдъ, тоже отець Мьстишинъ. Ркоша же Деревлянѣ: «се князя Рускаго убихомъ; поимемъ княгиню его Олгу за князь свой Малъ, и Святослава, и створимъ ему якоже хощемъ». И послаша Деревляне лучьшии мужи свои, числомъ 20, в лодьи къ Ользѣ, и приста подъ Боричевомъ въ лодьи Бѣ бо тогда вода текущи

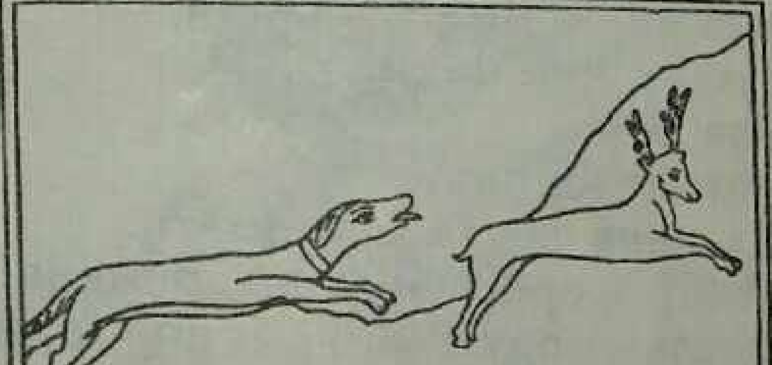

І ти добудеш, і ми».
І послухав Ігор їх — пішов по дань в Дерева
І до першої нову ще дань примислив,
І насилля їм з мужами своїми чинив.
І зібрав він дань, і в город свій пішов.
І коли назад вертався, то розмислив
І рече своїй дружині: «Ви ідіть додому з данню,
Я ж вернуся й походжу іще».
І дружину відпустив додому,
Сам з дружиною малою повернувся,
Бо бажав ще більшого багатства.
  І почули древляни, що йде [Ігор] знову,
І тримали раду з князем своїм Малом,
І сказали: «Якщо вовк увадиться по вівці,
По одній все виносить він стадо, коли не уб'ють
його,
Так і цей: як не вб'ємо його, то нас усіх погубить»
І послали Ігорю сказати: «Пощо знову йдеш?
Всю дань забрав же».
І не послухав їх Ігор.
Із города Іскоростеня вийшли проти нього
древляни
І убили Ігоря і дружину його, бо було їх мало,
І поховали вони Ігоря в Деревах,
І донині є його могила біля Іскоростеня.
  Ольга ж була в Києві із сином своїм,
дитям Святославом,
І кормилець був його Асмуд,
І був Свиндельд-воєвода, він же батько Мстишин.
  Кажуть деревляни: «Це убили руського ми князя,
А жону його, княгиню Ольгу, одружимо з князем
своїм Малом,
І Святослава [візьмемо]; і йому те зробимо,
що схочем»
  І послали деревляни в лодії двадцять мужів щонайлуччих до Ольги І пристали під Боричевим в лодії. Бо текла

возлѣ горы Кьевьскыя и на Подолѣ не сѣдяхуть людье, но на горѣ; городъ же бяше Киевъ, идеже есть нынѣ дворъ Гордятинъ и Никифоровъ, а дворъ кьняжь бяше в городѣ, идеже есть нынѣ дворъ Воротиславль и Чюдинь, а перевѣсище бѣ внѣ города [и бѣ внѣ города] дворъ теремный и другый, идеже есть дворъ демесниковъ, за святою Богородицею надъ горою, бѣ бо ту теремъ каменъ. И повѣдаша Олзѣ, яко Деревляни придоша, и възва Ольга к собѣ и рече имъ: «добрѣ гостье приидоша». И ркоша Древляне: «придохомъ княгини». И рече имъ Ольга: «да глаголите, что ради приидосте сѣмо?» И ркоша Деревляни: «посла ны Деревьская земля, ркущи сице: мужа твоего убихомъ, бяшеть бо мужь твой яко волкъ въсхыщая и грабя, а наши князи добри суть, иже росласли суть Деревьскую землю; да иди за нашь князь за Малъ»; бѣ бо ему имя Малъ, князю Деревьскому. Рече же имъ Олга: «люба ми есть рѣчь ваша, уже мнѣ своего князя не крѣсити; но хощю вы почтити на утьрѣя предъ людми своими, а нынѣ идите в лодью свою, и лязьте в лодьи величающеся; азь утро пошлю по вы, вы же речете: не ѣдемь ни на конехъ, ни пеши идемъ, но понесете ны в лодьи; и възънесутъ вы в лодьи». И отпусти я в людью. Ольга же повелѣ ископати яму велику и глубоку, на дворѣ теремьскомъ, внѣ города. И заутра Ольга, сѣдящи в теремѣ, посла по гости, и придоша к нимъ глаголюще:

тоді вода біля гори Київської і на Подолі не сиділи люди, але на горі. Город же був Київ там, де нині двір Гордятин й Никифорів, а двір княжий був у городі, де нині двір Воротиславлів і Чудинів, а перевісище було за городом, і був за городом двір теремний і другий, де сьогодні двір демесника — за святою Богородицею над горою, був там терем кам'яний.

І сказали Ользі, що прийшли деревляни,
І покликала Ольга їх до себе
І сказала: «Добрі прийшли гості».
І відповіли деревляни: «Ми прийшли, княгине».
І рече їм Ольга: «Так скажіте, чого ради
ви прийшли сюди?»
І деревляни кажуть їй: «Нас земля послала
Деревська.
Щоб таке сказати: мужа твого вбили,
Бо твій муж як вовк нас обкрадав і грабив,
А наші князі добрі, бо збагатили Деревську землю.
То іди за князя нашого, за Мала»,
Бо було ім'я йому — Мал, князю Деревському».
І каже їм Ольга: «Люба мені мова ваша,
Уже мені свого князя не воскресити,
але вас хочу почтити
Завтра ранком перед моїм людом.
А нині ж в лодію свою ідіте
І у ній сідайте, величаючись;
А я ранком пошлю за вами, ви ж кажіть:
«Не поїдемо на конях і пішо не підем,
Але в лодії нас понесіте».
І вознесуть вас у лодії».
І до лодії їх відпустила.
І велику і глибоку викопати яму
Ізвеліла Ольга на теремному дворі за городом.
І як ранок настав, Ольга, у теремі сидячи,
за гостями послала.
І прийшли до них [посланці] й кажуть:

«зоветь вы Ольга на
честь велику». Они же ркоша: «не ѣдемъ ни на конехъ, ни на возѣхъ, ни пѣшь идемъ, но понесите ны в лодьи». Ркоша же Кияне: «намъ неволя; князь наш убитъ, а княгини наша хощеть за вашь князь», и понесоша я в лодьи. Они же сидяху в перегрѣбѣхъ и въ великихъ сустогахъ гордящеся; и принесоша я на дворъ къ Ользѣ, и несъше я и вринуша въ яму и съ лодьею. И приникши Олга, и рече имъ: «добьра ли вы честь»? Они же ркоша: «пуще ны Игоревы смѣрти». И повелѣ засыпати я живы, и посыпаша я. И пославши Олга к Деревляномъ, рече: «да аще мя право просите, то пришлите къ мнѣ мужи нарочиты, да въ велице чести пойду за вашь князь, еда не пустять мене людие Киевьсции». Се слышавше Древляне, изъбраша лучьшая мужи, иже дѣржатъ Деревьскую землю, и послаша по ню. Деревляномъ же пріщедъшимъ, повелѣ Олга мовницю створити, ркущи сице: «измывшеся придета къ мнѣ». Они же пережьгоша мовницю, и влѣзоша Древляне, и начаша мытися; и запроша мовницю о нихъ, и повелѣ зажечи я отъ двѣрий, и ту изгорѣша вси. И посла къ Деревляномъ, ркущи сице: «се уже иду к вамъ, да пристройте меды мьногы у города, идеже убисте мужа моего, да поплачюся надъ
гробомъ его,

«Кличе вас Ольга на честь велику».
Вони ж кажуть: «Не поїдем ні на конях, ні возами,
І пішо не підемо — несіть нас в лодії».
І кияни кажуть: «Нам неволя, князь наш вбитий,
А княгиня наша хоче за вашого князя».
І понесли їх у лодії. Вони ж сиділи в перегребах,
І з великими сустогами й гордились.
І принесли їх у двір до Ольги,
І як несли, так і вергли з лодією в яму.
І, до них схилившись, рече Ольга:
«Чи добра вам честь?»
І вони відповіли: «Гірше нам, ніж Ігорева смерть».
І звеліла засипать їх живими,
І засипали їх.
І послала Ольга до деревлян сказати:
«І якщо справді мене просите,
То пришліть до мене мужів нарочитих,
Щоб з великою честю за вашого князя піти,
Бо інакше не пустять мене люди київськії».
Як почули це деревляни, найлуччих мужів
відібрали,
Що держать Деревськую землю,
І послали за нею.
І коли прийшли [у Київ] деревляни, Ольга мовницю
велить їм зготувати
І рече таке: «Вимиєтесь — прийдете до мене».
Їм мовницю добре натопили
І, забравшись в неї, деревляни стали митись
І заперли мовницю за ними,
І палить її від дверей звеліла [Ольга],
І там всі вони згоріли.
І послала до деревлян так сказати:
«Це до вас уже іду я,
І медів багато приготуйте біля города,
де мужа мого вбили,
І поплачу над гробом його,

и створю трызну мужю моему». Они же слышавше, свезоша меды многы зѣло. Олга же поемши мало дружинѣ, и легько идущи, приде къ гробу его и плакася по мужи своемъ; и повелѣ людемъ съсути могилу велику, и яко съспоша повелѣ трызну творити. По семъ сѣдоша Деревлянѣ пити, и повелѣ Олга отрокомъ своимъ служити передъ ними; и ркоша Деревляне къ Олзѣ: «кдѣ суть друзѣ наши, ихъже посла-хомъ по тя»? Она же рече: «идуть по мнѣ съ дружиною мужа моего». И яко упишася Древляне, повелѣ отрокомъ своимъ пити на ня, а сама отъиде прочь, и потомъ повелѣ отрокомъ сѣчи я. И исъсѣкоша ихъ 5000; а Ольга възвратися къ Киеву и пристрои воя на прокъ ихъ.

Начало княженья Святославьля.

В лѣто 6454. Ольга съ сыномъ Святославомъ събра вои многы и храбры, и иде на Деревьскую землю. И изыдоша Древляне противу; и снемъшемася обѣма полкома на купь, суну копьемъ Святославъ на Деревляны, и копье летѣ въсквози уши коневи, и ударі в ногы коневи: бѣ бо вѣльми дѣтескъ. И рече Свенгелдъ и Асмудъ: «князь уже почалъ; потягнемъ, дружино, по князи». И побѣдиша Деревляны;

І створю тризну по мужі своєму».
Вони ж, почувши про це, назвозили медів
дуже багато.
Ольга ж взяла малу дружину
І, легко ідучи, прийшла до гробу Ігоря.
І оплакала мужа свого,
І звеліла людям своїм насипати високу могилу,
І, коли насипали, повеліла тризну сотворити.
І як сіли деревляни пити,
Ольга отрокам своїм звеліла, щоб прислужували їм.
І спитали деревляни Ольгу: «Де є друзі наші,
Яких ми по тебе посилали?»
Вона ж рече: «Йдуть за мною з дружиною мужа мого».
І коли впилися деревляни,
Отрокам княгиня пити за них повеліла,
А сама відійшла геть
І потім отрокам наказала їх посікти.
І посікли їх п'ять тисяч, а Ольга повернулась
в Київ
І зібрала військо проти них.

Початок князювання Святослава.

В літо 6454 [946].
Ольга з [своїм] сином Святославом
Військо велике й хоробре зібрала
І пішла на Деревську землю.
І супроти вийшли древляни.
І зійшлися обидва війська докупи,
І метнув списа Святослав на деревлян,
І пролетів спис поміж вуха коневі,
І ударив йому у ноги,
Бо був [Святослав] ще дитиною.
І сказали Свингельд і Асмуд: «Князь уже
почав!
Ударимо і ми, дружино, за князем!»
І перемогли деревлян,

Деревлянѣ же
побѣгоша и затворишася в городѣхъ своихъ. Ольга же устрѣмися съ сыномъ своимъ на Искоростѣнь городъ, яко тѣ бяху убилѣ мужа ея, и ста около города съ сыномъ, а Деревляне затворишася в городѣ и боряху крѣпько из города, вѣдаху бо, яко сами убилѣ князя и на что ся предати. И стоя Ольга лѣто цѣло, и не можаше взяти города, и умысли сице: посла къ городу ркущи: «чего хощете досѣдѣти? а вси ваши городи передашася мнѣ, и ялися по дань, и дѣлають нивы своя и землю свою, а вы хощете голодомъ измерети, не имучися по дань». Деревляне же рькоша: «ради быхомъ ся яли по дань, но хощеши мьщати мужа своего». Рече же имъ Ольга: «яко азъ уже мьстила есмь мужа своего, когда придоша къ Киеву, и второе и третьее, еже когда творяхуть трызъну мужю моему; а уже не хощю отмщения творить, но хощю дань имати по малу, и смирившися с вами, пойду опять». Ркоша же Древляне: «что хощеши у насъ? ради даемъ и медомъ и скорою». Она же рече имъ: «нынѣ у васъ нѣту меду, ни скоры, но мала у васъ прошю: дайте ми отъ двора по три голуби и по три воробьи; азъ бо не хощю тяжькы дани възложити на васъ, якоже мужь мой, но сего у васъ прошю мала,

І древляни побігли,
І зачинилися в городах своїх.
  Ольга ж кинулася з сином своїм
На город Іскоростінь, бо ті були мужа її вбили.
І стала побіля города з сином своїм,
А деревляни в городі зачинилися
І кріпко із города боронилися,
Знали-бо, що самі убили князя
І немає на що їм надіятися.
І стояла Ольга ціле літо,
І не змогла Іскоростінь взяти.
І намислила так: послала в город сказати:
«Ви чого хочете досидіти?
Ваші городи вже всі мені здалися,
І згодились на дань,
І ниви і землю свою оброблять,
А ви хочете з голоду померти,
Не хочучи данину платити».
Деревляни ж їй відповідали: «Раді б ми відбутись
данниною,
Але ж ти за мужа хочеш мститись».
Ольга ж їм сказала: «Я уже за мужа відомстила,
Коли в Києві ви перший раз і вдруге побували,
Третій раз я помсту вам вчинила,
Як по мужу тризну творили.
Більше вже помщатися не хочу,
Але хочу тільки взяти із вас дань помірну
Й, замирившись з вами, геть піду».
Запитали деревляни: «Що од нас ти хочеш?
Раді дать тобі меди і хутра».
А вона на це їм відказала:
«Нині в вас немає меду ані хутра,
Але хочу з вас я небагато:
По три голуби і горобці мені від двору дайте,
Бо не хочу дань тяжку на вас я накладати,
Як мій муж. А тому й прошу у вас я небагато,

изнемогли бо ся есте въ осадѣ;
да вдайте ми се малое». Деревляне же
ради быша, събраша же отъ двора по три голуби и по
три воробьи, и послаша къ Ользѣ с поклономъ. Ольга
же рече «се уже ся есте покорилѣ мнѣ и моему дѣтяти,
а идете в городъ, а язъ заутра отступлю отъ
города и пойду в городъ свой». Деревьляне же ради
быша, вънидоша в городъ, и повѣдаша людемъ; и обрадовашася
людье в городѣ. Ольга же раздая воемъ
комуждо по голуби, а дьругимъ по воробьеви, и
повелѣ къемуждо голубеви и воробьеви привязати
чѣрь, и обѣрьтываючи въ плткы малы, нитъкою повѣрьзаючи
къ всѣмъ голубемъ и воробьемъ; и повелѣ
Ольга, яко смѣрчеся, пустити голубі и воробии воемъ
своимъ. Голуби же и воробьеве полетѣша въ гнѣзда
своя, ови в голубникы своя, воробьеве же подъ
острѣхы; и тако загарахуться голубници, и отъ нихъ
клѣти и одрины, и не бѣ двора, идеже не горяше, и не
бѣ льзѣ гасити, вси бо дворѣ взгорѣшася. И побѣгоша
людье из города, и повелѣ Олга воемъ своимъ имати
я; и яко взя городъ и пожьже и, старѣйшины же города
ижьже, и прочая люди овѣхъ изби, а другия работѣ
преда мужемъ своимъ, а прокъ остави ихъ платити
дань, и възложи на ня дань тяжьку,
и двѣ часті идета Киеву,

Бо в осаді ви вже знемоглися,
Тож мені оце малеє дайте».
Деревляни ж були раді,
По три голуби і горобці з двору зібрали
І з поклоном Ользі послали.
Ольга ж їм сказала:
«От уже ви мені і моєму дитяті скорились,
Ідіть у свій город, а я завтра відступлю
від нього
І у свій город піду».
Деревляни ж були дуже раді,
Ввійшли в город і звістили людям,
І всі люди в городі зраділи.
Ольга ж кожному із воїв по голубу роздавала,
А іншим — по горобцю.
І звеліла кожному голубові і горобцю чір
прив'язати
І в шматки тканини огортати,
І ниткою голубам і горобцям в'язати.
І як смеркло, Ольга своїм воям повеліла
Голубів і горобців пустити.
Голуби ж і горобці в свої гнізда полетіли:
Одні в голубники свої, горобці ж — під стріхи.
І так загорілись голубники,
І від них спалахнули кліті і одрини,
І не було двору, де б не горіло,
І не можна було гасити, бо усі двори загорілися.
І побігли люди із города,
І звеліла Ольга воям своїм хапати їх.
І коли взяла город — спалила його,
І старійшин же города спалила,
І інших людей тих перебила,
А інших в рабство мужам своїм віддала,
А решту, щоб данину платили, залишила,
І поклала на них дань тяжку.
І дві частини [її] ішли Києву,

а третьяя Вышегороду къ Ользѣ; бѣ бо Вышегородъ Ольжинъ городъ. И иде Олга по Деревьской земли съ сыномъ своимъ и дружиною своею, уставляющи уставы и урокы; и суть становища ея и ловища ея. И приде в городъ свой Киевъ съ сыномъ своимъ Святославомъ, и пребывши лѣто едино

В лѣто 6455 иде Олга к Новугороду и устави по Мьстѣ погосты и дань, и по Лузѣ погосты и дань и оброкы; и ловища ея суть по всей земли, и знамения и мѣста и погосты, [и сани ея стоять въ Плесковѣ и до сего дне], и по Днѣпру перевѣсища и по Деснѣ, и есть село ея Ольжичи и до сего дни. Изрядивши, възвратися къ сыну своему в Киевъ и пребываше с нимъ въ любви.

В лѣто 6456. В лѣто 6457. В лѣто 6458. В лѣто 6459. В лѣто 6460. В лѣто 6461. В лѣто 6462.

В лѣто 6463. Иде Олга въ Грѣкы, и приде к Царюграду. И бѣ тогда Костянтинъ сынъ Леонтовъ, и видѣвъ ю добру сущю лицемъ и смыслену велми, и удивися царь разуму ея, бесѣдова к ней и рекъ ей: «подобна еси царствовати в городѣ семъ с нами». Она же разумѣвши, и рече къ царю: «азъ погана есмь, да аще меня хощеши крестити, то крѣсти мя самъ; аще ли, то не крещуся». И крести ю царь с патриархомъ. Просвѣщена же бывши радовашеся душею и тѣломъ; и поучи ю патриархъ о вѣрѣ, и рече ей: «благословена ты еси в Руськыхъ князехъ, яко възлюби свѣтъ, а тму остави;

А третя — Вишегороду, для Ольги,
Був-бо Вишегород Ольжин город.
І пішла Ольга по Деревській землі з сином своїм
І з дружиною своєю, визначаючи устави і уроки,
І донині є місця її становищ і ловищ її.
І прийшла в город свій Київ з сином своїм
Святославом,
І пробула [в ньому] одне літо.
В літо 6455 [947] пішла Ольга до Новугорода
І встановила по Мсті погости і дань,
І по Лузі погости, і дань, і оброки.
І ловища її є по всій землі,
І знамення, і місця, і погости
[І сани її стоять в Плескові і донині],
І по Дніпру перевісища, і по Десні,
І є село її Ольжичі і до сьогодні.
І, давши лад, повернулась до сина свого в Київ,
І там жила з ним у згоді.
В літо 6456 [948]. В літо 6457 [949]. В літо 6458 [950].
В літо 6459 [951]. В літо 6460 [952]. В літо 6461 [953].
В літо 6462 [954].
В літо 6463 [955]. Пішла Ольга в Греки,
І прийшла до Цареграда.
І був тоді царем Костянтин, син Леонів,
І видів її доброю, і вродливою, і розумною дуже,
І здивувався цар розуму її,
І, бесідуючи з нею, сказав їй:
«Достойна ти царювать в городі цьому з нами».
І зрозуміла вона і рече царю: «Поганка я,
І якщо хочеш мене охрестити, то хрести сам,
А якщо ні, то не охрещуся».
І охрестив її цар з патріархом.
І, ояснена бувши, радувалася душею і тілом,
І наставляв її в вірі патріарх, і сказав їй:
«Благословенна ти серед Руських князів,
Бо возлюбила світло, а тьму залишила.

тя имуть сынове Рустии и въ послѣдний родъ внукъ твоихъ». И заповѣда ей о церковнемъ уставѣ, и о молитвѣ и постѣ, и о милостыни, и о въздѣржании тѣла чиста; она же, поклонивши главу, стояше аки губа напаяема, внимающи ученью, и поклонившися патриарху, глаголаше: «молитвами твоими, владыко, да съхранена буду отъ сѣти неприязнены». Бѣ же имя ей наречено въ крещении Олена, якоже и древняя царица, мати великого Костянтина. И благослови ю патриархъ, и отпусти ю. И по крещении призва ю царь и рече ей: «хощю тя поняти женѣ». Она же рече: «како мя хощеши поняти, а крѣстивъ мя самъ и нарекъ мя дщерь?. а въ крестьянѣхъ того нѣсть закона, а ты самъ вѣси». И рече царь: «переклюка мя, Олга»; и вдасть ей дары многы, золото и серебро, паволокы, съсуды разноличныя, и отпусти ю, нарекъ ю дщерь себѣ. Она же хотячи домови, приде къ патриарху, благословения просящи на домъ, и рече ему: «людье мои погани и сынъ мой, да бы мя Богъ съблюлъ отъ вьсякого зла». И рече патриархъ: «чадо вѣрное! въ Христа крѣстилася еси и въ Христа облечеся, и Христосъ съхранить тя, якоже съхрани Еноха в пѣрвыя роды, потомъ Ноя в ковчезѣ, Аврама отъ Авимелеха, Лота отъ Содомлянъ, Моисея отъ Фараона, Давида отъ Саула, три отрокы отъ пещи,

Благословлятимуть тебе сини русьтії
І в найдальшому роду твоїх внуків».
І дав їй заповіді про церковний устав,
І про молитву, і піст, і про милостиню,
І про дотримання тілесної чистоти.
І стояла вона, схиливши голову,
І, як губка, вбирала, у повчання вслухалась.
І, вклонившись патріархові, говорила:
«Молитвами твоїми, владико,
Хай убережена буду від сіті ворожої».
І було дано в хрещенні їй ім'я Олена,
Як і стародавній цариці, матері великого
Костянтина.
І благословив її патріарх, і відпустив.
І після хрещення прикликав її цар
І рече їй: «Хочу тебе в жони взяти!»
І рече вона: «Як-то мене хочеш взяти:
І хрестив мене сам, і дочкою назвав?
А в християн немає такого закону,
І ти сам [це] знаєш».
І рече цар: «Переклюкала мене, Ольго».
І дав їй дари численні: золото, і срібло,
І паволоки, і сосуди різні,
І відпустив її, назвавши дочкою своєю.
Вона ж бо, хочучи додому, прийшла до патріарха,
І просила благословити на дорогу додому,
І сказала йому: «Люди мої — погани, і син мій,
Тож хай збереже мене Бог від усілякого зла».
І рече патріарх: «Чадо вірнеє! У Христа ти
хрестилась
І в Христа одягнешся,
І Христос збереже тебе, як Еноха зберіг
у перші часи,
І потім Ноя в ковчезі, Аврама від Авімелеха,
І Лота від содомлян, Мойсея від фараона
І Давида від Саула, трьох отроків від печі,

Данила отъ звѣрий, тако и тебе избавить отъ неприязни и сѣтий его». И благослови ю патриархъ, и иде с миромъ в землю свою, и приде къ Киеву. Се же бысть, яко и при Соломони, приде царица Ефиопьская, слышати хотящи мудрость Соломоню, многу мудрость видѣти и зънамения: тако и си блаженая Олга искаше добрые мудрости Божия, но она человѣцьскыя, а си Божия. Ищющи бо премудрости обрящутъ. Премудрость на исходящихъ поеться, на путехъ же дѣрзновение водить, на краихъ же стѣнъ забралныхъ проповѣдается, въ вратѣхъ же градныхъ дѣрзающи глаголеть; елико бо лѣтъ незлобивии дѣржатся по пьравду. И си бо отъ възраста блаженая Олена искаше мудростью, что есть луче всего, въ свѣтѣ семъ, и налѣзе бисеръ многоцѣньный, еже есть Христосъ. Рече бо Соломонъ: желанье благовѣрныхъ наслажаеть душю; и приложиши сердце свое в разумъ, азъ бо любящая мя люблю, а ищющии мене обрящють мя. Ио Господь рече: приходящаго къ мнѣ не иждену вонъ. Си же Ольга приде къ Киеву, и якоже рькохомъ, и присла к ней царь Грецкый, глаголя: «яко много дарихъ тя; ты же глаголала ми, яко аще възращюся в Русь, многы дары послю ти,

І Данила від звірів,— так і тебе збавить від ворога

І від сітей його».
І благословив її патріарх.
І пішла вона з миром у землю свою,
І прийшла в Київ.
І було це, як і при Соломоні:
Прийшла цариця Ефіопська, бажаючи почути мудрість Соломонову,

І велику мудрість видіти і знамення.
Так і ця блаженна Ольга шукала доброї мудрості божої,

Але цариця ефіопська — людської, а Ольга — божої.
«Ті, що шукають премудрість,— знайдуть».
«Премудрість на початках [дороги] співається,
На шляхах дерзновення водить,
На краю стін із заборолами проповідується,
При воротях градних сміливо говорить;
Скільки-бо років незлобивії тримаються правди?»
І ця-бо від зрілості блаженна Ольга шукала мудрістю,

Що є найліпше всього на світі цьому,
І бісер знайшла многоцінний, яким є Христос.
Рече-бо Соломон: «Бажання благовірних насолоджує душу,

І прихилиш серце своє до розуму,
Я-бо тих, що люблять мене, люблю,
А ті, що шукають мене, знайдуть мене».
Бо рече Господь: «Того, хто приходить до мене, не прожену геть».
Сія ж Ольга прийшла до Києва, як було сказано,
І прислав до неї цар грецький [послів] зі словами:
«Я багато обдарував тебе. Ти ж говорила мені:
«Коли я повернуся на Русь, багаті дари пошлю тобі:

челядь и воскъ и скору, и воя многы в помощь». Отвѣщавши же Олга рече къ посломъ: «аще ты», рци, «такоже постоиши у мене в Почайнѣ, якоже азъ в Суду, то тогда ти вдамъ». И отпусти послы си рекши. Живяше же Олга съ сыном своимъ Святославомъ, и учашеть его мати креститися, и не брежаше того, ни въ уши внимаше; но аще кто хотяше волею креститися, не браняху, но ругахуся тому. Невѣрнымъ бо вѣра крестьянская уродьство есть; не смыслиша бо, ни разумѣша въ тмѣ ходящии, и не видѣша славы Господня, одебелѣша бо сердца ихъ, и ушима бо тяшько слышаша, очима видѣти. Рече бо Соломонъ: дѣлатель нечестивыхъ далече отъ разума; понеже звахъ вы, и не послушасте, и простроховъ словеса, и не разумѣсте, но отмѣтасте моя с[ъ]вѣты и моихъ же обличений не внимасте; възненавидѣша бо премудрость, а страха Господня не изволиша, ни хотяху моихъ внимати с[ъ]вѣтъ, подражаху же моя обличенія. Якоже Олга часто глаголаше: «азъ, сыну, Бога познахъ и радуюся; аще и ты познаеши Бога, то радоватися начнеши». Онъ же не внимаше того, глаголя: «како азъ хощю инъ законъ одинъ приняти? а дружина моя сему смѣятись начнуть». Она же рече ему: «аще ты крестишися,

І челядь, і віск, і хутра,
І воїв численних у поміч».
І у відповідь послам сказала Ольга:
«Коли ти,— каже,— також попостоїш у мене
в Почайні,
Скільки я в Суду, то тоді дам тобі».
І послів, це сказавши, відпустила.
Жила ж Ольга з сином своїм Святославом,
І навчала його мати хреститися,
А він не зважав на те, ані дослухався того,
Але коли хто з власної волі хотів охреститися,
То не забороняв, але осуджував того.
Для невірних-бо віра християнська — то
потворність,
Бо не знають і не розуміють ті, хто в тьмі
ходить,
І не відають слави господньої,
Бо одебеліли серця їхні,
І тяжко вухами чують, а очима бачать.
Рече-бо Соломон: «Діяч нечестивих далекий
від розуму»,
Бо кликала вас, і не послухали ви,
І вам поклав слова — і не зрозуміли,
Але ради мої ви відкинули,
І звинувачень моїх не приймаєте,
І зненавиділи-бо премудрість,
І не захотіли страху господнього,
І не хотіли приймати поради моєї,
І погорджували всіма моїми звинуваченнями!»
Так і Ольга часто говорила:
«Я, сину, пізнала Бога і радуюся,
А коли і ти пізнаєш Бога, то почнеш радуватися».
Він же не приймав того, кажучи:
«Як я можу один іншу віру прийняти?
Таж дружина моя з цього буде сміятись».
Вона ж рече йому: «Охрестишся ти —

вси имуть тоже творить». Онъ же не послуша матери, и творяше норовы поганьскыя, не вѣдый, аще кто матери не слушаеть, в бѣду впадае; якоже рече: аще кто отца или матерь не слушаеть, смертью да умреть. Се же тому гнѣвашеся на матерь. Соломонъ бо рече: кажа злыя, пріемлеть себе досажение; обличая нечестивого, поречеть себѣ; обличения бо нечестивымъ мозолье имъ суть; не обличай злыхъ, да не възненавидять тебе. Но обаче любяше Олга сына своего Святослава, ркущи: «воля Божия да будеть, аще Богъ въсхощеть помиловати роду моего и земли Рускые, да възло[жи]ть имъ на сердце обратитися къ Богу, якоже и мнѣ Богъ дарова». И се рекши моляшеся за сына и за люди по вся дни и нощи, кормячи сына своего до мужьства его и до възраста его.

В лѣто 6464. В лѣто 6465. В лѣто 6466. В лѣто 6467. В лѣто 6468. В лѣто 6469. В лѣто 6470. В лѣто 6471.

В лѣто 6472. Князю Святославу възрастьшю и възмужавшю, нача воя съвокупляти многы и храбры, бѣ бо и самъ хоробръ и легокъ, ходя акы пардусъ, воины многы творяше. Возъ бо по себѣ не возяше, ни котла, ни мясъ варя, но потонку изрѣзавъ конину, или звѣрину, или говядину, на угълехь испекъ, ядяше;

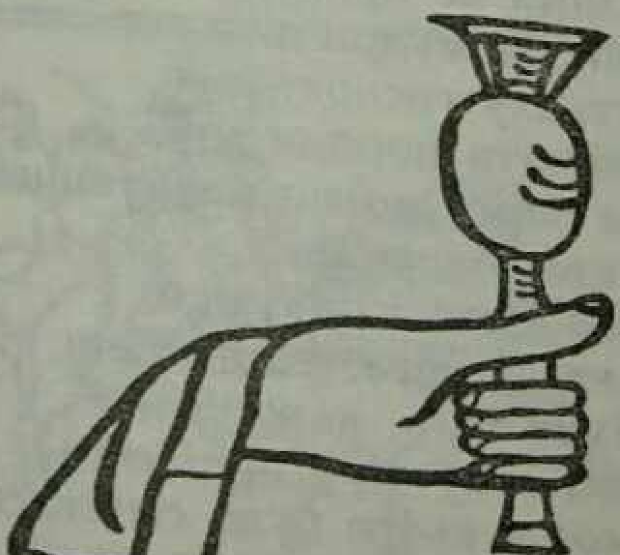

І всі інші те саме зроблять».
Він же матері не послухав і далі справляв
звичаї поганські,
Не відаючи, коли хто матері не слухає, в біду
впадає,
Як сказано: «Коли хто батька чи матір не слухає,
Хай умре».
Це ж тому Святослав гнівався на матір.
Соломон же сказав:
«Хто картає насмішника, той собі ганьбу бере,
Хто ж безбожникові виговорює, сором собі набуває».
«Картання безбожників — як мозоль для них».
«Не дорікай пересмішникові, щоб тебе не
зненавидів він».
Одначе Ольга любила сина свого Святослава, кажучи:
«Хай буде воля Божа. Коли Бог захоче помилувати
рід мій
І землі Руськії, хай вкладе їм у серце
бажання Бога,
Як то і мені Бог дарував».
І, це кажучи, молилася за сина
І за людей всі дні і ночі,
І наставляла сина свого до змужніння його
І до його повноліття.
В літо 6464 [956]. В літо 6465 [957]. В літо 6466 [958].
В літо 6467 [959]. В літо 6468 [960]. В літо 6469 [961].
В літо 6470 [962]. В літо 6471 [963].
В літо 6472 [964]. Коли князь Святослав
виріс і змужнів,
І почав воїв збирати багато й хоробрих,
І сам-бо був хоробрий і легкий, ходячи як барс,
І воєн багато провів.
І возів за собою не возив, ні котлів,
ні м'яса не варив,
А тоненько нарізáв конини, чи звірини, чи гов'ядини
І, на жару запікаючи, їв.

ни шатра имяше, но подъкладъ постилаше, а сѣдло въ головахъ; такоже и прочии вои его вси бяху. И посылаше къ странамъ глаголя: «хочю на вы ити». И иде на Оку рѣку и на Волгу, и налѣзе [на] Вятичи, и рече имъ: «кому дань даете»? Они же ркоша: «Козаромъ по щелягу отъ рала даемъ».

В лѣто 6473. Иде Святославъ на Козары. Слышавше же Козаре, изыдоша протіву съ князем̃ъ своимъ каганомъ, и съ[с]тупишася бити; и бывши брани межи ими, одолѣ Святославъ Козаромъ и городъ ихъ Бѣлувежю взя. И Ясы побѣди и Касогы, и приде къ Киеву.

В лѣто 6474. Побѣди Вятичь Святославъ, и дань на нихъ възложи.

В лѣто 6475. Иде Святославъ на Дунай на Болъгары. И бившимъся, одолѣ Святославъ Болгаромъ, и взя городовъ 80 по Дунаю; и сѣде княжя ту въ Переяславци, емля дань на Грѣцѣхъ.

В лѣто 6476. Придоша Печенизи пѣрвое на Рускую землю, а Святославъ бяше в Переяславци; и затворися Ольга съ внукы своими, Ярополкомъ и Олгомъ и Володимеромъ, в городѣ Киевѣ. И оступиша Печенизи городъ в силѣ тяжьцѣ, бещисленое множьство около города, и не бѣ лзѣ вылѣсти изъ града, ни вѣсти послаті; и изнемогаху людье гладомъ и водою. И събравшеся людье оноя страны Днѣпра, въ лодьяхъ,

І шатра не мав, а пітник стелив,
А сідло в головах.
І всі вої його такими були.
І посилав у інші землі, кажучи: «Хочу на ви іти».
І пішов на Оку-ріку, і на Волгу.
І натрапив на в'ятичів, і питає їх:
«Кому дань даєте?»
Вони ж відповіли: «Козарам — по шелягу від рала даємо».

В літо 6473 [965]. Пішов Святослав на козар.
Прочувши про те, козари виступили супроти з князем своїм, каганом,
І зійшлися у битві.
І була битва між ними, переміг Святослав козарів,
І город їхній Білу Вежу взяв.
І ясів переміг, і касогів,
І до Києва повернувся.

В літо 6474 [966]. Святослав переміг в'ятичів і дань на них наклав.

В літо 6475 [967]. Іде Святослав на Дунай воювати болгар.
І в битві переміг Святослав болгарів,
І взяв городів вісімдесят по Дунаю.
І сів княжити тут в Переяславці, беручи дань з греків.

В літо 6476 [968]. Вперше прийшли на Руську землю печеніги,
А Святослав був у Переяславці,
І закрилася Ольга із внуками своїми —
Ярополком, і Олегом, і Володимиром — у городі Києві.
І обступили печеніги город силою великою,
І стали кількістю незчисленною побіля города,
І не можна було ні вилізти з города, ні вість послати.
І знемагали люди від голоду і без води.
І зібралися люди протилежного боку Дніпра,
І стояли в лодіях на тому березі,

и об[ъ] ону страну стояху, и не бѣ лзѣ внити
в Киевъ ни единому же ихъ, ни изъ города къ онѣмъ.
И въстужиша людье в городѣ и ркоша: «нѣсть ли кого,
иже бы на ону страну моглъ дойти: аще не приступите
утро подъ городъ, предатися имамъ Печенѣгомъ»?
И рече одинъ отрокъ: «азъ могу преити». Горожани же
ради бывше, ркоша отроку: «аще можеши како ити,
иди». Онъ же изыде изъ града съ уздою, и хожаше
сквозь Печенѣгы, глаголя: «не видѣ ли коня никто-
же»? бѣ бо умѣя Печенѣскы, и мняхуть и своихъ.
И яко приближися к рѣцѣ, свѣргъ порты съ себе, су-
нуся въ Днѣпръ и побрѣде; и видѣвше Печенѣзи, устрѣ-
мишася на нь стрѣляюще его, и не могоша ему ничто-
же створити. Они де видѣвше съ оноя страны, при-
ѣхавше в лодьи противу ему, взяша и въ лодью и
привезоша и къ дружинѣ; и рече имъ: «аще не подъ-
ступите заутра рано подъ городъ, предатися имуть
людье Печенѣгомъ». Рече же имъ воевода ихъ, име-
немъ Притичь: «подъступимъ заутра в людьяхъ и
попадъше княгиню и княжичи умьчимъ на сю страну
и люди; аще ли сего не створимъ, погубити ны имать
Святославъ». И яко бысть заутра, всѣдоша в лодья,
противу свѣту въструбиша велми трубами, и людье въ
градѣ кликоша. Печенизѣ же мнѣша князи пришедша,

І не можна було жодному з них проникнути в Київ,
Ані з города до них.
І затужили люди в городі і питали:
«Чи не знайдеться хто, щоб на той бік міг дійти
[І передати]: «Коли не підійдете ранком до
города
Змушені будемо здатися печенігам»?»
І рече один отрок: «Я зможу перейти».
Горожани ж були раді і сказали хлопцю:
«Якщо можеш якось іти, йди».
Він же вийшов із города з вуздечкою в руках
І, ходячи поміж печенігами, питав:
«Чи ніхто з вас не бачив коня?» —
І його приймали за свого, бо умів по-печенізьки.
І коли наблизився до ріки, скинув одяг із себе,
І кинувся в Дніпро, і пішов убрід.
І як побачили печеніги, то кинулись за ним,
І стріляли в нього,
І не могли йому нічого зробити.
І побачили на протилежному боці,
І приїхали в лодії йому назустріч,
І взяли його в лодію, і привезли до дружини.
І сказав їм: «Якщо не підійдете під город
завтра рано,
То здадуться люди печенігам».
І рече їм воєвода їхній, на імення Претич:
«Завтра рано в лодіях підійдем
І, тайком підкравшись, візьмемо княгиню
і княжичів
І умчимо із людьми на цей берег;
А коли цього не зробимо,
Святослав нас усіх погубить».
І як настав ранок, посідали в лодії
І на світанку в труби сильно затрубили.
І люди в городі закричали.
І здалося печенігам, що князь вернувся,

побѣгоша розно отъ града; изыде Олга съ внукы и съ людми к лодьямъ. И видѣвъ же князь Печенѣжьскый, възвратися единъ къ воеводѣ Притичю, и рече: «кто се приде»? И рече ему: «людье оноя страны». И рече князь Печенѣжьскый: «а ты князь ли еси»? Онъ же рече: «азъ есмъ мужь его, и пришелъ есмь въ сторожехъ, а по мнѣ идеть вои бещисленое множьство». Се же рече, грозя имъ. И рече князь Печенѣжьскый Притичу: «буди ми другъ». Онъ же рече: «тако буді». И подаста руку межю собою, и вдасть Печенѣжьскый князь Притичу конь, саблю, стрѣлы; онъ же дасть ему брони, щитъ, мечь. И отступиша Печенѣзѣ отъ города, и не бяше лзѣ коня напоити, на Лыбеди Печенѣгы. И послаша Кияне къ Святославу, глаголюще: «ты, княже, чюжей земли ищешь и блюдешь, а своея ся лишивъ; малѣ бо насъ не възяша Печенѣзи, и матерь твою и дѣтий твоихъ. Аще не придеши, ни оборониши насъ, да пакы [насъ] възмуть, аще ти жаль отьчины своея, и матерь стары суща, и дѣти[й] своихъ». То слышавъ Святославъ, вборзѣ въсѣдъ на кони съ дружиною своею, и приде къ Киеву, и цѣлова матерь свою, и дѣти своя, съжалиси о бывшемъ отъ Печенѣгъ; и събра воя и прогна Печенѣгы в поле, и бысть мирно.

І побігли урозтіч від города.
І зійшла Ольга з онуками і людьми до лодій.
І побачив це князь печенізький,
І повернувся один до воєводи Претича,
І рече: «Хто це прийшов?»
І відповів йому [воєвода]: «Люди з того боку».
І рече князь печенізький: «А чи не князь ти?»
Він же відповів: «Я муж його
І прийшов із сторожею, а за мною іде воїв
безліч».
Це сказав, погрожуючи печенігам.
І сказав князь печенізький Претичу:
«Будь мені другом».
Він же відповів: «Нехай так буде!»
І подали руки один одному,
І дав печенізький князь Претичу коня,
шаблю і стріли,
А він дав йому кольчугу, щит і меч.
І відступили печеніги від города,
І не можна було коня напоїти на Либеді
через печенігів.
І послали кияни до Святослава, кажучи:
«Ти, княже, чужу землю шукаєш і глядиш,
А свою залишив. А нас мало не забрали печеніги,
І матір твою, і дітей твоїх.
І якщо не прийдеш і не захистиш нас,
то таки візьмуть.
І хіба тобі не жаль своєї отчини,
І матері старої, і дітей своїх?»
Як почув те Святослав, швидко сів на коні
з дружиною своєю,
І прийшов до Києва,
І цілував матір свою і дітей своїх,
І співчував про те, що пережили від печенігів.
І зібрав воїв і прогнав печенігів у поле,
І настав мир.

В лѣто 6477. Рече Святославъ къ матери своей и къ бояромъ своимъ: «нелюбо ми есть в Киевѣ жити, хощю жити в Переяславци в Дунаи, яко то есть среда земли моей, яко ту вся благая сходяться: отъ Грѣкъ паволокы, золото, вино, и овощи разноличьнии, и ис Чеховъ, и изъ Угоръ серебро и комони, изъ Руси же скора и воскъ, и медъ и челядъ». И рече ему мати: «видиши ли мя болну сущю, камо хощеши отъ мене?» бѣ бо разболѣлася уже; рече же ему: «погребъ мя иди аможе хощеши». И по трехъ днехъ умре Олга, и плакася по ней сынъ ея, и внуци ея, и людье вси плачемъ великимъ, и несъше погребоша ю на мѣстѣ. И бѣ заповѣдала Олга не творити трызны надъ собою, бѣ бо имущи прозвутера и тъ похорони, блажену Олгу. Си бысть предътекущия христьянской земли аки дѣньница предъ солнцемъ и аки заря предъ свѣтомъ, си бо сияше аки луна в нощи, тако си в невѣрныхъ человѣцѣхъ свѣтяшеся аки бисеръ въ калѣ; калнѣ бо бѣша грѣхомъ, не омовени святымъ крещениемъ. Си бо омыся святою купѣлью, съвлечеся грѣховныя одежда ветхаго человѣка Адама, и въ новый Адамъ облѣчеся, еже есть Христосъ. Мы же речемъ къ ней: радуйся, руское познаніе къ Богу; начатокъ примирению быхомъ. Си пѣрвое вниде въ царство небесное отъ Руси, сию бо хвалять Рустии сынове, акы началницю:

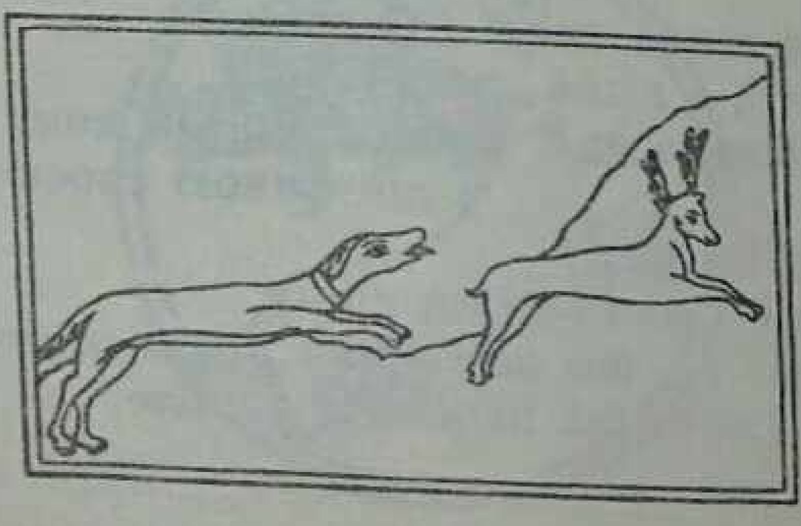

В літо 6477 [969]. Сказав Святослав матері
своїй
І боярам своїм: «Не любо мені в Києві жити,
Хочу жити в Переяславці на Дунаї,
Бо то середина землі моєї, бо туди всі блага
стікають:
Від греків — паволоки, золото, вино і овочі різні,
А від чехів і угрів — срібло і коні,
Із Русі ж — хутра, і віск, і мед, і челядь»,
І сказала йому мати: «Чи бачиш мене хвору
І куди хочеш від мене?» — бо була розхворілася
вже.
І рече йому: «Похорониш мене — і йди куди хочеш».
І через три дні померла Ольга,
І плакав за нею син її, і внуки її,
І люди всі — плачем великим,
І понесли і поховали її у полі.
І заповіла Ольга не творити тризни над собою,
Бо мала свого пресвітера,
І той похоронив блаженну Ольгу.
Отже, була [Ольга] предтечею християнської землі,
Як вранішня зірка перед сходом сонця
І як зоря передсвітом,
Отож сіяла вона, як місяць вночі,
Так і серед людей невірних сіяла,
Як бісер у калі.
Кальні-бо були гріхами, не омиті
святим хрещенням.
А вона ж омилась святою купіллю,
І скинула одяг гріховний ветхого чоловіка Адама,
І в нового Адама одяглася, що є Христос.
І ми звертаємось до неї: «Радуйся,
руське пізнання Бога,
Початок нашого з ним примирення».
А вона першою із Русі ввійшла в царство небесне,
Її й восхваляють як начинательку сини руськії,

ибо по смерти моляшеся къ Богу за Русь, праведнихъ бо душа не умирають; якоже рече С[о]ломонъ: похваляему правѣдному възвеселятся людье, бесмертье бо есть память его, яко отъ Бога познавается и отъ человѣкъ. Се бо вси человѣци прославляють, видяще лежащю в тѣлѣ за многа лѣта; рече бо Пророкъ: прославляюща мя прославлю. О сяковых бо Давидъ глаголаше: в память вѣчную будеть правѣдникъ, отъ слуха зла не убоится; готово сер[д]це его уповати на Господа, утвѣрдися сердце его и не подвижится. Соломонъ бо рече: «праведници въ вѣкы живуть, и отъ Господа мьзда имъ есть и строение отъ Вышняго; сего ради примуть царствие красотѣ и вѣнѣць доброты отъ рукы Господня, яко десницею защитить я и мышьцею покрыеть я. Защитилъ бо есть силою блаженую Олгу отъ противника и супостата дьявола.

В лѣто 6478. Святославъ посади Ярополка в Кыевѣ, а Олга въ Деревѣхъ. В се же время придоша людие Новъгородьстии, просяще князя себѣ: «аще не пойдете к намъ, то налѣземъ князя себѣ». И рече к нимъ Святославъ: «абы кто к вамъ шелъ». И отъпрѣся Ярополкъ и Олгъ; и рече Добрыня: «просите Володимиря». Володимиръ бо бѣ отъ Малуши, милостьницѣ Ольжины; сестра же бѣ Добрыня, отецъ же има Малъко Любчанинъ, и бѣ Добрыня уй Володимиру. И рѣша Новгородци Святославу: «вьдай ны Володимира». И пояша Новгородьци Володиміра себѣ, и иде Володимиръ съ Добрынею уемъ своимъ к Новугороду,

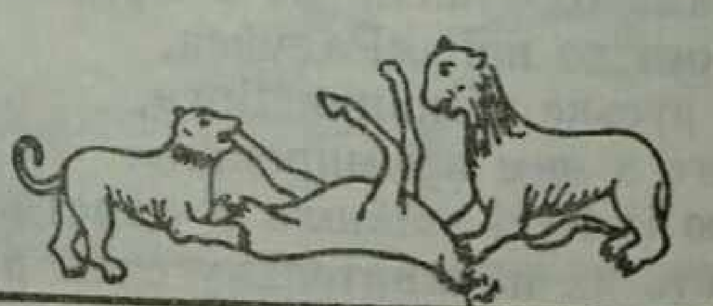

Бо й після смерті молиться Богу за Русь,
Бо душі праведних не умирають, як сказав Соломон:
«Радіють люди, похвалу воздаючи праведнику»,
Бо безсмертя його — пам'ять,
Оскільки визнається він і Богом, і людьми.
Це [Ольгу] всі люди прославляють,
Бо бачать тіло її багато років непідвладне
тлінню,
Рече-бо Пророк: «Тих, що мене прославляють,—
прославлю».
Про таких і Давид говорить: «У пам'яті вічній
буде праведник
І злих чуток не злякається, його серце живе
надією на Господа,
Зміцниться серце його і буде несхитним».
Соломон же рече: «Праведники живуть вовіки,
І від Господа їм нагорода, і турбота всевишнього.
Цього ради й приймуть царство краси
І вінець доброти із руки Господа,
який захистить їх правицею
І покриє їх м'язами».
Захистив-бо силою блаженную Ольгу від противника
І супостата-диявола.

В літо 6478 [970]. Святослав посадив Ярополка в Києві, а Олега в Деревах. У цей же час прийшли люди новгородські просити собі князя: «Якщо не підете до нас, то самі знайдемо собі князя». І рече до них Святослав: «Аби хто йшов до вас?» І відмовилися Ярополк і Олег. І говорить Добриня: «Просіть Володимира». Володимир-бо був від Малуші — Ольжиної любимиці, сестри Добрині, а батьком їм був Малко Любчанин, і був Добриня дядьком Володимира.

І сказали новгородці Святославу:
«Дай нам Володимира».
І взяли новгородці собі Володимира.
І пішов Володимир з Добринею,
дядьком своїм, у Новгород,

а Святославъ къ Переяславцю.

В лѣто 6479. Прииде Святославъ Переяславцю, изатворишася Болгаре в городѣ. И изълѣзоша Болгаре на сѣчу противу Святославу, и бысть сѣча велика, и одолѣваху Болгаре. И рече Святославъ воемъ своимъ: «уже намъ здѣ пасти; потягнемъ мужьскы, братье и дружино!» И к вечеру одолѣ Святославъ, и взя городъ копьемъ, рькя: «се городъ мой». И посла къ Грѣкомъ, глаголя: «хощю на вы ити, и взяти городъ вашь, яко и сий». И ркоша Грѣци: «мы недужи противу вамъ стати; но возми на насъ дань, и на дружину свою, и повѣжьте ны колько васъ, да вдамы по числу на головы». Се же ркоша Грѣци, лѣстяче подъ Русью: суть бо Грѣци мудри и до сего дни. И рече имъ Святославъ: «есть насъ 20 тысящь», и прирче 10 тысящь; бѣ бо Руси 10 тысящь толко. И пристроиша Грѣци 100 тысящь на Святослава, и не даша дани. И поиде Святославъ на Грѣкы, и изидоша противу Руси. Видѣвъ же Русь и убояшася зѣло множьства вои. И рече Святославъ: «уже намъ нѣкамо ся дѣти, и волею и неволею стати противу: да не посрамимъ земли Руские, но ляжемы костью ту, и мертвы[й] бо сорома не имаеть; аще ли побѣгнемъ, то срамъ намъ; и не имамъ убѣгнути, но станемъ крѣпко,

А Святослав до Переяславця.
В літо 6479 [971]. Прийшов Святослав у Переяславець,
І закрилися болгари в городі.
І вийшли болгари на січу проти Святослава,
І була січа велика,
І стали перемагать болгари.
І рече Святослав воям своїм: «Невже нам тут полягти?
Вдаримо ж мужньо, браття і дружино!»
І до вечора одолів Святослав,
І взяв город приступом, сказавши: «Це город мій!»
І послав до греків зі словами: «Хочу на ви іти
І взяти город ваш, як і цей».
І сказали греки: «Ми не дужі супроти вас стати,
Так візьми із нас дань і на дружину свою.
І скажіть нам, скільки вас, щоб сплатили ми на кожного».
Це ж говорили греки, щоб обдурити русь,
Є ж бо греки мудрі й до сьогодні.
І рече їм Святослав: «Є нас двадцять тисяч»,
І прибавив десять тисяч, русів-бо було лиш десять тисяч.
І виставили греки сто тисяч проти Святослава,
І не дали дані.
І пішов Святослав на греків,
І вийшли вони проти русі.
І коли русь побачила греків
І дуже злякалась безлічі воїв,
І рече Святослав: «Уже нам діватися нікуди,
І волею і неволею станемо супроти:
Так не посоромимо землі Руської, а ляжемо тут кістьми,
Бо мертвий сорому не має.
Коли ж побіжимо, то сором нам.
Тож не маємо втікати, а станем кріпко,

азъ же предъ вами пойду. Аще моя глава ляжеть, тоже промыслите о себѣ». И ркоша вои: «идеже глава твоя ляжеть, ту и главы наша сложимъ». И исполчишася Русь, и Грѣци противу, и сразистася полка, и оступиша Грѣци Русь, и бысть сѣча велика, и одолѣ Святославъ, и Грѣци побѣгоша; и поиде Святославъ воюя къ городу, и другия городы разбивая, иже стоять пусты и до днешьнего дни. И съзва царь в полату бояры своя, и рече имъ: «что створимъ, не можемъ стати противу ему!». И ркоша ему бояре: «посли к нему дары, искусимъ и, любезнивъ ли есть злату или паволокамъ»? Послаша к нему злато, и паволокы, и мужа мудры, и рькоша ему: «глядай взора его, лица его, и смысла его». Онъ же討 вземъ дары, приде къ Святославу, и яко придоша Грѣци с поклономъ, рече: «въведете я сѣмо». И придоша и поклонишася ему, и положиша предъ нимъ злато и паволокы; и рече Святославъ, прочь зря: «похороните». Отроци же Святославли вземше похорониша. Посли же царевы възвратишася къ цареви, и съзва царь бояры, и ркоша же послании: «яко придохомъ к нему и въдахомъ дары, и не позрѣ на ня, и повелѣ схоронити». И рече единъ: «искуси и единою и еще, посли ему оружье». Они же послушаша его, и послаша ему мечь и ино оружие. [И принесоша ему мечь].

Я ж попереду вас піду.
А коли моя голова поляже, то про свої думайте
сами».

І сказали вої: «Де твоя голова поляже,
там і наші положим».

І ополчилася русь, а греки супроти,
І вдарилися два війська, і обступили греки русь,
І була січа велика, і одолів Святослав,
а греки побігли.

І пішов Святослав на столицю, воюючи
І розбиваючи другі городи, що стоять пусті
і донині.

І зібрав цар в палату бояр своїх і рече їм:
«Що будем робити? Не можемо встояти проти нього!»
І порадили йому бояри: «Пошли йому дари,
І вивідаємо, чи любить він золото і паволоки
І послали йому золото і паволоки з мужем мудрим,
І сказали йому: «Дивись на погляд його, і лице,
і мислі його».

І взяв він дари і прийшов до Святослава.
І як прийшли греки з поклоном, сказав:
«Введіть їх сюди».

І прийшли, і поклонилися йому,
І поклали перед ним золото і паволоки,
І рече Святослав, убік дивлячись: «Сховайте».
І отроки Святослава взяли і сховали,
Посли ж грецькі повернулися до царя.
І зібрав цар бояр,
І розповіли послані: «Як прийшли до нього
І піднесли дари, він і не глянув на них,
А наказав сховати».
І сказав один: «Випробуй його ще один раз:
пошли йому зброю».

Вони ж послухали його і послали йому меч
та іншу зброю.

І принесли Святославу меч.

Онъ же приимъ, нача любити и хвалити и цѣловати
царя. И придоша опять къ царю, и повѣдаша вся быв-
шая. И ркоша бояре: «лютъ сѣй мужь хощеть быти,
яко имѣния небрежеть, а оружье емлеть; имися по
дань». И посла царь, глаголя сіце: «не ходи къ
городу, но възми дань, и еже хощеши»: за маломъ бо
бѣ не щелъ Царяграда. И вдаша ему дань; имашеть
же и за убьеныя, глаголя: «яко родъ его възметь».
Възя же и дары многы, и възвратися в Переяславѣць
с похвалою великою. Видѣвъ же мало дружины своея,
рече в себе: «егда како прелѣстивше изъбьють дружи
ну мою и мене, бѣша бо мьнози погыбли на полку»; и
рече: «пойду в Русь и приведу боле дружины». И посла
послы къ цареви в Дерестѣръ, бь бо ту царь, река
сице: «хощю имѣті миръ с тобою твердъ и любовь».
Се же слышавъ царь, радъ бысть, и посла дары къ
нему болша пѣрвыхъ. Святославъ же прия дары, и по-
ча думати съ дружиною своею, рекя сице: «аще не
створимъ мира съ царемъ, а увѣсть царь, яко мало
насъ есть, и пришедше оступять ны в городѣ; а Руская
земля далече есть, а Печенѣзи с нами ратии, а кто
ны поможеть? Но створимъ миръ съ царемъ, се бо ны
ся по дань ялъ, и то буди доволно намъ. Аще ли
начнеть не управляти дани, то изнова изъ Русі,
съвокупивше воя множайша первыхъ,

Він же прийняв, почав любуватися, і хвалити,
І вітати царя.
І знову прийшли до царя,
І розповіли йому все, як було.
І сказали бояри: «Лютий буде цей муж,
якщо багатство зневажа,
А зброю бере,— плати йому дань».
І послав цар, щоб сказати таке: «Не йди на город,
А візьми дань і що хочеш».
І мало не дійшов був до Цареграда.
І дали йому дань, узяв же і на убитих, кажучи:
«Візьме [за убитого] рід його».
Взяв же і дари численні
І повернувся в Переяславець із славою великою.
Та побачив же, що мала у нього дружина, і сказав собі:
«Коли-небудь якоюсь хитрістю переб'ють
дружину мою і мене,
Бо багато загинуло в поході». І сказав:
«Піду на Русь і приведу більшу дружину».
І послав послів до царя в Дерестер,
бо там тоді цар був,
І сказав так: «Хочу мати з тобою мир міцний і любов».
Це почувши, цар радий був
І послав до нього дари більші перших.
Святослав же прийняв дари,
І почав думати з дружиною своєю, і сказав так:
«Якщо не заключимо миру з царем і узнає цар,
як мало нас,
То прийде і обступить нас в городі,
А Руська земля далеко, і печеніги з нами воюють,
І хто нам поможе?
Але заключимо мир з царем, він обіцяє дань
платити,
І того нам буде доволі.
А коли почне не дотримуватись дані,
То знову із Русі, зібравши воїв більш ніж перше,

и придемъ к Царюграду».

И люба бысть рѣчь сі дружинѣ, и послаша лѣпьшии мужи къ цареви; и придоша в Дерьстеръ, и повѣдаша цареви. Царь же наутрѣя призва я, и рече царь: «да глаголють посли Русции». Они же ркоша: «тако глаголетъ князь нашь: хочю имѣти любовь съ царемъ Грѣцькымъ свѣршену прочая вся лѣта». Царь же радъ бывъ, повелѣ письцю писати на харотью вься рѣчи Святославли; и начаша глаголати посли вся рѣчи, и нача писець писати, глаголя сице:

«Равно другаго свѣщания, бывшего при Святославѣ, велицѣмъ князи Рустѣмъ, и при Свѣнгельдѣ, писано при Феофилѣ сенкелѣ и ко Иоану, нарѣцаемому Цимьскому, царю Грѣцькому, в Дерьстрѣ, мѣсяця иулия, индикта 14. Азъ Святославъ, князь Рускый, якоже кляхся, и утвѣржаю на свѣщании семъ роту свою. И хочю имѣти миръ и свѣршену любовь съ всякымъ и великымъ царемь Грѣцькимъ, и съ Васильемъ и съ Костянтиномъ, и съ богодухновенными цари, и съ всими людми вашими, иже суть подо мною Русь, бояре и прочии, до конца вѣка. Яко николиже помышляю на страну вашю, ни сбираю людий, ни языка иного приведу на страну вашю и елико есть подъ властью[ю] Грѣцькою, ни на власть Корьсуньскую, и елико есть городовъ ихѣ, ни на страну Болъгарьску. Да аще инъ кто помыслить на страну вашю, да азъ буду противенъ ему и бьюся с нимъ. Якоже и кляхся азъ к царемъ Грѣцьскымъ, и со мною бояре и Русь вся, да хранимъ правая свѣщания. Аще ли отъ тѣхъ самѣхъ и преждереченыхъ не хранимъ, азъ же и со мною и подо мною, да имѣемъ клятву отъ Бога, в неже вѣруемъ, в Перуна и въ Волоса, бога скотья, да будемъ золотѣ якоже золото се, и своимъ оружьемь да иссѣчени будемъ, да умремъ. Се же имѣете во истину, якоже створихъ нынѣ к вамъ, и написахъ на харотьи сей и своіми печатьми запечатахомъ».

І прийдемо до Цареграда».
І сподобались ці речі дружині,
І найліпших мужів до царя послали,
І у Дерстер прийшли, і цареві повідали.
Цар же ранком послів закликав,
І сказав цар: «Нехай промовляють посли руськії».
Вони ж сказали: «Так говорить князь наш:
Хочу мати любов з царем грецьким,
На всі прийдешні літа звершену».
Цар же радий був і писцеві повелів
На хартію всі слова Святослава записати.
І почали посли говорити всі слова,
І писець почав писати, проказуючи таке:

«Згідно другого договору, укладеного при Святославі, великому князеві Руському, і при Свінгельді, писаного при Феофілі сінкелі за Іоанна, званого Цимським, царя грецького, в Дерстрі, місяця липня, індикта 14, [в літо 6479].

Я, Святослав, князь руський, як і клявся, так і скріпляю договором цим клятву свою. І хочу мати мир і справжню любов з кожним із великих царів грецьких, і з Василем, і з Костянтином, і з богоданними царями, і з усіма людьми вашими, як і вся мені підвладна Русь, бояри і інші,— до кінця віку. Я ніколи не буду посягати на землю вашу, ані збирать [проти неї] людей, ані іншого народу не приведу на землю вашу чи на інші землі, що під владою грецькою, ані на володіння Корсунські з усіма їхніми городами, ані на землю Болгарську. А якщо хтось інший посягне на землю вашу, то я буду його ворогом і битимуся з ним. Як і клявся я царям грецьким, а зі мною бояри і Русь вся, будемо дотримуватися справедливого договору. А коли порушимо сказане тут і раніше, я і всі, хто зі мною і піді мною, хай будемо прокляті Богом, в якого віруємо, Перуном і Волосом, богом скота, і хай будемо жовті, як золото, і нехай своїм оружжям посічені будемо, і нехай умремо. Майте за правду це, що обіцяю вам нині і записав на хартії цій і своїми печатками скріпив».

Створивъ же миръ Святославъ съ Грѣкы, и поиде в лодьяхъ къ порогомъ, и рече ему воевода отень и Свѣнгелдъ: «поиди, княже, около на конехъ, стоять бо Печенѣзи в порозѣхъ». И не послушаше его, и поиде въ лодьяхъ. Послаша же Переяславци къ Печенѣгомъ, глаголя: «идеть Святославъ в Русь, въземъ имѣнье много у Грѣкъ и полонъ бещисленъ, а с маломъ дружины». Слышавше же Печенѣзи се, заступиша пороги, и приде Святославъ къ порогомъ, и не бѣ лзѣ проити пороговъ; и ста зимовать въ Бѣлобережьи; не бѣ в нихъ брашна, и бысть гладъ великъ, яко по полугривнѣ голова коняча; и зимова Святославъ. Веснѣ же приспѣвъши, поиде Святославъ в пороги.

В лѣто 6480. И приде Святославъ в пороги, и нападе на ня Куря, князь Печенѣжьскый, и убиша Святослава. И взяша голову его и во лбѣ его здѣлаша чащю, оковавще лобъ его золотомъ, и пьяху в немъ. Свѣнгельдъ же приде къ Киеву къ Ярополку. И бысть всехъ лѣть княжения Святославля лѣтъ 28.

В лѣто 6481. И нача княжити Ярополкъ.

В лѣто 6482.

В лѣто 6483. Ловы дѣющю Свѣньгельдичю, именемъ Лотъ, и [с] шедъ бо изъ Киева гна по звѣри в лѣсѣ; узрѣ и Олегъ и рече: «кто се есть»? И ркоша ему: «Свѣнгелдичь», и заѣхавь уби и, бѣ бо ловы дѣя Олегъ. И о томъ бысть межи има ненависть Ярополку

Святослав уклав мир з греками
І пішов у лодіях до порогів,
І сказав йому воєвода батьків, Свингельд:
«Обійди, князю, обіч на конях, бо стоять печеніги
в порогах».

І не послухав його, і пішов на лодіях.
А переяславці до печенігів послали сказати:
«Вертає Святослав на Русь з частиною дружини,
Взявши у греків багатства великі і полон без
ліку».

Як почули це печеніги — зайняли пороги.
І прийшов Святослав до порогів, і не зміг
пройти їх.

І залишився зимувати у Білобережжі.
І не було в них що їсти,
І був голод великий, що по півгривни
за кінську голову [платили].

І так зимував Святослав.
А як весна прийшла, пішов Святослав до порогів.
В літо 6480 [972]. І прийшов Святослав
до порогів,

І напав на нього Куря, князь печенізький,
І убив Святослава.
І взяли голову його,
І з черепа його зробили чашу,
І, золотом окувавши, пили з неї.
Свингельд же прийшов у Київ до Ярополка.
І було всіх літ княження Святослава
двадцять вісім.

В літо 6481 [973]. Почав княжити Ярополк.
В літо 6482 [974].
В літо 6483 [975]. Полюючи, Свингельдич, на ймення Лот, вийшов із Києва на лови і гнав звіра у лісі. Побачив його [князь] Олег і питає: «Хто це?» І відповіли йому: «Свингельдич». І, заїхавши, убив його [Олег], бо сам був на ловах. І з-за цього сталася ворожнеча між Ярополком

на Ольга, и молвяше всегда Ярополку Свѣнгелдъ: «поиди на брата своего и примеши власть единъ его», хотя отмьстити сыну своему.

В лѣто 6484.

В лѣто 6485. Поиде Ярополкъ на Олга, брата своего, на Деревьскую землю, и изыде противу ему Олегъ, и ополчистася; и сразившимася полкома, и побѣди Ярополкъ Олга. И побѣгъшю же Олгови с вои своими в городъ, рѣкомый Вручий, и бяше мость чрезъ гроблю к воротомъ городнымъ и тѣснячіся другъ друга спехнуша Олга с моста въ дебрь, и падаху людье мнози с моста, и удавиша и кони и человѣци. И вшедъ Ярополкъ в городъ Олговъ, прия волость его и посла искати брата своего; и искавше его не обрѣтоша. И рече одинъ Древлянинъ: «азъ видѣхъ вчера, яко съпехънуша и с моста». И посла Ярополкъ искати [его] и волочиша трупье изъ гробли отъ утра и до полудни, и налѣзоша исподи Олга подъ трупьемъ, и внесъше, положиша на на коврѣ. И приди Ярополкъ надъ онь, и плакася, и рече Свеньгелду: «вижь, иже ты сего хотяше». И погребоша Ольга на мѣстѣ у города Вручего, и есть могила его [у] Въручего и до сего дни. И пріія волость его Ярополкъ. И у Ярополка жена Грѣкини бѣ, и бяше была черницею, юже бѣ привелъ отець его Святославъ,

і Олегом, а Свингельд, бажаючи помститися за сина, завжди говорив Ярополку:
«Піди на брата свого і один будеш володіти
і його волостю».

В літо 6484 [976].
В літо 6485 [977].
Пішов Ярополк на брата свого Олега
у Деревську землю,
І виступив против нього Олег і ополчився.
І була битва між військами,
І переміг Ярополк Олега.
І побіг Олег із воями своїми в город Вручий,
І був міст через греблю до воріт городських,
І в тісняві, спихаючи один другого, зіпхнули Олега
із мосту в рів.
І падало багато людей з мосту,
І душилися і коні, і люди.
І ввійшов Ярополк у город Олегів,
І захопив волость його,
І послав шукати брата свого.
І шукали його і не знайшли.
І сказав один древлянин:
«Я бачив учора, як із мосту його зіпхнули».
І послав Ярополк шукати його.
І витягали трупи із рову від ранку і до обіду,
І знайшли Олега насподі під трупами,
І, внісши, поклали його на килимі.
І прийшов Ярополк і плакав над ним,
І сказав Свингельду: «Дивись, ти цього хотів».
І похоронили Олега у полі біля города
Вручого,
І є могила його біля Вручого і до сьогодні.
І успадкував волость його Ярополк.
А у Ярополка жона грекиня була,
А перед тим була вона черницею,
І привів її був колись батько його Святослав,

и вьда ю за Ярополка,
красы дѣля лица ея. Слышавъ же се
Володимиръ в Новѣгородѣ, яко Ярополкъ уби Олга,
убоявся бѣжа за моря: а Ярополкъ посади посадникъ
свой въ Новѣгородѣ, и бѣ володѣя единъ в Руси.

В лѣто 6486. В лѣто 6487.

В лѣто 6488. Приде Володимиръ с Варягы къ Нову-
городу, и рече посадникомъ Ярополъчимъ: «идете къ
брату моему и речете ему: Володимиръ идеть на тя,
пристраивайся противу бит[и]ся». И сѣде в Новѣго-
родѣ, и посла к Роговолоду, князю Полотьску, глаго-
ля: «хощю пояти дщерь твою женѣ». Онъ же рече
дъщери своей: «хощеши ли за Володимира»? Она же
рече: «не хощю розути Володимира, но Ярополка хо-
чю». Бѣ бо Рогъволодъ перешелъ изъ заморья, имяше
волость свою Полотьскѣ, а Туръ Туровѣ, отъ негоже
и Туровци прозвашася. И приидоша отроци Володи-
мири, и повѣ[да]ша ему всю рѣчь Рогнѣдину, дщери
Рогъволожѣ, князя Полотьского. Володимиръ же
събра вои многы, Варягы и Словѣны, и Чюдь и Кри-
вичи, и поиде на Рогъволода. В се же время хотяху
вестi Рогънѣдь за Ярополка: и приiде Володимиръ на
Полотескъ, и уби Рогъволода и сына его два, а дщерь
его Рогънѣдь поя женѣ, и поиде на Ярополъка.
И придѐ Володимиръ къ Киеву съ вои многыми,

І віддав її за Ярополка, бо була
надзвичайно вродлива.
Володимир, почувши в Новгороді, що Ярополк убив Олега, дуже злякався і втік за море, а Ярополк посадив посадника свого в Новгороді і став один володіти Руссю.

В літо 6486 [978]. В літо 6587 [979].

В літо 6488 [980]. Повернувся Володимир у Новгород
з варягами

І сказав посадникам Ярополка:
«Ідіть до брата мого,
І скажіть йому: «Володимир іде на тебе, готуйся
з ним битися»,—
І сів у Новгороді.
І послав до Рогволода, князя Полоцького, кажучи:
«Хочу дочку твою за жону взяти».
Він же спитав у дочки своєї: «Чи хочеш
за Володимира?»
Вона ж рече: «Не хочу роззути Володимира,
за Ярополка хочу».
Колись-бо Рогволод прийшов із-за моря
І волость свою мав у Полоцьку,
А Тур — у Турові, від нього ж і туровці прозвалися,
І прийшли отроки Володимирові,
І переповіли йому всю мову Рогніди,
дочки Рогволода, князя Полоцького,
І зібрав Володимир воїв багато: варяги,
і словіни,
І чудь, і кривичі —
І пішов на Рогволода.
А в цей час хотіли вести Рогніду за Ярополка.
І напав Володимир на Полоцьк,
І убив Рогволода і синів його двох,
А дочку його Рогніду за жону взяв,
І пішов на Ярополка.
І прийшов Володимир на Київ із військом великим,

и не може Ярополкъ стати противу Володимиру, и затворися Ярополкъ въ Киевѣ съ людьми своими и с воеводою Блудомъ; и стояще Володимиръ обрывся на Дорогожичі, межи Дорогожичемъ и Капичемъ, и есть ровъ и до сего дне. Володимиръ же посла къ Блуду, воеводѣ Ярополчю, с лѣстью глаголя: «поприяй ми; аще убью брата своего, имѣти тя начну въ отца мѣсто своего, и многу честь возмеши отъ мене; не я бо почалъ братью бити, но онъ; азъ же того убояхъся и придохъ на нь». И рече Блудъ къ посланнымъ Володимиро[вы]мъ: «ти въ приязнь азъ буду». О злая лѣсть человѣчьская! Якоже Давидъ глаголеть: ядый хлѣбь мой възвеличилъ есть на мя лесть. Сь убо лукавоваше на князя лѣстью. А пакы: языки своими льщаху; суди имъ, Боже, да отпадуть отъ мыслий своихъ по множьству нечестья изърини я, яко прогнѣваша тя, Господи. И пакы то же рече Давидъ: мужи крови льстиви не припловятъ дний своихъ. Се есть свѣтъ золъ, еже свѣщевають на кровопролитье; то суть неистовии, иже примъше отъ князя или отъ господина своего честь и дары, ти мыслять о главѣ князя своего на погубление, горьше суть таковыи бѣсовъ: якоже и Блудъ предасть князя своего, пріимъ отъ него чести многы, сь бо бысть повиненъ крови той. Се бо Блудъ затворивъся съ Ярополкомъ, слаше къ Володимиру часто, веля ему приступати къ городу бранью, самъ мысля убить Ярополка;

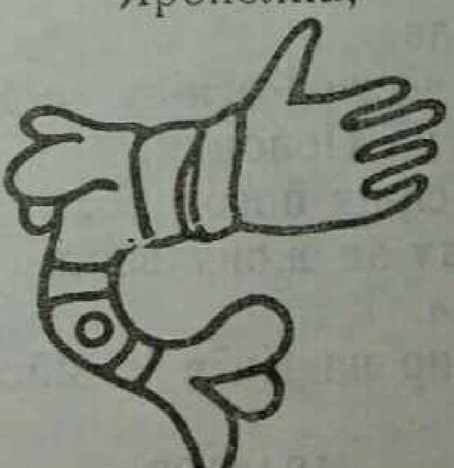

І не зміг Ярополк йому опір вчинити,
І сховався Ярополк у Києві
Із людьми своїми і з воєводою Блудом.
І стояв Володимир, окопавшись, на Дорогожичі,
І є рів той і до сьогодні — між Дорогожичем
і Капичем.
І послав Володимир до Блуда, воєводи Ярополка,
Із улесливістю кажучи: «Посприяй мені,
І, коли уб'ю брата свого, за батька рідного тебе
матиму,
І велику честь від мене матимеш,
І не я розпочав братовбивство, а він,
І я, боячись того, і прийшов на нього».
І рече Блуд через посланих Володимиром:
«Буду тобі я другом».
О зла підступність людськая! Як Давид
говорить:
«Жерущий хліб мій обманув мене».
А цей обманом задумав підступність проти свого
князя.
І ще: «Язиком своїм обманювали — суди їх, Боже,
І хай відмовляться від замислів своїх,
І за безліччю безчестя їхнього — отвергни їх,
Бо вони прогнівили тебе, Господи».
І ще про те сказав Давид:
«Мужі крові підступної не проживуть і половини
днів своїх».
Це світ зла, що віщує кровопролиття,
То безумці, що приймають від князя чи пана свого
честь і дари,
А помишляють погубити життя князя свого,
Такії гірше нечистої сили.
Так-от і Блуд зрадив князя свого, хоч мав від
нього багато честі,
А став повинний у крові його.
Цей Блуд зачинився з Ярополком,

гражаны же нѣлзѣ убити его. Блудъ же не възмогъ, како бы и погубити, замысли лѣстью, веля ему не изълазить на брань изъ града; и рече же Блудъ Ярополку: «Киянѣ слются къ Володимирю, глаголюще: приступай къ городу бранью, яко предамы ти Ярополка; побѣгни изъ града». И послуша его Ярополкъ, и бѣжа изъ града, и пришедъ затворися въ градѣ Родѣнѣ на устьи Ръси, а Володимиръ вниде в Киевъ и осѣдяху Ярополка в Роднѣ, и бѣ гладъ великъ в немъ; и есть притча и до сего дне: бѣда аки в Роднѣ. И рече Блудъ Ярополку: видиши ли, колко вои у брата твоего? намъ ихъ не перебороти; и твори мръ съ братомъ своимъ»; льстя подъ нимъ се рече. И рече Ярополкъ: «тако буди». И посла Блудъ къ Володимеру, глаголя: «яко събыся мысль твоя, яко приведу Ярополка к тебѣ, и пристрой убити и». Володимиръ же то слышавъ, вышедъ въ дворъ теремьный отень, о немъже преже сказахомъ, сѣде ту с вои и съ дружиною своею. И рече Блудъ Ярополку: «поиди къ брату своему и рьци ему: что ми ни вдаси, то язъ прииму».

А сам часто посилав до Володимира,
Закликаючи його город приступом брати,
А сам замишляв у цей час убить Ярополка,
Боячись, що через горожан убити його не зможе.
І таки Блуд не зміг погубити його,
І замислив підступність,
І радив йому не виходить на битву із города.
І сказав же Блуд Ярополку:
«Кияни посилають до Володимира і говорять:
«Бери город приступом, і ми видамо тобі
Ярополка»,—
Тікай із города».
І послухав його Ярополк, і утік із города,
І, прийшовши, закрився в городі Родині
в гирлі Росі,
А Володимир ввійшов у Київ і обложив Ярополка
у Родні.
І був голод великий у Родні,
І до сьогодні є притча: «Біда, як у Родні».
І сказав Блуд Ярополкові:
«Чи бачиш, скільки воїв у брата твого?
Нам їх не перебороти,
Заключай мир із братом своїм!»
І, кажучи це, брехав йому.
І сказав Ярополк: «Хай буде так!»
І послав Блуд до Володимира, кажучи:
«Так от, збудеться твій намір, як приведу до тебе
Ярополка,
І приготуйся убити його».
Володимир же, те почувши, вийшов у двір
батьківського терема,
Про нього раніш ми сказали,
І засів тут із воями і з дружиною своєю.
І говорить Блуд Ярополку:
«Йди до брата свого і скажи йому:
«Щó не даси мені, те я прийму».

Поиде же Ярополкъ,
и рече ему Варяжько: «не ходи, княже, убьють тя; побѣгни в Печенѣгы и приведеши воя»; и не послуша его. И приде Ярополкъ къ Володимиру, и яко полѣзе въ двѣри, подъяста и два Варяга мечема подъ пазусѣ; Блудъ же затвори двѣри и не дасть по немъ виити своимъ. И тако убьенъ бысть Ярополкъ. Варяжько же видѣвъ, яко убьенъ бысть Ярополкъ, бѣжа съ двора в Печенѣгы и мьного воева с Печенѣгы на Володимира, и одва приваби и заходивъ к нему ротѣ. Володимиръ же залѣже жену братьню Грѣкиню, и бѣ не праздна, отъ нея же роди Святополка. Отъ грѣховнаго бо корене злый плодъ бываеть, понеже была бѣ мати его черницею, а второе, Володимиръ залеже ю не по браку; прелюбодѣйчищь бысть убо, тѣмьже и отець его не любяше, бѣ бо отъ двою отцю, отъ Ярополка и отъ Володимира. Посемъ рѣша Варязи Володимиру: «се градъ нашъ, и мы прияхомъ и, да хощемъ имати откупъ на нихъ по 2 гривнѣ отъ человѣка». И рече имъ Володимиръ: «пожьдете, да же вы куны сберуть, за мѣсяць». И жьдаша за мѣсяць, и не дасть имъ, и рѣша Варязи: «съльстилъ еси намъ, да покажи ны путь въ Грѣкы»; онъ же рече: «идете».

І пішов Ярополк, а Варяжко йому говорить:
«Не йди, княже, уб'ють тебе, втечи до печенігів
і приведеш воїв».

І не послухав його.
І прийшов Ярополк до Володимира,
І як тільки ввійшов у двері,—
І два варяги підняли його мечами під пазуху,
Блуд же зачинив двері і не дав за ним ввійти
своїм.

І так був убитий Ярополк.
Варяжко ж бачив, як був убитий Ярополк,
І втік із двору до печенігів,
І довго воював з печенігами проти Володимира,
І ледве привабив [Володимир на свій бік Варяжка],
І дав йому клятвену обіцянку.
Володимир же заліг із жінкою брата —
гречанкою,

І була вона вагітна,
І народився від неї Святополк.
А від гріховного кореня поганий плід буває,
Оскільки була його мати черницею,
А по-друге, Володимир заліг із нею не в шлюбі,
як прелюбодійник,

А тому і батько не любив Святополка,
Бо був неначе від двох батьків — від Ярополка
і від Володимира.

Через якийсь час варяги сказали Володимиру:
«Цей город наш, ми його захопили
І хочемо взяти відкуп з горожан: по дві гривні
з кожного».

І рече їм Володимир: «Пождіть, хай же за місяць
зберуть вам куни».

І ждали місяць, і не дав їм.
І сказали варяги: «Збрехав ти нам,
То покажи нам шлях у греки». Він же сказав:
«Ідіть!»

Изъбра
отъ нихъ мужа добры и смыслены и храбъры, и раздая имъ грады; прочии же идоша Царюграду. И посла предъ ними послы, глаголя сице цареві: «се идуть к тебѣ Варязи, не мози ихъ дѣржати в городѣ, или то створять ти въ градѣ, яко здѣ, но расточи я раздно, а семо не пущай ни единого». И нача княжити Володимиръ въ Киевѣ одинъ, и постави кумиры на холъму внѣ двора теремнаго: Перуна деревяна, а голова его серебряна, а усъ золотъ, и Хоръса, и Дажьбога, и Стрибога, и Сѣмарьгла, и Мокошь. И жряху имъ, наричуще богы, и привожаху сыны своя, и жряху бѣсомъ, и осквѣрняху землю требами своимі, и осквѣрнися требами земля Руская и холмъ тъ. Но преблагый Богъ не хотяй смерти грѣшникомъ; на томъ холмѣ нынѣ церкы есть святаго Василья, якоже послѣдѣ скажемъ. Мы же на преднее възвратимся. Володимиръ же посади Добрыню уя своего в Новѣгородѣ; и пришедъ Добрыня Новугороду, постави Перуна кумиръ надъ рѣкою Волховомъ, и жряхуть ему людье Новгородьстии акы Богу. Бѣ же Володимиръ побѣженъ похотью женьскою, быша ему водимыя: Рогънѣдь, юже посади на Лыбеди, идеже есть нынѣ селце Передславино, отъ неяже роди 4 сыны: Изеслава, Мьстислава, Ярослава, Всеволода, и 2 дщери; отъ Грѣкини Святополка; отъ Чехыни Вышеслава, а отъ другия Святослава [и Мьстислава]; отъ Болъгарыни Бориса и Глѣба; и наложьниць у него 300 въ Вышегородѣ, 300 в Бѣлѣгородѣ, а 200

І вибрав із них мужів добрих, і розумних,
і хоробрих,
І роздав їм городи, а інші ж пішли до
Цареграда.
І послав перед них послів сказати таке цареві:

«Се ідуть до тебе варяги, не маєш тримати їх
в городі,

А то накоять тобі в городі, як тут,
І розсели їх порізно, а сюди не пускай жодного».
І почав княжити Володимир у Києві один,
І поставив кумирів на горі за теремним двором:
Перуна дерев'яного, а голова його срібна,
а вус золотий,
І Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Сімаргла, і Мокош.
І жертви їм приносили, називаючи богами,
І приводили до них синів своїх,
І жертви приносили бісам,
І оскверняли землю требами своїми.
І осквернялася требами земля Руська
І гора та.

Але преблагий Бог не хоче смерті грішників. На тій горі нині стоїть церква святого Василія, як про це пізніше скажемо. Ми ж повернемося до попереднього.

Володимир же посадив Добриню, дядю свого, в Новгороді. І коли Добриня прийшов у Новгород, поставив над річкою Волховом Перуна кумир, і приносили йому жертви люди новгородські, як Богу.

Володимир же був переможений пожадливістю до жінок. Були до нього приведені: Рогніда, що жила на Либеді, де нині село Передславино, вона народила йому чотири сина: Ізяслава, Мстислава, Ярослава, Всеволода — і дві дочки. Від гречанки мав Святополка, від чешки — Вишеслава, а від другої [чешки] — Святослава і Мстислава. Від болгарки — Бориса і Гліба. І наложниць було у нього триста в Вишгороді, триста в Білігороді і двісті

на Берестовѣмъ в сельци, еже зовуть и нынѣ Берестовое. И бѣ несыть блуда, и приводя к себѣ мужьскыя жены и дѣвици растля я; бѣ бо женолюбець, яко и Соломонъ, бѣ бо [женъ] у Соломона, рече, 700, а наложниць 300. Мудръ же бѣ, а наконѣць погибе; сь же бѣ невѣгласъ наконѣць обрѣте спасение. Велий бо Господь, и велья крѣпость его, и разуму его нѣсть числа! зло бо есть женьская прелѣсть, якоже рече Соломонъ, покаявся о женахъ: не внимати злѣ женѣ; медъ бо каплеть отъ устъ ея, жены любодѣйца, во время наслажаетъ твой гортань, послѣдже горьчѣе желчи обрящеши; прилѣпляющаяся ей смертью въ адъ; на пути бо животъныя не находить, блудна бо теченья ея, и неблагоразумна. Се же рече Соломонъ о прелюбодѣицахъ; о добрыхъ же женахъ рече: дражьши есть каменья многоцѣньнаго; радуется о ней мужь ея, дѣеть бо мужеви своему благо все житье; обрѣтши волну и ленъ, створить благопотребная рукама своима; бысть яко корабль, куплю дѣюще, издалеча събираеть себѣ богатьство; и въстаеть из нощи, и даеть брашно дому и дѣло рабынямъ; видѣвши тяжание куповаше, отъ дѣлъ руку своею насадить тяжание; препоясавши крѣпько чресла своя, и утвѣрьди мышьци свои на дѣло, и вкуси, яко добро дѣлати, и не угасаеть свѣтилникъ ея всю нощь; руцѣ свои простираеть на полезная, локти же свои утвѣржаеть на веретено; руцѣ свои отвѣрзаеть убогимъ, плодъ же простре нищимъ; не печеться о дому своемъ мужь ея, егда кдѣ будеть; сугуба одѣнья створить мужю своему, очерьвлена и багъряна себѣ одѣнья; възоренъ бываеть въ вратѣхъ мужь ея, внегда аще сядеть на соньмищи съ старци и съ жители земля; опоны створи и оддасть в куплю; ўста же своя отвѣрзе смыслено, и въ чинъ молвить языкомъ своимъ; въ крѣпость и в лѣпоту облечеся; милостыня ея въздвигоша, чада ея обогатѣша, и мужь ея похвали ю; жена бо разумлива благословена есть, боязнь же Господню да хвалить; да дите ей отъ плода устьну ея, да хвалять въ вратехъ мужа ея.

на Берестовім в невеликому селі, яке і нині називають Берестове. І був ненаситним у блуді, і приводив до себе заміжніх жінок і дівиць розбещував, бо був жонолюбець, як і Соломон, бо було у Соломона, кажуть, сімсот жон, а наложниць — триста. Мудрий же був, а врешті-решт загинув. Цей же був невіглас, а в кінці кінців придбав собі вічне спасіння. «Великий-бо Господь, і велика міць його, і розум його безмежний!..» Жіночі зваби — зло, як сказав, покаявшись, Соломон про жінок: «Не звертай уваги на злу жінку; крапають солодощ губи блудниці, лише короткий час усолоджує вона гортань твою, а після гіркоту жовчі відчуєш. Той, хто входить до неї, не вернеться, після смерті його стежка в ад. По стежці життя не йде вона, бо блудлива течія життя її і нерозважлива». Це сказав Соломон про блудниць, про чеснотних же жінок говорить: «Дорожчі за каміння коштовне. Радіє із неї муж її, бо робить мужу своєму благо все життя. Придбає вовну і льон, створить усе необхідне руками своїми. Подібна кораблеві торговому, здалеку збирає собі багатство. І встає з ночі, і годує сім'ю свою, і дає роботу рабиням. Побачить поле — купує, руками власними засіє поле. Кріпко стан свій перев'язавши, силу рук віддасть праці. І відчуває, що добро творить. І не згасає всю ніч її світильник. Руки свої прикладає до корисного, лікті ж свої віддає веретену, долоні рук розкриває для вбогих, подасть плід жебракові. Не печеться про дім свій муж її, де б він не був. Винятковий одяг пошиє мужу своєму, а червлений і багряний одяг — для себе. Помітний буває на воротях муж її, а особливо коли сяде на зібранні із старійшинами і жителями землі. Покривала зробить і віддасть на продаж. Вуста ж свої розкриває розумно і до ладу мовить язиком своїм. В силу і красу одяглась вона. Милість підносить її, діти її збагачують, і муж хвалить її. Розумна жона — благословенна, і хай похваляє страх божий. Дайте їй від плоду вуст її, і хай прославляють на воротях мужа її».

В лѣто 6489. Иде Володимиръ к Ляхомъ и зая грады ихъ, Перемышль, Червенъ и ины городы, иже суть и до сего дне подъ Русью. Семъ же лѣтѣ и Вятичи побѣди, и възложи на ня дань отъ плуга, якоже отець его imалъ.

В лѣто 6490. Заратишася Вятичи, и иде на ня Володимиръ, и побѣди я второе.

В лѣто 6491. Иде Володімиръ на Ятвягы, и взя землю ихъ. И приде къ Киеву, и творяше требу кумиромъ с людми своими; и ркоша старци и бояре: «мечемъ жребий на отрока и дѣвицю; на него же падеть, того зарѣжемы богомъ». И бяше Варягъ одинъ, бѣ дворъ его, идеже бѣ церкви святыя Богородица, юже създа Володимиръ; бѣ же Варягъ тъ пришелъ отъ Грѣкъ, и дѣржаше вѣру втайнѣ крестьяньскую; и бѣ у него сынъ красенъ лицемъ и душею, и на сего паде жребій, по зависти дьяволи. Не тѣрпяше бо дьяволъ, власть имѣя надъ всими; сьй бяше ему акы тѣрнъ въ сердци, и тщашеся потребити оканный и наусти люди. И рѣша пришедъша послании к нему: «яко паде жребий на сынъ твой, изволиша бо и бози себѣ; да створимъ требу богомъ». И рече Варягъ: не суть бози, но древо; днесь есть, а утро изъгнило есть; не ядять бо, ни пьють, ни молвять, но суть дѣлани руками въ древѣ, сокирою и ножемъ; а Богъ единъ есть, емуже служать Грѣци и кланяются, иже створилъ небо и землю, и человѣка, и звѣзды, и солнце, и луну, и далъ есть жити на земли; а си бози что сдьлаша? сами дьлани суть; не дамъ сына своего бѣсомъ». Они же шедъше повѣдаша людемъ; они же вземъше оружье, поидоша на нь и разъяша дворъ около его; онъ же стояще на сѣнехъ съ сыномъ своимъ. Рѣша ему: «дай сына своего, дамы и богомъ». Онъ же рече: «аще суть бози, то единого себе послють бога, да поимуть сына моего; а вы чему перетеребуете имъ»? И кликнуша, и посѣкоша сѣни подъ ними, и тако побиша я, и не свѣсть никтоже, кде положиша я. Бяху, бо человѣци тогда невегласи [и] погани; и дьяволъ радовашеся сему, не вѣды, яко близъ погибель хотяше быти ему. Тако бо и пре[дъ] тъщашеся погубити родъ хьрестьянскый, но прогонимъ бяше крестомъ честнымъ во иныхъ странахъ. Здѣ же

В літо 6489 [981]. Пішов Володимир на ляхів і захопив города їхні Перемишль, Червен й інші города, які і до сьогодні під Руссю. Цього ж року і в'ятичів переміг, і наклав на них дань від плуга, як і отець його брав.

В літо 6490 [982]. Повстали дружно в'ятичі, і пішов на них Володимир, і переміг їх вдруге.

В літо 6491 [983]. Пішов Володимир на ятвягів і взяв землю їхню. І повернувся до Києва, і приніс жертву кумирам з людьми своїми. І сказали старійшини і бояри: «Мечем жереб на отрока і дівицю, на кого впаде, того і заріжемо в жертву богам». І був варяг один, був двір його, де зараз церква святої Богородиці, яку збудував Володимир. Варяг той прийшов колись від греків і таємно сповідував віру християнську. І був у нього син — красень на вроду і душею, і на нього, із заздрості диявола, випав жереб. Не терпів його диявол, бо мав владу над усіма, а цей був йому як тернина в серці, і тужився згубити його окаянний, і науськав людей. І прийшли посланці до нього і сказали: «Як випав жереб на твого сина, то вибрали його собі боги, щоб ми принесли його в жертву богам». І рече варяг: «Не боги то, а дерево. Сьогодні є, а завтра згнило. Не їдять-бо, не п'ють, не говорять, а зроблені руками з дерева, сокирою і ножем. А Бог один, йому служать і поклоняються греки, він сотворив небо, і землю, і чоловіка, і зорі, і сонце, і місяць, і дав життя на землі, а ці боги що зробили? Самі зроблені. Не дам сина свого бісам». Посланці пішли і розповіли людям. Вони ж взялися за оружжя, пішли на нього і рознесли його двір, а він стояв на сінях із сином своїм. Сказали йому: «Дай сина свого, дамо його богам». Він же відповів: «Якщо вони боги, то хай пошлють одного собі бога і візьмуть сина мого. А ви чому їм жертви приносите?» І гукнули, і порубали сіни під ними, і так їх убили. І не знає ніхто, де їх поклали. Бо були тоді люди невігласами, поганами, І диявол радів цьому, не знаючи, як близько уже його погибель. Так він намагався згубити рід християнський, але прогнаний був хрестом чесним в інших землях.

мняшеся оканьный, яко здѣ ми есть жілище; здѣ бо не суть учіли апостоли, ни пророци прорекъли. Не вѣдый Пророка глаголюща: и нареку не люди моя; о апостолѣхъ же рече: во всю землю изидоша вѣщания ихъ, и в конѣць вселеныя глаголи ихъ. Аще бо и тѣломъ апостоли суть здѣ не были, но учения ихъ яко трубы гласять по вселенной въ цѣрьквахъ. Ихъже ученьемъ побѣжаемъ противнаго врага, попирающе подъ нозѣ; якоже попраста и сия отьченика, и приимъша вѣнѣць небесный съ святыми мученикы и съ праведными.

В лѣто 6492. Иде Володимиръ на Радимичи. И бѣ у него воевода Волчий Хвостъ, и посла предъ собою Володимиръ Волчия Хвоста; и срѣте Радимичи на рѣцѣ Пищанѣ [и] побѣди Волчий Хвостъ Радимичи; тѣмъ и Русь корятся Радимичемъ, глаголюще: Пѣщаньци Волъчья Хвоста бѣгають. Быша же Радимичи отъ рода Ляховъ, и пришедше ту ся вселиша, и платять дань в Руси, и повозъ везуть и до сего дне.

В лѣто 6493. Иде Володимиръ на Болъгары съ Добрынею уемъ своимъ в лодьяхъ, а Торкы берегомъ приведе на конехъ, и тако побѣди Болгары. И рече Добърыня Володимиру: «съглядахъ колодникъ, и суть вси в сапозѣхъ; симъ дани намъ не платити, пойдевѣ искать лапотникъ». И сътвори миръ Володимиръ с Болгары, и ротѣ заходиша межи собою, и рѣша Болгаре: «толи не буди мира межи нами, оли же камень начнеть плавати, а хмель грязнути». И приде Владимиръ къ Киеву.

В лѣто 6494. Приидоша Болгаре вѣры Бохъмичи, глаголюще: «яко ты князь еси мудръ и смысленъ, и не вѣси закона; да вѣруй въ законъ нашь и поклонися Бохъмиту». Рече Володимиръ: «кака есть вѣра ваша?» Они же рѣша: «вѣруемъ Богу; а Бохъмитъ ны учить, глаголя: обрѣзати уды тайныя, а свинины не ѣсти, а вина не пити, и по смерти съ женами похоть творити блудную; дасть Бохъмитъ комуждо по семидесятъ женъ красъныхъ, и изберетъ едину

Тепер же думав окаянний, що тут собі знайде пристанище, бо тут ні апостоли не навчали, ні пророки не пророкували. Не відав, що пророк сказав: «І назову не моїх людей моїми людьми», а про апостолів же сказано: «По всій землі розійшлися повчання їхні, і до кінця вселенної — слова їхні». А якщо і самі апостоли тут не були, то учення їхнє, як звуки труби у вселенній, лунає в церквах. Їхнім ученням перемагаємо богопротивного ворога, кидаючи його під ноги. Так же перемогли його ції два мученики і прийняли вінець небесний нарівні із святими мучениками і праведними.

В літо 6492 [984]. Пішов Володимир на радимичів. І був у нього воєвода Вовчий Хвіст. І послав Володимир поперед себе Вовчого Хвоста. І зустрів він радимичів на ріці Піщаній, і переміг радимичів Вовчий Хвіст. А тому і дражнить русь радимичів, приказуючи: «Піщанці від вовчого хвоста тікають». Були ж радимичі ляського роду, і, прийшовши, поселились тут, і платять данину Русі, і повоз возять і до сьогодні.

В літо 6493 [985]. Ходив Володимир на болгар в лодіях із дядьком своїм Добринею, а торків провів берегом на конях. І так переміг болгар. І сказав Добриня Володимиру: «Оглядав колодників, а вони всі в чоботях. Ці данину нам не платитимуть, підемо шукати лапотників». І уклав Володимир мир з болгарами, і поклялися один другому, і сказали болгари: «Тоді миру між нами не буде, коли камінь почне плавати, а хміль тонути». І повернувся Володимир до Києва.

В літо 6494 [986]. Прийшли болгари магометанської віри, кажучи: «Ти князь мудрий і розумний, а закону не знаєш. Віруй у наш закон і поклонися Бохмиту». Володимир запитав: «Яка ж ваша віра?» Вони ж відповіли. «Віруємо богу, а Бохмит нас навчає, наказуючи: робити обрізання, а свинини не їсти і вина не пити, а з жінками і після смерті похотіння блудні творити можна: дасть Бохмит кожному по сімдесят жон красних, і вибере одну

красну и всѣхъ красоту възложить на едину, и та будеть ему жена; здѣ же, рече, достоить блудъ творити всякый; на семъ же свѣтѣ аще будеть кто убогъ, то и тамо; аще ли богатъ есть здѣ, то и тамо»; и ина многа лесть, еяже нелзѣ писати срама ради. Володимиръ же слушаше ихъ, бь бо самъ любяше жены и блужение многое, и послушаше сладько; но се бѣ ему не любо, обрѣзание удовъ, и о яденьи свиныхъ мясъ, а о питьи отинюдь; рекъ: «Руси веселье питье, не можемъ без того быти». Посемъ же придоша Нѣмци отъ Рима, глаголюще: «яко придохомъ послани отъ папежа»; и ркоша ему: «реклъ ти папежь: земля твоя яко земля наша, а вѣра ваша не акы вѣра наша; вѣра бо наша свѣтъ есть, кланяемъся Богу, иже створи небо и землю, и звѣзды, и мѣсяць, и всяко дыхание, а бози ваши древо суть». Володимиръ же рече: «какая есть заповѣдь ваша?» Они же рѣша: «пощение по силѣ; аще кто пьеть или ѣсть, все въ славу Божию, рече учитель нашь апостолъ Павелъ». Рече же Володимиръ Нѣмцемъ: «идете опять, яко отци наши сего не пріяли суть». Се слышавше Жидове Козарстии приидоша, ркуще: «слышахомъ, яко приходиша Болъгаре и Хрестьяни, учаще тя кождо ихъ вѣрѣ своей; Хрестьяни бо вѣрують, его же мы распяхомъ; а мы вѣруемъ едину Богу Аврамову, Исакову, Ияковлю». И рече Володимиръ: «что есть законъ вашь?» Они же рѣша: «обрѣзатися, и свинины не ясти, ни заячины, суботу хранити». Онъ же рече: «то кде есть земля ваша»? Они же рѣша: «въ Иерусалимѣ». Онъ же рече: «то тамо ли есть нынѣ?» Они же рѣша: «разгнѣвалъся Богъ на отци наши, и расточи ны по странамъ грѣхъ ради нашихъ, и предана бысть земля наша Хрестьяномъ». Володимиръ же рече: «то како вы инѣхъ учите, а сами отвѣржени Бога? Аще бы Богъ любилъ васъ, то не бысте расточени по чюжимъ землямъ; еда и намъ тоже мыслите зло пріяти»? Посемъ же прислаша Грѣци къ Володимиру философа, глаголюще сице: «слышахомъ, яко приходили

найвродливішу, і красу всіх їй віддасть, і вона буде йому жона. Тут же, говорить, належить безперешкодно віддаватися всякому блуду. Якщо хтось на цьому світі бідний, то і на тому. Якщо хто багатий тут, то і там». І іншої багато брехні говорили, про яку і писати соромно.

Володимир же слухав їх, бо і сам любив жінок і грішив з ними багато, і вислухав з насолодою. Але ось це було йому не любо: обрізання, заборона їсти свинину, а особливо заборона випивати. Сказав: «Для Русі пиття — веселість, не можемо без того бути».

Після цього прийшли німці від Риму, кажучи: «Ми прийшли як посланці від папи». І сказали Володимиру: «Говорив тобі папа: земля твоя — як і земля наша, а віра ваша не така, як віра наша. Бо наша віра — світло, кланяємося Богу, що сотворив небо, і землю, і зорі, і місяць, і все, що дихає, а ваші боги — дерево». Володимир же рече: «А яка заповідь ваша?» Вони ж відповіли: «Піст, по можливості, а коли хто п'є чи їсть,— все на славу божу,— говорить учитель наш апостол Павло». Сказав Володимир німцям: «Ідіть, звідки прийшли, бо й батьки наші не прийняли цього».

Це почули козарські жиди і, прийшовши до Володимира, сказали: «Чули ми, що приходили до тебе болгари і християни і кожний навчав тебе своєї віри. Християни вірують в того, кого ми розп'яли, а ми віруємо в єдиного бога Аврама, Ісака, Якова». І рече Володимир: «Який закон ваш?» Вони ж відповіли: «Обрізатися, і свинини і заячини не їсти, суботу берегти». Він же запитав: «А де земля ваша?» Вони ж відповіли: «В Ієрусалимі». Він же перепитав: «То чи там вона і нині?» Вони ж відповіли: «Розгнівався бог на батьків наших і розсіяв нас за гріхи наші по світу, а землю нашу віддав християнам». Володимир же рече: «То як ви інших учите, а самі отвергнуті богом? Коли б бог любив вас, то не були б розсіяні по чужих землях. Чи і нам того зла хочете?»

Після цього до Володимира прислали греки філософа, який сказав таке: «Чули ми, що приходили болгари і схи-

суть Болгаре, уча ще тя прияти вѣру свою, ихъже вѣра оск-вѣрняеть небо и землю, иже суть проклятѣ паче всѣхъ человѣкъ, уподобльшеся Содому и Гомору, на няже пусти Богъ камѣнье горущее, и потопи я и погрязоша; яко и сихъ ожидаеть день погибели ихъ, егда придеть Богъ судити на землю и погубити вься творящая безаконье и скверны дѣющая; си бо омывають оходы своя, поливавшеся водою, и въ ротъ вливають, и по брадѣ мажются, наричюще Бохмита; такоже и жены ихъ творять ту же скверну и ино же пуще, отъ совокупления мужьска вкушають». Си слышавъ Володимиръ, плюну на землю, рекъ: «не чисто есть дѣло». Рече же философь: «слышахомъ же и се, яко приходиша отъ Рима Нѣмци учить васъ к вѣрѣ своей, ихъже вѣра с нами мало же развращена, служать бо опрѣснокы, рекше оплатъкы, ихъже Богъ не преда, но повелѣ хлѣбомъ служити, и преда апостоломъ, приимъ хлѣбъ и рекъ: «се есть тѣло мое, ломимое за вы; такоже и чашю приимъ, рече: се есть кровь моя новаго завѣта. Си же того не творять, и суть не исправилѣ вѣры». Рече же Володимиръ: «придоша къ мнѣ Жидове, глаголюще, яко Нѣмьци и Грѣци вѣру[ю]ть, егоже мы распяхомъ». Философъ же рече: «воистину в того вѣруемъ, тѣхъ бо пророци пророкоша, яко Богу родитися, а другии распяту быти [и погребену быти] и третьи день въскреснути, и на небеса възити; они же ты пророкы избиваху, а другия претираху. Егда же събысться пророчение ихъ, сниде на землю, и распятье прия, и въскресе, и на небеса възиде, а сихъ же ожидаше покаянья за 40 лѣтъ и за 6 лѣтъ, не покаяшася, и посла на ня Римляны, грады ихъ разъбиша, а самѣхъ расточиша по странамъ, и работають въ странахъ». Рече же Володимиръ: «что ради сниде Богъ на землю, и страсть таку прия?» Отвѣщавъ же рече философъ: «аще хощеши, княже, послушати [да скажу ти] изъ начала, что ради сниде Богъ на землю». Володимиръ же рече: «послушаю радъ». И нача философъ глаголати сице:

«Въ начала испѣрва створі Богъ небо и землю въ 1 день. Въ вторый день створи твердь,

ляли тебе прийняти віру свою. Їхня ж віра оскверняє небо і землю, і прокляті вони гірше всіх людей, і уподобились Содому і Гоморрі, на яких напустив Бог палаюче каміння і затопив їх, і потонули. Так і на цих чекає день погибелі їхньої, коли прийде Бог на землю судити і погубить всіх, що беззаконня творять і скверни діють. Ці ж бо підмиваються, поливаючись водою, і в рот ту воду вливають, і по бороді нею мажуть, поминаючи Бохмита. Подібно і жони їхні роблять те ж паскудство і ще більше, вкушаючи те, що від злягання з мужами буває». Отож вислухавши, плюнув Володимир на землю і сказав: «Нечисте діло».

Філософ же рече: «Чули ж ми і те, як приходили від Риму німці навчати вас своєї віри. Їхня ж віра від нашої дещо відмінна, служать-бо на опрісноках, тобто на облатках, яких Бог не заповідав, бо повелів на хлібі служити і апостолам заповідав, взявши хліб, казав: «Це тіло моє, яке ламають за вас». Також і чашу взявши, говорив: «Це кров моя нового завіту». Ці ж того не роблять, а значить неправильно вірують. Каже Володимир: «Приходили до мене жиди і говорили, що німці і греки вірують в того, кого вони розп'яли». Філософ же пояснив: «Воістину віруємо в того. Їхні ж пророки предрікали, що народиться Бог, а другі, що розп'ятий і похований буде, а на третій день воскресне і на небеса вознесеться. Вони ж тих пророків побили, а других катували. Коли ж збулися пророцтва їхні, коли зійшов на землю і був розп'ятий, і вознісся на небеса, чекав Бог на покаяння їхнє сорок і шість років — і не покаялися. І послав тоді на них римлян. Римляни городи їхні порозбивали, а їх самих розсіяли по інших землях, і труждаються вони в тих землях». Володимир запитав: «Чого ради зійшов Бог на землю і страждання такі прийняв?» Відповідаючи, сказав філософ: «Якщо хочеш, князю, послухати, то розповім тобі все від початку, чого ради зійшов Бог на землю». Володимир сказав: «Радий послухати». І почав філософ розповідати так: «Напочатку, у перший день, Бог створив небо і землю. На другий день створив твердь

иже есть посредѣ водъ; сего же дни раздѣлишася воды, полъ ихъ възиде на твѣрдь, а полъ ихъ подъ твердь. Въ 3 день сътвори море, рѣкы, источники и сѣмена. Въ 4 солнце, и луну и звѣзды, и украси Богъ небо. Видѣвъ же пѣрвый отъ ангелъ, старѣйшина чину ангельску, помысли в себе, рекъ: сниду на землю, и приму землю, и поставлю престолъ свой на облацѣхъ сѣверьскыхъ, и буду подобенъ Богу. И ту абье сверже и съ небеси, а по немъ спадоша, иже бѣша подъ нимъ чинъ десятый. Бѣ же имя противнику Сотанаилъ, в не же мѣсто постави старѣйшину Михаила. Сотана же, грѣшивъ помысла своего и отъпадъ славы пѣрвыя, наречеся противникъ Богу. Посемъ же въ 5 день створи Богъ киты, и гады, и рыбы, и птицы пернатыя, и звѣри, и скоты, и гады земныя. Въ 6 день створи же Богъ человѣка. Въ 7 день почти Богъ отъ дѣлъ своихъ, еже есть субота. И насади Богъ рай на въстоци въ Едемѣ, и въведе Богъ ту человѣка, егоже созда, и заповѣда ему отъ древа всякого ясти, отъ древа же единого не ясти, иже есть разумѣти злу и добру. И бѣ Адамъ в раи, и видяше Бога и славяше, егда ангели славяху Бога, и онъ с ними. И възложи Богъ на Адама сонъ, и успе Адамъ, и взятъ Богъ едино ребро у Адама, и створі ему жену, и приведе ю къ Адаму, и рече Адамъ: «се кость отъ кости моея, и плоть отъ плоти моея, си наречеться жена». И нарече Адамъ имена всѣмъ скотомъ, и птицамъ, и звѣремъ, и гадомъ; и самѣма ангелъ повѣда имени. И покори Богъ Адаму звѣри и скоты, и обладаше всими, и послушаху его. Видѣвъ же дьяволъ, яко почсти Богъ человѣка, позавидѣвъ ему, преобразися въ змию, и прииде къ Евзѣ, и рече ей: «почто не яста отъ древа, сущаго посредѣ рая»? И рече жена къ змии: «рече Богъ не имата ясти, оли да умрета смертью». И рече змия къ женѣ: «смертью не умрета; вѣдаше бо Богъ, яко въ нь же день яста отъ него, отвѣрзостася очи ваю, и будета яко Богъ, разумѣвающа добро и зло». И видѣ жена, яко добро древо въ ядь, и вземьши жена снѣсть, и вдасть мужю своему, и яста, и отвѣрзостася очи има, и разумѣста яко нага есть, и сшиста листвиемъ

посеред води. У цей же день розділив води: половина їх зійшла на твердь, а половина — під твердь. На третій день сотворив море, ріки, джерела і сімена. На четвертий — сонце, і місяць, і зорі,— і прикрасив бог небо. Побачив це перший серед ангелів — старійшина чину ангельського, подумав і сказав: «Зійду на землю, і заволодію нею, і поставлю престол свій на хмарах північних, і буду подібний богу». І відразу ж був скинутий з небес, а за ним впали ті, що були під його началом — чин десятий. Ім'я було ворогу Сотанаїл. А на його місце поставив Бог старійшину Михаїла. Сатана ж, согрішивши в помислах своїх і втративши первісну славу, назвався ворогом Богу. Після цього на п'ятий день створив Бог китів, і гадів, і риб, і птиць пернатих, і звірів, і худобу, і гадів земних. На шостий день створив Бог чоловіка. На сьомий день відпочивав Бог від трудів своїх, була це субота. І насадив Бог рай на сході в Едемі, і ввів Бог туди чоловіка, якого створив, і заповідав йому від всякого дерева їсти плоди, від одного ж дерева, що дає пізнання зла і добра,— не їсти. І був Адам в раю, і бачив і славив Бога. Коли ангели славили Бога,— і він з ними. І навів Бог на Адама сон, і заснув Адам, і взяв Бог одно ребро в Адама, і створив йому жону, і привів її до Адама. І сказав Адам: «Це кість від кості моєї і плоть від плоті моєї, отож буде називатися жоною». І назвав Адам імена всім скотам, і птицям, і звірам, і гадам, і самим ангелам повідав імена. І підкорив бог Адаму звірів і худобу, і володів всіма, і слухали його. Побачив диявол, як пошанував Бог чоловіка, позаздрив йому; перекинувся в змію, прийшов до Єви і рече їй: «Чому не їсте з дерева, що посеред раю?» І каже жона змії: «Бог сказав: не їжте, а то помрете смертю». І рече змія жоні: «Смертю не помрете, бо відає Бог, що в той день, коли ви з'їсте з цього дерева, розкриються очі ваші і будете як Бог, розуміючи добро і зло». І побачила жона, що дерево їстівне, і, взявши, з'їла, і дала мужу своєму, і їли обоє. І розкрилися очі їм, і зрозуміли, що голі, і пошили із листя фігового дерева

смоковьнымь препоясание. И рече Богъ: «проклята земля въ дѣлехъ твоихъ, в печали яси вся дни живота твоего». И рече Господь Богъ: «егда како простреша руку, и возмета отъ древа животнаго, и живета в вѣкъ». Изъгна Господь Богъ Адама из рая. И сѣде прямо раю, плачася и дѣлая землю, и порадовася Сатана о проклятьи земля: се на ны первое паденіе, горкый отвѣтъ, отъпаденія ангелъскаго житья. И роди Адамъ Каина и Авѣля; и бѣ Каинъ ратай, а Авѣль пастухъ. Принесе Каинъ отъ плодъ земныхъ къ Богу, и не прия Богъ даровъ его; а Авель принесе отъ агнѣць пѣрвѣнѣць, и прия Богъ дары Авѣлевы. Сотона же вълѣзе въ Каина, и пострѣкаше Каина на убийство Авелево; и рече Каинъ къ Авѣлю: «изидевѣ на поле». И яко изидоша, въста Каинъ и хотяше убити и, [и] не умѣяше убити; и рече ему Сотона: «возми камень и удари и». И уби Авѣля. И рече Богъ Каину: «кде есть братъ твой?» Онъ же рече: «егда азъ стражь есмь брату моему»? И рече Бог: «кровь брата твоего въпиетъ къ мнѣ, буди стоня и трясыся до живота своего». Адамъ же и Евга плачющася бяста, и дьяволъ радовашеся, рекъ: «сего же Богъ почсти, азъ створихъ ему отпасти отъ Бога, и се нынѣ плачь ему налѣзохъ». И плакастася по Авѣлѣ лѣтъ 30, и не съгни тѣло его, и не умѣста погрести его; и повелѣньемъ Божиимъ птенца два прилетѣста, единъ ею умре, и единъ же ископа яму, вложи умѣршаго, и погребе. Видѣвша же се Адамъ и Евга, ископаста ему яму, и вложиста Авѣля, и погребоста и с плачемъ. Бысть же Адамъ лѣтъ 230, роди Сифа и 2 дщери, и поя едину Каинъ, а другую Сифъ, и отъ того человѣци расплодишася по земли, и не познаша створшаго я, исполнишася блуда, и всякого скаредія, и убийства, и зависти, и живяху скотьскы человѣци. И бѣ Ной единъ правѣденъ въ родѣ семъ, и роди 3 сыны, Сима, Хама, Афета. И рече Богъ: «не имать пребывать духъ мой въ человѣцехъ», и рече: «да потреблю человѣка, егоже створихъ, отъ человѣка до скота». И рече Богъ Ноеви: «створи ковчегъ в долготу лакоть 300, а в широту 50, а въ выше 30

підв'язки. І сказав Бог: «Проклята земля за діла твої, в скорботі їстимеш всі дні життя твого». І ще сказав Господь Бог: «Коли простягнете руку і візьмете від дерева життя,— будете жить вічно». Вигнав Господь Бог Адама з раю. І поселився він напроти раю, нарікаючи і обробляючи землю. І радувався Сатана, що проклято землю: це їхнє перше падіння і гірка розплата, позбавлення ангельського життя. І народив Адам Каїна і Авеля, і був Каїн хліборобом, а Авель — пастухом. Приніс Каїн від плодів земних жертву Богу — і не прийняв Бог дарів його. А Авель приніс від ягниці первістка. І прийняв Бог дари Авеля. Сатана ж уліз в Каїна і став підбивать його на вбивство Авеля. І сказав Каїн Авелю: «Підемо в поле». І коли прийшли, піднявся Каїн, і хотів убити його, і не вмів убити. І сказав йому Сатана: «Візьми камінь і вдар його». І убив Авеля. І рече Бог Каїну: «Де брат твій?» Він же відповів: «Чи я сторож брата свого?» І сказав Бог: «Кров брата твого голосить до мене, будеш стогнать і трястися до кінця життя свого». Адам же і Євга в плачі билися, а диявол радів, кажучи: «Цього Бог пошанував, я зробив йому, аби відпав від Бога. І це нині плач йому наслав». І оплакували Авеля тридцять років, і не згнило тіло його, і не вміли поховати його. І повелінням божим прилетіло двоє пташенят, одне з них вмерло, а друге викопало яму, поклало померлого і похоронило. Побачили це Адам і Євга, викопали Авелю яму, і поклали його, і похоронили його з плачем. Коли було Адамові двісті тридцять років, народив він Сифа і двох дочок. І взяв одну Каїн, а другу — Сиф. І від них люди розплодилися на землі, і забули того, хто створив їх, сповнилися блуду, і всілякої скнарості, і вбивств, і заздрощів, і жили люди по-скотськи. І був Ной один праведний в роді людському. І народив трьох синів: Сима, Хама і Афета. І сказав Бог: «Не буде дух мій в людях», і сказав: «Вигублю людей, і все — від людини і до скотини, яких я створив». І сказав Бог Ноєві: «Зроби ковчег довжиною триста ліктів, а в ширину п'ятдесят, і в висоту тридцять

лакотъ», во Египтѣ бо локтемъ саженъ зовуть. Дѣлаему же ковчегу за 100 лѣтъ, и повѣдаше Ной, яко быти потому, посмѣхахуся ему людье. И егда сдѣла ковчегъ, рече Господь Богъ Ноеві: «влѣзи ты, и жена твоя, и сынове твои, и снохы твоя, и въведи я к себѣ по двоему отъ всѣхъ гадъ». И въведе Ной, якоже заповѣда ему Богъ. И наведе Богъ потопъ на землю, и потопе всяка плоть, и ковчегъ плаваше на водѣ; егда же посяче вода, излѣзе Ной, и сынове его, и жена его; и отъ сихъ расплодися земля. И быша человѣци мнози и единогласни, рѣша другъ другу: «зиждемъ столпъ до небесе». И начаша здати, и бѣ старѣйшина имъ Невродъ, и рече Богъ: «умножишася человѣци, и помыслы ихъ суетни»; и съниде Богъ, и размѣси языкы на 70 и два языка. Адамовъ же языкъ бысть неотъятъ у Авера; то бо едінъ не приложися къ безумью ихъ, рѣкъ сице: «аще бы человѣкомъ Богъ реклъ на небо столпъ дѣлати, то повелѣлъ бы самъ Богъ словомъ, якоже створи небеса, и землю, и море, и вся видимая и невидимая». Того ради сего языкъ не премѣнися; отъ сего суть Еврѣи. На 70 и единъ языкъ раздѣлишася, и разидошася по странамъ, кождо свой нравъ прияша, и по дьяволю научению ови рощениемъ и кладязямъ жряху, и рѣкамъ, и не познаша Бога. Отъ Адама же до потопа лѣтъ 2242, а отъ потопа до раздѣленья языкъ лѣтъ 529. Посемъ же дьяволъ в болша прелщения въверже человѣкы, и начаша кумиры творить, ови древяныа и мѣдяныя, а друзии мороморяны, златы и сребряны; и кланяхуться имъ, и привожаху сыны своя и дъщери своя, и закалаху предъ ними, и бѣ вся земля осквѣрнена. И началникъ же бяше кумиротворению Серухъ, творяше бо кумиры въ имена мертвыхъ человѣкъ, бывшимъ овѣмъ царемъ, другымъ храбрымъ, и волъхвомъ, и женамъ прелюбодѣйцамъ. Се же Серухъ роди Фару, Фара же роди 3 сыны, Аврама, и Нахора, и Арана. Фара же творяше кумиры, навыкъ у отца своего. Аврамъ же пришедъ въ умъ, възрѣвъ на небо, и рече: «воистину то есть Богъ, иже створилъ небо и землю, а отець мой прельщаеть

ліктів»; у Єгипті-бо ліктем сажень називають. Зробив Ной ковчег за сто років і коли повідав, що буде потоп,— посміялися з нього люди. І коли зробив ковчег, сказав Господь Бог Ноєві: «Ввійди ти, і жона твоя, і сини твої, і невістки твої; і введи їх до себе, по двоє від всіх гадів». І ввів Ной, як то заповідав йому Бог. І навів Бог потоп на землю, і потонуло все живе, а ковчег плавав на воді. Коли ж спала вода, вийшов Ной, і сини його, і жона його. І від них заселилася земля. І було людей багато, і всі були одномовні, і сказали один другому: «Збудуємо стовп до небес». І почали будувати, і був у них старійшина — Неврод. І сказав Бог: «Розмножилися люди, і стали помисли їхні марнотні». І зійшов Бог і розділив мову їхню на сімдесят і дві мови. Адамова ж мова була залишена у Авера, який один тільки не пристав до їхньої безглуздої справи, кажучи таке: «Якби Бог сказав людям до неба стовп робити, то звелів би сам своїм словом — так само як створив небеса, і землю, і море, і все видиме і невидиме». Через те його мова не змінилася, від нього пішли євреї. На сімдесят і одну мову розділилися люди і розійшлися по країнах, кожний свій звичай прийняв, і за диявольським напученням жертви приносили гаям, колодязям і рікам,— і не пізнали Бога. Від Адама і до потопу літ дві тисячі двісті сорок два, а від потопу і до поділу мов — літ п'ятсот двадцять дев'ять. Після цього ж диявол у ще більші спокуси ввергнув людей, і почали вони кумирів творить: одні дерев'яні і мідні, а другі — мармурові, золоті і срібні. І кланялися їм, і приводили до них своїх синів і дочок, і заколювали перед ними, і була осквернена вся земля. І започаткував ідолопоклонство Серух, створював ідолів на честь померлих людей, колишнім царям, другі — хоробрим, і волхвам, і жонам-блудницям. Оцей Серух народив Фару, а Фара народив трьох синів: Аврама, Нахора і Арана. Фара ж робив ідолів, навчившись у батька свого. Аврам же, добравши розуму, подивився на небо і сказав: «Воістину то Бог, що створив небо і землю, а отець мій спокушає

человѣкы». И рече Аврамъ: «искущю богъ отца своего»; и рече: «отче! прельщаеши человѣкы, творя кумиры древяны; то есть Богъ, иже створилъ небо и землю». И примъ Аврамъ огнъ, зажьже идолы въ храмины. Видѣвъ же се Аранъ, братъ Аврамовъ, рѣвнуя по идолѣхъ, хотѣ умьчати идолъ, самъ згорѣ ту Аранъ, и умре предъ отцемъ; предъ сѣмъ бо не умиралъ сынъ предъ отцемъ, но отець предъ сыномъ, и отъ сего начаша умирати сынове предъ отцемъ. И възлюби Богъ Аврама, и рече Богъ Авраму: «изиди изъ дому отца твоего и поиди в землю, в ню же ти покажю, и створю тя въ языкъ великъ, и благословять тя колѣна земная». И створи Аврамъ, якоже заповѣда ему Богъ. И поя Аврамъ Лота, сыновца своего, и бѣ бо ему Лотъ шюринъ и сыновець, бѣ бо Аврамъ поялъ братьню дщерь Аронюю Сарру, и приде в землю Хананѣйску къ дубу высоку, и рече Богъ къ Авраму: «сѣмени твоему дамъ землю сию». И поклонися Аврамъ Богу; Аврамъ же бяше лѣть 70, егда изиде отъ Хараона. Бѣ же Сарра неплоды, болящі неплотьскымъ; рече Сарра Авраму: «влѣзи убо къ рабѣ моей». И поемши Сарра Агарь, и вдасть и мужеви своему, и влѣзъ Аврамъ къ Агари, и зача Агарь и роди сына, и прозва [и] Аврамъ Измаиломъ, а Аврамъ же бѣ лѣтъ 86, егда родися Измаилъ. Посемъ же заченши Сарра, роди сына и нарече имя ему Исакъ; и повѣлѣ Богъ Авраму обрѣзати отроча, и обрѣза Аврамъ въ 8 день. И възлюби Богъ Аврама и племя его, и нарече я въ люди себѣ, и отлучи я отъ языкъ, нарекъ люди своя. Сему же Исаку възмогущю, Авраму же живущю лѣтъ 175, и умре и погребенъ бысть. Исаку же бывшю лѣтъ 60, роди два сына, Исава и Якова; Исавъ же бысть лукавъ, а Яковъ правдивъ. Сий же Яковъ работа у уя своего изъ дщери его изь меньшее 7 лѣтъ, и не дасть ему ея Лаванъ, уй его, рекъ: «старѣйшюю поими»; и вдасть ему Лию старѣйшюю, и изъ другое рекъ ему другую работай 7 лѣтъ.

Онъ же работа другую 7 лѣтъ из Рахіли,

и поя себѣ 2

людей». І сказав Аврам: «Випробую богів батька мого». І рече: «Батьку! Обдурюєш людей, створюючи дерев'яних кумирів. То Бог, що створив небо і землю». І взяв Аврам огонь, підпалив ідолів у храмі. Побачив же це Аран, брат Аврамів, і, маючи ревність до ідолів, хотів винести їх, але сам згорів тут і помер раніше за батька. До цього не вмирав син раніше батька, але батько поперед сина. І з тих пір почали помирати сини раніше батька. І возлюбив Бог Аврама і сказав йому: «Вийди з дому батька свого і піди в землю, яку я тобі покажу, і народом великим тебе я створю, і благословляться в тобі всі племена землі!» І зробив Аврам, як те заповідав йому Бог. І взяв Аврам Лота, свого небожа. І був йому Лот шурином і небожем, бо Аврам взяв був за жону собі дочку брата Арана — Сару. І прийшов [Аврам] в землю Хананійську до дуба високого. І сказав Бог Аврамові: «Нащадкам твоїм дам землю цю». І поклонився Аврам Богу. Аврам же мав сімдесят літ, коли вийшов із Хараона. Сара ж була неплідна, хворість безплідності мала. І сказала Сара Авраму: «Ввійди до раби моєї». І взяла Сара Агар і дала її мужеві своєму. І увійшов Аврам до Агари — і вона зачала, і народила сина. І назвав його Аврам Ізмаїлом. Аврамові ж було літ вісімдесят шість, коли народився Ізмаїл. Після цього зачала Сара, народила сина і дала ім'я йому Ісак. І звелів Бог Авраму звершить обрізання отрочаті, і обрізав Аврам [Ісака] на восьмий день. І возлюбив Бог Аврама і плем'я його, і назвав його своїм народом, а коли назвав своїм народом, то відокремив його від других народів. І возмужав Ісак. Аврам же жив сто сімдесят п'ять літ, і помер, і був похоронений. Коли Ісаку було 60 років, народив двох синів — Ісава і Якова. Ісав був лукавий, а Яків — правдивий. Оцей Яків сім літ працював у дядька свого із-за дочки його меншої, і не віддав її за нього дядько його Лаван, а сказав: «Візьми старшу». І віддав Якову старшу Лію, а за другу сказав йому працювать ще сім літ. Він же заради другої, Рахілі, працював сім літ — і взяв двох

сестреници, отъ нею же роди 8 сыновъ: Рувима, Семеона, Левгию, Июду, Исахара, и Заулона, Иосифа и Веньамина, от робу двою: Дана, Нефталима, Гада, Асира, и отъ сихъ расплодишася Жидове. Ияковъ же сниде въ Егупетъ, сы лѣтъ 130, с родомъ своимъ числомъ 65 душь; поживе же въ Егуптѣ лѣть 17 и успе, и поработиша племя его за 400 лѣтъ. По сихъ же лѣтѣхъ възмогоша людье Жидовьстии умножишася, и насиляхуть имъ Егуптяне работою. В си же времена родися Моисѣй в Жидехъ, и рѣша волъстви Егупетьстии царю, яко родилъся есть дѣтищъ въ Жидохъ, иже хощеть погубити Егупетъ. Ту абье повелѣ царь ражающаяся дѣти жидовьскыя имѣтати в рѣку. Мати же Моисѣова убоявшися сего погубления, въземъши младенѣць, вложи въ крабьицю, и несъши постави в лузѣ. В се же время сниде дщи Фараонова Фермуфи купаться, и відѣ отроча плачющеся, и възя е и пощади е, и нарече имя ему Моисий, и въскорми е. И бысть отроча красно, и бысть 4-хъ лѣтъ, и приведе и дщи Фараоня къ отцю своему Фараону. Видѣвъ же Моисѣя Фараонъ, нача любити Фараонъ отроча; Моисій же хапаяся за шию цареву, срони вѣнець съ главы царевы, и попра и. Видѣвъ же волхвъ, рече цареви «о царю! погуби отроча се; аще ли не погубиши, имаеть погубити вcь Егупетъ», и не послуша его царь, но паче повелѣ не погубити дѣтий жидовьскыхъ. Моисееви же възмогъшю, и бысть великъ в дому Фараони; и бысть царь инъ, възавидѣша ему бояре. Моисѣй же уби Египьтянина, бѣжа изъ Египта; и приде в землю Мадиамьску, и ходя по пустыни, научися отъ ангела Гавриила о бытьи всего мира, и о пѣрвѣмъ человѣци, и яже суть была по немъ, и по потопѣ, и о смѣшении языкъ, аще кто колико лѣтъ бяше былъ, и звѣзное хожение и число, земльную мѣру и всяку мудрость. Посемъ же явися ему Богъ, в купинѣ огньмь, и рече ему: «видѣхъ бѣду людий моихъ въ Египтѣ, и низълѣзохъ изяти я отъ руку Египетьску, изъвести я отъ земля тоя; ты же йди къ Фараону царю

сестер, від них же народив вісім синів: Рувима, Семеона, Левгію, Іуду, Ісахара і Заулона, Йосифа і Веніаміна. І від двох рабинь — Дана, Нефталіма, Гада, Асира — і від цих розплодились жиди. Яків же, коли йому було сто тридцять років, відправився з родом своїм, в кількості шістдесят п'ять душ, в Єгипет. Пожив у Єгипті сімнадцять літ і помер, а плем'я його перебувало в рабстві чотириста років. По цих літах спромігся люд жидівський зміцніти і розмножитися, а єгиптяни гнобили їх роботою. У ці часи народився у жидів Мойсей. І повідали волхви єгипетські цареві, що у жидів народилось дитя, яке хоче погубить Єгипет. Негайно повелів цар всіх жидівських дітей, що народжуються, кидати в ріку. Мойсеєва ж мати злякалася цього винищення, взяла дитя, поклала в корзинку і, віднісши, поставила в лузі. У те врем'я ішла дочка фараона Фермуфі купатись і побачила отроча, яке плакало, і взяла його, і пощадила його, і дала ім'я йому — Мойсей, і вигодувала його. І було дитя красне, і, як сповнилось йому чотири роки, привела його дочка фараона до батька свого. Коли фараон побачив Мойсея, то сподобав дитя. Мойсей же, хапаючись за шию, скинув царський вінець з голови і наступив на нього. Волхв, який бачив це, сказав цареві: «О царю! Убий це отроча. А коли ти його не погубиш, має погубити весь Єгипет». І не послухав його цар, а ще й звелів не вбивати більше дітей жидівських. Мойсей змужнів і став впливовим у домі фараона. І коли прийшов інший цар, стали заздрити Мойсеєві бояри. Мойсей же, убивши єгиптянина, втік із Єгипту. І прийшов у землю Мадіамську, і, блукаючи пустинею, довідався від ангела Гавриїла про буття всього світу, і про першого чоловіка, і про те, що було після нього, і після потопу, і про змішання мов, і хто скільки років жив, і про рух зірок і кількість їх, і про земельну міру, і всіляку премудрість. Після цього з'явився йому Бог у палаючій купині і сказав йому: «Бачив біду людей моїх у Єгипті і зійшов звільнити їх з-під руки єгипетської, вивести їх із землі тієї. Ти ж іди до фараона, царя

Егупетъску, и речеши ему: пусти Израиля, да три дни положать требу Господу Богу; аще не послушаеть тебе царь Египетъскый, побью и всими чюдесы моими». И пришедъшю Моисѣови, и не послуша его Фараонъ, и пусти Богъ 10 казней на Фараона: 1 рѣкы въ кровь, 2 жабы, 3 мьшице, 4 песья мухы, 5 смерть на скотъ, 6 прыщьеве горьци, 7 градъ, 8 прузи, 9 тма три дни 10 моръ въ человѣцѣхъ. Сего ради 10 казний бысть на нихъ, яко 10 мѣсяць топиша дѣти жидовьскы. Егда же бысть моръ въ Египте, и рече Фараонъ Моисѣови [и] брату его Аарону: «отьидета въскорѣ». Моисѣй же събравъ люди Жидовьскыя, поиде отъ земля Егупетъскыя, и ведяще я Господь путемъ по пустыни къ Чермьному морю, и предъидяше предъ ними нощью столпъ огньнъ, а во дни облаченъ. Слышавь же Фараонъ, яко бѣжать людье, погна по нихъ и притисну я къ морю. Видѣвъше же людье Жидовстиі, възопиша на Моисѣя, ркуще: «почто изве[де]ны на смерть»? И възопи Моисѣй къ Богу, и рече Господь: «что вопиеши къ мнѣ? удари жезломъ в море». И створи Моисѣй тако, и раступися вода на двое, и внидоша сынове Израилеви в море. Видѣвъ же Фараонъ, гна по нихъ; сынове же Израилеви проидоша по суху; яко излѣзоша на берегъ, и съступися море о Фараонѣ и о воихъ его. И възлюби Богъ Израиля, и идоша отъ моря три дни по пустыни, и придоша въ Мерру; и бѣ ту вода горка, и възропташа людье на Бога, и показа имъ [Господь] древо, и вложи е Моисѣй въ воду, и осладишася воды. Посемъ же пакы възропташа людье на Моисѣя и на Арона, ркущи: «луче ны бяше въ Египтѣ, еже ядохомъ мяса, и тукъ, и хлѣбъ до сытости». И рече Господь Богъ Моисѣови: «слышахъ хулнаніе сыновъ Израилевыхъ»; и дасть има манну ясти. Посемъ же дасть имъ законъ на горѣ Синайстий. И Моисѣови въшедъшю на гору къ Богу, они же съльявше тельчью главу, поклонишася, аки Богу, ихъже Моисѣи исъсѣче 3000 числомъ. Посемъ же пакы възропташа на Моисѣя и на Арона, еже не бѣ воды, и рече Господь Моисеови: «удари жезломъ в камень».

єгипетського, і скажи йому: «Пусти Ізраїль, хай три дні приносять жертву Господу Богу. Якщо ж не послухає тебе цар єгипетський, поб'ю його всіма чудесами моїми». І прийшов Мойсей, і не послухав його фараон, і напустив Бог десять покарань на фараона: 1) криваві ріки, 2) жаби, 3) миші, 4) песі мухи, 5) мор худоби, 6) гнійники, 7) град, 8) сарančу, 9) триденну тьму, 10) мор на людей. А тому десять покарань впало на них, що десять місяців топили дітей жидівських. Коли ж почався мор в Єгипті, сказав фараон Мойсеєві і братові його Аарону: «Відійдіть якнайшвидше!» Мойсей же зібрав люд жидівський і пішов із землі Єгипетської. І вів їх Господь через пустині до Червоного моря, а поперед них ішов вогненний стовп — вночі, а вдень — хмарний. Почув фараон, що тікають люди, і погнався за ними, і притиснув їх до моря. Побачив це люд жидівський і заремствував на Мойсея, кажучи: «Нащо повів нас на смерть?» І возремствував Мойсей до Бога, і сказав Господь: «Чого гукаєш до мене? Удар жезлом по морю». І зробив Мойсей так — і розступилася вода надвоє, і ввійшли сини Ізраїля у море. Побачив це фараон і погнався за ними. Сини ж Ізраїля перейшли море по сухому, і, як тільки вийшли на берег,— зійшлося море над фараоном і воїнами його. І возлюбив Бог [синів] Ізраїля, і йшли вони від моря три дні пустинею, і прийшли в Мерру. І була тут вода гірка, і заремствували люди на Бога, і показав їм Господь дерево, і поклав його Мойсей в воду, і посолодшала вода. Після цього знову ремствували люди на Мойсея і на Аарона, кажучи: «Лучче нам було у Єгипті, де ми їли м'ясо, цибулю і хліб досхочу». І сказав Господь Бог Мойсеєві: «Чув нарікання синів Ізраїлевих»,— і дав їм манну їсти. Після цього дав їм закон на горі Сінайській. І коли Мойсей вийшов на гору до Бога, вони ж відлили голову тельця і поклонилися їй, як Богу. І знищив Мойсей [за це] три тисячі людей. А потім знову нарікали на Мойсея і на Аарона, що не було води. І сказав Господь Мойсеєві: «Удар жезлом в камінь».

Рекъ: «исъ сего камени егда не испустивѣ воды»? И разгнѣвася Господь на Моисѣя, яко не възвеличи Господа, и не вниде в землю обѣтованую сего ради, роптанья онѣхъ ради; но възведе и на гору Вамьску и показа ему землю обѣтованую, и умре Моисѣй ту на горѣ. И прия власть Ісусъ Навгинъ; сий приде въ землю обѣтованую, и изби Хананейско племя, и всели в нихъ мѣсто сыны Израилевы. Умерьшю же Ісусу, бысть судья въ него мѣсто Июда; инѣхъ судий бысть 14, при нихъже забывше Бога, изъведъшаго я изъ Египта, начаша служити бѣсомъ. И разгнѣвася Богъ, предаяшеть я иноплеменьникомъ на расхыщение, и егда ся начнуть каяти, помиловашеть ихъ; и пакы укланяхуся на бѣсослужение. По сихъ же служаше Илий жрець, и посемъ Самуилъ пророкъ. Рѣша людье Самуилу: «постави намъ царя». И разъгнѣвася Богъ на Израиля, и постави надъ ними царя Саула. Таче Саулъ не изволи ходити въ завѣтѣ Господни, избра Господь Давида, постави и царя надъ Израилемъ, и угоди Давидъ Богу. Сему Давиду кляся Богъ, яко отъ племени его родитися Богу. И пѣрвое начаша пророчьствовати о воплощении Божии, рекъ: изъ щрева преже деньница родихъ тя. Се же пророчьствовавъ 40 лѣтъ, и умре. И по немъ царствова, пророчьствова сынъ его Соломонъ, иже възгради церковь Богови и нарече ю Святая Святыхъ; и бысть мудръ, но наконецъ поползеся; царствовавъ лѣтъ 40 и умре. По Соломонѣ же царьствовавъ сынъ Ровоамъ; при семъ раздѣлися царство на двое, Жидовьское въ Ерусалимѣ одино, а другое въ Сурии. Въ Самарѣи же царствова Еровамъ, холопъ Соломонь, иже створи двѣ кравѣ златѣ, и постави едину вь Вефили на холмѣ, а другую въ Енданѣ, и рекъ: «се бога твоя, Израилю»; и кланяхуся людье, а Бога забыша. Таче и въ Иерусалимѣ [начаша] забывати Бога [и] начаша кланятися Валу, рекъше ратьну богу, еже есть Ерѣй, и забыша Бога отець своихъ. И нача Богъ посылати к нимъ пророкы; пророцы же начаша обличати о безаконьи ихъ и о служеньи кумиръ,
они же начаша пророкы избивати,

Спитав [Мойсей]: «А що, коли із цього каменя не потече вода?» І розгнівався Господь на Мойсея, що не возвеличив Господа і не ввійде у землю обітовану через сумніви ці і через нарікання. Але вивів його на гору Вамську і показав йому землю обітовану, і помер Мойсей тут на горі. І прийняв владу Ісус Навгін. Цей прийшов у землю обітовану, і вибив хананейське плем'я, і поселив замість них синів Ізраїлевих. Коли ж помер Ісус, замість нього став суддя Іуда, а інших суддів було чотирнадцять. При них же забули Бога, який вивів їх із Єгипту, і почали служити бісам. І розгнівався Бог, і віддав їх іноплемінникам на розграбування. І коли почали каятися,— помилував їх. А вони знову схилялися до бісослужіння. Після цих служив Ілій-жрець,— а після нього Самуїл-пророк. Сказав люд Самуїлу: «Постав нам царя». І розгнівався Бог на [синів] Ізраїля і поставив над ними царя Саула. Одначе Саул не побажав підкоритися законові господньому, і вибрав Господь Давида, і поставив його царем над Ізраїлем. І угодив Давид Богу. Цьому Давидові обіцяв Бог, що із його племені народиться Бог. І перший почав пророкувати про втілення Боже, кажучи: «Із чрева раніше зірки вранішньої народив тебе». От це пророкував він сорок літ і помер. Після нього царював і пророкував син його Соломон, який воздвиг церкву Богові і назвав її «святая святих». І був мудрий, але насамкінець согрішив. Царював сорок літ і помер. Після Соломона ж царював син його Ровоам. При ньому розділилося царство надвоє: одне жидівське в Ієрусалимі, а друге — в Сурії. У Самарії ж царював Єровам, холоп Соломонів, який створив дві корови золоті, і поставив одну в Вефілі на горі, а другу в Єндані, і сказав: «Це боги твої, Ізраїлю». І поклонялися люди, а Бога забули. Так само і в Ієрусалимі почали забувати Бога і почали поклонятися Валу, так називали бога війни,— це той же Ерій. І забули Бога предків своїх. І почав Бог посилати до них пророків, а пророки ж почали викривати їхнє беззаконня і служіння кумирам. Вони ж вчиняли побиття

обличаеми отъ нихъ. И разгнѣвася Богъ на Израиля велми, и рече: «отрину [я] отъ себе и призову ины люди, иже мене послушають; и аще съгрѣшать, не помяну съгрѣшения ихъ». И нача посылати пророкы, глаголя: «прорѣчайте о отвѣржении жидовьствѣ и о призваньи странъ». Пѣрвое же начаша пророчьствовати Осий, глаголя: престану царство дому Израилева, и скрушю лукъ Израилевъ, и не приложю пакы помиловати дому Израилева, но отмѣтаю отвѣргуся ихъ, глаголеть Господь, и будуть блудяще въ языцехъ. Иеремѣя же рече: аще станеть Самуилъ и Моисѣй, не помилую ихъ. И паки той же Еремѣя рече: тако глаголеть Господь: се кляхся именемъ моимъ великымъ, аще будеть отселѣ кдѣ имя мое именуемо въ устѣхъ Июдѣйскыхъ. Иезекѣль же рече: тако глаголеть Господь Аданаи: расъсѣю вы вся останки твоя въ вся вѣтры, зане святая моя осквѣрнависте вьсими негодован[м]и твоими; азъ же тя отрину и не имамъ тя помиловати пакы. Малахия же рече: тако глаголеть Господь: уже нѣсть ми хотѣнья въ васъ, понеже отъ въстока и до запада имя мое прославися въ языцѣхъ, и на всякомъ мѣстѣ приносится кадило имени моего и жертва чиста, зане велье имя мое во языцѣхъ; сего ради дамъ васъ на поносъ и на пришествие въ вся языки. Исая великый рече: тако глаголеть Господь: простру руку свою на тя, истьлю тя и расѣю тя, и не приведу тя. И пакы и тъ же рече: възненавидѣхъ праздникы ваша и начатки мѣсяць вашихъ [и суботъ вашихъ] не приемлю. Амосъ же пророкъ рече: слышите слово Господне: азъ приемлю на вы плачь; домъ Израилевъ падеся и не приложи въстати. Малахия же рече: тако глаголеть Господь: послю на вы клятву и проклѣну благословение ваше, и разорю, и не будеть въ васъ. И много пророчьствоваша о отвѣржении ихъ. Симъ же пророкомъ повелѣ Богъ пророчьствовати о призваньи инѣхъ странъ в нихъ мѣсто. Нача звати Исая, тако глаголя: яко законъ отъ мене изидеть,

и судъ мой свѣтъ странамъ;

приближается скоро правда моя,

изидеть, и на мышцю мою страны уповають.

Иеремѣя же

пророків за їхні викриття. І розгнівався вельми Бог на [синів] Ізраїля, і сказав: «Одвергну вас від себе і прикличу інший люд, що слухатиме мене, а якщо і согрішать — не пом'яну гріхів їхніх». І почав посилати пророків, кажучи: «Пророкуйте про отвергнення жидів і про поклйкання [нових] народів». Найпершим став пророкувати Осія, кажучи: «Покладу кінець царству дома Ізраїлевого і сокрушу лук Ізраїлів, але, відмітаючи, отвергнуся їх,— говорить Господь.— І будуть тинятися між народами». Ієремія ж сказав: «Коли встануть Самуїл і Мойсей,— не помилую їх». І знову той же Ієремія говорить: «Так говорить Господь: «Оце поклявся іменем моїм великим, що не буде ім'я моє вимовлятися устами іудейськими».Ієзекіль же сказав: «Так говорить Господь Адонаї: «Розсію вас і всі рештки ваші — на всі вітри, за те, що осквернили святилище моє всіма огудами своїми; я ж відкинусь від тебе і не помилую тебе знову». Малахія ж сказав: «Так говорить Господь: «Уже нема мого благовоління до вас, оскільки від сходу і до заходу ім'я моє прославиться в народах, і на всякому місці будуть курити фіміам моєму імені, і приносити жертву чисту, тому що славне ім'я моє між народами. Через це віддам вас на хулу і на розпорошення серед всіх народів». Ісая великий сказав: «Так говорить Господь: «Підійму руку свою на тебе, згною і розсію тебе і більше не зберу тебе». І ще той же пророк сказав: «Возненавидів празники ваші, і новомісячні ваші, і субот ваших не приємлю». Амос же пророк сказав: «Слухайте слово Господнє: «Я здійму плач за вами. Дім Ізраїлів упав і не зможе більше встати». Малахія ж сказав: «Так говорить Господь: «Пошлю на вас прокляття, і прокляну благословення ваше, і зруйную, і не буде з вами». І багато пророкували про отвергнення їх Цим же пророкам повелів Бог пророкувати про прикликання інших народів замість них. І став волати Ісая, так кажучи: «Закон від мене постане, і суд мій — світло народам. Скоро настане правда моя, зійде, і на силу мою народи уповають». Ієремія ж

рече: тако глаголеть Господь: и положю дому Йюдову завѣтъ новъ, дая законы в разумѣнья ихъ, и на сердца ихъ напишю, и буду имъ въ Богъ, и ти будуть мънѣ въ люди. Исая же рече: ветхая мимо идоша, а новая възвѣщаю, и прежъ възвѣщения явлено бысть вамъ; пойте Господеви пѣснь нову; работающимъ ми призоветь имя ново, еже благословится имя [по] всей земли; домъ мой домъ молитвѣ прозовется по всѣмъ языкомъ. Той же Исая глаголеть: открыеть Господь мышьцю свою святую предъ всѣмі языкы, узрять вси конци земля спасение Бога нашего. Давидъ же: хвалите Господа вси языци, похвалиҭе его вьси людье. Тако Богу възлюбившю новыя люди, рекъ имъ, сънити к нимъ самъ, и явитися человѣекомъ плотью, и пострадати за Адамово преступление. И начаша пророчьствовати о воплощении Божии; и пѣрвое Давидъ, глаголя: рече Господь Господеви моему: сяди одесную мене, дондеже положю врагы твоя подъ ножье ногама твоима. И пакы: рече Господь къ мнѣ: сынъ мой еси ты, азъ днесь родихъ тя. Исая же рече: не солъ, ни вѣстникъ, но самъ Господь пришедъ спасеть ны. И пакы: яко дѣтищь родися намъ, емуже бысть начало на рамѣ его, и прозовется имя его Велика Свѣта Ангелъ, и велика власть его и миру его нѣсть конца. И пакы: се въ утробѣ Дѣвая зачать, и родить сынъ, и прозовуть имя ему Еммануилъ. Михѣя же рече: ты Виолеоме, доме Ефрантовъ, еда не моглъ еси быти в тысящахъ Июдовахъ? ис тебе бо ми изидетъ старѣйшина быти князь ихъ въ Израили, исходъ его отъ дний вѣка; сего ради дасться до времени ражающая, родить и прочии отъ братья его обратятся на сыны Израилевы. Иеремия же рече: се Богъ нашъ, и не въмѣнится инъ к нему: изъобрѣте вьсякъ путь художьства, яко дасть Иякову отроку своему; по сихъ же на земли явися и съ человѣкы поживе. И пакы: человѣкъ есть; и кто увѣсть, яко Богъ есть? яко человѣкъ же умираеть. Захарья же рече: не послушаша сына моего, и не услышю ихъ, глаголеть Господь. Иосѣй рече: тако глаголеть Господь: плоть моя отъ нихъ. Пророкоша же

сказав: «Так говорить Господь: «І покладу дому Іуди завіт новий, даючи закони для їхнього розуміння, і в серцях їхніх напишу, і буду їм Богом, а вони будуть моїм народом». Ісая ж сказав: «Старе мимо пройшло, а нове возвіщу, і до возвіщення воно буде явлено вам. Співайте Господу пісню нову». «Рабам моїм буде дано нове ім'я, що благословиться по всій землі. Дім мій назвуть домом молитви у всіх народів». Той же Ісая говорить: «Відкриє Господь силу свою святую перед всіма народами, узрять у всіх кінцях землі спасіння Бога нашого». Давид же [говорить]: «Славте Господа всі народи, прославляйте його всі люди».

Так возлюбив Бог нових людей і сказав їм, що зійде до них сам, з'явиться в людській плоті, і стражданням спокутує Адамів гріх. І почали пророкувати про втілення боже, і найперший Давид, кажучи: «Сказав Господь Господу моєму: «Сядь праворуч мене, доки покладу ворогів твоїх у підніжжя ніг твоїх». І ще: «Сказав мені Господь: «Ти син мій, я сьогодні народив тебе». Ісая ж сказав: «Ні посол, ні вісник, але сам Господь прийде і спасе нас». І ще: «Як дитя народиться нам, то йому ж нести владарювання на раменах своїх, і наречуть ім'я його — Великого Світу Ангел. Велика влада його, і світу його нема кінця». І ще: «Це Діва в утробі [своїй] зачне, і народить сина, і назвуть його ім'ям Емануїл». Міхей же рече: «Ти, Віфлеєме, доме Єфранта, хіба ти не міг бути серед тисяч Іудиних? Із тебе ж бо постане старійшина, який стане князем їхнім в Ізраїлі, і поява його від днів предковічних. Через це настановляє їх до часу, допоки не народить тих, які родять. І тоді інші брати його стануть синами Ізраїлю». Ієремія ж каже: «Це Бог наш, і ніхто інший не зрівняється з ним: він знайшов всі шляхи премудрості, яку дарував отроку своєму Якову. Після цього він з'явився на землі і жив серед людей». І ще: «Людина він, і хто узнає, що він — Бог? Адже і помирає як людина». Захарія ж каже: «Не послухали сина мого, а я не почую їх»,— говорить Господь. І Осія сказав: «Так говорить Господь: «Плоть моя від них». Напророкували ж

и о страсти его ркуще; якоже рече Исая: о лютѣ души ихъ, понеже свѣтъ золъ свѣщаша, ркуще, свяжемъ праведника. И пакы той же рече: тако глаголеть Господь: азъ не супротивлюся, ни противлюся, ни глаголю противу; плещи мои дахъ на раны, и ланитѣ мои на заушение, и лица своего не отвратихъ отъ стыдѣнья. Еремия же рече: придите, вложимъ древо въ хлѣбъ его, изътребимъ отъ земля животъ его. Моисѣй же рече о распятьи его: узрите жизнь вашю висящю предъ очима вашима. И Давидъ рече: въскую шаташася языци. Исая же рече: яко овьча на заколенье веденъ бысть. Ездра же рече: благословенъ Богъ, распростеръ руцѣ свои, и спаслъ Иерусалима. И о въскресении же его ръкоша. Давидъ: въстани, Боже, суди земли, яко ты наслѣдиши въ всѣхъ странахъ. И пакы: да въскреснеть Богъ, и разидутся врази его. И пакы: въскресни, Господи Боже мой, да вънесеться рука твоя. Исая же рече: сходящии въ страну и сѣнь смертьную, свѣть восияеть на вы. Захарья же рече: и ты въ крови завѣта твоего испустилъ еси ужикы своя отъ рова, не имущи воды. И ино много пророчьствова о немъ же, и сбытся все».

Рече же Володимиръ: «то въ кое время събыться се, и было ли се есть? егда ли топѣрво хощеть быти се?» И философь же отвѣщавъ рече ему: «яко уже преже сьбысться все, егда Богъ въплотися. Якоже преже ркохъ, Жидомъ пророкы избивающимъ, царемъ ихъ законы преступающимъ, предасть я на расхыщение, въ пленъ и ведени быша въ Асурию, грѣхъ ради ихъ, и работаша тамо лѣтъ 70; и по семъ възвратишася на землю свою не бѣ у нихъ царя, но архиерѣи обладаху ими до Ирода иноплеменьника, иже облада ими. В сего же власть, в лѣто 5000 и 500, посланъ бысть Гаврилъ въ Назарефъ къ дѣвици Марии отъ колѣна Давидова, рещи ей: Радуйся, обрадованная, Господь с тобою. И отъ слова сего зачатъ Слово Божие во утробѣ, и породи Сына, и нарече имя ему Ісусъ. И се волъстві придоша отъ въстока, глаголюще: кдѣ есть рожийся царь

і страждання його, кажучи, як сказав Ісая: «О горе душі їхній! Бо злу раду дали вони, кажучи: зв'яжемо праведника». І ще той же пророк сказав: «Так говорить Господь: «Я ні опираюся, ні противлюся, ані заперечую. Плечі свої віддав на рани, а щоки мої для ляпаса, і лиця свого не відвернув від посоромлення і ганьблення». Ієремія ж сказав: «Приходьте, покладемо дерево в хліб його і відторгнемо від землі життя його». Мойсей же сказав про розп'яття його: «Побачите життя своє, що висітиме перед очима вашими». І Давид сказав: «Пощо метушаться народи?» Ісая ж сказав: «Його вели, як вівцю на заріз». Єздра ж сказав: «Благословенний Бог, який розпростер руки свої і врятував Ієрусалим».

І про воскресіння ж його сказав Давид: «Востань, Боже, суди землю, бо ти успадковуєш всі народи». І ще: «Хай воскресне Бог і розбіжаться вороги його». І ще: «Воскресни, Господи Боже мій, хай вознесеться рука твоя». Ісая ж сказав: «Зійшлі в країну тіні смертної, світло возсіяє на вас!» Захарія ж сказав: «І ти в крові заповіту свого відпустив в'язнів своїх із рову, в якому нема води».

І багато ще було пророцтв про нього — і збулися всі».

Володимир же запитав: «То в яке врем'я збулося це і чи все це було? Чи тільки тепер збудеться?» І філософ, відповідаючи, сказав йому: «Усе це вже раніше збулося, коли Бог втілився. Як я уже сказав, коли жиди пророків били, а їхні царі закони зневажали, віддані вони були на розграбування, в полон, виведені були в Асурію за гріхи свої і були в рабстві там сімдесят років, а потім повернулися на землю свою, і не було у них царя, а архієреї володіли ними до іноплемінника Ірода, що панував над ними. В час владарювання Ірода, в літо 5500-те, послано було [архангела] Гавриїла в Назарет до діви Марії, із коліна Давидового, сказати їй: «Радуйся, обрадувана, Господь з тобою!» І від слів цих зачала вона в утробі своїй слово боже, і народила сина, і дала ім'я йому Ісус. І тут волхви прийшли зі сходу, питаючи: «Де тут народився цар

Жи [до] вескъ? видѣхомъ звѣзду его на въстоци, придохомъ поклонится ему. Слышавъ же се Иродъ царь, смятеся и вьсь Иерусалимъ с нимъ; и призвавъ книжникы и старци людьскыя, въпрошаше: кде Христосъ ражается? Они же рѣша ему: въ Вифлеомѣ Июдѣйстѣмь. Иродъ же се слышавъ, посла, рекъ: избѣйте младенца, сущая во Вефлиомѣ, до дву лѣту. Они же шедше, избиша младениць 14000. Марья же убоявшися, скры отроча; Иосифъ же съ Мариею, поимъ отроча, и бѣжа въ Египетъ и бысть ту до умертвия Иродова. Въ Египтѣ же явися ангелъ Иосифу, глаголя: въстани, поими отроча и матерь его, и иди в землю Израилеву. Пришедъшю же ему, вселися въ Назарефъ. И възрастъшю же ему и бывшю ему лѣтъ 30, нача чюдеса творити и проповѣдати царство небесное, изъбра 12, и яже ученикы себѣ нарече. И нача чюдеса творити велика, мертвыя въскрешати, прокаженыя очищати, хромыя ходити, слѣпымъ прозрѣнье творити, и ина многа чюдеса велика, якоже бѣша пророци прорекли о немъ, глаголюще: тъ недугы наша ицѣли, и болезни подъя. И крестися въ Иерданѣ отъ Ивана, показая новымъ людемъ обновление. Крестившю же ся ему, и се отвѣрзошася небеса, и Духъ сходящь зракомъ голубиномъ на нь, и гласъ глаголя: се есть Сынъ мой възлюбленый, о немъ же благоизволихъ. И посылаше ученикы своя проповѣдати царство небесное, и покаяние въ оставленье грѣховъ, и хотя исполнити пророчьство, и нача проповѣдати, яко подобаеть сыну человѣчьскому пострадати, и распяту быти, и въ третий день въскреснути. И учащю ему въ церкви, архиереи исполнишася зависти, и книжници искаху убити и, и емъше, и ведоша и къ игѣмону Пилату. Пилатъ же испытавъ, яко безъ вины предаша и, хотѣ пустити и; они же рѣша ему: аще того пустиши, не имаеши быти другъ кесареви, Пилатъ же повелѣ, да и распнутъ. Они же поемъше Ісуса, ведоша и на мѣсто Краньево, и ту и распяша; и бысть тма по всей земли отъ шестаго часа до 9-го, и при

9-мь часѣ испусти духъ Ісусъ,

и церковная запона раздрася

жидівський? Бачили зірку його на сході і прийшли поклонитися йому». Почув це цар Ірод, стурбувався, і весь Ієрусалим з ним. І закликав книжників і старійшин народу, питаючи: «Де народився Христос?» Вони ж відповіли йому: «У Віфліємі іудейському». Ірод же, це почувши, послав з наказом: «Перебийте всіх віфліємських дітей до двох років». Вони ж пішли і перебили чотирнадцять тисяч дітей. А Марія, злякавшись, сховала дитя. Йосиф же з Марією взяли дитя і втекли в Єгипет і пробули там до смерті Ірода. У Єгипті ж Йосифу явився ангел і сказав. «Встань, візьми дитя і матір його і йди в землю Ізраїльську». Повернувшись, поселилися в Назареті. І виріс Ісус, і коли було йому тридцять літ, почав він творити чуда і проповідувати царство небесне. Вибрав він дванадцять і назвав їх своїми учнями. І став творити чуда великі: мертвих воскрешати, від прокази очищати, кривих зціляти, сліпих прозрівати і інших багато чудес великих, які пророки передбачили були, кажучи: «Ти недуги наші зцілив, і хвороби наші на себе взяв». І охрещений був в Іордані Іваном [Хрестителем], показуючи новим людям оновлення. Коли його хрестили, отверзлися небеса, і Дух зійшов в подобі голубиній на нього, і голос сказав: «Це син мій возлюблений, до нього моє благовоління». І послав він учнів своїх проповідувати царство небесне і покаяння на позбуття гріхів. І хотів здійснить пророцтво, і почав проповідувати, як подобає синові людському постраждати, і бути розп'ятим, і на третій день воскреснути. І коли навчав у церкві, архієреї і книжники переповнились заздрістю, і книжники шукали привід убити його, і схопили, і повели до правителя Пілата. Пілат же дізнався, що привели його без вини, і хотів відпустити його. Вони ж сказали йому: «Якщо відпустиш цього, не будеш другом кесареві [Римському]». Пілат же звелів, щоб його розп'яли. Вони ж узяли Ісуса, повели його на Краньєве поле і тут розп'яли його. І настала тьма по всій землі від шостої години до дев'ятої. І о дев'ятій годині віддав дух Ісус, і церковна запона розідерлася

на двое, и мертвии въстаяху мънози, имъже повелѣ въ раи быти. И снемъше же и съ креста, положиша и въ гробѣ и печатьми запечаташа гробъ, людье же Жидовьстии и стражи приставиша, ркуще: еда украдуть и нощью ученици его. Онъ же въ 3 день въскресе и явися ученикомъ; и въскресъ изъ мертвыхъ, рекъ имъ: идете въ вся языкы, и научите вся языкы, крестяще во имя Отца и Сына и Святаго Духа. И пребысть съ ними 40 дний, являяся имъ по въскресении. И егда исполнися 40 [днiй], повелѣ имъ ити на гору Елеоньскую, и ту явися имъ, и благословивъ я, рече имъ: сядете въ градѣ Иерусалимѣ, дондеже послю обѣтование Отца моего. И егда възношашеся на небо, ученикы поклонишася ему, и възъратишася въ Иерусалимъ, и бяху выну въ церкви. И егда скончася дний 50, сниде Духъ Святый на Апостолы; и приимъше обѣтование Святого Духа, разидошася по вселенѣй, учаще и крестяще водою».

Рече же Володимиръ къ философу: «что ради отъ жены родися, и на дьревѣ распятъся, и водою крестися?» Философъ же рече ему:

«Сего ради, понеже испѣрва родъ человѣчьскый женою съгрѣши, дьяволъ прельсти Евгою Адама и отпаде рая, такожe и Богъ отмѣстье створи дьяволу: женою пѣрвѣе побѣженье бысть дьяволу, женою бо пѣрьвѣе испаденiе бысть Адаму изъ раа, отъ жены же пакы въплътися Богъ и повелѣ в рай ити вѣрнымъ. А еже на древе распяту быти, сего ради, яко отъ древа вкушь, и испаде породы; Богъ же на древѣ страсть прiать, да древомъ дiяволь побѣженъ будеть, и отъ древа праведнаго прiимуть праведнiи. А еже водою обновленiе; понеже преумножившимся грѣхомъ в человѣцехъ, и наведе Богъ потопъ на землю, и потопи человѣкы водою. Сего ради рече Богъ: понеже погубихъ водою человѣкы грѣха ради ихъ, нынѣ же пакы водою очищу грѣхы человѣкомъ, обновленiемъ водою. Ибо Жидовьскый родъ въ мори очистишася отъ Египетскаго злаго нрава, понеже вода изначала бысть прьвое; рече бо: и Духъ Божiй ношашеся връху воды; иже бо и нынѣ крестятся

надвоє, встало багато мертвих, яким він звелів ввійти до раю. І зняли його з хреста, і положили його в гріб, і печатками запечатали гріб жиди, і сторожу приставили, кажучи: «Аби не вкрали вночі учні його». Він же воскрес на третій день і з'явився учням. І, воскресши із мертвих, сказав їм: «Ідіть до всіх народів і навчіть всі народи, охрещуючи їх во ім'я Отця і Сина і Святого Духа». І пробув з ними сорок днів, приходячи до них після воскресіння. І коли пройшло сорок днів, звелів їм іти на гору Елеонську. І тут явився їм, і благословив їх, і сказав: «Живіть в граді Ієрусалимі, доки не пошлю вам обітницю Отця мого». І коли возносився на небо, учні поклонилися йому, і повернулися в Ієрусалим, і завжди були в церкві. І коли минуло п'ятдесят днів, зійшов Дух Святий на апостолів, і, прийнявши обітницю Святого Духа, розійшлись по вселенній, навчаючи і охрещуючи водою».

Володимир же запитав філософа: «Чого ради від жінки народився, і на дереві був розп'ятий, і водою охрестився?» Філософ же відповів йому:

«Ось чому! Оскільки від початку рід людський согрішив жінкою: диявол спокусив Адама Євгою, і той позбувся раю. Так і бог помстився дияволу: через жінку спочатку переміг диявол, бо через жінку спочатку Адам вигнаний був із раю, через жінку і втілився Бог і наказав ввійти вірним до раю. А на дереві був розіп'ятий через те, що від дерева вкусив Адам і з-за цього був вигнаний з раю. Бог же на дереві прийняв страждання, щоб деревом був переможений диявол, і від дерева життя матимуть спасіння праведні. А що водою сталося оновлення, то тому, що на людей, які умножили гріхи свої, наслав Бог на землю потоп і потопив людей водою. Через це сказав Бог: «Оскільки водою погубив я людей за гріхи їхні, то нині знову водою очищу людей від гріхів — водою оновлення». Адже і жидівський рід в морі очистився від єгипетського злого норову, бо вода була створена першою, сказано бо: «І Дух Божий носився поверх води», а тому і нині хрестяться

водою и духомъ. Преображеніе бысть прьвое водою, якоже Гедеонъ прообрази. Егда же пріиде к нему ангелъ, веляше ему ити на Мадіама; и искушаше и рече къ Богу, положивь руно на гумнѣ, рекь: и аще будеть по всей земли роса, а на рунѣ суша; и бысть тако. Се же прообрази, яко иностраны бѣша преже суша, а Жидове руно, а на Жидѣхъ суша. И пророци же проповѣдаша, яко водою обновленіе будеть. Апостоломъ же учащимъ по вселенней вѣровати Богу, ихъже ученіе и мы Греци пріахомъ; и вся вселенная вѣруетъ ученію ихъ. Нарекль же есть Богъ единъ день, в онже хощетъ судити пришедый, живымъ и мертвымъ, и въздати комуждо по дѣломъ ихъ: праведному царство небесное, и красоту неизреченную, веселіе без конца, и не умирати в вѣкы, а грѣшникомъ мука огненна, и червъ неусыпаемый, и муцѣ не будеть конца. Сице же будутъ мученіа, иже не вѣруютъ Господу нашему Ісусу Христу, мучими будутъ въ огни, иже ся не креститъ».

И се рекь, показа ему запону, на нейже бѣ написано судище Господне; показываше же ему одесную праведныа въ веселіи предъидущу в рай, а ошуюю грѣшныа идущихъ въ муку. Вълодимеръ же въздохнувь рече: «добро симъ одесную, горе же симъ ошуюю». Онъ же рече: «аще хощеши одесную стати, то крестися». Вълодимеръ же положи на сердци своемъ, рекъ: «пождү еще мало», хотя испытати о всѣхъ вѣрахъ. Вълодимеръ же сему дары многы въдавь, отпусти съ честію великою.

В лѣто 6495. Съзва Вълодімерь бояры своя и старци градскыа, и рече имъ: «се приходиша къ мнѣ Болгаре, рекуще: пріими законъ нашь; посемъ же пріидоша Нѣмци, и тые хваляху законъ свой; по сихъ приходиша Жидове. Сихъ же послѣди приходиша и Греци, хуляще всѣ законы, свой же хваляще, а много глаголаша сказующе отъ начала миру; суть же хитро сказующе, яко и другый свѣтъ повѣдають быти, и чюдно слышати ихъ ...[...] ... змыслены числомъ 10, и рѣша

водою і духом. І перше перетворення було зроблено водою. Його вчинив Гедеон. Коли прийшов до нього ангел і звелів йому іти до Медіама, [він же], випробовуючи, сказав Богові, поклавши руно на току: «Коли буде по всій землі роса, руно буде сухим». І було так. Це ж був образ того, що всі інші країни були раніше сухими, а жиди — руно. І на жидах — суша. І пророки проповідували, що через воду прийде оновлення. Коли апостоли по всьому світові навчали вірити в Бога, їхнє учення і ми, греки, прийняли. І вся вселенна вірує в їхнє учення. Призначив же Бог один день, в який, зійшовши з небес, буде судити живих і мертвих і кожному воздасть за ділами його: праведному — царство небесне і красу несказанну, безкінечну веселість і безсмертя в віках, а грішникам — мука огненна, нескінченна гризота і муки без кінця. Такі будуть муки для тих, що не вірують Господу нашому Ісусу Христу, мучитимуться в огні, якщо не охрестяться».

І коли сказав це, [філософ] показав [Володимиру] запону, на якій було намальовано судилище господнє; показав же йому праведників справа, які в радощах прямують у рай, а зліва — грішників, що йдуть на муки. Володимир, зітхнувши, сказав: «Добре цим, справа, горе ж цим, зліва». Він же сказав: «Коли хочеш одесную стать, то охрестися». Володимир же поклав у серце своє [бажання] і сказав: «Почекаю ще трохи». Хотів розвідати про всі віри. Володимир дав філософу дари великі і відпустив з честю великою.

В літо 6495 [987]. Скликав Володимир своїх бояр і старійшин городських і сказав їм: «Оце приходили до мене болгари, кажучи: «Прийми закон наш». Потім прийшли німці, і ті хвалили закон свій. Після цих приходили жиди. Наостанку приходили і греки, хулили всі закони, свій же вихваляли. І багато чого говорили, розповідали від початку світу, мудро розповідали і про потойбічний світ, який начебто має бути, і любо слухати їх...» [Вибрали мужів славних і] розумних числом десять і сказав

имъ: «идете первое в Болгары, испытайте вѣру ихъ и службу». Они же идоша, и пришедше видиша сквѣрная дѣла ихъ и кланяние вь ропати; и придоша в землю свою. И рече имъ Володимерь: «идите пакы въ Нѣмцѣ и сглядайте такоже, и оттуду идете въ Грекы». Они же придоша въ Нѣмцѣ, и сглядавше церковь и службу ихъ, и придоша к Царюграду, и внидоша къ царю; царь же испыта, коея ради вины придоша, они же исповѣдаша ему вся бывшая. Си слышавъ царь, и радъ бысть, и честь велику створи имъ въ тъ день. Наутрѣя же посла къ патреарху, глаголя сице: «придоша Русь, пытающе вѣры нашея; да пристрой церковь и клиросъ, и самъ причинися въ святительскія ризы, да видятъ славу Бога нашего». И си слышавъ патреархъ, и повелѣ созвати клиросъ всь, и по обычаю створи празникъ, и кадила вьжгоша, и пѣния ликы составиша. И иде и царь с ними во церковь, и поставиша я на пространьнѣ мѣстѣ, показующе красоту церковьную, и пѣнья и службу архиерѣйскыи, предстоянья дьяконъ, сказающе имъ служение Бога своего; они же въ изумѣньи бывше, и удивившеся, похвалиша службу ихъ. И призвавша я царя Василей и Костянтинъ и реста имъ: «идите в землю вашу», и отпусти и с дары великы и с честью. Они же придоша въ землю свою, и созва князь бояры своя и старца. Рече Володимеръ: «се придоша посланни нами мужи, да слышимъ отъ нихъ бывшее»; и рече имъ: «скажите предъ дружиною». Они же рѣша: «яко ходихомъ первое в Болгары и смотрихомъ, како ся кланяють въ храминѣ, рекше в ропатѣ, стояще безъ пояса; и поклонився, сядеть и глядить сѣмо и овамо, акы бѣшенъ, и нѣсть веселия у нихъ, но печаль и смрадъ великъ, и нѣсть добръ законъ ихъ. И придохомъ въ Нѣмцѣ, и видихомъ службу творяща, а красоты не видихомъ никоеяже. И придохомъ же въ Грѣкы, и ведоша ны идѣже служать Богу своему, и не свѣмы, на небеси ли есмь былѣ, или на землѣ: нѣсть бо на земли

їм: «Ідіть найперше до болгар, випробуйте їхню віру і службу». Вони ж пішли і, прийшовши, побачили паскудні діла їхні і поклоніння в мечеті — і повернулися в землю свою. І сказав їм Володимир: «Підіть ще до німців і подивіться також, а звідти ідіть у Греки». Вони ж прийшли до німців і споглядали церкву їхню і службу в ній. І прийшли до Цареграда, і ввійшли до царя. Цар же запитав: «Ради чого прийшли?» Вони ж розповіли йому про все, що було.

Послухав їхню розповідь цар і був радий, і честь велику виявив їм у той день. На ранок же послав до патріарха, кажучи таке: «Прийшли руси вивчати віру нашу. Так приготуй церкву і клірос і сам одягнися в святительські ризи, хай побачать славу Бога нашого». І почув це патріарх, і звелів зібрати весь клір, і, як звичайно, відправив святкову службу, і кадила розпалили, і організували співи і хори. І пішов і цар з ними до церкви. І поставили їх на почесному місці, показуючи красу церковну, і співи, і службу архієрейську, поставу дияконів, і розповіли їм про служіння Богові своєму. Вони ж були в захопленні, і дивувалися, і хвалили службу їхню. І закликали їх царі Василій і Костянтин і сказали їм: «Ідіть в землю вашу». І відпустили їх з дарами великими і честю. Вони ж повернулися в землю свою. І скликав князь своїх бояр і старійшин. Рече Володимир: «Оце повернулися послані нами мужі, послухаємо про все, що було з ними». І сказав їм: «Говоріть перед дружиною». Вони ж сказали: «Найперше ходили до болгар і дивилися, як вони моляться в храмі, точніше сказати, в мечеті, стоячи там без пояса. А поклониться — сяде і дивиться сюди і туди, як божевільний. І нема в них радості, а [тільки] печаль і сморід великий. І недобра віра їхня.

І прийшли до німців, і бачили як відправляють службу божу, а краси не бачили ніякої. І прийшли ми в Греки, і водили нас туди, де служать Богові своєму, і не знали, чи ми на небесах були, чи на землі: нема-бо на землі

такого вида, или красоты такоя, недоумѣемь бо сказати; токмо то вѣмы, яко отъинудь Богъ съ человѣкы пребываеть, и есть служба ихъ паче всихъ странъ. Мы убо не можемь забыти красоты тоя; всякъ бо человѣкъ, аще преже вкусить сладка, послѣди же не можеть, горести прияти, тако и мы не имамъ сде жити». Отвѣщавъша же боярѣ и рѣша: «аще лихъ бы законъ Грѣчкый, то не бы баба твоя Олга прияла крещения, яже бѣ мудрѣйши всихъ человѣкъ». Отвѣщавъ же Володимеръ рече: «то кде крещение приимемь»? Они же рѣша: «кдѣ ти любо». И минувшу лѣту.

В лѣто 6496, иде Володимеръ с вои на Корсунь, градъ Грѣчкый, и затворишася Корсуняни въ градѣ. И ста Володимѣръ объ онъ полъ града в лимени, въдалѣ града стрѣлища единого, и боряхуся крѣпко горожанѣ с ними, Володимеръ обьстоя градъ. И изнемогаху людие въ градѣ, и рече Володимеръ к гражаномъ: «аще ся не вдасте, имамъ стояти за 3 лѣтъ». Володимеръ же изряди воя своя, и поведѣ приспу сыпати к граду. Симъ же спущимъ, Корсуняне подкопавше стѣну градьскую, крадяху сыпленую персть, и ношаху к соби в градъ, сыплюще посредѣ града; вои же присыпаху боле, и Володимеръ стояше. И се мужь, именемъ Анастасъ, Корсуняининъ, стрѣли, написавъ на стрѣлѣ: «кладязи, яже суть за тобою отъ вьстока, изъ того вода идеть по трубѣ; копавше преймете воду». Володимеръ же се слышавъ, възрѣвъ на небо и рече: «аще ся сбудеть се, имамъ креститися». И ту абье повелѣ копати преки трубамъ, и переяша воду; и людье изнемогаху жажею водною, и предашася. И вниде Володимеръ въ градъ и дружина его, и посла Володимиръ къ цареви Василию и Костянтину, глаголя сице: «се градъ ваю славный взяхъ; слышю же се, яко сестру имаете двою, да аще ею не вдасте за мя, то створю граду вашему, якоже и сему створихъ». И се слышавша царя, быста печална, посласта вѣсть, сице глаголюще: «не дост[оит]ь крестьянамъ за поганыя посягати и даяти; аще ли ся крестиши,

такого видовища чи краси такої, щоб зуміли порівнять із нею. Знаємо тільки, що там Бог із людьми пробуває і служба їхня лучча, аніж в усіх інших народів. Не можемо забути ми краси тієї, бо всякий чоловік, коли спочатку покуштує солодощів, потім не захоче гіркого прийняти. Так і ми не маємо уже так жити». Бояри порадились і сказали: «Якби поганий був закон грецький, то не прийняла б хрещення баба твоя Ольга, а була вона наймудріша із всіх людей». Порадившись, Володимир спитав: «То де приймемо хрещення?» Вони ж відповіли: «Де тобі любо».

І коли проминув рік, в літо 6496 [988] пішов Володимир із воями на Корсунь, город грецький, і закрилися корсунці в городі. І став Володимир поблизу, півколом від лиману на віддалі польоту стріли від города, і самовіддано боролися з ними горожани, і Володимир взяв город в облогу. І знемагали люди в городі, і рече Володимир горожанам: «Якщо не здастеся, то буду стояти і три роки».

Володимир же спорядив воїв своїх і повелів насип зводити до городських стін. У тих, що насипали, корсунці, підкопавши стіну городську, викрадали насипану землю, і виносили до себе в город, і зсипали посеред города. Вої ж присипали ще більше, і Володимир стояв. І от один корсунський муж іменем Анастас пустив стрілу і написав на ній: «За тобою зі сходу колодязі, від них вода по трубі тече в город. Перекопай і перейми воду». Володимир, як почув це, підняв очі в небо і сказав: «Якщо це збудеться — охрещуся». І негайно повелів копати там поперечний рів, і перейняв воду. І люди знесилились від спраги і здалися. І ввійшов Володимир у город, і дружина його, і послав Володимир до царів Василія й Костянтина, кажучи так: «Оце город узяв ваш славний. Прочував, що маєте сестру дівицю, і якщо не віддасте за мене, то зроблю столиці вашій те, що цьому городу зробив». І, почувши це, царі засумували, і послали відповідь, таке кажучи: «Не личить християнок за поганих віддавати. А коли охрестишся, то

примеши се, и получиши царство небесное, и с нами единовѣрникъ будеши; аще ли сего не хощеши створити, не можевѣ дати сестры своей за тя». И се слышавъ Володимѣръ, и рече посланымъ отъ царю: «глаголете царема тако: яко азъ крещюся; яко испытахъ преже сихъ дний законъ вашь, и есть ми любъ, и вѣра ваша и служение, иже ми исповѣдаша послании нами мужи». И се слышавша царя, и ради быста, и умолиста сестру свою именемъ Анну, и посласта къ Володимеру, глаголющи: «крестися, тогда послевѣ сестру свою к тобѣ». И рече Володимиръ: «да пришедше [съ] сестрою вашею, крестять мя». И послушаста царя, и посласта сестру свою, и сановникы нѣкыя, и прозвутеры; она же не хотяше ити, яко въ поганыя, и рече имъ: «луче бы ми сдѣ умрети». И речеста ей брата: «егда како обратить Богъ Рускую землю въ покаяние, и Грѣчкую землю избавиши отъ лютыя рати; видиши ли, колико зло створиша Русь Грѣкомъ? нынѣ же, аще не идеши, тоже имуть творити намъ»; и одва принудиста. Она же всѣдши в кубару, цѣловавши ужикы своа с плачемь, поиде чресъ море; яко приде къ Корсуню, излѣзоша Корсуняни съ поклономъ, и введоша ю въ градъ, и посадиша ю в полатѣ. По Божью же строенью, въ се время разболѣлся Володимиръ очима, и не видяше ничтоже, и тужаше велми, и не домышляше, что сотворити; и посла къ нему царицѧ, рекуще: «аще хощеши болезни сея избыти, то вьскорѣ крестися; аще ли ни, то не имаеши избыти сего». И си слышавъ Володимеръ, [рече:]: «аще се истина будеть, по истѣнѣ великъ Богъ крестьянескъ». И повелѣ крестити ся. И епископъ же Корсуньскый с попы царицины, огласивъ и, и крести Володимѣра, и яко возложи руку на нь, абье прозрѣ. Видивъ же се Володимеръ напрасное исцѣление, и прослави Бога, рекъ: «топервое увидѣхъ Бога истиньнаго». Си же увидивше дружина его, мнози крестишася. Крести же ся въ церкви святое Софьи, и есть церкви та стояще в Корсуни градѣ, на мѣстѣ посредѣ града, идеже торгъ дѣють Корсунянѣ; полата

візьмеш її, і доступиш царства небесного, і з нами єдиновірником будеш. А коли цього не захочеш зробити, то не зможемо сестру свою віддать за тебе». І вислухав це Володимир і сказав посланцям від царів: «Скажіть царям так: «Я охрещусь, оскільки ще до днів цих уподобав закон ваш, і любий він мені, і віра ваша, і богослужіння, про яке розповідали мені послані нами мужі». І почувши це, царі раді були; і вблагали сестру свою на ймення Анна, і послали до Володимира, кажучи: «Охрестись, тоді пошлемо сестру свою до тебе». І рече Володимир: «Хай ті, що прийдуть з сестрою вашою, охрестять мене». І послухали царі, і послали сестру свою, і сановників деяких, і священиків. Вона ж не хотіла іти, як до поганих, і говорила їм: «Лучче б мені тут умерти». І сказали їй брати: «Може, якось наверне Бог землю Руську до покаяння, і Грецьку землю позбавиш від лютої війни, хіба не бачиш, скільки зла натворила Русь грекам? Тепер же, якщо не підеш, зроблять і нам те саме, [що в Корсуні] ». І ледве примусили. І сіла вона в кубару, і з плачем попрощалась із рідними своїми, й попливла через море. І коли прибула в Корсунь, то вийшли на берег корсунці з поклоном, і ввели її в город, і посадили її в палаті. Із божого допусту в це врем'я розхворівся очима Володимир, і не бачив нічого, і затужив сильно, і не знав, що робити. І послала до нього цариця, кажучи: «Коли хочеш хвороби цієї позбутись, то охрестися негайно, а коли ні, то не збудешся цього». І як почув це, сказав Володимир: «Якщо справді так буде, то воістину великий Бог християнський». І повелів охрестити себе. І єпископ же корсунський із попами царициними благословив його і охрестив Володимира. І коли возложив руку на нього, Володимир у ту ж мить прозрів. Коли Володимир відчув це нагле прозріння, то прославив Бога і сказав: «Тепер тільки узнав Бога істинного». Побачила це дружина його, і багато охрестилося. Хрестилися ж в церкві святої Софії, і стоїть та церква в Корсуні посеред города, де торгують корсунці. Палата

Володимѣря воскрай церкви стоить и до сего дни, и цари-
цина полата за олътаремь. По крещении же приведе
царицю на обручение. Се же не свѣдуще право, глаголють,
яко крестился есть в Кыевѣ; инии же рѣша: въ Василевѣ,
друзии же рѣша, инако сказающе. И крещену же Володи-
меру въ Корсуни, предаша ему вѣру крестьяньскую, реку-
ще сице: «да не прельстять тебе нѣции отъ еретикъ, но
вѣруй, сице глаголя:

«Вѣрую въ единого Бога Отца, Вседержителя, Творца
небу и землѣ, и до конца вѣру сию. И пакьи вѣрую въ
единого Бога Отца нерожена, и въ единого Сына рожена,
и въ единъ Святый Духъ исходящъ. Три собьства свершена,
мьсльна, раздѣляема числомъ и собьствомъ, и не боже-
ствомъ раздѣлна, и совокупляеться нераздѣлна. Отець
бо Богъ Отець, присно сый пребываеть въ отечьствѣ, не-
роженъ, безначаленъ, начало [и] вина всимъ единемь
рожениемь сы Сыну и Духови; отъ негоже ражаеться Сынъ
преже всіхъ вѣкъ, исходить же Духъ Святый и безъвре-
меньна и безъ лѣта; вкупѣ Отець, вкупѣ Сынъ, вкупѣ Духъ
Святый есть. Сынъ подобосущенъ и безначаленъ Отцю,
рожениемь точию равнествуя Отцю и Духу. Духъ есть пре-
святый, Отцю и Сыну подобосущенъ и присносущенъ.
Отцю бо отечьство, Сыну же сыновьство, Святому
Духу исхожение. Ни Отець бо въ Сынъ или Духъ преступа-
етъ, ни Сынъ въ Отца и Духа, ни Духъ въ Сынъ или
Отець, недвижна бо свойствья. Не трие бози, [но]
единъ Богъ, понеже едино божество въ трехъ лицихъ.
Хотѣньемъ же Отца же и Духа свою пасти тварь, отечь-
скыхъ ядръ, иже не отступи, сшедъ и въ дѣвичьское ло-
же пресвятое, акы Божье сѣмя вшедъ, и плоть сьдушь-
вну, и словесну же и умну, не преже бывшю приимъ,
изийде Богъ воплощенъ, родивыся неизрѣченьнѣ, и
дѣвство матери схрани нетлѣньно. Не смятение,
ни размѣшение и ни измѣнения пострадавъ, но пре-
бывъ, еже бѣ, приемы рабий зракъ истиною, а не меч-
таниемъ, всячьскы, развѣ грѣха, намъ подобенъ бывъ.

Володимира окрай церкви стоїть і до сьогодні, а царицина палата — за вівтарем.

Після охрещення Володимира привели царицю на обручення. Ті, що не знають цього, говорять, ніби Володимир хрестився у Києві, а другі — що в Василеві, а ще інші по-іншому говорять. І охрещеному в Корсуні Володимиру, після прийняття ним християнства, сказали таке: «Нехай не спокусять тебе ніякі єретики, але віруй, так промовляючи:

«Вірую в єдиного бога Отця, Вседержителя, Творця неба і землі» — і до кінця цей символ віри. І ще: «Вірую в єдиного бога Отця ненародженого, і в єдиного Сина народженого, і в єдиний Святий Дух ісходящий». У трьох лицях втілений, лише розумом поділений на три числа і лиця, а не божеського сутністю поділений, бо поєднується нероздільно. Отець бо, Бог отець, прісно сущий, в батьківстві перебуває, ненароджений, безначальний, початок і першопричина всьому, єдинонародженим Синові і Духові. Від нього ж народжується Син, раніше всіх часів ісходить же Дух Святий — і безвременно, і безсрочно. Разом Отець, разом Син, разом Дух Святий. Син — подобосущий і безначальний Отцю, народженням тільки відмінний від Отця і Духа. Дух же — пресвятий, Отцю і Синові подобосущий і прісносущий, Отцю бо — отецтво, Синові — синівство, Святому Духові — ісхоженіє. Ні Отець в Сина чи Духа не переходить, ні Син — в Отця і Духа, ні Дух — в Сина чи Отця: нерухомі-бо їх властивості. Не три боги, але один Бог, оскільки єдине божество у трьох лицях. Бажанням же Отця і Духа своє врятувати творіння батьківського сім'я, що не відійшло, а зійшло і в дівоче лоно пресвятеє ввійшло, як боже сім'я, і плоть одушевлена, і словесна, і розумна, якої раніше не було, і явився Бог втілений, народившись несказанно і зберігши непорушною непорочність матері. Не переніс ні сум'яття, ні змішання, ані змін, але залишився, як був, прийняв вид рабський насправді, а не в уяві, у всьому, окрім гріха, був нам подібний.

Волею родися, волею взалка, волею вжада, волею трудися, волею устрашися, волею умре истиною, а не мечтаниемъ; вся свършена, не оклеветанный страсти человѣчества. Распятъ же ся, смерти вкуси безъгрѣшный, и въскресъ въ своей плоти, и не вѣдѣвши истлѣния, на небеса взыиде и седе одесную Отца, и придеть же пакы съ славою судити живымъ и мертвымъ; якоже взийде сь своею плотью, тако и снидеть. Къ симъ едино крещение исповѣдаю водою и Духомъ, приступаю къ пречистымъ тайнамъ, вѣрую въ истину тѣло и кровь, и приемлю церковьная предания, и кланяюся честнымъ иконамъ, кланяюся древу честному и кресту и всякому кресту, и святымъ мощемь и святымъ сьсудомъ».

«Вѣру[й] же Семи Сборъ святыхъ отець: иже есть первый в Никии 300 и 18, иже прокляша Арья, и проповѣдаша вѣру непорочну и праву; вторый же Сборъ в Костянтинѣградѣ святыхъ отець 100 и 50, иже прокляша Македонья духоборца, и проповѣдаша Троицю единосущную; 3-й же Сборъ въ Ефесѣ святыхъ [отець] 100 на Несторья, егоже прокленше, проповѣдаша святую Богородицю; 4-й Сборъ в Халкидонѣ святыхъ отець 600 и 30 на Евтуха и Диоскора, еюже прокленше святии отци, изъгласивше свершена Бога и свѣршена человѣка Господа нашего Ісуса Христа; 5-й Сборъ въ Царѣградѣ святыхъ отець 100 и 60 и 5 на Ерегенова предания, и на Евагрия, ихже прокляша святии отци; 6-й Сборъ въ Царѣградѣ святыхъ отець 100 и 70 на Сергиа и Кура, ихже прокляша святии отци; 7-й Сборъ въ Никеи святыхъ отець 300 и 50, прокляша, иже не покланяються иконамъ. Не приимай же отъ Латынѣ учения, ихже учение развращено: влѣзъше бо вь церковь, не покланяються иконамъ, но стоя поклониться, и поклонився напишеть кресть на земли и цѣлуеть, и въстанеть простъ ногами на немъ; да легъ цѣлуеть, а въставъ попираеть. Сего бо апостоли не предаша; предали суть апостоли
крестъ поставленъ цѣловати,

З власної волі народився, з власної волі проголодав,
з власної волі відчув спрагу, з власної волі трудився,
з власної волі відчув страх, з власної волі помер — помер
насправді, а не в уяві, всі справжні, непідробні страждання
людські пережив. Був розп'ятий, смерть спізнав безгріш-
ний, і воскрес в своїй плоті, і не зазнавши тління зійшов
на небеса, і сів праворуч Отця, і прийде ж знову в славі
судити живих і мертвих, як вознісся у своїй плоті, так
і зійде. До цього єдине хрещення сповідую водою і Духом,
приступаю до пречистих тайн, вірую воістину в тіло і кров,
і приймаю церковні оповіді, і поклоняюся пречесним іко-
нам, поклоняюся пречесному древу, і всякому хресту, і свя-
тим мощам, і святим сосудам».

«Віруй і в сім соборів святих отців, із них перший в Ні-
кії — триста вісімнадцять [отців], що прокляв Арія і про-
повідував віру непорочну і праву. Другий собор в Костян-
тиніграді — святих отців сто п'ятдесят, що прокляв духо-
борця Македонія і проповідував єдиносущну Трійцю. Тре-
тій собор — в Ефесі — сто святих отців супроти Несторія,
проклявши якого, проповідували святу Богородицю. Чет-
вертий собор в Халкідоні — шістсот тридцять святих отців
супроти Євтуха і Діоскора, їх же прокляли святії отці
і проголосили правдивим Богом і справжньою людиною
Господа нашого Ісуса Христа. П'ятий собор в Цареграді —
святих отців сто шістдесят п'ять супроти учення Орігена
і супроти Євагрія, їх же прокляли святії отці. Шостий
собор в Цареграді — святих отців сто сімдесят супроти
Сергія і Кура, їх же прокляли святії отці. Сьомий собор
в Нікеї — святих отців триста п'ятдесят прокляли тих, хто
не поклоняється святим іконам».

«Не приймай учення від латинян, їхнє учення спотво-
рене: ввійшовши в церкву, не поклоняються іконам,
а стоячи кланяються, а поклонившись, малюють хрест на
землі і цілують, а вставши, стають ногами на нього. Так що
лежачи — цілують, а стоячи — зневажають. Цього апо-
столи не навчали, апостоли учили цілувати поставлений

иконы предаша. Лука бо еуангелистъ первое напи-
савъ, посла вь миръ, якоже глаголеть Василѣй; яко на
первый образъ икона приходить. Пакы же землю
глаголеть матерью. Да аще имъ есть земля мати, то
отець имъ есть небо, искони створи Богъ небо и та-
коже землю; тако глаголеть: Отче нашь, иже еси на не-
беси. Аще ли по сихъ разуму земля есть мати, почто
плюете на матерь свою, да семо ю лобызаете, а семо ю
сквѣрните? Сего же Римлянѣ не творяху, но исправляху на
всихъ Сборѣхъ, сходяще отъ Рима и отъ всихъ престолъ.

На первомъ сборѣ, иже на Арья, иже в Никеи, отъ
Рима преже Селивестръ посла епископы и прозвутеры;
а отъ Александрия Афана [сі] я, отъ Царяграда Митрофанъ
посла епископы отъ себѣ; и тако исправяху вѣру.
На вторемъ же Сборѣ отъ Рима Дамасъ, а отъ Александ-
рѣа Тимофѣй, отъ Антиохия Мелетий, Қурилъ Еруса-
лимскый, Григорѣй Богословець. На третьемъ же Сборѣ
Қелестинъ Римьский, Қурилъ Александрийский. На
4 же Сборѣ Леонтий Римьскый, Анаталѣй Царя-
града, Увеналий Ерусалимскый. На пятомъ Сборѣ
Римьский Вилигий, Евьтухий Царяграда, Аполина-
рий Александрийскый, Домнинь Антиохийскый. На
шестомъ Сборѣ отъ Рима Агафонь, Георгий Царя-
града, Феофанъ Антиохийскый, отъ Александрия
Петръ мнихъ. На 7-мь Сборѣ Андрианъ отъ Рима,
Тарасий Царяграда, Политьянь Александрѣйскый,
Феодоръ Антиохийскый, Илья Ерусалимскый. Сии
вси съ своими епископы и сходящеся и правяху вѣру.
По семемъ же сборѣ Петръ Гугнивый сь иними шедъ в
Римъ и престолъ въсхитивъ, развративъ вѣру, отвѣрзъ-
ся престола Ерусалимьскаго, и Александрѣскаго, и
Царяграда, и Антиохийскаго. И возмутиша Италию всю,
сѣюще учение свое раздно; тѣмъже держать не в одино
съглашение вѣру, но раздно: овии бо поповѣ одиною

хрест і шанувать ікони. Євангеліст Лука перший написав [ікону] і послав у світ [на поклоніння]. Василій говорить, що [шанування] ікони на першообраз її переходить. Знову ж землю називає матір'ю. Хай же, коли земля їм — мати, то отець їм — небо, спервовіку сотворив Бог небо, а також землю. Так говорять: «Отче наш, іже єси на небеси». А коли, на їхню думку, земля — мати, то нащо плюєте на матір свою? Тут же її лобизаєте, а тут її оскверняєте? Цього римляни не робили, але постановляли на всіх соборах, збираючись із Рима і із всіх єпархій. На перший собор в Нікеї проти Арія із Рима [папа] Селівестр послав єпископів і пресвітерів, із Александрії [патріарх] Афанасій, із Цареграда [патріарх] Митрофан послав від себе єпископів,— і так виправляли віру. На другому соборі із Рима [папа] Дамас, а із Александрії [патріарх] Тимофій, із Антіохії [патріарх] Мелетій. Кирило Єрусалимський, Григорій Богословець. На третьому ж соборі — [папа] римський Келестин, [патріарх] александрійський Кирило. На четвертому ж соборі — [папа] римський Леонтій, [патріарх] константинопольський Анатолій, [патріарх] єрусалимський Ювеналій. На п'ятому соборі — [папа] римський Вілігій, [патріарх] константинопольський Євтухій, [патріарх] александрійський Аполлінарій, [патріарх] антіохійський Домнін. На шостому соборі від Рима [папа] Агафон, [патріарх] Георгій із Цареграда, [патріарх] антіохійський Феофан, від Александрії чернець Петро. На сьомому соборі від Рима [папа] Андріан [патріарх] Тарасій від Цареграда, [патріарх] Політіан александрійський, [патріарх] Феодор антіохійський, [патріарх] Ілля єрусалимський. Всі вони сходилися зі своїми єпископами і укріпляли віру. Після сьомого собору Петро Гугнивий разом із іншими ввійшов у Рим і захопив престол і віру сплюндрував, відкинувшись від престолу єрусалимського, александрійського, константинопольського і антіохійського. І збурив усю Італію, сіяв учення своє вороже і тим самим розкололи єдину віру: одні попи служать,

женою оженився служать, и друзии до семи женъ поимающе служать. Ина же многа раздно держать, ихъже блюдися учения: пращають же грѣхы на дару, еже есть злѣе всего. Богъ да хранить, княже, отъ сего.

Володимеръ же поимъ царицю и Настаса, и попы Корсуньскыя, мощи святаго Климента и Фива, ученика его, и поима съсуды церковныя, иконы на благословенье себѣ. Постави же церковь святаго Іоанна Предтечю въ Корсунѣ на горѣ, иже ссыпаше средѣ града, крадущи приспу, и яже и церкви стоить и до сего дни. Взяша же идя мѣдянѣ 2 капищи, и 4 конѣ мѣдяны, иже и нынѣ стоять за святою Богородицею; яко иже не вѣдуще мнятся мраморяны суща. Вдасть же за вѣно Корсунь Грѣкомъ царицѣ дѣля, а самъ прииде Кыеву. И яко приде, повелѣ кумиры испровреци, овыи сѣщи, а другыя огньви предати; Перуна же повелѣ привязати кь коневи хвосту и влещи с горы по Боричеву на ручай, и 12 мужа пристави бити жезлиемь. Се же не яко древу чюющу, но на поругание бѣсу, иже прильщаше симъ образомъ человѣкы, да возмѣстье приметь отъ человѣкъ. Велий еси, Господи, чюдная дѣла твоя! вчера чьстимь отъ человѣкъ, а днесь поругаемь. И влѣкому же ему по Ручаеви къ Днѣпру, плакахуся его невѣрнии людье, еще бо не бяху прияли крещения; и привлекше и, вринуша и въ Днѣпръ. И пристави Володимеръ рекъ: «аще кде пристанеть вы, то отрѣвайте его отъ берега, доньдеже порогы пройдеть; тогда охабитеся его». Они же повѣленое створиша. Яко пустиша и пройде сквозѣ порогы, извѣрже и вѣтръ на рѣнь, иже и до сего дни словетъ Перуня рѣнь. Посемъ же Володимиръ посла послы своя по всему граду, глаголя: «аще не обрящеться кто заутра на рѣцѣ, богатъ ли, убогъ, или нищь, или работенъ, противникъ мнѣ да будеть». И се слышавше людье, съ радостью идяху, радующеся, и глаголаху:

«аще бы се не добро было, не

маючи лише одну жону, а другі служать, маючи до семи жінок. Інші багато в чому по-різному чинять, їхнього учення належить оберігатися. Прощають вони і гріхи за дари, що найгірше всього. Хай береже тебе, княже, від цього Бог».

Володимир же взяв царицю, і Настаса, і попів корсунських, і мощі святого Климента, і Фіва, учня його, і взяв сосуди церковні, і ікони на благословення собі. Поставив [Володимир] церкву святого Іоанна Предтечі в Корсуні на горі, яку насипали посеред города, коли викрадали землю із насипу. І та церква стоїть і до наших днів. Ідучи [з Корсуні] взяв він два мідні капища і четверо мідних коней, що і нині стоять за [церквою] святої Богородиці, невігласи думають, що вони мармурові. Володимир віддав Корсунь грекам як віно за царицю, а сам повернувся в Київ. І коли прийшов, повелів звергнути всіх кумирів: одних порубать, а других попалити. Перуна ж повелів прив'язати коневі до хвоста і волочити з гори Боричевим узвозом на Ручай, а дванадцять мужів приставив бити його жезлами. І робили це не тому, що дерево може відчувати, а для наруги над бісами, що спокушали цим образом людей,— хай прийме відплату від людей. Великий єси, Господи, і дивні діла твої! Вчора був шанований людьми, а сьогодні зневажений. І коли тягли Перуна Ручаєм до Дніпра, оплакували його невірнії люди, бо ще не прийняли хрещення. І, притягнувши, вкинули його в Дніпро. І приставив Володимир [до нього людей], кажучи: «Якщо де пристане, то відпихайте його від берега аж доки не пройде пороги, тоді залиште його». Вони ж виконали, як було звелено. І коли пустили Перуна і пройшов він через пороги, викинув його вітер на рінь, що й до сьогодні називається Перунова рінь. Після цього Володимир послав своїх посланців по всьому городу сказати: «Якщо завтра хтонебудь не буде на річці: чи багатий, чи вбогий, чи жебрак, а чи раб,— той буде ворог мій». І почувши це, люди йшли з радістю, раділи і говорили: «Якби це не було добре, не

бы сего князь и бояри прияли». Наутрѣя же изииде Володимѣръ съ попы царицины и Корсуньскыми на Днѣпръ, и снидеся бещисла людии: и влѣзоша въ воду, и стояху ови до шеѣ, а друзии до персий, младѣи же отъ берега, друзии же младенци держаще, свѣршении же бродяху, поповѣ же стояще молитвы творяху. И бяше видити радость велика на небеси и на земли, толико душъ спасаемыхъ; а дьяволъ стеняше, глаголя: увы мнѣ, яко отсюду прогонимь есмь! здѣ бо мнѣхъ жилище имѣти, яко сдѣ не суть учения апостольская, ни суть вѣдуще Бога, но веселяхуся о службѣ ихъ, еже служаху мнѣ; иже се побѣжаемь есмь отъ невѣгласа сего, а не отъ апостолъ и мученикъ, и ни имамъ уже царствовать во странахъ сихъ. Крестившимъ же ся людемъ, идоша когождо в домы своя. Володимѣръ же радъ бывъ, яко позна Бога самъ и людие его, и возрѣвъ на небо и рче: «Боже великый, створивый небо и землю! призри на новыя люди своя, вдай же имъ, Господи, увѣдити тебе, истеньнаго Бога, якоже увидиша страны крестьяньскыя; и утверди у нихъ вѣру правую и несъвратну; мнѣ помози, Господи, на супротивнаго врага, да надѣюся на тя и на твою державу, побѣжаю козни его». И се рекъ, повелѣ рубити церькви и поставляти по мѣстомъ, идеже стояше кумиры; и постави церковь святаго Василья на холмѣ, идѣже стояша кумири Перунъ и прочии, идеже требы творяху князь и людье; и на[ча] ставити по градомъ церкви и попы, и людие на крещение приводити по всемъ град[омъ] и селомъ. И пославъ, нача поимати у нарочитой чади дѣти и даяти на учение книжное а матери же чадъ своихъ плакахуся по нихъ, и еще бо ся бяху не утвѣрдилѣ вѣрою, но акы по мерьтвѣцѣ плакахуся. Симь же раздаянымъ на учение книжное, и сбысться пророчьство на Руской землѣ, глаголющее: вь оны дни услышать глусии словеса книжная, яснѣ будеть языкъ гугнивыхъ. Си бо не бѣша прѣди слышали словеса книжная, но по Божью строенью, и по милости своей помилова Богъ, якоже рче Пророкъ: помилую, егоже хощю. Помилова бо ны пакы банею бытия и обновлениемь Духа, и по

прийняли б цього князь і бояри». Ранком [Наступного дня] зійшов Володимир із цирициними і корсунськими попами до Дніпра, і зійшлось людей без ліку: і ввійшли всі в воду, і стояли у ній по шию, а другі — до грудей, малі біля берега, інші тримали дітей на руках, дорослі бродили, а попи ж стояли і творили молитву. І було видно радість велику на небі і на землі: стільки душ врятованих! А диявол стогнав, причитаючи: «О горе мені! Прогнаний я звідси! Тут думав мати житло, бо не було тут учення апостольського, не знали тут Бога, і радів я із служіння тих, що служили мені. А тепер я переможений невігласом, а не апостолами і мучениками, і вже більше не буду царствувати в цих землях».

Охрещені ж люди розійшлися по домівках своїх. Володимир був радий, що пізнав Бога сам і люди його, подивився на небо і сказав: «Боже великий, що створив небо і землю! Зглянься на нових людей своїх, дай же їм, Господи, пізнати тебе, істинного Бога, як пізнали тебе країни християнські, і утверди в них віру правильну і неухильну. Поможи мені, Господи, проти супротивного ворога, надіюся на тебе і на твою силу в перемозі над його підступами». І, сказавши це, повелів будувати церкви і ставити їх на місцях, де стояли ідоли. І поставив церкву святого Василія на горі, де стояли ідоли — Перун і інші і де приносили їм жертви князь і люди. І почав ставити церкви і попів по інших городах, і людей приводити на хрещення по всіх городах і селах. І почав [Володимир] посилати забирать дітей у нарочитих мужів своїх і віддавати їх на навчання книжне. А матері плакали за чадами своїми, як за померлими, бо ще не були кріпкі у вірі. Через оцих, відданих на навчання книжне, і збулося пророцтво на Руській землі, в якому сказано: «У ті дні глухі почують слова книжні і ясною буде мова гундосих». Ці-бо не чули раніше мови книжної, але з божого допусту і з милості своєї помилував їх Бог, як сказав пророк: «Помилую, кого захочу». Помилував-бо нас святим хрещенням і оновленням Духа, і за

изволению Божию, а не по нашимъ дѣломъ. Благословенъ Господь Іесусъ Христосъ, иже вьзлюби новыя люди, Рускую землю, и просвѣти ю крещениемь святымь. Тѣмже и мы припадаемь к нему, глаголюще: Господи Іесусе Христе! что ти воздамы о всихъ, яже ты въздасть намъ, грѣшнымъ сущимъ? недоумѣемь противу даромъ твоимъ въздати, велий бо еси, чюдна дѣла твоя, и величью твоему нѣсть конца, и роды и родъ въсхвалимъ дѣла твоя, рекуще съ Давидомъ: придете, възрадуемься Господеви, и воскликнемь Богу и Спасу нашему, варимъ лице его исповѣданиемь; исповѣдающеся ему, яко благъ, яко въ вѣкы милость его, яко избавилъ еси отъ врагъ нашихъ, рекше отъ идолъслужитель. И пакы рчемъ съ Давидомъ: воспойте Господеви пѣснь нову, воспойте Господеви вся земля, въспойте Господеви, благословите имя его, благовѣстите день отъ дни спасение его, възвѣстите вь языцѣхъ славу его, и во всѣхъ людехъ чюдеса его; яко велий Господь хваленъ зѣло, и величью его нѣсть конца. Колика ти радость! не единъ, ни два спасаеться. Рече бо Господь: яко радость бываеть на небеси о единѣмъ грѣшницѣ кающемся; се же не единъ, ни два, но бещисленое множьство къ Богу приступаша, святымь крещениемь просвѣщени. Якоже пророкъ рече: въскроплю на вы воду чисту, очиститеся отъ идолъ вашихъ и грѣхъ вашихъ. И пакы другый пророкъ рче: кто яко Богъ отъемля грѣхы и преступая неправду? яко хотяй милостивъ есть; тъ обратить и ущедрить ны, погрузи грѣхы наша въ глубинѣ. Ибо Павелъ глаголеть: братья! елико насъ креститься въ Христа Іесуса, и въ смерть его крестихомся, погребохомся убо съ нимъ крещениемъ вь смерть; да якоже въста Христосъ отъ мертвыхъ съ славою Отчею, такоже и мы въ обновлении житья пойдемь. И пакы: ветхая мимоидоша, и се быша нова; нынѣ приближися намъ спасение, нощь успе, а день приближися, имъже привѣдение обрѣтохомъ вѣрою князя нашего Володимера въ благость сию, имъже восхвалимся и стоимъ; нынѣ же свободивъшеся отъ грѣха, порработившеся Господеви,

имате плодъ вашь вь священие.

милістю божою, а не за нашими ділами. Благословен Господь Ісус Христос, що возлюбив новоохрещених, Руську землю, і просвітив її святим хрещенням. От тому і ми припадаємо до нього, кажучи: «Господи Ісусе Христе! Чим воздамо тобі за все, що ти воздав нам грішним? Не знаємо, чим воздати за дари твої, великий бо єси, дивні діла твої, і величі твоїй немає меж». Із роду в рід будемо восхваляти діла твої, говорячи разом із Давидом: «Прийдіть, возрадуємося Господові і воскликнемо Богу і Спасителю нашому, предстанемо перед лицем його у славослов'ї», славте його, бо він благий, бо вічна милість його, бо звільнив нас від ворогів наших, тобто ідолослужителів. І ще скажемо з Давидом: «Заспівайте Господу нову пісню! Заспівайте Господу всім народом, заспівайте Господу, благословіть ім'я його, благовістіть з дня на день спасіння його, возвістіть в народах славу його, і серед усіх людей чуда його, бо великий Господь і всеславний, і величі його нема кінця». Яка радість! Не один і не два-бо зазнають спасіння. Сказав Господь: «Радість на небі буває і від одного грішника, що покаявся». А тут не один, не два, а незліченна кількість до Бога приступила, святим хрещенням просвітилася. Як сказав пророк: «Окроплю вас водою чистою, і очиститесь від ідолопоклонства вашого і гріхів вашиx». І ще другий пророк сказав: «Хто, як не Бог, прощає гріхи і не ставить в провину неправду? І бажаючи цього — милостивий. Той наверне [до себе], і ущедрить нас, і вергне у бездну гріхи наші». І [апостол] Павло говорить: «Браття! Скільки нас охрестилося в Ісуса Христа, і в смерть його хрестимся, і хрещенням погребені-бо з ним у смерть, нехай, як Христос воскрес із мертвих славою Отця, так і ми підемо в оновленому житті». І ще: «Старе минуло, тепер все нове». «Нині наблизилося до нас спасіння, ніч минула, а день настав». Завдяки князеві нашому Володимиру придбали ми доступ через віру до цієї благодаті, завдяки йому здобудемо славу і стоїмо. Нині ж, звільнившись від гріха і ставши рабами Господа, одержали плід свій у святості.

Тѣмъже должни есми рабътати Господеви, радующеся ему; рече бо Давидъ: работайте Господеви съ страхомъ, и радуйтеся ему с трепетомъ. Мы же вопиемь къ Владыцѣ Богу нашему, глаголюще: благословенъ Господь, иже не дасть насъ в ловитьву зубомъ имъ; сѣть скрущися, и мы избавлени быхомъ отъ прелести дьяволя. И погыбе память его съ шюмомъ, и Господь вь вѣкы пребываеть, хвалимъ отъ Рускихъ сыновъ, поемь въ Троици; а демони проклинаемы отъ благовѣрныхъ мужь и отъ говѣйньныхъ женъ, иже прияли суть крещение покаяние въ отпущение грѣховъ, нови людье крестьянстии, избрани Богомъ. Володимиръ же просвѣщенъ самъ, и сынови его, и земля его. Бѣ бо у него сыновь 12: Вышеславъ, Изяславъ, Святополкъ, и Ярославъ, Всеволодъ, Святославъ, Мьстиславъ, Борисъ и Глѣбъ, Станиславъ, Позвиздъ, Судиславъ. И посади Вышеслава въ Новѣгородѣ, а Изяслава въ Полотьсцѣ, а Святополка въ Туровѣ, Ярослава въ Ростовѣ; и умершю же старѣйшому Вышеславу въ Новѣгородѣ, и посади Ярослава въ Новѣгородѣ, а Бориса въ Ростовѣ, а Глѣба въ Муромѣ, Святослава въ Деревехъ, Всеволода въ Володимерѣ, Мьстислава въ Тмутороканѣ. И рече Володимеръ: «се не добро есть мало городовъ около Кыева». И нача ставити городы по Деснѣ, и по Устрьи, по Трубешеви, и по Сулѣ, и по Стугнѣ; и нача нарубати мужи лутшиѣ отъ Словенъ, и отъ Кривичъ, и отъ Чюдий, и отъ Вятичь, и отъ сихъ насели и грады; бѣ бо рать отъ Печенѣгъ, и бѣ воюяся с ними и одоляя имъ.

В лѣто 6497. В лѣто 6498.

В лѣто 6499. Посѣмъ же Володимиру живущю в законѣ крестьяньстѣмъ, и помысли создати каменую церковь святыя Богородица, и пославъ приведе мастеры отъ Грькъ. Заченшю здати, яко скончя зижа, украси ю иконами, и поручивъ ю Настасу Корсунянину, и попы Корсуньския пристави служити въ ней, вда ту все, еже бѣ взялъ въ Корсуни, иконы, и ссуды церковныя, и кресты.

В лѣто 6500. Володимеръ заложи градъ Бѣлъ и наруби въ нъ отъ инѣхъ градъ, и много людий сведе в онь; и бѣ бо любя городъ ось.

А тому й повинні служити Господу і радуватися йому, як сказав Давид: «Служіть Господу із страхом і радуйтеся йому з трепетом». Ми ж вопієм до владики Бога нашого словами: «Благословен Господь, що не дав нас у здобич зубам їхнім. Сіть порвалася, і ми звільнені від обману диявола. І загине слава його з шумом, а Господь пребуде в віках і прославлятиметься руськими синами, оспіваний в Трійці, а демони проклинатимуться благовірними мужами і вірними жонами, котрі прийняли хрещення і покаяння у відпущенні гріхів. Нові люди, вибрані богом,— християни!»

Володимир просвітився сам, і сини його, і земля його. Було ж у нього дванадцять синів: Вишеслав, Ізяслав, Святополк, Ярослав, Всеволод, Святослав, Мстислав, Борис, Гліб, Станіслав, Позвізд, Судислав. І посадив Вишеслава в Новгороді, а Ізяслава в Полоцьку, а Святополка в Турові, Ярослава в Ростові, а коли помер старший Вишеслав у Новгороді, посадив у ньому Ярослава, а Бориса — в Ростові, а Гліба — в Муромі. Святослава — в Деревах, Всеволода — у Володимирі, Мстислава — у Тмуторокані. І сказав Володимир: «Це погано, що мало городів навколо Києва». І почав ставити городи по Десні, і по Острі, і по Трубежу, і по Сулі, і по Стугні. І став набирати луччих мужів від словен, від кривичів, від чуді і від в'ятичів,— і ними заселяв городи, бо була війна з печенігами. І, воюючи з ними, перемагав їх.

В літо 6497 [989]. В літо 6498 [990].

В літо 6499 [991]. Після цього жив Володимир у вірі християнській. І задумав збудувати кам'яну церкву святої Богородиці, і послав привести грецьких майстрів. І розпочав будувати, а коли скінчив будову, украсив її іконами і доручив її Настасу Корсунцю, і поставив попів корсунських служити в ній, віддавши до неї все, що взяв був у Корсуні: ікони, сосуди церковні і хрести.

В літо 6500 [992]. Володимир заснував Білгород, і набрав до нього людей із інших городів, і багато людей поселив у ньому, бо любив цей город.

В лѣто 6501. Иде Володимиръ на Хорваты. Пришедшю же ему съ войны Хорватьской, и се Печенезѣ придоша по оной сторонѣ отъ Сулы; Володимеръ же [поиде] противу имъ, и усрѣтѣ я на Трубеши над броду, кдѣ нынѣ Переяславль. И ста Володимеръ на сей странѣ, а Печенѣзѣ на оной, и не смѣяху си на ону сторону, и они на сю сторону. И приѣха князь Печенѣскый к рѣцѣ, и возва Володимира, и рече ему: «пусти ты свой мужь, а я свой, да ся борета; да аще твой мужь ударитъ моимъ, да не воюемься за три лѣта, и разийдошася раздно; аще ли нашь мужь ударить вашимь, да воюемь за три лѣта». Володимеръ же пришедъ в товары, посла по товаромъ бирича, глаголя: «нѣтуть ли такаго мужа, иже бы ся ялъ с Печенѣжяниномъ братися»? и не обрѣтеся никдѣже. И заутра приѣхаша Печенѣзѣ, а свой мужь приведоша, а нашихъ не бысть. И поча тужити Володимѣръ, посылая по всимъ воемъ своимъ, и приде единъ мужь старъ к нему, и рече ему: «княже, есть у мене единъ сынъ дома менший, а сь четырма есмь вышелъ, а онъ дома: отъ дѣтьства си своего нѣсть кто имъ ударилъ: единою бо ми сварящю, оному же мнущю кожу,

В літо 6501 [993] ходив Володимир на
хорватів.

І тільки вернувся він із війни хорватської,
І тут же прийшли по тім боці від Сули печеніги,
І пішов проти них Володимир,
І зустрів їх на Трубежі біля броду,
де тепер Переяслав.

І став Володимир по цьому боці,
а печеніги — на тому
І не зважувались наші на той бік перейти,
І печеніги — на цей бік.
І над'їхав до ріки князь печенізький,
І викликав Володимира.
І рече йому: «Ти пусти свого мужа, а я свого —
хай поборються,

І коли твій муж ударить [об землю] моїм,
То три роки воювать не будем
І розійдемося в різні боки.
А коли наш муж ударить [об землю] вашим,
Будем воювати вас три роки».
І прийшов у стан свій Володимир
І по стану бирича послав спитати:
«Чи нема у нас такого мужа, щоб до герцю став
із печенігом?»

І ніде такого не знайшлося.
І над'їхали ранком печеніги,
І привели свого мужа, а наших не було.
І засумував Володимир, до своїх всіх воїв
посилав він.

І прийшов до нього муж один, старий вже,
І сказав йому: «Дома, княже, є у мене син
найменший,

Із чотирма я вийшов, а він дома,
І з дитячих літ ніхто його не здужав.
І один раз насварився був на нього,
коли шкуру м'яв,

и разгнѣвася на мя,
преторже черевии руками». Князь же се слышавъ и радъ бысть, и посла по нь борзо, и приведоша и ко князю, и князъ повѣда ему вся; сьи же рече: «княже! не вѣмь, могу ли с него, да искусите мя: нѣтуть ли вола велика и силна»? И налѣзоша волъ силенъ, и повелѣ раздражати вола, и возложи [на] нь желѣзо горяче, и пустиша вола, и побѣже волъ мимо нь, и похвати вола рукою за бокъ, и выня кожю с мясы, елико ему рука я; и рече ему Володимеръ: «можесь ся с нимь бороти». И назавтрѣе придоша Печенѣзѣ, и почаша звати: «нѣсть ли мужа? се нашь доспѣлъ». Володимѣръ же повелѣ той ночи облѣщися въ оружье; и выпустиша Печенѣзѣ мужь свой, и бѣ превеликъ зѣло, и страшенъ; и выступи мужь Володимѣрь, и възрѣвъ Печенѣжинъ и посмѣяся, бѣ бо средний тѣломъ. И размѣривше межи обѣима полкома, и пустиша я къ собѣ, и ястася крѣпко, и удави Печенѣжинина в руку до смерти, и удари имь о землю; и вьскликоша Русь, а печенѣзѣ побѣгоша, а Русь погнаша по нихъ, сѣкуще ѣ, и прогнаша ихъ.

І, розгнівавшись на мене, він руками шкуру
перервав».

І коли почув це князь, був дуже радий,
І послав за ним і дуже швидко,
І до князя привели його,
І усе повідав йому князь.
І сказав він: «Княже! Я не знаю, чи зумію його
подолати,

І випробуйте мене: чи нема вола, щоб був великий
і сильний?»

І знайшовся віл великий й сильний,
І звелів його розлютувати.
І розпеченим залізом роздражнили
І тоді вола пустили.
І, коли віл пробігав повз нього,
Ухопив його за бік рукою
Й вирвав шкуру з м'ясом, скільки вхопив в руку.
І рече йому [князь] Володимир: «Можеш з ним
боротись».

І прийшли на ранок печеніги
Й стали кликать: «Де ваш муж? От наш уже
готовий!»

Й повелів князь всім в ту ніч одіть оружжя.
І випустили печеніги свого мужа,
І страшний він був і дуже превеликий.
І виступив муж Володимирів,
І коли побачив печеніг, то розсміявся:
бо середнього був зросту.
І розміряли от місце між військами,
І пустили їх один проти другого,
І схопились вони кріпко,
І здушив печеніга руками до смерті
І об землю ним ударив.
І вигукнула русь, а печеніги побігли,
І русь гналася за ними,
І сікла їх, і геть прогнала.

Володимѣръ же радъ бывъ, и заложи городъ на броду томъ и нарче и Переяславль, зане перея славу отрокъ. Володимиръ же великымь мужемь створи его и отца его. Володимиръ же възвратися вь Киевь с побѣдою и славою великою.

В лѣто 6502. В лѣто 6503.

В лѣто 6504. Володимиръ же видивъ церковь свѣршену, и вшедъ в ню помолися Богу, глаголя: «Господи Боже! призри с небеси и вижь, посѣти винограда своего, и свѣрши, яже насади десница твоя, люди сия новыя, имъже обратилъ еси сердца в разумъ, познати тебе истиньнаго Бога; и призри на церковь сию, юже создахъ недостойный рабъ твой, во имя рожьшая ти матери и Приснодѣвыя Марья Богородица; и аще помолиться кто въ церкви сей, то услыши молитву его, и отпусти вся грѣхы его, молитвы ради пречистыя Богородица». И помолившюся ему, и рекъ сице: «се даю церкви сей святѣй Богородицѣ отъ имѣния своего и отъ моихъградъ десятую часть». И положи написавъ клятьву вь церкви сей, рекь: «аще сего посудить кто, да будеть проклятъ». И вдасть десятину Анастасу Корсунянину, и створи же празникъ великъ в той день бояромъ и старцемъ градьскымъ, и убогимъ имѣние много. По сихъ же придоша Печенѣзѣ к Василеву, и Володимѣръ с малою дружиною изыйде противу имъ, и съступившимся имъ, не могъ Володимѣръ стѣрь пѣти противу, подбѣгь ста подъ мостомъ, и одва укрыся отъ противныхъ; и тогда обѣщася Володимѣръ поставити церковь вь Василевѣ святое Преображение, бѣ бо празникъ Преображению Господню въ день, егда си бысть сѣча. Избывъ же Володимѣръ сего, постави церковь, и творяше празникъ, варя 300 переваръ меду, и зваше бояры своя, и посадникы, и старѣйшины по всимъ градомъ, и люди многы, и раздаваше 300 гривенъ убогымъ. И празнова князь Володимеръ ту дний 8, и възвращашеться Кыеву

І був дуже радий Володимир.
І заклав на броді тім він город
І ім'я йому дав Переяслав,
Бо «переяв славу» [князів] отрок.
І зробив його великим мужем Володимир,
І отця його.
І повернувся в Київ Володимир з перемогою
І славою великою.

В літо 6502 [994]. В літо 6503 [995].

В літо 6504 [996]. Володимир побачив, що церкву збудовано, і ввійшов до неї помолитися богу, промовляючи: «Господи Боже! Поглянь з неба, і дивись, і відвідай сад свій, і збережи, що насадила правиця твоя,— людей цих нових, серця яких ти навернув до розуму, дав пізнати себе, істинного Бога. І доглянь церкву цю, що збудував недостойний раб твій во ім'я матері, яка народила тебе,— пріснодіви Марії Богородиці. І коли помолиться хто у цій церкві, то почуй молитву його і відпусти всі гріхи його, ради молитви пречистої Богородиці». І помолився він і сказав так: «Оце даю церкві оцій святої Богородиці від себе і від моїх городів десяту частину». І, постановивши, клятву написав в церкві цій, де сказано: «Коли це відмінить хтось, нехай буде проклятий!» І дав десятину Анастасові Корсунцю. І влаштував у той день свято велике для бояр і старійшин городських, і вбогим роздав великі багатства. Згодом прийшли печеніги до Василева. І Володимир із малою дружиною вийшов проти них. І зійшовшись з ними, не міг вистояти Володимир, утік і став під мостом і ледве сховався від ворога. І тоді Володимир дав обіцянку поставити у Василеві церкву святого Преображенія, бо в той день, як була січа, був празник Преображенія господнього. Уникнувши небезпеки, Володимир поставив церкву і влаштував свято, наваривши триста перевар меду. І покликав своїх бояр, і посадників, і старійшин з усіх городів, і багато людей, і роздав убогим триста гривен. І празникував тут князь Володимир вісім днів, і повернувся до Києва

на Успение святыя Богородица, и ту пакы празникъ свѣтель творяше, съзываше бещисленое множьство народа. Видяще же люди крестьяны суща, радовашеся душею и тѣломъ, и тако по вся лѣта творяше. Бѣ бо любя книжная словеса, слыша бо единою еуангелие чтомо: блажении милостивии, яко тѣи помилованни будуть; и пакы: продайте имѣния ваша и дайте нищимъ; и пакы: не искрывайте собѣ сокровища на земли, идеже тля тлить и татье подъкоповають, но скрывайте собѣ скровище на небеси, идеже ни тля тлить, ни татье крадуть; и Давида глаголюща: благъ мужь милуя и дая; Соломона слыша глаголюща: дая нищимъ, Богу взаемь даеть. Си слышавъ, повелѣ нищю всяку и убогу приходити на дворъ на княжь и взимати всяку потребу, питье и яденье, и отъ скотьниць купами. Устроя же се, рекъ: «яко немощни и болнии не могуть доити двора моего», повеле устроити кола, и вьскладываше хлѣбы, мяса, рыбы, и овощь разноличный, и медъ въ бочкахъ, а вь другыхъ квасы возити по градомъ, въпрашающе: «кдѣ болни и нищии, не могы ходити»? и тѣмь раздаваху на потребу. И се же творя людемь своимь по вся недѣля, устави по вся дни на дворѣ вь гридници пиръ творити и приходити бояромь, и грыдьмъ, и соцькимъ, и десятникомъ, и нарочитымъ мужемь, и при князѣ и безъ князя; и бываше на обѣдѣ томь множьство рих мясъ, и отъ скота, и отъ звѣрины, и бяше же изобилью всего. Егда же подопьяхуться и начаху роптати на князя, глаголюще: «зло есть нашимъ головамъ! да намъ ясти древяными лжицами, а не серебряными». И се слышавъ Володимиръ, повелѣ исковати лжици сребряны ясти дружинѣ, рекъ сице: «яко сребромъ и златомъ не имамъ налѣсти дружины, а дружиною налѣзу сребро и злато, яко дѣдъ мой и отець мой доискася дружиною злата и сребра». Бѣ бо любяше Володимиръ дружину, и с ними дума о строеньи землинемь, и о уставѣ земленемь, и о ратѣхъ; и бѣ живя с князи околными его миромъ, с Болеславомъ Лядьскымъ, и съ Стефаномъ Угорьскымъ, и съ Ондроникомъ Чьшьскимъ, и бѣ миръ межи има и любы. И живяще Володимиръ въ страсѣ Божии.

в день Успіння святої Богородиці, і тут знову влаштував світлий празник, скликавши безчисленну кількість народу. Бачив, що люди його вже християни, і радувався душею і тілом, і так робив щороку. І ще любив слово книжне, прочитавши одного разу в Євангелії: «Блаженні милостиві, бо вони помилувані будуть». І ще: «Продайте маєтності ваші і роздайте убогим». І ще: «Не зберігайте для себе скарбів на землі, де міль точить і вори підкопують, але зберігайте собі скарби на небі, де ні міль не точить, ні злодії не крадуть». І Давид говорить: «Благословенний муж милує і допомагає». Чув він і слова Соломона: «Хто дає убогим — богові позичає». Почув це і звелів жебракам всяким і убогим приходити на княжий двір і брати, що потрібно,— питво і їжу, і з казни — кунами. Влаштувавши це, казав: «Немощні і хворі не можуть дійти до двору мого». І велів запрягати вола і, наклавши хліба, м'яса, риби, і різних овочів, і мед в бочках, а в других — квас, розвозити по городу, питаючи: «Де хворі і жебраки, що не можуть ходить?» І роздавав їм все необхідне. І робив це для людей своїх щонеділі. І встановив в усі дні на своєму дворі у гридниці влаштовувати пири, щоб приходили туди бояри, і гриді, і соцькі, і десяцькі, і нарочиті мужі,— і коли є князь, і коли нема. І було на обідах тих багато м'яса — і гов'ядини, і дичини, і було всього в достатку. Одного разу підпили і почали нарікати на князя, кажучи: «Горе головам нашим! Дав нам їсти дерев'яними ложками, а не срібними». Почув це Володимир і звелів викувати срібні ложки, щоб їла дружина його. І сказав так: «Сріблом і золотом не знайду дружини, а з дружиною здобуду і срібло, і золото, як дід мій і батько мій з дружиною дошукувалися золота і срібла». Бо любив Володимир дружину і радився з нею про розбудову держави, і про закони державні, і про війни. І жив із навколишніми князями в мирі — з Болеславом Лядським, і з Стефаном Угорським, і з Ондроником Чеським. І був мир між ними і любов. І жив Володимир у страсі божому.

И умножишася разбоевѣ, и рече епископъ Володимиру: «се умножишася разбойници; почто не казниши»? Онъ же рече: «боюся грѣха». Они же рѣша ему: «ты поставленъ еси отъ Бога на казнь злымъ, а на милование добрымъ; достоить ти казнити разбойника, нъ съ испытаниемь». Володимеръ же отвѣргъ виры, и нача казнити разбойникы, и рѣша епископы и старци: «рать многа; а еже вира, то на конихъ и на оружьи буди». И рече Володимиръ: «да тако буди». И живяше Володимиръ по строенью дѣдню и отню.

В лѣто 6505. Володимиру шедшю к Новугороду по вѣрхние воѣ на Печенѣгы, бѣ бо рать велика беспересту[па]. В то же время увѣдаша Печенѣзѣ, яко князя нѣту, придоша и сташа около Бѣлограда. И не дадяхуть вылести из града, бѣ бо голодъ великъ вь градѣ, и не лзѣ Володимиру помочи, и не бѣ лзѣ поити ему, и еще бо ся бахуть не собрали к нему вои, Печенѣгъ же бѣ множьство много. И удолжишася остояче вь градѣ люди, и бѣ гладъ великъ, и створиша вѣче вь градѣ, и рѣша: «се хочемь помрети отъ глада, и отъ князя помочи нѣтъ; да луче ли ны умрети? вдадимся Печенѣгомъ, да кого ли оживять, кого ли умертвять; уже помираемь отъ глада». И тако свѣтъ створиша, и бѣ же одинъ старѣцъ не былъ в вѣчи томь, выпрошаше: «что ради створиша вѣче людье»? и повѣдаша ему, яко утро хотять ся людье передати Печенѣгомъ.

І почастішали розбої, і сказав єпископ Володимиру: «От побільшало розбійників, чому не караєш?» Він же відповів: «Боюся гріха». Вони ж сказали йому: «Ти поставлений Богом на кару злим і на милість добрим. Тобі належить карати розбійника, але після встановлення вини». Володимир же відмінив віри і почав карати розбійників. І сказали єпископи і старійшини: «Воєн маємо багато, а коли б у нас була віра, то пішла б вона на коні і на оружжя». І сказав Володимир: «Хай так і буде». І жив Володимир як було за діда і батька.

В літо 6505 [997] пішов Володимир до Новгорода
Зібрати верхніх воїв супроти печенігів,
Бо війна була із ними безперервна.
І тоді прочули печеніги, що князя немає,
І прийшли, і Білоград взяли в облогу,
І не давали з города вийти.
І у городі був голод сильний.
І не міг Володимир помогти,
І не можна було піти йому,
Іще-бо не зібрав доволі воїв,
А печенігів сила-силенна була.
І затяглася осада людей у городі,
І був сильний голод.
І зібрали віче в граді,
І сказали: «Можемо ось з голоду померти,
І від князя помочі нема.
І хіба вже лучче нам померти?
А здамося, то когось погублять,
А когось же й жити полишають,
А так з голоду усі ми повмираєм».
І на раду ту усі пристали.
І знайшовся чоловік старенький,
А на вічі тім не був присутній,
І спитав: «Пощо віче люди збирали?»
І повідали йому, що ранком хочуть люди здатись
печенігам.

Се же слышавь,

посла по старѣйшины градьскыя и рче имъ: «слышахъ, яко хощете передатися Печенѣгомъ». Они же рѣша: «не стѣрпять людье голода». И рче имъ: «послушайте мене, не передадитеся за три дни, и азъ что вы велю, и сотворите». И они же ради и обѣщашася послушати, и рче имъ: «сберете по горсти овса, или пшеницѣ, или отробъ»; они же шедше ради снискаху. И повелѣ же имъ створити цѣжь, в немъже варять кисель, и повелѣ копати кладезь, и вьставити тамо кадь, и налья цѣжа кадь, и повелѣ копати другий кладезь, и вьставити тамо другую кадь. Повелѣ имъ искати меду, они же шедше взяша лукно меду, бѣ бо погребено вь княжи медуши; и повелѣ росытити воду велми, и вльяти вь кадь и вь друзѣмь кладязѣ тако. Наутрѣя же посла по Печенѣгы; горожани же рекоша, шедше Печенѣгомъ: «поимете къ собѣ тали наша, а васъ до 10 мужь идете вь градъ, и видите, что ся дѣеть въ градѣ нашемь». Печенѣзи же ради бывше, мняще, яко хотять ся передати, а сами избраша лучшии мужи вь градѣ, и послаша я вь градъ, да розъглядають, что ся дѣеть вь градѣ у нихъ. И придоша вь градъ, и рекоша людие: «почто губите себе? коли можете перестояти насъ? аще стоите 10 лѣтъ, что можете створити намъ?

І почувши це, послав по городських старійшин
І сказав їм: «Чув, що хочете здаватись печенігам?»
І відповіли вони: «Люд голоду не стерпить».
І рече їм: «Ви послухайте мене,
І ще три дні не здавайтесь,
І що вам звелю, те і зробіте».
І вони зраділи, обіцяли слухатись.
І рече їм: «Зберете вівса по жмені, чи пшениці,
а чи висівок».

І вони охоче пішли і зібрали.
І звелів їм ціж зробити, з нього кисіль варять,
І колодязь повелів копати,
І кадіб поставити у ньому
І налити ціжу в кадіб.
І звелів копать другий колодязь.
І у ньому вставить другий кадіб,
І звелів їм меду пошукати.
І пішли вони й принесли лукно меду,
У медуші сховане князівській.
І звелів зробить щонайсолодшу ситу
І налити в кадіб.
І в другім колодязі так само.
І послав за печенігами він ранком.
І прийшли до печенігів і сказали горожани:
«Ви візьміть заложників до себе наших,
А від вас хай десять мужів підуть в город
І подивляться, що діється в нашому городі!»
І раділи дуже печеніги, думали, що хочуть
здатись,
І вибрали десять луччих мужів у граді
І послали їх у город роздивитись,
Що там робиться у городі у їхнім?
І прийшли печеніги у город, і сказали їм люди:
«Пощо губите себе? Хіба вам перестояти нас?
І хоч би ви десять літ стояли,
що нам можете зробити?

имѣемь бо кормьлю отъ
земля; аще ли не вѣруете, да видите своими очима». И приведоша я кь кладязю, идѣже цѣжь и почерпоша вѣдромъ льяху в ладкы, и взряху пред ними, яко вариша пред ними кисель; и поемьша и приведоша кь другому кладязю, и почерпоша сыты, и почаша ясти первое сами, потомъ же и Печенѣзѣ. И удивишася, рекоша: «не имуть сему вѣры наши князи, аще не ядять сами». И людье нальяша корчагу цѣжа и сыты отъ кладязя, и вдаша Печенѣгомъ; они же пришедше повѣдаша вся бывшая. И вариша кисель и яша князи Печенѣжьстии, и подивишася и поемше талия своя, а онѣхъ пустивше, и вьсташа отъ града и вь своя идоша.

Въ лѣто 6506. Въ лѣто 6507.

Въ лѣто 6508. Преставися Малъфридъ.

Въ се же лѣто преставився и Рогънѣдь, мати Ярославля.

Въ лѣто 6509. Преставився Изяславъ, отець Брячьславль, сынъ Володимѣръ.

Въ лѣто 6510.

Въ лѣто 6511. Преставися Всеславъ, сынъ Изяславль, внукъ Володимѣръ.

Въ лѣто 6512. Въ лѣто 6513. Въ лѣто 6514.

Въ лѣто 6515. Принесени святии вь святую Богородицю.

В лѣто 6516. Въ лѣто 6517. Въ лѣто 6518.

Въ лѣто 6519. Преставися царици Володимеряа Анна.

Въ лѣто 6520. Въ лѣто 6521.

Їжі нам земля дає доволі,
А коли не вірите, на власні очі гляньте!»
І привели їх до колодязя, де ціж був,
І черпали відром, і лили в ладки,
І зварили перед ними.
І, попоївши, привели до другого колодязя,
І, сити зачерпнувши, стали їсти
Спершу сами, а потім й печеніги.
І здивувалися вони, і так сказали:
«Не йнятимуть віри князі наші, якщо самі
не попробують».
І налили їм люди корягу ціжу і сити з колодязя
І дали печенігам.
І коли вони вернулись, то розповіли як було,
І зварили кисіль, і їли його князі печенізькі,
І дивувалися.
І забрали своїх заложників, а білгородських
відпустили,
І знялись і геть пішли в свій город.

В літо 6506 [998]. В літо 6507 [999].

В літо 6508 [1000] померла Малфрід. У це ж літо померла Рогнідь, мати Ярославова.

В літо 6509 [1001] помер Ізяслав, батько Брячислава, син Володимира.

В літо 6510 [1002].

В літо 6511 [1003] помер Всеслав, син Ізяслава, внук Володимирів.

В літо 6512 [1004]. В літо 6513 [1005]. В літо 6514 [1006].

В літо 6515 [1007] принесено святих у церкву святої Богородиці.

В літо 6516 [1008]. В літо 6517 [1009]. В літо 6518 [1010].

В літо 6519 [1011] померла Володимирова цариця Анна.

В літо 6520 [1012]. В літо 6521 [1013].

Въ лѣто 6522. Ярославу сущу въ Новѣгородѣ, и урокомъ дающю 2000 гривенъ отъ года до года Кыеву, а тысячю Новѣгородѣ гривенъ раздаваху: и тако даху вси посадницѣ Новьгородстии, а Ярославъ поча сего не даяти Кыеву отцю своему. И рче Володимиръ: «теребите путь и мосты мостите», хотяще бо ити на Ярослава, на сына своего, но разболѣся.

В лѣто 6523. Хотящю ити Володимѣру на Ярослава, Ярославъ же посла за море, и приведе Варягы, бояся отца своего; но Богъ не дасть дьяволу радости. Володимеру же разболѣвшюся, в се же время бяше у него Борисъ; а Печенѣгомъ идущимъ на Русь, и посла противу имъ Бориса, а самъ боляше велми, в ней же болести и скончася мѣсяца юля въ 15 день. Умре же Володимиръ, князь великый, на Берестовъмь, и потаиша и, бѣ бо Святополкъ в Кыевѣ. И нощью же межи клѣтми проимавъше помостъ, и ковърѣ опрятавши, и ужи свѣсиша и на землю, и възложивъша и на сани, и везоша, и поставиша вь святѣ [й] Богородиці в церкви, юже бѣ самъ создалъ. Се же увидѣвше людье, и снидошася бещисла и плакашася по немь, бояре акы заступника земли ихъ, убозии акы заступника и кормителя; и вложиша и вь гробѣ мраморяни, спрятавше тѣло его с плачемь великимъ, блаженаго князя. Се есть новы Костянтинъ великаго Рима, иже крестивъся самъ и люди своа: и тако сий створи подобьно ему. Аще бо бѣ преже в поганьствѣ и на сквѣрную похоть желая, но послѣди прилѣжа к покаянью, якоже вѣщаще Апостолъ: идеже умножися грѣхъ, ту изобильствуеть благодать. Аще бо прѣже в невѣжьствѣ етера быша сгрѣшения, послѣди же расыпашася покаяньемь и милостынями. Якоже глаголеть: в чемъ тя застану, в томъ ти и сужю, якоже Пророкъ глаголеть: живъ азъ Адана Господь, якоже не хощю смерти грѣшника, [но] якоже обратитися ему отъ пути своего и живу быти; обращениемь обратися отъ пути своего злаго. Мнози бо праведнии творяще и по правдѣ живуще,

В літо 6522 [1014]. Коли Ярослав був у Новгороді, згідно уроку давав він з року в рік дві тисячі гривен Києву, а тисячу гривен роздавав [дружині] в Новгороді. І так давали всі посадники новгородські. А Ярослав почав цього не давати Києву, батькові своєму. І сказав Володимир: «Розчищайте дорогу і мости мостіть»,— бо хотів іти на Ярослава, сина свого, та розхворівся.

Року 6523 [1015]. Хотів іти Володимир на Ярослава, Ярослав же послав за море і привів варягів, боячись батька свого. Але Бог не дав дияволу радості. Володимир розхворівся, в той час у нього був [син його] Борис, а печеніги пішли походом на Русь. Володимир послав супроти них Бориса, а сам розхворівся ще дужче. Від цієї хворості і помер в липні місяці, у п'ятнадцятий день. Помер же Володимир, великий князь, на Берестові, і смерть його приховали, бо був у Києві Святополк. І вночі розібрали поміст між клітями, і в килим загорнули, і рідні спустили на землю його, і на сани возложили його, і повезли, і поставили його в [церкві] святої Богородиці, яку він сам і збудував. Та люди довідалися про це, зійшлися без ліку і плакали за ним: бояри як за заступником землі їхньої, а бідні як за своїм заступником і кормильцем. І поклали його в гріб мармуровий, і поховали тіло його, блаженного князя, з плачем великим.

Це новий Костянтин великого Рима, що охрестився сам і людей своїх [охрестив]. Так і Володимир зробив подібно йому. Якщо раніше був у поганстві і хтивих насолод бажав, то потім великих успіхів зажив у покаянні за заповідями апостольськими: «Де умножався гріх, там ряснітиме благодать». Бо коли раніше у невігластві деколи було согрішав, то пізніше розсипався покаяннями і милостинями. Як сказано: «У чому тебе застану, в тому тебе і судитиму». Як говорить пророк: «Живий я, Аданай Господь, бо не хочу смерті грішника». Але як зійти йому із шляху свого і живим залишитися? Хрещенням повернешся із шляху свого гріховного. Бо багато праведників, що по правді живуть

и кь смерти совращаються правого пути и погыбають; а друзии развращено пребывають, и кь смерти вьспомянуться, и покаяньемь добрымъ очистять грѣхи. Якоже Пророкъ глаголеть: праведный не возможе спастися въ день грѣха его. Егда рекуть правѣдному: живъ будеши, сьи же уповаеть правдою своею, ти сотворить безаконье, вся правда его не въспомянеться в неправдѣ его, юже створи, и в ней умреть. И егда рекуть нечестивому: смертию умреши, ти обратиться отъ пути своего, и створить судъ и правду, и заимъ судъ лъжю отдаеть, и въсхищение възвратить, вси грѣси его, яже сгрѣшилъ есть, не помянеться, яко судъ и правду створилъ есть, и живъ будеть в нихъ; комужьдо васъ сужю по пути его, доме Израилевъ! Сый же умеръ во исповѣдании добрьмь, покааньемъ расыпа грѣхы своя, милостынями, иже есть паче всего добрѣй. Милости бо хощю а не жертвѣ. Милостыня бо есть всего луче и вышьше, възводящи до самаго небеси предъ Богъ. Якоже ангелъ Корнильеви рече: молитвы твоя и милостыня твоя взийдоша в память предъ Богомъ. Дивно есть се, колико добра створи Руской земли, крестивь ю. Мы же, крестьяни суще, не вьздаемь почестья противу оного възданью. Аще бы онъ не крестилъ насъ, то и нынѣ быхомъ былѣ въ прельсти дьяволѣ, якоже и прародители наши погибнуша. Да аще быхомъ и мы потщание и молбы приносити к Богу за нь, въ день преставления его, видя бы Богъ тщание наше къ нему, прославилъ бы и: намъ бо достоить Бога молити за нь, понеже тѣмь Бога познахомъ. Нъ дай ти Господь по сердцю твоему, и вся прошения твоя исполни, егоже желаше царства небеснаго; даждь ти Господь вѣнѣць с правѣдными, в пищи райстий весельи ликъствованье сь Аврамомъ и с прочими патрѣархы; якоже Соломонъ рче: умершю правѣдному, не погибнеть упованье. Сь бо в память держать Рустии людье, поминающе святое крещение, и прославляюще Бога вь молитвахъ и вь пѣснѣхъ и въ псалмихъ, поюще Господеви новии людье, просвѣщени

і роблять, перед смертю збиваються правдивого шляху і гинуть. А інші в розпутстві живуть, а перед смертю одумуються і покаянням добрим від гріхів очищаються. Як каже пророк: «Праведний не зможе врятуватися в день согрішіння». Коли кажуть праведному: «Живий будеш»,— то він повірить у правдивість свою і зробить тобі беззаконня, і вся правда його загине в неправді його, яку вчинив, і в ній помре. І коли кажуть нечестивому: «Смертю помреш»,— то він відійде з шляху свого, і вчинить суд і правду, і те, що брав у борг і обманом, суд простить, і захоплене поверне, всі гріхи його, що грішив, не пом'януться, оскільки суд і правду вчинив сам і жити буде в них. Кожному з вас присуджу дорогу його, доме Ізраїлів! Володимир же помер у сповіданні доброму, покаянням і милостинями розвіяв гріхи свої, що понад усе добре. «Милості бо хочу, а не жертв». Милостиня бо всього найлучче і найвище, бо возводить до небес перед самого Бога. Як то ангел Корнилові сказав: «Молитви твої і милостині твої зійдуть у пам'ять Богові». Подиву гідно, скільки добра зробив він Руській землі, хрестивши її. Ми ж, ставши християнами, не воздаємо йому почестей, рівних його заслугам. Бо коли б не охрестив нас, то і нині були б в омані диявольській, в якій і прародичі наші загинули. І коли б ми мали старання і молитву за нього приносили Богу в день смерті його, Бог би побачив нашу ревність до нього і прославив би його: адже нам належить молити за нього Бога, оскільки завдяки йому пізнали ми Бога. Нехай же Господь воздасть тобі за бажанням твоїм, і всі прохання твої здійснить, зокрема про царство небесне, якого бажав. Дасть тобі Господь вінець з праведними, змогу насолоджуватись райськими яствами і веселитися з Авраамом та іншими патріархами, як сказав Соломон: «Померлому праведнику не вмирає надія». Ось чому й бережуть пам'ять [про Володимира] руськії люди, згадуючи святе хрещення, і прославляють Бога в молитвах; і в піснях, і в псалмах співають Господеві новії люди, просвіщенні

Духомъ Святымь, чающе надежда великаго Бога Спаса нашего Ісуса Христа, въздати комуждо противу трудомъ неизреченьную радость, юже буди улучити всимъ крестьяномъ.

Святополкъ же сѣде в Киевѣ по отци своемь, и созва Кыяны, и нача имѣние имь даяти; а они примаху, и не бѣ сердце ихъ с нимъ, яко братья ихъ быша с Борисомъ. Борису же возвратившюся с войны, не обрѣтшю Печенѣгъ, вѣсть приде ему: «яко отець ти умерлъ». И плакася по отци велми, любимь бо бѣ отцемь паче всихъ; и ста на Алтѣ пришедъ. Рѣша ему дружина отня: «се дружина у тебе отня и вои: поиди, сяди в Кыевѣ на столѣ отнѣ». Онъ же рче: «не буди то мнѣ възняти рукы на брата на старѣйшаго; аще отець ми умре, то сей ми будеть вь отца мѣсто». И се слышавше вои, и разидошася отъ него. Борисъ же стояше съ отрокы своими. Святополкъ же исполнися, Каиновъ смыслъ примъ, посылая к Борису, глаголя: «яко с тобою хощю любовь имѣти, и к отню ти придамъ», льстя под нимъ, како бы погубити. Святополкъ же приде нощью к Вышегороду, и отай призва Путщю и Вышегородьскыя боярьцѣ, и рче имъ: «прияете ли мнѣ всимъ сердцемь?» И рче Путьша: «можетъ головы своѣ съ Вышегородци положити». Онъ же рче имъ: «не повѣдите никомуже, шедше убийте брата моего Бориса». Они же вьскорѣ обѣщашася ему створити се. О сяковыхъ бо Соломонъ рче: скоры суть бес правды прольяти кровь; сбирають собѣ злая, ти бо обѣщаються крови; сихъ путье суть скончевающе безаконие, нечестиемь бо свою душю емлють. Послании же придоша [на Алту] нощью, и подъступиша ближе, и слышаша блаженаго Бориса поюща заутренюю; повѣдаша бо ему: «яко хотять тя погубити». И вьставъ нача пѣти, глаголя: Господи! что ся умножишася стужающии ми? вьстають на мя мнози. Пакы: яко стрѣлы твоя уньзоша во мнѣ, яко азъ на раны готовъ и болѣзни моя предо мною есть. И пакы глаголаше: Господи! услыши молитву мою, и не вниди в судъ с рабомъ твоимь, яко не

Духом Святим, сподіваючись надії великого Бога, Спаса нашого Ісуса Христа, який воздасть кожному за труди його невимовну радість, яку належить одержати всім християнам.

Святополк же сів у Києві після батька свого, і скликав киян, і став давати їм різні добра. І вони приймали, але серця їхні не були з ним, а з братом його, їхні серця були з Борисом. Коли Борис повертався з походу, не знайшовши печенігів, вість прийшла до нього: «Батько у тебе помер». І гірко плакав за батьком, бо любив його батько більше за всіх. І зупинився, дійшовши до Альти. Сказала йому батьківська дружина: «Дружина ця у тебе і вої — батькові: піди і сядь у Києві на батьківському столі». Він же сказав: «Не підніму руки на брата свого старшого. Якщо батько в мене помер, то цей мені буде замість батька». І коли вої почули це, то розійшлися від нього. Борис же стояв зі своїми отроками. Святополк же намислив Каїнову справу і послав сказати Борисові: «Хочу з тобою любов мати, і до того, що батько дав, ще додам». А сам брехав йому, думаючи, як його згубити. Святополк же вночі прийшов до Вишгорода і таємно покликав Путшу і вишгородських.бояр і запитав їх: «Чи віддані мені всім серцем?» І сказав Путша: «Можемо голови свої з вишгородцями покласти [за тебе]». Він же сказав їм: «Не кажучи нікому й нічого, підіть і вбийте брата мого Бориса...» Вони ж пообіцяли йому негайно це виконать. Про таких Соломон сказав: «Швидкі підступно кров пролити. Збирають у злі собі подібних, а ті беруть обіцянку кров пролити. Такий шлях тих, що чинять беззаконня, бо безчестям душу свою виймають». Послані ж прийшли на Альту вночі, і коли підійшли ближче, то почули, що блаженний Борис співає заутреню, бо сповістили йому: «Хочуть убити тебе». І, вставши, почав співати, примовляючи: «Господи! За що умножаєш ворогів мені? Багато стає проти мене». І ще: «Неначе стріли твої ввігналися в мене, та я до ран готовий і скорбота моя переді мною». І ще говорив: «Господи! Вислухай молитву мою і не вступай в суд із рабом твоїм, бо ніхто з живих не

оправдится предъ тобою всякъ живы, яко погна врагъ душю мою. И кончавь ексапсалмы, и видивь, яко послании суть погубить его, и нача пѣти псалътырь, глаголя: яко [обидоша мя] унци тучни, и сборъ злобныхъ осѣде мя. Господи Боже мой, на тя уповахъ, и спаси мя и отъ всихъ гонящихъ избави мя. Посемъ же нача канунъ пѣти; тако вь заутрьню помолися, зря на икону, глаголя на образъ Владычень: «Господи Ісусе Христе, иже симь образомъ явися на земли спасения ради нашего, изволивый своею волею пригвоздити руци свои на крестѣ, и приемь страсть грѣхъ ради нашихъ, тако и мене сподоби прияти страсть; се же не отъ противныхъ приимаю, но отъ брата своего, и не створи ему, Господи, в семь грѣха». И помолившюся ему, и възлеже на одрѣ своемь. И се нападоша на нь, акы звѣрье дивии около шатра, и насунуша и копьи, и прободоша Бориса, и слугу его, падша на немь, прободоша с нимь; бѣ бо сьи любимъ Борисомъ. Бяше бо отрокъ съ родомъ Угринъ, именемъ Георгий, егоже любляше повелику Борисъ, бѣ бо възложи на нь гривьну злату, в нейже престояше ему; избиша же отрокы многы Борисовы. Георгиеви же не могуще сняти вборзѣ гривны сь шѣи, и усѣкънуша главу его, и тако сняша гривну ту, а главу отвѣргъше прочь; тѣмже не обрѣтоша послѣже тѣла его вь трупьи. Бориса же убивше оканьнии, увѣрѣвше и в шатеръ, и възложиша и на кола, повезоша и, еще дышющу ему. И увидивьше се оканьный Святополкъ, и яко еще ему дышющу, и посла два Варяга приконьчевати его. Онѣма же пришедшима и видившима, яко еще ему живу сущю, и единъ ею извлекъ мечь и проньзе ю кь сердцю». И тако скончася блаженый Борисъ, приимь вѣнѣць отъ Христа Бога с правѣдными, причтеся сь пророкы и съ апостолы, и с лики мученикы въдворяяся, Авраму на лонѣ почивая, видя неизречьньную радость, вьспѣвая съ ангелы и веселяся с ликы святыхъ. И положиша тѣло его, принесоша и отай. Вышегороду, вь церкви святаго Василия. Оканьнии же убийци придоша кь Святополку, аки хвалу имуще, безаконьници. Суть же имена симъ законопреступникомъ:

Путьша, Талець, Еловичь,

оправдається перед тобою, бо переслідує ворог душу мою». І закінчив ексапсалми, і побачив, що прислані прийшли убити його, і почав співати псалтир, промовляючи: «Наче оточили мене тельці жирнії, і скопище злих обступило мене. Господи Боже мій, на тебе уповаю і спаси мене і від всіх насильників заступи мене». Потім почав співати канон. Так помолився в заутреню і сказав, дивлячись на ікону, на образ Владики: «Господи Ісусе Христе, що в цьому образі явився на землі спасіння ради нашого, власною волею дав прибити руки свої на хресті і прийняв страждання за гріхи наші. Так і мене сподоби прийняти страждання. Не від ворогів їх приймаю, а від брата свого, і не став йому, Господи, це за гріх». І помолившись йому, возліг на постіль свою. І тут напали на нього як звірі дикі біля шатра, і просунули в нього списи, і прохромили Бориса, і слугу його, що прикрив тілом, прохромили з ним. Любив його Борис. Був той отрок родом угрин, на ймення Георгій. Дуже любив його Борис, бо возложив на нього гривну золоту, в якій він і служив йому. Перебили вони багато отроків Борисових. У Георгія ж не могли швидко зняти із шиї гривну, і відсікли голову його, і так зняли гривну ту, а голову відкинули геть. Тому опісля не знайшли тіла його серед трупів. Коли вбили Бориса, закрутили його окаянні в шатро, і поклали на повіз, і повезли його, а він ще дихав. І побачив це окаянний Святополк, що Борис ще дихає, і послав двох варягів прикінчити його. Коли вони прийшли і побачили, що він ще живий, то один із них видобув меч і ввігнав його в серце. І так помер блаженний Борис, прийнявши вінець від Христа Бога з праведниками, порівнявшись з пророками і апостолами, поселившись із сонмом мучеників почивати на лоні Авраамовому, споглядати несказанну радість, співати з ангелами і веселитися зі святими. І поклали тіло його, яке тайно принесли до Вишгорода, в церкві святого Василія. А ті окаянні вбивці прийшли до Святополка, неначе похвалу заслужили, беззаконники. Імена ж цих законопереступників Путша, Талець, Єлович,

Ляшько; отець же ихъ Сотона. Сици бо слугы бѣси бывають; бѣси бо на зло посылаеми бывають, а ангели на благое. Ангелъ бо человѣку зла не створяеть, но благое мыслить ему всегда, пакы же крестьяномъ помогають, и заступають отъ супротивнаго врага; а бѣси на злое всегда ловять, завидяще ему, понеже видять человѣка Богомъ почьщена, и завидяще ему, и на зло слеми скори суть. Рче бо: кто идеть прелестить Ахава? И рче бѣсъ: се азъ иду. Золъ человѣкъ тщиться на злое, не хужь есть бѣса; бѣси бо бояться Бога, а золъ человѣкъ ни Бога ся боить, ни человѣкъ стыдиться; бѣси бо креста Господня бояться, а золъ человѣкъ ни креста боиться. Тѣмъже и Давидъ глаголаще: аще воистину убо право глаголете, право судите, сынове человѣчьстии; ибо вь сердци дѣлаете безаконие на земли, неправду рукы ваша сплѣтають; учюжени быша грѣшници отъ ложеснъ, заблудиша отъ чрева, глаголюща лжю; ярость ихъ по образу змиину.

Святополкъ же оканьный помысли в себѣ, рекъ: уже убихъ Бориса; а еще како бы убити Глѣба?» И приимъ смысль Каиновъ, с лестью посла кь Глѣбу, глаголя сице: «пойти вборьзѣ, отець тя зоветь, не здоровить бо велми». Глѣбъ же всѣдъ на конь, поиде с маломъ дружины, бѣ бо послушливъ отцю. И пришедшю ему на Волгу, на полѣ потъчеся конь вь рвѣ, и наломи ему ногу мало, и приде ко Смоленьску, и поиде отъ Смоленьска, яко зрѣима, и ста на Смядинѣ в корабли. Въ се время пришла бѣ вѣсть отъ Передьславы кь Ярославу о отни смерти, и посла Ярославъ кь Глѣбу, глаголя: «не ходи; отець ти умерлъ, а брать ти убитъ отъ Святополка». И се слышавъ Глѣбъ, вьспи велми сь слезами, и плачася по отци, паче же и по братѣ, и нача молитися со слезами, глаголя: «увы мнѣ, Господи! луче бы мнѣ умрети с братомь, нежели жити вь свѣтѣ семь прелестнемъ; аще бо быхъ видѣлъ, брате, лице твое ангелское, умерлъ быхъ с тобою. Нынѣ же, что ради остахъ азъ единъ? кде

Ляшко, а батько їхній — Сатана. Бо такі слугами бісівськими бувають, адже біси на зле посилаються, а ангели — на добре. Ангели-бо чоловікові зла не роблять, а добра йому завжди бажають, а особливо християнам помагають і захищають від супротивного ворога, а біси на зле завжди ловлять, заздрять чоловікові, оскільки бачать його Богом пошанованим і заздрять йому, а коли їх на зле посилають — швидкі на виконання. Питає ж: «Хто піде спокусить Ахава?» І біс відповідає: «Це я піду». Злий чоловік старається на зле не гірше біса. Біси хоч Бога бояться, а злий чоловік ні Бога не боїться, ні людей не стидається. Біси хоч хреста господнього бояться, а злий чоловік і хреста не боїться. Про таких і Давид говорить: «Чи справді справедливо говорите, чи по правді судите, сини людськії, бо творите в серці беззаконня на землі, бо неправду руки ваші сплітають. Почавши від матернього лона, відступили беззаконники: блукають брехуни, як тільки зродила їх мати. Лють їхня подібна отруті зміїній».

Святополк же окаянний став думати про себе, міркуючи так: «Оце вже убив Бориса, а як би ще убити й Гліба?» І надумав каїнове діло, послав до Гліба таку брехню сказати: «Приїжджай якнайшвидше, батько тебе кличе, дуже хворий він». Гліб же сів на коня і пішов із малою дружиною, бо був слухняний у батька. І коли він прийшов на Волгу, то в полі спіткнувся кінь його об рів і трохи пошкодив йому ногу. І прийшов до Смоленська, і пішов від Смоленська, і недалеко від нього на Смядині став у кораблі. У цей час прийшла звістка від Передслави до Ярослава про батькову смерть. І послав Ярослав сказати Глібові: «Не йди, батько твій помер, а брата убив Святополк». І коли почув це Гліб, то дуже голосив у сльозах і плакав за батьком, а ще більше за братом, і почав молитися в сльозах, примовляючи: «О горе мені, Господи! Лучче б мені померти з братом, аніж жити в цьому світі підступному. Якби був побачив, брате, лице твоє ангельське, помер би з тобою. А тепер чого ради я залишився один? Де

суть словеса твоя, яже глаголаше ко мнѣ, брате мой любимый? нынѣ уже не услышю тихаго твоего наказания. Да аще еси получилъ дерзновение у Бога, молися о мнѣ, да и азъ быхъ ту же приялъ смерть; луче бы ми с тобою умрети, нежели въ свѣтѣ семь прельстиемъ жити». И сице ему молящюся сь слезами, и внезапу придоша послании отъ Святополка на погубленье Глѣба, и ту абье послании яша корабль Глѣбовъ, и обнажиша оружья. И отроци Глѣбовы уныша. Оканьный же Горясѣръ повелѣ вборзѣ зарѣзати Глѣба; поваръ же Глѣбовъ, именемь Торчинъ, выньзь ножь зарѣза Глѣба. Аки ягня непорочно на жерьтву Богови, вь воню благоуханиия, жерьтва словесная, и прія вѣнѣць, вшедъ въ небесныя обители, и узрѣ желаемаго брата своего, и радовашеся с нимь неизреченьною радостью, юже улучиста братолюбьемь своимь. Се коль добро и коль красно, еже жити братома вкупѣ! А оканни же възвратишася вьспять, якоже рче Давидъ: възвратишася грѣшници въ адъ. И пакы: оружье изьвлѣкоша грѣшници, и напрягоша лукы своя истрѣляти нища и убога, заклати правыя сердцемь; и оружье ихъ внидe вь сердца ихъ, и луци ихъ скрушаться; яко грѣшници погибнуть, изъщезающе яко дымъ погибьнуть. Онѣмъ же пришедшимъ, повѣдающимъ Святополку: «яко створихомъ повелѣное тобою». Онъ же се слыша, и възвеселися сердце его болма, и не вѣды Давида глаголюща: что ся хвалиши о злобѣ, сильнѣ? и безаконье умысли языкъ твой, яко бритва изострена створилъ есть лесть; възлюбилъ еси злобу паче благостыня, неправду неже глаголати правду; возлюбилъ еси вся глаголы потопныя, языкъ льстивъ; сего ради Богъ раздрушить тя до конца, и вьстерьгнеть тя отъ села твоего, и корень твой отъ земля живущихъ; якоже и Соломонъ рече: азъ вашей погибели посмѣюся, порадую же ся внегда грядеть на вы пагуба; тѣмъже снѣдять своего пути плоды, и своея нечести насытяться. Глѣбу же убьену и повѣржену бывшю на брезѣ межю двѣма кладома, посемъ же вземше и везоша и, и положиша у брата своего Бориса у церкви святаго Василья. Совокуплен

слова твої, що говорив мені, брате мій любимий? Тепер уже не почую тихого твого напучення. І якщо ти маєш можливість просить у Бога, то помолися за мене, щоб і я ту ж смерть прийняв. Лучче б мені з тобою померти, аніж у світі цьому підступному жити». І коли він молився в сльозах, несподівано з'явилися послані Святополком на вбивство Гліба. І тут несподівано послані захопили Глібів корабель і оголили оружжя. І отроки Глібові занепали духом. Окаянний же Горясир звелів негайно зарізати Гліба, а кухар Глібів, на йменння Торчин, ввігнав ніж і зарізав Гліба, як непорочне ягня в жертву Богові. Замість духмяного фіміаму — жертва людська. І прийняв вінець [царства небесного], і ввійшов у небесні обителі, і побачив жаданого брата свого, і радів із ним несказанною радістю, якої досяг братолюбством своїм. Як добре і як красно, що житимуть брати разом! А окаянні ж повернулися назад, як рече Давид: «Повернуться грішники в пекло». І ще: «Оружжя вийняли безбожники і напнули луки свої стріляти в нужденних і вбогих, вбивати щирих серцем. І оружжя ввійде в серця їхні, і луки їхні потрощаться, і загинуть грішники, і щезнуть, як щезає дим».

Вони ж, окаянні, повернулися і звістили Святополкові: «Зробили, що ти повелів». Він же, коли почув це, розвеселився серцем ще більше, не відаючи, що Давид сказав: «Чого хвалишся злодійством, сильний? І беззаконня замишляє язик твій, що гострий як бритва, вчинив обман». Возлюбив ти злобу більше, ніж благодіяння, говорити неправду більше, ніж правду, возлюбив ти язиком брехливим всі слова згубні: через це Бог знищить тебе вщент, і відторгне тебе від села твого, і корінь твій від землі живущих, про що і Соломон рече: «Я з вашої погибелі посміюся і радітиму, як найде згуба на вас. За це їстимуть плоди вчинків своїх і переситяться нечистями своїми».

Гліб же був убитий і кинутий на березі між двома колодами. Після цього взяли його, і повезли, і поклали поруч брата Бориса у церкві святого Василія. І поєдналися

тѣлома, паче же и душама, у Владыкы всихъ Царя пребывающа, в радости бесконѣчнѣй, и вь свѣтѣ неизреченьнемь, подающа ицѣления дары Руськой землѣ, инѣмь приходящимъ правою вѣрою даета ицѣление: хромымъ ходити, слѣпымъ прозрѣние, болящимъ цѣлбы, окованымъ раздрѣшение, печалнымъ утѣху, напастьнымъ избавление; и еста заступника Руськой земли, и свѣтѣлника сияюща выну и молящися выну ко Владыци о своихъ людехъ. Тѣмже и мы долъжни есме хвалити достойно страстотерпца Христова, молящеся прилѣжно к нима, рекуще: радуйтася, страстотерпца Христова, заступьника Руськой земли, еже ицѣление подаета приходящимъ к вамъ вѣрою и любовью. Радуйтася, небесьная жителя, вь плоти ангела быста, единомыслено служителя, вьрьста единообразна, святымь единодушьна; тѣмъ стражющимь всимъ исцѣление подаета. Радуйтеся, Борисе и Глѣбе богомудрая, яко потока точита отъ кладязя водъ живоносныя; исцѣления истѣкають вѣрнымъ людемъ на ицѣление. Радуйтася, луча свѣтозарная, и явистася яко свѣтилѣ озаряюща всю землю Рускую, всегда тму отгоняща, являющася вѣрою неуклоньною. Радуйтася, недрѣманьная ока, стяжавша душа на свѣршение, Божиихъ святыхъ заповѣдий приимша вь сердци своемь, блаженая. Радуйтася, брата вкупѣ, в мѣстѣхъ златозарныхъ, в селѣхъ небесныхъ, и вь славѣ неувядающей, еяже по достоянию сподобистася. Радуйтеся, Божьими свѣтлостьми явѣ облистаеми, всего мира обьходита, бѣсы отгоняюща, недугъ ицѣляюща, свѣтелъника предобрая и заступника теплая, суща сь Богомъ, блажеными лучами ражьждизаеми выну, добля страстьника, душа просвѣщающа вѣрнымъ людемь: възвысила бо есть ваю свѣтоносная небеса любы, тѣмь красныхъ всихъ наслѣодоваста вь небеснемь житьи, славу, и райскую пищю, свѣтъ разумный, и красная радости. Радуйтася, яко напаяющиа сердца, горести и болезнемь отгоняща, страсти злыя ицѣляюща, каплями кровными святыми очервивьша багряницю, преславная; ту же красно носяща, съ Христомь царствуете всегда, молящеся за но-

вони тілами, а ще більше — душами, перебуваючи у Владики Царя всіх у радощах безкінечних і в світі несказанному, подаючи дари цілющі Руській землі, іншим приходжим праведною вірою даючи зцілення: кривим — ходити, сліпим — прозріння, хворим — одужання, закутим — звільнення, засмученим — утіху, занапащеним — визволення. Заступники вони Руської землі і світильники, вічно сяючі і в молитвах про своїх людей до Владики. Ось тому і ми маємо гідно восхвалять страстотерпців Христових, молячись старанно до них, промовлючи: «Радуйтеся, страстотерпці Христові, заступники Руської землі, що зцілення подаєте тим, хто приходить до вас, вірою і любов'ю. Радуйтеся, небеснії жителі, в плоті ангелів перебуваючі, однодумні служителі Богу, пара одностайна, святим єдинодушна,— тому і подаєте зцілення всім стражддущим. Радуйтеся, Борисе і Глібе богомудрі! Ви виливаєтесь як потоки із джерела цілющих вод живодайних, що витікають для зцілення вірних людей. Радуйтеся, промені світосяйні, і з'являйтеся як світила, що осявають всю землю Руськую, завжди тьму відганяючи і з'являючи віру неухильну. Радуйтеся, очі недріманні! Душі свої ви схилили на звершення божих святих заповідей і прийняли їх в серця свої, о блаженні! Радуйтеся, брати, разом перебуваючи в місцях злотосяйних, у селах небесних і в славі нев'янучій, якої гідно заслужили. Радуйтеся, божественним світлом для всіх осіянні! Ви весь світ обійшли, бісів відганяючи, від хвороб ізціляючи, світильники предобрі і заступники теплі, біля Бога сущі, блаженним промінням вічно осяяні, мужні страстотерпці, просвітники душ вірним людям. Звеличила вас світлоносна небесна любов, через неї успадкували ви всю красу небесного життя, славу і райські яства, світ розуму і красну радість. Радуйтеся, що напуваєте серця, горе і хвороби відганяєте, злі страждання ізціляєте; краплями крові святої окровавили багряниці преславнії, красно носячи їх, з Христом завжди царствуєте, молячись за но-

выя люди христьянскыя и сродьникы своя, земля Руская благословися ваю кровью; и мощьми положениемь въ церкви, духомъ божественѣ просвѣщаете, в нейже с мученикы яко мученика за люди своя молита. Радуеться церквы, свѣтозарное солнце стажавши, вьсходъ всегда просвѣщаеть вь страданьи, вь славу ваю, мученикомъ. Радуйтася, свѣтлѣи звѣздѣ, заутра вьсходящи. Ново христолюбивая заступника наша страстотерпца! покорита поганыя подъ нозѣ княземь нашимъ, молящася ко Владыцѣ и Богу нашему и мирьно пребывати вь совокупьлении и вь зравьи, избавляюща отъ усобныя рати и отъ пронырства дьявола. Сподобита же и насъ, поющихъ и почитающихъ ваю честное торжество, вь вся вѣкы до скончания.

Святополкъ же оканьный злый уби Святослава, пославь кь горѣ Угорьской, бѣжащу ему вь Угры; и нача помышляти: «яко избью всю братью свою, и приму власть Рускую единъ». Помысли высокоумьемь своимь, а не вѣды, яко даеть [Богъ] власть, емуже хощеть; поставляеть царя и князя Вышьний, [емуже хощеть] дасть. Аще бо кая земля управиться предъ Богомъ, поставляеть царя и князя правѣдна, любяща судъ и правду, и властемъ устраяеть судью правяща судъ. Аще бо князи правдиви бывають на земли, то много отдаються согрѣшения; аще ли зли и лукави бывають, то болшее зло наводить Богъ на землю ту, понеже глава есть земли то; тако бо Исая рече: согрѣшиша отъ главы и до ногу, [еже] есть отъ царя и до простыхъ людий. Лютѣ бо граду тому, в немже князь унъ, любя вино пити со гусльми и сь младыми свѣтникы. Сяковыя Богъ даеть за грѣхы, а старыя мудрыя отъемлеть, якоже Исая глаголеть: отъиметь Господь отъ Ерусалима крѣпость и крѣпкаго исполина, и человѣка храбра, и судью, и пророка, и смирена старца, и дивна свѣтника, и мудра хытрѣца, разумьна послушника; и поставьлю уношю князя имъ, и ругателя имъ обладающа ими.

Святополкъ же оканьны нача княжити в Кыевѣ. И созвавъ люди, нача даяти овѣмь корьзна, а другимъ кунами, и раздая множьство. Ярославу же не вѣдущю отни смерти,

вих людей християнських — співвітчизників своїх. Земля Руська благословилася кров'ю вашою і мощами, покладеними в церкві; духом божественним її просвіщаєте, у ній же з мучениками, як мученики, за людей своїх молитесь. Радується церква, святосяйне сонце здобувши, завжди схід просвіщає в стражданні на вашу славу, мученики. Радуйтеся, світлії зорі, що ранком сходите! Нові христолюбиві заступники, наші страстотерпці! Покоріть поганих під ноги князям нашим, воздаючи молитви Владиці Богові нашому, щоб жили вони в мирі, в єдності і в здоров'ї, убережіть їх від міжусобних воєн і від підступів диявола. Сподобайте ж і нас, що хвалу вам співають і вшановують ваше славне торжество, в усі віки і до кінця світу.

Святополк же окаянний і злий убив Святослава, пославши до гір Угорських, коли той тікав в Угри, і став думать: «Коли переб'ю всіх братів своїх, буду один володіть Руською землею». Так розмишляв він у зарозумілості своїй, а не знав, що Бог дає владу кому хоче, настановляє царя і князя Всевишній тому, кому хоче дати. Коли якусь землю уподобає Бог, то настановляє їй царя і князя праведного, що любить суд і правду, і право заводить через суддю, який чинить суд. Коли ж правдиві князі на землі, то багато гріхів прощається землі тій, а коли злі і лукаві бувають, то ще більше зло наводить Бог на землю ту, оскільки є главою землі тієї. Так і Ісайя говорить: «Согрішили від голови до ніг», тобто від царя і до простих людей. «Горе бо тому граду, в якому князь юний» любить пити вино під гуслі з молодими радниками. Таких Бог дає за гріхи, а старих і мудрих відбирає, як сказав Ісайя: «Відбере Господь від Ієрусалима міць, і міцного богатиря, і хороброго чоловіка, і суддю, і пророка, і смиренного старця, і дивного радника, і мудрого хитруна, і пророчистого словом. І поставлю юного князя їм, і хулителя поставлю володіть ними».

Святополк же окаянний почав княжити в Києві. Скликав людей і став роздавати кому одяг, а другим грішми, і роздав безліч. Ярослав же не знав про смерть батька.

Варязи бяху мнози у Ярослава, и насилье творяху. Новгородьцемь. И вьставше на нь Новгородьци, избиша Варягы вь дворѣхъ Пронихъ, и разгнѣвася Ярославъ, и шедъ на Рокъмъ, и сѣдѣ вь дворѣ; и пославъ к Новьгородьцемь, и рече: «уже мнѣ сихъ не кресити». И позва къ собѣ нарочитая мужа, иже бяху исьсѣкли Варяги; и облъсти ихъ и исѣче [1000]. В ту же нощь приде ему вѣсть ис Кыева отъ сестры его Передьславы: «отець ти умерлъ, а Святополкъ сѣдить в Киевѣ, пославъ уби Бориса и Глѣба, а ты блюдися сего повелику». И се слышавъ Ярославъ, печаленъ бысть по отци, и по брату, и о дружинѣ; заутра же собравъ избытокъ Новгородцевь, и рече Ярославъ: «о любимая дружино, юже избихъ вчера, а нынѣ быша надобѣ». И утре слезъ, и рече имъ на вѣчѣ: «отець мой умерлъ, а Святополкъ сѣдить в Кыевѣ, избивая братью свою». И рѣша Новгородьцѣ: «аще, княже, братья наша исѣченѣ суть, можемъ по тобѣ бороти». И собра Ярославъ Варягъ тысящю, а прочихъ вой 40 тысящь, и поиде на Святополка, нарекъ Бога, рекъ: «не азъ почахъ избивать братью, но онъ; да будеть Богъ отместьникъ крови братьи моея, зане без вины пролья кровь Борисову и Глѣбову праведною: еда и мнѣ си же створить? но суди ми, Господи, по правдѣ, да скончаеться злоба грѣшнаго». И поиде на Святополка; слышавъ же се Святополкъ идуща Ярослава, и пристрои бещисла вои, Руси и Печенѣгъ, и изиде противу Любчю, обонъ полъ Днѣпра, и Ярославъ об сюду.

В лѣто 6524. Приде Ярославъ на Святополка, и сташа противу оба полъ Днѣпра, и не смѣяху ни си на они наити, и ни тѣи на сихъ, и стояла за 3 мѣсяцѣ противу собѣ. И воевода нача Святополчь, яздя възлѣ берег, укаряти Новгородци, глаголя: «что приидосте с хромьцемь симь, а вы плотници суще? а приставимъ вы хоромъ рубить нашихъ».

Варягів багато було в Ярослава, і насильство чинили новгородцям. І повстали на них новгородці, і перебили варягів на дворах Проніх. І розгнівався Ярослав, і пішов у Ракомо, і сидів у дворі. І послав до новгородців, і сказав: «Уже мені цих не воскресити». І покликав до себе кращих мужів, які посікли варягів, і, обдуривши їх, посік [100]. Тої ж ночі прийшла йому звістка із Києва від сестри його Передслави: «Батько помер твій, а Святополк сидить у Києві, послав убити Бориса і Гліба, а ти бережися його дуже». І коли це почув Ярослав, туга охопила його за батьком, і за братом, і за дружиною. Другого дня зібрав решток новгородців і сказав Ярослав: «О люба дружино, яку я вчора побив, а нині мені потрібна». І втер сльози, і сказав їм на вічі: «Батько мій помер, а Святополк сидить в Києві, убиває братів своїх». І сказали новгородці: «Хоча, княже, і посічені браття наші, можемо за тебе боротися». І зібрав Ярослав тисячу варягів, а других воїв сорок тисяч, і пішов на Святополка, покликавши Бога [в свідки своєї правди], сказав: «Не я почав убивати братів, а він, хай буде Бог месником за кров братів моїх, тому що без вини пролив Борисову і Глібову праведну кров, мабуть, і мені те саме зробить? Розсуди мене, Господи, по правді, і хай скінчаться злочини грішника». І пішов на Святополка. Почув про це Святополк, що Ярослав іде, і зібрав воїв силу-силенну — русів і печенігів,— і вийшов супроти нього до Любеча на той берег Дніпра, а Ярослав був на цьому.

В літо 6524 [1016] прийшов Ярослав на Святополка.

І стали з обох боків Дніпра,
І не зважувались напасти ні ці на тих, ні ті
на цих.
І стояли так три місяці один проти другого.
І почав воєвода Святополків роз'їжджати
вздовж берега,
І докоряти новгородцям словами:
«Чого прийшли з отим кульгавим, ви ж теслі?
От і заставимо вас хороми нам зводить».

Се слышавше Новгородци, и рѣша Ярославу: «яко заутра перевеземься на нихъ; аще кто не пойдеть с нами, то сами потнемъ». Бѣ бо уже вь замрозъ; и стояша Святополкъ межи двѣима озерома вьсю нощь упивься с дружиною своею; Ярославъ же заутра исполчивъ дружину, противу свѣту перевезеся. И высѣдше на брегъ, отринуша лодью отъ берега, и поидоша противу собѣ, и сьвькупившеся на мѣстѣ; и бысть сѣча зла, не бѣ лзѣ озеромъ помогати Печенѣгомъ, и притиснуша Святополчь вои кь озеру, и вьступиша на ледъ, и одолѣвати нача Ярославъ; видивъ же Святополкъ побѣже. И одолѣ Ярославъ, Святополкъ же бѣжа в Ляхы. Ярославъ же сѣде въ Кыевѣ на столѣ отни; бѣ же тогда Ярославъ лѣтъ 28.

В лѣто 6525. Ярославъ ввоиде в Кыевъ, и погорѣша церкви.

В лѣто 6526. Поиде Болеславъ сь Святополкомъ на Ярослава с Ляхы; Ярославъ же множество совокупи Руси, Варягы, Словены, поиде противу Болеславу и Святополку, и приде Велыню, и сташа оба полъ рѣкы Буга. И бѣ у Ярослава корьмилець и воевода Будый; и нача Буды укаряти Болеслава, глаголя: «да что ти пропоремь трескою чрево твое толъстое». Бѣ бо великъ и тяжекъ Болеславъ,

І почули це новгородці і сказали Ярославу:
«Завтра ми переправимося на них,
Якщо хто не піде з нами, то самі вдаримо».
А були вже заморозки,
І стояв Святополк між двома озерами
І всю ніч пив із своєю дружиною.
Ярослав же на ранок приготував дружину до бою
І засвіт переправився.
І, висадившись на берег, відштовхнули човни
від берега,
І пішли супроти них і зійшлися на полі.
І була січа люта,
І не могли печеніги через озеро прийти на поміч,
І притиснули воїв Святополкових до озера,
І зійшли вони на лід,
І став перемагати Ярослав.
Побачив це Святополк і втік.
І переміг Ярослав.
Святополк же втік до Ляхів.
Ярослав же сів у Києві на батьківський стіл,
І було ж тоді Ярославові літ 28.

В літо 6525 [1017] Ярослав ввійшов у Київ, і погоріли церкви.

В літо 6526 [1018] прийшов Болеслав з ляхами і зі Святополком на Ярослава.

Ярослав же зібрав багато русі, варягів,
словенів
І пішов супроти Болеслава і Святополка,
І прийшов до Велиня,
І стали вони на протилежних берегах Бугу.
І був у Ярослава кормилець і воєвода Будий.
І почав Будий збиткуватись над Болеславом
словами:
«Ось почекай, пропоремо кілякою черево твоє
товсте».
Бо був Болеслав великий і важкий,

яко ни на кони не моги сѣдѣти, но бяше смысленъ; и рече Болеславъ: «аще вы сего укора не жаль, азъ единъ погибну». И вьсѣдъ на конь, вьбреде в рѣку, а по немъ вои его. Ярославъ же не утягну исполчитися, и побѣди Болеславъ Ярослава; Ярославъ же убѣжавь с четырми человѣкы к Новугороду, Болеславъ же вниде в Кыевъ сь Святополкомъ. И рече Болеславъ: «разведете дружину мою по городомъ на кормъ», и бысть тако. Ярославу же прибѣгшу къ Новугороду, и хотяше бѣжати за море, и посадникъ Костянтинъ, сынъ Добрынъ, с Новгородци расѣкоша лодья Ярославлѣ, рекуще: «можемься еще битись по тобѣ с Болеславомъ и сь Святополкомъ». И начаша скотъ брати отъ мужа по четыре куны, а отъ старостѣ по 10 гривенъ, а отъ бояръ по осмидесять гривенъ; приведоша Варягы, и вьдаша имъ скотъ, и совькупи Ярославъ воя многи. Болеславъ же бѣ вь Кыевѣ сѣдя, безумный же Святополкъ рече: «елико же Ляховъ по городомъ, избивайте я». Избиша Ляхы. Болеславъ же бѣжа ис Кыева, воизма имѣние и бояры Ярославлѣ и сестрѣ его, и Настаса пристави десятиньнаго къ имѣни, бѣ бо ся ему вьвѣрилъ лѣстью, и людий множьство веде съ [со]бою,

Що й на коні сидіти не міг,
Зате був розумний.
І сказав Болеслав [дружині своїй]:
«Якщо вас не доймає сором за збиткування такі,
то я сам загину».

І сів на коня, кинувся в ріку, а за ним вої його.
Ярослав же не встиг приготуватися до бою,
І переміг Болеслав Ярослава.
Ярослав же утік із чотирма чоловіками
до Новгорода.

Болеслав же ввійшов у Київ із Святополком.
І сказав Болеслав:
«Розведіть дружину мою по городах на прокорм».
І було так зроблено.
Ярослав же прибіг до Новгорода
І хотів тікати за море.
І посадник Костянтин, син Добрині,
Із новгородцями порубали лодії Ярославові
І сказали: «Можемо ще битися за тебе з Болеславом
і Святополком».

І почали збирати гроші по чотири куни з мужа,
І з старост по десять гривен,
І з бояр по вісімнадцять гривен.
І привели варягів і заплатили їм гроші.
І зібрав Ярослав воїв много.
Болеслав же сидів у Києві,
А окаянний Святополк сказав:
«Скільки є ляхів по городах — убивайте їх».
І перебили ляхів.
Болеслав же втік із Києва, захопивши
великі багатства,

І бояр Ярославових, і сестер його,
І Настаса з десятинної церкви,
Який обманом втерся до нього в довір'я,
Приставив [до награбованого] майна.
І людей багато вивів із собою,

и грады Червѣньскыя зая собѣ; и приде вь свою землю. Святополкъ же нача княжити в Кыевѣ, и поиде Ярославъ на Святополка, и побѣди Ярославъ Святополка, и бѣжа Святополкъ вь Печенѣгы.

В лѣто 6527. Приде Святополкъ с Печенѣгы в силѣ тяжьцѣ, и Ярославъ собра множьство вои, и взииде противу ему на Алъто. Ярославъ же ста на мѣстѣ, идеже убиша Бориса, и въздѣвъ руцѣ на небо, и рече: «кровь брата моего вопиеть къ тобѣ, Владыко, мьсти отъ крови правѣднаго сего, якоже мьстилъ еси отъ крови Авелевы, положивъ на Каинѣ стенанье и трясение; тако положи на семь». И помолився рекъ: брата мои! аще есте отсюду тѣломъ отошла, то молитвою своею помозита ми на противнаго сего убийцю гордаго». И се ему рекшю, и поидоша противу собѣ, и покрыша поле Лядьское обои отъ множьства вой. Бѣ же пятокъ тогда; всходящю солнцю, и совокупишася обои, и бысть сѣча зла, аки же не была в Руси, и за рукы емлюще сѣчахуся; и сосступишася трижды, яко по удольемь кровь течаще; и къ вечеру одолѣ Ярославъ, а Святополкъ бѣжа. Бѣжащю же ему, и нападе на нь бѣсъ, и раслабѣша кости его,

І гради Червенські захопив собі,
І повернувся в свою землю.
Святополк же почав княжити в Києві.
І пішов Ярослав на Святополка,
І переміг Ярослав Святополка,
І втік Святополк до печенігів.
В літо 6527 [1019].
Прийшов Святополк з печенігами силою грізною,
І Ярослав зібрав багато воїв,
І вийшов супроти нього на Альту.
Ярослав же став на тому місці, де був убитий
Борис,
І здійняв руки в небо, і сказав:
«Кров брата мого вопіє до тебе, Владико!
Відомсти за кров цього праведника,
Як помстився за Авелеву кров,
Осудивши Каїна на стогнання і трусіння,
так і цьому зроби».
І, коли помолився, сказав:
«Брати мої! Хоч тілом і відійшли ви звідси,
То молитвою своєю поможіть мені проти ворога
цього —
Убивці зарозумілого».
І після того, як сказав це йому, пішли один проти
одного,
І поле Лядське покрили обидва війська
множством воїв.
І була тоді п'ятниця,
І сходило сонце,
І зійшлися обидва війська,
І була січа люта, якої ще не було на Русі,
І за руки хапали один другого, і рубалися,
І сходилися тричі, аж кров долинами текла.
І надвечір переміг Ярослав, а Святополк утік.
І коли він тікав, вселився в нього біс,—
І розслабли кості його,

и не можаше сѣдѣти на кони,
и пошахуть и вь носилахъ; и принесоша и кь Берестью, бѣгающе с нимь, онъ же глаголаше: «побѣгнете со мною, женуть по насъ». Отроци же его посылаху противу: «егда кто поженеть по немь?» и не бѣ никогоже вьслѣдъ женущаго с нимь; онъ же в немощи лежа, и вьсхапився глаголаше: «о, се женуть, оно женуть, побѣгнете»! И не можаше стерпѣти на единомъ мѣстѣ, и пробѣже Лядьскую землю, гонимъ гнѣвомъ Божиимъ, и пробѣже пустыню межи Чяхы и Ляхы, и ту испроверже животъ свой злѣ. Егоже и по правдѣ, яко неправѣдна, суду пришедшу, по отшествии сего свѣта прияша муку сего оканьнаго Святополка: показываше явѣ посланая пагубная рана, вь смерть немилостивно вьгна, и по смерти вѣчно мучимъ есть и связанъ. Есть же могила его в пустыни той и до сихъ дний, исходить же отъ ней смрадъ золъ. Се же Богъ показа на показание княземь Рускымъ, да аще сице же створять, се слышавше, ту же казнь примуть; но большu сея, понеже се вѣдуще бывшее, створыти какое же зло братоубийство. 7 бо мьстий прия Каинъ, убивъ Авѣля, Ламехъ 70; понеже бо Каинъ не вѣды мьщьния прияти отъ Бога, а Ламехъ вѣды казнь, бывшюю на прародителю его, створи убийство. Рече бо Ламехъ своима женама; мужа убихъ вь вредъ мнѣ, и упошю вь язву мнѣ; тѣмже, рече, 70 мьстий на мнѣ, понеже, рече, вѣдая створихъ. Се Ламехъ
убu 2

І не міг він сидіть на коні, і несли його
на носилках

І принесли його до Берестя, ті, що тікали з ним
Він же говорив: «Біжіть бігом зі мною,
женуться за нами».

Отроки його посилали назад подивитись.
«Чи не гониться хто за ним?»
І не було нікого, хто б гнався вслід йому.
Він же лежав немощний і, підхоплюючись, говорив.
«Ой, гоняться, оно женуться, біжіть!»
І не міг витримати на одному місці,
І перебіг Лядську землю, гнаний гнівом божим,
І перебіг у пустинь між Чешською і
Лядською землею,

І тут закінчив своє зле життя.
Праведний суд настиг його неправедного,
І по відході з цього світу прийняв Святополк
муки окаянного:

Показана вочевидь послана йому Богом
смертельна рана,

Яка жорстоко кинула його смерті,
І після смерті терпить він, зв'язаний,
вічні муки

Є і могила його в тій пустині і до наших днів,
І виходить із неї сморід нестерпний.
Се Бог з'явив на показ князям Руським,
Хай, коли таке вчинять, знають про це.
І вони, коли зроблять подібне зле братовбивство, таку ж приймуть кару, але більшу цієї, оскільки вже знають, що було. Сім бо помст прийняв Каїн, убивши Авеля, Ламех сімдесят, оскільки Каїн не знав, що прийме помсту від Бога, а Ламех знав кару, яку поніс його прародич, вчинивши вбивство. Сказав-бо Ламех своїм жонам: «Мужа убив на шкоду собі, і юнака убив, чим наніс сам собі рану Ось тому,— сказав,— сімдесят помст належить мені, оскільки,— сказав,— знаючи зробив». Це Ламех убив двох

брата Енохова, и поя собѣ женѣ его; сьи же Святополкъ новы Ламехъ, иже ся родилъ отъ прелюбодѣанья, иже изби братью свою, сыны Гедеоновы, тако и сь бысть. Ярославъ же пришедъ сѣде в Кыевѣ, утеръ пота с дружиною своею, показавъ побѣду и трудъ великъ.

Въ лѣто 6528. Родися у Ярослава сынъ, и нарече имя ему Володимиръ.

В лѣто 6529. Приде Брячиславъ, сынъ Изяславль, внукъ Володимеръ, на Новъгородъ, и зая Новъгородъ, поимъ множество Новгородець имѣние ихъ, поиде Полотьску опять; и пришедшю ему к Судмири рѣцѣ, Ярославъ и выиде ис Кыева 7 день постиже и ту, и побѣди Ярославъ Брячислава и Новьгородцѣ, и вороти и ту к Новугороду, а Брячиславъ бѣжа къ Полотьску.

Въ лѣто 6530. Приде Ярославъ кь Берестью. Вь си же времена Мьстиславу сущю въ Тмуторокани, и поиде на Касогы. Слышавъ же се князь Касожький Редедя, изыиде противу ему, и ставшима обѣима полкома противу собѣ, и рече Редедя кь Мьстиславу: «что ради губивѣ дружину межи собою, но снидевѣся бороться; да аще одолѣешь ты, и возьмеши имѣние мое, и жену мою, и землю мою; аще ли азъ одолѣю, то возму твое все». И рече Мьстиславъ: «тако буди». И сьѣхаста, и рече Редедя кь Мьстиславу: «не оружьемь ся бьевѣ, но борьбою». И ястася бороти крѣпко, и на долзѣ борющимся има, и нача изнемогати Мьстиславъ, бѣ бо великъ Редедя; и рече Мьстиславъ: «о пресвятая Богородице! помози ми;

братів Єнохових і взяв собі їхніх жінок. Цей же Святополк — новий Ламех, що народився від перелюбу, що повбивав братів своїх, синів Гедеонових, такий і цей був.

Ярослав же повернувся і сів у Києві, утер піт з дружиною своєю та показав перемогу і труд великий.

В літо 6528 [1020] народився в Ярослава син, і дав ім'я йому — Володимир.

В літо 6529 [1021] приходив Брячислав, син Ізяслава, внук Володимира, на Новгород, і взяв Новгород, захопив багатьох новгородців і майно їхнє, і пішов знову в Полоцьк. І коли дійшов він до Судмирі-ріки, Ярослав вийшов із Києва і на сьомий день догнав його тут. І переміг Ярослав Брячислава, і новгородців повернув у Новгород, а Брячислав утік у Полоцьк.

В літо 6530 [1022] прийшов Ярослав до Берестя.

І в цей час Мстислав з Тмуторокані [вийшов]
І пішов на касогів.
І почув про це Редедя, князь касожський,
І вийшов супроти нього,
І стали обидва війська один проти одного,
І рече Редедя Мстиславові: «Чого ради губити
свої дружини?

Але зійдемося і самі поборемось.
І коли здолаєш ти, візьмеш майно моє,
І жону мою, і дітей моїх,
І землю мою.
А коли я здолаю, то візьму все твоє».
І сказав Мстислав: «Буде так!»
І, з'їхавшись, сказав Редедя до Мстислава:
«Не оружжям будемо битися, а боротьбою».
І зчепилися боротися кріпко,
І боролися довго,
І почав знемагати Мстислав, бо був Редедя
здоровий.
І рече Мстислав: «О пресвята Богородице,
поможи мені!

аще бо одолѣю сему, сьзижю церковь вь имя твое».
И се рекъ, удари имъ о землю, и вынемь ножь, удари и вь гортань ножемъ, и ту бысть зарѣзанъ Редедя; и вьшедъ в землю его, и взя все имѣние его, и жену его, и дѣти его, и дань възложи на Касогы. И пришедьшю к Тьмутороканю, и заложи церковь святыя Богородица, и созда ю, яже стоить и до сего дни вь Тмутороканѣ.

В лѣто 6531. Поиде Мьстиславъ на Ярослава, с Козары и сь Касогы.

В лѣто 6532. Ярославу сущю въ Новѣгородѣ, приде Мьстиславъ ис Тьмуторокана Кыеву; и не прияша его Кыянѣ; онъ же сѣдь на столѣ Черниговѣ, Ярославу сущу въ Новѣгородѣ тогда.

В се же лѣто вьсташа вълъсви в Суждалцихъ, избиваху старую чадь, по дьяволю наученью и бѣсованию, глаголюще, яко си держать гобино. И мятежь великъ и голодъ въ всей странѣ той [бысть]; идоша по Волзѣ вси людье вь Болъгары, и прив[е]зоша жито, и тако ожиша. Слышавъ же Ярославъ вълъхвы ты, и приде къ Суждалю; изьима волъхвы, расточи, а другия показни, рекъ сице: «Богъ наводить по грѣхомъ на кою землю гладомъ, или моромъ, или ведромъ, или иною казнью, а человѣкь нѣ вѣсть ничтоже». И възвративъся Ярославъ, и поиде к Новугороду, и посла Ярославъ за море по Варяги, и приде Акунъ с Варягы, и бѣ Акунъ слѣпъ, и луда у него златомъ истыкана.

І коли здолаю цього, зведу церкву в ім'я
твоє».

І, це сказавши, ударив ним об землю,
І вихопив ніж,
І ударив його ножем у гортань,
І зарізав тут Редедю.
І пішов Мстислав у землю його,
І забрав все майно його,
І жону його, і дітей його,
І дань наклав на касогів.
І прийшов у Тмуторокань,
І заклав церкву святої Богородиці,
І збудував її,
І стоїть вона і до сьогодні в Тмуторокані.

В літо 6531 [1023] пішов Мстислав на Ярослава з козарами і з касогами.

В літо 6532 [1024], коли Ярослав був у Новгороді, прийшов Мстислав із Тмуторокані до Києва. І не прийняли його кияни, він же сів на стіл у Чернігові, Ярослав був у Новгороді тоді.

Цього ж літа повстали волхви у Суздальцях, перебили стару челядь, по диявольському напученню і бісівському підступу, говорили, що ці тримають запаси. І смута велика і голод були по всій тій землі. Ішли всі люди по Волзі в Болгарську землю, і привозили жита, і так вижили. Почув же Ярослав про тих волхвів і прийшов у Суздаль, половив волхвів, одних повиганяв, а других покарав, і сказав таке: «За гріхи Бог насилає на якусь землю голод, чи мор, чи засуху, чи інші кари, а чоловік нічого не знає про те».

І повернувся Ярослав,
І прийшов у Новгород,
І послав за море по варягів.
І прийшов Акун із варягами,
І був Акун той сліпучий і плащ у нього
золотом тканий.

И приде ко Ярославу;
и Ярославъ сь Акуномъ поиде на Мьстислава, Мьстиславъ же слышавъ изииде противу имя кь Листьвну. Мьстиславъ же с вечера исполчи дружину, и постави. Сѣверъ вь чело противу Варягомъ; а самъ ста с дружиною своею по крилома. И бывъши нощи, бысть тма, и громове и молънья и дождь. И рече Мьстиславъ дружинѣ своей: «поидемь на нѣ». И поиде Мьстиславъ и Ярославъ противу, и съступишася въ чело Варязѣ сь Сѣверомъ, и трудишася Варязи сѣкуще Сѣверъ, и по семь наступи Мьстиславъ с дружиною своею, и нача сѣчи Варягы, и бысть сѣча силна; яко посвѣтяше мълньъя, и блисташася оружья, и бѣ гроза велика, и сѣча силна и страшна. Видѣвъ же Ярославъ, яко побѣжаемъ есть, и побѣже сь Якуномъ, князем Варяжькимъ, и Акунъ ту отбѣже луды златое; а Ярославъ же приде к Новугороду, и Якунъ иде за море. Мьстиславъ же, о свѣтъ заутра, и видѣ лежачи исѣчены отъ своихъ Сѣвѣръ и Варягы Ярославли, и рече: «кто сему не радъ? се лежить Сѣверянинъ, а се Варягъ, а своя дружина цѣла». И посла Мьстиславъ по Ярославѣ глаголя: «сѣди ты на столѣ своемь Кыевѣ, понеже ты еси старѣши братъ, а мнѣ буди сторона»;

І прийшов він до Ярослава.
І пішов Ярослав із Акуном на Мстислава.
Мстислав же довідався про це
І виступив назустріч їм до Листвина.
Мстислав же звечора зготував до бою дружину
І поставив сівер на чолі проти варягів,
А сам став з дружиною своєю на правому
і лівому крилі.

І була ніч, була темінь,
І грім, і блискавка, і дощ.
І сказав Мстислав дружині своїй:
«Вдаримо на них».
І пішли Мстислав і Ярослав супроти,
І зіткнулися чільні варяги з сіверою,
І труждалися варяги, рубаючи сівер,
А після цього вдарив Мстислав з дружиною своєю,
І почав рубати варягів.
І була січа люта.
І коли спалахували блискавки —
виблискувала зброя,

І була велика гроза,
І січа сильна і страшна.
Побачив Ярослав, що терпить поразку,
І втік із Акуном, князем варязьким,
І Акун тут загубив плащ свій золотий.
Ярослав же прийшов до Новгорода,
А Акун пішов за море.
Мстислав же засвіт рано побачив порубаних
І полеглих своїх сівер і варягів Ярославових,
І сказав: «Хто цьому не порадіє?
Це лежить сіверянин, а це варяг. А своя дружина
ціла».

І послав Мстислав за Ярославом, кажучи:
«Ти сиди на своєму столі в Києві, оскільки ти
старший брат,
А мені буде [ліва] сторона [Дніпра]».

и не смѣяше Ярославъ в Кыевъ
ити, донележе смиристася. И сѣдяше [Мьстиславъ въ Черниговѣ, а] Ярославъ в Новѣ ородѣ, и бяху сѣдяще в Кыевѣ мужи Ярославлѣ.

В томъ же лѣтѣ родися у Ярослава другый сынъ, и нарече имя ему Изяславъ.

В лѣто 6533

В лѣто 6534. Ярославъ сьвокупи воя многы, и приде Кыеву, и створи миръ с братомъ своимъ Мьстиславомъ у Городьца. И раздѣлиста и по Днѣпръ Рускую землю: Ярославъ прия су страну, а Мьстиславъ ону; и начаста жити мирно и въ братолюбьи, и преста усобица и мятежъ, и бысть тишина велика в земли Руской.

В лѣто 6535. Родися третий сынъ Ярославу, и нарече имя ему Святославъ.

В лѣто 6536.

В лѣто 6537. Мирно лѣто.

В лѣто 6538. Ярославъ взя Белзъ. И родися Ярославу четвертый сынъ, и нарече имя ему Всеволодъ. Сего лѣта иде Ярославъ на Чюдь, и побѣди я, и постави городъ Юрьевъ.

В се же время умершю Болеславу великому в Ляхѣхъ, и бысть мятежь великъ в Лядьской земли: и вьставше людье избиша епископы, и попы, и бояры своя, и бысть мятежь въ нихъ.

В лѣто 6539. Ярославъ и Мьстиславъ собраста воя многы, и идоста на Ляхы, и заяста грады Червенъскыя опять, и повоеваста Лядьскую землю, и многы Ляхы приведоста, и раздѣлиста я: и посади Ярославъ своя по Рси, и суть и до сего дни.

В лѣто 6540. Ярославъ поча ставити городы по Рсі.

В лѣто 6541. Мьстиславичь Еустафий умре.

І не посмів Ярослав у Київ іти, доки
не помирилися

І сидів Мстислав у Чернігові,
А Ярослав у Новгороді,
І сиділи в Києві мужі Ярославові.

Того ж літа народився в Ярослава другий син, і дав ім'я йому Ізяслав.

В літо 6533 [1025].

В літо 6534 [1026] Ярослав зібрав воїв много, і прийшов до Києва, і уклав мир із братом своїм Мстиславом біля Городця. І розділили по Дніпру Руську землю: Ярослав взяв цю [праву] сторону, а Мстислав ту [ліву]. І стали жити мирно і в братолюбстві, і припинилися усобиці, і смути, і настала тиша велика в землі Руській.

В літо 6535 [1027] народився третій син у Ярослава, і назвав він його Святославом.

В літо 6536 [1028].

В літо 6537 [1029]. Мирне літо.

В літо 6538 [1030] Ярослав узяв Белз. І народився в Ярослава четвертий син, і назвав він його Всеволодом

Цього ж літа ходив Ярослав на чудь, і переміг їх, і поставив город Юр'їв.

У це ж врем'я помер Болеслав Великий у ляхів, і була смута велика в Лядській землі: і повстали люди, і перебили єпископів, і попів, і бояр своїх. І була смута в них.

В літо 6539 [1031] Ярослав і Мстислав зібрали воїв багато, і пішли на ляхів, і знову зайняли городи Червоноруські, і звоювали Лядську землю, і багато ляхів привели, і поділили їх між собою.

І посадив Ярослав своїх по Рсі, і живуть вони там і по цей день.

В літо 6540 [1032] Ярослав почав ставити города по Рсі.

В літо 6541 [1033] Мстиславич Євстафій помер.

В лѣто 6542. Мьстиславъ изыиде на ловы, и разболѣся и умре; и положиша и въ церкви святаго Спаса, юже создалъ самъ; бѣ бо въздано ея при немъ въвыше яко и на конѣ стоячи рукою досячи. Бѣ же Мьстиславъ дебелъ тѣломъ, чермьномъ лицемъ великома очима, храбръ на рати, и милостивъ, и любяше дружину повелику, а имѣния не щадяше, ни питья, ни ядения не браняше. Посемь же прия власть его Ярославъ, и бысть единовластець Руской земли. Иде Ярославъ к Новугороду, посади сына своего Володимира в Новѣгородѣ, епископа постави Жидяту; и в то время родися Ярославу сынъ и нарекоша имя ему Вячеславъ. И Ярославу же сущу в Новѣгородѣ, и приде ему вѣсть, яко Печенѣзѣ обьемъ стоять Кыевъ. Ярославъ же собравъ воя многы, Варягы и Словены, и прииде Кыеву и вьниде вь градъ свой. И бѣ же Печенѣгъ бещисла. Ярославъ же выступи из града, исполчи дружину и постави Варягы посредѣ, а на правѣй странѣ Кыяны, а на лѣвемъ крилѣ Новгородцѣ. И сташа предъ городомъ, а Печенѣзѣ приступати начаша, и соступишася на мѣстѣ, идѣже есть нынѣ святая Софья, митрополья Руская; бѣ бо тогда поле внѣ града. И бѣ сѣча зла, и одна одолѣвъ к вечеру Ярославь. И побѣгоша Печенѣзѣ раздно, и не вѣдахуся камо бѣжаче, и овии бѣгающе тоняху в Ситомли, инѣи же во инѣхъ рѣкахъ,

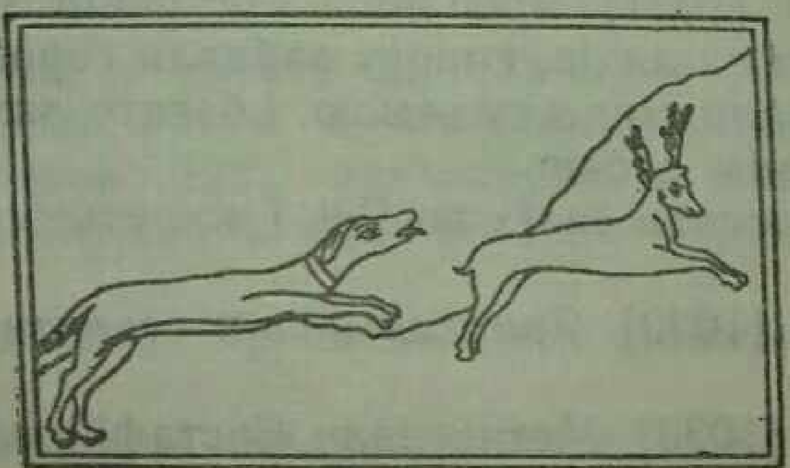

В літо 6542 [1034]. Мстислав вийшов на лови, захворів і помер. І похоронили його в церкві святого Спаса, яку сам і збудував. При ньому було зведено її в висоту на стільки, що й стоячи на коні не можна було досягти рукою. Був же Мстислав дебелий тілом, червонощокий, з великими очима, хоробрий у битві і милостивий, найбільше любив дружину, а багатства не жалів [для неї], ні в питті, ні в їді не спиняв. Після цього прийняв владу його Ярослав і став одновладцем Руської землі.

Пішов Ярослав у Новгород
І посадив сина свого Володимира в Новгороді,
А єпископом поставив Жидяту.
І в той час народився в Ярослава син,
І назвали його Вячеславом.
І коли перебував Ярослав у Новгороді,
Прийшла йому звістка, що печеніги взяли
в облогу Київ.
Ярослав же зібрав багато воїв — варягів і словен —
І прийшов до Києва і ввійшов у город свій.
І було печенігів безліч.
Ярослав же виступив із города, зготував дружину
до битви
І поставив варягів посередині,
А з правого краю — киян, а на лівому крилі —
новгородців.
І стали перед городом, а печеніги почали
наступати,
І зійшлися на місці,
Де нині собор святої Софії — митрополія Руська,—
А тоді було там поле за городом.
І була січа люта,
І ледве здолав надвечір Ярослав.
І побігли печеніги врізнобіч,
І не знали куди біжать.
І одні втікачі втонули у Ситомлі, інші ж —
у інших ріках,

и тако погибоша,
а прокъ ихъ пробѣгоша и до сего дни.

В то же лѣто всади Ярославъ Судислава вь порубь, брата своего, Плесковѣ; оклеветаны к нему.

Въ лѣто 6545. Заложи Ярославъ городъ великый Кыевъ, у негоже града врата суть златая, заложи же церковь святыя Софья, премудрость Божию, митрополью, и посемь церьковь на Златыхъ вратѣхъ камену святыя Богородица Благовѣщение; сий же премудрый князь Ярославъ того дѣля створи Благовѣщение на вратѣхъ, дать всегда радость граду тому святымь Благовѣщениемь Господнимь и молитвою святыя Богородица и архангела Гаврила; посемь святаго Георгия манастырь, и святыя Орины. И присемь нача вѣра крестьянская плодитися в Руси и раширятися, и чернорисци поча множитися, и манастыреве почаху быти. И бѣ Ярославъ любя церковныя уставы, и попы любяше повелику, излиха же бѣ любаче черноризьци, и книгамъ прилежа, почитая часто в день и вь нощи; и собра писцѣ многы, и прѣкладаше отъ Грѣкь на Словеньскый языкъ и писмя, и списаша многы книги, и сниська, имиже поучаються вѣрнии людье, и наслажаються учения божественаго гласа. Якоже бо нѣкто землю разореть, другый же насѣеть, инии же пожинають и ядять пищу бескудну, да и се; отець бо сего Володимиръ землю разора и умягчи, рекше крещениемъ просвѣтивъ; сий же Ярославъ, сынъ Володимерь, насѣя книжными словесы сердца вѣрныхъ людий, а мы пожинаемь, учение приемлюще книжное. Велика бо полза бываеть человѣку отъ учения книжнаго; и книгами бо кажеми и учими, есми пути покаянию, и мудрость бо обрѣтаемь и вздержание отъ словесъ книжныхъ; се бо суть реки напаяющи вселеную всю, се суть исходяща мудрости; книгамъ бо есть неищетная глубина, сими бо есми в печали утѣшаемы есмы, си суть узда въздеръжанию. Мудрость бо велика есть, яко бо и Соломонъ хваляше ю глаголаше: азъ премудрость вселихъ;

І так загинули, а решта їх бігає невідомо де і до сьогодні.

Того ж літа посадив Ярослав Судислава, брата свого, у поруб у Плескові, за наклепом у злому замислі проти нього.

[В літо 6543 (1035). В літо 6544 (1036)]

В літо 6545 [1037] заклав Ярослав город великий Київ, а біля нього Золоті ворота. Заклав і церкву митрополичу на честь святої Софії, премудрості божої, і потім на Золотих воротах кам'яну церкву святої Богородиці Благовіщення. Цей же премудрий князь Ярослав для того поставив церкву Благовіщення на Золотих воротах, щоб завжди приносити тому городу радість святим Благовіщенням Господнім і молитвою святої Богородиці і архангела Гавриїла. Після цього [заснував] монастир святого Георгія і святої Орини. І при цьому почала віра християнська множитися на Русі і поширюватися. І чорноризці почали множитися, і з'явилися монастирі. І любив Ярослав церковні статути, і попів любив дуже, особливо ж любив чорноризців. І до книг був прихильний, читав часто і вдень, і вночі. І зібрав писців много, і переклали вони із грецької на словенську мову і письмо. І написали вони багато книг, і славу цим здобули, за їхніми книгами повчаються вірнії люди і насолоджуються, навчаючись божественного слова. Так, неначе один хтось виоре землю, а другий посіє, а інші — пожинають і споживають страву неоскудну, так і це. Адже батько його Володимир землю розорав і спушив, тобто хрещенням просвітив. Цей же Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця вірних людей, а ми пожинаємо, приймаючи науку книжну. Велика-бо користь буває чоловікові від науки книжної, бо книги вказують нам і навчають нас, як іти шляхом покаяння, і мудрість, і стриманість здобуваємо із слів книжних. Книги подібні рікам, що тамують спрагу цілого світу, це джерела мудрості. Книги — бездонна глибина, ми ними в печалі втішаємось, вони — узда для тіла і душі. Мудрість — велика, її і пре-

свѣтъ, и разумъ и смыслъ; азъ призвахъ страхъ Господень; мой свѣтъ, моя мудрость, мое утвѣржение; мною цари царствують и силнии пишють правду, мною вельможи величаються, мучители удержать землю; азъ любящая люблю, ищющимъ мене обрящють. Аще поищеши вь книшахъ мудрости и прилежно, то обрящеши великую ползу души своей; иже и часто кто чтеть книгы, то бесѣдуеть с Богомъ или святыми мужьями; почитая пророчьскыя бесѣды, еуангельская учения и апостольская, и житья святыхъ отець, и вьсприемлеть душа ползу велику. Ярославъ же сь, якоже рекохомъ, любимъ бѣ книгамъ, и многы списавь положи вь церкви святой Софьи, юже созда самъ, и украси ю иконами многоцѣньными, и златомъ, и сребромъ, и сосуды церковьными, въ нейже обычныя пѣсни Богу вьздають в годы обычныя. И ины церкви ставяше по градомъ и по мѣстомъ, поставляя попы и дая имѣния своего урокъ, и вели имъ учити людий и приходити часто кь церквамъ; попови бо часто достоить учити людий, понеже тому есть поручено Богомъ; и умножишася прозвутери, и людье хрестьяньстѣи. И радовашеся Ярославъ видя многи церкви и люди христіаны зѣло; а врагъ сѣтоваше, побѣжаемь новыми людьми, крестьяными.

Въ лѣто 6546. Иде Ярославъ на Ятвягы.

Въ лѣто 6547. Священа бысть церкви святыя Богородица, юже созда Володимеръ, отець Ярославль, митрополитомъ Феопеньтомъ.

В лѣто 6548. Ярославъ иде на Литву.

В лѣто 6549. Иде Ярославъ на Мазовшаны вь лодьяхъ.

В лѣто 6550. Иде Володимиръ, сынъ Ярославль, на Ямь, побѣдивъ я; и помроша кони у Володимерь вой, и яко еще дышющимь конемь, сдираху хъзы с нихъ: толикъ бѣ моръ в конѣхъ.

В лѣто 6551. Посла Ярославъ Володимира, сына своего, на Грѣкы, и да ему воя многы,

мудрий Соломон похваляє словами: «Я, премудрість, вселила
світло, і розум, і смисл. Я приклала страх господній. Моє
світло, моя мудрість, моє утвердження. Мною царі царю-
ють і сильні правду пишуть, мною вельможні величаються,
мучителі землею управляють. Я люблячих мене — люблю,
а хто шукає мене — знайде».

А коли старанно пошукаєш у книгах мудрості, то мати-
меш велику користь для душі своєї. Бо той, хто часто читає
книги, той з Богом бесідує або зі святими мужами. Читаю-
чи пророчі бесіди, євангельські та апостольські повчан-
ня і житія святих отців, одержує душа користь велику.

Ярослав же цей, як уже сказали, мав любов до книг
і багато переписав їх і зібрав у церкві святої Софії, яку
сам створив і прикрасив її іконами многоцінними, і золо-
том, і сріблом, і сосудами церковними. В ній же належні
пісні Богу співають у належний час. І інші церкви ставив
він у городах і місцях, посилав до них попів, і давав їм із
багатств своїх урок, і наказував їм навчати людей і часто
ходити до церкви. Попові-бо належить учити людей,
оскільки це доручено Богом. І побільшало пресвітерів
і люду християнського. І радувався Ярослав, споглядаючи
багато церков і людей християнських, а ворог ремствував,
переможений новими людьми християнськими.

В літо 6546 [1038] Ярослав ходив на ятвягів.

В літо 6547 [1039] митрополит Феопент освятив церкву
святої Богородиці, яку збудував Володимир, батько Яро-
славів.

В літо 6548 [1040] Ярослав ходив на литовців.

В літо 6549 [1041] Ярослав ходив у лодіях на мазовшан.

В літо 6550 [1042] Володимир, син Ярославів, ходив
на ям і переміг їх. І попадали коні у воїв Володимира.
І коли коні ще дихали, із них уже здирали шкури — такий
був мор на коней!

В літо 6551 [1043].

Послав Ярослав сина свого Володимира на греків,
І дав воїв йому багато,

а воеводьство поручи Вышатѣ, отцю Яневу. И поиде Володимирь на Царьградъ в лодьяхъ, и придоша в Дунай, и отъ Дуная поидоша кь Царюграду; и бысть буря велика, и разби кораблѣ Руси, и княжь корабль разби вѣтръ, и взяша князя в корабли Ивань Творимирича, воеводы Ярославля; прочии вои Володимѣрѣ выверженіи быша [на] брегъ, числомъ 6000, и хотяче поити в Русь, и не иде с ними никтоже отъ дружины княжа И рече Вышата: «азъ пойду с ними», и высѣде ис корабля к нимъ, рекъ: «аще живъ буду, то с ними; аще либо погибну, [то] с дружиною». И поидоша хотяче в Русь. И бысть вѣсть Грѣкомъ, яко избило море Русь, и пославъ царь, именемь Мономахъ, по Руси олядіи 14; Володимеръ же видивъ, яко идуть по нихъ, вьспятився изби олядии Грѣчьския, и возвратися в Русь, сьсѣдавшися в кораблѣ своѣ. Вышату же яша сь извержеными на брегъ, и приведоша я Царюграду, и слѣпиша Руси много; по 3-хъ же лѣтѣхъ миру бывшю, и пущенъ бысть Вышата вь Русь къ Ярославу. В сии же времена вьдасть Ярославъ сестру свою за Қазимира, и вьдасть Қазимиръ за вѣно людий 8 сотъ, еже бѣ полонилъ Болеславъ, побѣдивъ Ярослава.

В лѣто 6552. Выгребена быста 2 князя, Ярополкъ и Олегъ, сына Святославля, и крестиша

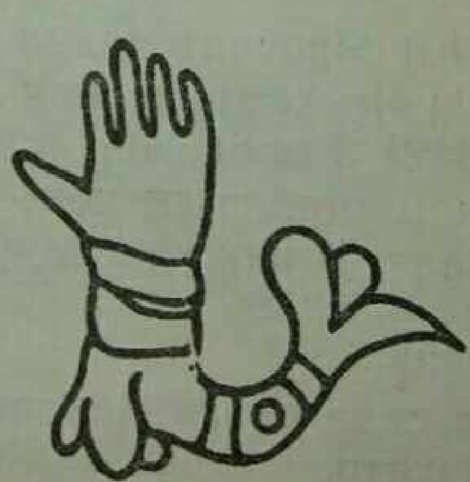

І доручив воєводство Вишаті, отцю Яневому,
І пішов Володимир на Цареград у лодіях,
І прийшов на Дунай,
І від Дунаю пішов на Цареград.
І була буря велика,
І розбила кораблі русі,
І князів корабель розбив вітер,
І взяв князя в корабель [свій] Іван Творимирич,
воєвода Ярославів,

Інші вої Володимира, числом шість тисяч, на берег
були викинуті,

І, коли захотіли в Русь повернутися,
І не пішов із ними із дружини князя ніхто.
І сказав Вишата: «Я піду з ними».
І висів із корабля до них
І сказав: «Якщо живий буду, то з ними,
І якщо загину, то з дружиною».
І пішли, прагнучи в Русь.
І дійшла звістка до греків, що море русів погромило,
І послав цар на йменння Мономах за русами лодій
чотирнадцять.

І побачив Володимир, що йдуть по них,
І, повернувшись, погромив кораблі грецькії,
І сіли в кораблі свої,
І повернулися в Русь.
А Вишату ж полонили разом з викинутими
на берег,

І привели їх до Цареграда,
І багато русі осліпили.
Через три літа мир настав.
І відпустили Вишату в Русь до Ярослава
У цьому часі видав Ярослав сестру свою за Казимира
і дав Казимир як віно вісімсот людей, яких був полонив
ще Болеслав, коли переміг Ярослава.
В літо 6552 [1044]. Відкопано було двох князів —
Ярополка і Олега, синів Святослава, і охрещено їхні

кости ею, и положи я
вь церкви святыя Богородица, в Володимѣри.

Того же лѣта умре Брячьславъ, сынъ Изяславль, внукъ Володимиръ, отецъ Всеславль, и Всеславъ, сынъ его, сѣде на столѣ его; егоже роди мати отъ волъхвования, матери бо родивши ему, и бысть ему язва на главѣ его, рекоша же волъсви матери его: «се язьвено на главѣ его, навяжи на нь, да носить е до живота своего», еже носилъ Всеславъ и до смертного дни на собѣ; сего ради немилостивъ есть на кровопролитье.

В лѣто 6553. Заложи Володимиръ святую Софью в Новѣгородѣ.

В лѣто 6554. В се лѣто бысть тишина велика.

В лѣто 6555. Ярославъ иде на Мазовшаны, и побѣди я, и князя ихъ уби Моислава, и покори я Казимеру.

В лѣто 6556. В лѣто 6557.

В лѣто 6558. Преставися жена Ярославля княгини, февраля въ 10.

В лѣто 6559. Постави Ярославъ Лариона митрополитомъ Руси святѣй Софьи, собравъ епископы. И се да скажемъ, чего ради прозвася Печерскый манастырь: боголюбивому князю Ярославу любяще Берестовое, и церковь сущую святыхъ апостолъ, и попы многы набдящю, и в нихже бѣ прозвутерь, именемъ Ларионъ, мужь благъ, и книженъ и постникъ; и хожаше с Берестового на Дьнѣпръ на холмъ, где нынѣ ветхый манастырь Печерьскый, и ту молитвы творяше; бѣ бо лѣсъ ту великъ. Иськопа
ту печеръку малу, 2 саженю,

кості, і покладено їх в церкві святої Богородиці у Володимирі.

Того ж року помер Брячислав, син Ізяславів, внук Володимирів, батько Всеславів. І Всеслав, син Брячислава, сів на батьківський стіл [у Полоцьку], а народила його мати через волхвування, бо коли мати народила його, у нього на голові була виразка. І сказали волхви матері його: «Цю виразку на голові його пов'яжи пов'язкою, і хай носить її до кінця життя свого». Її носив Всеслав на собі до смертного дня свого. І через це був немилостивий до кровопролиття.

В літо 6553 [1045]. Володимир заклав церкву святої Софії у Новігороді.

В літо 6554 [1046]. В це літо була тиша велика.

В літо 6555 [1047] Ярослав ходив на мазовшан, і переміг їх, і убив князя їхнього Моїслава, і підкорив їх Казимирові.

В літо 6556 [1048]. В літо 6557 [1049].

В літо 6558 [1050]. Померла княгиня, жона Ярослава, 10 лютого.

В літо 6559 [1051] Ярослав настановив Ларіона митрополитом Русі, зібравши єпископів у святій Софії.

І тут хай буде розказано, чому Печерський монастир так названо.

Боголюбивий князь Ярослав любив [село]
Берестове,
І церкву сущу святих апостолів,
І попів зібрав у ній багато,
І був серед них презвітер на ймення Ларіон,
І був муж добрий він,
І книжник, і пісник,
І ходив із Берестового на кручу Дніпровську,
Де нині старий монастир Печерський,
І тут молитви творив.
І був тут ліс великий.
І викопав там печерку малу на два сажні,

и приходя с Берестового,
отпеваше часы и моляшеся ту Богу втайнѣ. Посемъ же возложи Богъ князю въ сердце, постави его митрополитомъ святѣй Софьи; а си печерка тако оста. И не по многѣхъ днѣхъ бѣ нѣкий человѣкъ, именемь мирьскимь отъ града Любча; и възложи сему Богъ вь страну ити, онъ же устремися вь Святую Гору ити, и видѣ манастыря сущая ту, и възлюби чернецьский образъ, и приде вь единъ манастырь отъ сущихъ ту манастыревъ, и моли игумена того, дабы на нь възложилъ образъ мниский. И онъ же послушавъ его, постриже его, и нарче имя ему Аньтоний, и наказавъ его и научивъ его чернѣцкому образу, и рече ему: «да иди опять вь Русь, и буди благословение отъ Святыя Горы, и мнози отъ тебѣ черноризци будуть»; и благослови его, отпусти, рекъ ему: «иди сь миромъ». Антоний же приде кь Кыеву, и мышляше кдѣ жити, и походи по манастыремь, и не возлюби, Богу не хотящу, и поча ходити по дебремь и по горамъ, ища, кде бы ему Богъ показалъ, и приде на холмъ, идеже бѣ Ларионъ печеру ископалъ, и възлюби мьстьце се, и вселися в онь, и нача
молитися Богу, со слезами глаголя: «Господи!
утверди мя в мѣстьцѣ семь,

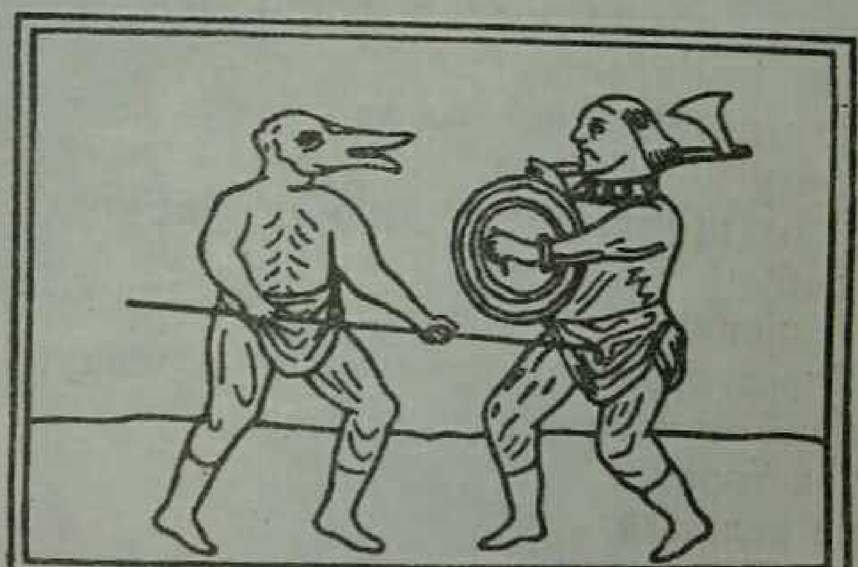

І приходив туди з Берестового, відспівував години
І богу молився таємно.
І через це вселив Бог князеві у серце намір
Поставити його митрополитом у святій Софії,
А печерка ота так і залишилась.
І днів небагато минуло,
І був чоловік один світського звання із града
Любеча,

І вселив йому Бог бажання мандрувати,
І вирушив він на Святу Гору,
І побачив тамтешні монастирі,
І возлюбив чернецький образ.
І прийшов в один із тамошніх монастирів,
І благав ігумена того, щоб на нього поклав
образ мниський.
І він послухав його, і постриг,
І дав йому ім'я Антоній,
І дав йому настанови,
І навчив його життю чернецькому,
І сказав йому: «Повертайся знову на Русь,
І хай буде тобі благословення від Святої Гори,
І багато від тебе чорноризців буде»
І відпустив його з благословенням,
І сказав йому: «Йди з миром».
І коли Антоній прийшов у Київ,
І роздумувати став, де йому жити,
І обійшов монастирі всі
І жодного не вподобав, бо того Бог не захотів.
І став ходити він по дебрях і по горах,
І шукав місце, яке б йому Бог показав,
І прийшов на кручу, де Ларіон печеру викопав,
І возлюбив те місце,
І поселився в ній,
І став Богу молитися,
Із сльозами промовляючи: «Господи! Утверди мене
на цьому місці,

и да будеть на мѣстьци семь
благословение Святыя Горы и моего игумена, иже мя постриглъ». И поча жити ту, моля Бога, яды хлѣбъ сухий, и того чересъ день, и воды в мѣру вкушая, и копая печеру, и не дадя собѣ покоя ни день ни нощь, вь трудѣхъ пребывая, вь бьдѣни и вь молитвахъ. Посемъ же уведавше добрѣи человѣцѣ, и приходяху к нему, приносяще ему на потребу; и прослу же и великий Антоний, и приходяще к нему просяху отъ него благословения. Посемъ же преставлешюся великому кьнязю Ярославу, и прия власть его сынъ Изяславъ, и сѣде Кыевѣ, Антоний же прославленъ бысть в Руской земли. Изяславъ же увѣдавъ житие его, и приде с дружиною своею, прося у него благословения и молитвъ. И увѣданъ бысть всими великий Антоний и честимъ, и начаша приходити к нему братья, и нача примати и постригати я; и собрашася братья к нему яко числомъ 12. Иськопаша печеру велику, и церковь, и келья, яже суть и до сего дни в печерѣ подъ ветхымъ манастыремь. Совокуплени же братьи, рече имъ Антоний: «се Богъ васъ съвокупи, братье, отъ
благословения есте Святыя Горы,

І хай буде на цьому місці благословення
Святої Гори
І мого ігумена, що постриг мене».
І почав жити тут, молячи Бога, їсти хліб
сухий,
І то через день,
І в міру води споживати,
І печеру копати.
І не давав собі спокою ні вдень, ні вночі,
У трудах пребуваючи, у бдінні і в молитвах.
Згодом же дізнались добрі люди,
І приходили до нього,
І приносили йому на потребу.
І пішла слава про великого Антонія,
І приходили до нього брати благословення.
Після смерті великого князя Ярослава
Прийняв владу його син Ізяслав,
І сів у Києві.
Антоній же був славний у Руській землі.
І довідався Ізяслав про життя його,
І прийшов до нього з дружиною своєю,
І просив у нього благословення
І молитися за них.
І був знаний всіма великий Антоній
І честь мав.
І почала приходити до нього братія,
І він приймав і постригав [у ченці] їх.
І так зібралося до нього братів дванадцять.
І викопали печеру велику,
І церкву,
І келії.
І до цього дня є вони в печері під старим
монастирем.
І сказав Антоній до братії, що зібралась:
«Се Бог вас поєднав, браття,
І ви тут від благословення Святої Гори,

иже постриже

мене игуменъ Святыя Горы, а я васъ постригалъ, да буди на васъ благословение первое отъ Бога, а второе отъ Святыя Горы» И се рекъ имъ, рече имъ: «живете особѣ, поставлю вы игумена, а самъ хощю вь ину гору сѣсти одинъ, якоже и преже бяхъ обыклъ, уединивься». И постави имъ игумена, именемъ Варламъ, а самъ иде в гору, ископа печеру, яже есть подъ новымъ манастыремь, в нейже и скончa животъ свой, живъ вь добродѣтели, и не выходя ис печеры лѣтъ 40 николиже никаможе, в ней же лежать мощи его и до сего дни. Братья же [и] игуменъ живяху в печерѣ, и умножившимся братьи и не могущимъ имъ вмѣститися в печеру, и помыслиша поставити внѣ печеры манастырь; и приде игуменъ и братья ко Аньтонию, и рекоша ему: «отче! умножилося братьи, а не можемся вмѣститися в печерѣ: да бы Богъ повелѣлъ и твоя молитва, да быхомъ поставилѣ церквицю малу внѣ печеры». И повелѣ имъ Аньтоний. Они же поклонишася ему, и поставиша церьквицю малу надъ печерою во имя святыя Богородица Успение И нача Богъ умножити черноризѣць, молитвами святыя Богородица, и свѣтъ створиша братья съ игуменомъ поставити манастырь, и рѣша братья кь игумену къ Антонию «отче! братья умножаеться, а хотѣлѣ быхомъ поставити манастырь» Антоний же радъ бывъ, рче·

Ігумен Святої Гори постриг мене,
а я вас постригав,
І хай буде на вас перше благословення від Бога,
А друге від Святої Гори.
І це сказавши, мовив їм:
«Живіте осібно, настановлю я вам ігумена,
А сам хочу на іншій горі поселитись один,
Щоб, як звик уже, жити, усамітнившись».
І поставив їм ігумена на ім'я Варлам,
А сам пішов на гору, викопав печеру,
Яка тепер під новим монастирем,
У ній же і закінчив життя своє,
І жив у доброчесності,
І не виходив з печери ніколи й нікуди сорок літ
І в ній же лежать мощі його і до сьогодні.
А братія з ігуменом жили в печері,
І примножилося братії,
І не могли вже вміститись в печері,
І намислили збудувати поза нею монастир.
І прийшов ігумен з братією до Антонія
І сказав йому: «Отче! Примножилось братії,
І не можемо вміститися в печері.
І коли б звелів Бог і молитва твоя,
Щоб поставили ми церковцю малу поза печерою».
І звелів їм Антоній.
І вони поклонилися йому
І поставили церквицю малу над печерою
В ім'я святої Богородиці Успенія.
І став Бог молитвами святої Богородиці
примножувати чорноризців,
І раду учинила братія з ігуменом поставити
монастир,
І звернулась братія з ігуменом до Антонія:
«Отче! Примножується братія,
І хотіли б збудувати монастир».
Антоній радий був і сказав:

«благословенъ Богъ о всемь, и молитва святыя Богородица и сущихъ отець иже въ Святѣй Горѣ да будеть с вами». И се рекъ, посла единого отъ братій къ Изяславу князю, река тако: «княже мой! се Богъ умножаеть братью, а мѣсце мало; да бы ны вдалъ гору ту, яже есть надъ печерою». Изяславъ же се слышавъ радъ бывъ, и мужи свои посла, и дасть имъ гору ту. Игуменъ же и братья заложи церковь велику, и манастырь оградиша столпъемь, и кѣлья постави многы, и церковь свѣршиша и украсиша ю иконами. И оттолѣ начаша звати манастырь Печерскый; имже бѣша жили черньцы преже в печерѣ, и отъ того прозвася Печерскый манастырь; есть же Печерьскы манастырь отъ благословения Святыя Горы пошелъ. Манастыреви же свершену, игуменьство же держащю Варламу, Изяславъ же постави манастырь святаго Дмитрѣя, и выведе Варлама на игуменьство кь святому Дмитрею, хотя створити вышни сего манастыря, надѣяся бога[т]ствѣ. Мнозии бо манастыри отъ царь и отъ бояръ и отъ богатства поставлени, но не суть таци, кации же сути поставлени слезами, и пощениемь, и молитвою, и бдѣниемъ: Антоний бо не имѣ злата, ни сребра, но пощениемъ и слезами, якоже глаголахъ.

«Благословенний у всьому Бог,
І молитва святої Богородиці,
І сущих у Святій Горі отців молитва —
Хай буде з вами».
І, сказавши це, послав одного із братії
до князя Ізяслава так сказати:
«Княже мій! Се Бог примножує братію,
а місця мало.
Чи не дав би нам ту гору, що над печерою?»
Ізяслав же почув се і радий був,
І мужів своїх послав,
І дав їм гору ту.
Ігумен же з братією заклали церкву велику,
І монастир стовпами обнесли,
І келій набудували багато,
І церкву звели,
І оздобили її іконами.
І відтоді почали звати монастир Печерський.
І оскільки жили ченці раніш в печері,
І від того прозвався Печерський монастир.
І постав же Печерський монастир від благословення
Святої Гори.
І коли монастир постав, ігуменство тримав Варлам,
Ізяслав збудував монастир святого Димитрія,
І вивів Варлама на ігуменство до
святого Димитрія,
І хотів поставити цей монастир вище
Печерського,
Бо надіявся на [своє] багатство.
Багато монастирів від царів, від бояр
І від їхніх багатств поставлено,
Та не такі вони, як ті, що сльозами поставлені,
І постом, і молитвою, і старанням,
Бо Антоній ні золота, ні срібла не мав,
А постом і сльозами [будував],
Як я вже говорив.

Варламу
же шедшю святому Дмитрѣю, и свѣтъ створше братья, идоша кь старцю Аньтонию, и рекоша: «постави намъ игумена». Онъ же рче имъ: «кого хощете?» Они же рѣша ему: «кого хощеть Богъ и ты». И рече: «кто болий есть в васъ, акь есть Федосий, послушливъ, и кротокъ, и смиреный; да сьи будеть игуменъ вамъ». Братья же ради бывше, и поклонишася старцю, и поставиша Федосья игуменомъ братьи, сущей числомъ 20. Федосьеви же приимшю манастырь, и поча имѣти воздержание велико, пощение и молитвы сь слезами, и совокупляти нача многы черьнорисци, и совокупи братьи числомъ 100. И нача иськати правила чернечьскаго, и обрѣтеся тогда Михаилъ, чернѣць манастыря Студискаго, иже бѣ пришелъ изъ Грѣкь с митрополитомъ Георгиемъ, и нача у него искати устава черьнець Студийскыхъ и обрѣть у него, и списа, и устави въ манастыри своемъ, како пѣти пѣния манастырьская, и поклонъ како держати, и чтения почитати, и стояние въ церкви, и весь рядъ церковьный, на тряпезѣ сѣдание, и что ясти въ кыя дни, все съ въставлениемъ. Федосий все то приобрѣтъ, и предасть манастырю своему. Отъ негоже манастыря прияша вси манастырѣ уставъ по всемъ манастыремь; тѣмже почтенъ есть манастырь Печерьский старѣй всихъ и честью боле всихъ.
Федосьеви же живущю

І коли Варлам пішов до святого Дмитрія, тоді брати раду створили,
І пішли до старця Антонія, і сказали:
«Постав над нами ігумена».
Він же спитав їх: «Кого хочете?»
Вони ж сказали йому: «Кого хоче Бог і ти».
І сказав [Антоній]: «Хто більше із вас, як не Федосій,
І найслухняніший, і покірливий, і смиренний.
Хай він буде вашим ігуменом».
Браття ж, раді бувши, поклонилися старцю,
І поставили Федосія ігуменом над братією,
А було їх числом двадцять.
І коли Федосій прийняв монастир,
Він почав тримати помірність велику,
І постування, і слізні молитви,
І збирати почав багато чорноризців,
І зібрав братії числом сто.
І почав шукати правила чернецького,
І знайшовся тоді Михайло чернець
Із монастиря Студитського,
А прийшов він із Греції з митрополитом Георгієм,
І став у нього шукати уставу ченців Студитських,
І знайшов у нього, і переписав,
І увів в монастирі своєму,
Як співати співи монастирські,
І як поклонятися, й читання шанувати,
І стояння в церкві, і лад весь церковний запровадив,
Як на трапезі сідати,
І у дні які що їсти, все за уставом,
І усе оте Федосій пізнав
І в монастирі своєму запровадив.
Від його монастиря всі перейняли статут і ввели його по всіх монастирях. Тому й шанується монастир Печерський як найстаріший і найславніший із всіх. Коли Федосій жив

в манастырѣ, и правящю добродѣтельное житье и чернѣцьское правило, и примающе всякого приходящего к нему, к немуже и азъ придохъ, худый и недостойны рабъ, приять мя лѣтъ ми сущю 17 отъ рожения моего. Се же написахъ и положихъ, и в кое лѣто почалъ быти манастырь, что ради зовется Печерьский манастырь; а о Федосьевѣ житьи паки скажемь.

В лѣто 6560. Преставися Володимѣрь, сынъ Ярославль, старѣйший в Новѣгородѣ, и положенъ бысть вь святѣй Софьи, юже бѣ самъ создалъ.

В лѣто 6561. У Всеволода родися синъ Володимиръ отъ царицѣ Грѣчькое.

В лѣто 6562. Преставися князь Руский Ярославь. И еще живу сущю ему, наряди сыны своя, рекы имъ: «се азъ отхожю свѣта сего, а вы, сыновѣ мои, имѣйте межи собою любовь, понеже вы есте братья единого отца и единой матерь; да аще будете в любви межи собою, и Богъ будеть в васъ, и покорить вы противныя под вы, и будете мирно живуще; аще ли будете ненавистьно живуще, вь распряхъ которающеся, то и сами погибнете, и землю отець своихъ и дѣдъ погубите, иже налѣзоша трудомъ великомъ; но послушайте братъ брата, пребывайте мирно; се же поручаю в себе мѣсто столъ свой старѣйшому сынови своему, брату вашему Изяславу, Қыевъ, сего послушайте, якоже послушасте мене, да ть вы будеть вь мене мѣсто; а Святославу Черниговъ, а Всеволоду Переяславль, а Вячеславу Смолнескь». И тако раздѣли городы, заповѣдавъ имъ не преступати предѣла братня, ни сгонити; рекь Изяславу: «аще кто хощеть обидити своего брата, но ты помогай егоже обидять»; и тако наряди сыны своя пребывати в любви. Самому же болну сущю и пришедшю ему к Вышегороду, разболѣся велми, Изяславу тогда в Туровѣ князящю, а Святославу вь Володимирѣ, а Всеволодъ тогда у отца, бѣ бо любимъ отцемъ паче всея братья, егоже имяше у себе. Ярославу же приспѣ конѣць житья, и предасть душю свою мѣсяца февраля въ 20, в суботу в недѣли поста вь святаго Федора день. Всеволодъ

у монастирі і вів добродійне життя, дотримуючись чернецьких правил і приймаючи кожного, хто до нього приходив, і я прийшов до нього, бідний і недостойний раб, і прийняв він мене, коли було мені сімнадцять років від народження мого. Це я написав і встановив, в яке літо почав бути монастир, що тепер називається Печерський монастир. А про Федосієве життя ще розповімо.

В літо 6560 [1052]. У Новгороді помер Володимир, старший син Ярослава, і поклали його в святій Софії, яку сам збудував.

В літо 6561 [1053]. У Всеволода народився син Володимир від цариці грецької.

В літо 6562 [1054]. Помер князь руський Ярослав. І коли ще живий був, зібрав синів своїх і сказав їм: «От я і відходжу із цього світу, а ви, сини мої, живіть між собою в любові, бо всі ви брати від одного батька і одної матері. І якщо будете жити в любові між собою, і Бог буде з вами, і підгорне під вас ворогів ваших, і будете мирно жити. Та коли будете в ненависті жити, в сварках і міжусобицях, то й самі загинете, і землю батьків і дідів своїх погубите, яку здобули трудом великим. Але слухайте брат брата, живіть мирно. Тепер же заповідаю стіл свій у Києві старшому синові моєму, братові вашому Ізяславу, його слухайте, як слухали мене, хай він замінить вам мене. А Святославу — Чернігів, а Всеволоду — Переяслав, а Вячеславу — Смоленськ». І так розділив [між ними] города, заповідав їм не переходити братніх меж і не зганяти [зі стола]. Говорив Ізяславу: «Коли хтось захоче обидити брата свого, то ти помагай тому, кого обидять». І так наставляв синів своїх жити в любові. Сам він уже був тоді хворий і, коли приїхав у Вишгород, розхворівся дуже. Ізяслав тоді в Турові княжив, а Святослав у Володимирі, а Всеволод тоді з батьком був, бо любив його батько більше всіх братів і тримав у себе. Надійшов кінець життя Ярославу, і віддав він душу свою місяця лютого в двадцятий день, у суботу, першого тижня посту, у день святого Федора. Всеволод же

же спрята тѣло отца своего, възложивъ на сани и повезоша Кыеву, поповѣ по обычаю пѣсни пѣвше, и плакашеся по немь людье; и принесъше положиша и в рацѣ мороморянѣ, вь церкви святѣй Софья, и плакася по немь Всеволодъ и людье вси. Жить же всѣхъ лѣтъ Ярославѣ 70 и 6.

Начало княжения Изяславля вь Киевѣ.

В лѣто 6563. Пришедъ Изяславъ сѣде в Кыевѣ, а Святославъ в Черниговѣ, Всеволодъ же в Переяславлѣ, Игорь в Володимерѣ, Вячеславъ вь Смоленьсцѣ.

В то же лѣто иде Всеволодъ на Торкы зимѣ къ Воінію, и побѣди Торкы.

Того же лѣта приходи Блушь с Половци, и ствєри Всеволодъ миръ с ними, и возвратишася [Половци] вьсвояси

В лѣто 6564.

В лѣто 6565. Преставися Вячеславъ; сынъ Ярославль, Смоленьский, и посадиша Игоря вь Смольньсцѣ, изъ Володимеря выведше

В лѣто 6566. Побѣди Изяславъ Голядь.

В лѣто 6567 Изяславъ и Святославъ и Всеволодъ высадиша стрыя своего ис поруба, сѣдѣвша 20 и 4 лѣтъ, и водивше и ко кресту и бысть черньцемь.

В лѣто 6568. Преставився Игорь, сынъ Ярославъ.

Того же лѣта Изяславъ, и Святославъ, и Всеволодъ, и Все славъ, совокупивше воя бещислены, и поидоша на конихъ и в лодьяхъ, бещисленое множьство, на Торкы. И се слышавше Торци, убоявьшеся, пробѣгоша и до сего дни, и помроша бѣгающе, Божиимъ гнѣвомъ гоними, овии отъ зимы, друзии же гладомъ, инии же моромъ [и] судомъ Божиимъ; и такъ Богъ избави крестьяны отъ поганыхъ.

В лѣто 6569. Придоша Половци первое на Руськую землю воевати, Всеволодъ же изыиде противу имъ, мѣсяца февраля вь 2 день; и бившимъся имъ, побѣдиша Всеволода, и воевавше отъидоша. Се бысть первое зло на Руськую землю отъ поганыхъ безбожныхъ врагъ; бысть же князь ихъ Сокалъ

В лѣто 6570.

прибрав тіло батька свого, возложив на сани і повіз до Києва. Попи за звичаєм піснеспіви співали, і плакали по ньому люди. І принесли і поклали його в мармурову раку у церкві святої Софії, і плакали за ним Всеволод і люди всі. Прожив же Ярослав всіх літ сімдесят і шість.

Початок княження Ізяслава в Києві.

В літо 6563 [1055]. Прийшов Ізяслав і сів у Києві, а Святослав у Чернігові, Всеволод у Переяславі, Ігор у Володимирі, Вячеслав у Смоленську

Того ж року взимку ходив Всеволод на торків до Воїню і переміг торків.

Того ж літа приходив Блуш з половцями, і Всеволод уклав мир із ними, і половці пішли геть.

В літо 6564 [1056].

В літо 6565 [1057]. Помер Вячеслав смоленський, син Ярослава. І посадив Ігоря в Смоленську, а з Володимира вивів.

В літо 6566 [1058] Ізяслав переміг голядь.

В літо 6567 [1059] Ізяслав, Святослав і Всеволод звільнили стрия свого [Судислава] з поруба, де він просидів двадцять чотири роки, і взяли з нього клятву на хресті, і він став ченцем.

В літо 6568 [1060]. Помер Ігор, син Ярослава.

Того ж літа Ізяслав, Святослав, Всеволод і Всеслав зібрали воїв без числа і пішли на конях і в лодіях на торків. І коли прочули про це торки, то так перестрашились, що як побігли, так і до сьогодні бігають, божим гнівом гнані, і перемерли в бігах — одні від холоду, другі з голоду інші від мору і суду божого. Так Бог позбавив християн від поганих.

В літо 6569 [1061] вперше прийшли половці на Руську землю воювати. Всеволод же вийшов проти них місяця лютого у другий день. І билися вони, перемогли Всеволода і після бою відійшли. Це було перше зло на Руську землю від поганих безбожних ворогів. Був же князь у них Сокал.

В літо 6570 [1062].

В лѣто 6571. Преставися Судиславъ, братъ Ярославль, и погребоша и во церкви святаго Георгия.

Того же лѣта в Новѣгородѣ иде Волхово въспять дний 5; се же знамение не [на] добро бысть: на 4-е лѣто погорѣ весь городъ.

В лѣто 6572. Бѣжа Ростиславъ къ Тмутороканю, сынъ Володимиръ, внукъ Ярославль, и с нимъ бѣжа Порей и Вышата, сынъ Остромирь воеводы Новгородьского; и пришедъ выгна Глѣба изъ Тмуторокана, а самъ сѣде в него мѣсто.

В лѣто 6573. Иде Святославъ на Ростислава кь Тмутороканю, Ростиславъ же отступи прочь из града, не убоявься его, но не хотя противу стрыеви своему оружья взяти. Святославъ же пришедъ къ Тмутороканю, посади сына своего пакы Глѣба, и възвратися вьсвояси; пришедъ пакы опять Ростиславъ, и выгна Глѣба, и приде Глѣбъ къ отцю своему; Ростиславъ же пришедъ сѣде въ Тмутороканѣ.

В то же лѣто Всеславъ сѣде рать почалъ.

В та же времена бысть знамение на западѣ: звезда превелика, лучѣ имуще аки кровавѣ, всходящи с вечера по заходѣ солънечнемь, и бысть за 7 дний; се же проявляющи не на добро. Посемъ же быша усобицѣ многы и нашестви поганыхъ на Руськую землю, си бо звѣзда акы кровава, проявъляющи крови пролитье. В та же времена бысть дѣтище вьвержено вь Сѣтомле; сего же дѣтища выволокоша рыболовѣ в неводѣ, егоже позоровахомъ и до вечера, и пакы вывѣргоша и вь воду, бяше бо на лицѣ его сице срамнии удове, а иного нѣльзѣ казати срама ради. Пред симже временемь солнце прѣменися, не бысть свѣтло, но акы мѣсяць бысть; егоже невегласии глаголють снѣдаему сущю. Се же бывають сия знамения не на добро, мы бо по сему розумѣхомъ. Якоже древле, при Антиосѣ, вь Ерусалимѣ, ключися внезапу по всему граду за 40 дний являтися на въздусѣ на конихъ рищищимъ, вь оружьи, златыя одежа имущи, и полкы обо[амо] являющемъ, и оружью движащюся; се

В літо 6571 [1063] помер Судислав, брат Ярослава, і поховали його в церкві святого Георгія.

Того ж літа в Новгороді води Волхова ішли назад днів п'ять. Це знамення не на добро було: на четверте літо погорів весь город.

В літо 6572 [1064] утік Ростислав, син Володимира, внук Ярослава до Тмуторокані, а з ним утік Порей і Вишата, син Остромира, воєводи Новгородського. І, прийшовши, вигнав Гліба із Тмуторокані, а сам сів на його місце.

В літо 6573 [1065] ходив Святослав на Ростислава до Тмуторокані. Ростислав же відступив геть із города, не тому, що злякався його, а тому, що не захотів проти стрия свого підняти оружжя. Святослав же прийшов до Тмуторокані, знову посадив сина свого Гліба і повернувся назад. Прийшов знову Ростислав і вигнав Гліба, і прийшов Гліб до отця свого, Ростислав же, повернувшись, сів у Тмуторокані.

Того ж літа Всеслав міжусобну війну розпочав.

У ті ж времена було знамення на заході: зірка превелика, неначе з кривавими променями, сходила звечора після заходу сонця, і так було сім днів. Се віщувало не на добро. Після цього було усобиць багато і нашестя поганих на Руську землю, бо ця зірка була неначе кривава і віщувала кровопролиття. У ті ж времена було дитя викинуто в [ріку] Сітомлю, це дитя витягли риболови в неводі, його роздивлялися до вечора і знову вкинули його в воду, бо на його лиці були сороміцькі частини тіла, а про інше через сором і говорити не можна. Перед цим же временем сонце перемінилося, було не світле, а ніби місяць; про нього невігласи говорили, що можна з'їсти. Так ото подібні знамення бувають не на добро. Ми це з того розуміємо, що ще в давнину, при Антіосі, в Єрусалимі трапилося: раптом по всьому городу протягом сорока днів стали з'являтися в повітрі вершники на конях, при оружжі, в золотих одежах, і з'являлися полками, розмахуючи оружжям. Це

же являше нахожение Антиохово, нашествие рати на Ерусалимъ. Посемъ же при Неронѣ царѣ в томъ же Ерусалимѣ въсия звѣзда, вь образъ копийный надъ городомъ; се же проявляше нахожение рати отъ Римлянъ. И пакы сице бысть при Устиянѣ царѣ, звѣзда вьсия на западѣ, испущающи луча, юже прозываху блисталницю, и бысть сияющи за 20 дний, посемъ же бысть звѣздамъ течение с вечера до утрия, яко мнѣти всимъ, яко падають звѣзды, и пакы солнце без лучь сияше; се же проявляше крамолы, недузи, человѣкомъ умертвие бяше. Паки же при Маврикии цари бысть се: жена дѣтище роди безъ очью, безъ руку, вь чресла бѣ ему рыбьий хвостъ прирослъ, и песъ родися шестоногъ. Въ Африкии же 2 дѣтища родистася, единъ о 4 ногахъ, а другий о двою главу Посемъ же бысть при Костянтинѣ иконоборци, сына Леонова, течение звѣздьное бысть на небесѣхъ, оттергаху бо ся на землю, и яко видящимъ мнѣти кончину; тогда же въздухъ възлияся повелику. В Сурии же бысть трусъ велий, землѣ расѣдшися три поприщь, изиниде дивно изъ земли мьска, человѣцскымъ гласомъ глаголющи, проповѣдающи наитье языка, еже и бысть: наидоша бо Срацини на Палестиньскую землю. Знаменья бо вь небеси, или вь звѣздахъ, или вь солнци, или птицами, или етеромъ чимъ, не благо бываеть; но знамения сица на зло бывають, или проявление рати, или гладу, или на смерть проявьляеть.

В лѣто 6574. Ростиславу сѣдящу вь Тмуторокани, и емлющи дань у Касогъ и в ыныхъ странахъ. Сего же убоявъ же ся Грѣци, послаша с лестью Котпана; оному же пришедшю къ Ростиславу и увѣрившюся ему, и чьтяше и Ростиславъ. Единою же пьющу Ростиславу с дружиною своею, рече Котопанъ: «княже! хощю на тя пити»; оному же рекшу: «пий». Онъ же испивъ половину чаши, а половину вдасть князю пити; дотиснувься палцемъ в чашю бѣ бо имѣя подъ ногьтемь растворение смертьное, и дасть князю урекъ смерть до осми дний. Оному же испившю, Котопанъ же пришедъ Кьрсуню повѣда, яко в сий день умреть Ростиславъ, якоже и бысть; сего же Котопана

віщувало напад Антіоха, нашестя військ на Єрусалим. А потім ще за царя Нерона, у тому ж Єрусалимі, возсіяла списоподібна звізда над городом. Це віщувало нашестя римського війська. А ще таке було при Юстиніані царі: звізда возсіяла на заході, випускаючи промені, за що прозвали її «блистальницею», і сяяла двадцять днів, а після цього була звізд течія з вечора й до ранку, так що всі думали, що то зорепад; і знову сонце без променів сіяло. Се ж предвіщало крамоли, недуги, смерть людям. Знову ж за царя Маврикія було таке: жінка дитя народила без очей, без рук, а до живота йому риб'ячий хвіст приріс. І пес народився шестиногий. У Африці ж двоє дітей народилося: один четвероногий, а другий двохголовий. А потім же за царя Костянтина іконоборця, Леонового сина, була звізд течія на небесах, зорі одторгалися й падали на землю, і хто бачив, той чекав кінця. Тоді ж повітря рясно стікало на землю. У Сірії ж був трус сильний, земля розверзлася на три поприща, і із землі чудом вийшов мул, людською мовою говорив і предвіщав нашестя чужинців, що й сталося: напали сарацини на Палестинську землю. Знамення чобо в небесах, чи в зірках, чи в сонці, чи у птицях, чи в чомусь іншому не на добро бувають. Такі знамення на зло бувають, віщуючи війну, чи голод, а чи смерть.

В літо 6574 [1066] Ростислав сидів у Тмуторокані і збирав дань у касогів і в інших народів. Греки так устрашилися цього, що послали підступного котопана. Коли він прийшов до Ростислава, то ввійшов до нього в довір'я, і шанував його Ростислав.

Одного разу, коли Ростислав пирував із дружиною своєю, котопан сказав: «Княже! Хочу випить за твоє здоров'я. Тому князь сказав: «Пий». Він же випив половину чаші, а половину дав випити князеві, доторкнувшись пальцем у чашу, бо мав під нігтем розчинну отруту смертельну, і дав князеві, прирікши на смерть через сім днів. Князь випив, а котопан прийшов у Корсунь і звістив, що в цей день помре Ростислав, так і сталося. Цього ж котопана

побиша камениемь людье Корсуньстии. Бѣ же Ростиславъ мужь добръ на рать, възрастомъ же лѣпъ и красенъ лицемь, милостивъ убогимъ; умре же мѣсяца февраля въ третий день, и тако положенъ бысть вь церкви святыя Богородица.

В лѣто 6575. Заратися Всеславъ, сынъ Брячьславль Полотьский, и зая Новъгородъ; Ярославличи же трие, Изяславъ, Святославъ, Всеволодъ, совокупивше воя, идоша на Всеслава зимѣ сущи велицѣ. И придоша къ Мѣньску, и Мѣнянѣ затворишася вь градѣ; си же братья взяша Мѣнескъ, исьсѣкоша мужи, а жены и дѣти взяша на щиты, и поидоша кь Немизѣ; и Всеславъ поиде противу. И совокупившеся обои на Немизѣ, мѣсяца марта вь 3 день, и бяше снѣгъ великъ, и поидоша противу собѣ; и бысть сѣча зла, падоша мнозѣ, и одолѣ Изяславъ, Святоставъ, Всеволодъ, а Всеславъ бѣжа. Посемъ же, мѣсяца іюня вь 10 день, Изяславъ, Святославъ и Всеволодъ целовавше крестъ честный кь Всеславу, рекше: «приди к нама, а не створимъ ти зла»; онъ же надѣяся цѣловании креста, переѣха в лодьи чресѣ Днѣпръ. Изяславу же в шатеръ предъидущю, и тако яша Всеслава на Рши, у Смоленьска, преступивше крестъ. Изяславъ же приведе Всеслава Кыеву, и вьсадиша и в порубъ съ двѣимя сынънома.

В лѣто 6576. Придоша иноплеменьници на Рускую землю, Половци мнозѣ, Изяславъ же, и Святославъ и Всеволодъ изиидоша противу имъ на Льто; и бывши нощи, поидоша противу собѣ, грѣхъ ради нашихъ попусти Богъ на ны поганыя, и побѣдиша Половци. Наводить Богъ по гнѣву своему иноплеменьники на землю, и тако скрушенымъ имъ вьспомянуться к Богу; усобная же рать бываеть отъ сважения дьяволя. Богъ бо не хощеть зла вь человѣцѣхъ, но блага; а дьяволъ радуеться злому убийству кровопролитью, въздвигая свары, зависти, братоненавидѣния, клеветы. Земли же согрѣшивши которѣй любо, то казнить Богъ смертью, или гладомъ, наведениемь поганых, или вредомъ, или гусѣницею, или инѣми казньми, аще ли покаавшеся будемъ в немже ны Богъ велить быти.

люд корсунський побив камінням. А був Ростислав прекрасний воїн, віку хорошого, лицем гожий, до убогих милостивий. Помер місяця лютого третього дня і похоронили його в церкві святої Богородиці.

В літо 6575 [1067] почав міжусобну війну Всеслав, син Брячеслава, полоцький і зайняв Новгород. Троє Ярославичів — Ізяслав, Святослав і Всеволод,— об'єднавши воїв, пішли на Всеслава суворої зими. І прийшли до Мінська, а мінчани закрилися в городі. Тоді брати взяли Мінськ, перебили мужів, а жон і дітей взяли на щити і пішли до [річки] Неміги. І Всеслав вийшов проти них. І зіткнулися обидва [війська] на Немізі третього березня, і пішли одне проти другого. І були сніги глибокі, і була січа люта, і багато загинуло, і здолали Ізяслав, Святослав і Всеволод, а Всеслав утік.

Після цього десятого червня Ізяслав, Святослав і Всеволод на чесному хресті поклялися Всеславу і сказали: «Приходь до нас, не зробимо тобі зла». Він же, повіривши у клятву на хресті, переїхав у лодії через Дніпро. Коли ж Ізяслав, йдучи попереду, вів до свого шатра Всеслава, того схопили на Рші біля Смоленська, порушивши клятву на хресті дану. Ізяслав же привів Всеслава до Києва і посадив його у поруб із двома синами.

В літо 6576 [1068] прийшли іноплемінці на Руську землю — сила-силенна половців. Ізяслав, Святослав і Всеволод вийшли проти них на Альту, і коли настала ніч, пішли вони один на одного. За гріхи наші наслав Бог на нас поганих, і перемогли половці. У гніві своєму наводив Бог чужинців на землю [нашу], і тільки після поразки від них згадали про Бога. На міжусобні ж війни спокушає диявол. Адже Бог не бажає зла людям, а добра. А диявол радіє зі злого вбивства і кровопролиття, збуджує чвари і заздрощі, братоненависництво, наклепи. А коли ж у гріх впадає якась країна, то карає бог смертю, або голодом, або нашестям поганих, або засухою, або гусінню, або іншими карами, щоб ми покаялися, і в каятті нам Бог велить жити.

Глаголеть бо намъ Пророкомъ: обратитеся ко мнѣ всимъ сердцемъ вашимъ, постомъ и плачемь .Да аще сице творимъ, всихъ грѣхъ прощени будемь, но мы на злое взвращаемься, аки свинья в калѣ грѣховьнемь присно валяющеся и тако пребываемь. Тѣмже и Пророкомъ намъ глаголеть разумѣхъ, рече, яко жестокъ еси, и шия желѣзна выя твоя, того ради удержахъ отъ васъ дождь, предѣлъ единъ одождихъ, а другаго не одождихъ, исьше, и поразихъ вы зноемь и различными казньми; то и тако не обратитеся ко мнѣ. Сего ради винограды ваша, и смоквие вае нивы и добравы ваша истьрохъ, глаголеть Господь а злобъ вашихъ не могохъ истерти, послахъ на вы различныя болѣзни и смерти тяжькы, и на скотѣ ихъ казнъ свою послахъ то и тако не обратистеся ко мнѣ, но рѣсте, мужаимъся. Доколѣ не насытистеся злобъ вашихъ? Вы бо уклонистеся отъ пути моего глаголеть Господъ, съблазнисте многы: сего ради свидитель скоро на противныя на прелюбодѣйца, и на кленущаяся именемъ моимъ во лжю и на лищающая мьзды наимника .и насильствующе сиротѣ и вдовици, и на уклаияющая судъ криво. Почто не въздръжастеся вь грѣсѣхъ вашихъ, но уклонисте законы моя и не схранисте ихъ? И обратитеся ко мнѣ, и обращюся кь вамъ, глаголеть Господь, и азъ отвергу вамъ хляби небесныя, и възвращю отъ васъ гнѣвъ свой, дондеже все обилуеть вамъ, и не могуть изнемощи виногради ваши и нивы Но вы отяжасте на мя словеса ваша, глаголюще суетнъ работая Богу тѣмже усты чтуть мя а сердце ваше далече отстоитъ отъ мене, глаголеть Господъ Того ради ихже просимъ и не улучимъ будуть бо, рече, егда призоветь мя и азъ не послушаю васъ, взищете мене злии, и не обрящете; не вьсхотѣша бо ходи[ти] по путемь моимъ, да того ради затворяеться небо, ово ли злѣ отвѣрзаеться, градъ в дождя мѣсто пущая, ово ли сланою плоды узнабляя и землю зноемъ томя нашихъ ради грѣхъ Аще ли ся покаемъ о злобахъ своихъ, то аки чадомъ своимъ подасть намъ вся прошения, и одождить намъ дождь

ранъ и позденъ, и наполняться

Передають-бо нам пророки [слова Бога]: «Верніться до мене всім серцем вашим, постом і плачем». І коли так чинити будемо, простяться нам всі гріхи. Але ми у злі крутимось, подібно свиням у калі гріховному вічно барложимося і так живемо. Через тих же пророків [Бог] нам говорить: «Я знав,— каже,— що впертий ти є, твоя ж шия — то м'язи залізні, і через те не допустив до вас дощу, одне місце оросив, а друге не оросив, висушив і покарав вас спекою і різними карами, і то ви не вернулися до мене. Через те виногради ваші, і смоківниці ваші, ниви і діброви ваші знищив я,— говорить Господь.— А злоби вашої не зміг витравити. Наслав на вас різні хвороби і смерті тяжкі, і на скотину вашу кару свою послав, але й тоді ви не вернулися до мене, а сказали: «Мужаємось». Допоки не насититеся злобами вашими? Адже ви ухилилися зі шляху мого,— говорить Господь,— і спокусили багатьох», а тому: «Свідчить скоро буду проти ворогів, на перелюбців, і на тих, що, брешучи, клянуться іменем моїм, і на тих, що не платять за працю наймитам, обижають сиріт і вдів, і суд схиляють на несправедливість. Чому не утримуєтесь від гріхів ваших, але перекручуєте закони мої і не дотримуєтеся їх? Зверніться до мене, і я звернуся до вас,— говорить Господь,— і я розкрию вам безодні небеснії, і відверну від вас гнів свій, доки не матимете всього в достатку, і не зможуть виснажитися виноградники і ниви ваші. Але ви обтяжуєте мене словами своїми, говорячи: «Суєтно служить Богу». А тому: «Вуста шанують мене, а серце ваше далеко від мене»,— говорить Господь. Через те що просимо — не одержуємо. «А буде,— говорить,— що покличете мене — і я не послухаю вас, шукатимете мене в біді — і не знайдете, бо не побажали іти шляхом моїм» а через те і закривається небо або зло розверзається, град замість дощу пускає або морозом плоди поб'є і землю спекою виснажить через гріхи наші. А коли покаємося в злодійствах своїх, то, як чадам своїм, «дасть на спасіння і зішле вам дощу, дощу раннього й пізнього, і наповняться

гумна ваша пшеници, и прольються точила виньная и маслиньная, и вьздамъ вамъ за лѣта, яже пояша прузи и хрустове, и гусиница; сила моя великая, юже послахъ на вы, глаголеть Господъ Вседержитель. И си слышаще вьстягнемся отъ зла на добро, вьзищете суда, избавите обидимаго; на покаяние придемь, не вьздающе зла на зло, и ни клеветы за клевету, но любовию прилѣпимся Господѣ Бозѣ нашемъ, постомъ и рыданиемь, слезами омывающе вся прегрѣшения, не словомъ, нарѣчающеся крестьани, а поганьски живуще. Се бо не поганьски [ли] живемь, аще вьсрящемь вѣрующе? Аще бо кто усрящеть чернорисца, то вьзвращаеться, или единець, или свинью; то не поганьскии ли есть се? Се бо по дьяволю научению кобъ сию держать, друзии же к чіханию вѣруеть, же биваеть на здравье головѣ. Но сими дьяволъ льстить, и другыми нравы всякыми льстьми, превабляеть ны отъ Бога, трубами, скомрахы, и гусльми, и русальями. Видимъ бо игрища утолочена, и людий множьство на нихъ, яко упихати начнуть другъ друга, позоры дѣюще отъ бѣса замышленаго дѣла; а церкви стоять, егда же биваеть годъ молитвы, мало ихъ обрѣтаеться вь церкви. Да сего ради казни приемлемь отъ Бога всякыя, нахожение ратныхъ, по Божью повелению приемлемь казнь грѣхъ ради нашихъ. И мы же на предлежащее возвратимся.

Изяславу же со Всеволодомъ Кыеву пришедшю, а Святославу Чернигову, и людье Кыевьстии прибѣгоша Кыеву, и створивше вѣче на торговищи, и рѣша пославшеся ко князю: «се Половци росулися по земли; да вдай, княже, оружья и кони, и еще бьемься с ними». Изяславъ же сего не послуша. И начаша людье говорити на воеводу на Коснячь, и идоша с вѣча на гору, и придоша на дворъ Коснячьковъ, и не обрѣтоша его, у двора сташа Брячьславля и рѣша: «поидемь, высадимь дружину нс погреба». И раздѣлишася на двое: и половина ихъ иде кь погребу, а половина иде по мосту; сии же идоша на княжь дворъ. Изяславу сѣдящу на сенѣхъ с

токи пшеницею, і переливатимуться чавильні вином і оливою, і надолужу Я вам за ті роки, що пожерла сарана, і коник, і гусінь. Моє військо велике, що я посилав проти вас» — говорить Господь Вседержитель. І, це чуючи, ухиляймося від зла до добра, вимагаймо справедливого суду, заступаймось за покривдженого; покаймося і не будемо воздавати злом за зло і наклепом за наклеп, а любов'ю пригорнемося до Господа Бога нашого, постом і плачем, сльозами омиваючи всі прогрішіння наші, щоб не на словах називалися християнами, живучи по-поганськи. Хіба не як погани живемо, коли віримо в зустріч? Бо коли хто зустріне чорноризця або пустинника чи свиню, то вертається назад. Хіба це не по-поганськи? Адже се за диявольським підмовленням віримо в прикмети, а інші у чхання вірять, що воно на здоров'я голові. Але цими і іншими способами диявол спокушає, всілякими хитрощами зваблює нас від Бога, трубами, скоморохами, і гуслями, і русаліями. Адже бачимо ігрища утоптані і людей безліч на них. А як почнуть давити один одного, видовища робить — бісом задумані діла,— а церкви стоять, навіть коли настає час молитви, мало їх знаходиться в церкві. От через це і кари різні приймаємо від Бога, військові нашестя, за Божим повелінням кари приймаємо через гріхи наші.

Але повернемося до попереднього [повіствування].

Коли Ізяслав із Всеволодом прийшли до Києва, а Святослав до Чернігова, то люд київський збігся в Києві, і влаштували віче на торговищі, і сказали, звернувшись до князя: «От половці розсипалися по землі, так видай, княже, оружжя і коні, і ми ще поб'ємося з ними». Ізяслав же до цього не прислухавсь. І стали люди намовлять на воєводу Коснячка, і, повертаючись із віча на гору, вони прийшли на двір Коснячків, і не знайшли його, і зупинились біля двору Брячислава і сказали: «Підемо і звільнимо з темниці дружину». І розділилися на дві групи: і пішла половина їх до темниці, а половина пішла по мосту, і оці прийшли на княжий двір. Ізяслав у цей час на сінях раду радив із

дружиною своею, и начаша прѣтися сь князем. Стояще долѣ, а кьнязю изо оконца зрящю, и дружинѣ стоящи у князя, рече Тукы, Чюдиновъ братъ, Изяславу: «видиши, княже, людье възвыли; посли, ать блюдуть Всеслава». И се ему глаголющю, и другая половина людий приде отъ погреба, отворивше погребъ, и рѣша дружина князю: «се зло есть; посли ко Всеславу, ать призвавше ко оконьцю, и проньзнути и мечемь»; и не послуша сего князь. Людье же кликнуша и идоша к порубу Всеславлю; Изяславъ же се видивъ, со Всеволодомь побѣгоста с двора, людье же высѣкоша Всеслава ис поруба, въ 15 день сентября, и поставиша и средѣ двора княжа, и дворъ княжь разъграбиша, бещисленое множьство злата и сребра, и кунами и скорою. Изяславъ же бѣжа в Ляхы. Посемъ же Половцемъ воюющимъ по земли Рустѣй, а Святославу же сущю в Черниговѣ, а Половцемь вою[ю]щимъ около Чернигова, Святославъ же собравъ дружину, и нѣколико ихъ изыиде на ня ко Сновьску. Но узрѣша Половци идуща вья, и пристрояшася противу; и видивъ Святославъ множьство ихъ, и рече дружинѣ своей: «потягнемъ, уже намъ нельзѣ камо ся дѣти», и удариша вь конѣ; и одолѣ Святославъ вь трѣхъ тысящахъ, а Половѣць 12 тысящь, и тако изби я, и друзии потопоша вь Снъви, а князя ихъ руками яша, вь 1 день ноября, и вызвратися с побѣдою вь градъ свой Черниговъ Святославъ. Всеславъ же сѣде в Кыевѣ. Се же Богъ яви крестьную силу, понеже Изяславъ цѣловавъ крестъ, и я и; тѣмже наведе Богъ поганыя, сего же явѣ избави крестъ честьный; вь день бо Въздвижения Всеславъ и въздохнувъ рече: «о кресте честный! понеже к тобѣ вѣровахъ, избави мя отъ рова сего». Богъ же показа силу крестьную на показание земли Рустѣй, да не преступають честнаго креста, цѣловавше его; аще ли кто преступить, то и сдѣ примуть казнь, и на преидущемь вѣцѣ казнь вѣчную. Понеже велика есть сила крестьная: крестомъ бо побѣжени бывають силы бѣсовьскыя,

дружиною своєю, і ті, що зупинились внизу, стали спорити з князем. А князь дивився із віконця, і дружина стояла біля князя, і сказав Тука, Чудинів брат, Ізяславу: «Бачиш, княже, люди галасують, пошли, щоб краще стерегли Всеслава». І коли говорив йому, прийшла і друга половина людей від темниці, відчинивши погріб. І сказала дружина князеві: «Це біда. Пошли до Всеслава, хай прикличуть його до віконця і заколять його мечем». І не пристав на це князь. Люди ж загукали і пішли до темниці Всеславової. Ізяслав все це бачив і разом із Всеволодом утік із двору. Люди ж вирубали Всеслава з поруба п'ятнадцятого вересня і привели його посеред двору княжого, а двір княжий розграбували — незліченну кількість золота і срібла, і в монетах, і у злитках. Ізяслав же втік у Ляхи.

Після цього, коли половці чинили розбій по землі Руській, а Святослав був у Чернігові, половці почали розбійничать побіля Чернігова, Святослав зібрав дружину, і частина її виступила проти них біля Сновська. Але коли половці побачили, що йдуть вої, то приготувались до бою. І Святослав побачив, що половців безліч, і сказав дружині своїй: «Вдаримо, бо нікуди уже нам дітися». І пришпорили коней, і здолав Святослав, маючи три тисячі, дванадцять тисяч половців, і так розбив їх, що деякі потопилися в Снові, а князів їхніх власними руками в полон узяв першого листопада, і повернувся Святослав з перемогою у град свій Чернігів.

Всеслав же сидів у Києві. Це Бог з'явив силу хреста, оскільки Ізяслав цілував хрест Всеславу і захопив його. Через те навів Бог поганих, Всеслава ж явно визволив хрест чесний, бо в день Воздвиження Всеслав зітхнув і сказав: «О хрест чесний! Оскільки я в тебе вірив, ти і визволив мене із цього рову». Бог же показав силу хресну на науку землі Руській, щоб не порушували клятву дану на хресті, цілуючи його. І коли хто порушить, то і тут прийме кару, і на тому світі матиме кару вічну. Бо велика сила хрестова: хрестом-бо перемагають сили бісівські,

крестомъ бо Господь княземъ пособить в бранехъ, крестомъ огражени вѣрнии человѣци побѣжають супостаты противныя, крестомъ бо вьскорѣ избавляеть отъ напасти, призывающимъ его с вѣрою. Ничтоже ся бѣси бояться, токмо креста; аще бо бываеть отъ бѣсовъ мѣчтание, знамснавъше лице крестомь прогоними бывають. Всеславъ сѣде вь Қыевѣ мѣсяць 7.

В лѣто 6577. Поиде Изяславъ с Болеславомъ на Вьсеслава, Всеславъ же поиде противу; и приде къ Бѣлугороду Всеславъ, бывшю нощи, утаися Қыанъ бѣжа из Бѣлагорода кь Полотьску. Заутра же видивше людье бѣжавша князя, и възвратишася Қыеву и створиша вѣче, послашася кь Святославу и кь Всеволоду, глаголюще: «мы же зло створили есмы, князя своего прогнавше, а се ведеть на ны землю Лядьскую; а поиде вь градъ отца своего; аще ли не хощета, то намъ неволя: зажегши городъ свой, и ступити вь Грѣцискую землю». И Рече имъ Святославъ: «вѣ послевѣ кь брату своему, да аще поидеть на вы с Ляхы погубить васъ, то вѣ противу ему ратью не дадивѣ погубити града отца своего; аще ли хощемъ с миромъ, то в малѣ придеть дружинѣ»; и утѣшиста Қыяны. Святославъ же и Всеволодъ посласта кь Изяславу, глаголюще: «Всеславь ти бѣжалъ, а не води Ляховъ Қыеву, противнаго ти нѣтуть; аще ли хощеши гнѣвомъ ити и погубити градъ, то вѣси, яко намъ жаль отня стола». То слышавъ Изяславъ, остави Ляхы, иде с Болеславомъ, мало Ляховъ поемь; посла же предъ собою сына своего Мьстислава Қыеву. И пришедъ Мьстиславъ исьсѣче Қыаны, иже бяху высѣкли Всеслава, числомъ 70 чади, а другыя исьслѣпиша, другыя без вины погубивъ, не испытавъ. Изяславу же идущю кь граду, и изиидоша людье противу с поклономъ, и прияша князь свои Қыяне; и сѣде Изяславъ на столѣ своемь, мѣсяца мая вь 2 день, и распуща Ляхы на покормъ; и изьбиваху Ляхы отай; возвратися Болеславъ въ землю свою. Изяславъ же изгна торгь на гору, и прогна Всеслава ис Полотьска,

и посади сына своего Мьстислава

хрестом-бо Господь князям у битвах пособляє, хрестом хранимі віруючі люди супостатів-ворогів перемагають, хрестом від напасті швидко звільняються ті, хто з вірою до нього звертається. Нічого біси не бояться, тільки хреста. А коли в людей з'являються бісівські видіння, осінивши лице хрестом, проганяють їх. Всеслав сидів у Києві сім місяців.

В літо 6577 [1069]. Пішов Ізяслав з Болеславом на Всеслава. Всеслав же пішов проти. І прийшов Всеслав до Білогорода, і, дочекавшись ночі, тайком утік від киян із Білогорода до Полоцька. Побачили ранком люди, що князь утік, і повернулися в Київ, і зібрали віче, і послали до Святослава і до Всеволода, кажучи: «Сотворили ми зло, князя свого прогнавши, а тепер він веде на нас землю Лядську. Так ідіть в город батька свого, а коли не захочете, то будемо приневолені город свій спалити і податися в Грецьку землю». І сказав їм Святослав: «Ми пошлемо послів до брата свого, якщо він піде на вас із ляхами, то винищить вас, то ми підемо проти нього війною і не дамо погубити город батька свого, а коли наміри його мирні, то він прийде з малою дружиною». І заспокоїлися кияни. Святослав же і Всеволод послали до Ізяслава, кажучи: «Всеслав від тебе утік, не веди ляхів до Києва, ворогів там у тебе нема. А коли хочеш у гніві йти і погубити город, то знай, як нам жаль отнього столу». Почув те Ізяслав, залишив ляхів і пішов з Болеславом, узяв з собою небагато поляків, а поперед себе послав до Києва сина свого Мстислава. І коли прийшов до Києва, Мстислав перебив киян, які звільнили Всеслава, числом сімдесят людей, а інших осліпив, других безвинних умертвив, навіть не розібравшись. Коли ж Ізяслав підійшов до города, вийшли назустріч йому люди з поклоном, і прийняли кияни князя свого, і сів Ізяслав на столі своєму другого травня. І розпустив ляхів на прокорм, а їх убивали потай, і повернувся Болеслав у землю свою. Ізяслав же перевів торг на гору, і прогнав Всеслава із Полоцька, і посадив там сина свого Мстислава,

вь Полотьскѣ, иже вьскорѣ умре ту; и посади в него мѣсто брата его Святополка, а Всеславу же бѣжавшю.

В лѣто 6578. Родися у Всеволода сынъ, и нарѣкоша именемь Ростиславъ.

Того же лѣта заложена бысть церквы святаго Михаила, в манастырѣ Вьсеволожи на Выдобычи.

В лѣто 6579 Воеваша Половци у Растовца [и] у Неятина.

Того же лѣта выгна Всеславъ Святополка ис Полотьска.

Того же лѣта побѣди Ярополкъ Всеслава у Голотичьска.

В та же времена приде волъхвь, прильщенъ бѣсомъ; пришедъ бо Кыеву, глаголаше: «явили ми ся есть 5 богъ, глаголюще сице: повѣдай людемь, яко на пять лѣть Днѣпру потещи вьспять, а землямь переступати на ина мѣста, яко стати Грѣчкой земли на Руской земли, а Руской на Грѣчкой, и прочимъ землямъ измѣнитися»; егоже невегласни послушахуть, а вѣрнии насмѣхахуся, глаголюще ему: «бѣсъ тобою играеть на пагубу тобѣ». Еже и бысть ему. вь едину бо нощь бысть без вѣсти. Бѣсы бо потокше и, на зло вьводятъ и, посемъ же насмѣхающися, вринуша и в пропасть смертьную, научивше и глаголати; яко се скажемь бѣсовьское наущение и дѣйство. Бывши бо единою скудости вь Ростовьстѣй области, и вьстаста два волъхва отъ Ярославьля, глаголюща: «яко вѣ свѣмы кто обилье держить»; и поидоста по Волзѣ; и кдѣ придучи в погость, ту же начаста лучьшия жены, глаголюща, яко си жито держать, а сии медъ, а сии рыбы, а сии скору. И привожаху к нима сестры своя, и матери, и жены своя; она же вь мьчтѣ прорѣзавше за плечемь, вынимаста любо жито, любо рыбы, или вѣверицю, и убиваша многы жены, имѣния ихъ имаша собѣ. И придоста на Бѣлоозеро; и бѣ о нею людий инѣхъ 300.

В то же время приключися прити отъ Святослава дань емлющю Яневи, сыну Вышатину; и повѣдаша ему

він же незабаром тут і помер. І посадив замість нього брата його Святополка. А Всеслав же утік.

В літо 6578 [1070]. У Всеволода народився син. І дали йому ім'я Ростислав.

Того ж літа було закладено церкву святого Михайла у Всеволодовому монастирі на Видубичах.

В літо 6579 [1071]. Воювали половці у Растовця і у Неятина.

Того ж літа Всеслав вигнав Святополка із Полоцька.

Того ж літа Ярополк переміг Всеслава біля Голотичська.

У тому ж часі з'явився волхв, зваблений бісом. Прийшов до Києва і каже: «Мені являлися п'ять богів і сказали таке: розкажи людям, що через п'ять років Дніпро потече назад, а землі поміняються місцями: стане Грецька земля на Руській землі, а Руська на Грецькій, та й інші землі поміняються». Невігласи слухали його, а віруючі насміхалися, кажучи йому: «Біс грається тобою на твою погибіль». Так і сталося з ним: одної ночі він пропав безвісти. Адже біси підбивають і на зло людей уводять, а потім ще насміхаються, ввергаючи їх у прірву смертную, навчають їх і [що] говорити, як ми оце і розкажемо [про таке] бісівське намовляння і дійство.

Одного разу під час недороду в Ростовській області з'явилися два волхви із Ярославля, кажучи: «Ми знаємо, хто запаси ховає». І пішли вони по [березі] Волги, і в яку погость прийдуть, так і починають називати кращих жон, кажучи: оці жито держать, а ці — мед, а ці — рибу, а ці — хутра. І приводили до них сестер своїх, і матерів, і жон своїх. Вони ж, у насланні [бісівському], прорізали запліччя, виймали звідти або жито, або рибу, чи вивірицю і убивали багатьох жінок, а майно їхнє забирали собі. І прийшли вони на Білоозеро, і було з ними інших людей триста чоловік.

У той же час трапилося Яневі, Вишатиному синові, прийти туди від Святослава данину збирати. І розповіли йому

Бѣлоозерьци, яко два кудесника избила многы жены по Волъзѣ и по Шькснѣ, и пришла есть сѣмо. Янь же испытавъ, чья еста смерда, и увѣдѣвъ, яко своего ему князя, пославь же къ нимъ иже около ею суть, и рече имъ: «выдайте волъхва та сѣмо, яко смерда еста моего князя»; они же сего не послушаша. Янь же поиде самъ безъ оружья, и рѣша ему отроки его: «не ходи безъ оружья, осоромять тя»; онъ же повелѣ взяти оружье отрокомъ, и бяста 12 отрока с нимъ, и поиде к нимь кь лѣсу. Они же сташа сплчившеся противу. Яневи же идущю с топорцемь, выступиша отъ нихъ трие мужии, придоша кь Яневи, рекуще ему: «видя идеши на смерть, не ходи»; оному же повелѣ бити я, кь прочимъ же поиде. Они же сунушася на ня, единъ грѣши Яня топоромъ. Янь же оборотя топоромъ и удари тыльемь, и повелѣ отрокомъ сѣщи я; они же бѣжаша в лѣсъ; убиша же ту попа Янева. Янь же вшедъ в городъ к Бѣлоозерчемь, и рече имъ: «аще не имете волъхву сею, и не иду отъ васъ за лѣто». Бѣлоозерьци же шедше и яша и, и приведоша я к нему, и рече има: «что ради погубисте толико человѣкъ?» Онима же рекшима: «яко си держать гобину, да аще истрѣбивѣ избьевѣ всихъ, и будеть обилье; аще ли хощеши, то предъ тобою выемлевѣ жито, или рыбу, или ино». Янъ же рече: «по истинѣ лжете: створилъ бо есть Богъ человѣка отъ земля, и съставленъ костьми и жилами отъ крови, и нѣсть в немъ ничтоже, токмо Богъ единъ вѣсть». Она же рекоста: вѣ два вѣдаевѣ, како есть створенъ человѣкъ». Онъ же рече: «како?» Она же рекоста: «мывся Богъ в мовьници и вьспотився, отерься вѣхтемь, и свѣрже с небеси на землю; и распрѣся Сотона сь Богомъ, кому в немъ створити человѣка? и створи дьяволъ человѣка, а Богъ душю в онь вложи; тѣмже аще умреть человѣкь, в землю идеть, а душа кь Богу». Рече же има Янь: «по истинѣ прельстилъ есть васъ дьяволъ; которому Богу вѣруета?» Она же рекоста: «Антихръсту». Онъ же рече има: «то гдѣ есть?» Она же рекоста: «сѣдить вь безднѣ». И рече има Янь: «то кий есть Богъ, сѣдя вь безднѣ? то есть бѣсъ, а Богъ есть сѣдя на небесѣхъ и на престолѣ,

білоозерці, що два кудесники перебили багато жінок по Волзі і Шексні і прийшли сюди. Янь же розпитав, чиї вони смерди, ці люди, і довідався, що його князя, послав до них, бо були поблизу, і сказав їм: «Видайте волхва сюди, як смерда мого князя». Вони ж його не послухали. Янь же пішов сам без оружжя, і сказали йому отроки його: «Не йди без оружжя, осоромлять тебе». Він же звелів взяти отрокам оружжя, і було з ним дванадцять отроків, і пішов до них у ліс. Вони ж ополчилися проти. Коли Янь рушив на них з топірцем, наперед від них виступило три мужі, підійшли до Яня і сказали йому: «Бачиш, що йдеш на смерть, не ходи». Одному наказавши бити їх, сам пішов до інших. Вони ж кинулись на Яня, один замахнувся топором. Янь же перехопив топір, і ударив обухом, і повелів отрокам сікти їх. Вони ж кинулись тікати в ліс і тут же убили Яневого попа. Янь же ввійшов у город до білоозерців і сказав їм: «Коли не зловите цих волхвів, і за літо не піду від вас». Білоозерці ж пішли, і зловили їх, і привели їх до нього. І спитав їх: «Навіщо згубили стільки людей?» Ті ж відказали: «Вони тримають запаси, і коли винищимо, перебивши, всіх, і буде достаток. Якщо хочеш, то при тобі виймемо жито, чи рибу, чи щось інше». Янь же сказав: «Суща брехня, Бог сотворив чоловіка із землі, і складений він із кісток і кров'яних жил, і нема в ньому нічого більше, і більше тільки Бог знає». Вони ж відказали: «Ми два знаємо, як створений чоловік». Він же спитав: «Як?» Вони ж відповіли: «Мився Бог у мивниці, розпотівся, обтерся віхтем і скинув його з неба на землю. І засперечався Сатана з Богом, кому з нього сотворити чоловіка? І сотворив диявол чоловіка, а Бог душу в нього вклав. От тому, коли вмирає чоловік, тіло в землю йде, а душа до Бога». Сказав же їм Янь: «Воістину, спокусив вас диявол. Якому Богові віруєте?» Вони ж сказали: «Антихристові!» Він же сказав їм: «То де він?» Вони ж відповіли: «Сидить у бездні». І сказав їм Янь: «То який то Бог, коли сидить у бездні? То біс, а Бог сидить на небесах і на престолі, а його

славимъ отъ ангелъ, иже предъстоять ему со страхомъ, не могуще на нь зрѣти; а сий бо отъ ангелъ свѣрженъ бысть, егоже вы глаголете Антихръста, за величание его и свѣрженъ бысть с небеси, и есть в безднѣ, якоже вы глаголета, ждя, егда придеть с небесѣ, и сего емь Антихръста, свяжеть узами и посадить во огни вѣчнемь со слугами его, и иже к нему вѣруеть, а вама же зде мука прияти отъ мене, а по смерти тамо». Онѣма же рекшима «нама бози повѣдають: не можеши нама створити ничтоже». Онъ же рече има: «лжють вама бози ваши». Она же рекоста «нама предстати предъ Святославомъ, а ты намъ не можеши створити ничтоже» Янь же повелѣ бити я, и поторъгати брадѣ ею. Сима же битыма и брадѣ поторганѣ проскѣпомъ, рече има Янь: «что вамъ бозѣ молвять?» Онѣма же рекъшима: «стати намъ предъ Святославомъ». И повелѣ Янь вложити има рубля въ уста, и привязати ко упругамъ, и пустити я предъ собою в лодьяхъ, а самъ по нихъ иде. И сташа на устьи Шекьсны, и рече има Янь: «што вамъ молвять бози ваши?» Она же рекоста сице: «намъ бози молвять, не быти нама живымъ отъ тебе». И рече има Янь: «то вамъ право молвять бозѣ ваши». Она же рекоста: «аще насъ пустиши, много ти добра будеть; аще насъ погубиши, многу печаль приимеши и зло». Онъ же рече има: «аще васъ отпущю, то зло ми будеть отъ Бога; аще ли васъ погублю, то мьзда ми будеть отъ Бога». И рече Янь к подвозникомь: «ци кому васъ材 родинъ убьенъ отъ сею?» Они же рѣша: «мнѣ мати, а другому сестра, иному родичь». Онъ же рече имъ: «мьстите своихъ». Они же поимше я, избиша и и повѣсиша я на дрѣвѣ: отмѣстье приимша отъ Бога по правдѣ. Яневи же идущю домовь, вь другую нощъ медвѣдь влѣзъ, угрызъ я и снѣде кудеснику; и тако погибнуста научениемь дьяволимъ, инѣмь вѣдуща и гадающа, а своея пагубы не вѣдуща. Аще быста вѣдала, то не бы пришла на мѣсто се, идѣже ятома быти; аще ли ята быста, то почто глаголаста: «яко не умрети нама» а оному мыслящю убити я? Но се есть бѣсовьское учение; бѣси бо не вѣдають мысли человѣческыя, но влагають помыслъ вь человѣка, а тайны не вѣдуща,

Богъ же единъ вѣсть

славлять ангели, які стоять перед ним у страсі, не сміють на нього глянути. А цей [Сатана] і був скинутий від ангелів, його ви називаєте Антихристом, за гординю його і скинутий був з небес і тепер у бездні, як ви кажете, в чеканні, коли Бог прийде з небес і візьме цього Антихриста, зв'яже путами і посадить разом зі слугами його і тими, що в нього вірують, в огонь вічний. А вам [належить] прийняти муки від мене тут, а після смерті — там». Вони ж сказали: «Нам боги говорять, що ти з нами не можеш зробити нічого!» Він же сказав: «Брешуть вам боги ваші». Вони ж сказали: «Нам належить предстати перед Святославом, а ти сам не можеш зробити нічого». Янь же повелів бити їх і посмикати їм бороди. Коли їх били і розщепом видирали бороди, запитував їх Янь: «Що вам боги говорять?» Вони ж відповідали: «Стати нам перед Святославом». І наказав Янь вкласти їм рубля в уста, прив'язати їх до ребра лодії і пустити поперед себе, а сам за ними йшов. І коли стали в гирлі Шексни, запитав їх Янь: «Що вам говорять боги ваші?» Вони ж відповіли так: «Нам боги говорять, що не бути нам живими від тебе». І сказав їм Янь: «То вам правду мовлять боги ваші». Вони ж сказали: «Якщо нас пустиш, багато тобі добра буде, а коли нас погубиш, велику печаль приймеш і зло». Він же сказав їм: «Якщо вас отпущу, то погано буде мені від Бога, а коли вас погублю, то нагорода мені буде від Бога». І спитав Янь підвізників: «Чи є в кого із вас хтось із рідні ними убитий?» Вони ж кажуть: «Мені мати, а іншому — сестра, а ще іншому родич». Він же каже їм: «Мстіте за своїх» Вони ж схопили їх, умертвили і повісили на дереві: помству прийняли від Бога по правді. Коли Янь пішов додому, на другу ніч медвідь виліз [на дерево], розтерзав їх і пожер кудесників. І так загинули вони, навчені дияволом,— іншим знали і передбачали погибіль, а своєї погибелі не передбачили. А коли б знали, то не прийшли б на це місце, де мали бути схоплені, а коли були схоплені, то нащо говорили· «Не померти нам», коли Янь уже намислив убити їх? Але це і є бісівське

помышления человѣцьска, бѣси бо не вѣдають ничегоже: суть бо немощни и худи взоромъ. Яко се скажемь о взорѣ ихъ и о омраченьи ихъ. В си бо времена и в сѣ лѣта, приключися нѣкоему Новгородцю прити в Чюдь и приде кудесьнику, хотя волъхования отъ него; онъ же, по обычаю своему, нача призывати бѣсы вь храмину свою. Новгородцю же сѣдящю на порозѣ тоя храмины вь сторонѣ, кудесникъ лежаще оцѣпъ, и шибе имъ бѣсъ; кудесникъ же вьставъ, рече Новгородцю: «бози наши не смѣють внити, нѣчто имаши на собѣ, егоже бояться». Онъ же помяну кресть на собѣ, и отъшедъ повѣси кромѣ храмины тоя; онъ же нача изнова призывати бѣсы, бѣси же мечтавше имъ, повѣдаша, что ради пришелъ есть; посемъ же нача присити его: «что ради бояться его, егоже носимъ на собѣ крестъ?» Онъ же рече: «то есть знамение небесного Бога, егоже наши бози бояться». Онъ же рече: «бози наши живуть вь безднахъ; суть же образомъ черни, крилати, хвостъ имущи, вьсходять же и подъ небо, слушающе вашихъ богъ; ваши бози на небесѣ суть; аще кто умреть отъ вашихъ людий, то возносимъ есть на небо; аще ли отъ нашихъ умираеть, то носимъ есть к нашимъ богомъ вь бездну». Якоже грѣшници вь адѣ суть, ждуще мукы вѣчныя, а праведници вь небеснемь царствии вь жилищи вьдворяються съ ангелы. Сица ти есть бѣсовьская сила, и лѣпота, и немощь; тѣмьже и прельщають человѣкы, велящи имъ глаголати видѣнья, являющеся имъ несвершеною вѣрою, являющеся вь снѣ, инѣмь вь мѣчтѣ, и тако волъхвують научениемъ дьяволимъ. Паче же женами бѣсовьская волъхвования бывають; исконѣ бо бѣсъ жену прельсти, жена же мужа; таковый родъ много волъхвуеть жены чародѣйствомь, и отравою, инѣмы бѣсовськими козньми. Но и мужи прельщени бывають отъ бѣсовъ невѣрнии; яко и се вь первый родъ при апостолѣхъ бо бысть Симонъ волъхвъ, иже вълъшествомъ творяше, повелѣ псомь человѣчскы глаголати, и самъ премѣняшеться, ово старъ, ово молодъ,

ово ли иного пременяше

въ иного образъ,

в мечтаньи сице

учення, бо біси не знають думок людських, а вкладають помисл у чоловіка, а тайни не знають. Бог же один знає помисли людські, біси ж не знають нічогісінько, бо вони немощні і худі на вигляд. От якраз і розкажемо про вигляд їхній і оману їхню.

У ті ж часи і в ті роки трапилося якомусь новгородцю прийти в Чудь, і прийшов він до кудесника, і просить поволхвувати йому. Той же, за звичаєм своїм, почав скликати бісів у храмину свою. Новгородець же сидів на порозі тієї храмини збоку, кудесник же лежав у оціпенінні: його пройняв біс. Кудесник же встав і сказав новгородцю: «Боги наші не сміють ввійти, бо щось маєш на собі, чого вони бояться». Він же згадав, що має на собі хрест, і відійшов, і повісив хрест поза храминою тією. Волхв знову почав викликати бісів, біси ж, підкидаючи ним, повідали чого ради прийшов [новгородець]. Потім [почав] просити його: «Чого ради [біси] бояться того, чий хрест на собі носимо?» Він же сказав: «То знамення небесного Бога, а його наші боги бояться». Він же рече: «Боги наші живуть у безднах, з виду чорні, крилаті, хвоста мають, забираються і під небо слухати ваших богів. Ваші боги на небі, а коли хто помирає з ваших людей, то його возносять на небо, а коли ж хто із наших помре, його несуть до наших богів у бездну». [Так воно і є]: грішники в аді, ждуть муки вічної, а праведники в жилищі царства небесного поселяються з ангелами. От така і є бісівська сила, і краса, і неміч, тим же і зваблюють людей, бо велять їм розповідати видіння, які з'являються не твердим у вірі, ві сні, іншим у мріях, і так волхвують наукою диявольською. Особливо ж через жінок бісівські волхвування бувають, бо із правіку біс жінку спокусив, жінка ж мужа, через те у теперішньому роді [людському] багато волхвують жінок чарами, і отрутою, і іншими бісівськими підступами. Але і чоловіки невірнії бувають зваблені бісами, як то було в першому роді при апостолах, коли був волхв Симон, що волхвування творив: наказував псам по-людському гово-

творяшеть. И Аний и Амврий волъшвеньемь чюдеса творяшеть противу Моисѣеви, но въскорѣ не возмогоста, но и Кунонъ творяшеть мьчтаниемь бѣсовьскымъ, яко и по водамъ ходити и ина мѣчтания творяше, бѣсомъ льстимь, на пагубу собѣ и инѣмъ. Сице бысть волъхвъ вьсталъ при Глѣбѣ в Новѣгородѣ, глаголашеть бо людемь и творяшеть бо ся аки Богомъ, и многы прельсті, мало не весь городъ, глаголаше бо, «яко все ведаю» хуля вѣру крестьяньскую, глаголашеть бо: «яко прейду по Волхову предъ всими». И бысть мятежь в городѣ, и вси яша ему вѣру и хотя побѣдити епископа, епископъ же вземь крестъ и оболкъся в ризы, ста рекъ: иже хощеть вѣру яти волъхву, да за нь идеть, аще ли вѣруеть кто кресту, да идеть [к нему]». И раздѣлишася на двое: князь бо Глѣбъ и дружина его сташа у епископа, а людье вси идоша за волъхва и бысть мятежь великъ вельми: Глѣбъ же возма топоръ подъ скутъ и приде к волъхву и рече ему: «то веси ли, что утрѣ хощеть быти что ли до вечера?» Онъ же рече: «все вѣдаю». И рече Глѣбъ: «то вѣси ли, что [ти] хощеть днесь быти?» Онъ же рече: «чюдеса велика створю». Глѣбъ же выня топоръ, и ростя и и паде мертвъ, и людие разийдошася, онъ же погибе тѣломъ и душею, предавься дьяволу.

В лѣто 6580. Принесоша святая страстотерпца Бориса и Глѣба. Совокупившеся Ярославличи, Изяславъ, Святъславъ и Всеволодъ, митрополитъ же бѣ тогда Георгий, епископъ Петръ Переяславьскый, Михаилъ Юрьевьскый, Федосий же игуменъ Печерьскый, Софроний же святаго Михаила игуменъ, Герьманъ святаго Спаса игуменъ и Никола игуменъ Переяславьский, и прочии игуменъ, и вси створивше праздникъ свѣтелъ, и преложиша я в новую церковь, юже сдѣла Изяславъ, яже стоить и нынѣ. Вземше бо первое Бориса в деревяний ракѣ, Изяславъ, и Святославъ, и Всеволодъ, вземше на плещи своя и понесоша, и предъидущимъ черноризьцемь, свѣща держаще в рукахъ, и по нихъ дьякони с кандилы, и посемь прозвутери, и по нихъ епископи с митрополитомъ, и по нихъ раку несуще, идяхуть. И

принесьше и в новую церковь,

отверзоша раку,

исполнися церкви

рити і сам перекидався то в старого, то в молодого то іншого переміняв у інший образ, в навожде́нні таке творив. І Анній і Амврій волхвуванням чуда творили проти Мойсея, але небавом уже нічого не могли. Так і Кунон напускає ману бісівську, ніби по водах ходять, і інші наво-ждення творив, зваблений бісом на згубу собі й іншим

Такий волхв явився у Новгороді за Гліба. Він розмовляв з людьми, видаючи себе за бога, і багатьох звабив, мало не весь город, бо говорив: «Я все знаю». Хулив віру хри-стиянську, бо говорив: «Я Волхов перейду у всіх на очах» І була смута в городі, і всі повірили йому, і хотіли пере-могти єпископа. Єпископ же взяв хрест, і одягнувся в ризу, і став говорити: «Якщо хто хоче вірити волхву, хай за ним іде, а хто в хреста вірує, хай [до хреста] іде». І розділилися надвоє: князь Гліб із дружиною своєю став біля єпископа, а люди всі пішли за волхвом. І була смута дуже велика. Гліб же взяв топір під плащ і прийшов до волхва і спитав його: «Чи ти знаєш, що збудеться ранком а чи до вечора?» Він же відповів. «Все знаю» І питає Гліб: «А чи знаєш, що [з тобою] буде сьогодні?» Він же відповідає: «Чудеса великі сотворю». Гліб же вийняв топір і розрубав його, і волхв упав мертвий. І люди розійшлися. Він же загинув тілом і душею, віддався дияволу.

В літо 6580 [1072]. Перенесли [останки] святих страсто-терпців Бориса і Гліба. Зібралися Ярославичі — Ізяслав, Святослав і Всеволод, тодішній митрополит Георгій, епи-скоп Петро Переяславський, Михайло Юр'ївський, Федо-сій же ігумен Печерський, Софроній — [монастиря] свято-го Михайла ігумен, Герман — [монастиря] святого Спаса ігумен, і Никола — ігумен Переяславський, і інші ігу-мени, і всі, хто створив цей світлий празник, і перенесли їх у нову церкву, збудовану Ізяславом, яка стоїть і нині. Спочатку взяли останки Бориса в дерев'яній раці. Ізяслав, Святослав і Всеволод взяли на плечі свої і понесли, а попереду йшли чорноризці, тримаючи в руках свічі, а за ними диякони з кадилами, а потім пресвітери, і за ними

благоуханиия вонѣ благы; видивше се, прославиша Бога. И митрополита ужасъ обииде, бяше бо нетвердо вѣруя к нима; и падъ ниць, прося прощения. И цѣловавше мощи его, вложиша и в раку камену. Посемъ же вземше Глѣба в рацѣ камени, и вьставиша и на сани, и емше за вужа везоша и; яко быша вь двѣрехъ, сташа рака, не поидущи. И повелѣша народу звати: «Господи помилуй», и повезоша, и положиша я мѣсяца мая вь 20. И отпѣвше литургию, обѣдаша братья си вся на купь, когождо с бояры своими, и с любовью великою. Бѣ бо тогда держа Вышегородъ Чюдинъ, а церковь Лазорь. И посемь разиидошася вьсвояси.

В лѣто 6581. Въздвиже дьяволъ котору вь братьи сей Ярославличихъ. И бывши распре межи ими, быста сь себе Святославъ со Всеволодомъ на Изяслава; и изииде Изяславъ ись Кыева, Святославъ же и Всеволодъ внидоста в Кыевъ, мѣсяца марта вь 22, и сѣдоста на столѣ на Берестовомъ, преступивша заповѣдь отню. Святославъ же бѣ начало выгнанию братню, желая болшая власти; Всеволода бо прельсти, и глаголя: «яко Изяславъ вьстаеть сь Всеславомъ, мысля на наю; да аще его не варивѣ, имать насъ прогнати;» и тако взострі Всеволода на Изяслава. Изяславъ же иде в Ляхы со имѣниемь и сь женою, уповая богатьствомъ многымь, глаголя: «яко симь налѣзу воя;» еже взяша у него Ляхове, показаша ему путь отъ себе. А Святославъ сѣде в Кыевѣ, прогнавъ брата своего, преступивъ заповѣдь отьню, паче же и Божию. Великъ бо есть грѣхъ преступати заповѣдь отца своего: ибо исперва преступиша сынови Хамовѣ на землю Сифову, по 400 лѣтъ отмьщение прияша отъ Бога; отъ племени бо Сифова суть Еврѣи, иже избіша Хананейско племя, вьсприяша свой жребий и свою землю. И пакы преступи заповѣдь Исавъ отца своего, и прия убийство;
не доброе есть преступати предѣла
чюжаго.

єпископи з митрополитами, а за ними ішли ті, що несли раку. І принесли її в нову церкву, і відкрили раку, і церква наповнилась благоуханням приємних запахів, і всі, хто бачив це, прославили Бога. І митрополита жах обійняв, бо не дуже вірував у [святість покійних], і впав ниць, і просив прощення. І коли поцілували мощі Борисові, поклали їх у раку кам'яну. Після цього взяли [останки] Гліба у раці кам'яній, поставили її на сани і, взявшись за гужі, повезли її. І коли були уже в дверях, зупинилась рака і не пройшла. І повеліли народу кликати: «Господи, помилуй!» І повезли його, і перехоронили його 20 травня. І коли відспівали літургію, обідали брати всі разом, кожний із боярами своїми, і з любов'ю великою. Управляв тоді Вишгородом Чудин, а церквою — Лазар. І після цього розійшлися по домівках.

В літо 6581 [1073]. Розпалив диявол усобиці між братами цими Ярославичами. І були сварки між ними, були заодно Святослав із Всеволодом проти Ізяслава. І пішов Ізяслав із Києва, Святослав же і Всеволод увійшли в Київ 22 березня і сіли на столі в Берестовому, порушивши заповідь отчу. Святослав же поклав початок вигнання брата, набажаючи більшої влади, адже Всеволода він звабив, мовлячи: «Ізяслав змовився із Всеславом, помишляючи на нас, і, якщо його не випередимо, прожене нас». І так згострив Всеволода на Ізяслава. Ізяслав же пішов у Ляхи із жінкою і з багатством великим, покладаючись на яке, говорив: «Цим я знайду воїв». Все це у нього ляхи відібрали і показали дорогу від себе. А Святослав сів у Києві, прогнавши брата свого і порушивши заповідь отчу, а найбільше — Божу. Адже великий гріх порушувати заповідь батька свого: бо найперші спокусились сини Хамові на землю Сифову, а через чотириста років прийняли помсту від Бога, бо від Сифового племені суть євреї, що перебили хананейське плем'я і повернули свій жереб і свою землю. І ще порушив заповідь батька свого Ісав і був убитий. Недобре переходити чужі межі.

Того же лѣта основана бысть церковь Печерьская Свято-славомъ княземь, сыномъ Ярославлимь, игуменомъ Федосьемь, епископомъ Михаиломъ, митрополиту Георгиеви тогда сущю вь Грѣцѣхъ, а Святославу в Кыевѣ сѣдящю.

В лѣто 6582. Федоси[й] игуменъ Печерьскый преставися. Скажемь бо о усьпенiи его мало. Федосий бо обычай имяше, приходящю бо постьному времени, в недѣлю Масленую вечерь бо, по обычаю, целовавъ братью и поучивъ ихъ, како проводити постьное время вь молитвахъ нощьныхъ и дневныхъ, и блюсти-ся отъ помыслъ скверныхъ, и отъ бѣсовьскаго насѣянья. «Бѣси бо, рече, всѣвають чернорizьцемъ похотѣния лукава, вжагающа ему помыслы, тѣмьже врежаеми бывають имъ молитвы; да при-ходящая таковыя мысли вьзбраняти и знамениемъ крестнымь, глаголюще сице: Господи Iсусе Христе Боже нашь, помилуй насъ, аминъ; и к симь вьздержание имѣти отъ многаго брашна; вь ѣденьи бо мьнозѣ и вь питьи безмернѣ вьзрастають помысли лукавии, помысломъ же вьзьрастьшимь створяеться грѣхъ. Тѣмже, рече, «противитися бѣсовьскому дѣйству и пронырьству ихъ, и блюстися отъ лѣности и отъ многаго сна, и бодру быти на пѣние церковьное, и на предания отецьская, и на почитания книжная; паче же имѣти во устѣхъ псаломъ Давидовъ подобаеть чернориzьцемь; симь прогонити бѣсовьское уныние; паче же всего имѣти любовь в себе к мѣншимь и кь старѣйшимъ поко-рение и послушание, кь старѣйшимь же и кь мѣншимь любовь и наказание, образъ бывати собою вьздержаниемь и бдѣ-ньемь, и хожениемь, смирениемь; и тако наказывати и мѣньшая, утѣшивати я, и тако проводити постъ». Глаголашеть бо сице: «яко Богъ далъ есть намъ сию 40 дний на очищение души; се бо есть десятина отъ лѣта даема Богу: дний бо есть отъ года до года 300 и 60 и 5 дний, и отъ сихъ дний деся-тый день вьздаяти Богу десятину, еже есть постъ си четырѣ-десядный, в ня же дни очистившеся душа, празнуеть свѣтло Вьскремение Господне, веселящеся о Бозѣ. Постъное бо время очищаеть убо умъ человѣку, Пощение бо исперва про-ображено бысть: Адаму не вкусити отъ древа единого; пости бо ся Моисѣй дний 40, сподобь бо ся прияти законъ на горѣ

Того ж літа [1073] була закладена церква Печерська князем Святославом, сином Ярослава, ігуменом Федосієм, єпископом Михайлом. Митрополит Георгій був тоді в Греках, а в Києві сидів Святослав.

В літо 6582 [1074] Федосій, ігумен Печерський, помер. Розкажемо коротко про його успіння. Федосій звичай мав, з настанням посту у Масляну неділю ввечері, за звичаєм, вітати братію і повчати її, як проводити піст у молитвах нічних і денних, як берегтися від помислів гріховних і від бісівського навіювання. «Адже біси,— говорив,— навіюють чорноризцям похотіння лукаві, розпалюючи їхні помисли і тим, буває, шкодять їхнім молитвам. Треба оборонятися, коли приходять такі думки, хресним знаменням, промовляючи таке: «Господи, Ісусе Христе, Боже наш, помилуй нас, амінь». А до цього ще треба стримувати себе від надмірної їди, бо в надмірній їді і в питті безмірнім виростають помисли лукавії, а від зрослих помислів твориться гріх». А через те, говорив він, «опирайтеся бісівському діянню і пронозливості їхній, і бережіться лінощів і довгого сну, і будьте бадьорі на співання церковне, і на заповіти батьківські, і на читання книжне. А більш усього подобає чорноризцям мати на вустах псалми Давидові, ними проганяти бісівську безнадію. А над усе берегти в собі любов до менших, а до старших — покору і послух, а [старшим] до менших — любов і настанову, бути зразком здержливості, і невсипущості, і трудолюбивості, і покірливості і цьому навчати менших і втішати їх і так проводити піст». І говорив таке: «Бог дав нам оці сорок днів для очищення душі, а це тільки десятина року, давана Богу, днів-бо від року до року триста і шістдесять і п'ять, і від цих днів віддавать десятий день як десятину Богу — це і є сорокаденний піст, і в ці дні, очистившись, душа празнує світле Воскресіння Господнє, радіючи Богу. Бо врем'я посту очищає ум чоловіку. Постування-бо від правіку мало свій прообраз: Адам не вкушав [плодів] від дерева єдиного, постився Мойсей сорок днів, після чого сподобився прийняти закон на горі

Синайстѣй, и вѣдѣвъ славу Божию; постомъ Самуила мати роди; постившеся Ниневгитянѣ гнѣва Божия избыша, постився Данилъ видѣнья сподобися великаго постився Илья акы на небо взятъ бысть, и в пищю породную, постившеся трие отроци угасиша силу огненую; постився Господь дний 40, намъ показа постное время; постомъ апостоли искорениша бѣсовьское учение; постомъ явишася отци наши акы свѣтила в мирѣ, и сияють и по смерти, показавше труды великыя и въздьрьжания, яко се и великий Антоний, и Евьфимий, и Сава и прочии отци, ихъже и мы поревнуемь, братье». Сице поучивъ братью и цѣловавъ вся по имени, и тако изнидяше из манастыря, возмя малъ коврижекъ; и вшедъ в пещеру и затворяше двери пещеры, и засыпаше пьрьстью, и не глаголаше никомуже; аще ли будяше нужное орудье, то оконцемь мало бѣсѣдоваше, в суботу или в недѣлю; а по иныи дни пребываше в постѣ и вь молитвѣ, и въздержашеся крѣпко. И прихожаше в манастырь в пятокъ наканунѣ Лазоревъ; в сий бо день кончаеться пость 40, начинаеться отъ перваго понедѣлника наставшии Федоровѣ недѣлѣ, кончаеть же ся в пятокъ Лазоревъ; а страстная недѣля уставлена есть поститися страсти ради Господня. Федосьеви же пришедшю по обычаю, цѣлова братью и празнова сь ними недѣлю Цвѣтную, и дошедъ великаго дни Въськрешения Господня, по обычаю празнававъ свѣтло, впаде в болезнь. И разболѣвшюся ему дний 5, посемь бывшу вечеру, и повелѣ изьнести ся на дворъ, братья же вземше и на санехъ, и поставиша и прямо церкви; онъ же повелѣ братью собрати всю, братья же удариша в било, и собравшеся вси. Онъ же рече имъ: «братье моя, и отци мои, и чада моя! се азъ отхожю отъ васъ, якоже яви ми Господь в постьное время, в пещерѣ ми сущю, изыити отъ свѣта сего; вы же кого хощете игуменомъ поставити себѣ, да и азъ благословение подалъ быхъ ему?» Они же рекоша ему: «ты еси отець намъ всѣмъ, да егоже изволиши самъ, то намъ будеть отець игуменъ, и послушаемь его, яко и тобе». Отець же нашь Федосий рече: «шедше

Сінайській і побачив славу Божу. У піст народила Самуїла мати, постом ніневгитяни гніву Божого позбулися, під час посту Даниїл сподобився видіння великого, постився Ілля аж доки на небо був узятий для їжі райської; постуючи, три отроки погасили силу огненну; постився Господь сорок днів, показавши нам врем'я посту, постом апостоли викоренили бісівське вчення, з посту постали наші отці [церкави] як світильники світу і сіяють і після смерті, з'явивши зразки трудів великих і повстримності, як ото і великий Антоній, і Євфимій, і Сава, і інші отці, їх же і ми ревно наслідуємо, братія». От так повчивши братію і попрощавшись із усіма по імені, вийшов із монастиря, взявши кілька коврижок, і ввійшов у печеру, і закрив двері печери, і засипав їх землею, і не розмовляв ні з ким. Коли була до нього необхідна справа, то розмовляв через маленьке віконце у суботу чи неділю, а в останні дні перебував у пості і в молитві, дотримуючись строгої повстримності. І прийшов у монастир у п'ятницю напередодні Лазаревого дня, бо в цей день закінчується сорокаденний піст, що починається від першого понеділка Федорової неділі, закінчується у Лазареву п'ятницю. А у страсну неділю встановлено поститися ради страждань Господніх. Коли ж Федосій, як звичайно, прийшов, вітав братію і святкував із ними Цвітну [вербну] неділю, і дочекався великого дня Воскресіння Господнього, і, як завжди, відсвяткував радісно — і захворів. І прохворів п'ять днів, після цього ввечері звелів винести його на подвір'я, братія ж взяла його на сани і поставила навпроти церкви. Він же повелів скликати всю братію, братія ж ударила в било, і зібралися всі. Федосій же сказав їм: «Братія моя, і отці мої, і діти мої! Оце я відходжу від вас, бо з'явив мені Господь під час посту в печері моїй відійти з цього світу. Ви ж кого хочете поставте собі за ігумена, я б дав йому благословення своє?» Вони ж сказали йому: «Ти отець усім нам, і кого побажаєш сам, той і буде нам отець ігумен, і слухатимемо його, як і тебе». Отець же наш Федосій рече: «Ідіть

кромѣ мене наречете, егоже хощете, кромѣ двою брату, Николы, Игната; въ прочихъ кого хощете, отъ старѣйшихъ даже и до меншихъ». Они же послушавъше его, отступивше мало кь церкви, сдумавьше и послаша два брата, глаголюще сице: «егоже изволить Богъ и твоя честная молитва, егоже тобѣ любо, того нарци». Федосий же рече имъ: «да аще отъ мене хощете игумена прияти, то азъ створю вамъ, но не по своему изволенню, но по Божию строенью»; и нарече имъ Якова прозвутера. Братьи же не любо бысть, глаголюще: «яко не здѣ есть постриглъся»; бѣ бо Ияковъ пришелъ сь Летьца с братомъ своимъ Павломъ. И начаша братья просити Стефа[на] деместьвяника, суща тогда ученика Федосьева, глаголюще: «яко сесь есть въздраслъ подъ рукою твоею, и о тебѣ послужилъ есть; сего нынѣ вдай». Рече же имъ Федосий: «се азъ, по Божию повеленню, нареклъ бѣхъ вамъ Якова; се же вы своею волею створити хощете». И послушавъ ихъ, и предасть имъ Стефана, да будеть имъ игуменъ; и благослови Стефана, и речи ему: «чадо! се предаю ти манастырь, блюди с опасеньемь его, якоже устроихъ и вь службахъ то держи; преданья манастырьская и устава не измѣняй, но твори вся по закону, по чину манастырьскому». И посемь вземше и братья, и несоша и в кѣлью и положиша и на одрѣ. И шестому дни наставшю, и болну сущю велми, приде к нему Святославъ сь сыномъ своимъ Глѣбомъ; и сѣдящима има у него, рече ему Федосий: «се отхожю свѣта сего, и се предаю ти манастырь на сблюдение, егда будеть что смятение в немь; се поручаю Стефану игуменьство, не давай его въ обиду». И князь цѣловавъ его, и обѣщася пещися манастыремь, и отъиде отъ него. Семому же дни пришедшю, изнемогающю Федосьеви, и призва Стефана и братью, и нача имъ глаголати сице: «аще по моемь отшествии свѣта сего, аще буду Богу угодилъ, и приялъ мя будеть Богъ, то по моемь отшествии манастырь сь начнеть строити и прибывати в немя: то вѣжьте, яко приялъ мя есть Богъ; аще ли по моемь животѣ оскудевати начнеть манастырь, а черноризьци потребами манастырьскыми, то вѣдуще будете, яко не угодилъ буду Богу» И се ему глаголющю, плакахуся братья, глаголюще: «отче! моли

і домовтеся без мене, кого хочете, окрім двох із братії — Николи і Гната, із інших, кого хочете, від найстарших і до наймолодших». Вони ж послухалися його, відійшли трохи від церкви, порадились і послали двох братів сказати так: «Кого хоче Бог і твоя чесна молитва, хто тобі любий, того назви». Федосій же рече їм: «Тож коли від мене бажаєте прийняти ігумена, то я дам вам, але не за своїм бажанням, а за Божим урядженням». І назвав їм Якова пресвітера. Братії це не любо було, говорили «не тут був пострижений», бо Яків прийшов із Летьця разом із братом своїм Павлом. І почала братія просити Стефана деместв'яникового, тодішнього учня Федосієвого, кажучи: «Цей возріс під рукою твоєю, і в тебе послужив, цього нині дай». Федосій же їм рече: «Я вам з Божого повеління назначив був Якова, а ви по своїй волі хочете зробить». Одначе послухав їх і дав їм Стефана, щоб був їхнім ігуменом, і благословив його, і сказав йому: «Дитя моє! От передаю тобі монастир, бережно його охороняй і, як я влаштував його в службах, так і тримай. Заповітів монастирських і уставу не міняй, а роби все по закону і чину монастирському». І після цього взяли його браття, і віднесли в келію, і поклали його на одрі. І коли настав шостий день і було йому дуже погано, прийшов до нього Святослав із сином своїм Глібом. І коли вони сіли біля нього, сказав йому Федосій: «От і відходжу з цього світу і оце доручаю тобі монастир на догляд, коли трапиться якесь сум'яття у ньому. Ігуменство поручаю Стефану, не давай його в обиду». І князь попрощався з ним і пообіцяв пектися про монастир, і пішов від нього. На сьомий день знемагаючий Федосій покликав Стефана і братію і став їм говорити таке: «Якщо після мого відходу з цього світу буду угодний Богові і прийме мене Бог, то після мого відходу монастир почне розбудовуватися і багатіти: ото знайте, що прийняв мене Бог. Якщо ж після моєї смерті почне монастир занепадати, а чорноризці не старатися потребами монастирськими, то будете знать, що не вгодив я Богові». І коли він це говорив, плакала братія, кажучи: «Отче! Моли за

за ны Господа; вѣмы бо, яко Богъ труда твоего не презрѣ». И прѣсѣдѣша братья у него ту нощь всю; и наставшю дни осмому, въ вторую суботу по пасцѣ, въ 2 часъ дни, и предасть душю в руцѣ Божии, мѣсяца мая въ 3 день, индикта въ 11 лѣто; и плакашася по немъ братья. Бѣ же Федосий заповѣдалъ братьи положити ся в пещерѣ, идѣже показа труды многы, и рекъ сице: «в нощи похраните тѣло мое», якоже и створиша. Вечеру бо приспѣвшю, вся братья вземше тѣло его, и положиша и в пещерѣ, проводивьше съ пѣсми, и съ свѣщами, честьно, на хвалу Господу нашему Ісусу Христу. Стефану же предержащю манастырь и блаженное стадо, яже бѣ совокупилъ Федосий, таки черноризьци аки свѣтила в Руськой земли сияху: ово бо бяху постьници, овии же на бдѣние, овии же на кланяние коленьное, овии же на пощение чересъ день и чересъ два дни, овии же ядяху хлѣбъ с водою, инии же зелье варено, а друзии в любви пребывающе, мѣншии покоряющеся старѣйшимъ, не смѣюще пред ними глаголати, но все с покорениемь и с послушаниемь великомъ; и такоже и старѣйшии имяху любовь к меншимъ, наказаху и, утѣшающе, аки чада възлюбленая. Аще который братъ впадеть в кое любо согрѣшение, и утѣшаху и, и епитемью единого брата раздѣляху 3-е, или 4 за великую любовь: такова бо бяше любовь в братьи той, и въдержание велико. Аще братъ етеръ вънъ идяше изъ манастыря, и вся братья имяху о томъ печаль велику, и посылають по нь, приводяху брата къ манастырю; и шедше вси покланяхуся игумену, и умолять игумена, и примаху в манастырь брата с радостію. Таци бо бѣша любовници и въздѣрьжници, отъ нихъ же намѣню нѣколико мужь чюдныхъ. Первый Дѣмьянъ прозвутерь: бяше постьникъ и въздерьжьникъ, яко развѣе хлѣба и воды ясти ему до смерті своей. Аще бо коли кто принесяше дѣтищь боленъ, кацимъ любо недугомѣ одерьжимъ, приношаху в манастырь, или свѣршенъ человѣкъ, кацимъ любо недугомъ [одръжимъ], прихожаше в манастырь къ блаженому Федосьеви: и повелѣваше сему Демьяну молитву творити

нас Господа, бо знаємо, що Бог труда твого не зневажить». І просиділа братія біля нього всю ту ніч, а наступного, восьмого дня, у другу суботу після паски, о другій годині дня віддав він душу в руки Божі місяця травня у третій день, індикта в одинадцяте літо. І плакала по ньому братія. Федосій же заповів братії покласти його в печері, де з'явив численні труди, і казав таке: «Уночі похороніть тіло моє». Так вони і зробили. Коли наступив вечір, вся братія взяла тіло його і поклала в печері, провівши з піснеспівами і зі свічами, чесно, на хвалу Господу нашому, Ісусу Христу.

Коли ж Стефан управляв монастирем і блаженним стадом, що його зібрав Федосій, таки чорноризці подібно світильникам в Руській Землі сіяли: одні-бо були постники, другі ж у старанні, інші — у колінопоклонінні, ще інші постилися через день і через два дні, другі ж їли хліб з водою, інші — варені овочі, а всі в любові пребували: молодші корилися старшим, не сміли перед ними говорити, а все з покірністю і з послухом великим. А також і старшії мали любов до молодших, навчали їх, утішали, як дітей возлюблених. А коли хто-небудь із братів впадав у яке-небудь прогрішіння, його втішали і єпітимію, накладену на одного брата, розділяли троє і четверо в знак великої любові; така була любов у тій братії і воздержаніє велике. Якщо один із братії раптово залишав монастир, вся братія була тим вельми опечалена, посилали за ним, приводили брата в монастир і йшли всі з поклоном до ігумена, і вмоляли його, і приймали [знову] брата у монастир із радістю. От такі були дружні і стримані, із них назову кілька мужів дивовижних.

Перший — Дем'ян Пресвітер: був постник і воздержник, що, окрім хліба і води, нічого більше не їв до смерті своєї. Якщо ж коли хтось приносив хворе дитя, якимось недугом пойняте, в монастир чи дорослий чоловік, яким-небудь недугом пойнятий, приходив у монастир до блаженного Федосія,— тоді наказував він цьому Дем'янові творити

надъ болящимъ, и абье творяше молитву и масломъ святымъ помазаже, и абье исцѣлѣваху приходящии к нему. Единою же ему разболѣвшюся, конѣць прияти лежащю ему в болести, и приде к нему ангелъ вь образѣ Федосьевѣ, даруя ему царство небесное за труды его; посемь же приде Федосий з братьею, и сѣдоша у него, оному же изнемогающю, възрѣвъ на игумена и рече: «не забывай, игумене еже ми еси ночесь обѣщалъ»; и разумѣ Федосий великий, яко видѣние видѣ, и рече ему: «брате Дѣмьяне! еже ти есмь обѣщаль, то ти буди». Онь же смѣживъ очи, и предасть духъ в руцѣ Божии; игуменъ же и братья похорониша тѣло его. Такоже и другый братъ, именемъ Еремѣй, иже помняше крещение земли Руськой. Сему даръ данъ отъ Бога: проповѣдаше [и] провидѣ будущая, и аще кого видяше в помышлении, обличаше втайнѣ и наказаше блюстися отъ дьявола; аще который братъ мысляше изыити из манастыря, узряше и, пришедъ к нему, и обличаше мысль его и утѣшаше брата; и аще кому речаше, любо добро, любо зло, сбывашеться старцево слово. Бѣ же и другий братъ, именемъ Матфѣй: той бѣ прозорливъ. Единою ему стоящю вь церькви на мѣстѣ своемь, и възведе очи свои, и позрѣ по братьи, иже стоять поюще по обѣима сторонама, и видѣ обьходяще бѣса, вь образѣ Ляха, в лудѣ, носяща вь приполѣ цвѣтокъ, еже глаголеться лѣпокъ. И обьходя подлѣ братью, взимая из лона цвѣтокъ, и вѣржаше на кого любо: аще прилпяше кьму цвѣтокъ поющихъ отъ братья, и тъ мало стоявъ и раслабевъ умомъ, вину створивъ каку любо, исходяще изъ церкви и шедъ в кѣлью, и спаше, и не възвратяшеся вь церковь до отпѣтья; аще ли верже на другаго, и не прилпяше к нему цвѣтокъ, стояше бо крѣпко вь пѣньи, дондеже отпояху утренюю, и тогда идяше в кѣлью свою; и се видя старѣць, повѣда братьи своей. И пакы же сий старѣць виде се: по обычаю бо сему старцю отстоявшю утренюю, братьи отпѣвши заутренюю предъ зорями, идоша по кѣльямъ своимь, сий же старѣць исхожаше ись церкви. Идущю же ему единою, и сѣде почивая подъ биломъ, бѣ бо кѣлья

молитву над хворим. І як тільки помолиться і єлеєм святим помаже,— негайно зцілялися ті, що приходили до нього. Коли ж одного разу Дем'ян розхворівся і лежав у болісті, кінця чекаючи, прийшов до нього ангел в образі Федосія, даруючи йому царство небесне за труди його. Потім уже прийшов Федосій з братією і сиділи у нього, а він, знемагаючи, подивився на ігумена і рече: «Не забувай, ігумене, що ти мені вночі обіцяв». І зрозумів Федосій великий, яке видіння бачив, і рече йому: «Брате Дем'яне! Що я тобі обіцяв, те тобі буде». Він же закрив очі і віддав дух в руки Божії. Ігумен же і братія похоронили тіло його.

Також і другий брат був, на ймення Єремій, що пам'ятав хрещення землі Руської. Йому був даний дар від Бога: провіщати і передбачати майбутнє, і коли бачив когось в задумі, виказував [його задуми] віч-на-віч і наказував берегтися диявола. Коли якийсь брат намислював піти із монастиря і [Єремій] бачив його, то приходив до нього і виявляв [задум його] і втішав брата. І якщо кому говорив, чи добре, чи погане, збувалося старцеве слово.

Був і другий брат, ім'ям Матвій: цей був прозірливий. Одного разу, коли він стояв у церкві на місці своєму і підняв очі свої, обвів ними братію, що стояла, співаючи, з обох боків, і побачив, що братію обходить біс у образі ляха, в плащі, носив у приполі квітку, що називається ліпок. І обходячи побіля братію, біс виймав із-за пазухи квітку і кидав на кого-небудь. Якщо квітка прилипала до кого-небудь із братів, що співали, той, трохи постоявши із розслабленим розумом, шукав яку-небудь причину, виходив із церкви, ішов у келію, і спав, і не вертався в церкву до кінця служби. Коли ж кидав на другого, і квітка до нього не прилипала, той стояв міцно у співі, доки відспівають утреню, і тоді йшов у келію свою. І це бачив старець, повідав братії своїй. Іще цей старець бачив таке: як завжди, він відстояв заутреню, братія, відспівавши заутреню до світанку, пішла по своїх келіях, а цей старець [останнім] виходив із церкви. Ішов він один і сів спочити під билом, бо його келія була

его подале церкви, и види се, акы толпа поиде отъ вратъ; и възведе очи свои, видѣ единаго сидяща на свиньи, а другыя текущи около его. И рече имь старѣць: «камо идете?» и рече бѣсъ сѣдя на свиньи: «по Михаля по Толбоковича». Старѣць знаменася крестнымъ знаменьемь, и приде в кѣлью; и бысть свѣтъ, и разумѣ старѣць, и рече кѣлѣйнику: «иди, вьспроси, есть ли Михаль в кельи?» и рѣша ему: «яко вьскочилъ есть чресъ столпъе по заутрѣни». И повѣда старѣць видѣние се игумену и всей братьи. При семь бо старьци Федосий преставилъся, и бысть Стефанъ игуменъ, и по Стефани Никонъ, и сему старцю и еще сущю. Единою ему стоящю на заутрени, възведе очи свои, хотя видити игумена Никона: и видѣ осла стояща на игумени мѣстѣ, и разумѣ, яко не вьсталъ есть игуменъ. Такоже ина многа видѣния провидѣше старѣць сьй, почи въ старости добрѣ в манастырѣ семь. Яко се бысть другый черноризець, именемь Исакий: яко еще сущю в мирьскомъ житьи, богату сущю ему, бѣ бо купець родомъ Торопчанинъ, и помысли быти мнихомъ, и раздая имѣние свое трѣбующимъ и по манастыремь, иде кь великому Антонию в пещеру, моляшеся ему, дабы створилъ черноризьцемь; и приятъ и Антоний, и возложи на нь порты чернѣцькиѣ, и нарече имя ему Исакий, бѣ бо имя ему мирьское Чернь. Сий же Исакий вьсприя житье крепко: облѣчеся въ власяницю, и повелѣ купити собѣ козелъ, и одерти мѣшькомь козелъ и возьвлече и на власяницю, и осъше около его кожа сыра; и затворися в пещерѣ, вь единой улици, вь кѣльцѣ малѣ, яко 4 лакотъ, и ту моляше Бога беспрестани день и нощъ со слезами; бѣ же ядение его проскура одина, и таже чресъ день, и воды в мѣру пьяше. Приношаше же ему великий Антоний, и подаваше оконьцемь ему, яко ся вмѣстяше рука: и тако приимаше пищю. И того створи лѣтъ 7: на свѣтъ не вылазя, ни на ребрехъ лежа, но сѣдя мало приимаше сна. И единою, по обычаю, наставшю вечерю, и поча кланятися,

далеченько від церкви, і от бачить, ніби натовп іде від воріт. Він підвів очі свої і побачив одного [чоловіка] верхи на свині, а другі пропливали поруч із ним. І рече їм старець: «Куди йдете?» І рече біс, сидячи на свині: «По Михаля по Толбоковича». Старець осінився хресним знаменням і пішов у келію. І коли розвиднилось, і зрозумів старець [в чому справа], і рече келейникові: «Піди, запитай, чи в келії Михаль?» І сказали йому: «Щойно, після заутрені, перескочив через огорожу». І розповів старець про це видіння ігуменові і всій братії. При цьому старці Федосій помер, і був Стефан ігуменом, а після Стефана Никін, а цей старець все ще жив. Стояв він якось на заутрені, піднімає очі свої, щоб побачити ігумена Никона, і бачить: стоїть осел на ігуменовому місці, і зрозумів, що ігумен ще не став на своє місце. Також багато інших багато видінь провидів цей старець і спочив у глибокій старості в цьому монастирі.

А був ще інший чорноризець, іменем Ісакій. Коли ще був у світському житті, багатий був, купець, походив із Торопця. І намислив стати монахом, і роздав майно своє тим, хто його потребував, і монастирям, і пішов до великого Антонія в печеру з молитовною просьбою, аби постриг його в чорноризці. І прийняв його Антоній, і одягнув його в одежу чернецьку, і дав ім'я йому Ісакій, а світське ім'я мав Чернь. Цей Ісакій прийняв життя суворе, облачився у власяницю і повелів купити йому козла, обідрав шкуру мішком і натягнув її на власяницю, і висохла на ньому шкура сира. І зачинився в печері, в одному із проходів, у келії маленькій на чотири лікті, і там молився Богу безперестанно вдень і вночі зі сльозами. З'їдав він по одній проскурі через день і воду в міру пив. Приносив же йому великий Антоній і подавав через віконце, в якому могла вміститися лише рука; і так приймав [від Антонія] їжу. І жив він так сім років, не вилазячи на світло, навіть на ребра не лягав, а лише сидів, дуже мало спав. І одного разу, за звичаєм, з настанням вечора він почав кланятися,

поя псалмы, оли до полунощи; и яко струдяшеться, сѣдяше же на сѣдалѣ своемь. И единою же ему сѣдящю, по обычаю, и свѣщю угасившю, и внезапу свѣтъ восия, яко солнце вь пещерѣ, яко зракомъ внимая человѣку; и поидоста двѣ уноши к нему прекрасьна, и блистася лице има яко и солнце, и глаголаста к нему: «Исакье! вѣ есвѣ ангела, а се идеть к тобѣ Христосъ съ ангелы». И въставъ Исакий видѣ толпу, и лица ихъ паче солнца, и еднъ посредѣ ихъ, и сьяху отъ лица его паче всихъ; и глаголаста ему: «Исакье! то ти Христосъ; падъ поклонися ему». Онь же не разумѣ бѣсовьскаго дѣйства, ни памяти перекреститися; выступя поклонися, акы Христу, бѣсовьскому дѣйству. Бѣси же кликнуша и рекоша: «нашь еси уже, Исакье»; и вьведоша и в кѣльицю, и посадиша и, и начаша садитися около его, [и бысть] полна келья [и] улица Печерьская. И рече единъ отъ бѣсовъ, глаголемый Христосъ: «возмите сопѣли, и бубны, и гусли, и ударяйте ать ны Исакье сьпляшеть». И удариша в сопѣли, и вь гусли, и вь бубни, и начаша имъ играти; и утомивше и, оставиша иле жива сущи, и отъидоша, поругавшеся ему. Заутра же бывши свѣту, и прiспѣвшю вкушению хлѣба, и приде Антоний кь [о]концю по обычаю, и глагола: «благослови, отче Исакье!» и не бысть гласа, ни послушания; и многажды глаголя Аньтоний, и не бысть отвѣта; и глагола Антоний: «се уже яко преставилъся есть». И посла в манастырь по Федосья и по братью. И откопаше, гдѣ бѣ загражено устье, и пришедше и взяша и, мняще и мертваго, и вынесьше положиша и предъ пещерою; и узрѣша яко живъ есть, и рече игуменъ Федосий: «яко се имать отъ бѣсовьскаго дѣйства»; и положиша и на одрѣ; и служаще около его Антоний. В то же время приключися Изяславу прити из Ляховъ, и нача гнѣватися Изяславъ на Антония изо Всеслава; и приславъ Святославъ, нощью поя Антония к Чернигову. Антоний же пришедъ кь Чернигову, и възлюби Болъдину гору, и ископавъ пещеру, и ту вселися; и есть манастырь святоѣ Богородицѣ, на Болдинахъ горахъ, и до сихъ дний. Федосий же

співаючи псалми майже до півночі. І коли натрудився, сидів на сидінні своєму. І одного разу, коли він, як звичайно, сидів і загасив свічу, йому несподівано світ возсіяв, наче сонце в печері, осліплюючи зір людський. І підійшли до нього двоє юнаків прекрасних із сяючими, як сонце, лицями, і сказали йому: «Ісакію, ми — ангели, а там йде до тебе Христос із ангелами». І встав Ісакій, побачивши натовп і лиця їхні, кращі за сонце, а лице одного з них сяяло більше за всіх. І сказали йому: «Ісакію! Оце тобі Христос, впади, поклонися йому». Він же не зрозумів, що то бісівське дійство, і забув перехреститися, встав і поклонився, як Христові, бісівському дійству. Біси ж загорлали і рекли: «Ти уже наш, Ісакію!» І ввели його в келійку, і посадили його, і почали самі розсідатися побіля нього, і була повна келія, і весь прохід печерний. І рече один із бісів, якого називали Христос: «Візьміть сопілки, і бубни, і гуслі, і грайте, хай нам Ісакій затанцює». І заграли біси на сопілках, на гуслях, на бубнах, і стали грати Ісакію. І, стомивши його, залишили ледве живого і відійшли, насміявшися над ним.

На другий день, тільки-но розвиднилося і настав час вкушати хліб, прийшов до віконця Антоній, як завжди, і сказав: «Благослови, отче Ісакію!» І не було ні слуху, ні духу. І многократно кликав Антоній, і не було відповіді. І сказав Антоній: «От він уже й помер». І послав у монастир за Федосієм і братією. І відкопали вони засипаний вхід, ввійшли і взяли Ісакія, вважаючи, що він мертвий, винесли і поклали його перед печерою. І побачили, що він живий. І сказав ігумен Федосій: «Це трапилося через бісівські дії». І поклали його на одрі, і став доглядати його Антоній.

У той час приключилося Ізяславу повернутися із Ляхів, і почав гніватися Ізяслав на Антонія через Всеслава. І прислав Святослав, і забрав уночі Антонія до Чернігова. Коли Антоній прибув до Чернігова, то возлюбив Болдину гору, і викопав печеру, і поселився там. І стоїть монастир святої Богородиці на Болдиних горах і до наших днів. Федосій же

увида, яко Антоний шелъ къ Чернигову, и шедъ с братьею възя Исакья, и принесе кь собѣ в кѣлью и служаше около его; бѣ бо расслабленъ тѣломъ и умомъ, яко немощи ему обратитися на другую страну, ни вьстати, и ни сѣдити, но лежа на единой странѣ, и подъ ся поливаше многажды, и червье кыняхуся подъ бедру ему с мочения. Федосий же самъ своима рукама омываше и сьтряпашеть и; за 2 лѣтъ створи се около его. Се же бысть чюдно и дивно: яко за двѣ лѣтъ лежа сий, ни хлѣба вкуси ни воды, ни отъ какаго брашна, ни отъ овоща, ни языкомъ проглагола, но нѣмъ и глухъ лежа за 2 лѣтъ. Феодосий моляшеть Бога за нь, и молитву творяшеть над ним нощь и день, дондеже на 3-ее лѣто проглаголавъ, и слыша, и на ногы нача вьставати акы младенѣць, и нача ходити. И не брежаше кь церкви ити, но нужею привлечахуть его кь церкви и тако помалу научиша и; и посемь научися и на тряпезницю ходити, и посажеше и кромѣ братья, и положаху пред нимь хлѣбъ, и не взимаше его, олны вложити будяше в руцѣ ему. Федосий же рече: «положите хлѣбъ пред нимь и не вкладайте в руцѣ ему, ать самъ ясть», и небреже за недѣлю ясти, и помалу оглядавься кушавше хлѣба; и тако научися ѣсті; и тако избави и Феодосий отъ козни дьявола и отъ прелѣсти. Исакий же вьсприя дерьзновение и въздержание жестоко. Федосью же преставившюся, и Стефану в него мѣсто бывшю, Исакий же рече: «се уже прельстилъ мя еси, дьяволе, сѣдяща на единомъ мѣстѣ ӑ уже не имамъ затворитися в пещерѣ, но имамъ тя побѣдити ходя в манастырѣ». И облечеся в власяницю, и на власяницю свиту вотоляну, и нача уродьство творити; и помагати нача поваромъ и варити на братью. И на заутренюю ходя преже всихъ, и стояще крѣпко и недвижно. Егда же приспѣяше зима и мрази лютии, и сьтояше вь прабошняхъ въ черевьихъ и вь протоптаныхъ, яко примѣрьзняше нози его кь камени, и не двигняше ногами, дондеже отпояху заутренюю. И по завьтренни идяше в поварницю, и приготоваше огнь, и воду, и дрова, и приходяху прочии повари отъ братья. Единъ же поваръ такоже бѣ именемь Исакий, и рече

довідався, що Антоній пішов у Чернігів, і пішов із братією, і взяв Ісакія, і переніс до себе в келію, і доглядав його, бо був він настільки немощний тілом і розумом, що не міг ні перекинуться з боку на бік, ні встати, ні сісти, а лежав на одному боці і справляв нужду під себе, так що черви кишіли під ребрами в нього від нечистот. Федосій же сам своїми руками обмивав і перевдягав його і робив це біля нього протягом двох літ. То було дивне чудо, що за два літа лежання він ані хліба не вкусив, ані води, ані будь-якої їди, ні овочів, ані язиком не поворухнув, а німий і глухий лежав два літа. Федосій молив бога за нього, і молився над ним ніч і день, аж доки на третє літо заговорив, і почув, і на ноги почав зводитися, як маля, і почав ходити. Але не хотів іти до церкви, а силою приводили його до церкви, і так потроху привчили його, а потім навчився і в трапезную ходить, а саджали його окремо від братії, і клали перед ним хліб, і не брав його, хіба коли вкладали йому в руки. Федосій же сказав: «Покладіть хліб перед ним і не вкладайте в руки йому, хай сам їсть». І не хотів цілий тиждень їсти, і потроху, оглядаючись, відкушував хліба, і так навчився їсти, і так Федосій звільнив його від підступів і спокуси диявола. Ісакій же [знову] взявся завзято до жорстокого воздержанія. Коли ж помер Федосій і на його місце став Стефан, Ісакій сказав: «От тобі вже вдалося обдурити мене, дияволе, коли я сидів на одному місці, а тепер я вже не зачинюся в печері, але маю перемогти тебе, ходячи в монастирі». І одягнув власяницю, а на власяницю — свиту вовняну, і почав юродствувати, і почав помагати поварам і варити на братію. І на заутреню приходив раніше за всіх, і стояв твердо і нерушно. Коли ж надходила зима і морози люті, стояв у шкарбанах дірявих і протоптаних, що й ноги його примерзали до каменя, а він ані ногою не поворухне, доки не відспівають заутреню. А після заутрені ішов у поварницю і приготовляв огонь, і воду, і дрова, доки прийдуть інші повари від братії. Один із поварів також був на ім'я Ісакій і сказав якось,

посмихаяся Исакьи: «оно сѣдить вранъ черьный, иди, ими его», онъ же поклонився ему до земли, и шедъ я врана и принесе ему предо всими повары, и ужасошася, и повѣдаша игумену и братьи, и начаша и братья чтити. Онъ же, не хотя славы человѣческыя, и нача уродьствовати, и пакостити нача ово игумену, ово братьи, ово мирьскымь человѣкомъ, друзии же дары ему даяху; и поча по миру ходити, такоже уродомъ ся творя. И вселися в пещеру, в нейже преже былъ, уже бо бѣ Аньтоний преставилъся; и совокупи собѣ уныхъ, и въскладаше порты чернѣцькыя, да ово отъ игумена Никона раны примаше, ово ли отъ родитель дѣтьскыхъ, сесь же то все терпяше, и подъимаше раны и наготу, и студень, день и нощь Вь едину бо нощь вьжегъ пещь во истопцѣ пещеры и яко разгорѣся пещь, бѣ бо утла, и нача пылати пламень утлизнами, оному же нѣчимь заложити, и въступле на пламень ногама босыма, дондеже изгорѣ пещь, и слезе. Ина много повѣдаху о немь, а другому и самовидци быхомъ. И тако взя побѣду на бѣсовьскыя силы, яко и мухъ ни во что же имяше устрашения ихъ, и мечтания ихъ, глаголашеть бо к нимъ: «аще бо мя бѣсте первое прельстилѣ, понеже не вѣдахъ козний вашихъ и лукавьства; нынѣ же имамъ Господа Ісуса Христа Бога нашего и молитву отца нашего Федосья, надѣюся на Христа, имамъ побѣдити васъ» И многажды бѣси пакости дѣаху, и глаголаху ему· «и нашь еси, поклонилъся еси нашему старѣйшины и намъ», онъ же глагола имъ. «вашь старѣйшина есть Антихрьсть, а вы бѣси есте», и перекрѣстися, и тако ищезняху. Овогда же ли пакы в нощи прихожаху к нему, и страхъ ему творяще ово вь мечтѣ, яко се многъ народъ с мотыками и с лыскари, глаголюще: «раскопаемы, пещеру сию и сего зде загребемь»; инии же глаголаху· «бѣжи, Исакье, хотять тя загрести», онъ же глаголаше к нимъ: аще бысте человецѣ былѣ, то вь день бысте ходили, а вы есте тма, во тмѣ ходите», и знаменася крестнымь знамениемь, они же ищезняху. А другойчи страшахуть и во образѣ медвѣжьи, овогда же лютомь звѣремь, овогда же воломь, ово ли змия ползаху к нему, ово ли жабы, и мыши и всякъ гадъ.

посміхаючись, Ісакію: «Оно сидить ворон чорний, піди, візьми його». Він же поклонився йому до землі, і пішов, узяв ворона і приніс йому на очах у всіх поварів, і ті прийшли в жах, і розповіли ігуменові й братії. І почала братія шанувати його. Він же, не бажаючи слави людської, почав юродствувать, і почав капості робить то ігуменові, то братії, то мирянам, а деякі дари йому давали. І почав він по світі ходить, продовжуючи юродствувати. І поселився він у печеру, де раніше жив,— Антоній на той час уже помер,— і збирав до себе юних, і покладав на них облачення чернецькі, за що від ігумена Никона мав побої або й від батьків тих дітей. Він же все те терпів, приймав побої і переносив і наготу, і холод удень і вночі. Одної ночі розпалив він піч у хатинці біля печери, і розгорілася піч, бо була ветха, і почав вогонь пробиватися щілинами, а йому нічим було закласти, так він ступив на вогонь ногами босими і зліз, аж як перегоріла піч. І багато іншого розказують про нього, а дечому я сам був очевидцем. І так, одержавши перемогу над бісівськими силами, як над мухами, ні за що мав погрози їхні і ману, і говорив до них: «Хоч ви мене спочатку і обдурили, оскільки не знав каверз ваших і лукавства, то нині маю з собою Господа Ісуса Христа Бога нашого і молитву отця нашого Федосія; надіюся на Христа і маю перемогти вас». І багато разів біси капості йому робили і говорили до нього: «Ти наш, ти поклонився нашому старійшині і нам». Він же відповідав їм: «Ваш старійшина — Антихрист, а ви — біси», і хрестився, і вони щезали. Інколи ж знову вночі приходили до нього і страху йому нагонили видіннями, неначе багато народу з мотиками і кирками говорять: «Розкопаємо печеру оцю і оцього тут загребемо». Він же відповідав їм: «Коли б ви були люди, то ви б ходили вдень, а ви — тьма і у тьмі ходите»,— і осіняв себе хресним знаменням, і вони щезали. Другого разу настрашували його в медвежому образі, інколи лютим звірем, інколи ж волом, чи то змії повзуть до нього, чи то жаби і миші, і всілякі гади. І не могли йому нічого зробить,

И не возмогоша ему ничьтоже створити, и рекоша ему: «Исакий! побѣдилъ ны еси». Онъ же рече: «якоже и вы первѣе мене побѣдили есте, вь образѣ Ісусъ Христовѣ и вь ангельскомъ, недостойнѣ суще того видѣния; то первое являстеся вь образѣ звѣриномъ и скотьемь, змиями, и гадомь, аци же и сами бысте, сквѣрни зли вь видѣньи»; и абье погыбоша бѣси отъ него, и оттолѣ не бысть ему накости отъ бѣсовъ. Якоже самъ повѣдаше: «яко се бысть ми за три лѣта брань си». И потомь нача крѣплѣе жити и вьздержание имѣти, пощенье и бдѣние; и тако живущю ему, скончa житье свое. И разболѣся в пещерѣ, и несоша и болна в манастырь, и до осмаго дни скончася о Господѣ; игуменъ же Иванъ и братья спрятавше тѣло его, и погребоша и. Таци же бѣша черноризци Федосьева манастыря, иже сияють и по смерти яко свѣтила, и молять Бога за здѣ сущюю братью, и за приносящия в манастырь, и за мирьскую братью, вь немже и нынѣ добродѣтельно житье живуть, и обьще вкупѣ, вь пѣньихъ и вь молитвахъ и в послушаньихъ, на славу Богу всемогущому, и Федосьевами молитвами сблюдаеми, ему же слава вь вѣкы, аминъ.

В лѣто 6583. Почата бысть церкви Печерьская надъ основаньемь Стефаномъ игуменомъ: изъ основанья бо Федосий поча, а на основаньи Стефанъ поча; и кончана бысть на третье лѣто, мѣсяца іюля въ 1 день.

В се же лѣто придоша послы из Немець къ Святославу; Святославъ же величашеся, показа имъ богатьство свое; они же видивьше бещисленое множество злата, и сребра, и паволокъ, рѣша: «се ни во что же есть, се бо лежить мертво; сего суть смѣтье лучьше, мужи бо доищуть и болша сего». Сице ся похвали Езекий, царь Іюдѣйский, к посломъ царя Асурийска, егоже вся взята быша у Вавилоня; тако и по сего смерти все имѣнье расъсыпашася разднь.

В лѣто 6584. Ходи Володимеръ, сынъ Всеволожь и Олегъ Святъславль Ляхомь в помочь на Чехы.

В се же лѣто преставися Святославъ, сынъ Ярославль, мѣсяца декабря въ 27, отъ рѣзанья желве, и положенъ бысть у

і сказали йому: «Ісакій! Ти переміг нас!» Він же сказав: «Ви мене спочатку перемогли в образі Ісуса Христа і в ангельському образі, недостойні того видіння, то знову являється в образі звіриному і скотському, зміями і гадами, якими насправді і є, скверні, злі на вигляд». І враз щезали біси від нього, і відтоді не було йому пакості від бісів. Якось і сам оповідав: «Що це за війна була у мене з ними три роки». І потім почав впевненіше жити і дотримувався воздержання, посту і старання. І так живучи, закінчив дні свої. Розхворівся в печері, і перенесли його, хворого, в монастир, і на восьмий день помер у Бозі. Ігумен же Іван і братія прибрали тіло його і похоронили.

Такі-от були чорноризці Федосієвого монастиря, що сяють і після смерті подібно світилам, і молять Бога за сущу на цьому світі братію, і за мирську братію, і за приносящих на монастир, в якому і нині живуть добродійним життям всі разом у співах, і в молитвах, і в послусі на славу Богові всемогущому і Федосієвими молитвами оберігаються, йому ж і слава в віках, амінь.

В літо 6583 [1075]. Почав будувати ігумен Стефан церкву Печерську на основі, яку заклав Федосій, а на тій основі Стефан почав. І закінчили будувати на третій рік місяця липня в перший день.

Цього ж літа приходили посли із Німець до Святослава. Святослав же величався, показав їм багатство своє. Вони ж, як побачили незчисленну кількість золота, і срібла, і паволок, сказали: «Це ніщо, бо воно лежить мертве, сміття. Краще за це — мужі, які можуть добути і більше цього». Так похвалився Єзекій, цар Іудейський, перед послами царя Ассірійського, у якого все було взято у Вавілон, так і після смерті Єзекія все майно його розсипалося в прах.

В літо 6584 [1076]. Ходив Володимир, син Всеволода, і Олег Святославич допомагати ляхам проти чехів.

Цього ж літа помер Святослав, син Ярослава, 27 грудня від розрізання пухлини, і похоронили його у [церкві

Спаса; и сѣде по немь Усеволодъ на столѣ, мѣсяца генваря въ 1 день.

В се же лѣто родися у Володимера сынъ Мьстиславъ, внукъ Всеволожь.

В лѣто 6585. Поиде Изяславъ с Ляхы, Всеволодъ же поиде противу ему. И бывшу Всеволоду, сѣде Борисъ в Черниговѣ мѣсяца мая 4 день, бысть княженья его дний 8, и бѣжа Тмутороканю к Романовѣ. Всеволодъ же взыиде противу брату Изяславу на Волынь, и створи миръ, и пришедъ Изяславъ сѣде в Киевѣ, мѣсяца іюля 15 день; Олегъ же, Святославль сынъ, бѣ во Всеволода в Чернѣговѣ.

В лѣто 6586. Бѣжа Олегъ, сынъ Святославль, Тмутороканю отъ Всеволода, мѣсяца априля въ 10 день.

В се же лѣто убьенъ бысть Глѣбъ, Святославль сынъ, в Заволочьи. Бѣ же Глѣбъ милостивъ на вбогия и страньнолюбивъ, тщанье имѣя къ церквамъ, теплъ на вѣру и кротокъ, взоромъ красенъ; его же тѣло положено бысть в Черниговѣ за Спасомь, мѣсяца іюля 23 день. Сѣдящу в него мѣсто Святополку в Новѣгородѣ, сыну Изяславлю, Ярополку сѣдящу у Смоленьска, приведе Олегъ и Борисъ поганыя на Рускую землю, и поидоста на Всеволода с Половцѣ. Всеволодъ же изоиде противу има на Съжици, и побидиша Половцѣ Русь, и мнози убьени быша ту: убьенъ бысть ту Иванъ Жирославичь и Тукы, Чюдинь братъ, Порѣй, и ини мнози, мѣсяца августа 25 день. Олегъ же і Борисъ придоста Чернигову, мьняще одолѣвше, а земли Руской много зла створившимъ, проььяше кровь хрестьянску, еяже кровь взыщеть Богъ отъ руку ея, отвѣтъ дати за погиблыя душа хрестьяньскѣ. Всеволодъ же приде къ брату своему Изяславу Кыеву, и цѣловавшеся сѣдоста; Всеволодъ же исповѣда ему все бывшее. И рече ему Изяславъ: «брате! не тужи; видиши бо, колко ся мнѣ сключи зла? первое бо, не выгнаша ли мене и имѣнье мое разграбиша? и паки кую вину створилъ есмь, не изгнаста ли вы мене брата своя? и не блудилъ ли

святого] Спаса [в Чернігові], а після нього сів на стіл Усеволод місяця січня в перший день.

Цього ж літа народився у Володимира син Мстислав, внук Всеволода.

В літо 6585 [1077]. Пішов Ізяслав із ляхами, Всеволод же вийшов проти нього. За Всеволода сів Борис [син Вячеслава] у Чернігові місяця травня в четвертий день, і прокняжив вісім днів, і втік у Тмуторокань до Романа. Всеволод же вийшов назустріч братові Ізяславу на Волинь і уклав мир. І прийшов Ізяслав, і сів у Києві місяця липня в п'ятнадцятий день. Олег, син Святослава, був у Всеволода в Чернігові.

В літо 6586 [1078]. Утік Олег, син Святослава, від Всеволода у Тмуторокань 10 квітня.

Цього ж літа був убитий Гліб, Святославів син, у Заволоччі. Був же Гліб милостивий до вбогих і страннолюбець, дбав про церкви, теплий вірою був, поштивий, лицем гожий. Тіло його було поховано в Чернігові за церквою Спаса місяця липня в двадцять третій день. Коли замість нього у Новгороді сидів Святополк, син Ізяславів, а Ярополк сидів у Смоленську, привели Олег і Борис поганих на Руську землю і пішли проти Всеволода [разом] з половцями. Всеволод виступив проти них на Сожицю, і перемогла половців Русь. І багато вбито було тут: убитий був тут Іван Жирославич, і Туки, Чудинів брат, Порій і багато інших місяця серпня у 25 день. Олег же і Борис прийшли у Чернігів, думаючи, що перемогли, а землі Руській багато зла причинили, пролили кров християнську, за яку Бог спитає у них, і відповідь дадуть вони за погублені душі християнські.

Всеволод же прийшов до брата свого Ізяслава в Київ. Вони поцілувалися і сіли. Всеволод же розповів йому про все, що трапилося. І рече йому Ізяслав: «Брате! Не тужи. Видиш бо, скільки мені скоїлося зла? Найперше, чи не вигнали були мене і чи не розграбували майно моє? І за яку провину мою вигнали ви мене, брата свого? І чи не блукав

по чюжимъ землямъ, имѣнья лишенъ быхъ? не створи зла ничтоже; і нынѣ, братъ, не туживѣ; аще будеть нама причастье в Руской землѣ, то обѣма, аще лишена будевѣ, то обѣма, язъ сложу главу свою за тя». И се рекъ, утѣшѣ Всеволода, и повелѣ збирати воя отъ мала до велика; и поиде Изяславъ сь Ярополкомъ, сыномъ своимъ, и Всеволодъ с Володимеромъ, сыномъ своимъ. И поидоша к Чернигову, и Черниговцѣ затворишася у градѣ; Олегъ же и Борисъ бяшета в Черниговѣ. Чернѣговьцемь же не отворящимся, приступиша ко граду; Володимеръ же приступи къ вратомъ въсточнымъ, отъ стръженей отъя врата, і взяша градъ околний, і пожгоша огнемъ, людемъ выбѣгшимъ во днешний городъ. Изяславъ же и Всеволодъ слышаста, яко иде Олегъ и Борисъ противу, Изяславъ же и Всеволодъ урянився, поидоста отъ града противу Олговѣ. И рече Олегъ к Борисовѣ: «не ходивѣ противу, не можевѣ стати противу четыремь князем; но пошливѣ с молбою къ строема своіма». И рече ему Борисъ: «ты зри готова, язъ имъ противенъ всимъ»; и похвалився велми, не вѣды, яко Богъ гордымъ противится, смѣренымъ же благодать даеть, и да не похвалится силны силою своею. И поидоста протіву, и бывшимъ имъ на мѣсьтѣ на Нежатини нивѣ, и совокупившимъся обоимъ, бысть сѣча зла: и пѣрвое убиша Бориса, сына Вячьславля, похвалившася велми; Изяславу стоящю в пѣшьсцѣхъ, унезапу приѣхавъ одинъ, удари копьемъ за плеча; и тако убьенъ бысть Изяславъ, сынъ Ярославль. Предолженѣ же бывшѣ сѣчѣ, побѣже Олегъ в малѣ дружині, едва втече, и бѣжа Тмютороканю. Убьенъ бысть князь Изяславъ мѣсяца октября въ 3 день, вземше же тѣло его, привезоша в лодьи и поставиша противу Городцю; и изидоша противу ему весь городъ Қиевъ, и възложиша на санѣ повезоша и с пѣсньми попове и черноризици, и понесоша въ градъ, и не бѣ лзѣ слышати пѣнья въ плачѣ велицѣ и воплѣ: плакася по немь весь городъ Қиевъ. Ярополкъ же идяще по немь, плачася съ дружиною своею: «отче, отче мой! что еси бес

я по чужих землях, добра позбавлений, не вчинивши ніякого зла? І нині, брате, не будемо тужити; якщо буде нам причастя в Руській землі, то обом, якщо позбавлені будемо, то обидва. Я покладу голову свою за тебе». І, так кажучи, утішив Всеволода, і повелів збирати воїв від малого до великого. І пішов Ізяслав із сином своїм Ярополком і Всеволод із сином своїм Володимиром [у похід]. І прийшли до Чернігова, а чернігівці закрилися в городі. Олег же і Борис [не] були там у Чернігові. Чернігівці ж воріт не відчинили, і приступили до города. Володимир же пішов на приступ східних воріт від Строжені, відбивши ворота, захопив їх і взяв окільний город і спалив вогнем, люди повтікали у внутрішній город. Ізяслав же і Всеволод почули, що Олег і Борис ідуть проти них, відступили і пішли від города проти Олега. І рече Олег Борисові: «Не підемо проти них, не зможемо вистояти супроти чотирьох князів, а краще пошлемо до стриїв своїх прохати миру». І рече йому Борис: «Ти бачиш мене готовим, я проти них усіх стану». І надто похвалився, не відаючи, що Бог гордим противиться, а смиренним благодать дає, тож хай не похваляється сильний силою своєю. І пішли вони супроти, і зійшлися у полі на Нежатиній ниві, і зіткнулися обидва війська. І була січа люта. Першого убили Бориса, сина Вячеславового, який вельми похвалявся. Коли Ізяслав стояв, спішившись, несподівано прискочив один і вдарив списом з-за плеча. І так був убитий Ізяслав, син Ярославів. Січа продовжувалася, і побіг Олег з малою дружиною, і ледве втік, і біг до Тмуторокані.

Убитий був князь Ізяслав місяця жовтня у третій день. Тіло його взяли в лодію і привезли й поставили напроти Городця. І вийшов назустріч йому весь город Київ, і возложили на сани тіло його, і повезли із піснеспівами попів і чорноризців, і понесли його в город. І не можна було почути співів за плачем великим і криками. Оплакував його весь город Київ. Ярополк же йшов за ним, плачучи з дружиною своєю: «Отче мій! Отче! Скільки прожив ти без

печали пожіль на свѣтѣ семь, многи напасти приемь отъ людѣй и отъ братья своея? се же погибе не отъ брата, но за брата своего положи главу свою». И прянесъше положиша тѣло его въ церквѣ святыя Богородица, уложиша и в раку камяну и моромряну. Бѣ же Изяславъ мужь взоромъ красенъ, тѣломъ великь, незлобивъ нравомъ, кривды ненавидя, любя правду; клюкъ же в немь не бѣ, ни льсти, но простъ умомъ, не воздая зла за зло. Колко ему створиша Киянѣ! самого выгнаша, а домъ его разграбиша, и не възда противу тому зла; аще ли кто дѣеть: «Киянѣ исѣклъ, которѣи же высадили Всеслава ис поруба», то сь того не створѣ, ни сынъ его. Паки же брата своя выгнаста и, и ходи по чужей землѣ, блудя; и сѣдящю ему паки на своемь столѣ, Всеволоду пришедшю побѣжену к нему, не рече ему: «колко подъяхъ отъ ваю зла за зло?» но утѣши и рекъ ему: «елма же ты, брате мой, показа ко мнѣ любовь, уведе мя на столъ мой, нарекъ мя старѣйши себе, се язъ не помяну злобы первоѣ; ты мнѣ еси братъ, а я тобѣ, и положю главу свою за тя», еже и бысть; не рече бо ему: «колко зло створиста мнѣ, и се нынѣ тобѣ ся приключи», не рече, «сего кромѣ мене», но на ся перея печаль братню, показа любовь велику, свершая апостола, глаголюща: утѣшайте печальныя. По истинѣ, аще что створилъ есть на свѣтѣ семь етеро согрѣшенье, отдасться ему, зане положи главу свою за брата своего, ни желая болшая части, ни имѣнѣя хотя болшаго, но за братню обиду. О сяковыхъ бо и Господъ рече: да кто положить душю свою за други своя [сей велій наречеся въ царствіи небеснемь] Соломонъ же рече: братье, в бѣдахъ пособиви бывайте, любовь бо есть выше всего. Якоже Іоаннъ глаголеть: Богъ [любы есть], и пребывая у любви, у Бози пребываеть, и Богъ в немь пребываеть; о семь свершаеться любы, да достоянье имамъ в день судный, да якоже онъ есть, и мы есмы в мирѣ семь; боязни нѣсть в любви, но свершена любы вонъ измѣщеть боязнь, яко боязнь мученье имать, боя же ся нѣсть свершенъ у любви; аще

печалі на цьому світі! Багато напастей витерпів від людей і від братів своїх! І ось загинув не від брата, а за брата свого положив голову свою». І, принісши, поклали тіло його в церкві святої Богородиці, й положили його у кам'яну раку і мармурову. Був же Ізяслав муж на вигляд красний, вродливий, тілом великий, норовом незлобливий, кривду ненавидів, правду любив, хитрощів не було в нього, ні лестощів, був розумом простий, не воздавав злом за зло. А скільки [зла] зробили йому кияни! Самого вигнали, а дім його розграбували,— не воздав злом за зло, навіть коли хто скаже: «Киян порубав, котрі висадили Всеслава із порубу». То він того не робив, ні син його. Знову ж, свої брати його прогнали, і ходив він по чужій землі, блукаючи. І коли знову сидів на своєму столі, а Всеволод після поразки прийшов до нього, не сказав йому: «Скільки від вас натерпівся?» А втішив і сказав йому: «Оскільки ж ти, брате мій, виявив до мене любов, посадив мене на стіл мій, назвав мене старшим за себе, то я не спом'яну тобі злоби давньої. Ти мені брат, а я тобі, і я положу голову свою за тебе», що і сталося. Адже не сказав йому: «Скільки зла причинив мені, і се нині тобі приключилося». Не сказав: «Це мене не стосується». Але на себе взяв журбу братню, виявив любов велику, йдучи за словами апостола: «Втішайте печальних». Воістину, якщо і зробив на цьому світі якесь грішне діло, відпуститься йому, тому що поклав голову свою за брата свого, не ради більшої частки чи багатства більшого, але за братню кривду. Про таких-от і Господь рече: «Хто покладе душу свою за друзів своїх, [той наречеться великим у царстві небеснім]». Соломон же рече: «Браття, у бідах пособляйте, бо любов над усе». Так же й Іоанн говорить: «Бог — [це любов], пробуваючий в любові, пробуває у Бозі, а Бог у ньому пробуває». Так вершиться любов, як надбання на день судний. Хай який він — і ми такі будемо в світі цьому». Любов страху не має. Справжня любов проганяє страх геть, бо страх — то муки. «Хто відчуває страх, той недосконалий в любові». «Якщо

кто речеть: Бога люблю, а брата своего ненавидя, ложь есть; не любяй брата своего, егоже видить, Бога, егоже не видить, како можеть любити? сию заповѣдь имать отъ него, да любяй Бога, любить і брата своего. У любви бо все свершаеться: любви бо ради грѣси расыпаються, любви бо ради и Господъ сниде на землю и распятся за ны грѣшныя, и вземь грѣхи наша, пригвоздѣ на крестѣ, давъ намъ крестъ свой на помочь и на прогнанье бѣсомъ; любви ради и мученици прольяша кровь свою; люби еже ради и сий князь пролья кровь свою за брата своего, свершая заповѣдь Господню.

Начало княженья Всеволожа в Киеві.

Всеволодъ же сѣде Киевѣ на столѣ отца своего и брата своего, переемь всю власть Рускую; и посади сына своего Володимера в Черниговѣ, а Ярополка Володимерѣ, придавъ ему Туровъ.

В лѣто 6587. Приде Романь с Половцѣ к Воиню, Всеволодъ же ставъ у Переяславля и створи миръ с Половцѣ; и възвратися Романъ въспять, і бывшу ему, убиша и Половцѣ Романъ, мѣсяца августа 1 день; и суть кости его и до сего лѣта тамо лежаче, сына Святославля, і внука Ярославля; а Олга емше Козарѣ поточиша [за] море Царюгороду. Всеволодъ же посади посадника Ратибора Тмутороканю.

В лѣто 6588. Заратишася Торці Переяславлестии на Русь, Всеволодъ же посла на нѣ сына своего Володимера, Володимеръ же шедъ побивъ Тороки.

В лѣто 6589. Бѣжа Игоревичь Давыдъ с Володаремъ Ростиславичемъ, мѣсяца мая въ 18 день; и придоста Тмутороканю, і яста Ратибора, и сѣдоста Тмутороканю.

В лѣто 6590. Осѣнь умре Половѣцкий князь.

В лѣто 6591. Приде Олегъ изъ Грекъ Тмутороканю, и я Давыда и Володаря Ростиславичь, и сѣде Тмуторокани; и исѣче Козары, иже бѣша свѣтници на

хто рече: «Я Бога люблю», та ненавидить брата свого, той неправдомовець. Не любить брата свого, якого бачить, як може любити Бога, якого не бачить?» «Цю заповідь ми одержали від нього, щоб той, хто любить Бога, любив і брата свого». Адже все в любові відбувається. Ради любові і гріхи розсипаються, ради любові-бо й Господь зійшов на землю і дав розіп'яти себе за нас, грішних, і взяв гріхи наші, прибив себе на хресті, дав нам хрест свій у поміч, щоб проганяти бісів. Любові ради і мученики пролили кров свою. Любові ради і цей князь пролив кров свою за брата свого, здійснюючи заповідь Господню.

Початок княжіння Всеволода в Києві.

Всеволод же сидів у Києві на столі батька свого і брата свого, перейнявши всю владу руську. І посадив сина свого Всеволода в Чернігові, а Ярополка — у Володимирі, придав йому і Туров.

В літо 6587 [1079]. Прийшов Роман із половцями до Воїня, Всеволод же став біля Переяслава і уклав мир з половцями. І повернувся Роман назад до половців, і вбили його половці у перший день місяця серпня. І до наших днів кості його, сина Святославового і внука Ярославового, лежать там. А Олега схопили козари, полонили і відправили за море до Цареграда. Всеволод же посадив у Тмуторокані посадником Ратибора.

В літо 6588 [1080]. Послали рать на Русь торки переяславські. Всеволод же послав проти них сина свого Володимира. Володимир же пішов і побив торків.

В літо 6589 [1081]. Втекли Давид Ігоревич з Володарем Ростиславичем місяця травня у вісімнадцятий день, і прийшли у Тмуторокань, і захопили Ратибора, і сіли в Тмуторокані.

В літо 6590 [1082]. Восени помер половецький князь.

В літо 6591 [1083]. Повернувся Олег із Греків до Тмуторокані, і захопив Давида і Володаря Ростиславича, і сів у Тмуторокані, і перебив козар, що були причетні до

убьенье брата его и на самого, а Давыда и Володаря пусти.

В лѣто 6592. Приходи Ярополкъ ко Всеволоду на Великъ день.

В се же время вбѣгоста Ростиславича два отъ Ярополка; [и пришедше прогнаста Ярополка] и посла Всеволодъ сына своего Володимера, и выгна Ростиславича, и посади Ярополка Володимерѣ.

В се же лѣто Давыдъ зая Грѣкы во Олешьи, и зая в нихъ все имѣнье; Всеволодъ же пославъ приведе и, и вдасть ему Дорогобужь.

В лѣто 6593. Ярополку хотящю ити на Всеволода, послушавшю ему злыхъ свѣтникъ; се увѣдавъ Всеволодъ, посла противу ему сына своего Володимера, а Ярополкъ же оставивъ матерь свою и дружину свою в Лучьскѣ, а самъ бѣжа в Ляхи. Володимеру же прiшедшу к Лучску, дашася Лучанѣ; Володимеру же посадившю Давыда въ Володимерѣ, у Ярополка мѣсто, а матерь Ярополчю, и жену его, и дружину его приведе Киеву, имѣнье его вземь.

В лѣто 6594. Всеволодъ заложи церковь святаго Андрѣя, при Иванѣ преподобномь митрополитѣ; створи у церкви тоя манастырь, в немже пострижеся дщи его дѣвою, именемь Янька, [она же Янка] совокупивши черноризици многи, пребываше с ними по манастырьскому чину.

В лѣто 6595. Приде Ярополкъ из Ляховъ, и створи миръ с Володимеромъ, и иде Володимеръ опять Чернѣгову; а Ярополкъ сѣде Володимерѣ. I пересѣдивъ мало днѣй, иде Звенигороду; и не дошедшу ему города, прободенъ бысть отъ проклятаго Нерядьца, отъ дьяволя наученья и отъ злыхъ человѣкъ. Князю же Ярополку лежащу на санкахъ, а онъ с коня саблею прободе я, мѣсяца ноября въ 22; тогда въздвигнувся Ярополкъ, выторгну исъ себе саблю, и рече великимъ гласомъ: «охъ, то тъ мя вороже погуби»! И бѣжа Нерядець проклятый до Перемышля к Рюрикови, а Ярополка взяша отроци на конь передъ ся, Радко, і Воикина и инии отроци, несоша к Володимерю, а оттуду Киеву.

вбивства брата його і на нього [замишляли], а Давида і Володаря відпустив.

В літо 6592 [1084]. Приходив Ярополк до Всеволода на Великдень.

У цей же час втекли обидва Ростиславичі від Ярополка, і, повернувшись, прогнали Ярополка. І послав Всеволод сина свого Володимира, і [той] прогнав Ростиславичів і посадив у Володимирі Ярополка.

У це ж літо Давид захопив у Олеш'ї греків і забрав у них все майно, Всеволод же послав привести його і віддав йому Дорогобуж.

В літо 6593 [1085]. Ярополк хотів іти на Всеволода, піддавшись намовлянням злих радників. Довідався про це Всеволод і послав проти нього сина свого Володимира, Ярополк же залишив матір і дружину свою в Луцьку, а сам утік у Ляхи. Коли ж Володимир прийшов до Луцька, лучани здалися. Володимир же посадив у Володимирі Давида замість Ярополка, а матір Ярополкову, і жону його, і дружину його привів у Київ і майно його забрав.

В літо 6594 [1086]. Всеволод заклав церкву святого Андрія за митрополита Івана Преподобного і заснував біля тої церкви монастир. У ньому постриглася дівою дочка його на ймення Янька, [она же Янка]. Оця Янка зібрала багато чорноризиць і жила з ними згідно монастирського чину.

В літо 6596 [1087]. Вернувся Ярополк із Ляхів і уклав мир із Володимиром. І пішов Володимир знову в Чернігів. Ярополк же сів у Володимирі. І, перечекавши якийсь час, пішов у Звенигород. І, не дійшовши до города, був проколотий проклятим Нерядцем за намовою диявола і злих людей. Князь Ярополк лежав на санках, а Нерядець з коня проткнув його шаблею 22 листопада. Тоді піднявся Ярополк, висмикнув із себе шаблю і голосно закричав: «Ох, то ти мене, вороже, згубив!» І утік Нерядець триклятий у Перемишль до Рюрика, а Ярополка взяли отроки на коня поперед себе. Радко, Войкиня та інші отроки понесли [його] до Володимира, а звідти до Києва.

И изииде противу ему благовѣрный князь Всеволодъ со сынома своима, Володимеремъ и Ростиславомъ, и вси бояре, і блаженый митрополитъ Иванъ, и черноризци, прозвутерѣ, і вси Кияне великъ плачь створиша над нимъ, со псалъмы и пѣснми проводиша и до манастыря святаго Дмитрия, съпрятавше тѣло его, съ честью положиша і в рацѣ у церкви святаго апостола Петра, юже бѣ самъ началъ здати, мѣсяця декабря въ 5 день. Многы бѣды приемь, без вины изгонимъ отъ братья своея, обидимъ, и разграбленъ, наконець и смерть горку прия: но вѣчнѣй жизни и покою сподобися. Такъ бо бяше блаженый князь Ярополкъ кротокъ, смиренъ, братолюбивъ и нищелюбець, десятину дая отъ всихъ скотъ своихъ святѣй Богородици, и отъ жита на вся лѣта, и моляше Бога всегда, глаголя: «Господи Боже мой, Ісусе Христе приими молитву мою, и дай же ми смерть таку, якоже вдалъ еси брату моему Борису и Глѣбови, отъ чюжюю руку, да омыю грѣхи вся своею кровью, избуду суетнаго свѣта и сити вражии» егоже прошенья не лиши его благий Богъ, усприя благая она, ихже ни око не види, ни вхо слыша, ни на сердце человѣку не взиде, яже уготова Богъ любящимъ его.

В се же лѣто ходи Всеволодъ къ Перемышлю.

В лѣто 6596. Священа бысть церкви святаго Михаила манастыря Всеволожа, митрополитомь Иоанномь и епископомь Лукою, Исаемь, игуменьство тогда держащу того манастыря Лазореви.

Томъ же лѣтѣ иде Святополкъ из Новагорода Турову на княженье.

У се же лѣтѣ умре Никонъ, Печерьский игуменъ.

В се же лѣто взяша Болгаре Муромъ.

В лѣто 6597. Священа бысть церкви Печерьская святыя Богородица манастыря Федосьева, Иваномъ митрополитомъ, и Лукою Бѣлогородскимъ епископомь, и епискупомъ Ростовьскимъ Исаиемь, и Иваномъ Черниговьскымь епискупомъ, и Антоньемь Гурьговьскимь игуменомь, при благовѣрномь князи Всеволодѣ державному Руския земля, и чадома его, Володимера

І вийшов назустріч йому благовірний князь Всеволод із синами своїми, Володимиром і Ростиславом, і всі бояри, і блаженний митрополит Іван, і чорноризці, просвітери. І всі кияни великий плач здійняли над ним, із псалмами і піснеспівами провели його до монастиря святого Дмитрія і поклали його з честю в раку у церкві святого апостола Петра, яку він сам почав зводити місяця грудня у п'ятий день. Великі лиха пережив, безвинного виганяли брати його, обижали і грабували, насамкінець і смерть гірку прийняв, але вічне життя і спокій заслужив. Такий був блаженний князь Ярополк — лагідний, покірний, братолюбивий і до бідних прихильний, десятину від всіх добр своїх віддавав святій Богородиці і від жита на всі літа і завжди молив Бога, промовляючи: «Господи, Боже мій, Ісусе Христе! Прийми молитву мою і дай же мені смерть таку, яку ти дав братам моїм, Борису і Глібові: від чужої руки, хай омию я гріхи всі своєю кров'ю, позбудуся суєтного світу цього і сіті ворожої». Його прохання не лишив милосердний Бог: він такі отримав блага, яких ні око не бачить, ні вухо не чує, ні серце людське не передчуває — їх приготував Бог для тих, хто любить його.

У це ж літо ходив Всеволод у Перемишль.

В літо 6596 [1088]. Була освячена церква святого Михайла у Всеволодовому монастирі митрополитом Іоанном і єпископами Лукою, Ісаєм та ігуменом того монастиря Лазарем.

Того ж літа пішов із Новгорода княжити в Турові Святополк.

У це ж літо помер Никін, ігумен Печерський.

В це ж літо болгари взяли Муром.

В літо 6597 [1089]. Освячена була церква Печерська святої Богородиці Федосієвого монастиря Іваном митрополитом, білогородським єпископом Лукою і єпископом ростовським Ісаєм, і чернігівським єпископом Іваном і гургівським ігуменом Антонієм за благовірного князя Всеволода, володаря Руських земель, і дітей його, Володимира

и Ростислава, воеводьство держащю Киевьской тясящи Яневи, игуменьство держащу Ивану.

В се же лѣто преставися Іоанъ митрополитъ. Бысть же Іоанъ, си мужь хитръ книгамъ и ученью, милостивъ убогимъ и вдовицамъ, ласкавъ же всякому, к богату и къ убогу, смиренъ же умомъ и кротокъ, и молчаливъ, рѣчистъ же, книгами святыми утѣшая печальныя, и сяковаго не бысть така преже в Руси, ни по нѣмь не будеть такий. В се же лѣто иде Янъка въ Греки, дщѣ Всеволожа, нарѣченая прѣже.

В лѣто 6598. Приведе Янка митрополита и оскопьчину, егоже видивше людье вси рекоша: «се мертвець пришелъ», отъ года до года пребывъ, умре, бѣ же се мужь не книженъ и умомъ простъ и просторѣкъ.

В се же лѣто священа бысть церкви святаго Михаила Переяславлеския, Ефрѣмомъ тоя церкви митрополитомъ, иже ю есть создалъ велику сущю, и пристрою в нѣй велику створи, и украсивь ю всякою красотою, церковьными съсуды. Сий бо Ефрѣмъ в си лѣта много зданье въздвиже въ церкви святаго Михаила, заложи же церковь на воротехъ святаго Федора и святаго Андрѣя, у церкве у воротъ, и городъ каменъ и строенна баня камяна, сего же не бысть в Руси; и въкраси городъ Переяславьскый зданьи церковными и прочими зданьи.

В лѣто 6599. Игуменъ и черноризци свѣтъ створше, рѣша: «не добро есть лежати отцю нашему Федосьеви кромѣ манастыря церкви своея, понеже тъ есть основалъ церковь и черноризци совокупилъ», и свѣтъ створше повелѣша устроити мѣсто, идеже положити мощи его. И приспѣвшу празднику Успѣнья Богородицѣ треми деньми, и повелѣ игуменъ рушити, гдѣ лежать мощѣ отца нашего Федосья, егоже повелѣнью быхъ азъ грѣшный первое самовидець; се же и скажю, не слухомъ бо слышавъ, но самъ о собѣ началникъ. Пришедшю бо игумену ко мнѣ и рекшю мнѣ: «поидевѣ в пещеру к Федосьеви», азъ же пришедъ съ игуменомъ, не вѣдущю никому же, разъглядавша, куда копати, и назнаменавша мѣсто,

і Ростислава, за воєводи Яня, який держав Київську тисячу, та ігумена Івана.

У це ж літо помер Іоанн митрополит. Був Іоанн цей муж умудрений книгами і навчанням, милостивий до убогих і вдів, ласкавий до всякого, до багатого і до вбогого, смиренний розумом, і лагідний, і мовчазний, але ж і красномовний; святими книгами втішав засмучених. І не було досі такого на Русі, і після нього не буде такого. У це ж літо пішла в Греки дочка Всеволода Янка, названа раніше.

В літо 6598 [1090]. Привела Янка митрополита, скопця, люди, хто бачив його, всі говорили: «От, мертвяк прийшов». І, пробувши рік, помер. Був сей муж і не начитаний, і простакуватий, і просторікуватий.

У це ж літо була освячена переяславська церква святого Михайла митрополитом тієї церкви Єфремом, він же її і збудував великою, і прибудови до неї великі поробив, і оздобив її всілякими прикрасами, церковними сосудами. Цей Єфрем у ті літа багато будов воздвиг навколо церкви святого Михайла: заклав же церкву святого Федора на городських воротях, і церкву святого Андрія біля церковних воріт, і город кам'яний і поставив бані кам'яні, чого досі не було на Русі. І прикрасив город Переяславський будинками церковними і іншими будинками.

В літо 6599 [1091]. Ігумен [Печерського монастиря] із чорноризцями раду радили і сказали: «Недобре лежати отцю нашому Федосієві поза монастирем і церквою своєю, тому що він заснував церкву і чорноризців з'єднав». І, порадившись, звеліли приготувати місце, де покласти мощі його. І через три дні, коли надійшло свято Успіння Богородиці, звелів ігумен копати, де лежать мощі отця нашого Федосія, його повелінню я, грішний, перший самовидець. От про це і скажу, бо не слухом чував, але сам собі начальник. Бо прийшов до мене ігумен і сказав мені: «Підемо в печеру до Федосія». Я ж прийшов із ігуменом, так, щоб ніхто не знав, роздивилися, куди копати, і назначили

кдѣ копати, кромѣ устья. Рече же ко мнѣ игуменъ: «не мози повѣдати никому же отъ братьи, да не увѣсть никтоже; но поими, его же хощеши, да ти поможеть». Азъ же пристроихъ семь дни рогалия, имже копати. И въ вторникъ, вечоръ в суморокъ, пояхъ съ собою 2 брата, не вѣдущю никому же, приидохъ в пещеру и отпѣхъ псалмы, почахъ копати; и вътрудився вдахъ другому брату, и копахомъ до полуночья; и трудихомся, не могуще ся докопати, начахъ тужити, еда како на страну копаемъ. Азъ же веземь рукалью, начахъ рамяно копати, другу моему опочивающю предъ пещерою, и рече ми: «удариша в било» и азъ тотъ часъ протяхъ на мощи Федосьевы, і оному глаголющю ко мнѣ «удариша в било»; мнѣ же рекшю: «прокопахъ уже». Егда же прокопахъ, объдержашетъ мя ужасть, начахъ звати Господи помилуй! Въ тъ же часъ сѣдяста два брата в манастыри, егда игуменъ утаився, нѣ с кимъ принесеть его отай, зряста к пещерѣ; и егда удариша в било, видиста три столпы аки дугы зарни, и стоявше и приидоша надъ верхъ церкве, идѣже положенъ бысть Федосий. В се же время видѣ Стефанъ, іже бысть в него мѣсто ігуменъ, в се же время бысть епископъ, видивъ въ своемъ манасътыри чресъ поле зарю велику надъ пещерою; мнѣвъ яко несуть Федосья, бѣ бо ему извѣщено переже днемь единѣмь, и съжаливси, яко без него приносять и, и всѣдъ на конь вборзѣ поѣха, поемъ съ собою Климянта, егоже постави игумена по собѣ, идяста в собѣ, видяста зарю велику; и яко придоста близъ, видѣста свѣщи многы надъ пещерою, и придоста к пещерѣ, и не видиста ничтоже, і придоста дну в пещеру, намъ сѣдящимъ у мощѣй его Егда бо прокопахъ, послахъ ко игумену: «прииди да и возмемъ», игуменъ же приде съ двѣма братома; и прокопахъ велми, влѣзохъ, и видихомъ мощѣ его лежащѣ, но съставѣ не распалися быша, і власи главнии притяскли бяху; възлозъше на варанитью, вынесоша предъ пещеру. На другий же день совокупишася епископи, Ефримъ Переяславьский, Стефанъ Володимерьскый, Иванъ Черниговьскый, Муринъ Гургеньскый, ігумени вси

місце, де копать, поза виходом. Сказав же мені ігумен: «Не смій розповідати нікому ж із братії, щоб ніхто не знав, але візьми, кого хочеш, хай тобі допоможе». Я ж того дня приготував рогалія, щоб копати. І у вівторок ввечері, як смеркло, взяв із собою двох із братії, щоб ніхто не знав, прийшов у печеру і, відспівавши псалми, почав копати. І, натрудившись, дав другому брату, і копали до півночі. І трудилися і не могли докопатися. І я затужив, думаючи, що копаємо вбік. Я ж узяв рогалію і почав запопадливо копати, аж доки друг мій, що відпочивав перед печерою, не сказав мені: «Ударили в било». І я в той же час досяг мощів Федосія. І тому, що сказав мені: «Ударили в било», я сказав: «Я вже докопався». Коли ж докопався, охопив мене жах і я почав благати: «Господи, помилуй!»

У той саме час, коли ігумен ще не сказав, з ким він буде переносити його тайно, сиділи в монастирі два брати і дивилися в бік печери. І коли ударили в било, вони бачили, як три стовпи, неначе сяючі дуги, пересувалися і стали над церквою, де покладений був Федосій. У той же час Стефан, який був замість Федосія ігуменом, у це ж врем'я був єпископом, бачив у своєму монастирі за полем зорю велику над печерою. І подумав, що несуть Федосія, бо напередодні його повідомили про це, і пожалів, що без нього переносять його, і сів на коня, і швидко поїхав, взявши з собою Климента, якого потім настановив ігуменом замість себе. І, їдучи, бачили обидва зорю велику. І коли наблизилися, побачили безліч свічок над печерою. А коли прийшли до печери, то не побачили нічого, і ввійшли в глиб печери, де ми сиділи біля мощів його. Бо, коли докопався, послав до ігумена: «Приходь, візьмемо його». Ігумен же прийшов із двома братами, і я розкопав ширше, влізли і побачили, що лежать мощі його, але суглоби не порозпадалися, і волосся на голові злиплося. І, возложивши на варанитю, винесли перед печеру. Наступного дня зібралися єпископи — Єфрим Переяславський, Стефан Володимирський, Іван Чернігівський, Мурин Гургенський, всі ігумени

от всихъ манастыревъ с черноризци придоша, і людье благовѣрнии, взяша мощи Федосьевы съ свѣщами и съ темьяны, и принесоша і положиша и у своей ему церквѣ, у притворѣ на деснѣй странѣ, мѣсяца августа въ 14, у четвергъ, в часъ 1 дне, индикта 14 лѣта; і празноваша свѣтло въ тъ день. Се же повѣмь мало нѣчто, еже ся збысть прорѣченье Федосьево: игуменьство бо Федосьеви держащю у животѣ своемь и правящю стадо, порученое ему Богомъ, черноризци, не токмо же си едини, но и мирьскими печалися душами, како быша спаслися, паче же о сынехъ своихъ душевныхъ, утѣшая и наказая приходящая к нему, другойчи в домы ихъ приходя і благословленье имъ подавая. Единою бо ему пришедшю в домъ Яновъ къ Янові и к женѣ его Марьи, Федосий бо бѣ любя я, занеже живяста по заповидѣ Господнѣ и в любви живяста; единою же ему пришедшю к нима, и учашеть я о милостынѣ ко убогимъ и о царьствѣ небеснѣмь, еже пріяти праведникомь, а грѣшьнымъ муку, і о смертнемь часѣ. И се ему глаголющю і о положеньи тѣла у гробѣ има, и рече има Яневая: «кто вѣсть, гдѣ мя положать?» рече же ей Федосий: «по истинѣ идежа азъ лягу, ту и ты положена будеши». Се же събысться. Игумену бо преставшюся преже 18 лѣтъ, се сбысться: в се бо лѣто преставися Яновая, іменемъ Марья, мѣсяца августа въ 16 день, и пришедъше черноризци, пѣвше обычная пѣсни, и принесше и положиша ю у церквѣ свытыя Богородица, противу гробу Федосьеву, на лѣвой сторонѣ, Федосий бо положенъ бысть 14 день, а си въ 16 день. Се сбысться прорѣченье блаженаго отца нашего Федосья, добраго пастуха, іже пасяше словесныя овца нелицемѣрно, с кротостью и с расмотрениемь, блюда ихъ, и бдя за не, и моляся за порученое ему стадо, і за люди хрьстьянския, і за землю Рускую, іже по отшествии его моляся за люди вѣрныя і за своя ученики, иже взирающе на раку твою, поминають ученье твое і въздержанье твое, і прославляють Бога. Азъ грѣшный твой рабъ и ученикъ недоумѣю, чимъ похва-

зі всіх монастирів із чорноризцями прийшли, і люди благовірні взяли мощі Федосієві із тем'яном і свічками, і принесли і поклали його у рідній йому церкві, у притворі з правого боку, у четвер 14 серпня в годину дня, індикта 14 літа. І празнували той день світло.

Тепер розповім дещо про те, як збулося передбачення Федосієве. Ще за життя Федосія, коли він був ігуменом і порядкував стадом чорноризців, дорученим йому від Бога, не тільки ними одними, але й мирськими опікувався душами, як би їм спастися, а найбільше про синів своїх духовних, утішав і напучував тих, що приходили до нього, а до других сам приходив до них додому і благословення їм давав. Одного разу він прийшов у дім Янів до Яня і його жінки Марії, бо Федосій любив їх за те, що жили згідно заповіді Господній і в любові жили. Одного разу зайшов до них і повчав їх про милостивість до бідних і про царство небесне, яке дістанеться праведникам, а грішникам — муки, і про смертний час. І коли він говорив їм, як мають класти тіло у гріб, сказала йому [жінка] Янева: «Хто знає, де мене покладуть?» Їй же Федосій сказав: «Воістину, де я ляжу, там і ти похована будеш». Це і збулося. Ігумен же помер раніше від неї за вісімнадцять років. Це збулося того ж літа, місяця в шістнадцятий день серпня померла [жінка] Яньова на ймення Марія. І прийшли чорноризці, відспівали належні піснеспіви, і принесли і поклали її в церкві святої Богородиці, напроти гробу Федосієвого з лівого боку. Федосія похоронили чотирнадцятого, а її — шістнадцятого. Так збулося пророцтво блаженного отця нашого Федосія, доброго пастуха, що випасав розумних овець нелицемірно, з покірливістю і з увагою дбаючи про них і турбуючись за них, і молився за доручене йому стадо, і за люд християнський, і за землю Руську, за яких ти і на тому світі молишся, за людей праведних, і за учнів своїх, що, дивлячись на раку твою, згадують учення твоє і повстримність твою, і прославляють Бога. Я, грішний твій раб і учень, недомислюю, як похва-

лити тя, добраго твоего житья і въздержанья. Но се реку мало нѣчто: радуйся, отче нашь и наставниче Федосий, мирьскыя плища отринувъ, молчанье възлюбивъ, Богу послужилъ еси у мнишьскомъ житьи, всяко собѣ принесѣнье принеслъ еси божественое, посѣщеньемь преузвысився, плотьскыхъ сластий възненавидивъ, і мирьскую красоту і желанье вѣка сего отринувъ, услѣдуя стопамъ, высокомысленымъ Отцемь ревнуя, молчаньемъ взвышаяся, смиреньемь украшаяся. Радуйся, укрѣплеся надежею, і вѣчныхъ благъ приемъ, умертвивъ плотьскую похоть, источникъ безаконью и мятежь, преподобне, і бѣсовскихъ律 козней избѣгъ и отъ ситі его, с праведными, отче, почилъ еси, усприемъ противу трудомъ своимъ измѣздье, Отцемь наслѣдникъ бывъ, послѣдовавъ ученью ихъ і нраву ихъ, въздержанью ихъ, і правило ихъ правя. Паче же ревноваше великому Федосью житьемь и нравомь и въздержаньемь, ревнуя и послѣдьствуя обычаю его, и прѣходя отъ дѣла в дѣло уншее, обычныя молбы Богу уздая, і воню, благоуханья прінося кадѣло молитвеное, темьянъ благоуханьный; побѣдивъ мирьскую похоть и миродерьжца князя вѣка сего, супротивника поправъ дьявола і его козни, побѣдьникъ явися, противнымъ его стрѣламъ и гордымъ помысломъ ставъ супротивно, укрипився оружьемь крестьнымъ и вѣрою непобедимою, і Божьею помощью. І помолися за мя, честный отче, ізбавлену быти отъ сити неприязненъ, і отъ противнаго врага съблюди мя твоіми молитвамі.

В се же лѣто бысть знаменье въ солнци: погибе, мало ся его оста, акы мѣсяць бысть, в часъ 2 дне, мѣсяца мая въ 21.

В се же лѣто бысть Всеволоду ловы дѣюща звѣриныя за Вышегородомъ, заметавшимъ тенета і людемь кликнувшимъ, спаде привеликъ змѣй с небесѣ; і ужасошася вси людье.

В се же время земля стукну, мнозѣ слышаша.

В се же лѣто волъхвъ явися у Ростовѣ і погибе.

В лѣто 6600. Предивно бысть чюдо у Полотьскѣ: у мечьтѣ и в нощи бывши тутенъ, стонаше полунощи, яко человѣци ры-

лити тебе, добре твоє життя і повстримність. Але скажу коротко: «Радуйся, отче наш і наставнику Федосію! Мирську плещу кинув, мовчання возлюбив, Богу послужив єси у чернечому житті, всілякі принесення божі собі приносив, постуванням превознісся, плотські насолоди возненавидів, і красу земну і бажання світу цього відкинув, йдучи слідами високомисельних отців, змагаючись з ними, мовчанням звеличився, смиренням прикрасився. Радій, кріпися надією і вічні блага приймай, бо, умертвивши плотську похіть,— джерело беззаконня і смути,— ти, преподобний, і бісівських підступів, і сітей уник, ти з праведними, отче, упокоївся і дістав за труди свої нагороду, бо спадкоємцем став отців [церкви], наслідував учення їхнє і право їхнє, повстримність їхню, і правило їхнє справляв».

Особливо ж наслідували великого Федосія життям і норовом, і повстримністю дбаючи і наслідуючи звичаю його, і, переходячи з одного діла до іншого, і належні молитви воздаючи Богу, замість пахощів приносячи кадило молитвенне, тем'ян духмяний, перемігши мирську похіть і світодержця, князя віку цього, супротивника здолавши диявола і підступи його, переможцем з'явився, ворожим його стрілам і гордим помислам супроти ставши, зміцнився оружжям хресним і вірою непереможною, і Божою поміччю. І помолися за мене, чесний отче, і вирятуй від сіті ворожої, і від ворога супротивного вбережи мене своїми молитвами.

У це ж літо було знамення на сонці: зникло, мало його залишилося, стало як місяць о другій годині дня місяця травня в двадцять перший день.

У це ж літо, коли Всеволод полював на звірів за Вишгородом, і було вже закинуто тенета, і люди загукали, як упав превеликий змій з небес, і вжахнулися всі люди.

У те ж врем'я земля так стукнула, що багато хто чув.

У це ж літо волхв об'явився у Ростові і загинув.

У літо 6600 [1092]. Предивне чудо було в Полоцьку: тут вночі з'явилися привиди, стогнали опівночі, як люди, шни-

щуть бѣси по улици; аще кто вылѣзяше ис хоромины, хотя видѣти, і абье уязвенъ бяше невидимо отъ бѣсовъ, и с того умираху, и не смѣяху излазити іс хоромъ; посѣмь же начаша во дне являтися на конѣхъ, і не бѣ ихъ видити самѣхъ, но кони ихъ видити копыта; и тако уязьвляху люди Полотьскыя і его область, Тѣмъ и человѣци глаголяху: яко навье бьють Полочаны; се же знаменье поча быти отъ Дрьюцька.

В си же времена бысть знаменье у небесѣ: яко кругъ бысть посредѣ неба привеликъ.

У се же лѣто ведро бяше, яко ізгаряше земьля, і мнози борове ізгоряхуся самѣ і болота; многа знаменья бываху по землѣ, и рать велика бяше отъ Половець отвсюду, і взяша 3 городы, Посѣченъ, Прилукъ, і многа села повоеваша.

В се же лѣто воеваша Половцѣ Ляхи, с Васильемь Ростиславичемь.

У се же лѣто умре Рюрикъ, сынъ Ростиславль.

У си же времена мнози человѣци умираху различными недуги, якоже глаголаху продающимъ х̃рестъ, отъ Филипова дни до мясопущь 7 тысящь; се же бысть за грѣхы нашѣ, яко умножишася грѣси наши неправды; се же наведе на ны Богъ, веля намъ имити покоянье і въстагнутися отъ грѣха і зависти, отъ прочихъ злыхъ дѣлъ неприязненыхъ.

В лѣто 6601, индикта 1 лѣто. Преставися князь Всеволодъ, сынъ Ярославль, внукъ Володимеръ, мѣсяца априля 13 день, а погребенъ бысть 14 день; недѣли сущи тогда страстьнѣй і дни сущу тогда четвергу велицому, в онъже положенъ бысть у гробѣ у велицѣй церкви святыя Софья. Сий благовѣрный князь Всеволодъ бѣ измлада любя правду, и набдя убогия, і воздая честь епископомь и прозвутеромъ, излиха же любляше черноризцѣ, и подаваше требованье имъ; бѣ же и самъ уздержася отъ пьяньства и похотѣ, тѣмь любимъ бѣ отцемь своимъ, яко глаголати отцю его к нему: «сыну мой! благо тебѣ, яко слышу о тобѣ кротость, і радуюся, яко ты

ряли біси вулицями. Коли хто із хоромів виходив, щоб побачити, відразу ж був бісами непомітно уражений і від того помирав, і ніхто не насмілювався виходити з хоромів. Після цього почали [біси] вдень з'являтися на конях, і не було видно їх самих, але видно було копита їхніх коней. І так уражали людей в Полоцьку і його області. Тому і люди говорили: «Мертві б'ють половчан». Почалося це знамення від Друцька.

У ці времена було знамення в небесах: наче круг був посеред неба величезний.

У це ж літо засуха була, неначе вигоріла земля, і багато лісів самі загорялися, і болота. Багато знамень було на землі, і нашестя велике було половців звідусюди, і взяли три городи: Посічень, [Переволоку], Прилуки, і багато сіл звоювали.

У це ж літо воювали половці ляхів з Василем Ростиславичем.

У це ж літо помер Рюрик, син Ростиславів.

У ці ж времена багато людей вимерло від різних хвороб; як говорили продавці хрестів, від Пилипового дня до м'ясопусту [продали] сім тисяч [хрестів]. Було ж це за гріхи наші, оскільки умножалися гріхи наші і неправди, це ж наслав на нас Бог, наказуючи нам покаятися і утримуватися від гріха і заздрощів, від інших злих вчинків неприязних.

В літо 6601 [1093], індикта в перше літо. Помер князь Всеволод, син Ярославів, внук Володимирів, місяця квітня в 13-й день, а похоронили 14-го. Був тоді страсний тиждень, і день був тоді — великий четвер. У цей день поклали його в гріб у великій церкві святої Софії. Цей благовірний князь Всеволод змалечку любив правду, і дбав про убогих, і виявляв повагу до єпископів і пресвітерів, особливо ж любив чорноризців і обдаровував їм усім потрібним. Він і сам стримувався від п'янства і похоті, за що любив його і батько, який говорив до нього: «Сину мій! Благо тобі, що чую про твою покірливість, і радію, що ти

покоиши старость мою; аще аще ти Богъ подасть прияти власть стола моего, по братьи своей, с правдою, а с не насильемь, то егда Богъ отведеть тя отъ житья твоего, то ту ляжеши, идеже азъ, у гроба моего, понеже люблю тя паче братья твоея». Се же сбысться отца его, еже глаголалъ бѣ: сему же приемьшю послѣ же всея братья столъ отца своего, і по смерти брата своего, сѣде Киевѣ княжа, и быша ему печалѣ болшѣ, паче неже сѣдящю ему у Переяславлѣ; сѣдшю бо ему Киевѣ, печаль бысть ему о сыновницихъ своихъ, яко начаша ему стужати, хотяще власті, і овъ сея, овъ же другоѣ; се же смиривая ихъ, раздаваше волостѣ имъ; у сихъ же печали въсташа и недузи ему, і приспѣваше к нему старость; і нача любиті смыслъ уныхъ, и свѣтъ творяше с ними; си же начаша і заводити и негодовати дружины своея первыя, і людемь не хотѣти княжѣе правдѣ, і начаша тивунѣ его грабити, людии продаяти, сему невѣдущю у болѣзнѣхь своихъ. И разболѣвшюся ему велмі, посла [по] сына своего Володимера Чернѣгову. И пришедшу Володимеру, видивъ отца больна суща, плакася велми; и присѣдящю Володимеру і Ростиславу, сыну меншому его, и пришедшу же часу, прѣставіся тихо і кротко, и приложися к отцемь своимъ, княживъ лѣтъ у Киевѣ 15; а в Переяславлѣ лѣто, а Черниговѣ лѣто. Володимеръ же плакався с Ростиславомъ, братомъ своімъ, спрятаста тѣло его; собрашася епископи, игумени с черно-рисці, и попове, и бояре, и простии людье, вземше тѣло его со обычними пѣсми и положиша у святой Софьи, якоже рекохомъ преже. Володимеръ же нача размышляти, река: «аще язъ сяду на столѣ отца своего, то имамъ рать со Святополкомъ узяти, яко то есть столъ отца моего переже былъ». И тако размысливъ, посла по Святополка Турову, а самъ иде Чернѣгову, а Ростиславь Переяславлю. И минувши Велику дни, и прішедше празднѣй недѣли, день антипасхы, мѣсяца апріля 24.

заспокоюєш старість мою. Якщо Бог дасть тобі прийняти владу столу мого, після братів твоїх, по праву, а не насильством, то коли Бог забере тебе з цього світу, то тут ляжеш, де я, біля гробу мого, тому, що люблю тебе більше братів твоїх». І збулися слова батька його, що казав був: одержав він стіл батька свого після всіх братів, після смерті брата свого сів княжити у Києві, багато горя зазнав, більше, ніж коли княжив у Переяславі. Коли він княжив у Києві, багато гризоти завдавали племінники його, які стали досаджати йому, домагаючись волості, один воцієї, а той другої. І він, щоб примирити їх, роздавав волості їм. Серед цих гризот постали і недуги його, і приспіла до нього й старість. І почав він любити розум юних і радитися з ними, от і почали вони викликати в нього незадоволення своєю старою дружиною, і люди не могли добитися суду княжого, і почали тівуни грабувати його, людей продавати, а він, через хвороби свої, не знав цього. Коли ж сильно розхворівся, послав він за сином своїм Володимиром у Чернігів. І коли прийшов Володимир і побачив батька хворого, плакав дуже. І в присутності Володимира і Ростислава, сина свого молодшого, коли прийшов час, відійшов тихо і покірно і приєднався до предків своїх, живши в Києві літ п'ятнадцять, і в Переяславі літо, і в Чернігові літо. Володимир же, оплакавши його з Ростиславом, братом своїм, прибрали тіло його. Зібралися єпископи, ігумени з чорноризцями, і попи, і бояри, і простії люди і, взявши тіло його, з належними піснеспівами поклали у святій Софії, як уже сказали раніше.

Володимир же почав розмишлять, кажучи: «Коли я сяду на стіл батька свого, то доведеться воювати із Святополком, оскільки стіл [київський] раніше належав його батькові». І, так розмисливши, послав до Турова за Святополком, а сам пішов у Чернігів, а Ростислав у Переяслав. І коли минув Великдень і святковий тиждень, в день антипаски місяця квітня 24.

Начала Святополча Кіевѣ княженья.

Начало княженья Святополча у Киевѣ. Приде Святополкъ Киеву; изидоша противу ему Кияне с поклономъ, і прияша с радостью, і сѣде на столѣ отца своего и стрыя своего.

В се же время поидоша Половцѣ на Рускую землю; слышавше, яко умерлъ есть Всеволодъ, послаша послы къ Святополку о мирѣ. Святополкъ же не здума с болшею дружиною отнею и стрыя своего, но свѣтъ створи с пришедшими с нимь, ізоімавъ послы всажа въ погребъ; слышавше же се Половцѣ, почаша воевати; и приидоша Половцѣ мнози, і оступиша Торъчьский градъ. Святополкъ же слышавъ Половцѣ, посла просяи мира, і пустиша по землѣ воююще. Святополкъ же нача сбирати воѣ, хотя на нѣ. І рѣша ему мужи смысленѣи: «не кушайся противу имъ, яко мало имаши вои». Онъ же рече имъ: «имѣю отрокъ своихъ 8 сотъ, иже могуть противу имъ стати». Начаша же друзии несмысленѣи молвити: «поіди, княже»; смысленыи же глаголаху: «аще бы пристроилъ 8 тысящь, не лихо ти есть, наша земля оскудила есть отъ ратий и продажь; но пошлися къ брату своему Володимеру, дабы ти помоглъ». Святополкъ же послуша ихъ, і посла к Володимеру, дабы помоглъ ему; Володимеръ же собра вои свои, и посла по Ростислава, брата своего, до Переяславля, веля ему помогати Святополку. Володимеру же пришедшю Киеву, и совокупися у святаго Михаила, и взяста межи собою распрѣ и которы; и уладившася, цѣловаста крестъ межи собою. А Половцемъ воюющимъ по землѣ, и рѣша ему мужѣ смысленѣи: «почто вы распрю имата межи собою? а погании губять землю Рускую; послѣдѣ ся смирита, а нынѣ поидита противу имъ, любо с миромъ, любо ратью». Володимеръ же хотяше мира, Святополкъ же хотя ратью; и поиде Святополкъ, и Володимеръ, и Ростиславь къ Трѣполю. И приидоша ко Стугнѣ. Святополкъ же, и Володимеръ, и Ростиславъ съзваша дружину свою на свѣтъ хотяче поступити чересъ рѣку; и начаша думати. И глаголаше

Володимеръ: «яко сдѣ стояще чересъ

ПОЧАТОК СВЯТОПОЛКОВОГО В КИЄВІ КНЯЗЮВАННЯ

Початок княження Святополка в Києві

Прийшов Святополк у Київ. Вийшли йому назустріч кияни з поклоном і прийняли з радістю. І сів на столі батька свого і стрия свого.

У це ж врем'я пішли половці на Руську землю, почувши, що помер Всеволод, послали вони послів до Святополка, пропонуючи заключити мир. Святополк же, не порадившися з більшою дружиною батька і стрия свого, але порадився із тими, хто прийшов із ним, схопив послів і посадив у погріб. Почувши про це, половці почали воювати. І прийшла половців безліч, і обступили вони город Торчеськ. Святополк же, як почув про половців, послав просити миру, а вони пустились [по Руській] землі воювати. Святополк же почав збирати воїв, щоб іти на половців. І сказали йому мужі розсудливі: «Не спокушайся іти проти них, як мало воїв маєш». Він же рече їм: «Маю отроків у себе вісімсот, які можуть супроти них стати». А другі нерозсудливі почали говорити: «Іди, княже». Розумні ж говорили: «Коли б ти зібрав вісім тисяч, не було б біди. Наша земля обідніла від воєн і поборів. Але звернися до брата свого Володимира, аби допоміг тобі». Святополк же послухав їх і послав до Володимира, щоб той допоміг йому. Володимир же зібрав воїв своїх і послав по Ростислава, брата свого, в Переяслав, звелівши йому помагати Святополку. Володимир же прийшов у Київ і зустрівся [із Святополком] біля святого Михайла, і затіяли між собою сварки і незгоду, а домовившись, цілували хрест між собою. А половці продовжували воювать [Руську] землю, і сказали йому мужі розумні: «Чого ви сваритеся між собою? А погані гублять землю Руську. Потім помиритеся, а нині підіть проти них або з миром, або війною». Володимир бажав миру. Святополк же хотів воювати. І пішли Святополк, і Володимир, і Ростислав до Трипілля. І прийшли до Стугни. Святополк же, і Володимир, і Ростислав скликали дру-

рѣку, угрозѣ сей, створимъ миръ с ними»; и присташа свѣту сему смысленѣи мужи, Янь и прочіи. Кияне же не восхотѣша свѣта сего, но рекоша: «хощемъ ся бити; поступимъ на ону сторону рѣкѣ»; излюбиша свѣт[ъ] ось, и преидоша Стугну рѣку; бѣ бо тогда наводнилася велми. Святополкъ же, и Володимеръ, и Ростиславъ исполчившеся, поидоша; на десной сторонѣ Святополкъ, а на шюеѣ Володимеръ, а посередѣ Ростиславъ; і минувше Треполь, проидоша валъ. И се Половцѣ идяху противу, и стрѣлци противу пред ними; нашимъ же ставшимъ межи валома, і поставиша стяги своя, и изидоша стрилци из валу; и Половци пришедше к валови, поставиша стяги своя, налягоша первое на Святополка, и възломиша полкъ его, Святополкъ же стояше крѣпко, и побѣгоша людье, не терпяще ратныхъ противленья; і послѣже побѣже Святополкъ. И налегоша на Володимера, і бысть брань люта; и побѣже и Володимеръ с Ростиславомъ и вои его. И прибѣгоша к рѣцѣ Стугнѣ, и въ бродъ Володимеръ с Ростиславомь, и нача утапати Ростиславъ передъ очима Володимеровыма; и хотѣ подхватити брата своего, и мало не втону самъ; и тако утопе Ростиславъ, сынъ Всеволожь. Володимеръ же пребредъ рѣку с маломь дружины, мнози же падоша отъ полка его, и бояре его туто падоша; і пришедъ на ону сторону Днѣпра, плакася по братѣ своемъ и по дружини своей; иде Чернѣгову печаленъ велми. Святополкъ же убѣже въ Треполь и затворися ту, і бѣ до вечора, и в ту нощь приде Кыеву. Половци же видивше се, пустиша по землѣ воююче, а друзии узъвратишася к Торочьскому. Си же ся злоба соключи въ день святаго Възнесенья Господа нашего Ісуса Христа, мѣсяца маия 26. Ростислава же искавше обрѣтоша и в рѣцѣ; и веемше и принесоша и Кыеву, і плакася по немь мати его, і всі людье плакаша по немь повелику, уности его ради; и собрашася епископы и поповѣ і черноризцѣ, и пѣсни обычныя пѣвше, и положиша [и] въ церкви святоѣ Софьѣ, у отца своего.

жину свою на раду, маючи намір перейти через ріку. І почали думать. І сказав Володимир: «Доки стоїмо тут під прикриттям ріки такою угрозою, заключимо мир з ними». І пристали на цю раду розумні мужі, Янь і інші. Кияни ж не прийняли цієї поради, а сказали: «Хочемо битися, перейдемо на той бік річки». І полюбилась рада, і перейшли Стугну ріку, а була вона тоді вельми повновода. Святополк же, і Володимир, і Ростислав, приготувавши дружини до бою, пішли. З правого боку ішов Святополк, з лівого — Володимир, а посередині — Ростислав. І, поминувши Трипілля, пройшли вал. І от половці пішли назустріч із стрільцями попереду. Наші ж стали поміж валами, поставили стяги свої і рушили стрільці із валу. І половці, підійшовши до валу, поставили стяги свої і налягли найперше на Святополка і зламали полк його. Святополк же стояв твердо, але люди його побігли, не витримавши натиску половецьких військ, і останнім побіг Святополк. І налягли на Володимира, і була битва люта. І побіг і Володимир із Ростиславом і вої його. І прибігли до ріки Стугни і [кинулися] вбрід Володимир із Ростиславом, і став тонути Ростислав на очах ,у Володимира. І хотів Володимир підхопити брата свого, і трохи не втонув і сам. І так утонув Ростислав, син Всеволодів. Володимир же перебрів ріку із рештками дружини, бо більшість полку його полягла, і бояри його тут полягли. І перебрався на цей бік Дніпра, оплакав брата свого і дружину свою, пішов вельми печальний у Чернігів. Святополк же утік у Треполь і закрився там, і був до вечора, і в ту ж ніч прийшов до Києва. Половці ж, коли побачили це, кинулися по [Руській] землі воювати, а другії повернулися в Торчеськ.

Приключилася ця біда в день святого Вознесіння Господа нашого Ісуса Христа, місяця травня 26. Ростислава ж шукали і знайшли його в ріці і, взявши, принесли його до Києва, і плакала за ним мати його, і всі люди плакали дуже за ним через юність його. І зібралися єпископи, і попове,

Половцемъ же осѣдяще Торочьский, противящемъ же ся Торокомъ и крѣпко борющимъ ізъ города, убиваху многы отъ противныхъ, Половци же начаша налѣгати, отоймати воду, ізнемогати начаша у городѣ людье жажою водною [и] гладомъ. І прислаша Торци къ Святополку, глаголюще: «аще не пришлеши брашна, предатися имамы» Святополкъ же пославъ, и не бѣ лзѣ украстися в городъ, множества [ради] ратныхъ. И стояше около города недѣлъ 9, и раздилишася на двое: едини сташа у града, рать борющю, а друзии поидоша Кыеву, и пустиша на воронъ межи Кыевъ и Вышегородъ. Святополкъ же выиде на Желяню, и поидоша обои противу собѣ, и ступишася, и укрѣпися брань, побѣгоша наши предъ иноплеменнѣкы, и падаху язвенѣи, предъ врагы нашими, и мнози погибоша и быша мертви, паче неже во Треполя. Святополкъ же приде Кыеву самъ третѣй, а Половцѣ узъвратишаяся к Торочкому; і быша же си злая мѣсяца июля 23. Наутрея же, въ 24, у святою мученику Бориса и Глѣба, бысть плачь великъ у городѣ, грѣхъ ради нашихъ великихъ, за умноженье безаконий нашихъ. Се на ны Богъ пусти поганыя, не милуя ихъ, но насъ казня, да быхомъ ся востягнули отъ злыхъ дѣлъ; симь казнить ны нахоженьемь поганыхъ, се бо есть бо батъгъ Божий, да нѣколи смірившеся успомянемся отъ злаго пути. Сего ради во праздникы Богъ намъ наводить сѣтованье: якоже ся створи в се лѣто первое зло на Вознесенье, у Треполя, 2 у на празникъ Бориса и Глѣба, иже есть праздникъ новой Рускый. Сего ради Пророкъ глаголаше: и прѣложю праздникы ваша у плачь и пѣсни ваша в рыданье Створи бо ся плачь великъ у землѣ нашей, и опустѣша села наша и городѣ наши, і быхомъ бѣгающе и предъ враги нашими. Якоже и Пророкъ глаголаше: падете предъ враги вашими, и поженуть вы ненавидящеи васъ, и побѣгнете никомуже не женющю по васъ: і скрушу руганье гордѣнья вашего, и будеть во тщету крѣпость ваша, и биеть вы приходяй мѣчь, и будеть земля ваша пуста, дворѣ ваши пустѣ будуть, яко вы злі есте и лукавѣ, и азъ поиду к вамъ яростью лукавою, глаголеть Господь Богъ святый Израилевъ. Ибо лукавии сынове Измаилове пожигаху села і гумьна, і мьноги церкви

і чорноризці, і належні піснеспіви відспівали, і поклали його в церкві святої Софії біля батька свого.

Коли ж половці обсіли Торчеськ, торці чинили опір і завзято боролися з города, вбиваючи багато ворогів. Половці ж почали налягати, відвели воду, і люди в городі стали знемагати від спраги й голоду. І прислали торці до Святополка сказати: «Якщо не пришлеш їди, змушені будемо здатися». Святополк же послав, але не було змоги прокрастися в город, бо навколо було безліч ратних. І стояли біля города дев'ять тижнів, і розділилися надвоє: одні стали біля города, з військом б'ючись, а другі пішли до Києва і вчинили набіг між Києвом і Вишгородом. Святополк же вийшов на Желаню, і пішли обидва війська одне проти другого, і зійшлися, і розгорілася битва. І побігли наші від чужинців, і падали, зранені ворогами нашими, і багато загинуло, і впали мертві, більше, ніж біля Треполя. Святополк же прийшов у Київ сам-третій, а половці повернулися до Торчеська. І сталася ця біда місяця липня 23. На ранок же 24-го, в день святих мучеників Бориса і Гліба, стояв плач великий у городі через гріхи наші великі, через побільшення беззаконня нашого. Це на нас Бог наслав поганих, не їх милуючи, а нас караючи, щоб ми відсахнулися від злих справ, так карає нас нашестям поганих, бо це батіг Божий, щоб ми, опам'ятавшись, утримувалися від злого шляху. Цього ради в празники Бог нам наводить тужбу, так як перше зло в це літо вчинив на [свято] Вознесіння, біля Трипілля, а друге — на свято Бориса і Гліба, а це нове свято руське. Цього ради пророк сказав: «Оберну свята ваші у плач, а пісні ваші — в ридання». Стався-бо плач великий на нашій землі, і опустіли села наші і городи наші, і тікали ми від ворогів наших [у святкові дні]. Про це і пророк говорить: «Впадете перед ворогами вашими, і поженуть вас ті, що ненавидять вас, і побіжите, ніким не гнані»; «і сокрушу пиху вашої сили, і стане в ніщо міць ваша, і битиме вас захожий меч, і опустіє земля ваша, і опустіють двори ваші, бо ви злі і лукаві, і я прийду до вас із лютістю

запалиша огнемь, да не чюдиться никтоже о сѣмь: идеже множество грѣховъ, ту всякого видѣнья показанье. Сего ради вселеньная прѣдасться, сего ради гнѣвъ простреся, сего ради земля мучена бысть: ови ведутся полоненѣ, а друзии посѣкаеми бывають, друзии на месть даеми бывають, і горкую приемлюще смерть, друзии трепещуть зряще убиваемыхъ, другии гладомъ умориваеми и водною жажею; едино прѣщенье, едина казнь, многовѣщныя имуще раны, и различныя печали и страшныя мукы, ови вязани и пятами пьхаеми, і на морозѣ держими і вкаряеми; и се пристраннѣ и страшнѣи, яко на хрѣстьяньсцѣ родѣ страхъ и колибанье и бѣда упространися. Право и достойно, тако да накажемся, і тако собѣ вѣру имемъ, кажеми есмы: подобаше бо намъ в руцѣ преданымъ быти языку страньну и безаконьну и лукавнейшю, паче всея земля. Рцѣмь велегласно: праведенъ еси, Господи, и праведнѣ суди твои. Рцѣмь по оному разбойнику: мы достойная яже сдѣяхомъ и прияхомъ. Рцѣмь съ Иевомъ; якоже Господеви любо, тако и бысть; буді имя Господне благословено у вѣкы. Да нахоженіемъ поганыхъ мучими, владыку познаемъ, егоже мы прогнѣвахомъ: прославлени бывше [не прославихомъ, почтени бывше] не почтохомъ, освятивьшеся, не разумѣхомъ, куплени бывше, не поработахомъ, породившеся, не яко отца постыдихомся. Согрѣшихомъ і казнимы есмы, якоже согрѣшихомъ, тако и стражемъ: і градѣ вси опустѣша, і перендѣмъ поля, ідѣже пасома быша стада конѣ, овцѣ і волове; се все тще нынѣ видимъ, нивы порожьше стоять звѣремъ жилища быша. Но обаче надѣемься на милость Божью: казнѣть бо ны добрѣ благый Владыка, и [не] по безаконью нашему створи намъ і [не] по грѣхомъ нашимъ въздалъ есть намъ; тако подобаеть благому Владыцѣ казати ны по множеству грѣховъ. Тако Господь створи намъ: падшая уставить, Адамле преступленье прости, баню нетлѣнья дарова, свою кровь за ны излья. Якоже ны відѣ неправо прѣбывающа, нанесе намъ сущюю рать и скорбь, да хотяще и не хотяще

лукавою». Так говорить Господь Бог святий Ізраїлів. Бо лукаві сини Ізмаїлови палили села і токи, і багато церков спалили вогнем, і нехай ніхто не дивується цьому: «Де безліч гріхів, там і видовища всілякого покарання». Через це і вселенна була зраджена, через це і гнів послався, через це і народ на муки відданий: одних у полон ведуть, а других убивають, а інших на кару віддають, і вони гірку смерть приймають, другії — тремтять, бачачи тих, що вбивають, інших же голодом і спрагою морять. Одна загроза, одна кара, що різноманітні має рани і різні печалі, і страшні муки тих, кого зв'язують і п'ятами б'ють, на морозі тримають і мордують. І це тим дивніше і страшно, що на християнський рід страх, і сумніви, і нещастя поширились. Справедливо і заслужено. хай будемо покарані, і у те віритимемо, коли будемо покарані: випадає нам «потрапити в руки ворогу чужоземному, найбеззаконнішому і найпідступнішому з-посеред усіх народів». Речемо велемовно: «Праведний ти, Господи, і справедливі судді твої». Речемо за прикладом того розбійника: «Ми заслужене за діла свої отримали». Говоримо разом з Іовом: «Як Господу любо, так і трапилося. Хай буде ім'я Господне благословенне в віках». Через нашестя поганих і завдані ними муки пізнаємо Владику, якого ми прогнівили: ми були прославлені — і не прославили його, пошановані були — і не пошанували його, просвітились — і не зрозуміли, куплені були — і не попрацювали, народилися — і засоромилися, наче він і не батько. Согрішили — і покарані, як согрішили, так і страждаємо: і городи всі опустіли, і перейдемо поля, де паслися стада — коні, вівці і воли,— і нічого цього нині не бачимо, ниви стоять порослі і стали пристанищем для звірів. Але, одначе, сподіваємося на милість Божу: карає-бо нас тяжко добрий Владика. І не за нашим беззаконням зробив нам, а за гріхи наші воздав нам. Так подобає доброму Владиці карати нас за численні гріхи.

Так Господь зробив нам: упалих підняв, Адамів злочин простив, маківку нетлінності подарував, свою кров за нас

и всяко в будущий вѣкъ обрящемь милость і лготу отъ мукы, не мьстить бо Господь двойчѣ о томь. О неизреченьному человѣколюбью! якоже видити ны неволею к собѣ обращающася: тмами любовь яже к намъ! понеже хотяще уклонитися отъ заповидѣ его, се уже не хотяще терпимъ с нужею, и понеже неволею, се уже волею. Кдѣ бо бѣ тогда умиленье в насъ? нынѣ же вся полна суть слезъ. Кдѣ бѣ в насъ уздыханье? нынѣ же плачь по всимъ улицамъ умножися, ізбьеныхъ ради, иже избиша беззаконнѣи. Половцѣ воеваша много и възвратишася к Търъческому, изнемогоша людье въ градѣ отъ глада, и предашася ратнымъ; Половцѣ же, приемьше градъ, запалиша огнемь, и люди разділиша и ведоша я у вежѣ к сердоболямъ своимъ и сродникомъ своимъ. Мучими зимою, и оцѣпляемѣ у алъчбѣ и в жажѣ, і в бѣдѣ побледѣвше лици, и почернивше телесы; незнаемою страною языкомъ іспаленомъ, нази ходяще и босѣ, ногы имуще избодены терньемь. Съ слезами отвѣщеваху другъ другу, глаголюще: «азъ бѣхъ сего города», а другии: «азъ сего села»; і тако съвъспрошахуся со слезами, родъ свой повѣдающе, очи възводяще на небеса к Вышнему, вѣдущему тайная. Да никто же дерзнеть рещи: яко ненавидіми Богомь есмы! Кого бо Богъ тако любить, якоже насъ узлюбилъ есть? кого бо тако почтилъ есть, якоже насъ прославилъ есть і вознеслъ есть? никого же. Імъже паче ярость свою уздвиже на ны, якоже паче всихъ [почтени бывше, горѣе всѣхъ сдѣяхомъ грѣхы, якоже паче всѣхъ] просвѣщени бывше, і Владычию волю вѣдуще і презрѣвше, въ лѣпоту паче инѣхъ казнимы есмы. Се бо азъ грѣшный многа и часто Бога прогнѣвахъ, і часто согрѣшая бываю по вся дни.

В се же лѣто преставися Ростиславъ, сынъ Мьстиславль, внукъ Изяславль, мѣсяца октября въ 1; а погребенъ бысть мѣсяца ноября въ 16, въ церкви святыя Богородица Десятиньныя.

В лѣто 6602. Створи миръ с Половцѣ Святополкъ, і поя жену, дщерь Тугортоканю, князя Половецьскаго

пролив. Оскільки бачить нас неправедно живущих, наслав на нас цю війну і скорботу, щоб і ті, що хочуть, і не хочуть, і всякий в будучині знайшли милість і полегшу від муки, не помщається-бо Господь подвійно за те саме. О несказанне людинолюбство, оскільки бачив нас, що невільно до нього верталися: безмежна його любов до нас! Адже хотіли ми ухилитися від заповідей його, а от тепер уже хоча й не хочемо, а терпіти змушені, і хоча й приневолені, терпимо уже з власної волі. Хіба була тоді у нас розчуленість? А нині всі сповнені сліз. Хіба була у нас жалісливість? А нині плач на всіх вулицях стоїть за вбитими, яких згубили беззаконники.

Половці розбійничали довго і повернулися до Торчеська. Обезсиліли люди в городі з голоду і здалися нападникам. Половці ж, захопивши город, запалили вогнем, а людей розділили і повели їх у вежі до сердоболів своїх і родичів своїх. Змучені зимою, сковані, голодні і спраглі, і з поблідлими в нещасті лицями, і почорнілі тілом, у чужій землі, із запаленими язиками, йшли, голі і босі, маючи зранені терням ноги. Із сльозами відповідали одне одному, промовляючи: «Я був з цього города», а другий: «Я з цього села». І так, перемовляючись, із сльозами, розповідали про рід свій, зводили очі на небеса до Всевишнього, знаючого тайне. Хай ніхто не посміє сказати, що Бог ненавидить нас! Бо кого ще так любить Бог, як нас возлюбив? Кого ще так пошанував, як нас: прославив і возніс? Нікого! Через те найбільше гнів свій підніс до нас, що більше за інших пошановані були, а найгірші гріхи содіяли, що більше за інших освічені були і волю Владики знали, а зневажили її красу. І за це більше за інших покарані. Ось і я, грішний, дуже і часто гніваю Бога, і часто буває, що грішу повсякдень.

У це ж літо помер Ростислав, син Мстиславів, внук Ізяславів, місяця жовтня в перший [день]. А похоронили його місяця листопада в шістнадцятий [день], у Десятинній церкві святої Богородиці.

Того же лѣта Олегъ приде с Половцѣ іс Тмутороканя, и прииде к Чернигову, Володимерь же затворися в городѣ. Олегъ же прииде ко граду и пожьже около града, і манастыри пожьже; Володимеръ же створи миръ со Олгомъ, и иде из города на столъ отень до Переяславля, а Олегъ вниде в городъ отца своего. Половьцѣ же начаша воевати около Чернигова, Ольговѣ не возбраняющю, бѣ бо самъ повелѣлъ имъ воевати. Се уже третье наведе Олегъ поганыя на Рускую землю; его же грѣха дабы и Богъ простилъ, понеже много хрестьянъ ізъгублено бысть, а другое полонено бысть и расточено по землямъ.

В се же лѣто придоша прузи на землю Рускую, мѣсяца августа въ 16, і поядоша всяку траву и многа жита; і не бѣ сего слышано во днехъ первыхъ в землѣ Руской, якоже видиста очи наши за грѣхи наша.

В се же лѣто преставися епископъ Володимерьскѣй Стефанъ, мѣсяца априля въ 27, въ 6 часъ нощи, бывшу преже ігумену Печерьскаго манастыря.

В лѣто 6603. Идоша Половцѣ на Грѣкы съ Девьгеневичемъ, і воеваша на Грекы; а царь я Девьгеневича і ослѣпѣ.

В се же лѣто приидоша Половцѣ, Ітларь, Китанъ, к Володимеру на миръ; і приде Итларь у городъ Переяславль, а Китанъ ста межи валома с вои, и вда Володимерь сына своего Святослава Китанови у таль, а Итларъ бысть въ градѣ с лучшею дружиною.

В се же время пришелъ Славятя іс Киева отъ Святополка к Володимеру, на нѣкое орудье; и начаша думати дружина Ратиборова чадь съ княземь Володимеромъ о погубленѣ Итларевы чади. Володимеру же не хотящю сего створити, глаголющю ему: «како могу се азъ створити, ротѣ с ними ходивъ?» Отвѣщавше же дружина, рекоша Володимеру: «княже, нѣсть ти в томъ грѣха; привелъ ти ѣ Богъ в руцѣ твои, чему онѣ к тобѣ всегда ротѣ ходяще, губять землю Рускую и кровъ хрестьяньску проливають беспрестани». И послуша ихъ Володимерь; в ту нощь посла Володимерь Славяту с нѣколкимъ дружиною и с Торыкы, межи вала;

В літо 6602 [1094]. Уклав мир Святополк із половцями і взяв жінку, дочку Тугортокана, князя половецького.

Того ж літа Олег прийшов із Тмуторокані з половцями. І прийшов до Чернігова. Володимир же закрився в городі. Олег же прийшов до города і попалив побіля города, і монастирі попалив. Володимир же уклав мир з Олегом і пішов із города на стіл отчий у Переяслав, а Олег ввійшов у город отця свого. Половці ж почали воювати біля Чернігова. Олег не забороняв їм, бо сам повелів їм воювати. Це вже втретє навів Олег поганих на Руську землю, хай Бог простить йому гріх його, бо багато християн вигублено було, а других у полон взято і розсіяно по [чужих] землях.

У це ж літо прийшла саранча на землю Руську місяця серпня в 16-й [день] і поїла всяку траву і багато жита. І того не чули від днів перших землі Руської, що бачили очі наші, за гріхи наші.

У це ж літо місяця квітня в 27-й [день] о шостій годині ночі помер єпископ Володимирський Стефан, який раніше був ігуменом Печерського монастиря.

В літо 6603 [1095]. Ходили половці на Греки із Девгеневичем. І воювали на Греки, а цар [грецький] захопив Девгеневича і осліпив.

У це ж літо прийшли половці, Ітлар і Китан, до Володимира миритися. І прийшов Ітлар у город Переяслав, а Китан став між валами з військом. І дав Володимир сина свого Святослава у заложники Китанові, а Ітлар перебував у городі з луччою дружиною.

У це ж врем'я прийшов Слав'ята із Києва від Святополка до Володимира у якійсь справі. І почала думати дружина Ратиборових чад з князем Володимиром, як винищити Ітларових чад. Володимир не хотів цього робити, кажучи: «Як я можу це зробити, коли поклявся йому?» У відповідь дружина сказала Володимирові: «Княже, не буде тобі в тому гріха. Привів їх сам Бог у руки твої. Чому вони завжди, давши клятву тобі, гублять землю Руськую і кров християнську проливають безперестанно».

выкрадше первое Святослава, и потомъ убиша Китана и дружину его всю избиша. Вечеру сущю тогда суботному, а Итлареви в ту нощь лежащю на синици у Ратибора і не вѣдушу ему, что ся надъ Китаномъ створи в ту нощъ; наутрѣя же в недѣлю, в завътренѣ сущи годинн, пристрои же Ратиборъ отроки в оружьи, и ізъбу престави имъ затопити. І присла Володімеръ отрока своего Бандюка по Итлареву чадь, і рече Бяидукъ ко Итлареви: «зоветь вы князь Володимеръ, реклъ тако: обувшеся в теплѣ истъбѣ і завътрокавше в Ратибора, придѣте же ко мнѣ» И рече Итларь: «тако буди». И яко влѣзоша во истьбу, и запроша я; и вои злѣзъше на изьдбу, и прокопаша истьбу, и тако Ельбѣхъ Ратиборечь вземъ лукъ свой и наложивъ стрѣлу, вдари Итларя подъ сердце, и дружину его всю прострѣляша; и тако злѣ испроверже животъ свой Итларь со дружиною своею, в недѣлю сыропустную, въ 1 часъ дни. Святополкъ же и Володимерь посласта ко Олгови, веляча ему ити съ собою на Половьцѣ; Олегъ же обѣщася ити съ нима, и пошедъ, не иде с нима в путь единъ. Святополкъ же и Володимеръ идоста на вежѣ, [и взяста вежи] и полониша скоты, и кони, и вельблюды, и челядь, и приведоста в землю свою; и начаста гнѣватися на Олга, яко не шедшю ему на поганыя с нима И посла Святополкъ и Володимерѣ ко Олгови, глаголюща сице: «се ты не шелъ еси с нами на поганыѣ, иже погубиша землю Русьскую; а се у тебе есть Ітларевичь, любо [его] убий, любо дай нама, то есть ворогъ нама и Русьской землѣ» Олегъ же сего не послуша и бысть межи ими ненависть.

В се же лѣто придоша Половцѣ ко Гурьгову, и стояша около его лѣто все, мало не възяша его, Святополкъ же умири я; Половцѣ же придоша за Рось, Гюргевци же выбѣгоша и придоша къ Кыеву. Святополкъ же повелѣ рубити городъ на Вытечевьскомъ холъмѣ, имя свое нарекъ Святополчь градъ, и повелѣ епискому Мюриму со Гурговцѣ сѣстѣ ту, и Засаковцемъ, и прочимъ о[тъ] нихъ; а Гюргевъ зажгоша Половцѣ тощь.

Сего же лѣта исходяча, иде Давыдъ Святославичь из Новагорода къ Смоленьску; Новгородцѣ же идоша Ростову по

I послухав їх Володимир, і в ту ж ніч послав Володимир Слав'яту з невеликою дружиною і з торками між вали. Найперше викрали Святослава, а потім убили Китана і всю його дружину перебили. Був тоді суботній вечір, а Ітлар у ту ніч спав у Ратибора на сіннику і не знав сам, що зробили з Китаном у ту ніч. Ранком у неділю, в години заутрені, приготував Ратибор отроків в оружжі і наказав їм натопити хату. І прислав Володимир отрока свого Бандюка за Ітларевими чадами. І рече Бандюк Ітларові: «Кличе вас князь Володимир, сказав так: «Взуєтеся в теплій хаті, поснідаєте в Ратибора і приходьте до мене». І рече Ітлар: «Так буде». І як тільки ввійшли в хату, і заперли їх. І вилізли вої на хату, і проробили діру, і тоді Ельбіх Ратиборич узяв лук свій, і наклав стрілу, ударив Ітлара під серце, і дружину його всю перестріляли. І так безславно закінчив життя своє Ітлар із дружиною своєю в сиропусну неділю о I годині дня. Святополк же і Володимир послали до Олега, наказуючи йому іти з ними на половців. Олег же пообіцяв іти з ними і, виступивши, не пішов із ними одним шляхом. Святополк же і Володимир пішли на вежі, і взяли їх, і захопили худобу, і коні, і верблюди, і челядь, і привели у землю свою. І почали гніватися на Олега, що не пішов із ними на поганих. І послали Святополк з Володимиром до Олега, кажучи таке: «От ти не пішов з нами на поганих, що розорили землю Руську, а ще й маєш у себе Ітлаpевича. Або вбий його, або дай нам, то ворог наш і Руської землі». Олег же їх не послухав, і була між ними вражда.

У це ж літо прийшли половці до Гургова і простояли біля нього все літо, і ледве не захопили його. Святополк же замирив їх. Половці ж прийшли за Рось, а гургівці вибігли і прийшли в Київ. Святополк же повелів закладати город на Витичівському горбі, і назвав його своїм іменем — Святополків град, і повелів єпископу Мюриму із гургівцями сісти тут, і засаківцям і іншим із других городів. А Гургів опустілий запалили половці.

Мьстислава Володимерича, и поемъше и приведоша и Новугороду, а Давыдови рекоша: «не ходи к намъ». Пошедъ Давыдъ, узворотися и сѣде у Смоленьскѣ опять, а Мьстиславъ сѣде у Новѣгородѣ.

В се же время приде Изяславъ, сынъ Володимерь, іс Курьска к Мурому; и пріяша и Муромьцѣ, и я посадника Олгова.

В се же лѣто придоша прузѣ, мѣсяца августа 28, и покрыша землю, и бѣ видѣти страшно, идяху к полуношнымъ странахъ, ядуще траву или проса.

В лѣто 6604. Святополкъ и Володимеръ посласта к Олгови, глаголюща сице: «поиди Кыеву, ать рядъ учинимъ о Руской земьлѣ предъ епископы, игумены и предъ мужи отецъ нашихъ, и передъ горожаны, дабы оборонили землю Русьскую отъ поганых». Олегъ же усприемъ смыслъ буй и словеса величава, рече сице: «нѣсть лѣпо судити [мене] епископомъ и черньцемъ, или смердомъ»; и не восхотѣ ити къ братома своима, послушавъ злыхъ свѣтникъ. Святополкъ же и Володимеръ рекоста к нему: «да се ты ни на поганыя идеши с нама, ни на думу, тоть и ты зло мыслиши на наю и помогати хощеши поганымъ; а Богъ промежи нама будеть». Святополкъ же и Володимеръ идоста на Олга къ Чернигову; і выбѣже Олегъ іс Чернѣгова, мѣсяца маия въ 3 день, в суботу. Святополкъ же и Володимеръ гнаста по нѣмь, Олегъ же вбѣже въ Стародубъ и затворися ту; Святополкъ же и Володимеръ оступиста [и] у городѣ, и бьяхуся из города крѣпко, а си приступаху къ граду, и уязвенѣ бываху мнозѣ отъ обоихъ; и бысть межи ими брань люта, и стояша около града дни 30 и 3, и изнемагаху люди в городѣ. И выиде Олегъ из города, хотя мира, и вдаста ему миръ, рекуще сице: «иди къ брату своему Давыдови, и придита къ Кыеву на столъ отецъ нашихъ и дѣдъ нашихъ, яко то есть старѣй в землѣ нашѣй Кыевъ, и ту достоить намъ снятися и порядъ положити». Олегъ же объщася створити, и на семь цѣловаша хрестъ.

Наприкінці цього ж літа пішов Давид Святославич із Новгорода до Смоленська. Новгородці ж пішли в Ростов за Мстиславом Володимиричем і, взявши його, привели в Новгород, а Давидові сказали: «Не ходи до нас». І пішов Давид, повернувся і сів у Смоленську знову, а Мстислав сів у Новгороді.

У це ж врем'я прийшов Ізяслав, син Володимирів, із Курська до Мурома. І прийняли його муромці, і захопив він посадника Олегового.

У це ж літо прийшла саранча, місяця серпня 28, і покрила землю, і було дивитися страшно. Ішла вона в північні землі, пожираючи траву і просо.

В літо 6604 [1096]. Святополк і Володимир послали до Олега, кажучи таке: «Приходь у Київ, та укладемо договір про Руську землю у присутності єпископів, ігуменів, і з мужами батьків наших, і з горожанами, щоб боронити землю Руську від поганих». Олег же, сповнившись розумом зухвалим і словами зарозумілими, сказав таке: «Не добре мене судити ні єпископам, ні ченцям, ні смердам». І не захотів іти до братів своїх, послухавши злих порадників. Святополк же і Володимир сказали про нього: «Так от ти ні на поганих не ходиш із нами, ні на думу до нас, то і ти недобре проти нас замишляєш і помагати хочеш поганим. Хай Бог розсудить нас». Святополк же і Володимир пішли на Олега в Чернігів. І вибіг Олег із Чернігова місяця травня в третій день у суботу. Святополк же і Володимир гналися за ним. Олег же вбіг у Стародуб і закрився там. Святополк же і Володимир облягли його в городі, і билися із города завзято, а ці йшли приступом на город, і було багато вражених з обох боків. І була між ними січа запекла, і стояли навколо города тридцять три дні, і знемагали люди в городі. І вийшов Олег із города, благаючи миру. І дали йому мир, сказавши таке: «Іди до брата свого Давида і приходьте в Київ, на стіл батьків наших і дідів наших, бо то найстарший у землі нашій, Київ, і в ньому належить нам зібратися

В се же время приде Бонякъ с Половьцѣ къ Кыеву у недѣлю, отъ вечера, и повоеваша околъ Кыева, и пожьже на Берестовомъ дворъ княжь.

В се же верему воева Куря с Половцѣ Переяславля, и Устье пожьже, мѣсяца маия 24. Олегъ же выде исо Стародуба вонъ и приде къ Смоленьску, и не прияша его Смолняне, и иде к Рязаню; а Святополкъ и Володимеръ идоста усвояси.

Того же мѣсяца приде Тугорканъ, тесть Святополчь, къ Переяславлю, мѣсяца маия въ 31, и ста около города, а Переяславцѣ затворишася в городѣ. Святополкъ же и Володимеръ поидоста на нь, по сѣй сторонѣ Днѣпра, и приидоста к Зарубу, и туто перебродистася, и не почютиша ихъ Половцѣ, Богу схраншю ихъ, исполчившася поидоста к городу; гражанѣ узрѣвше, ради быша, и изидоша к нима, а Половци стояху на оной сторонѣ Трубѣжа; исполчивъшеся. Святополкъ же и Володимеръ убредша у Трубѣшь к Половцемъ, и нача Володимеръ хотѣти порядити дружины, они же не послушаша, но удариша в конѣ къ противнымъ; и се видивше Половци, устремишася на бѣгъ, и наши погнаша у слѣдъ ратныхъ, сѣкуще противныя. Сдѣявъ тѣ день Господь спасенье велико, мѣсяца иуля въ 19 день побѣжени быша иноплеменьницѣ, и князь ихъ Тугортъканъ убьенъ бысть, и сынъ его, и инии князи мнози ту падоша; наутрея же налѣзоша Тугоркана мертва, и взя и Святополкъ [акы] цьстя своего и аки врага, и привезъше Киеву и погребоша и на Берестовомѣ на могылѣ, межи путемъ грядущимъ на Берестовое; а другымъ идушимъ в монастырь. Въ 20 того же мѣсяца, въ день пятокъ, въ часъ 1 дне, прииде второе Бонякъ безбожный, шолудивый, отай, хыщникъ, Кыеву внезапу, и мало в городъ не вогнаша Половци, и зажгоша по пѣску около города, и увратишася на монастырѣ, і пожгоша манастырь Стефанечь, деревнѣ, и Германечь. І приидоша на манастырь Печерьскый, намъ сущимъ по кѣльямъ почивающимъ по заутрени, и кликоша около манастыря, и поставиша 2 стяга предъ

і порядок покласти». Олег же обіцяв так зробити і на цьому цілував хрест.

У це ж врем'я прийшов Боняк із половцями до Києва, в неділю ввечері, і повоював околицю Києва, і спалив двір княжий на Берестовому.

У це ж врем'я Куря з половцями воював Переяслав, і Устя спалив місяця травня 24. Олег же вийшов із Стародуба геть і прийшов у Смоленськ. І не прийняли його смоленці, і пішов він у Рязань. А Святополк і Володимир пішли додому.

У тому ж місяці прийшов Тугоркан, тесть Святополків, до Переяслава, місяця травня в 31 день, і став біля города, а переяславці закрилися в городі. Святополк же і Володимир пішли на нього по цьому [правому] боці Дніпра, і прийшли до Заруба, і тут перейшли вбрід, і не помітили їх половці, бо Бог оберігав. І, приготувавшись до бою, пішли на город. Горожани, побачивши, були раді і вийшли до них, а половці стояли на тому боці Трубежа, зготувавшись до бою. Святополк же і Володимир пішли вбрід через Трубіж на половців. І спочатку Володимир хотів вишикувати дружини, вони ж не послухали, а ударили в коней на ворога. І коли це побачили половці, кинулися тікати, і наші погналися вслід за ратними, рубаючи ворогів. Содіяв Господь у той день спасіння велике: місяця липня в дев'ятнадцятий день переможені були чужоплемінці, і князя їхнього Тугортокана було вбито, і сина його, і інших князів багато тут полягло. Ранком знайшли Тугоркана мертвого. І взяв його Святополк як тестя свого і як ворога, і привіз до Києва і похоронив його на могилі в Берестовому, між дорогами, що розбігаються одна на Берестове, а друга — в монастир. А 20-го того ж місяця, в п'ятницю, о першій годині дня, прийшов удруге до Києва Боняк безбожний, шолудивий, потайки, як хижак, несподівано, і трохи в город не ввігналися половці. І запалили пониззя біля города, і повернули на монастирі, і спалили Стефанів монастир, села і Германів. І прийшли до монастиря Печер-

вороты манастырьскыми, намъ же бѣжащимъ за домъ манастыря, а другымъ убѣгшимъ на полатѣ; безбожнiи же сынове Измаилеви высѣкоша врата манастырю и устремишася по кѣльямъ, высѣкающе двери, изношаху еже аще обрѣтаху у кѣльи; и посемь вожгоша домъ святыя Владычицѣ Богородицѣ, и придоша къ церкви, и зажгоша дверѣ яже ко угу устроеннiѣ, и въ вторыя, иже к сѣверу; i влѣзъше у притворъ у гроба Федосьева, и埋 веземьше иконы, зажигашу двери и укаряху Бога и законъ нашь. Богъ же терпяше, и еще бо не скончалися бяху грѣси ихъ и безаконье ихъ; тѣмже и глаголаху: «гдѣ есть Богъ ихъ? да поможеть имъ и избавить я отъ насъ», и ина словеса хулная глаголаху на святыя иконы, насмихающеся, не вѣдуще, яко Богъ казнить рабы своя напастьми и ратьми, да явяться яко злато искушено у горьнилѣ: хрестьяномъ бо многими скорбьми i печальми [подобает] внити въ царство небесное, а симъ поганымъ ругателемъ на семь свѣтѣ прiемшiмъ веселье и пространество, а на ономъ свѣтѣ примуть муку съ дьяволомъ и огнь вѣчный. Тогда же зажгоша и дворъ красный, егоже поставилъ благовѣрный князь Всеволодъ на холму, иже есть надъ Выдобычь: то все оканнѣи Половцѣ запалиша огнемъ. Тѣмьже и мы, послѣдѣствующе Пророку, глаголемъ: Боже мой! положи я, яко коло, аки огнь предъ лицемь вѣтру, иже попалить дубравы, тако поженеши я бурею твоею, исполниши и лица ихъ досаженья; се бо оскверниша и пожгоша святый домъ твой, манастырь Матере твоея, и трупье рабъ твоихъ; убиша бо отъ братья нашея нѣколько оружьемь безбожьнии сынове Измаилеви, пущении на казнь хрестьяномъ. Аще ли бо си суть отъ пустыня Етривьския, межи въстокомъ и сѣверомъ; ищьло жь есть ихъ колѣнъ 4: Торкмене, и Печенѣзи, Торци, Половьцѣ. Мефедий же свидительствуеть о нихъ, яко 8 колѣнъ пробѣглѣ суть, егда исѣче я Гедеонъ, осмь ихъ бѣжа в пустыню, а 4 исѣче. Друзии же глаголють: сыны Амоновы. Нѣсть тако: сынове бо Моавли Хвалисе, а сынове Амонові Болгаре, а Срацини отъ Измаила и творяться Сарини, и прозвана имя собѣ Саракине, рекше: Сарини есмы. Тѣмъже Хвалисе и Болгаре суть отъ дщерью

ського, коли ми в келіях після заутрені відпочивали, і вигукували побіля монастиря, і поставили два стяги перед воротами монастирськими, а ми втікали поза монастир, а інші втікали на дзвіниці. Безбожні ж сини Ізмаїлови вирубали ворота монастирські і кинулися по келіях, вирубуючи двері, виносили все, що знаходили в келіях, а після цього запалили дім святої Владичиці Богородиці, і прийшли в церкву, і запалили південні двері, і другі, що з півночі, і влізли у притвор, де гроб Федосіїв, і, взявши ікони, підпалили двері, і оскверняли Бога і закон наш. Бог же терпів, ще-бо не настав кінець гріхам їхнім і беззаконню їхньому, а тому і говорили: «Де їхній Бог? Хай допоможе їм і захистить їх від нас». І іншими словами хулу говорили на святі ікони, насміхаючися і не знаючи, як Бог карає рабів своїх напастями і війнами, щоб ставали вони як золото, в горнилі випробувань: адже християнам через безліч скорбот і печалей належить ввійти в царство небесне, а цим поганим хулителям, які на цьому світі прийняли веселість і привілля, на тому світі дістанеться мука від диявола і огонь вічний. Тоді ж підпалили і двір Красний, що його поставив благовірний князь Всеволод на горі, що над Видубичами,— все те окаянні половці спалили вогнем. Ось тому і ми, ідучи за пророком, просимо: «Боже мій! Оберни їх в колесо, як вогонь проти вітру, що випалює діброви, так пожени їх бурею твоєю, понівеч лиця їхні досадою». Це ж бо вони осквернили і спалили святий дім твій, монастир Матері твоєї, і прах рабів твоїх. Убили декілька братів наших оружжям безбожні сини Ізмаїлови, наслані на кару християнам.

Вийшли ж вони із пустині Єтрівської між сходом і північчю. І вийшло їх чотири коліна: торкмени і печеніги, торки, половці. Мефодій же свідчить про них, що вісім колін пробігли, коли вирубав їх Гедеон, вісім їх бігло в пустиню, а чотири він вирубав. Другі ж говорять: сини Амонови. Але це не так: сини ж бо Моава — це хвалиси, а сини Амонови — болгари, а сарацини від Ізмаїла, і видають

Лотову, иже зачаста отъ отца своего, тѣмже нечисто есть племя ихъ; а Измаило роди 12 сына, отъ нихъ же суть Торъкмени, Печенѣзи, и Торци, и Половци, иже исходять отъ пустынѣ; и по сихъ 8 колѣнъ къ кончинѣ вѣка изидуть, заклепани в горѣ Олександромъ Макидоньскомь, нечистыя человѣкы.

Поученье

[За Лаврентіївским літописом 1377 р.]

Азъ худый дѣдомъ своимъ Ярославомъ, благословленымъ, славнымъ, наречный въ крещении Василий, русьскымь именемь Володимиръ, отцемь възлюбленымь и матерью своею Мьномахы....
.... и хрестьяных людий дѣля, колико бо сблюдъ по милости своей и по отни молитвѣ от всѣх бѣдъ! Сѣдя на санех, помыслих в души своей и похвалих бога, иже мя сихъ днев грѣшнаго допровади. Да дѣти мои, или инъ кто, слышавъ сю грамотицю, не посмѣйтеся, но ему же люба дѣтий моихъ, а приметь е в сердце свое, и не лѣнитися начнеть такоже и тружатися.

Первое, бога дѣля и душа своея, страх имѣйте божий в сердци своемь и милостыню творя неоскудну, то бо есть начатокъ всякому добру. Аще ли кому не люба грамотиця си, а не поохритаються, но тако се рекуть: на далечи пути, да на санех сѣдя, безлѣпицю [е] си молвилъ.

Усрѣтоша бо мя слы от братья моея на Волзѣ, рѣша: «Потъснися к нам, да выженемъ Ростиславича и волость ихъ отъимем; еже ли не поидеши с нами, то мы собѣ будем, а ты собѣ». И рѣхъ: «Аще вы ся и гнѣваете, не могу вы я ити, ни креста переступити»

себе за саринів, і назвали себе сарацинами, кажучи: «Сарини ми». Отже, хваліси і болгари походять від дочок Лотових, що зачали їх від батька свого, а тому й нечисте плем'я їхнє. А Ізмаїл народив дванадцять синів, від яких пішли торкмени, печеніги, і торки, і половці, що вийшли з пустині. І після цих восьми колін на кінець віку вийдуть заклепані в горі Олександром Македонським нечисті люди.

ПОВЧАННЯ [ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА ЗА ЛАВРЕНТІЇВСЬКИМ СПИСКОМ]

Повчання. Я, недостойний, дідом своїм Ярославом благословенним, славним, батьком возлюбленим і матір'ю своєю з Мономахів — названий при хрещенні Василем, руським іменем Володимир... і ради людей християнських, яких стільки уберіг з милості своєї і батьківської молитви від всіляких бід! Сидячи на санях, подумав я в душі своїй і похвалив Бога, що до сих днів мене допровадив.

Хай діти мої, чи інший хто, слухаючи сю грамотицю, не посміються, а кому із дітей моїх вона буде люба — хай прийме її в серце своє і, не лінуючись, почне, як і я, трудитися.

Перш за все, бога ради і душі своєї, майте страх божий в серці своєму і милостиню подавайте щедру,— бо то початок всякого добра. Якщо ж комусь не люба грамотиця ся, хай не насміхається, а так про неї скаже: на далекій путі та на санях сидячи, небилиць наговорив.

Зустріли були мене на Волзі посли від братів моїх і сказали: «Приєднуйся до нас, і виженемо Ростиславичів, і волость їхню відберемо. Якщо ж не підеш з нами, то ми собі будемо, а ти собі». І я сказав: «Хоч ви й гніваєтесь, але не можу я ні з вами піти, ні клятву порушити».

І відправивши їх, узяв Псалтир, розгорнув у печалі, і таке мені випало: «Пощо сумуєш, душе? Пощо бентежиш мене?» і далі. А потім вибрав слова ці чудові, розклав їх у ряд, і написав: «Якщо вам останні не любі, то беріть передніх».

И отрядивъ я, вземъ Псалтырю, в печали разгнухъ я, и то ми ся выня: «Вскую печалуеши, душе? Вскую смущаеши мя?» и прочая. И потомь собрах словца си любая, и складохъ по ряду, и написах: Аще вы послѣдняя не люба, а передняя приимайте.

«Вскую печална еси, душе моя? Вскую смущаеши мя? Уповаи на бога, яко исповѣмся ему». «Не ревнуй лукавнующимъ, ни завиди творящимъ безаконье, зане лукавнующии потребятся, терпящии же господа,— ти обладають землею. И еще мало,— и не будеть грѣшника; взыщеть мѣста своего, и не обрящеть. Кротции же наслѣдять землю, насладяться на множьствѣ мира. Назираеть грѣшный праведнаго, и поскрегчеть на нь зубы своими; господь же посмѣется ему и прозрить, яко придеть день его. Оружья извлекоша грѣшьници, напряже лукъ свой истрѣляти нища и убога, заклати правыя сердцемь. Оружье ихъ внидеть в сердця ихъ, и луци ихъ скрушатся. Луче есть праведнику малое, паче богатства грѣшных многа. Яко мышца грѣшных скрушится, утвержаеть же праведныя господь. Яко се грѣшници погыбнуть; праведныя же милуя и даеть. Яко благословящии его наслѣдять землю, кленущии же его потребятся. От господа стопы человѣку исправятся. Егда ся падеть, и не разбьеться, яко господь подъемлеть руку его. Унъ бѣх, и сстарѣхся, и не видѣхъ праведника оставлена, ни сѣмени его просяща хлѣба. Весь день милуеть и в заимъ даеть праведный, и племя его благословлено будеть. Уклонися от зла, створи добро, взищи мира и пожени, и живи в вѣкы вѣка».

«Внегда стати человѣкомъ, убо живы пожерли ны быша; внегда прогнѣватися ярости его на ны, убо вода бы ны потопила».

«Помилуй мя, боже, яко попра мя человѣкъ, весь день боряся, стужи ми. Попраша мя врази мои, яко мнози борющиися со мною с выше». «Возвеселится праведник, и егда видить месть; руцѣ свои умыеть в крови грѣшника. И рече убо человѣкъ: аще есть плодъ праведника, и есть убо Богъ судяй земли». «Измий мя от врагъ моихъ, боже, и от встающих на мя отъими мя. Избави мя от творящих безаконье, и от мужа крови спаси мя; яко се уловиша душю мою».

«Пощо сумуєш ти, душе моя? Пощо бентежиш мене? Я надіюсь на Бога, бо перед ним сповідаюся». «Не змагайся з лукавими, не завидуй творящим беззаконня, бо лукаві будуть знищені, а боготерпці — ті будуть володіти землею. І ще трохи — і не буде грішника, шукатиме місця свого — і не знайде.

Покірнії ж успадкують землю і насолоджуватимуться багатоликим світом. Наглядає грішний за праведним і скрегоче на нього зубами своїми. Господь же посміється з нього і провидить, коли прийде день його [останній]. Оружжя добули грішники, напинають лук свій, щоб підстрелити убогого і нужденного, вразить справедливих серцем. Оружжя їхнє вразить власне серце, а луки їхні зламаються. Лучче малість праведних, аніж великі багатства грішних. Бо сила грішних зламається, а праведних зміцнює Господь. Отож, грішники згинуть, а праведних же він милує і дає їм. Отож, ті, що благословляють його, успадкують землю, а ті, що проклинають його, будуть випущені. Господь стопи чоловіка направляє. І навіть коли впаде — не розіб'ється, бо Господь підтримує руку його. Молодим був і постарів, а не бачив залишеним праведника, ні дітей його, щоб хліба просили. Щодень подає милостиню і в борг дає праведний, і нащадки його благословенні будуть. Ухиляйся від зла, твори добро, шукай миру і проганяй [зло],— і живи во віки віків».

«Коли б повстали люди, то живими б пожерли нас; коли б розгнівалась на нас лють його, то вода б нас потопила».

«Помилуй мене, Боже, бо зневажив мене чоловік, щодень борючись, гнітить мене. Зневажили мене вороги мої, бо багато бореться проти мене з неба». «Возвеселиться праведник і, коли побачить відомщення, руки свої омиє в крові грішника. Адже сказав чоловік: «Якщо є нагорода праведнику, то є й Бог, що творить суд на землі». «Візьми мене із рук ворогів моїх, Боже, і від тих, що повстають на мене, відніми мене. Увільни мене від творящих беззаконня і обрятуй мене від кровожадних, які полонили душу мою».

«И яко гнѣвъ въ ярости его, и животъ в воли его; вечеръ водворитсѧ плачь, а заутра радость». «Яко лучьши милость твоя, паче живота моего, и устнѣ мои похвалита тя. Тако благословлю тя в животѣ моемь, и о имени твоемь въздѣю руцѣ мои». «Покры мя от соньма лукавого и от множьства дѣлающих неправду». «Възвеселитеся вси праведнии сердцемь. Благословлю господа на всяко время, воину хвала его», и прочая.

Якоже бо Василий учаше, собрав ту уноша, душа чисты, нескверньни, тѣлеси худу, кротку бесѣду и в мѣру слово господне: «Яди [и] питью бесъ плища велика быти, при старых молчати, премудрыхъ слушати, старѣйшимъ покарятися, с точными и меншиими любовь имѣти; без луки бесѣдующе, а много разумѣти; не сверѣповати словомь, ни хулити бесѣдою, не обило смѣятися, срамлятися старѣйших, к женам нелѣпымъ не бесѣдовати, долу очи имѣти, а душю горѣ, пребѣгати; не стрѣкати учить легкых власти, ни в кую же имѣти, еже от всѣх честь. Аще ли кто васъ можеть инѣмь услѣти, от бога мьзды да чаеть и вѣчных благъ насладится». «О Владычице Богородице! Отъими от убогаго сердца моего гордость и буесть, да не възношюся суетою мира сего»; в пустошнѣмь семъ житьи.

Научися, вѣрный человѣче, быти благочестию дѣлатель, научися, по евангельскому словеси, «очима управленье, языку удержанье, уму смѣренье, тѣлу порабощенье, гнѣву погубленье, помыслъ чистъ имѣти, понужаяся на добрая дѣла, господа ради; лишаемъ — не мьсти, ненавидимъ — люби, гонимъ — терпи, хулимъ — моли, умертви грѣхъ». «Избавите обидима, судите сиротѣ, оправдайте вдовицю. Придѣте, да сожжемъся, глаголеть господь. Аще будуть грѣси ваши яко оброщени, яко снѣгъ обѣлю я», и прочее.

«І, як гнів у люті його, так життя і воля його: ввечері вселяється плач, а ранком [з'являється] радість».

«Бо лучче милість твоя, аніж життя моє, і вуста мої хай восхвалять тебе. Так благословлю тебе за життя моє і в честь твою здійму руки мої».

«Заховай мене від сонмища лукавих і від зборища творящих неправди». «Возвеселіться, всі праведні серцем. Благословляю Господа повсякчас, безкінечна хвала йому» і таке інше.

От так і Василій навчав, зібравши біля себе юних, мати душу чисту й незаплямовану, тіло худокосте, розмову лагідну і дотримуватись слова Господнього: «Їжа і питво має бути без шуму великого, при старших мовчать, премудрих слухать, старшим коритися, з рівними і меншими в любові бути,— розмовляти без лукавства, а розуміти багато; не лютитися словом, не хулити мовою, не багато сміятися, соромитись старших, з жінками безпутними не розмовляти, очі долу опускати, а душу д'горі, уникаючи їх. Не ухилятися наставляти падких до влади, ні в що ставити, що від усіх честь. Коли ж хтось із вас може іншим корисне зробити, від Бога на віддяку і насолодження вічними благами — хай надіється». «О Владичице Богородице! Відведи від убогого серця мого гордість і буйство, щоб не величався марнотами світу цього у нашім пустотнім житті».

Навчися, праведний чоловіче, поступати благочестиво, навчися, за євангельським словом, «очима управлять, язик стримувать, ум упокорювать, тіло поневолювать, гнів погублять, помисли чисті мати, спонукаючись на добрі діла ради Господа; позбавлений — не мсти, зненавиджений — люби, гнаний — терпи, підданий хулі — моли, умертви гріх».

«Заступайтесь за обиженого, давайте розраду сироті, оправдайте вдовицю. Приходьте, щоб об'єднатися,— говорить Господь.— Якщо гріхи ваші будуть як багряниця, обілю я їх, як сніг» і таке інше.

«Восиять весна постная и цвѣтъ покаянья, очистимъ собе, братья, от всякоя крови плотьскыя и душевныя. Свѣтодавцю вопьюще рцѣмъ: Слава тобѣ, человѣколюбче!».

Поистинѣ, дѣти моя, разумѣйте, како ти есть человѣколюбець богъ милостивъ и премилостивъ. Мы человѣци, грѣшни суще и смертни, то оже ны зло створить, то хощемъ и пожрети и кровь его прольяти вскорѣ; а господь нашь, владѣя и животомъ и смертью, согрѣшенья наша выше главы нашея терпить, и пакы и до живота нашего. Яко отець, чадо свое любя, бья, и пакы привлачить е к собѣ, такоже и господь нашь показал ны есть на врагы побѣду, 3-ми дѣлы добрыми избыти его и побѣдити его: покаяньемъ, слезами и милостынею. Да то вы, дѣти мои, не тяжька заповѣдь Божья, оже тѣми дѣлы 3-ми избыти грѣховъ своихъ и царствия не лишитися.

А Бога дѣля не лѣнитеся, молю вы ся, не забывайте 3-х дѣлъ тѣхъ: не бо суть тяжка; ни одиночьство, ни чернечьство, ни голодъ, яко инии добрии терпять, но малым дѣломъ улучити милость божью.

«Что есть человѣкъ, яко помниши и?». «Велий еси, Господи, и чюдна дѣла твоя, никакже разумъ человѣческъ не можеть исповѣдати чюдес твоихъ;— и пакы речемъ: велий еси, Господи, и чюдна дѣла твоя, и благословено и хвално имя твое в вѣкы по всей земли». Иже кто не похвалить, ни прославляеть силы твоея и твоих великыхъ чюдесѣ и добротъ, устроеныхъ на семь свѣтѣ: како небо устроено, како ли солнце, како ли луна, како ли звѣзды, и тма и свѣт, и земля на водах положена, Господи, твоимъ промыслом! Звѣрье розноличнии, и птица и рыбы украшено твоимъ промыслом, Господи! И сему чюду дивуемъся, како от персти создавъ человѣка, како образи розноличнии въ человѣчьскыхъ лицих,—аще и весь миръ совокупить, не вси въ один образ, но кый же своимъ лиць образомъ, по божии мудрости. И сему ся подивуемы, како птица небесныя изъ ирья идуть, и первѣе, [въ] наши руцѣ, и не ставятся на одином земли,

«Засіяє весна посту і квіт покаяння; очистимо себе, браття, від всілякої крові, тілесної і душевної. Звертаючись до світодавця, говоримо: «Слава тобі, чоловіколюбче!»

Справді, діти мої, зрозумійте, який до тебе чоловіколюбивий Бог милостивий і премилостивий. Ми, люди, грішні і смертні, і якщо нам хтось зло зробить, то хочемо зтерти його і кров його пролити негайно; а Господь наш, володіючи і життям і смертю, безмірні гріхи наші терпить і аж до кінця життя нашого. Як люблячий батько б'є дитя своє і знову пригортає до себе, так і Господь наш показав нам, як ворогів перемагать, як трьома добрими ділами позбуватися від них і перемагати їх: покаянням, сльозами і милостинею. І це вам, діти мої, не тяжка заповідь Божа, як тими ділами трьома позбутися гріхів своїх і царства [небесного] не лишитися. І, Бога ради, не лінуйтеся, умоляю вас, не забувайте тих трьох діл: не тяжкі вони, ні усамітнення, ні чернецтво, ні голод, що інші добродійні терплять, адже й малими ділами [можна] заслужить милість Божу.

«Що таке чоловік, як подумаєш про нього?» «Великий ти, Господи, і дивні діла твої, і ніяк не може розум людський розповісти про чудеса твої»,— і знову кажемо: «Великий ти, Господи, і дивні діла твої, і благословенне і славне ім'я твоє во віки по всій землі».

І хто не воздасть хвалу, не прославлятиме сили твоєї і твоїх великих чудес і доброт, содіяних на цьому світі: як небо влаштовано, а чи сонце, чи місяць, чи зорі, і тьма, і світло, і земля на водах покладена, твоїм, Господи, промислом! Звірі різні, і птиці, і риби украшені твоїм, Господи, промислом! І цьому диву дивуємось, як із персті створив чоловіка, які лиця різнолику у людської подоби, що коли і всіх людей зібрать, не всі вони на одне лице, але кожний має своє лице за Божою мудрістю.

І цьому дивуватимемось, як птиці небесні із вирію ідуть і, перш за все, в наші руки, і не поселяються в одному місці,

но и сильныя и худыя идуть по всѣмъ землямъ, Божиимь повелѣньемь, да наполнятся лѣси и поля. Все же то далъ Богъ на угодье человѣкомъ, на снѣдь, на веселье. Велика, Господи, милость твоя на нас, яже та угодья створилъ еси человѣка дѣля грѣшна. И ты же птицѣ небесныя умудрены тобою, Господи; егда повелиши, то вспоють, и человѣкы веселять тобе; и егда же не повелиши имъ, языкъ же имѣюще онемѣють. «А благословенъ еси, Господи, и хваленъ зѣло!» всяка чюдеса и ты доброты створивъ и здѣлавъ, «Да иже не хвалить тебе, Господи, и не вѣруеть всѣм сердцемь и всею душею во имя Отца и Сына и Святаго Духа, да будеть проклятъ».

Си словца прочитаюче, дѣти моя, божественная, похвалите Бога, давшего нам милость свою: а се от худаго моего безумья наказанье. Послушайте мене: еще не всего приімете, то половину.

Аще вы богъ умякчить сердце, и слезы своя испустите о грѣсѣх своих, рекуще: якоже блудницю и разбойника и мытаря помиловалъ еси, тако и нас грѣшных помилуй! И в церкви то дѣйте и ложася. Не грѣшите ни ідину же ночь, аще можете, поклонитися до земли; а ли вы ся начнеть не мочи, а трижды. А того не забывайте, не лѣнитеся, тѣмъ бо ночнымъ поклономъ и пѣньемъ человѣкъ побѣжаеть дьявола, и что въ день согрѣшить, а тѣмь человѣкъ избываеть. Аще и на кони ѣздяче не будеть ни с кым орудья, аще инѣх молитвъ не умѣете молвити, а «Господи помилуй» зовѣте бес престани, втайнѣ: та бо есть молитва всѣх лѣпши, нежели мыслити безлѣпицю ѣздя.

Всего же паче убогых не забывайте, но елико могуще по силѣ кормите, и придайте сиротѣ, и вдовицю оправдите сами, а не вдавайте силным погубити человѣка. Ни права, ни крива не убивайте, ни повелѣвайте убити его. Аще будеть повиненъ смерти, а душа не погубляйте никакоя же хрестьяны. Рѣчь молвяче, и лихо и добро, не кленитеся богомь, ни хреститеся,

але і сильні і слабенькі розселяються, за Божим повелінням, по всій землі, щоб наповнились ліси і поля. І все ж те дав Бог на догоду чоловікові, для їжі, для розваги. Велика, Господи, милість твоя до нас, що ті блага створив ти ради чоловіка грішного. І ті ж птиці небесні умудрені тобою, Господи, коли повелиш, то заспівають і чоловіка тобі розважать, а коли не повелиш їм, то й ті, що голос мають, оніміють. «І благословенний ти, Господи, і восхвалений сильно». «Всілякі чудеса і блага створив і зробив. І хто не хвалить тебе, Господи, і не вірує всім серцем і всією душею во ім'я Отця і Сина і Святого Духа,— хай буде проклятий».

Оці слівця божественні прочитавши, діти мої, похваліте Бога, дающого нам милість свою; а се від слабкого мого розуму напучення. Вислухайте мене, якщо не все приймете, то половину.

Якщо вам Бог пом'якшить серце, і сльози свої зроните за гріхи свої, кажучи: «Як блудницю, і розбійника, і митаря помилував ти, так і нас, грішних, помилуй!» І в церкві це робіть і [спать] лягаючи. Не грішіть ані єдину ніч, а якщо можете, покloніться до землі, а коли вам нездужатиметься, то тричі. А того не забувайте, не лініться, бо тим нічним поклоном і молитвою чоловік перемагає диявола, і що вдень согрішить, то тим чоловік [вночі] спасається [від гріха]. А якщо і на коні їдучи не будете ні з ким справ мати, і коли інших молитов не вмієте промовлять, то «Господи помилуй» повторяйте безперестанку про себе: бо та молитва найліпша,— аніж розмишлять, їздячи, про нісенітницю.

А найголовніше — убогих не забувайте, а скільки можете по змозі годуйте і подайте [милостиню] сироті, і вдовицю оправдуйте самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винуватого не вбивайте і не веліть убивати його. Якщо навіть заслуговуватиме смерті, і то не погубляйте жодного християнина. Слово мовлячи, і про погане, і про добре, не кляніться Богом і не хреститься, бо

нѣту бо ти нужа никоеяже. Аще ли вы будете крестъ цѣловати к братьи или г кому, а ли управивъше сердце свое, на немже можете устояти, тоже цѣлуйте, и цѣловавше блюдѣте, да не, приступни, погубите душѣ своеѣ. Епископы, и попы и игумены... с любовью взимайте от них благословленье, и не устраняйтеся от нихъ, и по силѣ любите и набдите, да приимете отъ них молитву от бога. Паче всего гордости не имѣйте в сердци и въ умѣ, но рцѣм: смертни есмы, днесь живи, а заутра в гробъ; се все, что ны еси вдалъ, не наше, но твое, поручилъ ны еси на мало дний. И в земли не хороните, то ны есть великъ грехъ. Старыя чти яко отца, а молодыя яко братью. В дому своемь не лѣнитеся, но все видите; не зрите на тивуна, ни на отрока, да не посмѣются приходящии к вамъ ни дому вашему, ни обѣду вашему. На войну вышедъ, не лѣнитеся, не зрите на воеводы; ни питью, ни ѣденью не лагодите, ни спанью; и сторожѣ сами наряживайте, и ночь, отвсюду нарядивше около вои тоже лязите, а рано встанѣте; а оружья не снимайте с себе вборзѣ, не розглядавше лѣнощами, внезапу бо человѣкъ погыбаеть. Лжѣ блюдися и пьяньства и блуда, в томъ бо душа погыбаеть и тѣло. Куда же ходяще путемъ по своимъ землямъ, не дайте пакости дѣяти отрокомъ, ни своимъ, ни чюжимъ, ни в селѣхъ, ни в житѣхъ, да не кляти вас начнуть. Куда же поидете, идеже станете, напойте, накормите унеина; и боле же чтите гость, откуду же к вамъ придеть, или простъ, или добръ, или солъ, аще не можете даромъ, брашномъ и питьемь: ти бо мимоходячи прославять человѣка по всѣм землямъ, любо добрымъ, любо злымъ. Болнаго присѣтите; надъ мертвеця идѣте, яко вси мертвени есмы. И человѣка не минѣте, не привѣчавше, добро слово ему дадите. Жену свою любите, но не дайте имъ надъ собою власти. Се же вы конець всему: страхъ божий имѣйте выше всего.

Аще забывайте всего, а часто прочитайте: и мне будеть бе-сорома, и вамъ будеть добро.

в тому нема тобі ніякої потреби. Якщо ж ви будете клятву давати братам чи будь-кому, то провірте серце своє і, на чому можете устоять, у тому і кляніться, а, поклявшися, дотримуйтесь, аби, порушивши [клятву], не погубили душі своєї. Єпископи, і попи, і ігумени з любов'ю приймайте від них благословення, і не стороніться їх, і, в міру сил своїх, любіть і печіться про них, щоб прийняти їхню молитву від Бога. А понад усе — гордині не майте ні в серці, ні в розумі, але скажемо: «Смертні ми, сьогодні живі, а завтра — в гріб; це все, що ти нам дав, не наше, а твоє, доручене нам тобою на мало днів. І в землі не ховайте [скарбів], то нам великий гріх. Старих шануй, як отця, а молодих — як братів. У домі своєму не лінуйтеся, а все помічайте. Не покладайтесь на тівуна, ні на отрока, щоб не насміхалися гості ваші ні з дому вашого, ні з обіду вашого. На війну вийшовши, не лінуйтеся, не покладайтеся на воєвод; ні питву, ні їді не попускайте, ні спанню; і сторожів самі споряжайте, і вночі, розставивши скрізь [сторожу], біля воїв самі лягайте, а рано вставайте; а оружжя не спішіть із себе знімати, не роздивившись, бо з-за лінощів раптово чоловік гине. Лжі остерігайтеся, і п'янства, і блуду, бо в них гине душа і тіло. Куди б ви не йшли і якими шляхами по своїх землях, не давайте отрокам чинити пакості, ні своїм, ні чужим, ні в селах, ні в житлах, щоб не почали вас проклинать. Куди не підете і де не станете, напійте і нагодуйте страждущого. А найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов, чи простий чоловік, чи знатний, чи посол. Якщо не можете [пошанувати його] дарами, то їжею і питвом: бо вони мимоходом прославлять чоловіка по всіх краях або добрим, або злим. Хворого відвідайте, покійного проведіть, бо всі ми смертні. І чоловіка не минайте, не привітавши, доброго слова не сказавши. Жінку свою любіть, але не давайте їм над собою влади. Це ж і кінець всьому: страх Божий майте над усе.

Якшо почнете забувати це, то частіше перечитуйте: і мені не буде соромно, і вам буде добре.

Его же умѣючи, того не забывайте доброго, а его — же не умѣючи, а тому ся учите, якоже бо отець мой, дома сѣдя, изумѣяше 5 языкъ, в томъ бо честь есть от инѣхъ земль. Лѣность бо всему мати: еже умѣеть, то забудеть, а егоже не умѣеть, а тому ся не учить. Добрѣ же творяще, не мозите ся лѣнити ни на что же доброе, первое к церкви: да не застанеть васъ солнце на постели; тако бо отець мой дѣяшеть блаженый и вси добрии мужи свершении. Заутренюю отдавше богови хвалу, и потомъ солнцю въсходящю, и узрѣвше солнце, и прославити Бога с радостью и рече: «Просвѣти очи мои, Христе Боже, иже далъ ми еси свѣтъ твой красный! И еще: Господи, приложи ми лѣто къ лѣту, да прокъ, грѣховъ своих покаявъся, оправдивъ животъ», тако похвалю Бога! И сѣдше думати с дружиною, или люди оправливати, или на ловъ ѣхати, или поѣздити, или лечи спати: спанье есть от Бога присужено полудне. О тъ чина бо почиваеть и звѣрь, и птици и человѣци.

А се вы повѣдаю, дѣти моя, трудъ свой, оже ся есмь тружалъ, пути дѣя и ловы с 13 лѣтъ. Первое к Ростову идохъ, сквозѣ Вятичѣ, посла мя отець, а самъ иде Курьску; и пакы 2-е к Смолиньску со Ставкомь с Скордятичемъ, той пакы и отъиде к Берестию со Изяславомь, а мене посла Смолиньску, то и-Смолиньска идохъ Володимерю. Тое же зимы той посласта Берестию брата на головнѣ, иде бяху ляхове пожгли, той ту блюдъ городъ тихъ. Та идохъ Переяславлю отцю, а по Велицѣ дни ис Переяславля та Володимерю — на Сутейску мира творить с ляхы. Оттуда пакы на лѣто Володимерю опять.

Та посла мя Святославъ в Ляхы; ходивъ за Глоговы до Чешьскаго лѣса, ходивъ в. земли ихъ 4 мѣсяци. И в то же лѣто и дѣтя ся роди старѣйшее новгородьское. Та оттуда Турову, а на весну та Переяславлю, таже Турову.

И Святославъ умре, и язъ пакы Смолиньску, а и-Смолиньска той же зимѣ та к Новугороду; на весну Глѣбови в помочь.

А на лѣто со отцемь подъ Полтескъ,

а на другую зиму с

Не забувайте того доброго, що вмієте, а чого не вмієте, тому навчайтеся, як батько мій, дома сидячи, вивчив п'ять мов, у тому честь мав від інших країн. Лінь-бо — мати всьому: що уміє, те забуде, а чого не вміє, того не навчається. Добро діючи, не лінуйтеся ні на що добре, найперше — до церкви: хай не застане вас сонце в постелі. Так і отець мій блаженний робив, і всі знатні мужі славетні. На заутрені воздати Богові хвалу і потім, коли сонце сходить і побачивши сонце, належить прославити Бога із радістю і сказати: «Просвіти очі мої, Христе Боже, що дав ти мені світ свій красний!» І ще: «Господи, додай мені літо до літа, щоб у подальшому, в гріхах своїх покаявшись, оправдав життя своє». Так я похваляю Бога, сідаючи думать з дружиною, чи людям суд творити, чи на лови їдучи, чи дань збираючи, чи спать лягаючи: спання Богом визначено на полудне. По цьому визначенню відпочивають і звірі, і птиці, і люди.

А це вам повідаю, діти мої, про труд свій, який я сповняв, шляхи верстаючи і на ловах із тринадцяти років. Перший раз ішов я до Ростова через [землю] витячів. Послав мене отець, а сам пішов на Курськ. І знову другий раз ходив у Смоленськ із Ставком Скордятичем, який потім пішов на Берестя з Ізяславом, а мене послав у Смоленськ, а із Смоленська пішов я у Володимир. Тої ж зими послали мене брати у Берестя на пожарище, де ляхи були попалили, і там я тримав город у тиші. Потім пішов у Переяслав до батька, а після Великодня із Переяслава у Володимир — у Сутейську мир заключить із ляхами. Звідти знову на літо — у Володимир.

Тоді послав мене Святослав у Ляхи. Ходив за Глогів до Чеського лісу, ходив у землі їхній чотири місяці. І в те ж літо і дитя перше народив, новгородське. А звідти [пішов] до Турова, а на весну в Переяслав, потім до Турова.

Як умер Святослав, я знову — в Смоленськ, а із Смоленська тієї ж зими — у Новгород; на весну — Глібові на поміч. А літом із батьком під Полтеськ, а другої зими із

Святополкомъ подъ Полтескъ,— ожьгьше Полтескъ; онъ иде Новугороду, а я с половци на Одрьскъ, воюя, та Чернигову. И пакы, и-Смолиньска къ отцю придох Чернигову. И Олегъ приде, из Володимеря выведенъ, и возвахъ и к собѣ на обѣдъ со отцемь в Черниговѣ, на Краснѣмь дворѣ, и вдахъ отцю 300 гривен золота. И пакы и-Смолиньска же пришедъ, и проидох сквозѣ половечьскыи вои, бьяся, до Переяславля, и отца налѣзохъ с полку пришедше. Той пакы ходихомъ, том же лѣтѣ, со отцемь и со Изяславомь битъся Чернигову с Борисомъ, и побѣдихомъ Бориса и Олга. И пакы идохом Переяславлю, и стахомъ во Обровѣ.

И Всеславъ Смолнескъ ожьже, и азъ всѣдъ с черниговци о двою коню, и не застахом въ Смолиньскѣ. Тѣмже путем по Всеславѣ пожегъ землю и повоевавъ до Лукамля и до Логожьска, та на Дрьютьскъ воюя, та Чернигову.

А на ту зиму повоеваша половци Стародубъ весь, и азъ шедъ с черниговци и с половци, на Деснѣ изьимахом князи Асадука и Саука, и дружину ихъ избиша. И на заутреѣ за Новымъ Городом разгнахомъ силны вои Белкатгина, а се мечи и полонъ весь отяхом.

А въ вятичи ходихом по двѣ зимѣ на Ходоту и на сына его, и ко Корьдну, ходихъ 1-ю зиму. И пакы по Изяславичихъ за Микулинъ, и не постигохомъ ихъ. И на ту весну къ Ярополку совкуплятъся на Броды.

Томже лѣтѣ гонихом по Половьцихъ за Хоролъ, иже Горошинъ взяша.

И на ту осень идохомъ с черниговци и с Половци, с Читѣевичи, к Мѣньску: изъѣхахом городъ, и не оставихомъ у него ни челядина, ни скотины.

На ту зиму идохомъ къ Ярополку совокуплятися на Броды, и любовь велику створихомъ.

И на весну посади мя отець в Переяславли передъ братьею, и ходихомъ за Супой. И ѣдучи к Прилуку городу, и срѣтоша ны внезапу половечьскыѣ князи, 8 тысячь, и хотѣхом с ними ради битися, но оружье бяхомъ услали

Святополком під Полтеськ,— випалили Полтеськ. Він пішов у Новгород, а я з половцями на Одреск, воюючи, і в Чернігів. І знову із Смоленська прийшов до отця у Чернігів. І Олег прийшов [туди] із Володимира виведений, і запросив його із батьком до себе на обід у Чернігові на Краснім дворі, і подарував отцю триста гривен золота. І знову, коли із Смоленська повертався, ішов, б'ючись із половецькими воями, до Переяслава і застав там отця, який з походу повернувся. Тоді знову ходили того ж літа із батьком і з Ізяславом до Чернігова битися з Борисом. І перемогли Бориса і Олега. І знову пішли у Переяслав, і стали в Оброві.

І Всеслав Смоленськ попалив, і я з чернігівцями, сівши о двох конях, погнав, і не застав у Смоленську. Тим же шляхом, женучись за Всеславом, попалив землю і повоював до Лукомля і до Логожська, потім на Дрюцьк, воюючи, потім у Чернігів.

А в ту зиму повоювали половці Стародуб весь, і я ходив із чернігівцями і з половцями, на Десні захопили [в полон] князів Асадука і Саука, а дружину їхню перебили. І наступного ранку за Новим Городом розігнали сильне військо Белкатчіна, а семечів і полон весь відбили.

А у В'ятичі ходив дві зими на Ходоту і на сина його, і до Кордну ходив першої зими. І ще за Ізяславичами [гналися] за Микулин, і не настигли їх. І тієї весни — до Ярополка у Броди на раду. Того ж літа ходили в погоню за Хорол ріку за половцями, які захопили були Горошин.

І тієї осені ходили з чернігівцями і в половцями-читієвичами до Мінська: захопили город і не залишили в ньому ні челядника, ні скотини.

Тієї зими ходили до Ярополка на раду у Броди і дружбу велику заключили.

І весною посадив мене отець у Переяславі попереду братів, і ходили за Супій. І, йдучи в город Прилуку, несподівано нас зустріли половецькі князі із вісьмома тисячами, і хотіли б ради з ними битися, але оружжя відіслали були

напередъ на повозѣхъ, и внидохом в городъ; только Семцю яша одиного живого, ти смердъ нѣколико, а наши онѣхъ боле избиша и изъимаша, и не смѣша ни коня пояти в руцѣ, и бѣжаша на Сулу тое ночи. И заутра, на Госпожинъ день, идохомъ к Бѣлѣ Вежи, и Богъ ны поможе и святая Богородица: избихом 900 Половець, и два князя яша, Багубарсова брата, Асиня и Сакзя, а два мужа толко утекоста.

И потомь на Святославль гнихом по Половцих, и потомь на Торческый городъ, и потомь на Гюргевъ по половцих. И пакы на той же сторонѣ у Красна половци побѣдихом; и потомь с Ростиславомъ же у Варина вежѣ взяхом. И потомь ходивъ Володимерю, паки Ярополка посадих, и Ярополкъ умре.

И пакы по отни смерти и при Святополцѣ, на Стугнѣ бившеся съ половци до вечера, бихом — у Халѣпа, и потомь миръ створихом с Тугорканомъ и со инѣми князи половечьскими; и у Глѣбовы чади пояхом дружину свою всю.

И потомь Олегъ на мя приде с Половчьскою землею к Чернигову, и бишася дружина моя и нимь 8 дний о малу греблю, и не вдадуче внити имъ въ острогъ; съжаливъси хрестьяных душь и селъ горящих и манастырь, и рѣхъ: «Не хвалитися поганым!». И вдахъ брату отца его мѣсто, а самъ идох на отця своего мѣсто Переяславлю. И выидохом на святаго Бориса день ис Чернигова, и ѣхахом сквозѣ полкы половьчскиѣ, не въ 100 дружинѣ, и с дѣтми и с женами. И облизахутся на нас акы волци стояще, и от перевоза и з горѣ, богъ и святый Борисъ не да имъ мене в користь,— неврежени доидохом Переяславлю.

И сѣдѣхъ в Переяславли 3 лѣта и 3 зимы, и с дружиною своею, и многы бѣды прияхом от рати и от голода. И идохом на вои ихъ за Римовъ, и богъ ны поможе — избихом я, а другия поимахом.

И пакы Итлареву чадь избиша, и вежи ихъ взяхом, шедше за Голтавомь.

вперед на повозах, і ввійшли в город. Тільки семця одного взяли живим та декілька смердів, а наші їхніх більше перебили і зловили; і половці, не сміючи навіть коня взяти в руки, повтікали тієї ж ночі на Сулу. А наступного дня, на Госпожин день, ходили до Білої Вежі, і Бог нам поміг і свята Богородиця: перебили дев'ятсот половців і двох князів взяли — Багубарсового брата Асиня і Сакзя, і тільки два мужі їхні втекли.

А потім на Святославль гналися за половцями, а потім на город Торчеськ, і потім на Гюргів за половцями. І знову на тому боці [Дніпра], біля Красна, половців перемогли. І потім із Ростиславом же у Варина вежі взяли. І потім ходив у Володимир, знову Ярополка посадив, і Ярополк помер.

І знову після батькової смерті і при Святополку на Стугні билися з половцями до вечора, билися біля Халіпа, і потім мир заключили із Тугорканом і з іншими князями половецькими, і у Глібових людей відібрали дружину всю свою.

І потім Олег на мене прийшов із усією Половецькою землею до Чернігова, і билася дружина моя з ним вісім днів за малу греблю, і не дали ввійти їм в острог. Жаліючи душі християнські, і села палаючі, і монастирі, я сказав: «Не хвалитися поганим!» І віддав братові стіл батька його, а сам пішов на стіл батька свого в Переяслав: і вийшли ми в день святого Бориса із Чернігова, і їхали крізь полки половецькі, і не сто [воїв було в] дружині, а разом із дітьми і з жонами. І облизувалися на нас [половці], як вовки, стоячи і біля перевозу і на горах, та Бог і святий Борис не дав їм мене на поживу, неушкоджені дійшли ми до Переяслава.

І сидів я у Переяславі три літа і три зими з дружиною своєю, і чимало бід прийняв від війни і від голоду. І ходили на воїв половецьких за Римів, і Бог нам поміг — перебили їх, а других в полон забрали.

І знову ж, Ітларевих чад перебили, і вежі їхні взяли, пішовши за Голтав.

И Стародубу идохом на Олга, зане я бяше приложилъ к половцем. И на богъ идохом, с Святополком на Боняка за Рось.

И Смолиньску идохом, с Давыдомь смирившеся. Паки, идохом другое с Вороницѣ.

Тогда же и торци придоша ко мнѣ, и с половець Читѣевичи, идохом противу имъ на Сулу.

И потомь паки идохом к Ростову на зиму, и по 3 зимы ходихом Смолинску. И — Смолиньска идох Ростову.

И пакы, с Святополком гонихом по Бонядѣ» но ли оли... убиша, и не постигохом ихъ. И потомь по Бонядѣ же гонихом за Рось, и не постигохом его.

И на зиму Смолинску идохъ, и — Смоленска по Велицѣ дни выидох; и Гюргева мати умре.

Переяславлю пришедъ на лѣто, собрах братью.

И Бонякъ приде со всѣми половци къ Кснятиню, идохом за не ис Переяславля за Сулу, и богъ ны поможе, и полъкы ихъ побѣдихом, к нязи изьмахом лѣпшии, и по Рожествѣ створихом миръ съ Аепою, и поимъ у него дчерь, идохом Смоленьску. И потомь идох Ростову.

Пришед из Ростова, паки идох на половци на Урубу с Святополком, и богъ ны поможе.

И потомь паки на Боняка к Лубьну, и богъ ны поможе.

И потомь ходихом к Воиню с Святополком; и потомь пакы на Донъ идохом с Святополком и с Давыдомъ, и богъ ны поможе.

И к Выреви бяху пришли Аепа и Бонякъ, хотѣша взяти и, ко Ромну идох со Олгомь и з дѣтми на нь, и они очутивше бѣжаша.

И потомь к Мѣньску ходихом на Глѣба, оже ны бяше люди заялъ, и богъ ны поможе, и створихом свое мышленое.

И потомь ходихом къ Володимерю на Ярославця, не терпляче злобъ его.

А И — Щернигова до Кыева нестишьды ѣздих ко отцю, днемъ есмъ переѣздилъ до вечерни. А всѣх путий 80 и 3 великих, а прока не испомню менших. И мировъ есмъ створилъ с половечьскыми князи безъ одиного 20, и при отци и кромѣ отца, а дая скота много и многы порты своѣ.

І в Стародуб ходили на Олега, тому що накладав був із половцями. І на Буг ходили, із Святополком на Боняка [ходив] за Рось.

І в Смоленськ ходили, із Давидом замирилися. І знову, вдруге, ходили із Ворониці.

Тоді ж і торки прийшли до мене із половцями-читієвичами, ходили ми їм назустріч на Сулу.

І потім знову ходили на зиму в Ростов, і три зими ходили в Смоленськ. Із Смоленська пішов я в Ростов.

І знову з Святополком ганялися за Боняком, але не убили, і не наздогнали його.

І на зиму пішов у Смоленськ, із Смоленська вийшов після Великодня; і Гюргева [Юрієва] мати померла.

У Переяслав прийшов на літо, зібрав братів.

І Боняк прийшов зі всіма половцями до Кснятина, пішли за ним із Переяслава за Сулу, і Бог нам поміг, і полки їхні перемогли, і князів полонили ліпших, і після Різдва уклали мир із Аепою, і, взявши у нього дочку, пішли в Смоленськ. І потім я пішов у Ростов.

Повернувшись із Ростова, знову пішли на половців, на Урубу, із Святополком, і Бог нам поміг.

І потім знову на Боняка до Лубен, і Бог нам поміг.

І потім ходили до Воїня із Святополком; і потім знову пішли на Дон із Святополком із Давидом, і Бог нам поміг.

І до Виру прийшли було Аепа і Боняк, хотіли взяти його; до Ромна пішли ми з Олегом і з дітьми на них, а вони, прочувши, втекли.

І потім на Мінськ ходили на Гліба, який захопив наших людей, і Бог нам поміг, і зробили те, що задумали.

І потім ходили до Володимира на Ярославця, не стерпівши злочинів його.

А із Чернігова до Києва зо сто разів їздив до батька, за день приїжджав до вечерні. А всіх переїздів було вісімдесят три лише великих, а решту малих і не згадаю. І мирів укладав із половецькими князями без одного двадцять, і з батьком, і без батька, і дарував скотини багато і багато одягу свого.

И пустилъ есмъ половечскых князь лѣпших изъ оковъ толико: Шаруканя 2 брата, Багубарсовы 3, Осеня братьѣ 4, а всѣх лѣпшихъ князий инѣхъ 100. А самы князи богъ живы в руцѣ дава: Коксусь с сыномь, Акланъ, Бурчевичь, Таревьскый князь Азгулуй, инѣхъ кметий молодых 15, то тѣхъ живы ведь, исѣкъ, вметахь в ту рѣчку въ Салню. По чередам избьено не съ 200 в то время лѣпших.

А се тружахъся ловы дѣя: понеже сѣдох в Черниговѣ, а и — Щернигова вышед, и до сего лѣта по сту уганивал и имь даром всею силою кромѣ иного лова, кромѣ Турова, иже со отцемь ловилъ есмъ всякъ звѣрь.

А се в Черниговѣ дѣялъ есмъ: конь диких своима руками связалъ есмь въ пушах 10 и 20 живых конь, а кромѣ того же по ровни ѣздяималъ есмъ своима рукама тѣ же кони дикиѣ. Тура мя 2 метала на розѣх и с конемъ, оленя мя одинъ болъ, а 2 лоси, одинъ ногами топталъ, а другой рогома болъ, вепрь ми на бедрѣ мечь оттялъ, медвѣдь ми у колѣна подъклада укусилъ, лютый звѣрь скочилъ ко мнѣ на бедры и конь со мною поверже. И богъ неврежена мя съблюде. И с коня много падах, голову си розбих дважды, и руцѣ и нозѣ свои вередих, въ уности своей вередих, не блюда живота своего, ни щадя головы своея.

Еже было творити отроку моему, то сам есмь створилъ, дѣла на войнѣ и на ловѣхъ, ночь и день, на зною и на зимѣ, не дая собѣ упокоя. На посадники не зря, ни на биричи, сам творилъ, что было надобѣ, весь нарядъ, и в дому своемь то, я творилъ есмь. И в ловчих ловчий нарядъ сам есмь держалъ, и в конюсѣх, и о соколѣхъ и о ястребѣх.

Тоже и худаго смерда и убогыѣ вдовицѣ не далъ есмъ силным обидѣти, и церковнаго наряда и службы сам есмъ призиралъ.

Да не зазрите ми, дѣти мои, ни инъ кто, прочетъ, не хвалю бо ся ни дерзости своея, но хвалю бога и прославьляю милость его, иже мя грѣшнаго и худаго селико лѣт сблюд от тѣхъ часъ смертныхъ, и не лѣнива мя былъ створилъ, худаго, на вся дѣла человѣчьская потребна. Да сю

I звільнив ліпших половецьких князів із оков стільки: двох братів Шаруканевих, Багубарсових три, чотирьох братів Овчини, а всіх інших ліпших князів — сто. А самих князів Бог живими в руки давав: Коксус із сином, Аклан, Бурчевич, таревський князь Азгулуй, інших кметів молодих п'ятнадцять, цих я живими привів, порубав і пометав у ту річку Славлий. А по черзі перебив біля 200 у те врем'я ліпших.

А от так трудився на ловах, доки сидів у Чернігові, і коли із Чернігова вийшов, і до цього літа по сто [звірів] заганяв і брав без великих зусиль, окрім інших ловів поза Туровом, де я з батьком ловив всякого звіра.

А от що я в Чернігові робив: коней диких своїми руками у пущах в'язав, по десять і двадцять живих коней, окрім того, по Росі їздячи, ловив своїми руками тих же диких коней. Два тури піднімали мене на рогах разом із конем, олень мене один бив і два лосі, один ногами топтав, а другий рогами бив, вепр мені на бедрі меч відняв, ведмідь мені біля коліна пітник укусив, лютий звір стрибнув мені на бедра і коня разом зі мною звалив. І Бог неушкодженим мене зберіг. І з коня багато падав, голову собі двічі розбивав, і руки і ноги собі вередив, в юності своїй вередив, не жалів життя свого, не щадив голови своєї.

Те, що треба було робити отроку моєму, сам робив, на війні і на ловах, вночі і вдень, у спеку і в мороз, не даючи собі спокою. На посадників, ні на биричів не оглядався, сам робив, що було потрібно, весь наряд, і в домі своєму робив так само. І для ловчих ловчий наряд сам давав, що стосувалося і конюхів, і соколів, і яструбів.

А ще і бідного смерда, і вбогу удовицю не давав сильним обідити, і церковний порядок і службу сам пильнував.

Тож не осуджуйте мене, діти мої чи хто інший, коли прочитає це: бо не хвалю себе, ні відваги своєї, а хвалю Бога і прославляю милість його, що мене, грішного і мізерного, стільки літ оберігав від того смертного часу, і не лінивим створив мене, бідного, а на всі діла людські потрібним. І цю

грамотицю прочитаючи, потъснѣтеся на вся дѣла добрая, славяще бога с святыми его. Смерти бо ся, дѣти, не боячи ни рати, ни от звѣри, но мужьское дѣло творите, како вы богъ подасть. Оже бо язъ от рати, и от звѣри и от воды, от коня спадаяся, то никто же вас не можеть вредитися и убити, понеже не будет от бога повелѣно. А иже от бога будеть смерть, то ни отець, ни мати, ни братья не могуть отьяти, но аче добро есть блюсти, божие блюденье лѣплѣе есть человѣчьскаго.

О многострастный и печалны азъ! Много борешися сердцемь, и одолѣвши, душе, сердцю моему, зане, тлѣньнѣ сущи, помышляю, како стати пред страшным судьею, каянья и смѣренья не приимшим межю собою.

Молвить бо иже: «Бога люблю, а брата своего не люблю, ложь есть». И пакы: «Аще не отпустите прегрѣшений брату, ни вам отпустить отець вашь небесный». Пророкъ глаголеть: «Не ревнуй лукавнующим, ни завиди творящимъ безаконье». «Что есть добро и красно, но еже жити братья вкупѣ! Но все дьяволе наученье! то бо были рати при умных дѣдѣх наших, при добрых и при блаженыхъ отцихъ наших. Дьяволъ бо не хочет добра роду человѣчскому, сваживаеть ны. Да се ти написах, зане принуди мя сынъ мой, его же еси хрстилъ, иже то сѣдить близь тобе, прислалх ко мнѣ мужь свой и грамоту, река: «Ладимъся и смѣримся, а братцю моему судъ пришелъ. А вѣ ему не будевѣ местника, но възложивѣ на бога, а стануть си пред богомъ; а Русьскы земли не погубим. И азъ видѣх смѣренье сына своего, схалихси, и бога устрашихся, рекох: онъ въ уности своей и в безумьи сице смѣряеться — на бога укладаеть; азъ человѣкъ грѣшенъ есмь паче всѣх человѣкъ.

Послушах сына своего, написах ти грамоту: аще ю приимеши с добромь, ли с поруганьемь, свое же узрю на твоемь писаньи. Сими бо словесы варих тя переди, его же почаяхъ от тебе, смѣреньем и покаяньем, хотя от бога ветхыхъ своихъ грѣховъ оставления.

Господь бо нашь не человѣкъ есть, но

грамотицю прочитаючи, подвигніться на всі добрі діла, славлячи Бога і святих його. Смерті-бо, діти, не бійтеся ні ратньої, ні від звіра, але мужське діло вершіть, як вам Бог подасть. Бо коли я ні від раті, ні від звіра і від води, і з коня падаючи [не загинув], то і з вас ніхто не зможе построждати і загинути, якщо не буде на те волі Божої. А коли від Бога буде смерть, то ні отець, ні мати, ні брати не зможуть відняти [у неї], але коли й про добро дбати, то Божа охорона ліпша людської.

«О многостраждальний і печальний я! Багато, душе, борешся з серцем, і перемагаєш серце моє, оскільки, тлінням будучи, роздумую, як постати перед страшним суддею, не покаявшися і не примирившися між собою. Бо коли хто каже: «Бога люблю, а брата свого не люблю, то лож». І ще: «Коли не відпустите гріхів братових, то і вам не відпустить Отець ваш небесний». Пророк каже: «Не змагайся з лукавими, не заздри творящим беззаконня». «Що добріше і прекрасніше, ніж жити братам у згоді!» А все від диявольського наущення, бо ж були війни і за розумних дідів наших, і за добрих і блаженних отців наших. Диявол-бо не хоче добра родові людському, сварить нас. Так оце я тобі написав, оскільки приневолив мене син мій, якого ти, [Боже], хрестив, і який ото сидить поблизу тебе. Прислав він до мене мужа свого із грамотою, кажучи: «Поладимося і помиримося, а братові моєму суд [Божий] прийшов. А ми з тобою не будемо месниками, а покладемо те на Бога, коли вони самі стануть перед Богом, а Руської землі не будемо губить». І я побачив смиренність сина свого, пом'якшав і, Бога устрашившись, сказав: «Він по молодості своїй і нерозумності такий смиренний, на Бога уповає, я ж чоловік грішний більше всіх людей».

Послухав я сина свого, написав тобі грамоту: «Чи приймеш її з добром, чи з хулою, побачу із твоєї відповіді. Адже цими словами я попередив тебе, чого надіюсь від тебе, смиренністю і покаянням, бажаючи в Бога старих гріхів своїх відпущення. Господь бо наш — не чоловік, але

богъ всей вселенѣ, иже хощеть, в мегновеньи ока вся створити хощеть, то сам претерпѣ хуленье, и оплеванье, и ударенье, и на смерть вдася, животом владѣя и смертью. А мы что есмы, человѣци грѣшни и лиси? — днесь живи, а утро мертви, днесь в славѣ и въ чти, а заутра в гробѣ и бес памяти, ини собранье наше раздѣлять.

Зри, брать, отца наю: что взяста, или чим има порты? но токмо оже еста створила души своей. Но да сими словесы, пославше бяше переди, брат, ко мнѣ варити мене. Егда же убиша дѣтя мое и твое пред тобою, и бяше тебѣ, узрѣвше кровь его и тѣло пред тобою, и бяше тебѣ, узрѣвше кровь его и тѣло увянувшю, яко цвѣту нову процветшю, яко же агньцю заколену, и рещи бяше, стояще над ним, вникнущи въ помыслы души своей: «Увы мнѣ! что створих? И пождавъ его безумья, свѣта сего мечетнаго кривости ради налѣзох грѣх собѣ, отцю и матери слезы».

И рещи бяше Давыдскы: «Азъ знаю, грѣх мой предо мною есть воину». Не крове дѣля пролитья,— помазаникъ божий Давыдъ, прелюбодѣянье створивъ посыпа главу свою и плакася горко; во тъ час, отда ему согрѣшенья его богъ. А к богу бяше покаятися, а ко мнѣ, бяше грамоту утѣшеную, а сноху мою послати ко мне, зане нѣсть в ней ни зла, ни добра, да бых обуимъ оплакалъ мужа ея и оны сватбы ею, въ пѣсний мѣсто: не видѣхъ бо ею первѣе радости, ни вѣнчанья ею, за грѣхы своя! А бога дѣля пусту ю ко мнѣ вборзѣ с первым сломь, да с нею кончавъ слезы, посажю на мѣстѣ, и сядеть акы горлица на сусѣ древѣ желѣючи, а язъ утѣшюся о бозѣ.

Тѣм бо путем шли дѣди и отци наши: судъ от бога ему пришелъ, а не от тебе. Аще бы тогда свою волю створилъ, и Муромъ налѣзлъ, а Ростова бы не заималъ, а послалъ ко мнѣ, отсюда ся быхом уладили. Но сам разумѣй, мнѣ ли бы послати к тебѣ достойно, ци ли тобѣ ко мнѣ? Да же еси велѣлъ дѣтяти: «Слися къ отцю», десятью я есмъ послалъ.

Бог всієї вселенної, і як захоче, то в одну мить створить все, що хоче, та сам перетерпів і хулу, і оплювання, і биття, і на смерть віддав себе, над життям маючи владу і смертю. А що ми, люди грішні і злі? — сьогодні живі, а завтра мертві, сьогодні в славі і в пошані, а завтра у гробу і в забутті. Інші надбане нами розділять.

Подивись, брате, на батьків наших: що взяли [з собою] чи на що їм [там] одяги? Але тільки [і взяли з собою те], що зробили вони душі своїй. Тобі першому, брате, належало послати до мене з цими словами. Коли ж убили дитя моє і твоє у тебе на очах, годилося б тобі, побачивши кров його і тіло, зів'яле подібно квітці, яка щойно розквітла, подібно ягняті заколеному, сказати, стоячи над ним, вникнувши в помисли душі своєї: «Горе мені! Що я зробив? Я, скориставшись його нерозумністю, ради неправди світу цього марнотного, взяв гріх на себе, а батькові й матері його дав сльози».

І сказати належало б [тобі], як сказав Давид: «Я знаю, гріх мій стоїть переді мною завжди». Не ради пролитої крові помазаник божий Давид, перелюб вчинивши, посипав голову свою [попелом] і плакав гірко. У той же час відпустив йому Бог гріхи його. А перед Богом треба було б [тобі] покаятися, а до мене написати листа утішливого, а сноху мою послати до мене, бо нема в ній ні зла, ні добра, хай би я обійняв її і оплакав мужа її і свайбу їхню, замість пісень, бо не бачив їхньої першої радості, ні вінчання їхнього через гріхи свої! Так, Бога ради, відпусти її до мене якнайшвидше з першим послом, хай я з нею закінчу сльози, посажу її на місці і сяде вона як горлиця на сухому дереві, жаліючи, а я утішуся в Бозі.

Тим-бо шляхом ішли діди і батьки наші: суд від Бога йому прийшов, а не від тебе. Якби ти тоді свою волю вволив і Муром добув, а Ростова б не займав і послав до мене, то ми тут би і домовилися. Але сам розсуди, чи мені посилати до тебе належало, а чи тобі до мене? Якби ти звелів дитяті: «Порадься з батьком», я б десять раз послав.

Дивно ли, оже мужь умерлъ в полку ти? Лѣпше суть измерли и роди наши. Да не выискывати было чюжего,— ни мене в соромъ, ни в печаль ввести. Научиша бо и паропци, да быша собѣ налѣзли, но оному налѣзоша зло. Да еже нечнеши каятися богу, и мнѣ добро сердце створиши, пославъ солъ свой, или пископа, и грамоту напиши с правдою, той волость възмешь с добромъ, и наю сердце обратиши к собѣ, и лѣпше будемъ яко и преже; нѣсмъ ти ворожбить, ни местьникъ. Не хотѣхъ бо крови твоея видѣти у Стародуба: но не дай ми богъ крови от руку твоею видѣти, ни от повелѣнья твоего, ни котораго же брата. Аще ли лжю, а богъ мя вѣдаеть и крест честный. Оли то буду грѣх створилъ, оже на тя шедъ к Чернигову, поганых дѣля, а того ся каю; да то языком братьи пожаловахъ, и пакы е повѣдах, зане человѣкъ есмъ.

Аще ти добро, да с тѣмь... али ти лихо е, да то ти сѣдить сынъ твой хрестьный с малым братомъ своимъ, хлѣбъ ѣдучи дѣдень, а ты сѣдиши в своемъ — и о се ся ради; али хочеши тою убити, а то ти еста, понеже не хочю я лиха, но добра хочю братьи и Русьскѣй земли. А его же то и хощеши насильем, тако вѣ даяла и у Стародуба и милосердуюча по тебѣ, очину твою. Али богъ послух тому, с братом твоимъ рядилися есвѣ, а не поможеть радятися бес тебе. И не створила есвѣ лиха ничтоже, ни рекла есвѣ: сли к брату, дондеже уладимся. Оже ли кто вас не хочеть добра, ни мира хрестьяном, а не буди ему от бога мира узрѣти на оном свѣтѣ души его!

Не по нужи ти молвлю, ни бѣда ми которая по бозѣ, сам услышишь; нодуша ми своя лутши всего свѣта сего.

На страшнѣй при бе — суперник обличаюся, и прочее.

«Премудрости наставниче и смыслу давче, несмысленым казателю и нищим заступниче! Утверди в разумѣ мое сердце, владыко! Ты дажь ми слово, отче, се бо устнама моима не възбрани въпити ти: милостиве, помилуй

Чи дивно, що муж поліг у поході? Так гинули ліпші із предків наших. Хай би не вишукував був чужого і мене у ганьбу і в печаль не вводив. Підговорили бо його паруб-ки, хай би собі що-небудь добули [самі], але йому здобули зло. І якщо почнеш каятися перед Богом, і до мене щиросердним будеш, пославши посла свого чи єпископа, і листа напишеш із запевненням [миру], то й волость візьмеш добром, і наше серце прихилиш до себе, і ліпше будемо, ніж раніше: я тобі не ворог і не месник. Не хотів-бо крові твоєї видіти у Стародубі, але не дай мені Бог кров від руки твоєї видіти, чи від повеління твого, чи котрогось із братів. Якщо ж я брешу, хай Бог мене судить і хрест чесний. Чи в тому гріх сотворив, що на тебе ішов у Чернігів, ради поганих, у тому каюся, про те я братам висловив жаль і знову повідав, бо я — людина.

Якщо тобі добре, хай з тим, якщо тобі лихо, то от у тебе сидить син твій хрещений із малим братом своїм, хліб їдять дідівський, а ти сидиш на своєму [хлібі], — на цьому і домовляйся. Якщо ж хочеш їх убить, то вони у тебе, оскільки не хочу я лиха, але добра хочу братії і Руській землі. А те, що хочеш взяти насильно, давали тоді у Стародубі як вотчину твою, милосердуючи до тебе. Сам Бог свідок тому, що ми з братом твоїм радилися на випадок, якщо він не зможе домовитися без тебе. І ми не зробили ніякого лиха, навіть не сказали: «Домовляйся з братом, доки не домовитесь». Якщо котрийсь із вас не хоче добра, ні миру християнам, то не дасть йому Бог узріти миру душі його на тому світі!

Не з потреби говорю тобі чи біди моєї, посланої Богом, сам почуєш. Але душа мені своя лучча всього світа цього. На страшному суді без оскаржувача сам на себе виказуватиму і інше.

«Премудрості наставниче і розуму давче, нерозумних учителю і нужденних заступнику! Утверди в розумі серце моє, Владико! Ти дай мені дар слова, Отче, вустам моїм не перешкоджай волать до тебе: «Милостивий, помилуй

падшаго!». «Упованье мое богъ, прибѣжище мое Христосъ, покровъ мой святый духъ». Надеже и покрове мой, не презри мене, благая! Тебе бо имуще, помощницю в печали и в болѣзни и от злых всѣх, и тебе славлю, препѣтая! И разумѣйте и видите, яко азъ есмь богъ, испытаяй сердця и свѣдый мысли, обличаяй дѣла, опаляяй грѣхы, судяй сиротѣ, и убогу и нищю». «Всклонися, душе моя, и дѣла своя помысли, яже здѣя, пред очи свои принеси, и капля испусти слезъ своих, и повѣжь явѣ дѣянья и вся мысли Христу, и очистися». Андрѣа честный, отче треблаженый, пастуше Критьскый! Не престай моляся за ны чтущая тя, да избудем вси гнѣва, и печали, и тля, и грѣха и бѣд же, чтуще память твою вѣрно. Град свой схрани, дѣвице, мати чистая, иже о тебѣ вѣрно царствуеть, да тобою крѣпиться и тобѣ ся надѣеть, побѣжать вся брани, испромѣтает противныя и творить послушанье. «О препѣтая мати, рожьшия всѣх святыхъ пресвятаго слова! Приимши нынешнее послушанье, от всякия напасти заступи и грядущия мукы к тебѣ вопьющих. Молим ти ся, раби твои, и прекланяем си колѣни сердця нашего: приклони ухо твое, чистая, и спаси ны в скорбех погружающаяся присно, и сблюди от всякого плѣненья вражья твой град, богородице! Пощади, боже, наслѣдья твоего, прегрѣшенья наша вся презри, нынѣ нас имѣя молящих тя, на земли рожьшюю тя бе — сѣмене, земную милость, изволивъ обратитися, Христе, в человѣчьство». Пощади мя, спасе, рожься и схрань рожьшюю тя нетлѣнну по рожествѣ, и егда сядеши судити дѣла моя, яко безгрѣшенъ и милостивъ, яко богъ и человѣколюбець. Дѣво пречистая, неискусна браку, богообрадованая, вѣрным направленье! Спаси мя погыбшаго, к Сыну си вопьющи: Помилуй мя, господи, помилуй; егда хощеши судити, не осуди мя въ огнь, ни обличи мене яростью си; молит тя дѣва чистая, рожшая ти, Христе, и множство ангелъ и мученикъ зборъ.

ждущого!» «Надія моя — Бог, пристанище — Христос, оборона — Святий Дух! Надіє і обороно моя, не зневаж мене, блаженна. Ти у мене помічниця в печалі, і в недугах, і від усіх бід, і тебе славлю, оспівана! І розумійте і видьте, що я Бог, випробовую серця і відаю помисли, викриваю діла, спалюю гріхами, даю суд сироті, і бідному, і злиденному». «Схилися, душе моя, і про діла свої подумай, які содіяла, очима своїми оглянь їх, і краплю зрони сліз своїх, і повідай відкрито всі діла свої і всі помисли Христу, і очистись». Андрію чесний, отче преблаженний, пастуше Крітський! Не лишай молитися за нас, шануючих тебе, хай позбудемося всі, шануючі пам'ять твою вірно, гніву, і печалі, і тління, і гріха, і бід. Город свій схорони, Діво, Матір пречистая, який тобою чесно царствує, хай тобою кріпиться і на тебе надіється, перемагає у всіх війнах, відмітає ворогів і тримає їх у послусі. «О Пречистая Матір, що народила найсвятіше із святих — Слово! Прийнявши нинішній послух, від всілякої напасті і грядущої муки захисти [нас], до тебе волаючих. Молимося тобі, раби твої, і схиляємо коліна серця нашого: схили вухо твоє, чистая, і спаси нас, в скорботах занурених вічно, і сохрани від всякого ворожого полону твій град, Богородице! Пощади, Боже, спадщину твою, прогрішіння наші всі зневаж, маючи нині нас, воздающих молитви тобі і тій, що родила тебе на землі без сімені, земну милість, призволившу обернути, Христе, в чоловіка». Пощади мене, Спасе, народився і зберіг ту, що народила тебе, нетлінною після народження твого, коли сядеш судити діла мої, як безгрішний і милостивий, як Бог і чоловіколюбець.

Діво пречистая, неспокушена шлюбом, богообрадувана, віруючим настанова! Спаси мене, пропащого, до Сина твого волаючого: «Помилуй мене, Господи, помилуй! Якщо хочеш судити, не осуди мене на вогонь, не плямуй мене гнівом своїм,— молить тебе Діва чистая, рожрениця твоя, Христе, і безліч ангелів і мучеників сонм».

О Христѣ Исусѣ господѣ нашемъ, ему же подобаеть честь и слава, отцю и сыну и святому духу, всегда и нынѣ, присно, вѣкъ.

[Продовжения Лѣтописи по Ипатскому списку]

Се ще хощю сказати, яже слышахъ преже сихъ 4 лѣтъ, яже сказа ми Гурята Роговичь Новгородець, глаголя сице: яко послахъ отрока своего в Печеру, люди, иже суть дань дающе Новугороду; і пришедшю отроку моему к нимъ, и оттудѣ иде въ Угру. Угра же суть людье языкъ нѣмъ, и съсѣдятся съ Самоѣдью на полунощныхъ сторонахъ. Угра же рекоша отроку моему: «дивно находимъ мы чюдо ново, егоже нѣсмы слыхали преже сихъ лѣтъ; се же нынѣ третьее лѣто поча быти: суть горы заидуче в луку моря, имьже высота акы до небеси, и в горахъ тыхъ кличь великъ и говоръ, и сѣкуть гору, хотяще просѣчися; и есть в горѣ той просѣчено оконце мало, и туда молвять, не разумѣти языку ихъ, но кажють желѣзо и помавають рукою, просяще желѣза; и аще кто дасть имъ желѣзо, или ножь, или сокиру, и они дають скорою противу. Есть же путь до горъ тыхъ проходимъ пропастьми, снѣгомъ и лѣсомъ; тѣмь не доходимъ ихъ всегда; есть же и подаль на полунощьи». Мнѣ же рекшю къ Гурятѣ: «се суть людье заклѣнленѣ Олексанъдромъ Макидоньскомъ царемъ». Якоже сказа о нихъ Мефедий Патарийскъ, глаголя: Олександръ, царь Макидоньский, възыде на въсточныя страны до моря, нарѣцаемое Солнце мѣсто, и відѣ человѣкы нечистыя, отъ племени Афетова; ихъ же нечистоту видѣвъ: ядяху скверну всяку, комары, мухы, коткы, змѣя, мертвеца не погребати, но ядяху и женьскиѣ изъврагы и скоты вся нечистыя. То видѣвъ Олександръ убояся, еда како умножаться осквернять землю, [загна ихъ] на полунощныя страны у горы высокыя; и Богу повелѣвшю, соступишася о нихъ горы полунощьныя, токмо не ступишася о нихъ горы 12 локътю; и створиша врата мѣденая, и помазаша сунъклитомь, и аще хотять взяти, и не возмогуть, ни огнемъ могуть ижьжещи; вѣшь бо сунъклитова сица есть: ни огнь можетъ ижьжещи его, ни желѣзо его пріиметь; у послѣдняя же дни

Во ім'я Христа Ісуса, Господа нашого, йому ж належить честь і слава, Отцю і Сину і Святому Духу, завжди і нині, і во віки віків.

Тут я хочу розповісти, що чув за чотири роки до цього. Оповідав мені Гурята Рогович, новгородець, розказуючи таке: «Послав я отрока свого до Печери, людей, які дань дають Новгороду. І прийшов отрок мій до них, а звідти пішов до угрів. Угри — це люди, що говорять німою мовою, і сусідять вони з самоїддю в північних краях. Угри ж сказали отроку моєму: «Дивне чудо нове ми знайшли, про нього не чули до цих літ. Се нині третє літо продовжується: є гори, що заходять в затоку морську, а висотою аж до небес, і в горах тих [чутно] крик великий і гомін, і рубають гору, хотячи прорубатися, і є в горі тій прорубане віконце мале, і звідти говорять, і не зрозуміти мови їхньої, але показують на залізо і роблять знаки рукою, просячи заліза.

І коли хто дасть їм залізо, чи ніж, чи сокиру,— і вони в обмін дають хутра. Дорога ж до гір тих непрохідна через прірви, сніги і ліси, тому й не доходимо до них ніколи. Іде дорога та і далі на північ». Я ж сказав Гуряті: «Це люди, заклепані царем Олександром Македонським, як розповідає про них Мефодій Патарійський, кажучи: «Олександр, цар Македонський прийшов у східні країни до моря, яке називають Сонячним місцем. І побачив [там] людей нечистих із племені Афетового. І їхню нечистоту бачив: їли [вони] погань всіляку: комарів, мух, котів, змій; і померлих не хоронили, а пожирали, і жіночі викидиші, і скотів усіх нечистих. Побачив усе те Олександр і злякався, щоб, коли розмножаться, не споганили землю. [І загнав їх] в опівнічні краї у гори високі. І за божим повелінням зімкнулися за ними гори північні, тільки не зімкнулися за ними гори на 12 ліктів. І звелися ворота мідні і покрилися сунклітом. І коли хтось захоче їх взяти, то не зможе. Ні вогнем не можна їх спалити: річ бо сунклітова така: ні вогонь не може її спалити, ні залізо її не бере. У останні ж дні

по сихъ осми колѣнъ, иже изидуть отъ пустыня Етривьския, изидуть си скверныи языци, яже суть в горахъ полунощныхъ, по повелѣнью Божью. Но мы на прежерѣченое уворотимься, якоже бѣхомъ глаголали первѣе.

Ольговѣ обѣщавшюся ити къ брату своему Давыдови Смоленьску, и прийти с братомъ своимъ Киеву, и обрядъ положити, и не восхотѣ сего Олегъ сътворити; онъ пришедъ къ Смоленьску и поемъ воя, и поиде Мурому, у Муромѣ тогда сущю Изяславу; [бысть же вѣсть Изяславу], яко Олегъ идеть к Мурому, посла Изяславъ по вои Ростову, і Суждалю, и по Бѣлозерцѣ, и собра вои много. И посла Олегъ послы своя къ Изяславу, глаголя: «иди у волость отца своего Ростову, а то есть волость отца моего; да хочю ту сѣдя порядъ положити съ отцемь твоимъ, се бо мя выгналъ из города отца моего; или ты ми здѣ не хощеши хлѣба своего же вдати?» И не послуша Изяславъ словесъ сихъ, надѣяся на множество вой. Олегъ же надѣяся на правду свою, яко правъ бѣ в сѣмъ, и поиде к городу с вои; Изяславъ же исполчися передъ городомъ на полѣ. Олегъ же поиде противу ему полкомь, и сняшася обоѣ, и бысть брань люта: и убиша Ізяслава, сына Всеволожа, [Володимеря внука] мѣсяца септября въ 6 день; прочии же вои побѣгоша, ови чресъ лѣсъ, друзии же в городъ, [Олегъ же вниде въ градъ] и прияша и горожане; Изяслава же вземьше, и положиша в манастыри святаго Спаса, и оттуда перенесоша и Новугороду, и положиша [и] у святоѣ Софьи, на лѣвой сторонѣ. Олегъ же по приятьи града, изоима Ростовцѣ, и Бѣлозерци, и Суждальцѣ, искова, и устремися на Суждаль: и пришедъ Суждалю, и Суждальци дашася ему: Олегъ же омиривъ городъ, овы изоима, другыя расточи, имѣнье ихъ взя. И прииде к Ростову: и Ростовци вдашася ему. И перея всю землю Муромьскую и Ростовьскую и посажа посадники по городомъ, и дани поча брати. И посла к нему Мьстиславъ посолъ свой из Новагорода, глаголя: «иди опять Мурому, а в чюжей волостѣ не сѣди; и азъ пошлю молиться съ дружиною своею

після цих восьми колін, що вийдуть із пустині Єтривської, вийдуть ось ці скверні народи, що знаходяться в горах північних з Божого повеління».

Але ми до попереднього повернемося, про що раніше говорили.

Олег обіцяв іти до брата свого Давида в Смоленськ і прийти з братом своїм до Києва і договір виробить. І не захотів Олег це зробити. Прийшов він до Смоленська, і зібрав воїв, і пішов у Муром. У Муромі був тоді Ізяслав. [Прийшла звістка до Ізяслава], що Олег іде на Муром. Послав Ізяслав за воями в Ростов, і Суздаль, і за білозерцями, і зібрав воїв багато. І послав Олег своїх послів до Ізяслава, кажучи: «Іди у волость батька свого — в Ростов, а це волость мого батька. І хочу тут сісти і мир заключить з батьком твоїм. Це ж бо він вигнав мене із города мого батька. Чи і ти мені тут не хочеш мого ж таки хліба дати?» І не послухав Ізяслав словес цих, надіючись на численне військо. Олег же надіявся на правду свою, що був у цьому прав, і пішов з військом на город. Ізяслав же ізполчився перед городом на полі. Олег же пішов з військом супроти нього, і зійшлися обоє, і була битва люта. І убили Ізяслава, сина Володимира, внука Всеволода, місяця вересня в шосстий день, рештки ж воїв його розбіглися, одні через ліс, а другі в город. [Олег же ввійшов у город], і прийняли його горожани. Ізяслава ж взяли і поклали в монастирі святого Спаса, і звідти перенесли його в Новгород і поклали його в святій Софії, з лівого боку. Олег же після взяття города похапав ростовців, і білозерців, і суздальців — і закував. І кинувся на Суздаль. І коли прийшов до Суздалю, суздальці здалися йому. Олег же омирив город: одних похапав, других вигнав, а майно їхнє забрав. І прийшов у Ростов. І ростовці здалися йому. І зайняв він всю землю Муромську і Ростовську, і посадив посадників у городах, і дань почав брати. І послав до нього Мстислав посла свого з Новгорода, кажучи: «Іди знову в Муром, а в чужій волості не сідай. І я з дружиною своєю пошлю

къ отцю моему, и смирю тя с нимь; аще и брата моего убилъ еси то есть не дивно, в ратехъ бо цари и мужи погыбають». Олегъ же не восхотѣ сего послушати, но паче мышляше и Новъгородьци прияти; и посла Олегъ брата своего Ярослава, въ сторожѣ, а самъ стояше на поли у Ростова. Мьстиславъ же сдумавъ с Новгородьци, и послаша передъ собою сторожѣ Добрыну Рагуиловича; Добрыня же первое изоима данникы. Увѣда же Ярославъ се, яко изоима даньници, стояшеть бо тогда Ярославъ на Медвѣдици у сторожи, бѣжа тоѣ нощи, и прибѣже ко Олгови и повѣда ему, яко идеть Мьстиславъ. Приилде же вѣсть к Олгови, яко сторожеве его изоиманѣ, поиде к Ростову, Мьстиславъ же поиде на Волгу, повѣдаша ему, яко Олегъ узвратилъся есть к Ростову, а Мьстиславъ поиде по немь. Олегъ же прииде к Суждалю, и слышавъ, яко идеть по немъ Мьстиславъ, Олегъ же повелѣ зажещи городъ Суждаль, токмо остася дворъ манастырескъ Печерьскаго манастыря и церкви, яже тамо есть святаго Дмитрея, юже бѣ далъ Ефрѣмъ і съ селы. Олегъ же побѣже к Мурому, а Мьстиславъ поиде к Суждалю, и сѣдя ту посылаше к Ольгови, мира прося, глаголя: «яко мни [й] азъ есмь тебе, шлися ко отцю моему, а дружину вороти, юже еси заялъ; а язъ тебе во всемъ послушаю». Олегъ же посла к нему, хотя мира лестью; Мьстиславъ же емь вѣры льсти, и распусти дружину по селомъ; и наста Федорова недѣля I поста, и приспѣ Федорова субота, Мьстиславу сѣдящю на обѣдѣ, и прииде ему вѣсть, яко Олегъ на Клязьмѣ, близь бо бѣ пришелъ без вѣсти; Мьстиславъ бо емъ ему вѣру, не постави сторожовъ; но Богъ вѣсть избавити человѣкы благочестивыя своя ото льсти. Олегъ же установися на Клязьмѣ, мня, яко убояся его Мьстиславъ и побѣгнеть; къ Мьстиславу собрася дружина въ тъ день и въ другий, Новгородцѣ, и Ростовцѣ, і Бѣлозерьци, Мьстиславъ же ста предъ городомъ, исполъчивъ дружину; не поступи ни Олегъ къ Мьстиславу, ни Мьстиславъ на Олга, и стояста противу

собѣ дний 4.

И прииде Мьстиславу вѣсть,

яко «послалъ ти

вмоляти батька мого, і примирю тебе з ним. Якщо і брата мого ти убив, то це не дивно, бо в битвах царі і мужі гинуть». Олег же не захотів його послухати, а ще замислив і новгородців підкорити. І послав Олег брата свого Ярослава в сторожу, а сам став на полі біля Ростова. Мстислав же порадився з новгородцями, і послали вони попереду в сторожу Добриню Рагуїловича. Добриня ж спершу переловив [Олегових] даньників. Довідався Ярослав, що похапали даньників, а стояв тоді Ярослав у сторожі на Медведиці, і тої ж ночі утік. І прибіг до Олега і повідав йому, що йде Мстислав. Прийшла звістка Олегові, що сторожа його захоплена, і він пішов у Ростов. Мстислав же пішов на Волгу, коли повідомили йому, що Олег повернувся в Ростов. І Мстислав пішов за ним. Олег же прийшов у Суздаль, і, почувши, що Мстислав іде за ним, повелів Олег запалити город Суздаль, тільки залишився двір монастирський Печерського монастиря і церква тамошня святого Дмитрія, яку Єфрем дав [монастиреві] разом із селами. Олег же побіг до Мурома, а Мстислав прийшов у Суздаль і, сидячи тут, послав до Олега просити миру, кажучи: «Я молодший від тебе, звертайся до батька мого, а дружину, яку захопив, поверни, і я тебе у всьому послухаю». Олег же послав до нього, прикидаючись, що хоче миру. Мстислав же повірив в обман і розпустив дружину по селах. І настав Федорів тиждень першого [великого] посту, і прийшла Федорова субота. І коли Мстислав сидів на обіді, прийшла йому вість, що Олег на Клязьмі і підійшов так близько потаємно, бо Мстислав повірив йому і не виставив сторожу. Але Бог знає, як захистити людей благочестивих своїх від обману. Олег же зупинився на Клязьмі, думаючи, що злякається його Мстислав і втече. До Мстислава зійшлася дружина в той день і на другий: новгородці, і ростовці, і білозерці. Мстислав же став перед городом і ізполчив дружину, і не рушив ні Олег на Мстислава, ні Мстислав на Олега. І стояли супроти один одного чотири дні. І прийшла Мстиславові звістка, що «послав тобі

отецъ Вячьслава брата с Половьци»; и приде Вячьславъ у четвертокъ по Федоровой недѣлѣ поста. А в пятокъ завътра поиде Олегъ, исполчився, к городу, а Мьстиславъ поиде противу ему с Новгородци. И вьда Мьстиславъ стягъ Володимерь Половчину, именемь Куману, удавъ ему пѣшьцѣ, поставивъ и на правомъ крилѣ, и напя стягъ Володимерь; и узри Олегъ стягъ Володимерь, и убояся, и ужась нападе на нь и на вои его; и поидоша к боеви противу собѣ, и поиде Олегъ противу [Мьстиславу, а Ярославъ поиде противу] Вячьславу. Мьстиславъ же перешедъ пежарь с Новгородцѣ, и ступишася на Колачьцѣ, и бысть брань крѣпка, и нача одоляти Мьстиславъ; и видивъ Олегъ, яко поиде стягъ Володимерь, и нача заходити в тылъ его, и убояся побѣже Олегъ, и одолѣ Мьстиславъ. Олегъ же прибѣже Мурому, и затвори Ярослава Муромѣ, и самъ иде к Рязаню; Мьстиславъ же приде Мурому, и створи миръ с Муромьци, поя люди своя Ростовцѣ же и Суждальци, и поиде к Рязаню по Ользѣ. Олегъ же выбѣже из Рязаня, а Мьстиславъ створи миръ с Рязаньци; и поя люди своя, яже бѣ заточилъ Олегъ. И посла ко Олгови, глаголя: «не бѣгай никаможе, но послися ко братьи своей с молбою, не лишать тебе Русьской земли; а изъ послю къ отцю молит[и]ся о тобѣ». Олегъ же обѣщася тако створити. Мьстиславъ же узворотися въспять къ Суждалю, и оттуда приде Новугороду в городъ свой, молитвами преподобнаго епископа Никиты. Се же бысть исходящю лѣту 6604, индикта 4, наполы.

В лѣто 6605. Приидоша Святополкъ, и Володимеръ, и Давыдъ Игоревичь, и Василко Ростиславичь, і Давыдъ Святославичь, и братъ его Олегъ, и сняшася Любци на строенье мира, и глаголаше к собѣ, рекуще: «почто губимъ Рускую землю, сами на ся которуу имуще? а Половци землю нашю несуть роздно,

батько [на допомогу] брата Вячеслава з половцями». І прийшов Вячеслав у четвер після Федорової неділі посту. А на другий день у п'ятницю рушив Олег, приготувавшись до бою, на город, а Мстислав пішов назустріч йому з новгородцями. І вручив Мстислав стяг Володимирів половчину на ймення Куману, віддавши йому піхотинців, і поставив його на правому крилі, і розгорнув стяг Володимирів. І побачив Олег стяг Володимирів, і злякався, і жах напав на нього і на воїв його. І рушили в бій один проти одного, і пішов Олег проти Мстислава, а Ярослав пішов на Вячеслава. Мстислав же перейшов пожарище з новгородцями, і зійшлися на Колачці, і була битва жорстока, і почав перемагати Мстислав. І побачив Олег, як ішов стяг Володимирів і став заходити йому в тил, і, злякавшись, побіг Олег, і здолав його Мстислав. Олег же прибіг у Муром і зачинив Ярослава в Муромі, а сам пішов у Рязань. Мстислав же прийшов до Мурома і заключив мир із муромцями, взяв людей своїх — ростовців і суздальців — і пішов на Рязань за Олегом. Олег же вибіг із Рязані, а Мстислав уклав мир із рязанцями, і взяв людей своїх, що їх був ув'язнив Олег. І послав до Олега, кажучи: «Не тікай нікуди, але пошли до братів своїх з благанням не позбавляти тебе Руської землі, а я пошлю до батька молитися за тебе». Олег же обіцяв так зробити.

Мстислав же повернувся назад у Суздаль, а звідти пішов у Новгород, у свій город, на прохання преподобного єпископа Никити. Се ж було наприкінці літа 6604 [1096], індикта 4, на половині.

В літо 6605 [1097]. І зійшлися Святополк, і Володимир,
І Давид Ігоревич, і Василько Ростиславич,
І Давид Святославич, і брат його Олег,
І зібралися в Любці, щоб установити мир,
І говорили поміж собою, кажучи: «Нащо губимо
Руську землю
І між собою чвари дієм?
А половці землю нашу розносять порізно

и ради суть,
оже межи нами рать до нынѣ; отселѣ имѣмься по едино сердце и съблюдѣмь Рускую землю, кождо держить очьчину свою: Святополку Киевъ Изяславль, Володимеръ Всеволожь, Давыдъ и Олегъ, Ярославъ Святославли; имьже раздаялъ Всеволодъ городы, Давыдови Володимеръ, Ростиславичема Перемышль Володареви, Теребовлъ и Василкови». И на томъ цѣловаша хрестъ; «да аще отселѣ кто на кого вьстанеть, то на того будемь вси и честьный крестъ»; и рекоша вси: «да будеть на нь хрестъ честный и вся земля Руская», и цѣловавшеся и поидоша усвояси. И прииде Святополкъ Кыеву съ Давыдомъ, и радѣ быша людье вси; токмо дьяволъ печаленъ бяше о любви сѣй, и влѣзѣ сотона у сердьце нѣкоторымъ мужемъ и начаша глаголати къ Давыдови Игоревичю, рекуще сице: «яко Володимеръ сложилъся есть с Василкомъ на Святополка и на тя». Давыдъ же имъ вѣры лживымъ словесемъ, нача молвити на Василка, глаголя сице: «кто есть убилъ брата твоего Ярополка? а нынѣ мыслить на тя и на мя, и сложилъся есть с Володимеромъ; да промышляй си о своей головѣ». Святополкъ же смятеся умомъ, реки: «и еда се право будеть, или лжа», не видѣ;
і рече Святополкъ Давыдови:

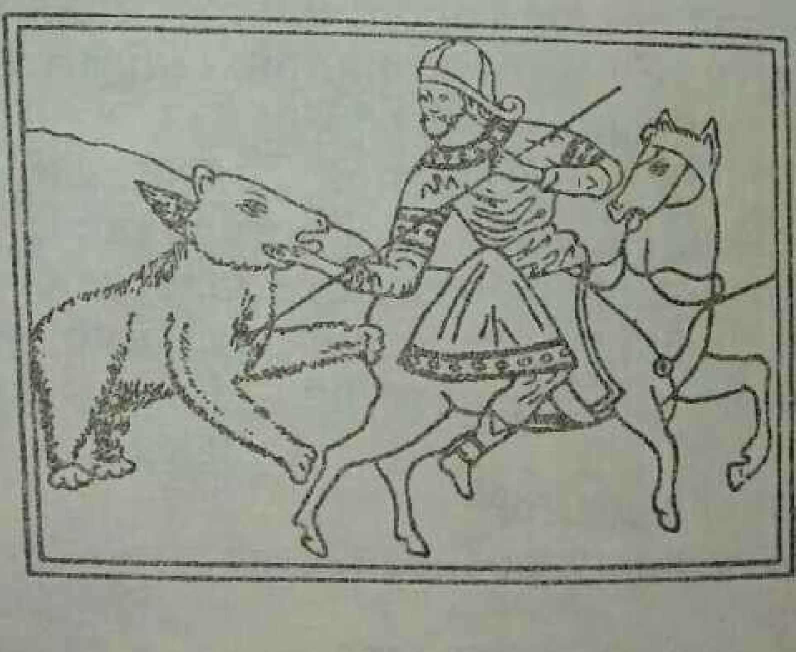

І радіють, що між нами рать донині.
Віднині злиймося в єдине серце
І збережімо Руську землю.
І хай кожен тримає отчину свою:
Святополку — Київ Ізяславів, Володимир —
Всеволоду,
Давид. Олег і Ярослав — Святославові,
Їм же Всеволод роздав города:
Давидові — Володимир
І Ростиславичам: Перемишль — Володареві;
Теребовлю — Василькові».
І на тому цілували хрест:
«Хай тільки віднині хтось на іншого встане,
Проти нього будемо всі
І чесний хрест».
І сказали всі: «Хай буде проти того хрест чесний
І вся земля Руська».
І, поцілувавшися, розійшлися по домівках.
І прийшли Святополк із Давидом у Київ,
І раді були всі люди,
І тільки диявол засмучений був доброю згодою
цією,
І проник сатана у серце деяких мужів,
І почали вони підбивати Давида Ігоревича такими
словами:
«Володимир змовився з Васильком проти Святополка
І проти тебе».
І повірив Давид брехливим словесам,
І почав наговорювати на Василька, кажучи таке:
«Хто убив брата твого Ярополка?
А нині замишляє на тебе і на мене
І змовився з Володимиром.
Так подумай про свою голову».
Святополк же знітився умом і сказав:
«І чи це правда, чи брехня — не знаю».
І ще сказав Святополк Давидові:

«да еще право молвиши, да Богъ ти буди послухъ, аще ли завистью молвиши, да Богъ будеть за тѣмъ». Святополкъ же съжалиси по братѣ своемь и о собѣ, нача помышляти, еда се право будеть? и я вѣру Давыдови, и перельсти Давыдъ Святополка, і начаста думати о Василцѣ; а Василко сего не вѣдаше и Володимеръ. И нача Давыдъ глаголати: «аще не имеве Василка, то ни тобѣ княженья у Киевѣ, ни мнѣ Володимери»; и послуша сего Святополкъ. И приде Василко въ 4 ноября, и перевезеся на Выдобичь, іде поклонитися къ святому Михаилу в манастырь, и ужина ту, а товары своя постави на Рудици; вечеру же бывшю прииде в товаръ свой. Наутрия же бывшю, присла Святополкъ, река: «не ходи отъ именинъ моихъ». Василко же отопрѣся, река: «не могу ждати; еда будеть рать дома». И присла к нему Давыдъ: «не ходи, брате, и не ослушайся брата старѣйшаго, поидевѣ оба»; и не въсхотѣ Василко створити тако, ни послушаеть ею. І рече Давыдъ къ Святополку: «видиши ли, не помнить тебе, ходя в руку твоею; аще ли отъидеть въ свою волость, самъ узриши, аще ти не заиметь городовъ твоихъ Турова і Пиньска, и прочихъ городовъ твоихъ, да помянеши мя; но призвавъ и ныня, ими, и дай его мнѣ».

«Якщо правду говориш, хай Бог тебе послухає,
А коли із заздрощів говориш, хай Бог буде за
тим».
Святополк же пожалів брата свого і себе,
І почав задумуватися, чи це правда буде?
І повірив Давидові,
І обдурив Давид Святополка.
І почали вони думати про Василька.
А Василько і Володимир цього не знали.
І почав Давид говорити: «Якщо не схопимо
Василька,
То не князювати ні тобі у Києві, ні мені
у Володимирі».
І послухав його Святополк.
І прийшов Василько четвертого листопада,
І переправився на Видобичі,
І пішов поклонитися святому Михайлові в монастир.
І вечеряв тут, а обоз свій залишив на Рудиці,
І коли настав вечір, повернувся до свого обозу.
І коли настав ранок, прислав до нього Святополк,
кажучи:
«Не йди з іменин моїх».
Василько ж відпирався, кажучи:
«Не можу ждати, а що, як дома війна».
І прислав до нього Давид:
«Не йди, брате, не роби непослуху братові
старшому,
Прийдемо обидва».
І не захотів Василько зробити так, не послухав їх.
І сказав Давид Святополкові:
«Чи бачиш, не пам'ятає тебе, ходячи під рукою
твоєю.
А коли повернеться в свою волость, сам побачиш,
Що він захопить города твої Туров і Пінськ
І інші города твої, згадаєш тоді мене.
Але заклич його нині, схопи і дай його мені».

И послуша его Святополкъ,
и посла по Василка, глаголя: «да
аще не хощеши ждати до имянинъ моихъ, и прииди
нынѣ, да цѣлуеши мя, и посѣдимы вси с Давыдомъ».
Василко же обѣщася приити, не вѣдый лесть, юже
коваше на нь Давыдъ. Василко же всѣдъ на конь
поѣха, і въсрѣте и отрокъ его и повѣда ему, глаголя:
«не ходи, княже, хотять тя яти»; и не послуша сего,
помышляя: «како мя хотять яти? оногды цѣловали
хресть, рекуще: аще кто на кого будеть, хресть
[на того да] и мы вси»; и помысливъ си, перехрестися,
река: «воля Господня да будеть». И приѣха
в малѣ дружинѣ на княжь дворъ; і вылезе противу
ему Святополкъ и идоша въ гридницу, и прииде
Давыдъ, і сѣдоша. І нача Святополкъ глаголати:
«остани на святокъ». И рече Василко: «не могу,
брате, остати; уже есмь повелѣлъ товаромъ поити
переди». Давыдъ же сѣдяше аки нѣмъ, и рече Святополкъ:
«завътрокай, брате»; и обѣщася Василко завътрокати.
И рече Святополкъ: «посидита вы здѣ, а язъ
лѣзу, наряжю»; и лѣзе вонъ, а Давыдъ с Василкомъ
сѣдоста. И нача Василко глаголати ко Давыдови,
и не бѣ в Давыдѣ гласа, и ни послушанья;
бѣ бо ужаслъся, и лесть имѣя въ сердцѣ.

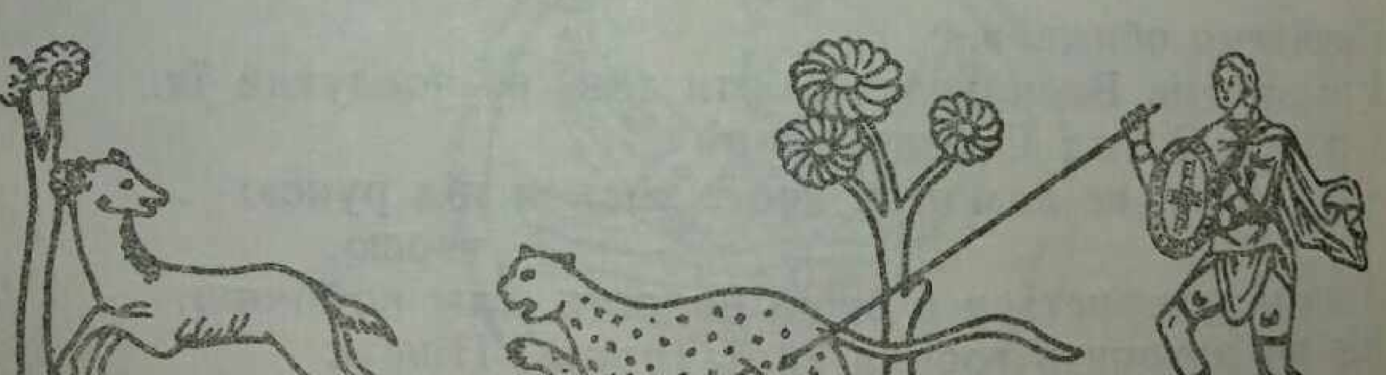

І послухав його Святополк,
І послав за Васильком, говорячи:
«Якщо не хочеш чекати до моїх іменин,
То приходь зараз, поцілуєш мене
І посидимо всі разом із Давидом».
Василько ж пообіцяв прийти, не знаючи
про підступність,
Яку кував на нього Давид.
Василько ж сів на коня, і поїхав,
І зустрів він отрока свого,
І той розповів йому, кажучи:
«Не ходи, князю, хочуть тебе схопить».
І не послухав його, думаючи: «Як це мене хочуть
схопити?
Недавно цілували хрест, кажучи,
Якщо хто проти кого піде, [проти того] хрест буде
і ми всі».
І розмисливши так, перехрестився і сказав:
«Хай буде воля Господня».
І приїхав на княжий двір із малою дружиною,
І вийшов назустріч йому Святополк,
І пішли вони в гридницю,
І прийшов Давид, і сиділи вони.
І почав Святополк говорити: «Залишайся на свято».
І сказав Василько: «Не можу, брате, залишитися,
Я вже й обозу звелів рушати вперед».
Давид же сидів, як німий.
І сказав Святополк: «Поснідай, брате».
І погодився Василько поснідати.
І сказав Святополк: «Посидьте ви тут, а я піду
розпоряджусь».
І вийшов геть, а Давид із Васильком сиділи.
І почав Василько говорити до Давида,
А Давид ні говорив, ні слухав, бо був охоплений
жахом
І мав у серці підступ.

И посѣдѣвъ мало Давыдъ,
рече; «гдѣ есть братъ?» Они же рекоша
ему: «стоить на сѣнехъ». І въставъ Давыдъ, рече:
«ать иду по нь, а ты ту, брате, посѣди». И въста
Давыдъ лѣзе вонъ. И яко выступи Давыдъ, і запроша
Василка въ 5 ноября, и оковавъше въ двоѣ оковы,
и приставиша к нему сторожѣ на ночь. Наутрия
же Святополкъ созва бояре и Кияне, и повѣда имъ,
еже бѣ ему повѣдалъ Давыдъ: «яко брата ти убилъ,
и на тя свѣщалъ с Володимеромъ, хочеть тя убити
и градъ твой заяти». И рекоша бояре и людье: «тобѣ,
княже, головы своеѣ достоить блюсти; да аще
есть молвилъ право Давыдъ, да приметь Василко
казнь; аще ли не право глаголалъ Давыдъ, да приметь месть отъ Бога и отвѣщаеть предъ Богомъ».
И увѣдѣша игумени, и начаша молитися о Васильцѣ къ Святополку; и рече имъ Святополкъ: «ото
Давыдъ». Давыдъ же се въвѣдавъ, нача поостривати
на ослѣпленье: «аще ли сего не створиши, и его пустищи, тъ ни тобѣ княжити, ни мнѣ». Святополкъ же
хотяше пустити и, но Давыдъ не хотяше, блюдася
его. І на ту нощь ведоша и Звенигороду, иже есть
городъ малъ у Киева, яко десяти веръсты въдале,
и привезъше и на колѣхъ; окована суща,
и съсадиша и с колъ,

І посидівши трохи, запитав Давид: «Де брат?»
Йому ж відповіли: «Стоїть у сінях».
І, підвівшись, Давид сказав:
«Я піду за ним, а ти тут, брате, побудь».
І встав Давид і вийшов геть.
І як тільки вийшов Давид, замкнули Василька
5 листопада,
І закували в подвійні окови,
І приставили до нього сторожу на ніч.
Ранком же Святополк скликав бояр і киян
І повідав їм, що йому розповів Давид: [Василько]
«брата твого убив
І проти тебе змовився з Володимиром, хоче вбити
тебе
І город твій захопити».
І сказали бояре і люди:
«Тобі, князю, належить берегти голову свою.
І якщо правду сказав Давид, хай прийме Василько
кару.
А коли неправду говорив Давид, хай прийме помсту
від Бога
І відповідає перед Богом».
І довідалися ігумени
І почали просити Святополка за Василька.
І сказав їм Святополк: «Ото Давид».
Давид же узнав про це і почав підбивати на кару
осліпленням:
«Якщо цього не зробиш і його відпустиш,
То ні тобі не княжити, ні мені».
Святополк же хотів відпустити Василька,
А Давид не хотів, пильнував його.
І в ту ж ніч відвезли Василька в Звенигород,
Невеличкий городок біля Києва, віддалений
на десять верст.
І привезли його на колі, закованого,
І висадили з кола,

и въведоша в ыстобъку малу. И сѣдящю ему, узрѣ Василко Торчина остряща ножь, и вразумѣ, яко хотять и ослипити, и възпи къ Богу плачемъ великомъ и стонаньемъ великомъ. И се влѣзоша послании Святополкомъ и Давыдомъ, Сновидъ Изечевiчь, конюхъ Святополчь, и Дмитръ, конюхъ Давыдовъ, почаста простирати коверъ, и простерша яста Василка и хотяща я поврѣщи и; и боряшеться с нима крѣпко; и не можета его поврѣщи; и се влѣзъше друзии повергоша и, и связаша и, и снемьше доску с печи, и възложиша на персии ему; и сѣдоста обаполы Сновидъ Изечевичь и Дмитръ, и не можаста его удержати; и приступиста ина два, и сняста другую дъску с печи, и сѣдоста, и удавиша и рамяно, яко персемъ троскотати. И приступи Торчинъ, именемь Береньди, овчюхъ Святополчь, держа ножь, хотя увѣрьтѣти ножь в око и грѣши ока и перерѣза ему лице, и бяше знати рану ту на лици ему; посемь же увертѣ ему ножь в зѣницю, изя зѣницю, посемь у другое око увертѣ ножь, изя другу зиницю, и томъ часѣ бысть яко мертвъ. И埋 вземьше и на коврѣ, узложиша и на кола яко мертва,
и повезоша и Володимерю.

І завели в істобку малу.
І сидячи там, побачив Василько торчина,
який гострив ніж,
І зрозумів, що його хочуть осліпити.
І заволав до Бога плачем великим
І стогнанням великим.
І тут ввійшли послані Святополком
І Давидом — Сновид Ізечевич, конюх Святополків,
І Дмитр, конюх Давидів,
І почали розстилати ковер,
І, розіславши, схопили Василька,
І хотіли вони повалити його.
І боронився від них завзято,
І не могли його повалить.
І тут ввійшли другі, і повалили його,
і зв'язали його,
І, знявши дошку з печі, поклали на груди йому,
І сіли з двох кінців Сновид Ізечевич і Дмитр,
І не могли утримати його,
І підійшли двоє інших,
І зняли другу дошку з печі, і сіли,
І придавили йому рамена, аж груди затріщали.
І підійшов торчин, на ймення Беренді,
овчух Святополків,
І, тримаючи ніж, хотів вкрутити ніж в око,
І промахнувся,
І перерізав йому лице,
І зараз видно рану ту на його лиці,
І після цього вдарив ножем в зіницю,
І вийняв зіницю,
І потім у друге око вкрутив ніж,
І вийняв другу зіницю.
І був Василько в той час як мертвий.
І взяли його на коврі,
І поклали його на коло, як мертвого,
І повезли його в Володимир.

И въспроси воды, они же даша ему, и испи воды, и въступи душа, и помянуся, и пощюпа сорочкы и рече: «чему есте сняли с мене? да быхъ в сѣй сорочици смерть приялъ и сталъ предъ Богомъ въ кровавѣ сорочицѣ». Онѣмъ же обѣдавшимъ, поидоша с нимь въскорѣ на колѣхъ, а по груднy пути, бѣ бо тогда мѣсяць груденъ, рекше ноябрь; и приидоша с нимъ Володимерю въ 6 день. Прииде же и Давыдъ по немъ, яко звѣрь уловилъ; и посадиша и у дворѣ Вакѣевѣ, і пріставиша 30 мужь стрѣщи, а 2 отрока княжа, Улана и Колчю. Вълодимеръ же слышавъ, яко ятъ есть Василко и ослѣпленъ, ужасеся, и въсплакася вельми і рече: «сего не было есть у Русьской земли ни при дѣдехъ нашихъ, ни при отціхъ нашихъ, сякого зла». И ту абье посла ко Давыду и к Ольгови Святъславичема, глаголя: «поидѣта к Городцю, да поправимъ сего зла, еже ся сотвори у Русьской земли и в насъ братьи, оже уверже в ны ножь;

І коли привезли, зупинились із ним,
Переїхавши міст Воздвиженський, на торговищі.
І зняли з нього сорочку криваву,
І дали попаді випрати. Попадя ж відіпрала,
І наділа на нього, коли ті обідали,
І почала оплакувати його попадя, як покійника.
І збудив його плач і спитав: «Де це я?»
Вони ж відповіли йому: «Біля Звиждення, в граді».
І попросив води, вони ж дали йому.
І напився води,
І вернулась душа,
І опам'ятався,
І пощупав сорочку,
І сказав: «Нащо знімали її з мене?
Хай би я в цій сорочиці смерть прийняв
І став перед Богом в кривавій сорочці».
І коли ж оті пообідали,
Негайно ж поїхали з ним на колі
по грудкастій дорозі,
Бо був тоді місяць грудень, себто ноябрь.
І прибули з ним у Володимир на шостий день.
Прибув і Давид слідом за ним, наче звіра зловив,
І посадив його у дворі Вакієві,
І приставили тридцять мужів стерегти його,
І двох отроків княжих, Улана і Колчу.
Володимир же [Мономах] як почув,
що схопили Василька
І осліпили,— вжахнувся,
І залився сльозами,
І сказав: «Такого зла не було ще у Руській землі
Ні за дідів наших, ні за батьків наших».
І відразу ж послав до Давида
І до Олега Святославича сказати:
«Приходьте в Городець, щоб виправити зло,
Яке трапилося в Руській землі
І в нас, братії. Уже загнано у нас ніж.

да аще сего не поправимъ, больше зло въстанеть в насъ, и начнеть братъ брата заколати, и погыбнеть земля Русьская, и врази наши Половци пришедъше возмуть землю Русьскую». Се слышавъ Давыдъ и Олегъ, печална быста вельми и начаста плакатися, рекуща: «яко сего не было в родѣ нашемь»; и ту абье собравьша воя, и приидоста к Володимеру. Володимеру сущю с вои стоящю у бору, Володимеръ же, и Давыдъ, и Олегъ послаша мужѣ свои къ Святополку, глаголюще: «что се створилъ еси в Русьской землѣ, уверьглъ еси ножь в ны? чему еси ослипилъ брата своего? аще быти вина какая была на нь, обличилъ бы пред нами, и упрѣвъ бы и створилъ ему; а ныне кая вина до него, оже ему се створилъ еси». И рече Святополкъ: «повѣдалъ ми Давыдъ Игоревичь, яко Василко брата ти убилъ Ярополка, и тебе хощеть убити и заяти волость твою, Туровъ, и Пинескъ, и Берести, и Погорину, и шелъ ротѣ с Володимеромъ, яко сѣсти Володимеру в Киевѣ, а Василкови Володимери; а неволя ми главы своея блюсти, и не язъ его слѣпилъ, но Давыдъ, і велъ и к собѣ». И рѣша мужи Володимери, и Давыдови, и Олгови:

І якщо цього не поправимо,
То ще більше зло постане серед нас,
І почне брат брата колоти,
І загине земля Руськая,
І вороги наші, половці, прийдуть
І візьмуть землю Руськую».
Коли почули про це Давид і Олег,
опечалилися вельми
І заплакали, промовляючи: «Такого ще не було
в роді нашому».
І тут же негайно зібрали воїв,
І прийшли до Володимира.
Володимир тоді стояв із воями у бору.
Володимир же, і Давид, і Олег послали мужів своїх
до Святополка,
І питають: «Що це ти наробив у Руській землі?»
Ти ввігнав ніж у нас, нащо ти осліпив брата
свого?
Якби було якесь звинувачення проти нього,
То мав би викрити його перед нами,
І, довівши провину, зробив би так.
А нині яка вина його, що ти вчинив із ним так».
І сказав Святополк: «Розповів мені
Давид Ігоревич,
Що Василько брата твого, Ярополка, убив,
І тебе хоче вбити,
І захопити волость твою — Туров, і Пінеськ,
і Берестя, і Погорину,—
І що поклявся [Василько] з Володимиром,
Що сяде Володимир у Києві,
А Василько — у Володимирі.
А я зобов'язаний голову свою берегти.
І не я осліпив, а Давид, він і забрав його
до себе».
І сказали мужі Володимирові, і Давидові,
і Олегові:

«извѣта о семъ не мѣита, яко Давыдъ есть слѣпилъ и: не въ Давыдовѣ градѣ ятъ есть, ни ослѣпленъ, но въ твоемъ городѣ ятъ и ослѣпленъ»; и се имъ глаголющимъ разидошася раздно. Наутрия же хотя Володимеру, и Давыдови, и Ольгови чересъ Днѣпръ на Святополка, Святополкъ же хотяше побѣгнути ис Кыева, и не даше ему Кияне побѣгнути, но послаша Всеволожюю княгину и митрополита Николу къ Володимеру, глаголюща: «молимся, княже, тобѣ и братома твоима, не мозѣте погубити Русьской землѣ; аще бо возмете рать межю собою, погани имуть радоватися и возмють землю нашю, юже бѣша стяжали ваши дѣди, і отци ваши, трудомъ великимъ и хоробрьствомъ побаряюще по Русьской земли, а ины земли присках у; а вы хощете погубити Русьскую землю». Всеволожая княгини и митрополитъ приидоста к Володимеру, и молистася ему, и повѣдаста молбу Кыянъ, яко створити миръ, и блюсти земли Руской, и брань имѣти с погаными. И се слышавъ Володимеръ, расплакася· [и рече]: «по истинѣ отци наши и дѣди наши соблюдоша Русьскую землю, а мы ю хощемъ погубити»; и преклонися на молбу, чтяшеть бо ю яко матерь, отца ради своего, бѣ бо любимъ отцю своему повелику, в животѣ и по смерти, и не ослушася его ни в чемь же; и послуша яко матере и митрополита, такоже чтя санъ святительскый, не прѣслуша молбы его. Володимеръ же такъ есть любьзнивъ: любовь имѣя к митрополитомъ і къ епискупомъ, паче же черноризецькиий чинъ любя, и приходящая к нему напиташе и напояше, акы мати дѣти своя; аще кого видить или шюмна, или в коемь зазорѣ, и не осужаше, но все на любовь прикладаше и утѣшаше. Но мы на прежереченое узвратѣмься.

Княгини же бывши у Володимера, и прииде Кыеву и повѣда всю рѣчь Святополку и Кияномъ, яко миръ будеть. И начаша межи собою мужи слати, и умиришася на семь, яко рѣша Святополку: «яко се Давыдова есть сольстилъ; то иди ты, Святополче, на Давыда, любо ими и, любо прожени». Святополкъ же емься по се, и цѣловаше хрестъ межи собою, миръ створше.

«Марно оправдуєшся, що Давид осліпив його:
Не в Давидовому городі його схопили і осліпили,
А в твоєму городі взяли і осліпили».
І коли це сказали, розійшлися порізно.

На другий день Володимир, Давид і Олег мали намір перейти через Дніпро і виступити проти Святополка. Святополк же хотів втекти з Києва, і не дали йому кияни втекти, але послали княгиню Всеволодову і митрополита Николу до Володимира сказати: «Благаємо, княже, тебе і братів твоїх, не погубіть Руської землі. Бо як почнете війну між собою, погані возрадуються і захоплять землю нашу, яку збирали ваші діди і батьки ваші трудами великими і хоробрістю, обороняючи Руську землю, а інші землі прилучаючи до неї, а ви хочете погубити Руську землю». Всеволодова княгиня з митрополитом прийшли до Володимира, і благали його, і передали просьбу киян, щоб укласти мир і берегти землю Руську і брань мати з поганими. І коли почув це Володимир, заплакав [і сказав]: «Воістину батьки наші і діди наші зберегли Руськую землю, а ми її хочемо погубити». І здався на благання, бо шанував її як матір, ради батька свого, бо любив його батько любов'ю великою і за життя, і після смерті, і він не ослухавсь його ні в чому, а тому і матір послухав, і митрополита також шанував за сан святительський, а тому й не зневажив прохань його. Володимир же був сповнений любові: любив митрополитів, і єпископів, а найбільше чорнориський чин любив, і тих, що приходили до нього, годував і напував, як мати дітей своїх. Якщо кого бачив або шумним, або в соромі якому, то не осуджував, а все любов'ю міряв і втішав. Але повернемося до попередньої розповіді.

Княгиня ж побувала у Володимира, і прийшла в Київ, і передала все, сказане Святополкові і киянам, і що мир буде. І почали один до одного мужів посилати і зійшлися на тому, що сказали Святополкові: «Якщо це Давидів заколот, то ти іди, Святополче, на Давида. Або схопи його, або прожени». Святополк же погодився на це, і поклялися на хресті між собою, мир уклали.

Василкови же сущю в Володимери, на прѣжерѣченомь мѣстѣ, яко приближися постъ великый, и мнѣ ту сущю в Володимѣрѣ, в едину нощь присла по мя князь Давыдъ. И придохъ к нему, и сѣдяху дружина около его, и посади мя, и рече ми: «се молвилъ Василко сы ночи ко Вланови и къ Колчи, реклъ тако Василко: се слышу, оже идеть Володимеръ и Святополкъ на Давыда; да же бы мене Давыдъ послушалъ, да быхъ посла́лъ мужа своего к Володимеру воротися, вѣде бо ся с нимъ что молвивъ, не поидеть; да се, Василю, шлю тя, ѣди к Василкови со сима отрокома, и молви ему тако: оже хощеши [к Володимеру] послати мужа своего, и воротится Володимеръ, то вдамъ ти который любо городъ, любо Всеволожь, любо Шеполь, любо Перемиль». Азъ же идохъ к Василкови, и повѣдахъ ему всю рѣчь Давыдову. Онъ же рче: «сего есть не молвилъ; но надѣяся на Богъ, послю к Володимеру, да быша не проьяли крови мене дѣля; но сему ми дивно, даеть ми градъ свой, а мой Теребовль, моя волость»; пождавши и нынѣ, якоже и бысть; въскорѣ бо прия власть свою. Мнѣ же рече: «иди къ Давыдови и рци ему: пришли ми Кулмѣя; азъ его пошьлю к Володимеру». И не послуша его Давыдъ, и посла мя река пакы: «нѣту Кулъмѣя». І рече ми Василко: «посѣди мало», і повелѣ слузи своему ити вонъ, и сѣде со мною, и нача глаголати: «се азъ слышю, оже мя хочеть Давыдъ давати Ляхомъ; то ся мало насытилъ крове моея, і се хощеть больше ся насытити, иже мя вдасть имъ: азъ бо Ляхомъ много зла створихъ, и еще есмь хотѣлъ створити и мьстити Русьскую землю; аще мя вдасть Ляхомь, не боюся смерти, но се повѣдаю ти: по истинѣ яко наведе на мя Богъ за мое узвышенье, яко приде ми вѣсть, яко идуть ко мнѣ Береньдичи, и Печенѣзи, и Торци, и се рекохъ въ умѣ своемь: оже мі будуть Берендичи и Торци и Печенѣзи, і реку брату своему Володареви и Давыдови: даита дружину свою моложьщюю, а сама пиита и веселитася; и помыслихъ на землю Лядьскую: наступлю на зиму і на лѣто и возму землю

Коли ж Василько був у Володимирі на раніше визначеному місці, коли наближався великий піст, а я був тоді у Володимирі, одної ночі прислав за мною князь Давид. І я прийшов до нього, і сиділа дружина біля нього, і посадив мене, і сказав мені: «Ось Василько говорив цієї ночі із Вланом і Колчею, і так сказав Василько: «Оце чую, що йдуть Володимир і Святополк на Давида. Якби мене Давид послухав, щоб я послав мужів своїх до Володимира з проханням повернутися назад, бо я знаю, що сказати йому, і він не піде». Так оце, Василю, шлю тебе, іди до Василька із цими отроками, і скажи йому так: «Якщо хочеш [до Володимира] послати мужа свого і Володимир повернеться назад, то дам тобі будь-який город: або Всеволож, або Шеполь, або Перемиль». Я ж пішов до Василька і передав йому все, що Давид сказав. Він же прорік: «Того я не говорив, але надіюся на Бога, пошлю до Володимира, хай не проливають крові ради мене. Але мене ось що дивує: дає мені город свій, а мій Теребовль,— моя волость». Пройшов час, і це збулося, бо невдовзі прийняв волость свою. Мені ж сказав: «Іди до Давида і скажи йому: хай пришле мені Кулмія, я його пошлю до Володимира». І не послухав його Давид, і послав мене знову сказати: «Нема Кулмія». І сказав мені Василько: «Посидь трохи». І звелів слузі своєму вийти геть, і сів зі мною, і почав говорити: «От я чую, що хоче Давид віддати мене ляхам. То ще мало насити́вся кров'ю моєю, і от хоче більше насититися, якщо мене віддасть їм: бо я ляхам багато зла сотворив, і ще більше хотів натворити, і мстити за Руську землю. Якщо мене віддасть ляхам, не боюся смерті, але ось що повідаю тобі: воістину, все це наслав на мене Бог за мої надмірні гордощі. Як стало мені відомо, що ідуть до мене берендичі, і торки, і печеніги, і я сказав сам собі: якщо в мене будуть берендичі, і торки, і печеніги, тоді скажу братові своєму Володарю і Давидові: дайте мені дружину свою молодшу, а сами пийте і веселіться. А сам замисел мав проти землі Лядської: нападу взимку, а влітку і заволодію землею

Лядьскую и мьщю землю Русьскую; и посемь хотѣлъ есмь переяти Болгары Дунайскыя, і посадити я у себе; посемь хотяхъ проситися у Святополка и у Володимера на Половцѣ, и поиду, рѣхъ, на Половцѣ, да любо налѣзу собѣ славу, любо главу свою сложю за Русьскую землю; а иное помышленье въ сердци моемъ не было ни на Святополка, ни на Давыда, и се кленуся Богомъ и его пришествиемь, яко не помыслилъ есмь зла братьи моей ни в чемь же, но за мое узнесенье, иже поидоша Береньдичи ко мнѣ, и веселяся сердце мое, и възвеселися умъ мой, и низложи мя Богъ и смѣри мя». Посемь же приходящю Великому дни, поиде Давыдъ, прияти хотя власть Василкову; і въсрѣте и Володарь, брать Василковъ, у Бужьиска, и не смѣ Давыдъ стати противу Володареви, и затворися въ Бужьскѣ, и оступи градъ Бужескъ Володарь. И нача Володарь молвити: «почто зло створивъ не каешися сего? да уже помянися, колко еси зла створилъ». Давыдъ же на Святополка нача извѣтъ творити, глаголя: «ци я се створилъ, ци ли у моемъ городѣ? язъ и самъ боялъся, аще быша и мене не яли и створили тоже; неволя ми было пристати свѣту ихъ, ходящю в рукахъ ихъ». И рече Володарь: «Богъ свидитель тому, а нынѣ пусти брата моего, и створю с тобою миръ». И радъ бывъ Давыдъ, посла по Василка, и приведы и, и уда и Володареви, и створися миръ, и разидостася. И сѣде Василко в Теребовли, Давыдъ приде Володимерю. Ставши веснѣ, и прииде Володарь и Василко на Давыда, и прийдоста ко Всеволожю, а Давыдъ затворися у Володимерѣ. Онѣма же ставшима около Всеволожа, и взяста копьемъ городъ и зажьгоста огнемь; и выбѣгоша людье [отъ] огня; и повелѣ Василко вся исѣщи, и створи Василко мьщенье на людьехъ неповиньныхъ, и пролья кровь неповиньну. Посемь же придоста Володимерю, и Давыдъ затворися в городѣ, си же обьступиста градъ. И посласта к Володимерцемь, глаголюща: «вѣ не прийдоховѣ на городъ вашь, ни на васъ, но на вороги своя, на Туряка, и на Лазоря, и на Василя, ти бо суть намолвили Давыда, и тѣхъ есть послушалъ Давыдъ и створилъ все зло;

Лядською і відомщу за землю Руську. А після цього хотів захопити болгарів дунайських і посадити їх у себе. Потім хотів проситися у Святополка і у Володимира йти на половців. І піду, сказав, на половців, і або славу знайду собі, або голову свою покладу за Руськую землю. А інших помислів у серці моєму не було ні супроти Святополка, ні проти Давида. І от клянуся Богом і його пришестям, що не бажав я зла братам моїм ні в чому, але за моє самовеличання, що пішли берендичі до мене, і веселилося серце моє, і возвеселився розум мій,— і повалив мене Бог і упокорив мене». Після цього, коли наближався Великдень, пішов Давид, щоб захопити волость Василькову. І зустрів його Володар, брат Васильків, біля Бужеська. І не посмів Давид стати на бій з Володарем і зачинився у Бужеську. І обступив Володар город Бужеськ. І почав Володар говорити: «Йому зло зробив і не каєшся? Опам'ятайся вже, скільки зла натворив». Давид же на Святополка став наговорювати, кажучи: «Хіба це я натворив чи це сталося в моєму городі? Я і сам боявся, щоб і мене не схопили і не зробили того ж. Поневолі я мусив пристати на раду їхню, бо сам був у руках їхніх». І сказав Володар: «Бог свідок тому, а нині пусти брата мого і я створю мир із тобою». І зрадів Давид, послав за Васильком і, коли привели, віддав його Володареві, і створили мир, і розійшлися. І сів Василько в Теребовлі, Давид повернувся у Володимир. Коли настала весна, пішли Володар і Василько на Давида і прийшли до Всеволожа, а Давид зачинився в Володимирі. Вони ж зупинилися біля Всеволожа, і взяли город коп'єм, і підпалили вогнем, і вибігали люди із вогню, і наказав Василько всіх їх порубати, і вчинив Василько помсту на людях неповинних, і пролив кров неповинну. Після цього прийшли до Володимира, і Давид зачинився в городі, а вони обступили город. І послали до володимирців, кажучи: «Знайте, що ми прийшли не на город ваш і не на вас, а на ворогів своїх, на Туряка, і на Лазаря, і на Василя, бо вони намовили Давида, і їх послухав Давид, і вчинив усе зло.

аще хощете за сихъ битися, да се мы готовы; аще ли, то выдайте враги наша». Гражани же слышавше се, и созвониша вѣче, и рекоша Давыдови людье на вѣче: «выдай мужи сия, мы не бьемъся за сихъ, а за тя можемъ ся бити, а за сихъ не бьемъся; аще ли, то отворимъ ворота городу, а самъ промышляй о собѣ»; и неволя бысть выдати я. И рече Давыдъ: «нѣту ихъ сдѣ», бѣ бо я послалъ до Лучька; онѣмь же пошедшимъ Лучьску, Турягъ бѣжалъ Кыеву, а Лазорь и Василь воротистася Турийську. И слышаша людье, яко в Турийскѣ суть, и кликоша людье на Давыда, рекуще: «выдай, кого ти хотять; аще ли, то предамыся». Давыдъ же пославъ приведе Василья и Лазаря, и вдасть я; и створися миръ в недѣлю, а завътра в понедѣлникъ, по зорямъ, повѣсиша Лазоря и Василя и растрѣляша стрѣлами Василковичи, и идоша отъ града. Се второе мыщенье створи, егоже бяше не лѣпо створити, дабы отместникъ Богъ былъ, и възложити было на Бога отмыщенье свое; якоже рече Пророкъ: и въздамъ месть врагомъ, и ненавидящимъ мене въздамъ, яко кровь сыновъ своихъ мьщаеть и мьстить; и въздасть месть врагомъ, и ненавидящимъ его въздасть. Симь же отъ града отшедшимъ, и сею снемьше погребоша. Святополку же обѣщавшюся се створити, прогнати Давыда, поиде к Берестью к Ляхомъ; и се слышавъ Давыдъ, иде в Ляхы к Володиславу, ища помощи. Ляхове же обѣщашася се створити, и взяша у него 50 гривенъ злата, рекуще ему: «поиди с нами Берестью, яже се вабить ны Святополкъ на снемъ; и ту умиримъ тя съ Святополкомъ». И послушавъ ихъ Давыдъ, иде Берестью с Володиславомъ. И ста Святополкъ въ градѣ, а Ляховѣ на Бузѣ, и сносися Святополкъ рѣчью с Ляхы, и дасть имъ великия дары на Давыда; Володиславъ рече [Давыдови]: «не послушаеть мене Святополкъ; да иди опять вьспять. И приде Давыдъ Володимерю, а Святополкъ свѣтъ створи с Ляхы, и поиде къ Пиньску, посла по воѣ; и приде Дорогобужю, и дожда ту вой своихъ, поиде на Давыда къ граду, Давыдъ затворися

Якщо хочете за них битися, то ми готові, а якщо ні, то видайте нам ворогів наших». Горожани ж, це почувши, задзвонили на віче, і сказали Давидові люди на вічі: «Видай мужів цих, ми не будемо битися за них, а за тебе можемо битися, а за них не б'ємося. А якщо ні, то відчинимо городу ворота, і будеш сам турбуватися про себе». І неволили видати їх. І сказав Давид: «Немає їх тут». Бо послав був до Луцька. Із тих, що пішли до Луцька, Туряк утік у Київ, а Лазар і Василь повернулися в Турийськ. І почули люди, що вони в Турийську, і загукали люди на Давида, вимагаючи: «Видай, кого від тебе хотять, а якщо ні — здамося!» Давид же послав привести Василя і Лазаря і видав їх. І заключили мир у неділю, а на другий день у понеділок на світанку повісили Лазаря і Василя і розстріляли стрілами Васильковичі і пішли від города. Так удруге помстився, хоча й недобре було це робити. Треба було, щоб месником був Бог, і на нього возложити помсту свою, як каже пророк: «І воздам помсту ворогам і тим, що ненавидять мене, воздам, бо за кров синів своїх Бог помщається і мстить. І воздасть помсту ворогам і тим, хто ненавидить його, воздасть». І коли ж ті відійшли, повішених зняли і похоронили.

Святополк же, пообіцявши прогнати Давида, пішов у Берестя до ляхів. І коли почув про це Давид, пішов у Ляхи до Володислава шукати допомоги. Ляхи ж обіцяли допомогти, і взяли в нього п'ятдесят гривен золота, і сказали йому: «Іди з нами до Берестя, туди кличе нас на раду Святополк, і там помиримо тебе із Святополком». І послухав їх Давид і пішов до Берестя із Володиславом. І зупинився Святополк у городі, а ляхи на Бузі. І зносився Святополк із ляхами річкою, і дав їм дари великі за Давида. Володислав сказав Давидові: «Не слухає мене Святополк, так що вертайся назад». І прийшов Давид у Володимир, а Святополк змовився із ляхами і пішов у Пінськ, пославши за воями. І прийшов у Дорогобуж, і дочекався тут воїв своїх, і пішов на Давида до города. Давид зачинився

въ градѣ, чая помочи в Ляховъ на Святополк[а]; бѣша бо рекли ему: «яко на тя приидуть Русьскии князи, то мы ти будемъ помощници»; солгаша, а емлюще злато у Давыда. Святополкъ же оступи городъ, а Давыдъ въ градѣ, и стоя Святополкъ около города 7 недѣль; и поча Давыдъ молитися: «пусти мя из города»; Святополкъ же обѣщася ему, и цѣловаша хрестъ межи собою, и изиде Давыдъ из города, и прииде в Червенъ, а Святополкъ вниде в городъ в великую суботу, Давыдъ же бѣжа в Ляхы. Святополкъ же прогнавъ Давыда, нача думати на Володаря и на Василка, глаголя: «яко се есть волость отца моего и брата»; и поиде на ня. И се слышавъ Володаръ и Василко, поидоста противу, вземше хрестъ, [егоже цѣловалъ к нима на семъ, «яко на Давыда»] приишелъ есмь, а с вама хощю имѣти миръ и любовь»; и преступи Святополкъ [крестъ], надѣяся на множество вой. И съступишася на поли на Рожни, исполчившимъся имъ обоимъ, Василко же узвыси хрестъ, глаголя: «яко сего еси цѣловалъ, се яко взялъ еси зракъ у мене очью моею, а се нынѣ отъяти хощеши душю мою; і межі буди нами хрестъ сий честный»; и поидоша обои противу собѣ к боеви, и съступишася полци, и мнози человѣци благовѣрнии видѣша крестъ надъ Василковыми вои, узвышьшийся вельми. Брани же велицѣ бывши и многымъ падающимъ отъ обою полку, видѣ
Святополкъ, яко люта брань,
и побѣже къ Володимерю;

у городі, сподіваючись на допомогу ляхів проти Святопол-ка, бо вони сказали йому: «Якщо на тебе прийдуть руські князі, то ми будемо помічниками [тобі]». Збрехали, а золото в Давида взяли. Святополк же оточив город, а Давид був у городі. І стояв Святополк біля ґорода сім тижнів. І почав Давид проситися: «Пусти мене з города». Святополк же пообіцяв йому, і поцілувавши хрест один другому, і вийшов Давид із города, і прийшов у Червен, а Святополк ввійшов у город у великодню суботу. Давид же втік у Ляхи.

Святополк же прогнав Давида
І став замишляти на Володаря
І на Василька, кажучи: «То волость батька мого
і брата».
І пішов на них.
І довідалися про це Володар і Василько,
І виступили назустріч,
І взяли хрест, який цілував їм на тому:
«На Давида я прийшов, а з вами хочу мати мир
і любов».
І переступив Святополк хрест, надіючись
на численних воїв.
І зійшлися у полі на Рожні, ісполчились
обидва.
Василько ж возвисив хрест і сказав:
«Ти його цілував і взяв у мене зір очей моїх,
А це нині хочеш відняти і душу мою.
Хай буде між нами хрест цей чесний!»
І пішли один на одного в бій,
І зійшлися полки,
І багато людей благовірних бачили хрест,
Піднятий дуже високо над Васильковими воями.
Битви були жорстокі,
І багато впало в обох полках,
І побачив Святополк, яка лютує битва,
І побіг у Володимир.

и Володарь же и Василко побѣдивша, стаста ту рекуща: «доволѣеть нама на межи своей стати», и не идоста никаможе. Святополкъ же прибѣже Володимерю, и с нимь сына его два, и Святоша сынъ Давыдовъ Святъславичь, и прочая дружина. Святополкъ же посади сына своего Володимери Мьстислава, иже бѣ отъ наложницѣ ему, а Ярослава посла Угры, вабя Угры на Володаря, а самъ иде Кыеву. Ярославъ, сынъ Святополчь, приде съ Угры, и король Коломанъ и 2 пискупа, и сташа около Перемышля по Вягру, а Володарь затворися въ градѣ. Давыдъ же въ тъ чинъ пришедъ из Ляховъ, и посади жену свою у Володаря, а самъ иде в Половцѣ; и усрѣте и Бонякъ, и воротися Давыдъ, и поидоста на Угры. Идущіма же има, и сташа ночьлѣгу, и яко бысть полунощи, и въставъ Бонякъ отъѣха отъ рати, и поча выти волъчьски, и отвыся ему волкъ, и начаша мнози волци выти; Бонякъ же приѣха повѣда Давыдови, яко «побѣда ны есть на Угры». И завтра Бонякъ исполчивъ вои свои, Давыдово 100, а Бонякъ у 300 стѣхъ;

І перемогли Володар і Василько, зупинилися там
і сказали:
«Належить нам на межі своїй стати».
І не пішли нікуди.
Святополк же прибіг у Володимир,
І з ним синів його два,
І Святоша, син Давида Святославича,
І рештки дружини.
Святополк же посадив у Володимирі сина свого
Мстислава,
Народженого йому від наложниці,
А Ярослава послав в Угри, підбити угрів іти на
Володаря,
А сам пішов у Київ.
Ярослав, син Святополків, прийшов із уграми
І королем Коломаном і двома єпископами.
І стали вони біля Перемишля по Вагру,
А Володар закрився в городі.
Давид же в той час повернувся із Ляхів,
І посадив жону свою у Володаря, а сам пішов
у Половці.
І зустрів його Боняк,
І повернувся Давид,
І пішли на угрів.
І пішли вони,
І стали на ночліг,
І коли була північ
І піднявся Боняк,
І від'їхав від раті,
І став вити по-вовчому,
І одвив йому вовк,
І стало безліч вовків вити.
Боняк же приїхав і повідав Давидові:
«Наша буде перемога над уграми».
І ранком Бонякісполчив воїв своїх —
І Давидових 100 і у Боняка 300 стягів —

и раздѣли на 3 полкы, и поиде ко Угромъ. И пусти на воропъ Алтунопу въ 50, а Давыда постави подъ стягомъ, а самъ раздѣлися на два полка, по 50 на сторону. Угре же исполчишася на заступы, бѣ бо Угоръ числомъ 100 тысящь. Алтунопа же пригна къ первому заступу, і стрѣливше, побѣгну предъ Угры, Угре же погнаху по нихъ, мьняху Боняка бѣжаща, а Бонякъ гнаше сѣка у плещи, Алтунопа взвратився успять, и не допустяху Угоръ опять, и тако множицею избиваше я; Бонякъ же раздѣлися на 3 полкы, и сбиша Угры в мячь, яко соколъ галицѣ збиваеть. И побѣгоша Угре, и мнози истопоша у Вягру, друзии же въ Сану; и бѣжаще возлѣ Санъ у гору, и спихаху другъ друга, и гна по нихъ два дни, сѣкущи я; ту же убиша бискупа ихъ Купана, и отъ болярь многи; якоже глаголаху, погыбло убьено 40 тысящь. Ярославъ же бѣже на Ляхы, и прииде Берестью, а Давыдъ заемъ Сутѣйску и Червенъ, и прииде внезапу и зая Володимерцѣ, а Мьстиславъ затворися у градѣ съ засадою, уже бяше у него Берестьяне, и Пиняни, Вышегородци; и ста Давыдъ, оступивъ городъ, и часто приступаше.

Единою подступиша къ граду подъ вежами,

І розділив їх на три полки,
І рушив на угрів.
І пустив наперед Алтунопу із 50-ма стягами,
І Давида поставив під стягом,
А сам розділився на два війська, по 50 стягів
у кожному.
Угри ж ісполчились на заступи,
І було угрів числом сто тисяч.
Алтунопа же пригнав до першого заступу,
І, стріливши, помчав від угрів.
Угри погналися за ними, думаючи, що то тікає
Боняк,
А Боняк гнався [сам], рубаючи їх по плечах.
Алтунопа повернувся проти,
І не допустили угрів назад,
І так безліч перебили їх.
Боняк же розділив військо на три полки
І збив угрів у м'яч, як сокіл галиці збиває.
І побігли угри,
І багато їх потопилось у Вагрі, а інші ж у Сяні,
І тікали понад Сяном у гори,
І спихали один другого,
І гналися за ними два дні, рубаючи їх.
Тут же убили біскупа їхнього Купана,
І багатьох бояр,
І, як говорять, загинуло смертю сорок тисяч.
Ярослав же утік у Ляхи
І прийшов у Берестя, а Давид захопив Сутійськ
і Червен,
І, прийшовши раптово, захопив Володимирці,
А Мстислав закрився у граді з засадою,
І вже були у нього берестяни, і піняни,
вишегородці.
І став Давид, оточивши город,
І часто водив на приступ.
Одного разу підійшли до граду під вежами,

онѣмь же бьющимся съ града, и стрѣляющимъ межи собою, идяху стрѣлы акы дожчь; Мьстиславу же хотящю стрилити, внезапу вдаренъ бысть подъ пазуху стрѣлою, на заборолѣхъ, скважнею, и сведоша и, и на ту нощь умре, и таиша его 3 дни, и в четвертый день повѣдаша и на вѣчи. И рекоша людье: «се князь убьенъ; да аще ся вдамы, и Святополкъ погубить ны»; и послаша къ Святополку, глаголюще: «се сынъ твой убьенъ, а мы изнемогаемъ голодомъ; аще не придеши, хотять ся людье предати, не могуще глада терпѣти». Святополкъ же посла Путяту, своего воеводу; Путята же пришедъ с вои к Луцьку къ Святоши, сыну Давыдову, и ту бяху мужи Давыдови у Святошѣ, заходилъ бо бѣ Святоша ротѣ; «аще поидеть на тя Святополкъ, повѣмъ ти»; и не сътвори сего Святоша, но изоима мужѣ Давыдовы, а самъ поиде на Давыда. И приидe Святоша и Путята августа въ 5 день, Давыдови облежащю градъ в полудне, а Давыдови спящю, и нападоша на нѣ и начаша сѣщи; и горожане скочишася съ града, и почаша сѣщѣ вои Давыдовы, и побѣже Давыдъ и Мьстиславъ, сыновець его. Святоша и Путята переяста городъ, и посадника Святополча Василья посадиста; и прииде Святоша Лучьску, а Путята Киеву.

І коли били з города
І стріляли одні в одних, то стріли ішли, як дощ.
І коли Мстислав хотів стрілити, стоячи на
заборолах,
І несподівано через скважину вражений був під
груди стрілою.
І звели його зі стіни,
І тієї ж ночі він помер.
І тримали це в тайні три дні,
А на четвертий день повідомили на вічі.
І сказали люди: «От князя убито,
А коли ще й ми здамося, то Святополк переб'є нас».
І послали до Святополка сказати:
«Син твій убитий, а ми знемагаємо від голоду.
Якщо не прийдеш, люди будуть змушені здатися,
Не можуть витерпіти голод».
Святополк же послав Путяту, свого воєводу.
Путята ж прийшов із воями у Луцьк до Святоші,
сина Давида.
І були тут, у Святоші, мужі Давидові,
Бо поклявся [Давидові] Святоша:
«Якщо піде на тебе Святополк, повідомлю тобі».
І не зробив цього Святоша,
Але схопив мужів Давидових, а сам пішов
на Давида,
І прийшли Святоша і Путята у п'ятий день серпня,
До обложеного Давидом граду у полудне,
А Давид спав.
І напали на них, і почали сікти.
І горожани вискочили з града,
І почали сікти воїв Давидових,
І побіг Давид і Мстислав, племінник його.
Святоша і Путята зайшли у город,
І посадником Святополкового Василя посадили.
І прийшов Святоша у Луцьк, а Путята повернувся
в Київ.

Давыдъ же

побѣже Половцѣ, и усрѣте и Бонякъ Половцѣ;
и поиде Давыдъ и Бонякъ на Святошю у городу,
и створиша миръ. И изиде Святоша из города, и
рииде къ отцю своему Чернѣгову; а Давыдъ прия
Луческъ, и оттуду прииде к Володимерю, посадникъ
же Василь выбѣже из города, а Давыдъ перея Володимерь и сѣде в немь. А на другое лѣто снемь створиша князи Святополкъ, Володимеръ, Давыдъ и Олегъ,
привабиша Давыда Игоревича, и не даша ему
Володимеря, но даша ему Дорогобужь, у нѣмъ же
и възмрѣ; а Святополкъ перея Володимерь, и посади
сына своего Ярослава.

В лѣто 6606. Прииде Володимеръ, и Давыдъ,
и Олегъ на Святополка, и сташа у Городца, и створиша миръ.

В се же лѣто заложи Володимеръ церковь камяну святоѣ Богородицѣ, Переяславли, на княжѣ
дворѣ.

Того же лѣта заложи Володимеръ Мономахъ
городъ на Вѣстри.

В лѣто 6607. Иде Святополкъ на Давыда [къ
Володимерю и прогна Давыда] в Ляхы.

В се же лѣто бысть знаменье надъ Володимеремь,
мѣсяца априля: два круга, а в нею аки солнце,
и до шестаго часа, а ночь аки 3 стязи свѣтлѣ, оли
до зорь.

У се же лѣто побьени Угре, у Перемышля.

В се же лѣто убьенъ бысть Мьстиславъ, сынъ
Святополчь, у Володимери, мѣсяца июня 12 день.

[Въ лѣто 6608]. Вниде Мьстиславъ отъ Давыда
на море, мѣсяца июня въ 10.

Давид же побіг у Половці,
І зустрів його Боняк половецький.
І пішли Давид і Боняк на Святошу до города
[Луцька],
І уклали мир.
І вийшов Святоша із города,
І прийшов до батька свого в Чернігів,
А Давид узяв Луцьк
І звідти перейшов у Володимир.
Посадник же Василь утік із города,
А Давид перебрав Володимир і сів
у ньому.
А на друге літо зібрали князі раду:
Святополк, Володимир, Давид і Олег,
І привабили Давида Ігоревича
І не дали йому Володимир, але дали йому
Дорогобуж.
У ньому ж і помер.
А Святополк перебрав [у свої руки] Володимир
І посадив [у ньому] сина свого Ярослава.

В літо 6606 [1098]. Пішли Володимир, і Давид, і Олег на Святополка, і стали біля Городця, і уклали мир.

У це ж літо заклав Володимир церкву кам'яну святої Богородиці у Переяславі на княжому дворі.

Того ж літа заснував Володимир Мономах город на Вострі.

В літо 6607 [1099]. Ходив Святополк на Давида [у Володимир і прогнав Давида] в Ляхи.

У це ж літо було знамення над Володимиром у місяці квітні: два кола, а в них неначе сонце, і так до шостої години, а на ніч, як три стяги світлі і аж до зорь.

У це ж літо побили угрів під Перемишлем.

У це ж літо був убитий Мстислав, син Святополків, у Володимирі місяця червня [у] дванадцятий день.

В літо 6608 [1100]. Пішов Мстислав від Давида на море місяця червня в десятий [день].

Того же лѣта братья створиша миръ межи собою, Святополкъ, и Володимеръ, Давыдъ, и Олегъ, въ Увѣтичихъ, мѣсяца августа въ 14 день. Того же мѣсяца въ 30, в томъ же мѣстѣ, братья вся сняшася, Святополкъ, Володимеръ, Олегъ, приде к нимъ Давыдъ Игоревичь, и рече имъ: «на что мя есте привабили? осе есмь; кому до мене обида?» И отвѣща к нему Володимеръ: «ты еси прислалъ к намъ, рѣка: хощю, братье, прийти къ вамъ и пожаловати своее обиды; да се еси пришелъ и сѣдиши съ своею братьею на единомъ коврѣ: и чему не жалуеши, до кого ти обида?» и не отвѣща ему ничтоже Давыдъ. И сташа уся братья на конихъ; и ста Святополкъ съ своею дружиною, а Давыдъ и Олегъ съ своею дружиною, раздно, кромѣ себе, а Давыдъ Игоревичь сѣдяше опрочь, и не припустяху его к собѣ, и особѣ думаху о Давыдѣ. И сдумавше послаша къ Давыдови мужи свои, Святополкъ Путяту, Володимеръ [Орогостя и] Ратибора, Давыдъ [и] Олегъ Торчина; послании же придоша къ Давыдови и рекоша ему: «се ти мовлять братья: не хощемъ ти вдати стола Володимерьскаго, зане увергъ еси ножь в ны, егоже не было в Русьской земли; но мы тебе не имемъ, ни иного зла створимъ, но се ти даемъ, шедъ сяди в Божескомъ, в Острозѣ; Дубенъ и Черторыескъ, то ти даеть Святополкъ, а се ти даеть Володимеръ 200 гривенъ, Давыдъ и Олегъ 200 гривенъ». И тогда посла послы своя к Володареви и к Василкови: «поими брата своего Василка к собѣ, и буди вамъ Перемышль; да чего вамъ любо, да сѣдѣта, аще ли, да пусти Василка сѣмо, атѣ и кормимъ здѣ; а холопы наши и смерды выдаита»; и не послуша сего Володарь и Василко. А Давыдъ сѣдяше у Божьскомъ, и посемь вда Святополкъ Давыдови Дорогобужь, в нѣмьже и вомре; а Володимеръ вдасть сынови своему Ярославу.

В лѣто 6609. Преставися Всеславъ, Полотскый князь, мѣсяца априля въ 14 день, у 9 день, въ среду.

Того ж літа брати уклали мир між собою — Святополк, і Володимир, Давид, і Олег — в Увітичах, місяця серпня в чотирнадцятий день. Того ж місяця в 30-й день на тому ж місці брати всі зібралися — Святополк, Володимир, Олег,— і прийшов до них Давид Ігоревич і сказав їм: «Нащо ви мене привабили? От я. У кого на мене обида?» І відповів йому Володимир: «Ти сам прислав до нас, кажучи: «Хочу, браття, прийти до вас і поскаржитися за свої обиди». Так от ти прийшов і сидиш зі своїми братами на одному коврі, так чому не скаржишся, до кого твоя обида?» І не відповів йому Давид нічого. І стали всі браття на коней. І став Святополк зі своєю дружиною, а Давид і Олег зі своєю дружиною нарізно один від другого. А Давид Ігоревич сидів осторонь, і не підпустили його до себе, але окремо радились про Давида. І, порадившись, послали до Давида мужів своїх: Святополк — Путяту, Володимир — [Орогостя і] Ратибора, Давид [і] Олег — Торчина. Посланії ж прийшли до Давида і сказали йому: «От що говорять тобі браття: «Не хочемо тобі дати стіл Володимирський, тому що ти ввігнав ніж у нас, чого не було в Руській землі. Але ми тебе хапати не будемо і якогось іншого зла не зробимо. Але от що тобі дамо: іди і сідай у Божеському, в Острозі. Дубен і Чорторийськ дає тобі Святополк, а Володимир ось дає тобі двісті гривен, Давид і Олег — двісті гривен». І тоді послали послів своїх до Володаря і Василька: «Візьми брата свого Василька до себе, і буде вам Перемишль. Якщо це вам любо, то сидіть, а якщо ні, то відпусти Василька сюди, до нас, і годуватимемо тут. А холопів наших і смердів видайте». І не послухали цього Володар і Василько. А Давид сидів у Божському, і після цього віддав Святополк Давидові Дорогобуж, у ньому ж він і помер. А Володимир віддав синові своєму Ярославу.

В літо 6609 [1101]. Помер Всеслав, полоцький князь, місяця квітня в чотирнадцятий день, о 9 [годині] дня, в середу.

В то же лѣто затворися Ярославъ Ярополчичь у Берестьи, и изиде на нь Святополкъ, и заступи и в городѣ, и емь и, окова и приведе и до Киева; и молися о немь митрополитъ и игумени, умолиша Святополка, и узаводиша и у раку святою Бориса и Глѣба, и сняша с него оковы и пустиша и.

В тѣмъ же лѣтѣ съвокупишася братья: Святополкъ, и Володимеръ, Давыдъ, Олегъ, Ярославъ съ братьею, на Золотьчи; и пріслаша Половци послы ото всѣхъ князь къ всей ратьи, глаголюще и просяще мира; и рѣша имъ князи Русьсции: «аще хощете мира, да совокупимся у Сакова»; і послаша Половци, и сняшася в Сакова, и створиша миръ с Половци, и пояша таль межи собою, мѣсяца семьтября въ 15 день.

В се же лѣто Володимеръ заложи церковь у Смоленьскѣ святоѣ Богородицѣ камяну, епискупью.

В лѣто 6610. Выбѣже Ярославъ Ярополчичь ис Қыева, мѣсяца октября въ 1 день. Того же мѣсяца на исходѣ, перьльсти Ярославъ Святополчичь Ярослава Ярополчича, ятъ и на Нури, и приведе къ отцю Святополку, и оковаша и.

Того же лѣта, мѣсяца октября у 20, приде Мьстиславъ, сынъ Володимерь, с Новгородци, бѣ бо Святополкъ с Володимеромъ рядъ имѣлъ, яко Новугороду быти Святополчю и посадити сынъ свой [в Новѣгородѣ, а въ Володімери сына своего посадити] Володимеру; и прииде Мьстиславъ Қыеву, и сѣдоша в ыстобцѣ, и рекоша мужи Володимери: «се присла Володимеръ сына своего, да се сѣдять Новгородцѣ; да поемьше сына твоего идуть Новугороду, а Мьстиславъ да идеть Володимерю». И рекоша Новгородци Святополку: «се мы, княже, прислани к тобѣ, и рекли намъ тако: не хощемъ Святополка, ни сына его; аще ли двѣ головѣ имѣть сынъ твой, то посли и; сего ны далъ Всеволодъ, ускормили есмы собѣ князя, а ты еси шелъ отъ насъ». Святополкъ же многу имѣ прю с ними, онѣмь же не восхотѣвшимъ, поемьше Мьстислава поидоша Новугороду.

У те ж літо закрився Ярослав Ярополчич у Бересті, і пішов на нього Святополк, і застав його в городі, і схопив його, окував і привів до Києва. І просили за нього митрополит і ігумени, і вблагали Святополка, і взяли клятву з нього біля раки святих Бориса і Гліба, і зняли з нього окови, і відпустили його.

В тім же літі зібралися браття: Святополк, і Володимир, Давид, Олег, Ярослав із браттями на Золотчі. І прислали половці послів від усіх князів до всіх братів сказати, що просять миру. І відповіли їм князі Руськії: «Якщо хочете миру, то зберемося біля Сакова». І послали половці, і зібралися біля Сакова, і створили мир з половцями, і взяли заложників один у другого місяця вересня у п'ятнадцятий день.

У це ж літо Володимир заклав у Смоленську церкву святої Богородиці, кам'яну, єпископську.

В літо 6610 [1102]. Утік Ярослав Ярополчич із Києва місяця жовтня у перший день. Наприкінці того ж місяця обманув Ярослав Святополчич Ярослава Ярополчича, схопив його на Нурі і привів до батька Святополка, і окували його.

Того ж літа, місяця жовтня у двадцятий день прийшов Мстислав, син Володимирів, із новгородцями, бо Святополк із Володимиром угоду мали, що Новгород буде Святополків і що він посадить сина свого [в Новігороді, а у Володимирі посадить свого сина] Володимир. І прийшов Мстислав у Київ, і посідали в істобці, і сказали мужі Володимирови: «Це прислав Володимир сина свого, а це сидять новгородці. Хай забирають сина твого і йдуть у Новгород, а Мстислав хай іде в Володимир». І сказали новгородці Святополку: «Це ми, княже, прислані до тебе, і сказали нам так: не хочемо ні Святополка, ні сина його. Якщо ж дві голови має син твій, то посилай його. Цього ж [Мстислава] нам дав Всеволод, і вигодували ми самі собі князя, а ти пішов від нас». Святополк же довго сперечався з ними, але вони не захотіли, взяли Мстислава і пішли в Новгород.

В то же лѣто бысть знаменье на небеси, мѣсяца генваря 29, по 3 дни: аки пожарная зоря отъ въстока и уга и запада и сѣвера, и бысть тако свѣтъ всю нощь, акы отъ луны полны свѣтящеся.

В то же лѣто бысть знаменье у лунѣ, мѣсяца февраля въ 5 день. Того же мѣсяца въ 7 день бысть знаменье въ солнцѣ: огородилося бяше солнце въ 3 дуги, и быша другыя дугы хрепты к собѣ. И сия видяще знаменья, благовѣрнѣи человѣци съ въздыханьемь моляхуся Богу съ слезами, да бы Богъ обратилъ знаменья си на добро: знаменья бо бывають ово же на добро, ово же на зло; яко и си знаменья быша на добро. На прѣидущее лѣто вложи Богъ мысль добру в Русьскии князи, умыслиша дерзнути на Половцѣ, поити в землю ихъ, еже и бысть; якоже скажемъ въ пришедшее лѣто.

В се же лѣто преставися Володиславъ, Лядьский князь.

В се же лѣто преставися Ярославъ Ярополчичь, мѣсяца августа въ 11 день.

В се же лѣто ведена бысть дщи Святополча Сбыслава в Ляхы за Болеслава, мѣсяца ноября въ 16 день.

В то же лѣто родися у Володимера сынъ Андрѣй.

В лѣто 6611. Вложи Богъ ву серьдце Русьскимъ княземъ мысль благу, Святополку [и] Володимеру, и снястася думати на Долобьскѣ; и сѣде Святополкъ съ своею дружиною, а Володимеръ съ своею дружиною, а въ единомъ шатрѣ. И почаа думати, и начаша глаголати дружина Святополча: «не веремя веснѣ воевати, хочемь погубити смерды, и ролью имъ». И рече Володимеръ: «дивно ми, дружино, оже лошади кто жалуеть, еюже ореть кто; а сего чему не расмотрите, оже начнеть смердъ орати,

У те ж літо було знамення на небесах, місяця січня 29-го протягом трьох днів: неначе заграви пожежі із сходу, і півдня, і заходу, і півночі; і було так світло всю ніч, як від повного місяця світиться.

У те ж літо на місяці було знамення місяця лютого в 5-й день. Того ж місяця на сьомий день було знамення на сонці: огородилося було сонце трьома дугами, хребтами одна до другої. І коли дивилися на це знамення благовірні люди, із зітханнями і в сльозах молилися Богу, щоб Бог повернув ці знамення на добро: адже знамення бувають одні на добро, другі ж на зло, то щоб і ці знамення були на добро. Наступного літа вселив Бог мисль добру Руським князям: задумали дерзнуть проти половців, піти в землю їхню, що і було, про що й скажемо під наступним літом.

Цього ж літа помер Володислав, лядський князь.

Цього ж літа помер Ярослав Ярополчич місяця серпня в 11-й день.

Цього ж літа відвели дочку Святополкову Збиславу в Ляхи за Болеслава місяця листопада в 16-й день.

У те ж літо народився у Володимира син Андрій.

В літо 6611 [1103].

І поклав Бог у серце Русьським князям думку добру,
І Святополку, і Володимиру.
І зійшлися на раду вони у Долобську,
І сів Святополк із своєю дружиною,
І Володимир із своєю дружиною
І в одному шатрі.
І почали вони думати.
І почала казати дружина Святополкова:
«Не час весною воювати: хіба щоб смердів погубити
І ріллю їхню».
І сказав Володимир: «Дивуюсь, дружино,
Що коней шкодуєте, якими орють,
А про те чомусь не говорите,
що як смерд розпочне орати,

приѣха ударить смерда стрѣлою, а кобылу его поиметь, а в село въѣхавъ поиметь жену его и дѣти, и все имѣнье его возметь? то лошади его жалуешь, а самого чему не жалуешь?» И не могоша противу ему отвѣщати дружина Святополча, и рече Святополкъ: «брате, се азъ готовъ уже», и въста Святополкъ; и рече ему Володимеръ: «то ти, брате, велико добро створиши Русьской земли». И посласта къ Давыдови и к Олгови, глаголюща: «поидита на Половщи, а любо будемь живи, любо мертви»; Давыдъ же послуша ею, а Олегъ не послуша сего, вину река: «не здоровлю». Володимеръ же цѣловавъ брата своего, поиде Переяславлю, а Святополкъ по немь, и Давыдъ Святъславичь, и Давыдъ Всеславичь, и Мьстиславъ Игоревъ унукъ, Вячьславъ Ярополчичь, Ярополкъ Володимеричь; и поидоша на конихъ и в лодьяхъ, и приидоша ниже порогъ, и сташа въ протолчехъ и в Хортичимъ островѣ; і всѣдоша на конѣ, и пѣшьци из лодѣй высѣдавше идоша в поле 4 дни, и придоша на Сутинъ. Половци же слышавше, яко идуть Русь, и собрашася бес числа и начаша думати; и рече Русоба: «просимъ мира в Руси, яко крѣпко ся имуть бити с нами, мы бо много зла створихомъ Руской земли».

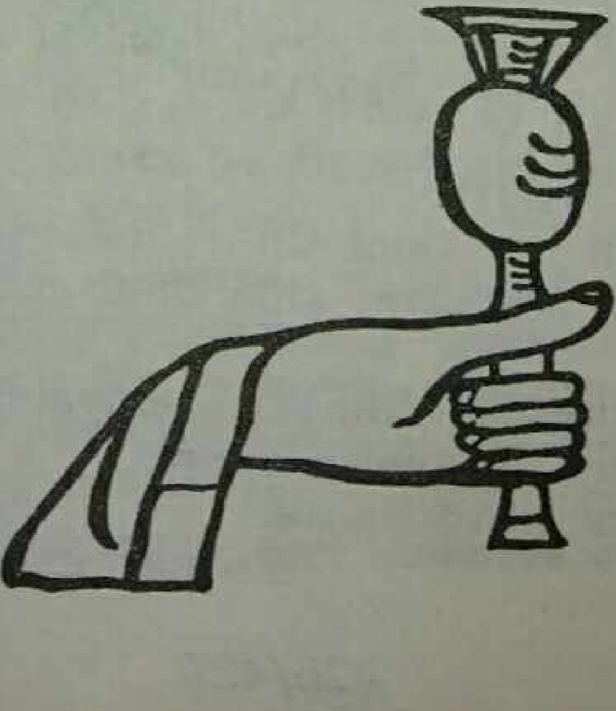

А половчин над'іде, вдарить смерда стрілою,
А кобилу його захопить,
А в оселю заскочить — зловить жінку його і діти,
І майно його усе візьме.
То його коня для нас так жалко,
А самого смерда не жалуєш?»
І не могла заперечить йому дружина Святополкова,
І сказав Святополк: «Брате, от я і готовий вже»,
І встав Святополк.
І сказав йому Володимир:
«То ти, брате, велике добро землі Руській
створиш».
І послали вони до Давида,
І до Олега [послали] сказати:
«Ідіть на половців: або будемо живі, або мертві».
І послухався їх Давид, а Олег не послухав того,
І причину назвав: «нездоровий»,
І цілував брата свого Володимир
І пішов [у свій] Переяслав, а за ним Святополк,
І Давид Святославич,
І Давид Всеславич,
І Мстислав, онук Ігорів, Вячеслав Ярополчич,
І Ярополк Володимирич.
І пішли на конях і в лодіях,
І спустилися нижче порогів,
І стали в Протолчах і на острові Хортичім,
І посідали на коней.
І піхотинці, із лодій зійшовши,
Ішли полем чотири дні,
І прийшли на Сутин.
І зачули половці, що Русь іде,
І зібралися незліченою силою,
І стали думати.
І сказав Русоба: «Будем миру у Русі прохати,
Бо запекло будуть руси з нами битись,
Бо чимало зла землі Руській вчинили».

И рѣша уншии Урусобѣ:
«аще ся ты боиши Руси, но мы
ся не боимъ; сихъ бо избивше, и поидемь в землю
ихъ и приимемъ вся грады ихъ, и кто избавить ихъ
отъ насъ?» Рустии же князи и вои моляху Бога,
и обѣты въздаяху Богу и пречистей его Матери, ово
кутьею, овъ же милостынею къ убогымъ, ови же
монастыремъ требованья. И сице молящимся, по-
идоша Половьци, и посла передъ собою въ сторожѣ
Алтунопу, иже словяше мужьствомъ; такоже и Русь-
стии князи послаша сторожѣ свои, и въстерегоша
Алтунопу, и объступиша Алтунопу, и въбиша и и
сущая с нимъ; ни единъ же избы отъ нихъ, но вся
избиша. И поидоша полци Половецьстии аки борове,
и не бѣ перезрити ихъ; и Русь поидоша противу
имъ. И великий Богъ вложи в жалость велику у
Половцѣ, и страхъ нападе на ня и трепетъ отъ лица
Русьскыхъ вой, и дрѣмаху самѣ, и конемъ ихъ не
бяше спѣха у ногахъ; Русь же с весельемь на конихъ
и пѣши потекоша к нимъ. Половци же видивше
устремленье Руское на ся, не доступивше побѣгоша
передъ Рускыми князи; наши же погнаша, сѣкуще я,
въ 4 мѣсяца априля. И великое спасенье створи
Богъ въ тъ день благовѣрнымъ княземъ Русьскымъ и
всимъ хрестьяномъ, а на врагы нашѣ дасть
побѣду велику.

І відповіли молодші Урусобі:
«Якщо ти Русі боїшся, то ми не боїмося,
Цих переб'ємо,
І підем в землю їхню,
І захопимо всі городи ми їхні,
І ніхто від нас не збавить їх».
Руськії ж князі і вої помолились Богу,
І обітниці давали Богу,
І пречистій його Матері: одні — кутею,
Інші — милостинею убогим, другі — монастирям
на потребу.
І коли вони отак молились, половці прийшли
І послали перед себе у сторожу Алтунопу,
Що уже був мужністю прославивсь.
І руські князі свою сторожу теж послали,
І підстерегли, і обступили Алтунопу, його вбили
і всіх сущих з ним,
І не одного його вбили, а всіх побили,
І рушили полки половецькі, як бори,
І не можна було їх окинути оком,
І Русь рушила супроти них.
І великий Бог вселив жалість велику у половців,
І напав на них страх і трепіт від вигляду
руських воїв,
І самі вони ніби в дрімку запали,
І не стало у ногах у коней їхніх спіху, а Русь весело
І кіньми і пішо на них потекла.
І коли половці узріли стрім русів проти себе
І, не доступившись [полків руських], побігли перед
руськими князями,
І погналися за ними наші,
І посікли їх у день четвертий квітня.
І велике Бог в той день послав спасіння
І князям всім руським благовірним,
І усім благочестивим християнам,
І над ворогами нашими дав перемогу велику.

И убиша ту в полку князий 20: Урусобу, Кочия, Яросланопу, Китанопу, Кунама, Асупа, Курътыка, Ченегрепа, Сурьбарь и прочая князя ихъ; а Вельдуза яша. Посемь же сѣдоша братья, побѣдивше враги своя; и приведоша Белдузя къ Святополку, и нача Белдузь даяти на собѣ злато и сребро, и конѣ и скотъ; Святополкъ же посла Володимеру. И пришедшу ему, упроси его Володимеръ: «то веде, ялавы рота? многажды бо ходивше ротѣ, воевасте Русьскую землю; то чему ты не училъ сыновъ своихъ и роду своего не переступати ротѣ, но проливаете кровь хрестьянску? да се буди кровь твоя на главѣ твоей»; и повели убити и, тако расѣкоша и на удъ. И посемь сняшася братья вся, і рече Володимеръ: «се день, иже створи Господь, възрадуемься и възвеселимься в онь; яко Богъ избавилъ ны есть отъ врагъ нашихъ, и покори враги наша, и скруши главы змѣевыя, и далъ есть Господь брашно ихъ намъ»; взяша бо тогда скоты и овцѣ и кони и вельблуды, и вежѣ с добыткомъ и съ челядью, и заяша Печенѣги и Торъки с вежами. И приидоша в Русь с полономъ великымъ, и съ славою и с побѣдою великою усвояси.

Того же лѣта приидоша прузии, августа въ 1 день.

Томъ же лѣтѣ, того же мѣсяца въ 18 день, иде Святополкъ и сруби Гурьговъ, егоже бѣша пожьглѣ Половци.

Того же лѣта бися Ярославъ с Моръдвою, мѣсяца марта въ 4 день, и побѣженъ бысть Ярославъ.

В лѣто 6612. Ведена дщи Володарева за царевича за Олексинича, Царюграду, мѣсяца июля въ 20.

В томъ же лѣтѣ ведена Передъслава, дщи Святополча, во Угры, за королевича, мѣсяца августа въ 21.

Того же лѣта прииде митрополитъ Никифоръ в Русь, мѣсяца декабря въ 6 день.

В томъ же лѣтѣ преставися Вячьславъ Ярополчичь, въ 13 день. Никифоръ митрополитъ посаженъ на столѣ.

І убили у тім поході двадцять князів [половецьких]: Урусобу, Кочія, Яросланопу, Китанопу, Кунама, Асупа, Куртика, Ченегрепа, Сурбара і інших князів їхніх, а Белдузя взяли [у полон]. Після цього ж посідали браття, перемігши ворогів своїх. І привели Белдузя до Святополка, і почав Белдузь давати за себе золото, і срібло, і коні, і худобу. Святополк же послав за Володимиром. І коли прийшов, запитав у Белдузя Володимир: «Чи ти знаєш, що здолала вас клятва? Безліч раз ви клялися і все ж воювали Руськую землю? То чому ж ти не вчив синів своїх і роду свого не переступати клятву, але проливаєте кров християнську? Хай же буде кров твоя на голові твоїй». І повелів убити його, так і розсікли його на шматки.

І після цього зібралися браття всі, і сказав Володимир: «Це день, що його створив Господь, возрадуємося і возвеселимося в цей день, тому що Бог звільнив нас від ворогів наших, і покорив ворогів наших, і сокрушив голови змієві, і віддав Господь їхнє багатство нам». Взяли-бо тоді худобу, і вівці, і коні, і верблюди, і вежі із добрами, і з челяддю, і захопили печенігів і торків із вежами. І повернулись на Русь з полоном великим, і з славою, і з перемогою великою додому.

Того ж літа прийшла саранча серпня в 1-й день.

Того ж літа і того ж місяця в 18-й день пішов Святополк і відбудував Гургів, який спалили були половці.

Того ж літа бився Ярослав із мордвою місяця березня в 4-й день, і переможений був Ярослав.

В літо 6612 [1104]. Відвели дочку Володареву в Цареград за царевича Олексинича, місяця липня в 20-й [день].

У тому ж літі відвели Передславу, дочку Святополка, в Угри за королевича місяця серпня в 21-й [день].

Того ж літа прийшов у Русь митрополит Никифор місяця грудня в 6-й день.

У тому ж літі помер Вячеслав Ярополчич, на 13-й день. Никифор митрополит посажений на столі.

Сего же лѣта исходяща, посла Святополкъ Путяту на Менескъ, а Володимеръ посла сына своего Ярополка, а Олегъ самъ иде на Глѣба, поемъше Давыда Всеславича; и не успѣша ничтоже, и възвратишася опять. И родися у Святополка сынъ, и нарекоша имя ему Брячиславъ.

В се же лѣто бысть знаменье: стояще солнце въ крузѣ, а посредѣ круга хрестъ, а посредѣ креста солнце, а внѣ круга оба полы 2 солнца, надъ солнцемъ же кромѣ круга дуга, рогома на сѣверъ; тако же знаменье в лунѣ тѣмь же образомъ, мѣсяца февраля въ 4 и 5 и 6 день, въ дне по три дни, а в ночи и в лунѣ по три ночи.

В лѣто 6613. Увалися верхъ святаго Андрѣя.

В се же лѣто постави митрополитъ Анфилохыя епископа Володимерю, августа въ 27.

Томъ же лѣтѣ постави Лазоря Переяславлю, мѣсяца ноября 12. Томъ же лѣтѣ постави Мину Полотьскѣ, мѣсяца декабря в 13 день.

Томъ же лѣтѣ явися звѣзда с хвостомъ, на западѣ, и стоя мѣсяць.

Того же лѣта пришедъ Бонякъ зимѣ на Зарубѣ и побѣди Торкы и Береньдѣѣ.

В лѣто 6614. Повоеваша Половци около Зарѣчьска и посла по нихъ Святополкъ Яня Вышатича, и брата его Путяту, Иванка Захарьича, и Козарина, и угонивьше Половцѣ до Дуная, полонъ отъяша, а Половцѣ исъсѣкоша.

В се же лѣто преставися Янь, старець добрый, живъ лѣтъ 90, въ старостѣ маститѣ; живъ по закону Божию, не хужии первыхъ праведникъ, у него же азъ слышахь многа словеса, яже вписахъ в лѣтописиць; бѣ бо мужь благъ, и кротокъ, и смѣренъ, отгребаяся отъ всякоя вещи, его же и гробъ есть в Печерьскомь монастырѣ, у притворѣ, идѣже лежить тѣло его положено мѣсяца июня въ 24.

У кінці цього ж літа послав Святополк Путяту на Менеськ, а Володимир послав сина свого Ярополка, а Олег сам пішов на Гліба [мінського], узявши Давида Всеславича. І нічого не добилися, і повернулися назад. І родився у Святополка син, і нарекли ім'я йому Брячислав.

У це ж літо було знамення: стояло сонце в крузі, а посеред круга хрест, а посеред хреста сонце, а поза кругом з обох боків два сонця, над сонцем же, окрім круга,— дуга, рогами на північ. Таке ж знамення було і на місяці, і таким же чином місяця лютого в четвертий, п'ятий і шостий день, вдень [на сонці], а вночі на місяці по три дні і три ночі підряд.

В літо 6613 [1105]. Завалився верх [церкви] святого Андрія.

У це ж літо поставив митрополит єпископом у Володимир Анфілохія серпня в 27-й [день].

Того ж літа поставив [він єпископом] Лазаря у Переяслав місяця листопада в 12-й [день].

У тому ж літі поставив Мину [єпископом] у Полоцьк місяця грудня в 13-й день.

Того ж літа з'явилася на заході звізда з хвостом і стояла місяць.

Того ж літа взимку прийшов Боняк на Заруб і переміг торків і берендеїв.

В літо 6614 [1106]. Повоювали половці побіля Зарічеська і послав на них Святополк Яня Вишатича і брата його Путяту, Іванка Захарича і Козарина. І гнали половців до Дунаю, полон відібрали, а половців порубали.

У це ж літо помер Янь, старець добрий, жив літ дев'яносто, в старості маститий: жив по закону Божому, не гірший перших праведників, від нього ж я чув багато словес, які і вписав у літописець. Був же він муж добрий, і покірливий, і смиренний, уникав всіляких тяжб, його ж і гріб є в Печерському монастирі, у притворі, де лежить тіло його, покладене місяця червня в 24-й [день].

В то же лѣто пострижеся Еупракси, Всеволожа дщи, мѣсяца декабря въ 6 день.

Того же лѣта помраченье бысть въ солнци, августа. [Тогда пострижеся князь Святоша, сынъ Давыдовъ, внукъ Святославль Никола, мѣсяца февраля въ 17].

[В томъ же лѣтѣ побѣдіша Зимѣгола Всеславича и всю братію и дружину убиша ихъ 9 тысячь.

В лѣто 6615 кругъ луны 4, а солнечного] 8 лѣто.

В се же время преставися Володимеря княгини, мѣсяца маия въ 7 день. Того же мѣсяца воева Бонякъ и зая конѣ у Переяславлѣ.

Томъ же лѣтѣ прииде Бонякъ, и Шарукань старый, и ини князи мнози, и сташа около Лубна; Святополкъ же, и Володимеръ, и Олегъ, Святославъ, Мьстиславъ, Вячьславь, Ярополкъ, идоша на Половцѣ къ Лубьну, въ 6 часъ дне бродишася черес Сулу, и кликоша на нѣ. Половци же вжасошася, отъ страха не възмогоша и стяга поставити, но побѣгоша хватаючи конии, [а друзіи пѣши побѣгоша, наши же начаша сѣщи я, а другыа руками имати и гнаша я до Хорола. Убиша же Тааза, Бонякова брата, а Сугра яша и братію его, а Шурукань одва утече, отбѣгоша же товара своего, и взяша Рускіи вои, мѣсяца августа въ 12 день, и възвратишася въсвоаси съ побѣдою вѣликою. Святополкъ же пріиде] завътреню въ Печерьскый манастырь, на Успенье святыя Богородица, и братья цѣловаша и [съ] радостью великою, яко врази наши побѣжены быша, молитвами святыя Богородица и великого Федосья отца нашего; и тако бо обычай имяше Святополкъ: коли идяше на войну, или инамо, оли поклонився въ гроба Федосьева и молитву веземъ у игумена сущаго, тоже идяше на путь свой.

В то же лѣто преставися княгини, Святополча мати, мѣсяца генваря въ 4 день.

Томъ же лѣтѣ, того же мѣсяца, иде Володимеръ, и Давыдъ, и Олегъ к Аяпѣ и другому Аепѣ, и створиша миръ; и поя Володимеръ за Гергия Епиопину дщерь! Ясѣну внуку, а Олегъ

Того ж літа постриглася [в черниці] Євпраксія, Всеволодова дочка, місяця грудня в 6-й день.

Того ж літа було затемнення сонця, у серпні.

Тоді ж постригся [в ченці] князь Святоша, син Давидів, внук Святославів, [під іменем] Никола місяця лютого в 17-й [день].

[У тому ж літі перемогла зимигола Всеславича і всю братію, і дружину їхню убила — дев'ять тисяч.

В літо 6615 [1107] місячний круг 4, а сонячного] 8-ме літо. У це ж врем'я померла княгиня [жона] Володимира, місяця травня в 7-й день. Того ж місяця воював Боняк і захопив коні в Переяславі.

Того ж літа прийшов Боняк, і Шарукань старий, і інших князів багато, і стали біля Лубна; Святополк же, і Володимир, і Олег, Святослав, Мстислав, Вячеслав, Ярополк пішли на половців до Лубна і о шостій годині дня перейшли вбрід Сулу і гукнули на них. Половці ж вжахнулися, від страху не могли і стяги поставити, а побігли, хватаючи коні, [а другі пішки побігли, а наші почали сікти їх, а інших руками ловили і гнали їх до Хорола. Убили Тавза, Бонякового брата, а Сугра і братів його взяли у полон, а Шарукан ледве утік. Позбулися половці й обозу свого, який і захопили руські вої місяця серпня в 12-й день і повернулися додому з перемогою великою. Святополк же прийшов] на заутреню в Печерський монастир на Успіння святої Богородиці, і братія цілувала його з радістю великою, оскільки вороги наші були переможені молитвами святої Богородиці і великого Федосія, отця нашого. Такий-бо обичай мав Святополк: коли ішов на війну чи ще кудись, то поклонявся біля гробу Федосія і молитву брав у тодішнього ігумена, і після цього ішов дорогою своєю.

У те ж літо померла княгиня, мати Святополка, місяця січня в 4-й день.

Того ж літа і в той же місяць ходив Володимир, і Давид, і Олег до Аепи і до другого Аепи і створили мир. І взяв Володимир за Юрія дочку Аепину, Ясіну внуку. А Олег

поя [за сына] Акаспиду дщерь, Яневу внуку, мѣсяца генваря во вторы на 10 день.

Мѣсяца... въ 15 день трясеся земля передъ лазорями.

В лѣто 6616. Заложена бысть церкви святаго Михаила Золотоверхая, Святополкомъ княземъ, мѣсяца июля въ 11; и тряпезницю кончаша Печерьскаго манастыря, при Фектистѣ игуменѣ, юже заложи повеленьемь Глѣбовомъ, иже ю и стяжа.

В се же лѣто вода бысть велика во Днѣпрѣ, и въ Деснѣ и въ Припетѣ.

Того же лѣта вложи Богъ въ сердце аньхимандриту игумену Печерьскому, нача понужати Феоктистъ Святополка князя вписати Федосья в синаникъ, Богу тако изволшю; Святополкъ же радъ бысть, вообѣщася створити се, и се вѣды житье его; и нача Святополкъ узвѣщати житье Федосьево; и велѣ и вписати в сѣнаникъ, еже створи митрополитъ, вписа его в сѣнаникъ; повелѣ же митрополитъ по всѣмъ епискупьямъ вписати Федосья въ сѣнаникъ; вси же епископи с радостію вписаша, и поминають его во всѣхъ сборѣхъ.

В се же лѣто преставися Катерина, Всеволожа дщерь, мѣсяца июля въ 24.

В се же лѣто кончаша верхъ святыя Богородица Влахѣрны на Кловѣ, заложенѣй Стефаномъ епископомъ, бывшу ему прѣже игуменомъ Печерьскаго манастыря.

В лѣто 6617. Преставися Евъпраксии, Всеволожа дщи, мѣсяца июля въ 9 день, и положено бысть тѣло ея в Печерьскомъ манастыри у дверий, яже къ угу; и вчиниша надъ нею божницю, идѣже лежить тѣло ея.

В то же лѣто, мѣсяца декабря въ 2 день, Дмитръ Иворовичь взя вежи Половецкие у Дона; 1000 вѣжь взя послани Володимеромъ княземъ.

В лѣто 6618. Идоша веснѣ на Половцѣ Святополкъ, и Володимеръ, Давыдъ; и дошедше Воиня, воротишася.

взяв [за сина] дочку Акаспида, Яневу внуку місяця січня, у вівторок, на 10-й день.

Місяця... в 15-й день тряслася земля перед світанком.

В літо 6616 [1108]. Було закладено церкву святого Михайла, Золотоверху, князем Святополком місяця липня в 11-й [день]. І закінчили трапезницю Печерського монастиря за ігумена Фектиста, а була закладена за повелінням Гліба, котрий і кошти на неї дав.

У це ж літо вода була велика у Дніпрі, і в Десні, і в Припеті.

Того ж літа вложив Бог у серце архімандриту ігуменові Печерському, почав понужати Феоктист князя Святополка вписати Федосія в синодик, як волю Божу. Святополк був радий, пообіцяв зробити це і знати житіє його. І почав Святополк вивчати житіє Федосія і звелів вписати його в синодик, що і зробив митрополит, вписавши його в синодик. І повелів митрополит у всіх єпископіях вписати Федосія в синодик. Усі ж єпископи із радістю вписали і поминають його на всіх соборах.

У це ж літо померла Катерина, дочка Всеволода, місяця липня в 24-й [день].

У це ж літо закінчили верх [церкви] святої Богородиці Влахірни на Клові, закладеної Стефаном єпископом, який перед тим був ігуменом Печерського монастиря.

В літо 6617 [1109]. Померла Євпраксія, дочка Всеволода, місяця липня в 9-й день. І поклали тіло її в Печерському монастирі біля дверей, що далі на південь. І зробили над нею божницю, де лежить тіло її.

Того ж літа місяця грудня в 2-й день Дмитр Іворович узяв вежі половецькі біля Дону. Тисячу веж узяли послані князем Володимиром.

В літо 6618 [1110]. Ходили весною на половців Святополк, Володимир і Давид. І, дійшовши до Воїня, повернулися.

Того ж літа прийшли половці до Воїня, повернулися назад.

Того же лѣта пришедше Половци Воини, воротишася.
Того же лѣта пришедше Половци, воеваша около Переяславля по селомъ.

Того же лѣта взяша Половьци, ідучи назад, много селъ.

В то же лѣто бысть знаменье в Печерьскомъ манастыри, февраля въ 11 день: явися столпъ огненъ отъ земля до небесе, а молнья освѣтиша всю землю, и на небеси погремѣ в часъ 1 нощи; весь миръ видѣ. Сесь же столпъ ста на тряпезници камянѣй, яко не видити хреста бяше, и стоя мало, ступи на церковь и ста надъ гробомъ Федосьевомъ и потомъ надъ верхъ съступи, аки ко въстоку лицемъ, и потомъ невидимо бысть. Се же бяше не огнь, ни столпъ, но видъ ангельскый: ангелъ бо сице являеться, ово столпомъ огненомъ, ово же пламеномь; якоже рче Давидъ: творя ангелы своя духы и слугы своя огнь пламянъ; и слеми суть повеленьемь Божьимъ, аможе хощеть Владыка всихъ Творець, ангеломъ и человѣкомъ. Ангелъ бо приходить, кдѣ благая мѣста и молитвении домове, и ту показають нѣчто мало видинья своего, ово бо огнемь, ово столпомъ, ово инакымъ видѣньемъ, яко мощно зрѣти имь; не мощно бо зрѣти человѣкомъ естества ангельскаго видѣти, аще и Моиси великій не возможе видѣти ангельскаго естьства, водяшеть бо я во дне столпъ облаченъ, а в нощи столпъ огненъ; то се не столпъ водяше ихъ, но ангелъ Божий идяще пред нимь в нощи и во дне. Тако и се явленье, которое показываше, емуже быти хотяше, еже бо и бысть: на второе лѣто не сий ли ангелъ вожь на иноплеменникы супостатъ бысть, якоже рече: ангелъ предъ тобою предъидеть; и пакы: ангелъ твой буди с тобою?

[Заключне слово у Лаврентіївському списку 1377 року]

Игуменъ Силивестръ святаго Михаила написахъ книги си Лѣтописець, надѣяся отъ Бога милость прияти, при князи Володимерѣ, княжащу ему Кыевѣ, а мнѣ в то время игуменящю у святого Михаіла въ 6624, индикта 9 лѣта; а иже чтеть книги сия, то буди ми в молитвахъ.

Того ж літа приходили половці, воювали по селах навколо Переяслава.

Того ж літа, ідучи назад, взяли половці багато сіл.

У те ж літо було знамення в Печерському монастирі лютого в 11-й день: з'явився вогненний стовп від землі до неба, а блискавка освітила всю землю, і на небесах прогреміло о першій годині ночі, весь мир бачив. Цей же стовп став на трапезниці кам'яній, що й хреста не було видно, і, трохи постоявши, зійшов на церкву і став над гробом Федосія і потім зійшов на верх [церкви], немовби до сходу лицем, і потім не стало видно. Це ж був не огонь, і не стовп, але вид ангельський, бо так ангел являється: то огненним стовпом, то полум'ям. Як сказав Давид: «Повертаючи ангелів своїх у духи і слуги свої, в огонь полум'яний, посилає їх повелінням Божим Владика і Творець всіх, куди хоче,— ангелам і людям. Ангел-бо приходить туди, де благі місця і молитовні доми, і тут показують мало — небагато видіння свого або вогнем, або [вогненним] стовпом, або іншим видінням, щоб можна було побачити їм, бо людям не можна бачити натуру ангельську, як і Мойсей великий не зміг побачити ангельської натури, бо водив його вдень стовп захмарений, а вночі стовп огненний, то це не стовп водив їх, але ангел Божий, ідучи перед ним і вночі, і вдень. Так і це знамення показувало, що мало бути і що було: на друге літо чи не цей ангел був вождем на чужинців і супостатів, як сказано: «Ангел тобі передує», і ще: «Ангел твій буде з тобою».

[Заключне слово у Лаврентіївському списку 1377 року]

Я, Сильвестр, ігумен монастиря святого Михайла, написав книги ці, сподіваючись від Бога милість мати, при князі Володимирі, коли він княжив у Києві, а я в той час ігуменом був у святого Михайла літа 1116 [6624], індикта 9 літа. А хто читає книги ці — помолися за мене.

Якоже пророкъ Давидъ глаголеть: яко ангеломъ своимъ заповѣсть о тебе схранить тя. Якоже пишеть премудрый Епифаний: къ коей же твари ангелъ приставленъ: ангелъ облакомъ и мъгламъ, и снѣгу и граду и мразу, ангелъ гласомъ и громомъ, ангелъ зимы и зноеви, й осени и весны и лѣта, всему духу твари его на земли, и тайныя бездны, и суть скровены подъ землею, и преисподьнии тьмы, и сущи во безднахъ, безны бывшия древле верху земля, отъ неяже тмы, вечеръ и нощь, и свѣтъ и день, ко всимъ тваремъ ангели приставлени; такоже ангелъ приставленъ къ которой убо земли, да соблюдають куюжьдо землю, аще суть и погани; аще Божий гнѣвъ будеть на кую убо землю, повелѣвая ангелу тому на кую убо землю бранью ити, то оной землѣ ангелъ не вопротивится [по] велѣнью Божью. Яко и се бяше, и на ны навелъ Богъ, грѣхъ ради нашихъ, иноплеменникы поганыя, и побѣжахуть ны повелѣньемъ Божьимъ: они бо бяху водими аньеломъ, по повелѣнью Божью. Аще ли кто речеть, яко аньела нѣсть у поганыхъ, да слышить, яко Олександру Макидоньскому ополчившю на Дарья, и пошедшю ему и побидившю землю всю отъ въстокъ и до западъ, и поби землю Египетьскую, и поби Арама, и приде в островы морьскыя; и взрати лице свое взыти въ Ерусалимъ, побидити Жиды, занеже бяху мирни со Дарьемь, и поиде со всими вои его, и ста на товарищи и почи; и приспѣ ночь, и лежа на ложи своемь посредѣ шатра, отверзъ очи свои, види мужа стояща над нимь, и мѣчь нагъ в руцѣ его, и обличіе меча его яко молоніи, и запряже мечемь своимъ на главу цареву; и ужасеся царь велми и рече: не бий мене; и рече ему ангелъ: посла мя Богъ уимати царѣ великии предъ тобою и люди многи, азъ же хожю предъ тобою, помагая ти; а нынѣ вѣдай, яко умьреши, понеже помыслилъ еси взити въ Ерусалимъ, зло створити ерѣемъ Божьимъ и к людемъ его. И рече царь: молю тя, о Господи, отпусті нынѣ грѣхъ раба твоего; аче не любо ти, а ворочюся дому моему. И рече ангелъ:
не бойся; иди путемъ твоимъ

Як пророк Давид говорить: «Як ангелам своїм заповість про тебе,— збереже тебе». Як пише премудрий Епіфаній: «До кожного творіння ангела приставлено: ангел — до хмар і туманів, і снігу, і граду, і морозу, ангел — до голосу і грому, ангел — до зими, і спеки, і осені, і весни, і літа, до всякого живого творіння божого на землі, і до таємничої безодні, і до того, що сховано під землею, і до підземної тьми, і до сущих у безоднях, і до безодні, що до створення світу була над землею, від неї ж тьма, вечір, і ніч, і світло, і день,— до всіх творінь ангели приставлені». Також ангела приставлено до будь-якої землі, щоб оберігали кожну землю, хоч би вона була і поганська. Якщо Божий гнів упаде на яку-небудь землю, тому ангелу Бог наказує іти війною на ту землю, а тієї землі ангел не противиться повелінню Божому. Як і це було, і на нас навів Бог, через гріхи наші, чужеплемінців поганих, і перемагали нас повелінням Божим, бо водив їх ангел за повелінням Божим. А коли хто скаже, що ангела нема у поганих, то нехай послухає, як Олександр Македонський ополчився на Дарія, і пішов на нього, і завоював землю всю від сходу і до заходу, і побив землю Єгипетську, і побив Арама, і прийшов на острови морські, і повернув лице своє до Єрусалима, щоб взяти його і перемогти жидів, оскільки були у мирі із Дарієм, і пішов зі всім військом своїм, і став табором на спочинок. І приспіла ніч, і лежав він на ложі своєму посеред намету, одкрив очі свої і побачив мужа, який стояв над ним із оголеним мечем у руці, і лезо меча його як блискавка; і замірився мечем своїм на голову цареву; і вжахнувся вельми цар і сказав: «Не бий мене». І рече йому ангел: «Послав мене Бог упокорювати царів великих перед тобою і численний люд, я ж ходжу поперед тебе, допомагаючи тобі. А нині відай, що помреш, оскільки намислив ти ввійти в Єрусалим, зло вчинити ієреям Божим і людям його». І рече цар: «Молю тебе, о Господи, одпусти нині гріх раба твого, і, якщо не любо тобі, я повернуся до дому свого». І рече ангел: «Не бійся, іди шляхом своїм

къ Иерусалиму, и узриши ту въ Ерусалими мужа въ [о]бличенье мое, и борзо пади на лици своемь и поклонися мужу тому, и все еже речеть к тобѣ створи, не прѣступи рѣчь ему; в онь же день преступиши рѣчь его, и умреши. И въставъ царь, иде въ Ерусалимъ, и пришедъ въспроси ерѣевъ: иду ли на Дарья? и показаша ему книги Данила пророка, и рекоша ему: ты еси козелъ, а онъ овенъ, и потолчеши и возмеши царство его. Се убо не ангелъ ли вожаше Олексаньдра? не поганъ ли побѣжаше, и вси Елини кумирослужебници? Тако и сі погании попущени грѣхъ ради нашихъ. Се же вѣдомо буди, яко въ хрестьянехъ [не] единъ ангелъ, но елико крестишася, паче же къ благовѣрнымъ княземъ нашимъ: но противу Божью повеленью не могуть противитися, но молять Бога прилѣжно за хрестьяньскыя люди. Якоже и бысть: молитвами святыя Богородицы и святыхъ ангелъ умилосердися Богъ, и посла ангелы в помощь Русьскимъ княземъ на поганыя; якоже рече к Моисѣеви: се ангелъ мой прѣдъидеть предъ лицемъ твоимъ; якоже рекохомъ прѣже. Зьнаменье се бысть мѣсяца февраля въ 11 день, исходяще сему лѣту 18.

В лѣто 6619. Вложи Богъ Володимеру въ сердце, и нача глаголяти брату своему Святополку, понужая его на поганыя, на весну. Святополкъ же повѣда дружини своей рѣчь Володімерю: они же рекоша: «не веремя нынѣ погубити смерды отъ рольи». И посла Святополкъ к Володимерю, глаголя: «да быхови ся сняла и о томъ подумалі быхомъ съ дружиною». Послании же приидоша къ Володимеру и повѣдаша всю рѣчь Святополчю; и прииде Володимеръ, и

срѣтостася на Долобьскѣ,

и сѣдоша въ единомъ шатрѣ,

Святополкъ съ своею дружиною,

в Ієрусалим, і побачиш там, в Єрусалимі, мужа в подобі моїй, і відразу пади ниць і поклонися мужу тому, і все, що скаже тобі, виконай, не порушуй сказаного ним. У який день порушиш сказане ним, у той день і помреш». І встав цар, пішов в Єрусалим, і, коли прийшов, запитав євреїв: «Чи йти мені на Дарія?» І показали йому книги Данила пророка і сказали йому: «Ти — козел, а він — баран. І розіб'єш і візьмеш царство його». Так от, чи не ангел водив Олександра? Чи не погани тікали і всі елліни кумирослужителі? Так і цих поган напущено на нас через гріхи наші. Отже побачимо, що у християн [не] один ангел, але стільки, скільки є хрещених, а тим паче у благовірних князів наших, та Божому повелінню вони не можуть противитися, але молять Бога старанно за християнський люд. Так і було: молитвами святої Богородиці і святих ангелів умилосердився Бог і послав ангелів на допомогу руським князям проти поганих. Як сказав [Бог] Мойсею: «Це ангел мій попереду йтиме перед лицем твоїм». Як сказано раніше, знамення це було місяця лютого в 11-й день, наприкінці цього літа 6618-го.

В літо 6619 [1111].

I вселив Володимиру Бог у серце [бажання],
I почав говорити братові своєму Святополку,
I понуджував його на поганих йти весною.
I повідав Святополк дружині своїй Володимира мову,
I дружина йому відказала: «Не верем'я нині смердів
губити від ріллі».
I послав Святополк до Володимира сказати:
«Треба зібратись,
I про те з дружиною подумати».
Посланії ж прийшли до Володимира
I всю мову Святополка розповіли.
I прийшов Володимир,
I зустрілись вони на Долобську,
I сиділи в одному наметі —
Святополк із своєю дружиною,

а Володимеръ съ своею.

И бывшу молчанью, и рече Володимеръ: «брате! ты еси старѣй; почни глаголати, како быхъмъ промыслили о Русьской земли». И рече Володимеръ: «како я хочю молвити, а на мя хотять молвити твоя дружина и моя, рекуще: хощеть погубити смерды и ролью смердомъ? но се дивно ми брате; оже смердовъ жалуете и ихъ коний, а сего не помышляюще, оже на весну начнеть смердъ тотъ орати лошадью тою, и приѣхавъ Половчинъ ударить смерда стрѣлою и поиметь лошадь ту, и жену его и дѣти его, и гумно его зажжеть; то о сѣмь чему не мыслите?» И рекоша вся дружина: «право воистину тако есть». И рече Святополкъ: «се язъ, брате, готовъ есмь с тобою»; и посласта ко Давыдови Святославичю, велячи ему съ собою. И въста Володимеръ и Святополкъ, и цѣловастася, и поидоста на Половцѣ, Святополкъ съ сыномъ, Ярославъ и Володимеръ съ сынми, и Давыдъ со сыномъ, и поидоша возложивше надежю на Бога и на пречистую Матерь его и на святыя ангелы его; и поидоша въ 2 недѣлю поста, а в пятокъ быша на Сулѣ; в суботу поидоша и быша на Хоролѣ,

І Володимир — зі своєю,
І було між ними мовчання.
І рече Володимир: «Брате! Ти є старший,
почни розмову,
Як би нам промислити про Руськую землю».
І рече Володимир:
«Таке я хочу сказати, а проти мене хоче мовити
твоя і моя дружина
І скажуть: «Хоче смердів погубити і ріллю
смердам».
Але це дивно мені, брате, що смердів жалуєте
і їх коней,
А про те не думаєте, що весною,
Як почне смерд орати конем тим,
Над'їде половчин, заб'є смерда стрілою,
І забере коня того,
І жону його,
І дітей його,
І гумно його запалить. То чому про це не
думаєте?»
І загомоніла вся дружина: «Так воно і є насправді».
І сказав Святополк: «Тепер я, брате, іти з тобою
готовий»
І послали до Давида Святославича,
І веліли йому спільно на поганих.
І встали Володимир і Святополк,
І поцілувалися.
І пішли на половців: Святополк із сином,
І Ярослав та Володимир із синами,
І Давид із сином,
І пішли, поклавши надію на Бога,
І на його Матір пречисту,
І на святих ангелів його.
І вийшли в похід вони в другу неділю посту,
А у п'ятницю були на Сулі,
У суботу пішли і були на Хоролі,

и ту и сани пометаша; а в недѣлю поидоша,
в ню же хресть цѣлують, и приидоша на Пслъ
и оттуди сташа на рѣцѣ Голтѣ, ту пождаша и вои, и
оттудо идоша Върьскла, ту же завътра, въ среду,
хрестъ цѣловаша и възложиша всю свою надежю на
хрестъ, со многими слезами; и оттудѣ преидоша многи рѣки, въ 6 недѣлю поста, и поидоша к Донови во
вторникъ. И оболочишася во бронѣ, и полки изрядиша, и поидоша ко граду Шаруканю; и князь Володимеръ пристави попы своя, ѣдучи предъ полкомъ,
пѣти тропари и коньдакы хреста честнаго и канунъ
святой Богородици. Поѣхаша ко граду, вечеру сущю,
и в недѣлю выидоша из города, и поклонишася княземъ Рускымъ, и вынесоша рыбы и вино; и перележаша нощь ту. И завътра, въ среду, поидоша къ Сугрову,
и пришедше зажьгоша и, а в четвергъ поидоша с Дона, а в пятницю, завътра, мѣсяца марта въ 24 день,
собрашася Половци, изрядиша Половци полки своя
и поидоша к боеви. Князи же наши възложише
надежю свою на Бога, и рекоша: «убо смерть намъ
здѣ, да станемъ крѣпко!» и цѣловаша другъ друга,
възведше очи свои на небо,

І тут вони сани покинули,
А в неділю, коли хрест цілують, пішли
І прийшли на Псьол,
І звідти стали на ріці Голті,
І тут воїв почекали
І звідти пішли на Ворсклу,
І там, на другий день, в середу, хрест цілували,
І возложили всю свою надію на хрест із сльозами
великими,
І звідти ріки перейшли численні,
І вийшли до Дону в вівторок на шостому тижні
великого посту.
І одяглись у броню,
І полки урядили,
І пішли на город Шарукань.
І попереду війська їхав князь Володимир
І наказав попам співати тропарі,
І кондаки хреста чесного,
І канон святої Богородиці.
І під'їхали до города, як був вже вечір,
І в неділю вийшли із города
І поклонилися князям руським,
І винесли вони і риби, і вина,
І переночувало ніч там [руське військо],
І пішли другого дня у середу до Сугрова,
І коли прийшли, запалили його,
А в четвер пішли із Дону.
А у п'ятницю ізранку, березня у день двадцять
четвертий,
Половці зібралися, половці полки свої урядили
І пішли на бій.
І поклали князі наші надію свою на Бога,
І сказали: «Може, й смерть нам тут,
так станем кріпко».
І один одного цілували.
І возводили у небо свої очі,

призываху Бога вышняго.
И бывшю же соступу и брани крѣпцѣ, Богъ вышний возрѣ на иноплеменникы со гнѣвомъ, падаху предъ хрестьяны; и тако побѣжени быша иноплеменьници, и падоша мнози врази наши супостати предъ Рускыми князи и вои на потоце Дегѣя, и поможе Богъ Рускымъ княземъ. И въздаша хвалу Богу въ тъ день, и заутра, суботѣ наставшѣ, празноваша Лазарево въскресенье [и] Благовѣщенья день, и похваливше Бога, проводиша суботу, и в недѣлю пріидоша. Наставшю же понедѣлнику страстныя недѣли, паки иноплеменницы собраша полки, своя многое множество, и выступиша яко борове велиции, и тмами тмы и оступиша полкы Рускыи. И посла Господь Богъ ангела в помощь Русьскымъ княземъ; и поидоша Половецьстии полъци и полъцѣ Русьстѣи, и сразишася первое с полкомъ, и трѣсну аки громъ сразившимася челома, и брань бысть люта межи ими, и падаху обои. И поступи Володимеръ с полки своими, и Давыдъ, и возрѣвше Половци вдаша плещи свои на бѣгъ; и падаху Половци предъ полкомъ Володимеровомъ, невидимо бьеми ангеломъ, яко се видяху мнози человѣци, и главы летяху невидимо стинаемы на землю. И побиша я в понедѣлникъ страстный, мѣсяца марта въ 27 день,

І закликали Бога вишнього.
І тоді зійшлись,
І була брань кріпка,
І Бог вишній на чужеплемінців з гнівом глянув —
І падали перед християнами.
І розгромили так чужеплемінців,
І полягли численні враги-супостати наші
Від руських князів і воїв на потоці Дегія,
І поміг Бог руським князям.
І хвалу воздали в той день Богові
І на ранок, як надійшла субота, Лазареве
воскресіння святкували
І Благовіщення день.
І, похваливши Бога, провели суботу,
І неділі діждались.
І, коли надійшов понеділок страсного тижня,
Знову чужеплемінці полків своїх безліч зібрали,
І на русів як бори неозорі виступили,
І тисячами тисяч обступили вони полки руські.
І послав Господь Бог ангела у поміч князям
руським,
І пішли полки половецькі
І полки руські,
І зіткнулися перші ряди полків,
І наче грім ударив — вдарились чолами,
І брань люта була між ними,
І гинули одні й другі.
І став натискати Володимир з полками своїми
І Давид,
І коли половці силу узріли, взяли ноги на плечі,
І падали половці перед полком Володимировим,
І бив їх невидимий анґел,
І це бачили різні люди,
І летіли голови на землю — стиналися невидимо,
І розгромили їх у страсний понеділок,
Березня місяця в день двадцять сьомий,

избьени быша иноплеменницѣ многое множество на рѣцѣ Салницѣ, и спасе Богъ люди своя. Святополкъ же, и Володимеръ, и Давыдъ прославиша Бога, давшаго имъ побѣду таку на поганыя, и взяша полона много, и скоты и кони и овцѣ, и колодниковъ много изоимаша рукама. И въпросиша колодникъ, глаголюще: «како васъ толика сила и многое множество, не могосте ся противити, но воскорѣ побѣгосте?» Си же отвѣщеваху, глаголюще: «како можемъ бітися с вами? а друзии ѣздяху верху васъ въ оружьи свѣтлѣ и страшни, иже помагаху вамъ?» Токмо се суть ангели, отъ Бога послани помогать хрестьяномъ. Се бо ангелъ вложи въ сердце Володимеру Манамаху пустити братью свою на иноплеменникы, Русьскии князи; се бо, якоже рекохомъ, видинье видиша в Печерьскомъ манастыри, еже стояше столпъ огненъ на тряпезници, таже преступѣ на церковь и оттуда к Городцю; ту бо бяше Володимеръ в Радосыни, и тогда се ангелъ вложи Володимеру въ сердце, нача понужати, якоже рекохомъ. Тѣмже достойно похваляти ангелы, якоже Іоанъ Златоустецъ рече: ибо ти Творцю безначално поють, милостиву ему быти и тиху человѣкомъ. Ангелы бо, глаголю, наша поборникы на противныя силы воюющимъ, имъ же есть архангелъ Михаилъ, ибо со дьяволомъ тѣла ради Моисиева противяся, на князь же Перьский свободы ради людьския противяся, повеленьемь Божьимъ, всю тварь раздѣлити языкомъ старишины наставляюще; симъ же нѣкоего Перьсямъ прозрѣти оправда, Михаила же сущимъ обрѣзаномъ людемъ схранити повелѣ, съставити же предѣлы ихъ прогнѣваньемь непрогнѣваныя ярости, но отъ блаженаго нѣкоего неизреченьнаго слова; сему же работати Июдѣемь Персямъ нудящю, сему же на свободу изъвлекущю, и прилѣжно к Богу молитву приносящимъ, глаголюще: Господи Вседержителю! доколѣ не помилуеши Иерусолима и градъ Июдовыхъ? ихже презрѣ сѣмьдесятное лѣто, егоже видиньемь и Данилъ летящее лице его яко видъ молъиный рещи, очи его яко свѣщи,

І на Салниці-ріці чужеплемінців силу-силенну
перебили,
І спасіння Бог дав для людей своїх.

Святополк же, і Володимир, і Давид прославили Бога за таку перемогу над поганими. І взяли полон великий, і худобу, і коні, і вівці, і колодників чимало зловили руками. І запитали бранців, кажучи: «Як ви такою силою і такою безліччю не могли нам противитись, але невдовзі побігли?» Вони ж відповідали, кажучи: «Як можемо битися з вами, як другі їздили зверху вас в оружжі світлому і страшному і помагали вам?» Адже це були ангели, від Бога послані у поміч християнам. Адже це ангел вложив у серце Володимиру Мономаху [бажання] пустити братів своїх, руських князів, на чужоплемінців. Це ж бо, як уже повідали, знамення бачили в Печерському монастирі, де стояв стовп вогняний на трапезниці, а потім переступив на церкву і звідти на Городець, бо там був Володимир у Радосині. І тоді-от ангел і вложив Володимиру в серце [бажання], і [він] почав понуджати, як уже розказали. От тому й достойно похваляти ангелів, як сказав Іоанн Златоуст: «Бо ті Творцеві вічно співають, щоб милостивий і тихий був для людей. Ангели-бо, кажу, наші поборники, коли воюємо з ворожими силами, а [воєвода] над ними — архангел Михаїл, бо з дияволом за тіло Мойсеєве боровся, проти князя перського за свободу людську змагався, повелінням Божим всі створіння поділив, народам старійшин настановив, тим же персам якогось [старійшину] доглянути дозволив, Михайла ж обрізаним людям сховати повелів, межі скласти [звелів] їхнього прогнівання не гріховною лютістю, але якимось блаженним, несказанним словом. Причому цей працювати іудеїв на персів примушував, а той намагався звільнити їх і старанно молився Богу, кажучи: «Господи Вседержителю! Коли ж ти помилуєш Ієрусалим і городи іудові, які ти залишив без догляду [от уже] сімдесяте літо?» Його ж бачив і Даниїл, як він летів із лицем, розповідав, подібним до блискавки, очі його — як свічки,

и мышьци его и голени яко видъ мѣди блещащеся, и гласъ слова его яко гласъ многаго народа. Отъ нихъ есть осла отвращая и Валама отъ нечистого волъшьвлѣнья праздннотворий. Отъ нихъ же и мѣчь извлѣкъ противу, Ісусу Наугину помощи ему на противныя образомъ повелѣвая. Отъ нихъ есть 100 и 80 тысяшь Сурисъкиихъ единою нощью поразихъ, и сопъ варварьскоыхъ смѣси смертью. Отъ нихъ же есть, иже пророка Амбакума въздухомъ принесъ скоченіемь до пророка Данила, посрѣдѣ же левъ прѣпита и. Таковии же убо и тации на враги изящьствують. Також есть и боголѣпный Рафаилъ, отъ единыя рыбы урѣза утрьникы, бѣснующуюся отроковицю изцѣли, и слѣпа старца сълънъця видѣти створи ему. Убо не великихъ ли честий достойни суть нашю жизнь храняще? Не токмо бо хранители языкомъ повелени быша аньгели, якоже рѣчено бысть: «егда раздѣляше Вышний языкы, ихъ же расия сыны Адамовы, постави предѣлы языкомъ по числу ангелъ Божиихъ»; но и вѣрнымъ человѣкомъ комуждо достася ангелъ. Ибо отроковица Роди изглаголавши апостолъ предъ дверьми стоящю Петру, Иродова лица избѣгъ, глаголаху не имущи вѣры: «и ангелъ его есть». Свидительствуеть же и самъ Господъ, глаголя: «видите и не радите единого отъ малыхъ сихъ: глаголю бо вамъ, яко ангели ихъ видять лице выну Отца моего, сущю на небесѣхъ». Еще же у коейждо церкви храніteля ангелы пристави Христосъ, якоже открываеть Іоану, глаголя: «рци ангелу, сущему въ церькви Измуреньстѣ: видихъ твою нищету и скорбь, нъ богатъ еси». Добро извѣстьно убо есть любящимъ насъ ангеломъ, яко насъ ради къ Владыцѣ молящимся: ибо «служебнии дуси суть», якоже и апостолъ глаголеть: «въ служенье слеми хотящимъ ради наслѣдити спасенье». Ихъже и поборникы и сборникы, якоже и ныня слышалъ еси Данила, како вводи архангела Михаила Персемь, в часъ прогнѣванья, нашея ради свободы. Се бо людемъ работати Персямъ нужаше, якоже речено бысть, се же раздришити пленьныя тщашеся. И одолѣеть Михаилъ противнику, ибо Ефратъ Жидове прешедше, отъ него паки селенье приаша, и градъ и церковь създаша. Також

і м'язи його і стегна — як мідь блищали, і голос слова його — як голос численного народу. Він ослицю збочив з дороги і Валаама нечистого волхвування пустотворчі відвернув. Він і меч добув проти Ісуса Навіна, наказуючи в цей спосіб допомогти йому проти ворогів. Ангели сто вісімдесят тисяч сірійців за одну ніч перебили і сон варварів перетворили в смерть. Ангели пророка Аввакума рухом повітря перенесли до пророка Данила, щоб між левами годував його. Такії от вони і такий у боротьбі з ворогом хист мають. Такий і богоподібний Рафаїл: із одної риби вирізав жир — і біснувату дівицю зцілив, і сліпому старцю дав змогу сонце бачити. Великої ж бо честі гідні ті, що наше життя оберігають. Бо не тільки охоронцями народів зобов'язані бути ангели, як уже сказано було: «Коли Всевишній розділяв народи і розсіював синів Адамових, визначив кількість народів за числом ангелів Божих». Але і кожній віруючій людині дістався ангел. Бо коли дівиця Роді говорила апостолам, перед дверима стояв [апостол] Петро, котрий уникнув Ірода, її мові не вірили [і говорили]: «Вона — ангел його». Свідчить же і сам Господь, кажучи: «Дивіться і не зневажайте жодного із малих цих: кажу-бо вам, що ангели їхні не бачать лице Отця мого, який на небесах». А ще ж і в кожній церкві ангела-хранителя поставив Христос, що і відкрив Іоанну, кажучи: «Скажи ангелу, який у церкві Ізмуренській: «Бачив твою бідність і скорботу, але ти багатий». Бо про добро знають ангели, що люблять нас, що за нас перед Владикою моляться: бо вони — «службові духи», про що і апостол говорить: «На служіння послані тим, хто хоче заслужити спасіння». Їм вони і оборонці, і помічники, як то і нині чув про Данила, як він вводить архангела Михаїла до персів, у годину гніву [Божого] ради нашої свободи. Бо той примушував людей працювати на персів, як уже розказано було, а цей намагався полонених звільнити. І перемагає Михаїл ворога, бо коли жиди перейшли Єфрат, від нього знову осідлість прийняли і городи і церкви побудували. Так само

Такоже и великий Епифаний вѣща: коемуждо языку ангелъ приставленъ; и списанье бо къ Данилу глагола: ангелъ [властеля Персомъ] и властеля Елиномъ и Михаила властеля Июдѣемъ; глаголеть же: и постави уставы по числу ангелъ. И се пакы якоже Иполитъ глаголеть, толкуеть Данила: в лѣто третьее Кура царя, азъ Данилъ плакахъся три недѣли, перваго же мѣсяца смирихся, моля Бога дний 20 и I, прося отъ него откровенья тайны; и услышавъ отець пусти слово твое, кажа хотящее быти имъ; и бысть на велицѣ лѣпо бяшеть ту ся явити, идѣже хотяше и грѣхи отпущати; и возведъ очи свои, видѣхъ, и се мужь одѣнъ в багоръ. Первый рече видѣньемь, аки Гаврилъ ангелъ летя; сдѣ же не тако, но видъ самого Господа, видъ же несвершена человѣка, но образомъ человѣкомъ являющеся, якоже глаголеть: «и се мужь одѣнъ въ пъстро», и лядвия его припоясани златомъ чистомъ, и тѣло его аки Оарсисъ, и лице ему аки молнья, и очи ему яко свѣщи огненѣи, и мышци ему [и] плещи подобни мѣди чистѣ, и гласъ его аки народа многа». И падохъ на земли, и се я мя аки рука речи человѣку, и еще въстави мя на колѣну, и рече ко мнѣ: не бойся, Даниле! вѣси, что ради приидохъ к тобѣ? брань хочю створити съ князем Перьскымъ. Но повѣдаю ти псанье в писаньи истинномъ, и нѣсть никогоже прящася о семь со мною, развѣ Михаила князя вашего. Того бо оставихъ ту: отъ него же бо дне устремися молити предъ Богомъ твоимъ, услыша молитву твою, и пущень есмь азъ брань створити со княземъ Перескымъ; свѣтъ нѣкоторый бысть не отпусти люди, да скоро убо будеть молитва твоя свершена, противихся ему и оставихъ ту Михаила князя вашего. Кто есть Михаилъ, развѣ аньгела прѣданаго людемь, яко и к Моисиеви глаголеть: «не имамъ с вами ити на путь, занеже суть людье жестокою выею»; но ангелъ мой идеть с вами? Якоже и се, с Божьею помощью, молитвами святыя Богородица и святыхъ ангелъ, възвратишася Руськии князи въсвояси,

съ славою великою,

къ своімъ людемъ;

і великий Єпіфаній віщав: «Кожному народові ангела приставлено». І в писанії до Данила говорить: «Ангел [володаря персам] і володаря еллінам назначив і Михаїла — володаря іудеям. Бо ж говорять: «І поставив устави за числом ангелів». І от знову ж Іполит говорить, тлумачачи Данила: «На третє літо царя Кіра я, Данило, плакав три тижні, на кінець першого ж місяця вгамувався, молячи Бога днів 21, прохаючи його відкрити тайну. І почув Отець мовлене тобою слово, сказав, що судилося їм і що збулося на великій ріці, і що добре було б являтися Богові там, де хотів гріхи відпустити. І возвів очі свої і побачив мужа, одягнутого в багряницю. Перший, хто побачив би, скаже, що то Гавриїл-ангел летить. Тут же не так, але вид самого Господа, вид же не справжньої людини, але образ людський з'явлений, як сказано: «І от муж, одягнений в усе строкате, і бедра його перев'язані золотом чистим, і тіло його — як топаз, і лице у нього — ніби блискавка, і очі в нього — як свічі огненнії, і м'язи в нього і плечі подібні міді чистій, і голос у нього — здається, говорить безліч людей». І упав я на землю, і от взяла мене немовби рука людська, і поставила мене на коліна, і говорить до мене: «Не бійся, Даниле! Знаєш, чого я прийшов до тебе? Брань хочу створити з князем перським. Але повідаю тобі, що написано в Писанії істинному, і нема нікого, хто б спорив зі мною про це, окрім Михаїла, князя вашого. Його ж бо залишив тут, і від того дня, як кинувся я молитися Богові твоєму, почув він молитву твою, і відпущений я брань створити з князем перським. Дехто радив не відпускати людей, хай якнайшвидше буде здійснена молитва твоя, противився йому, і залишив я тут Михайла, князя вашого». Хто такий Михаїл, як не ангел приданий людям? Про це й до Мойсея [Бог] промовляє: «Не піду з вами в дорогу, оскільки люди з твердою шиєю, але ангел мій піде з вами».

Так от і зараз із божою поміччю, молитвами святої Богородиці і святих ангелів, повернулися Руські князі додому із славою великою, що рознеслася серед своїх людей

и ко всимъ странамъ далнимъ, рекуще къ Грекомъ, и Угромъ, и Ляхомъ, и Чехомъ, дондеже и до Рима проиде, на славу Богу, всегда и ныня и присно во вѣки, аминь.

Того же лѣта преставися княгыни Всеволожая, мѣсяца октября въ 7 день, и положена бысть у святаго Андрѣя в манастыри.

Того же лѣта преставися Іоанъ, епископъ Черниговьский, мѣсяца ноября въ 23.

В лѣто 6620, индикта. Ярославъ ходи на Ятвязѣ, сынъ Святополчь; и побѣди я; и пришедъ с войны, посла Новугороду и поя Мьстиславлю дщерь собѣ женѣ, Володимерю внуку, мѣсяца маия въ 12, а приведена бысть іюня въ 29.

Того же лѣта, ведоша Володимерьну Офимью въ Угры за короля.

Того же лѣта преставися Давыдъ Игоревичь, мѣсяца маия въ 25, и положено бысть тѣло его, въ 29, въ церькви святыя Богородица Влахѣрнѣ на Кловѣ.

Томъ же лѣтѣ преставися Янка, дщи Всеволожа, сестра Володимѣра, мѣсяца ноября въ 3 день, положена бысть у церкви святаго Андрѣя, юже бѣ создалъ отецъ ея; ту бо ся бѣ и постьригла у церкви тоя, дѣвою сущи.

Исходящю же сему лѣту, и поставиша Феоктіста епископомъ Чернѣгову, игумена Печерьскаго, мѣсяца генваря въ 12 день, а посаженъ на столѣ въ 19; и радъ бѣ князь Давыдъ и княгини, бѣ бо ѣй отець духовный, и бояре и вси людье радовахуся, бѣ бо пред німъ епископъ боленъ и не моги служити и лежа в болѣсти лѣтъ 25, тѣмьже князь и людье жадаху епискуплѣ службѣ, и радовахуся славяще Бога. Сему же тако бывьшю и братьи сущи безъ игумена, совокупившимся братьи всѣй, и нарекоша у собѣ игумена Прохора попина, и възвѣстиша митрополиту и князю Святополку о немь, и повелѣ князь митрополиту поставити с радостію, и поставленъ бысть недѣлѣ масленоѣ в четвергъ,

і серед далеких країн, промовляючи до Греків, і Угрів, і Ляхів, і Чехів, навіть і до Риму дійшла, на славу Богу, завжди, і нині, і во віки віків, амінь.

Того ж літа померла княгиня Всеволодова місяця жовтня в сьомий день, і поклали її біля [церкви] святого Андрія в монастирі.

Того ж літа помер Іоанн, єпископ Чернігівський, місяця листопада в 23-й [день].

В літо 6620 [1112], індикта [5] Ярослав, син Святополків, ходив на ятвягів і переміг їх. І, коли повернувся з війни, послав місяця травня в 12-й день у Новгород і взяв дочку Мстиславову, Володимирову внуку, собі за жінку, а була приведена [в Київ] червня в 29-й [день].

Того ж літа видали Володимирову Офимію в Угри за короля.

Того ж літа помер Давид Ігоревич місяця травня в 25-й [день]. І поклали тіло його в 29-й [день] у церкві святої Богородиці Влахірни на Клові.

Того ж літа померла Янка, дочка Всеволодова, сестра Володимира [Мономаха], місяця листопада в 3-й день. Похоронили її в церкві святого Андрія, яку збудував її батько, там вона була і постриглася в черниці у церкві тій, будучи дівою.

На початку ж цього ж літа поставили Феоктиста, ігумена Печерського, єпископом Чернігівським місяця січня в 12-й день, а посадили на [єпископському] столі 19-го. І радий був князь Давид і княгиня, бо був він її духовним отцем. І бояри, і всі люди раділи, бо був перед ним єпископ хворий, і не міг відправляти службу божу, і лежав хворий 25 літ, а тому князь і люди жадали єпископської служби і тепер раділи, славлячи Бога.

Так само було і з братією, що жила без ігумена, і зібралася тоді вся братія, і вибрала собі за ігумена Прохора попа, і повідомили про це митрополита і князя Святополка. І звелів князь митрополитові поставити його з радістю. І поставили його ігуменом на масляному тижні в четвер,

мѣсяца февраля въ 9 день; и тако внидоша в постъ братья и со игуменомъ.

В лѣто 6621. Бысть знаменье в солнци въ 1 часъ дне, бысть видити всѣмъ людемъ, остася солнца мало аки мѣсяца доловъ рогома, мѣсяца марта въ 19 день, а луны въ 9. Се же бывають знаменья не на добро, бывають знаменья въ солнци и в лунѣ или звѣздами не по всей землѣ, но в которой любо землѣ аще будеть знаменье, то та земля и видить, а ина земля не видить: тако се древле, во дни Антиоховы, быша знаменья въ Ерусалимѣ, ключися являтися на въздуси на конихъ рыщуще во оружьи, и оружьемь двизанье; то се бяше въ Иерусалимѣ токмо, а по инымъ землямъ не бяше сего. Якожь бысть знаменье въ солнцѣ, проявляше Святополчю смерть; посемь бо приспѣ праздникъ Пасхы, и празьноваша, и по празницѣ разболися князь; а преставися благовѣрный князь Михаилъ, зовемый Святополкъ, мѣсяца априля въ 16 день, за Вышегородомь, и привезоша и в лодьи Киеву, и спрятавше тѣло его и възложиша на санѣ, и плакашеся по немь бояре и дружина его вся, пѣвше над нимь обычныя пѣсни, и положиша въ церкви святаго Михаила, юже бѣ самъ создалъ; княгини же его много раздили богатьство монастыремъ и попомъ и убогымъ, яко дивитися всѣмъ человѣкомъ, яко такоя милости никтоже можеть створити. Наутрия же, въ семы на 10 день, свѣтъ створиша Кияне, послаша к Володимеру, глаголюще: «поиди, княже, на столъ отенъ и дѣденъ». Се слышавъ Володимеръ, плакася велми, и не поиде жаляси по братѣ. Кияни же разъграбиша дворъ Путятинъ тысячьского, идоша на Жиды и разъграбиша я; и послашася паки Кияне к Володимеру, глаголюще: «поиди, княже, Киеву; аще ли не поидеши, то вѣси, яко много зло уздвигнеться, то ти не Путятинъ дворъ, ни соцькихъ, но и Жиды грабити, и паки ти поидуть на ятровь твою и на бояры и на манастырѣ, и будеши отвѣтъ имѣлъ, княже, оже ти манастырѣ разъграбять». Се же слышавъ Володимеръ, поиде в Киевъ.

місяця лютого в 9-й день. І так вступила братія в піст із ігуменом.

В літо 6621 [1113]. Було знамення на сонці о 1-й годині дня. Бачили всі люди: сонця залишилося дуже мало, і було як місяць вниз рогами, місяця березня в 19-й день, а Місяця в 9-й. Такі знамення бувають не на добро, бувають знамення на сонці і місяці чи на зірках не по всій землі, але коли в якій-небудь землі і буде знамення, то та земля і бачить, а інша земля не бачить. Так от і в давнину, в дні Антіохові, було знамення в Єрусалимі: почали там з'являтися в повітрі кінні вершники озброєні і мерехтіння зброї. То це було тільки в Ієрусалимі, а в інших землях не було цього. Як сталося знамення на сонці, то воно предвіщало Святополкову смерть. Після цього знамення надійшло свято Паски, і відсвяткували його, а після свята розхворівся князь. А помер благовірний князь Михайло, якого звали Святополком, місяця квітня в 16-й день за Вишгородом. І привезли його в лодії у Київ, і прибравши тіло його, і возложили на сани. І оплакували його бояри і дружина його вся, співали над ним обрядові пісні, і поховонили його у церкві святого Михайла, яку сам і збудував. Княгиня ж його великі багатства роздала монастирям, і попам, і вбогим, що дивувалися всі люди, бо такої щедрої милості ніхто не може зробить.

Ранком же в 17-день кияни зібрали раду і послали до Володимира [Мономаха] з проханням: «Іди, князю, на стіл батьківський і дідівський». Почувши це, Володимир дуже плакав і не пішов [у Київ], горюючи за братом. Кияни ж розграбували двір Путяти, тисяцького, напали на жидів і розграбили їх. І послали кияни знову до Володимира, вмоляючи: «Іди, княже, в Київ. А коли не прийдеш, то знай, що багато зла станеться, і не тільки Путятин двір, чи соцьких, чи жидів пограбують, а ще й на ятрівку твою нападуть, і на бояр, і на монастирі, і будеш ти відповідати, княже, якщо розграбують і монастирі». Почув це Володимир і пішов у Київ.

Начало княженья Володимѣря, сына Всеволожа.

Володимеръ Мономахъ сѣде Киевѣ, в недѣлю, усрѣтоша же и митрополитъ Никифоръ съ епископы и со всими Кияне, с честью великою, сѣдѣ на столѣ отца своего и дѣдъ своихъ, и вси людье ради быша, и мятежь влеже. Слышавъ же Половцѣ смерть Святополчю, и съвокупившеся, и придоша къ Выры; Володимеръ же, совокупивъ сыны свои и сыновцѣ, иде къ Выру и совокупися съ Олгомъ, Половцѣ же бѣжаша.

Того же лѣта посади сына своего Святослава в Переяславлѣ, а Вячьслава у Смоленьскѣ.

В се же лѣто преставися игуменья Лазорева манастыря, свята житьемъ, мѣсяца семтября въ 4 надесятъ день, живши лѣтъ шестьдесятъ в чернечествѣ, а отъ роженья девяносто лѣтъ и два.

В се же лѣто поя Володимеръ за сына своего Романа Володаревну, мѣсяца семтября въ I надесятъ день.

В се же лѣто Мьстиславъ заложи церковь камяну святаго Николы, на княжѣ дворѣ, у Торговища Новѣгородѣ.

Того же лѣта посади сына своего Ярополка в Переяславлѣ.

Томъ же лѣтѣ поставиша епископа Данила Гургеву, а Бѣлогороду Никиту.

Въ лѣто 6622. Преставися Святославъ, сынъ Володимеръ, мѣсяца марта 16 день, и положенъ бысть во Переяславлѣ у церкви святаго Михаила; ту бо отець ему далъ столъ выведы и из Смоленьска.

В се же лѣто Мьстиславъ заложи Новъгородъ болий перваго.

В се же лѣто заложена бысть Ладога камениемъ на приспѣ, Павломъ посадникомъ, при князѣ Мьстиславѣ. Пришедшю ми в Ладогу, повѣдаша ми Ладожане, сдѣ яко есть егда будеть туча велика, и находять дѣти наши глазкы стекляныи, и малыи и великыи, провертаны, а другыя подлѣ Волховъ беруть, еже выполоскываеть вода, отъ нихъже взяхъ боле ста; суть же различни. Сему же ми ся дивлящю, рекоша ми: се не дивно; и суть и еще мужи старии ходили за Югру и за Самоядь, яко видивше сами

Початок княжіння Володимира, сина Всеволода.

Володимир Мономах сів у Києві в неділю. Зустрічав його митрополит Никифор із єпископами і зі всіма киянами із великими почестями. Сів на столі отця свого і дідів своїх, і всі люди були раді, і смута влягласся. Почули ж половці про смерть Святополка, і зібралися, і прийшли до Вири. Володимир же зібрав синів своїх і синовців, і пішов до Вири, і з'єднався з Олегом. Половці ж втекли.

Того ж літа посадив [Володимир Мономах] сина свого Святослава в Переяславі, а Вячеслава — у Смоленську.

У це ж літо померла ігуменя Лазаревого монастиря, свята життям, місяця вересня в 14-й день, проживши шістдесят років у чернецтві, а від народження — дев'яносто два.

У це ж літо взяв Володимир за сина свого Романа Володарівну, місяця вересня в 11-й день.

У це ж літо Мстислав заклав церкву кам'яну святого Миколи на княжому дворі біля Торговища в Новігороді.

Того ж літа посадив сина свого Ярополка в Переяславі.

Того ж літа поставили єпископа Данила — Гургеву, а в Білогороду — Никиту.

В літо 6622 [1114]. Помер Святослав, син Володимирів, місяця березня в 16-й день, і поклали [його] в Переяславі в церкві святого Михайла, бо там батько дав йому стіл, вивівши його із Смоленська.

У це ж літо Мстислав заклав Новгород більший першого.

У це ж літо була закладена Ладога камінням на призьбі Павлом-посадником при князі Мстиславі. Коли я прийшов у Ладогу, мені розповіли ладожани, що «тут, коли буває хмара велика, знаходять наші діти очка скляні, і малі, і великі, прокручені. А другі біля Волхова збирають, коли виполоскує вода. Від них узяв більше ста, усі різні. Коли ж я дивувався з цього, мені сказали: «Це не дивно. Є ще старі мужі, які ходили за Югру і за Самоядь і самі бачили

на полунощныхъ странахъ, спаде туча, и в той тучи спаде вѣверица млада, акы топерво рожена, и възрастъши и расходится по земли, и пакы бываеть друга туча, и спадаютъ оленци мали в нѣй, и възрастають и расходятся по земли. Сему же ми есть послухъ посадникъ Павелъ Ладожкый и вси Ладожане. Аще ли кто сему вѣры не иметь, да почтеть фронографа; въ царство Право, дожгьцю бывшю и тучи велици, и пшеница с водою многою смѣшена спаде, юже събравше насыпаша сусѣкы велия. Такоже при Аврильянѣ крохти сребреныя спадоша, а въ Африкѣи трие камени спадоша превелици. И бысть по потопѣ и по раздѣленьи языкъ, поча царьствовати пѣрвое Местромъ отъ рода Хамова, по немь Еремия, по немь Феоста, иже и Саварога нарекоша Егуптяне. Царствующю сему Феостѣ въ Егуптѣ, въ время царства его, спадоша клѣщѣ съ небесѣ, нача ковати оружье, прѣже бо того палицами и камениемь бьяхуся. Тъ же Феоста законъ устави женамъ за единъ мужь посагати и ходити говеющи, а иже прелюбы дѣющи казнити повелѣваше, сего ради прозваше и богъ Сварогъ, преже бо сего жены блудяху, к нему же хотяше, и бяху акы скотъ блудяще; аще родяшеть дѣтищь, который ѣй любъ бываше дашеть; се твое дѣтя, онъ же створяше празнество приимаше. Феость же сий законъ расыпа, и въстави единому мужю едину жену имѣти, и женѣ за одинъ мужь посагати, аще ли кто переступить, да ввергуть и в пещь огнену. Сего ради и прозваша и Сварогомъ и блажиша и Егуптяне. И по семъ царствова сынъ его, именемъ Солнце, егоже наричють Дажьбогъ, семъ тысящь и 400 и сеъдесять дни, и яко быти лѣтома двемадесятьмати по лунѣ, видяху бо Егуптяне инии чисти, ови по лунѣ чтяху, а друзии... деньми лѣть чтяху, двою бо надесять мѣсяцю число потомъ увѣдаша, отнележе начаша человѣци дань давати царямъ. Солнце царь, сынъ Свароговъ, еже есть Дажьбогъ, бѣ бо мужь силенъ, слышавше нѣ отъ кого жену нѣкую отъ Егуптянинъ богату и всажену сущю, и нѣкоему въсхотѣвшю блудити

в північних краях: спаде хмара, а з тої хмари спадають вивірки молоді, наче щойно народилися, і виростають, і розходяться по Землі. І знову ж, буває друга хмара, і з неї спадають маленькі оленята — і виростають, і розходяться по землі». Цьому ж у мене є оповідач — посадник Павло Ладожський і всі ладожани. А коли хто не йме віри цьому, то нехай прочитає хронограф: «За царювання Право під час дощу із великої хмари спадала пшениця із рясною водою змішана, яку, зібравши, зсипали в великі сусіки. Також при Авреліані крихти срібні спадали, а в Африкії три камені превеликі упали». А після потопу і розділення народів почав царювати найперше Местром із роду Хамового, після нього Єремія, після нього — Феоста, якого єгиптяни називають Саварогом. «За царя Феоста в Єгипті, у врем'я царювання його, упали кліщі з небес — і почали [єгиптяни] кувати оружжя, а до того билися палицями і камінням. Той же Феоста закон встановив для жінок, щоб виходили заміж за одного чоловіка і говіти ходили, а тих, хто перелюби чинить, тих карати велів. Через це прозивали його бог Сварог». «Раніше-бо до цього жінки блудили, йому віддатись хотіли, і жили у блуді, як скот. А коли жінка народжувала дитину, то віддавала тому, хто їй любий був: «Це твоє дитя». Він же, приймаючи, влаштовував святкування. Феост же цей звичай знищив і постановив одному чоловікові одну жінку мати, і жінці на одного чоловіка посягати, а коли хто порушить цей закон, то нехай його ввергнуть у піч огненну». «Через це і прозвали його Сварогом і шанували його єгуптяни. І після нього царював син його, на йменння Сонце, якого називають Дажбог. 7470 днів, що складає літ двадцять за місячним календарем, бо, як видно, єгуптяни по-іншому не лічили: одні за місяцем лічили, а другі [...] днями літа лічили; число дванадцять місяців потім узнали, відколи люди почали данину давати царям. Сонце цар, син Сварогів, тобто Дажбог, був мужем сильним. Почув від когось про якусь єгуптянку, багату і знатну, і якогось чоловіка, що забажав ввійти

с нею, искаше ся яти ю хотя, и не хотя отца своего закона расыпати Сварожа, поемъ со собою мужь нѣколко своихъ, разумѣвъ годину, егда прелюбы дѣеть нощью припаде на ню, не удоси мужа с нею, а ону обрѣте лежащю съ инѣмъ, с нимъже хотяше, емъ же ю и мучи и пусти ю водити по земли у коризнѣ, а того любодѣйца усѣкну; и бысть чисто житье по всей земли Египетьской и хвалити начаша. Но мы не предложимъ слова, но рцѣмъ съ Давыдомъ: вся елико въсхотѣ и створи Господь на небеси и на земли, в мори въ всихъ безнахъ, възводяй облакы отъ послѣднихъ земли. Се бо и бысть послѣдняя земля, о нейже сказахомъ первое.

В лѣто 6623, индикта 8, съвъкупишася братья Русции князи, Володимеръ зовемый Монамахъ, сынъ Всеволожь, и Давыдъ Святославлиць, и Олегъ братъ его, и сдумаша перенести мощи Бориса и Глѣба: бяху бо создали церковь има камяну, на похвалу и честь телесема ею и на положение. Первое же освятиша церковь камяную, мая въ 1 день, в суботу; наутрия же въ 2 день перенесоша святая. И бысть сборъ великъ, сшедшюся народу съ всихъ странъ, митрополитъ Микифоръ съ всими епископы, съ Фектистомъ Черниговскымъ, с Лазаремъ Переяславьскымъ, епископомъ Никитою Бѣлогородьскымъ и с Даниломъ Гурьговьскымъ, и съ игумены, с Прохоромъ Печерьскымъ, и съ Селивестромъ святаго Михаила, и Сава святаго Спаса, и Григорий святаго Андрѣя, Петръ Кловьскый, и прочии игумени, и освятиша церковь каменую; и отпѣвшимъ имъ обѣдьнюю, обѣдаша у Ольга и пиша, и бысть учрежение велико, и накормиша убогыя и странъныя по 3 дни. И яко бысть утро, митрополитъ, епископи, игумени оболокошася у святительскыя ризы и свѣща вържгегъ, с кадѣлы благовоньными, и придоша к ракама святою, и взяша раку Борисову, и въставиша и на возила, и поволокоша ужи князи и бояре, черньцемъ упрѣдъ идущимъ съ свѣщами, попомъ по нимъ идущимъ, таже игумени, таже епископи предъ ракою, а княземъ за ракою идущимъ, межи воромъ; и не бѣ лзѣ вести отъ множества

в блуд із нею, шукав її, бажаючи схопити її, і, не бажаючи батька свого, Сварога, закон порушити, узяв із собою декілька мужів своїх, знаючи годину, коли вона перелюб чинить, вночі напав на неї, коли мужа не було вдома, і застав її у ліжку з іншим, якого вона хотіла. Схопив же її, і мучив її, і пустив її ходити по землі в ганьбі, а того любодійця розсік. І настало непорочне життя по всій землі Єгупетській, і почали восхваляти [його]». Але ми не будемо продовжувать оповідь, а скажемо разом з Давидом: «Все, що забажав, і створив Господь на небесах і на землі, у морі і в усіх безоднях, підіймаючи хмари від кінців землі». Це ж бо й була кінцева земля, про неї розповіли ми напочатку.

В літо 6623 [1115], індикта 8, зібралися брати, князі руські, Володимир, званий Мономахом, син Всеволодів, і Давид Святославич, і Олег, брат його, і надумали перенести мощі Бориса і Гліба, бо спорудили для них церкву кам'яну на похвалу і честь і на покладення їхніх тіл. Спершу ж освятили церкву кам'яну в перший день травня, в суботу; ранком же другого дня перенесли святих. І було зібрання велике народу, зійшлися люди з усіх кінців — митрополит Никифор з усіма єпископами: з Феоктистом Чернігівським, з Лазарем Переяславським, єпископом Никитою Білогородським і з Данилом Гургівським, і з ігуменами: з Прохором Печерським, і з Селівестром святого Михайла, і Сава святого Спаса, і Григорій святого Андрія, Петро Кловський і інші ігумени. І освятили церкву кам'яну. І коли відспівали вони обідню, всі обідали і пили в Олега, і було велике частування, і годували вбогих і подорожніх протягом трьох днів. А коли настав ранок [2-го травня], митрополит, єпископи, ігумени облачились у святительські ризи, запалили свічки і кадила благовонні, і прийшли до рак святих, і взяли раку Борисову, і поставили її на возила, князі і бояри взялися за гужі і поволокли. Попереду ішли ченці із свічками, за ними попи, а також ігумени, єпископи перед ракою, а князі йшли за ракою поміж воринням, і не можна було везти через силу-силенну

народа, поламляху воръ, а инии и покрили бяху градъ и забрала, яко страшно бяше видити народа множество; и повелѣ Володимеръ рѣжючи паволокы, орници, бѣль, розмета народу, овъ же сребреникы метати людемъ силно налегшимъ, а быша легко внесли въ церковь, едва возмогоша [въвезти въ церковь] и поставити раку средѣ церкви, и идоша по Глѣба. Тѣмже образомъ и сего привезоша и поставиша у брата. Распри же бывши межи Володимеромъ и Давыдомъ и Ольгомъ, Володимеру бо хотящю я поставити средѣ церкви и теремъ серебренъ поставити надъ нима, а Давыдъ и Олегъ хотяшета поставити я в комару, «идеже отець мой, [рече], назнаменалъ» на правой сторонѣ, идеже бяста устроенѣ комарѣ има. И рече митрополитъ и епископи: «верзите жребии, да кдѣ изволита мученика, ту же я поставимъ», и вгодно се бысть. И положи Володимеръ свой жребий, а Давыдъ и Олегъ свой жребий на святой трапезѣ, и вынеся жребий Давыдовъ и Олговъ, и поставиша я в комару ту на деснѣй странѣ, кде ныне лежита. Принесена же бысть святая мученика, маия въ вторый день, из деревяной церкви в каменую Вышегородѣ. Иже еста похвала княземъ нашимъ и заступника земли Русцѣй, иже славу свѣта сего попраста, а Христа узлюбиста, по стопамъ его изволиста шествовати, овчате Христовѣ добрии, яже влекома на заколение не противистася, ни отбѣжаста нужныя смерти; тѣже и съ Христомъ въцаристася у вѣчную радость, и даръ ицѣленія приемша отъ Спаса нашего Ісуса Христа неоскудно подаваста недужнымъ, с вѣрою приходящимъ въ святый храмъ ею, поборника отечьству своему. Князи же, и бояре, и вси людие, празноваша по три дни и похвалиша Бога и святою мученику, и тако раздидошася кождо въсвояси. Володимеръ же окова рацѣ сребромъ и златомъ, и украси гроба ею, такоже и комарѣ покова сребромъ и златомъ; имже покланяются людие, просяще прощения грѣхомъ.

Въ се же лѣто бысть знамение: погибе солнце и бысть яко мѣсяць, егоже глаголють невѣгласи: снѣдаемо солнце.

В се же лѣто преставися Олегъ Святославличь месяца августа

народу, поламали вориння, а інші вкрили городські стіни і помости, аж страшно було дивитися на таку силу народу. І звелів Володимир нарізати паволоки, шерстяні матерії, шкурки білок і розкидати поміж народ, а де люди особливо сильно напирали, метали срібні монети,— і легко внесли раку Бориса в церкву, і ледве змогли поставити раку посеред церкви, і пішли за Глібом. У такий же спосіб і цього привезли і поставили біля брата. І сталася незгода між Володимиром та Давидом і Олегом. Володимир-бо хотів поставити їх посеред церкви і терем срібний звести над ними, а Давид і Олег хотіли поставити їх під склепінням, «де батько мій назначив», з правого боку, де і були зроблені склепіння для них. І сказав митрополит і єпископи: «Кидайте жереби, і де вкажуть мученики, там і поставимо їх». І погодилися на це. І поклав Володимир свій жереб, а Давид і Олег свій жереб на святій трапезі. І вийняли жереб Давидів і Олегів. І поставили їх у той склеп, що з правого боку, де й зараз лежать. Перенесено ж було святих мучеників із дерев'яної церкви у кам'яну другого травня в Вишгороді. І це — похвала князям нашим і заступникам землі Руської, бо славу світу цього зневажили, а Христа возлюбили і стопами його зволили шествувать. Овечата Христові добрії, вони не противились, коли вели їх, щоб заколоти, не рятувалися від насильницької смерті, а тому і з Христом воцарилися у вічную радість і дар зцілення прийняли від Спаса нашого Ісуса Христа, щедро подаючи це зцілення недужим, що з вірою приходять у святий храм поборників своєї вітчизни їхнього імені.

Князі ж, і бояри, і всі люди святкували три дні, і похвалили Бога і святих мучеників, і так розійшлися по своїх домівках. Володимир же окував раки сріблом і золотом і оздобив гроби їхні, а також і склепіння окував сріблом і золотом. І поклоняються їм люди, просять відпущення гріхів.

У це ж літо було знамення: згинуло сонце і стало як місяць, про нього невігласи кажуть: з'їдене сонце.

У це ж літо помер Олег Святославич місяця серпня

въ 1 день, а во вторый погребенъ бысть у святаго Спаса, у гроба отца своего Святослава.

Того же лѣта устрои мостъ чересъ Днѣпръ Володимеръ.

Въ лѣто 6624. Приходи Володимеръ на Глѣба: Глѣбъ бо бяше воевалъ Дреговичи и Случескъ пожегъ, и не каяшеться о семъ, ни покаряшеться, но болѣ противу Володимеру глаголаше, укаряя и Володимеръ же, надѣяся на Бога и на правду, проиде къ Смоленьску, съ сынъми своими и с Давыдомъ Святославичемъ и Олговичи, и взя Вячеславъ Ръшю и Копысу, а Давыдъ съ Ярополкомъ и взя Дрьютескъ на щитъ, а Володимеръ самъ поиде къ Смоленьску; и затворися Глѣбъ въ градѣ. Володимеръ же нача ставити истьбу у товара своего, противу граду. Глѣбови же, узрившю, ужасеся сердцемъ, и нача ся молити Глѣбъ Володимеру, шля оть себе послы. Володимеръ же съжалися тѣмъ, оже проливашеться кровь въ дни постъныя великого поста, и вдасть ему миръ; Глѣбъ же, вышедъ из города съ дѣтми и съ дружиною, поклонися Володимеру, и молвиша рѣчи о мирѣ, и обѣщася Глѣбъ по всему послушати Володимера. Володимеръ же умиривъ Глѣба и наказавъ его о всемъ, вдасть ему Менескъ, а самъ възвратися Киеву. Ярополкъ же сруби городъ Желъди Дрьючаномъ, ихже бѣ полонилъ.

В се же лѣто Мьстиславъ Володимеричь ходи на Чюдь с Новгородци и со Пьсковичи, и взя городъ ихъ именемъ Медвѣжа Глава, и погостъ бещисла взяша, и възвратишася въсвояси съ многомъ полономъ.

В се же лѣто иде Леонъ царевичь, зять Володимерь, на куръ Олексия царя, и вдася городовъ ему Дунайскыхъ нѣколко; и в Дельстрѣ городѣ лестию убиста и два Сорочинина, посланая царемъ, мѣсяца августа въ 15 день.

В се же лѣто князь великый Володимеръ посла Ивана Войтишича, и посажа посадники по Дунаю.

В се же лѣто посла Володимеръ сына своего Ярополка, и Давыдъ сына своего Всеволода, на Донъ, и взяша три грады: Сугровъ, Шаруканъ, Балинъ. Тогда же Ярополкъ приведе собѣ жену, красну велми, Ясьскаго князя дщерь, полонивъ.

у перший день, а на другий поховали його у [церкві] святого Спаса, біля гробу отця їхнього Святослава.

Того ж літа Володимир збудував міст через Дніпро.

В літо 6624 [1116]. Ходив Володимир на Гліба, бо Гліб повоював дреговичів, і Случеськ спалив, і не каявся в тому, і покірності не виявляв, а ще більше говорив проти Володимира, докоряв йому. Володимир же, надіючись на Бога і на правду, пішов до Смоленська з синами своїми і з Давидом Святославичем та Олеговичами, і взяв Вячеслав Ршу і Копису, а Давид із Ярополком взяли Дрютеск на щит, а Володимир сам пішов до Смоленська. І зачинився Гліб у городі. Володимир же почав ставити істьбу в своєму обозі напроти города. Коли Гліб все це побачив, серце його охопив жах. І почав Гліб молити Володимира, посилаючи від себе послів. Володимир же пожалів, що проливається кров у дні великого посту, і дав йому мир. Гліб же вийшов із города з дітьми і з дружиною, поклонився Володимиру і домовився з ним про мир. І пообіцяв Гліб у всьому слухати Володимира. Володимир же омирив Гліба і дав йому про все настанови, дав йому Мінськ, а сам повернувся в Київ. Ярополк же поставив город Желді дрючанам, яких він узяв був у полон.

У це ж літо Мстислав Володимирич ходив на чудь з новгородцями і псковичами, і взяв город їхній, що називається Медвежа Голова, і погостів безліч узяв, і повернувся додому з великим полоном.

У це ж літо ходив Леон царевич, зять Володимирів, на господаря Олексія царя, і декілька городів Дунайських йому здалися. І в Дельстрі-городі його підступно вбили два сарацини, послані царем, місяця серпня в 15-й день.

У це ж літо князь великий Володимир послав Івана Войтишича, і він посаджав посадників [у городах] по Дунаю.

У це ж літо послав Володимир сина свого Ярополка і Давид сина свого Всеволода на Дон. І взяли [вони] три гради: Сугров, Шарукан, Балин. Тоді ж Ярополк привів собі жону, вельми красну дочку Яського князя, полонянку.

Томъ же лѣтѣ и Предъславна, черница, Святославна преставися.

Томъ же лѣтѣ ходи Вячеславъ на Дунай, съ Фомою Ратиборичемъ, и пришедъ къ Дърьстру и не въспѣвше ничтоже, воротишась.

В се же лѣто бишася с Половци и с Торкы и съ Печенѣгы у Дона, и сѣкошася два дни и двѣ нощи, и придоша в Русь къ Володимеру Торци и Печенѣзи.

В се же лѣто преставися Романъ Всеславичь.

В се же лѣто преставися Мьстиславъ, внукъ Игоревъ.

Томъ же лѣтѣ Володимерь отда дщерь свою Огафью за Всеволодка.

В лѣто 6625. Приведе Володимеръ Мьстислава из Новагорода и дасть ему отець Бѣлъгородъ, а Новѣгородѣ сѣде Мьстиславичь, сынъ его, внукъ Володимеровъ.

В се же лѣто иде Володимеръ на Ярослава к Володимерю, и Давыдъ Ольговичь, и Володарь, и Василко, и оступиша и у городѣ Володимери, и стояша дний шестьдесять, и створи миръ съ Ярославомъ, Ярославу покорившюся и вдарившю челомъ передъ стрыемъ своимъ Володимеромъ; и наказавъ его Володимеръ о всемъ, веля ему къ собѣ приходити, «когда тя позову», и тако в мирѣ разидошася кождо въсвояси. Тогда же придоша Половци къ Болгаромъ, и высла имъ князь Болъгарьскый пити съ отравою, и пивъ Аспакъ и прочии князи вси помроша.

Семъ же лѣтѣ преставися Лазоръ, епископъ Переяславьскый, семтября въ 6.

Томъ же лѣтѣ придоша Бѣловѣжьци в Русь.

В се ж лѣто поя Володимеръ за Андрѣя внуку Тугърртъканову.

В се же лѣто потрясеся земля, семтября въ двадесять шестый.

Того же лѣта выведе Глѣба изъ Мѣньска Володимеръ, и церковь заложи на Альтѣ мученику. Володимеръ же посла сына Романа во Володимерь княжить.

Того же лѣта умре куръ Олексий, и взя царство сынъ его Иванъ.

Того ж літа і Предславна Святославна, черниця, померла.

Того ж літа ходив Вячеслав на Дунай із Фомою Ратиборичем, і прийшли до Дністра, і, не встигши нічого, повернулися.

У це ж літо бився [Володимир Мономах] з половцями, і з торками, і з печенігами на Дону. І рубалися два дні і дві ночі, і прийшли на Русь до Володимира торки і печеніги.

У це ж літо помер Роман Всеславич.

У це ж літо помер Мстислав, внук Ігорів.

Того ж літа Володимир віддав дочку свою Огафію за Всеволодка.

В літо 6625 [1117]. Привів Володимир Мстислава із Новагорода і дав йому отець Білгород, а в Новігороді сів Мстиславич, син його, внук Володимирів.

У це ж літо ходив Володимир на Ярослава у Володимир, і Давид Ольгович, і Володар, і Василько. І обступили його у городі Володимирі, і стояли днів шістдесят, і створили мир із Ярославом. Ярослав же покорився і вдарив чолом перед стриєм своїм Володимиром. Володимир дав йому про все наказ і велів приходити до нього, «коли тебе покличу». І так мирно розійшлися по домівках.

Тоді ж приходили половці до болгар. І вислав їм князь болгарський пити з отрутою, і, випивши, Аепак і інші князі половецькі всі померли.

Цього ж літа помер Лазар, єпископ переяславський, вересня в 6-й [день].

Того ж літа прийшли біловежці в Русь.

У це ж літо взяв Володимир за Андрія внучку Тугортканову.

У це ж літо трусилася земля вересня в 26-й [день].

Того ж літа Володимир вивів Гліба із Мінська і церкву заклав на Альті мученикові. Володимир же послав сина Романа княжити у Володимир.

Того ж літа помер господар Олексій і взяв царство син його Іван.

НА ЗАМОВЛЕННЯ ВІЧНОСТІ

Український народ має давню літературну традицію. Їй понад тисячу років, і, здається, вона почала складатися ще задовго до прийняття християнства. Але сьогодні розмова не про легендарні «Велесові книги», «Літопис Аскольда», а про цілком реальну пам'ятку писемності нашого народу — найдавніший літопис України і тих східнослов'янських народів (білорусів і росіян), які вважають себе спадкоємцями київської культури IX—XIII ст.— архітектури, живопису, писемності,— засвоїли її й зросли з неї і на її основі починали творити свою власну культуру.

Назва цієї пам'ятки — «Повість врем'яних літ». Оригінал її до нас не дійшов. Книжники землі нашої, як тільки відкотилась, ослабла і перестала бути нестерпним тягарем татаро-монгольська орда, взялися до відбудови культурного життя. Відшукували уцілілі пам'ятки XI—XIII ст. і ретельно переписували, аби не обірвалася нитка народної пам'яті — легенди і дійсність глибокої давнини.

Складена і щонайменше тричі переписана і відредагована, востаннє близько 1118—1119 рр., «Повість врем'яних літ» на кінець XIV — початок XV ст. була вже майже 300-літньою старожитністю і вимагала нового «перевидання», сиріч — перекопіювання. Таке «перевидання» було здійснене тиражем аж в два примірники. Перший примірник з'явився в 1377 р. і відомий сьогодні під назвою Лаврентіївського списку, а другий — не пізніше другого десятиліття XV ст. і відомий як Іпатіївський (Іпатський) список (літопис). Ці списки не ідентичні як за назвою, так і за змістом. Ще О. О. Шахматов відзначав, що хоча Іпатський список зроблено на якихось сорок років пізніше за Лаврентіївський, багато місць

у Іпатському списку старіші відповідних місць у Лаврентіївському списку.

Досі традиційно віддавалась перевага Лаврентіївському списку, відсутні в ньому дані переносили із Іпатського списку. На Україні користувалися послугами російських вчених і перекладачів, власного видання будь-якого списку в оригіналі чи в перекладі до початку 80-х рр. нашого століття не було, спроб інтерпретації пам'яток у сув'язі з історією українського народу не робилося. Якщо російські вчені дожовтневого і радянського періодів вже підготували і видали тридцять сім томів «Полного собрания русских летописей», ще в 1950 р. в серії «Памятники литературы» здійснили двотомне академічне видання «Повести временных лет по Лаврентьевской летописи 1377 р.» (текст, переклад, коментар, покажчики), то на Україні справа ця виглядає сумно і розв'язання її йде із значними ускладненнями.

Перші спроби наукового вивчення літописів Київської Русі пов'язані на Україні з іменами М. Максимовича, М. Костомарова, І. Франка, О. Потебні, М. Грушевського та інших відомих вчених. Ставилося питання про музичну строфу, застосовану в віршових оповіданнях «Повісті врем'яних літ» (Франко, Потебня), маємо приклади поетичного переспіву найдавнішого літопису (Франко, Олесь), тлумачення окремих місць тощо.

В радянський час серед українських вчених, що спеціально і серйозно займаються літописами Київської Русі, одинокою постаттю залишається Л. Є. Маховець. У 1980 р. першу спробу переповісти для дітей «Повість врем'яних літ» здійснив покійний Віктор Близнець. Розкішно виданий у 1982 р. «Веселкою» переказ В. Близнеця виконав своє завдання і призначення, був справді культурною подією. Але треба відверто сказати, що перекладач лише коригував себе оригіналом, а в основному переповідав за російським перекладом, вдавався до широких пропусків.

Майже чверть століття над науковим перекладом повного тексту «Літописця Руського» («Повість врем'яних літ», «Київський літопис», «Галицько-Волинський літопис») працює Л. Є. Махновець. Про його митарства в справі видання може розповісти тільки він сам. І все ж його науковий переклад щойно побачив світ не в видавництві АН УРСР «Наукова думка», а в видавництві «Дніпро». Ця обставина досить промовиста і звільняє від потреби говорити про це докладніше.

Щойно у «Молоді» побачила світ перша книжка із серії книжок героїчної поезії — «Марсове поле», підготовлена Валерієм Шевчуком. Тут вміщено низку поетичних перекладів епічних уривків із «Повісті врем'яних літ». Оце й уся увага до найдавнішої літературної пам'ятки України.

Що являє собою даний переклад?

По-перше, це, здається, безпрецедентна на Україні спроба видати паралельно текст пам'ятки і текст перекладу. В такий спосіб, на мою думку, належить видати усю нашу стару літературу XI—XVIII ст., яка творилася мовами староруською, церковнослов'янською, грецькою, латинською, польською, староукраїнською книжною, народною, наближеною до народної і наближеною до російської та російською мовами. Багатомовність давнього літературного процесу диктує потребу перекласти всю стару літературу сучасною мовою і в такий спосіб повернути її сучасному читачеві, зробити доступною і зрозумілою для найширшого загалу. Це в світі сьогодні уже робиться поспіль. Так, в Ісландії, де живе біля двохсот тисяч населення, щороку перевидається 42-томний корпус староісландської літератури до XV ст., з тим щоб цей багатотомник був у кожній сім'ї. Гарвардський університет у США, при якому діє кафедра україністики, започаткував 42-томну бібліотеку «української досекулярної творчості (до 1798 р.)»: сорок томів оригінальної літератури і два томи староукраїнських перекладів із літератур світу. Оригінальна спадщина (40 томів) буде продубльована в перекладах англійською і сучасною українською мовами. Перший десяток томів уже побачив світ.

По-друге, будь-якого незадоволення можливим неякісним перекладом окремих місць читач має змогу позбутися, звернувшись до оригіналу, який не треба шукати десь, він поруч, зліва. Читач запрошується до співучасті в перекладі, має змогу перевірити свої знання староруської мови і критичними увагами посприяти поліпшенню перекладу при перевиданні.

По-третє, перекладач намагався не просто відтворити давній текст сучасною мовою, а зробити чи не першу спробу саме українського прочитання «Повісті врем'яних літ» і саме за Іпатським списком, який в радянський час не перевидавався.

Насамперед — щодо назви літопису. Вона має в українському перекладі різне прочитання, тоді як росіяни подають однозначне — «Повесть временных лет». В. Близнець переклав як «Повість минулих літ»,

М. Брайчевський — «Повість минущих літ», П. Загребельний у передмові до Близнецевого перекладу подає назву літопису, адаптувавши її до сучасної орфоепічної норми — «Повість временних літ». Тут письменник, якому довелося багато працювати над літописами Київської Русі, інтуїтивно відчув неточність варіанта з «минулими літами». Часом пробують подавати «Повісті давніх літ». На мій погляд, всі ці варіанти чи перекладні форми або не точні, або не українські, як, наприклад, «временних літ».

Перекладач взяв автентичну назву пам'ятки за Лаврентіївським списком, в якому вона названа «П о в ѣ с т ь в р е м я н ь н ы х л ѣ т». Ця назва повністю відповідає українському мовленню і перекладу не потребує: на час, коли робився список із староруського оригіналу, книжники на Україні цілком були вже у полоні української мовної стихії. Академік О. О. Шахматов називав Іпатський список українським літописом не тільки за змістом, а й за мовою. Тож «ѣ» вживали книжники-українці найчастіше як — **і**, рідше — **и**, **ї** і майже ніколи як — **є(е)**. «Ѣ» прочитується в давній назві як «і», апостроф для роздільної вимови з'явився пізніше, тож і маємо збережену цілком оригінальну назву «Повість врем'яних літ». Слово «врем'я» цілком українське. Згадаймо в Шевченка «во врем'я люте», у Гребінки — «жартуй, поки є врем'я», поспіль це часове поняття «врем'я» зустрічаємо в етнографічних оповіданнях Ганни Барвінок та в інших класиків української літератури.

«Минулі», «минущі», «давні» літа у зв'язку з літописними часовими уявленнями не точні. З одного боку, в літописі йдеться не тільки про давні, минулі чи минущі літа, а й про сучасні літописцям літа і події. А з другого боку, є ще одна поважна причина говорити саме про «врем'яні» літа, а не якісь інші. Справа в тому, що Нестор-літописець та його попередники вдавались до різних вітчизняних джерел — давніших літописних зводів, епічної поезії, житій, переказів, історичних легенд та іноземних хронік, хронографів, врем'яників, збірників, біблійних книг тощо. Опрацьовуючи джерела, вони стикалися з найрізноманітнішими календарями і літочисленнями — «врем'яними» літами. В одних джерелах рік починався в березні, в інших — у вересні, і події одного року доводилося переводити в наступний рік, часом епічне поетичне оповідання, що оспівувало ущільнені або розтягнені в часі події, доводилося повторювати в щорічних хронікальних записах, ніби розкладати їх на окремі

При уважному читанні літопису видно, як прагне літописець дати
події. При уважному читанні літопису видно, як прагне літописець дати
раду з місячним і сонячним календарем, узгодити індикти із щорічними
записами за літочисленням «від сотворіння світу», «від Адама і Єви»,
«від потопу», «від Різдва Христового» і т. д. Тільки в християнському
світі було відомо біля двохсот космічних ер і стилів літочислення. Одне
слово — «врем'яні літа»! Знайомість із ними літописця і застосування
в літописі вказують на широкі культурні зв'язки київських полян з іншими
народами, з різними культурами і цивілізаціями — скандінавською,
європейською, арабською, азіатською. Взаємовпливи цілком очевидні,
взаємодія в світовому культурно-історичному контексті надто відчутна.
Та й потреба історичних знань усвідомлюється з перших заяв літописця.
Він не розглядає історичні факти і події в причинно-наслідковому кон-
тексті, багато подій випало, і відшукати їх, очевидячки, літописцям
не вдалося. В їхньому викладі, а чи в редакції Нестора, основною кате-
горією стає «врем'я», в розрізі якого і розказано про події. Минуле
і сучасне — це окремі факти для літописця, пов'язані «врем'ям»,
але не в сьогоденному значенні — «часом».

Нестор-літописець користується в основному Константинопольською
(«візантійською») ерою, згідно якої врем'я від «сотворіння світу» до
«Різдва Христового» має 5508 років. За Александрійською світовою
ерою — 5501 р., за Антіохійською — 5969 р. і т. д. Здається, запрова-
дження поняття «врем'яні літа» були для літописця виходом із стано-
вища, за якого треба було шукати спільного знаменника для розмаїтого
набору літочислень.

Дотримуючись наукових принципів перекладу пам'ятки, особливо важ-
ливо, на думку перекладача, підкреслити художню, літературну, поетичну
її вартість.

Ще в 1907 р. Іван Франко вперше спостеріг, що оповідання про напад
печенігів у 972 р. в нашому «найстаршому літописі» «уложене віршами,
які з літописного тексту можна реконструювати» [1]. Досліджуючи далі
«Повість врем'яних літ», Франко не тільки визначив дві великі групи
віршованих текстів у літописі, а й зробив спробу визначити характерні
особливості літописної поезії: «Проходячи епізод за епізодом нашого

---

[1] *Франко І. Я.* Студії над найдавнішим Київським літописом (частина
перша). Зібрання творів у 50-ти т., т. 6, с. 10//К.: Наукова думка, 1976.

найстаршого літопису, я переконався, що вони майже всі... зложені віршами, не силабічними, але тонічними, з нерівним числом складів, але з досить рівномірним числом наголосів, так званим музикальним розміром, у якому чергуються вірші з 3, 4 і 5-ти наголосів. Сей розмір досить докладно відповідає розмірові великоруських епічних пісень, так званих билин, який таким способом являється витвором не великоруського племені, а прастарою віршовою формою, витвореною в Південній Русі, правдоподібно, не пізніше X ст.» [1].

І. Франко вказав, що найменшою віршовою мірою є вірш із двома наголосами, як окрема віршова цілість, далі з 3, 4, 5-ма наголосами. Зроблене відкриття він вважав «ключем до розв'язки дуже многих досі сумнівних питань не тільки при критиці та критичній реконструкції самого тексту, в дуже многих місцях досі темного та незрозумілого, але також для розрізнення первісних частей від пізніших додатків, що або псують віршову форму, або, зложені очевидною прозою, дають зайве або повторяють уже сказане, затемнюють смисл або пояснюють те, що видалося незрозумілим пізнішому читачеві або редакторові» [2].

І. Франко, як кажуть, «запатентував» відкриття, але «впровадити», зреалізувати його повністю не встиг, хоча й працював над літописом до останніх днів свого життя. Метою свого вивчення він «поклав видання найстаршого київського літопису в первісній віршованій формі» [3] з додатком критичного, історичного та літературного апарату. Франко виділив частину віршових текстів у літописі і зробив власний переспів сучасним віршем.

Даний переклад — це заявка на продовження Франкових студій. Прийнявши Франкову думку про те, що літописні епічні оповідання — віршові твори і що це найстаріша книжна поезія українського народу, перекладач зробив кілька нових спостережень. При вивченні тексту впадає в очі перенасиченість його сполучником «і». Перекладач переписав відповідні тексти окремими реченнями від «і» до «і». Для прикладу наведу уривок із тексту, записаного в літописі під роком 993:

Иде Володимир на Хорваты. Пришедшю же ему съ войны
Хорватской,

---

[1] *Франко І. Я.* Студії над найдавнішим Київським літописом (частина перша). Зібрання творів у 50-ти т., т. 6, с. 10—11.

[2] Там же, с. 11.

[3] Там же, с. 520.

И се Печенезѣ придоша по оной сторонѣ от Сулы,
Володимир же противу имъ,
И устрѣтѣ я на Трубеши над броду, кдѣ нынѣ
Переяслав,
И ста Володимеръ на сей странѣ, а Печенѣзѣ на оной,
И не смѣяху си на ону сторону,
И они на сю сторону.
И приѣха князь Печенѣскый к рѣцѣ,
И возва Володимира,
И рече ему...

Поза будь-якими сумнівами маємо початки віршування. Ритмічний малюнок, чітка організація поетичної фрази. Сполучник «і» (в окремих випадках «ї») є своєрідною одиницею організації поетичної фрази. Синтаксичний паралелізм із таким засобом поетичної мови, як «краеграніє», «краестрочіє», відомий на Україні — Русі в XI ст., і так званий музичний розмір без будь-яких гіпотетичних перебільшень чи «натяжок» дають підстави говорити про початки віршування на Україні уже в епоху Київської Русі, про нашу найдавнішу книжну поезію.

В її формуванні мала місце і значення не тільки народнопоетична традиція полянського племені, але й біблійна поезія, її ритм і метр. Біблія була настільною книгою кожного книжника на нашій землі, з неї починався і нею закінчувався кожен день його життя. Рясне цитування літописцями біблійних псалмів, пісень і приповісток Соломонових, афоризмів із різних біблійних книг запевняє нас, що Біблія була благодатним джерелом у формуванні образно-художнього мислення перших наших віршотворців.

Все ж приявна в літописах поезія не є наслідувальною. Вона вже перебуває на тому історичному етапі свого розвитку, коли більше задивлена не в колишні біблійні джерела, з яких проросла, а в народний грунт, куди мала просякнути і оживити нову проріcть. В інтонаціях літописної віршової літератури ми вчуваємо речитатив, ритмомелодику українських народних дум. Деякі епічні оповідання справді написані нерівноскладовим «думним віршем». Український національний інтонаційний фонд, як один із неповторних скарбів народу, постає в літописній поезії уже сформованим або в стадії активного формування.

Маємо бути свідомі, вдаючись до оригінального тексту, що перед нами все-таки не оригінальний текст мовою початку XII ст., а копія саме

українського книжника XV ст., зроблена майже через 300 років після появи оригіналу. Уже жила і діяла понад століття традиція староукраїнської книжної мови. Цілі пласти староболгарської та й староруської лексики замінялися питомо українською. Ми маємо повне право розглядати Іпатську копію і як пам'ятку власне української писемності початку XV ст. Та заміна переписувачем певних лексичних сполук також спотворювала первісне поетичне звучання тексту або наближувала його до думного звучання, можливо, вже рідного книжнику. Так, відомі російські вчені Буслаєв, Афанасьєв, ведучи мову про Бояна, зазначають, що він був подібний «позднейшим бандуристам, кобзарям и гуслярам».

На жаль, ми сьогодні не знаємо, як правильно читати давній літописний текст навіть у списку початку XV ст., ми не маємо більш-менш пристойної наукової праці, що вводила б нас у світ історичної орфоепії. Непроявснена наукою справа затемнює не тільки наукову проблему, а й наше історичне мислення, робить ущербною національну свідомість. Чому про це доводиться нагадувати сьогодні читачам? Бо не такі вже й поодинокі нині публіцистичні, псевдонаукові публікації, позначені плакатною агітацією, суттю своєю спрямовані проти самої ідеї «спільної колиски» трьох братніх народів, щоб у довірливого, емоційно зарядженого квасним патріотизмом читача посіяти сумнів, чи була вона, та колиска, взагалі, а якщо й була, то чи таки спільною. Декого надзвичайно цікавить, кого першого в ту колиску поклали, хто перший із неї вибрався і став на власні ноги, бо вони аж ніяк не можуть без «першого», «старшого», не задумуючись, що культ якогось одного, «вибраного» народу такий же потворний, як і культ особи. Це й приводить до того, що на роль першого і єдиного власника колиски претендує сильніший. Прагнення пріоритету, особливо засобами диктату, шляхом присвоєння монопольного права на «єдино можливі» і «єдино істинні» наукові висновки не такі вже й рідкісні сьогодні.

Не будемо голослівні. Візьміть видану «Наукою» у 1988 р. монографію М. І. Толстого, ленінградського лінгвіста, під титулом «История и структура славянских литературных языков». Не розкриваючи книжки, погляньмо на зворотний бік обкладинки, і перед очима — рекламний щиток із єдиною цитатою такого змісту: «Будучи модернизированной и обрусевшей формой церковнославянского языка, русский литературный язык является е д и н с т в е н н ы м п р я м ы м преемником

общеславянской литературной традиции, ведущей свое начало от Первоучителей славянских, то есть от конца эпохи праславянского единства». Н. С. Трубецкой». Про яку колиску тут може йти мова? Кінчилась епоха праслав'янської єдності — і почалась «единственная» російська літературна мова. А українська, білоруська літературні мови? Очевидно, на думку учителя (Н. С. Трубецького) і учня (*М. І. Толстого*),— «наречие», або «не было, нет и быть не может», або австрійська чи польська інтриги.

Нещодавно член-кор АН СРСР О. Трубачов опублікував статтю під промовистою назвою «Славяне. Язык и история», в якій висловив непідробне обурення: «Доходит до того, что сейчас в научной литературе, да и у широкой общественности набрало силу мнение, что якобы неудобно называть н а ш у начальную письменность и ее язык русскими, поскольку это общее наследие языка и культуры не одних русских, но и украинцев и белорусов» («Правда», № 87, 28 марта, 1987 г.). Він схильний називати її лише великоруською.

Та годі публіцистики. У цьому жанрі відповів на всі сьогоднішні недолугі домагання псевдоідеологів від науки С. Гречанюк у фейлетоні «Трубачов іде на «ми» («Вітчизна», 1988, № 12).

Тут, очевидячки, доречно врівноважити крайнощі, посилаючись на інші, незаперечні авторитети російської науки.

Так, російський мовознавець Буслаєв звернув увагу, що українська мова різниться від російської «незалежністю своїх етимологічних форм у деклінаціях (відхиленнях.— *В. Я.*) і кон'югаціях (відмінюванні, з'єднаннях.— *В. Я.*) форм, давніших від форм великоруської мови». Російський історик Соловйов у третьому томі «Історії Росії» висловлюється ще категоричніше: «Оповідання українського літописця різниться від новгородської хроніки багатством подробиць, мальовничістю стилю, своєю жвавістю, своїм, можна сказати, художнім характером. Волинській хроніці властива, зокрема, поетична форма. Неможливо не побачити тут впливу південної природи, характеру південного народу (українців.— *В. Я.*). Якщо йдеться про повість суздальського літописця, то ця повість суха, і ця недостача не покривається навіть силою народної новгородської мови: вона багатослівна і не має того художнього характеру, що притаманний південній (тобто українській.— *В. Я.*) літературі». Отже, російські мовознавці, історики XIX ст. визнавали київську літературу

XI—XII ст. за українську. Навіть В. Белінський, в якого ставлення до української літератури однозначним можна назвати хіба що в негативному значенні, висловлювався про «Слово о полку Ігоревім» як про твір за характером український і не боявся найразючіших зіставлень: «Слово о полку Ігоревім» різко відгукується південноруським походженням. Є в мові його щось м'яке, що нагадує сучасне малоруське наріччя, особливо багатством гортанних звуків і закінченнями на м'який знак у дієсловах теперішнього часу третьої особи множини. Але найбільше промовляє на користь південноруського походження «Слова» зображений в ньому побут народу. Відчувається щось благородне і людське у взаєминах стосунках діючих осіб цієї поеми...» І далі: «Все це, повторюємо, відгукується в родинному житті, де взаємини чоловіка і жінки грунтуються на любові, де жінка користується повнотою своїх прав. І все це діаметрально протилежне Північній Русі, де сімейні стосунки дикі й грубі, а жінка — рід домашньої скотини, і де любов при шлюбі — поняття цілком стороннє. Порівняйте життя малоросійських селян із життям російських селян, міщан, купців і, зокрема, інших верств, і всі переконаєтеся в справедливості нашого висновку про південне походження «Слова»...» [1]

І, нарешті, дозволимо собі навести ще одну цитату. М. П. Драгоманов у повідомленні, представленому 1878 р. в Парижі Літературному конгресу на захист культур малих народів (між іншим, у видання праць вченого в 1971 р. не ввійшло через наведені в ній процитовані вище слова В. Бєлінського), писав: «Що стосується «Літопису Нестора», «Слова про похід Ігоря» і т. д., то ці твори були безпосередніми плодами місцевого життя міст стародавньої України. Ці твори започатковують, таким чином, українську літературу, вони мали тільки посередній вплив на Північну Росію». Тож, як бачимо, нове мислення може бути і старим, але науково правильним. Науково встановлені ще в XIX ст. істини були замовчані, забуті, а потім підмінені кон'юнктурними положеннями вульгарно-соціологічного гатунку. Були замінені й методологічні принципи вивчення явищ минулого. У XIX ст., перш за все, порівнюючи два народи, скажімо український і російський, виходили з того, що є в них самобутнього, неповторно оригінального і в позитивному і в негативному відношеннях.

---

[1] *Белінський В. Г.* ПСС, т. V//М.: Изд-во АН СССР, 1954, с. 332—333; 348.

Вульгарно-соціологічна наука шукала тільки «спільне», те, що, на її думку, «єднає», а точніше — не дає змоги виокремити індивідуальне обличчя кожного. Бєлінський виводив психологічно-культурні риси українця XIX ст. з обставин життя полянського племені X—XII ст., а росіянина — з традицій Володимиро-Суздальської і Новгородської Русі. Цим шляхом ішов і М. Максимович, і М. Костомаров у статті про дві народності — українську і російську, і М. Драгоманов, і І. Франко. Сьогодні деякі істини доводиться встановлювати, а деякі — повертати.

Український народ має ту високу гордість, що є прямим носієм всієї культури Київської Русі, але не заявляє одноособових прав на неї, бо вона має ще й культурних спадкоємців в особі білоруського і російського народів. Від полянського племені, яке літописець називає «русь», від «полян-киян» пішло пагіння архітектурне, малярське, музичне, літературне до інших племен, з яких пізніше утворився білоруський і російський народи, за зразком Києва формувалися князівські «гради» — столиці окремих князівств, з Києва була винесена й горда назва «Русь» в північні князівства, де вона й залишилась, а в знищеному татаро-монголами Києві поволі забувалася, робила спробу зростися в нове найменування Русь-Україна. Та з часом старіше ім'я цілком витіснилося новим — Україна. Поняття Мала Русь і Велика Русь — церковного походження. На означення України назва Мала Русь у фольклорі не зустрічається. Термін цей утворили, як довів український історик С. Шелухін, в XIV ст. у Цареграді греки у відповідності зі своєю традицією. У XIII ст. Київ через татаро-монгольські руйнування занепав і перейшов під владу галицьких князів. У 1299 р. київський православний митрополит остаточно переселився в Москву. Після цього галицько-волинські князі домоглися від константинопольського патріарха для своїх земель окремого митрополита. Патріарх назвав округу цього митрополита «Мікро Росіа», що по-грецьки означало Мала, корінна, метропольна Русь, зерно, з якого йде зріст малого на велике. Подібно у греків Малою Грецією називалася метропольна Греція, а її колонії (в Італії та Сіцілії) звалися Великою Грецією. Поняття про Малу Русь своїм походженням було зв'язане органічно з православним населенням і юрисдикцією православного митрополита. Московія Руссю тоді не звалася, і за таку її не вважали. Згідно Андрусівського договору Київ із складу Малої Русі вилучено. 20 жовтня 1775 р. вийшов царський указ, за яким належало город Київ «присоеди-

нить к Малороссии». Почався поділ Малоросії на намісництва, потім на губернії, аж 27 березня 1853 р. з'явився закон, який вимагав «восстановить древние пределы Малороссии». Так поступово церковно-адміністративна назва «Малоросія» стала назвою адміністративною, а етнографічною ніколи й не була. Велика Русь також не була етнографічною назвою. Це були навколишні землі метропольної Малої Русі. Поняття Велика Русь зазнало повного переосмислення і стало вживатися на означення нового державного формування, як назва офіційно-адміністративна, особливо після 1589 р., коли Москва була урочисто проголошена патріаршою столицею, «третім Римом».

Щось подібне можна добачити в прикладі із Румунією. Одна з найвіддаленіших римських провінцій (Романія) назавжди зберегла одержане з рук римлян ім'я, мовну специфіку, залишила за собою право приналежності до романської мовної сім'ї, за винятком хіба що права називати Рим своєю столицею і оголошувати його історичні пам'ятки румунськими. Та й не тільки український народ втратив своє середньовічне ім'я. У Європі таких прикладів знайдемо чимало.

Шукати в Києві руському витоки власних культурних джерел належить і білоруському, і російському народам. Колись академік Михайло Погодін висунув хитру гіпотезу-казку: до нашестя татаро-монголів українців, мовляв, у Києві не було (він не заперечує, що їх взагалі не було, ні!). Тут були тільки росіяни, які під тиском завойовників відійшли на північ, а потім не захотіли повертатися з нових насиджених місць. Вакуум, що утворився в Києві, був заповнений українцями, що прийшли на Дніпро з Карпат. Оця байка була потрібна й охоче була взята на озброєння царськими ідеологами, щоб, здійснюючи великодержавницьку шовіністичну політику, довести, ніби українці ніякісінької участі в творенні київської культури до XIV ст. не брали, а тому вся ця культура винятково російська, а Київська Русь — не що інше, як Древняя Русь, староросійська держава з центром у Києві. На жаль, ця вигадка багатьом не дає спати й сьогодні. Так у статті Р. Балакшина «Древо колокольное» (ж. «Наука и религия», 1988, № 11) читаємо: «Нигде на белом свете не отливались в таком количестве и такие большие колокола, как в России. Первые русские колокола невелики, под стать и церквам тех времен. В 1824 году в Киеве при раскопках Десятинной церкви был найден колокол... Полагают, что это древнейший русский колокол. Сначала

колокола привозили из других стран. Русские мастера начали лить сами только в XIII веке в Киеве и Холме. Во время татаро-монгольского ига это ремесло в числе многих других ремесел пришло в упадок... Литье отечественных колоколов возобновляется в XV веке...» Тут і слово «отечественный» не що інше, як фіговий листок на голій погодінській тезі: росіяни спочатку відливали дзвони в Києві і Холмі, а після татаро-монголів відродили київсько-холмську традицію у Твері.

Зрозуміла річ, якихось ознак нового наукового мислення в таких претензіях знайти важко.

Українська філологічна й історична думка також не була в минулому однозначною в ставленні до культурної спадщини Київської Русі. І в ній звучали голоси: «Наше, не поділимось!» Та здоровий глузд в наукових судженнях утвердив Михайло Максимович, який перший переконливо довів, що ця спадщина спільна і від свідомості цього і права брати до вжитку кожного, що йому найрідніше, не тільки ніхто не збіднюється, а, навпаки, всі, і той, хто дає, і той, хто бере,— багатшають, справді почувають себе братньою сім'єю. І кожен знайде в пам'ятках того далекого часу витоки своєї національної гордості, патріотизму й інтернаціоналізму.

Нестор-літописець не приховує своєї синівської любові до рідної полянської, київської, руської землі. Йому тут все миліше, ліпше, моральніше, ніж, скажімо, у сусідніх деревлян (сучасних житомирян), не говорячи вже за новгородських словен. Там взагалі, на його думку, бог зна як погано. Для цього досить побути в новгородських лазнях, де віниками хвоськають себе в перегрітих мивницях до напівсмерті, а потім обливаються студеною водою і оживають. З цього навіть у Римі реготали, як апостол Андрій розповідав про те, що бачив у Новгороді на власні очі. І «аргументи», як бачимо, знайшлися. Своє плем'я літописцеві наймиліше, воно, на його думку, і найкультурніше: «Поляни своїх батьків обичаї мають, тихі й покірливі... І брачні обичаї мають...» А от сусіди-деревляни, на думку літописця, уже «жили по-звіриному, жили по-скотськи: і убивали один другого, їли все нечисте, і брачення у них не бувало, а умикали дівиць біля води».

Чим далі — тим гірше: «А радимичі, і в'ятичі, і сіверо один обичай мали: жили в лісі, як всякий звір, їли все нечисте, і соромослів'я в них при батьках, і при снохах. І брачення у них не бувало, а ігрища між

селами. І сходилися на ігрища, на танцювання і на всі бісівські пісні, і тут умикали собі жінок, хто з якою зговориться, мали ж по дві і по три жони».

Здається, літописець боїться, щоб його полянський народ не загубився в хащі різних найменувань, кожне з яких він намагається виясните «словінський народ і руський — один...», «полянами прозвалися, оскільки в полі сиділи, а були одного народу — словінського». Отож русь, поляни словіни — це один народ, предок сучасних українців. Літописець — його кровний син.

Оці любування чи залюбленість у своє полянське плем'я автора літопису — не засліпленість. Він проглядає далі і бачить народи різні: і слов'янські, і агарянські, і бохмитські (мусульманські), і європейські (варязькі). Він бачить всі сусідні племена, «примучені» Києвом, бажає їм добра і братньої любові між ними і Руссю. Він заповідає мир на всіх землях Русі і між всіма народами, що сусідять з його людом.

Кожен із авторів «Повісті врем'яних літ» бере на себе роль морального судді всіх людських вчинків і подій, про які оповідає. Літописець постійно і настійно апелює до моральності, до пошанівку традицій і батьківських звичаїв, в яких для нього і краса, і правовий кодекс, і педагогіка, і предківські заповіти. Від перших оповідань і до останніх записів нав'язується думка, що зло карається. Хто і коли б не вчинив зло — матиме покуту. Здається, про жоден розказаний злочин не забув оповідач, і в якомусь, віддаленому часом і простором, епізоді покаже, як той злочин покараний.

Оцей гуманістичний поклик — люди, не робіть зла, бо воно викликає інше зло і неминучу покару! — також на замовлення Вічності. Й аж ніяк не князів, хоча й вони один на одного не схожі, і між князями, на думку літописця, є гідні хвали, а є гідні хули, і є — доброї і лихої пам'яті в нащадків.

І хоч часом літописні відомості подрібнені річними записами, поетичними оповіданнями, ширшими історичними описами і уривчастими відомостями й повідомленнями, «Повість врем'яних літ» має дивовижну художню цілість. Наскрізними в літописі є релігійна концепція людини і світу, вогонь любові до рідної землі і патріотична тривога за її долю, бо «земля наша велика й багата, тільки ладу в ній нема», бо «Бог дає владу, кому хоче», бо «для Русі пиття — веселість, не можемо без того»

Наскрізними в «Повісті врем'яних літ» є висока поезія у сув'язі з епічним спокоєм, живі барви русько-української землі, ореол героїки в змалюванні людей і подій. Так, у пісні про Святослава поет творить його образ як типовий образ руського воя, а з другого боку — це вже прообраз козацького полководця — чи Сагайдачного, чи Сірка, чи Богуна.

I сам-бо був хоробрий і легкий у ході, як барс,
I воєн багато провів,
I возів за собою не возив, ні котлів,
I м'яса не варив,
А тоненько нарізав конини, чи звірини, чи гов'ядини,
I, на жару запікаючи, їв.
I шатра не мав, а пітник стелив
I сідло під голову.
I всі вої його такими були.

Чи не маємо тут романтичної гіперболізації одного з перших русько-українських полководців, про якого літопис доніс стільки захоплюючих легенд, переказів, дум? Свідчення літописця перевіряється документально-безстороннім свідченням грецького історика Лева Диякона, який сам зустрічався із Святославом і залишив для нас його словесний портрет: «На вигляд він був такий: середній на зріст, ні надто високий, ні надто малий, з густими бровами, з голубими очима, з рівним носом, з голою головою і з густим довгим волоссям, що висіло на верхній губі. Голова в нього була зовсім гола, і лише на одному її боці висіло пасмо волосся, що означало знатність роду; шия груба, плечі широкі, і весь стан досить стрункий. Він виглядав похмурим і суворим. В одному вусі висіла в нього золота сережка, прикрашена двома перлинами з рубіном, вставленим між ними. Одіж на ньому біла, яка нічим, окрім чистоти, не відрізнялась від одягу інших». Отож, тільки чистішою, білішою сорочкою і відрізнявся князь Святослав від своїх дружинників, та ще даром слова, що здатне підняти на смерть, і особистим прикладом у скрутну хвилину:

I рече Святослав: «Уже нам діватися нікуди,
I волею і неволею станемо супроти:
I не посоромимо землі Руської,
А ляжемо тут кістьми — мертвий сорому не має,
А коли ж побіжимо, то сором нам.

І не маємо втікати, а станем кріпко,
Я ж попереду вас піду».

Оце, здається, єдина була перевага — іти попереду.

Справжніх героїв, готових на самопожертву, на патріотичний чин літописець знаходить серед простих людей: не боярський син, а безіменний «отрок (хлопець) з обротькою» вирятовує киян і княгиню Ольгу із внуками, саме кожум'яцький син «переймає» славу печенізького велета, старенький дідусь виявляє більше розуму і мудрості, ніж всі білогородські старійшини, і рятує «білогородським киселем» від печенізького полону. Подаючи масштабні монументальні картини зіткнень Русі із Степом, літописець не губить в узагальненій масі народного ополчення — воях чи князівській дружині — народні типи, він вихоплює світлом свого таланту із затемненої простором і часом народної маси монументальні лики простих людей і увічнює їхній героїзм і страждання. Ідуть безкінечним степом руські полоняни: мукою і печаллю позначені їхні лиця, почорнілі від стужі, морені жагою, з побитими терням босими ногами. І до нас долітає кілька вихоплених літописцем фраз із розмови невільників: «Із сльозами відповідали одне одному, промовляючи: «Я був з цього города», а другий: «Я з цього села». І так, перемовляючись, із сльозами, розповідали про рід свій, зводили очі на небеса до Всевишнього, знаючого тайне». Якось академік Д. С. Лихачов дуже точно відзначив, що ці епізоди — великі художні знахідки, гідні великої літератури. Одним словом «був», а не «є», окреслити весь трагізм сущих, живих людей, для яких уже нема теперішнього, а тільки минуле, якого не відібрати,— міг тільки великий майстер з широким епічним мисленням. Він не пророкував долі українського народу і шляхів, якими гнатимуть в ясир у XVII ст. і на каторгу в наступні віки. Та все ж не тільки записував до літопису певні події, а й творив яскраве художнє полотно. З нього ми зчитуємо як історичну інформацію, так і живі сплески емоцій людей з високим конкретно-історичним почуттям самосвідомості і розумінням повної взаємозалежності з навколишнім світом природи та іншими народами, серед яких його руський полянський народ перебуває у величі історії, осягає красу вічних моральних істин і усвідомлює причаєні нещастя, уготовані розбратом, міжусобицями, братовбивством.

Особливі симпатії літописець виявляє до тих князів, митрополитів, єпископів, ігуменів, які були книжниками, будували храми, зводили нові міста, забезпечували народові добрий лад і мир, в яких сила влади утверджувалась на силі духу, на високій моральності, на пошані до минулого, до історії, до діянь батьків, дідів, прадідів.

Неподільні симпатії літописець засвідчує до Володимира Великого, котрий перший на Русі «повелів будувати церкви» «і людей приводити на хрещення по всіх городах і селах», «і почав посилати забирать дітей у нарочитих мужів своїх і віддавати їх на учення книжне». У пантеоні культурно-освітніх діячів України-Русі першим стоїть князь-просвітитель Володимир І Великий. Він перший вклав книжку в руки народу нашого і, говорить літописець, «через оцих, відданих на навчання книжне, і збулося пророцтво на Руській землі, в якому сказано: «У ті дні глухі почують слова книжні і ясною буде мова гундосих».

Запис під 1037 р.— не що інше, як хвалебна пісня («Слово похвальне»), з якої, можливо, і склалося друге ім'я князя Ярослава — Мудрий. У перекладі подано цей запис як прозовий. Але це все ж «попсований» віршовий текст, і в цьому легко переконатися, переписавши його за прийнятим у виданні принципом:

І стала при ньому віра християнська множитися
на Русі
І поширюватися.
І чорноризці почали множитися,
І з'явилися монастирі.
І любив Ярослав церковні статути
І попів любив дуже, особливо ж любив чорноризців.
І до книг був прихильний, читав часто і вдень,
і вночі.
І зібрав писців много,
І перекладали вони із грецької на словенську
і Письмо.
І написали вони багато книг,
І славу цим здобули,
І повчаються за їхніми книгами вірнії люди
І насолоджуються, навчаючись
божественного слова,—

І так, неначе один хтось вноре землю,
А другий — засіє,
А інші — пожинають,
І споживають страву неоскудну,
І це так.
І це батько його Володимир землю розорав
І спушив, тобто хрещенням просвітив.
А цей же Ярослав, син Володимирів,
І засіяв книжними словами серця
вірних людей,

І ми пожинаємо, приймаючи науку книжну.
І велика користь буває чоловікові від науки
книжної,

І книги вказують нам
І навчають нас, як іти шляхом покаяння,
І мудрість і стриманість здобуваємо із слів
книжних.

Книги подібні рікам, що тамують спрагу
цілого світу,

Книги — джерела мудрості.
Книги — бездонна глибина,
І ми ними в печалі втішаємось.
І вони — узда для тіла і душі.
Мудрість — велика,
І її премудрий Соломон похваляє словами:
«Я, премудрість, вселила світло, і розум,
і смисл.

Я прикликала страх господній.
Моє світло, моя мудрість, моє утвердження.
Мною царі царюють і сильні правду пишуть,
Мною вельможі величаються,
Мучителі землею управляють.
Я люблячих мене — люблю,
І хто шукає мене — знайде».

Це перший в історії української книжної поезії світлий гімн книзі, книжній мудрості, книжникам. Цей мотив звучить через усю

«Повість врем'яних літ» як об'єднуюча, наскрізна тема в поліфонічній симфонії.

Нестор зі своїми можливими попередниками і наступниками, як Аскольдів літописець, Іоанн, Никон, Сильвестр, писали для свого народу власну Біблію — священні книги русько-українського народу, що ввібрали в себе багатовіковий досвід слова. Це й дзеркало історичного життя, це й збірник дидактичних повчань і настанов, це й звід звичаїв і заповітів пращурів своїм ненародженим праправнукам, це й книги епічних пісень як художня спроба прочитання минулого й сучасного в ім'я омріяних ідеалів майбутнього. Це об'ємна закодована інформація, для розшифрування якої ще буде потрібно величезних зусиль. Це неоціненний скарб трьох народів, зібраний на замовлення Вічності. Сила нашої духовності зростатиме в пропорційній залежності від того, яке місце в нашому розумовому і культурному житті займатиме історія взагалі, історія рідного українського народу зокрема, а в ній історія Київської Русі — зосібна.

Мова літопису енергійна, містка від перших слів: «Се начнем повість сію» — і до заключного запису. Нестор давав своє прочитання історії. На відміну, а можливо — і всупереч іншим, він розпочинає саме «повість сію». Його намір відповісти на питання, хто перший почав княжити в Києві і як виникла Руська земля, є й нашим бажанням. Остаточної відповіді ми не маємо й сьогодні, але зате маємо тисячолітній досвід слова, в якому, хай і неповна, міститься відповідь.

Чиє це слово? Українське, російське, білоруське? Чи приналежність його знову сховаємо за фігові листки — «східнослов'янський автор», «наш співвітчизник», «вітчизняний автор»? Якщо книжник, що творив копію на початку XV ст., точно відтворив мову оригіналу, то Нестор — українець і в побуті користувався мовою українською. Щоправда, зіставлення різних списків підтверджує факт доповнення, поширення Несторового тексту автором копії. Всі доповнення мають характер українського мовлення. У поданих нижче прикладах підкреслено введені автором Іпатського списку доповнення тексту чи зміну фразеологічних сполук: «іже би володіл нами і рядил **по ряду**, по праву», «**велми** дітеск», «літо **ціле**», «смислену **велми**», «аще кто хотяше **волею** креститеся», «не їдем ні на конях, ні на возіх, **ні піш ідем**», «не можаше сидіти **на коні**» і т. д. Такого характеру поширення тексту засвідчують в особі книжника-

переписувача українця. Але якщо це не поширення, а автентичний текст «Початкового літопису»? Тоді мова Нестора має значні сліди українського мовлення.

У Іпатському списку маємо й інші відмінності в зіставленні із іншими текстами «Повісті врем'яних літ». Ці відмінності — цілеспрямоване підновлення старої мови:

Текст за 1-м Новгородським літописом (старіший текст):	*Текст за Іпатським списком:*
«возьмуть на ся прутье младое» (варіант: «возьмуть вьтвие)	«возьмуть вѣники и начнуть хвостатися»
«борзописца зѣло»	«борзописца велми»
«пережгоша истопку» (истобу)	«пережгоша мовницю»
«дружина»	«друзѣ наши»
«смерть приметь»	«смертѣю да оумреть»
«охабивъ»	«своея ся лишивъ»
«красоты ради лица ея»	«красы дѣля лица ея»

Цей ряд зіставлень можливий по всьому тексту. Тут українські вкраплення йдуть чи від Нестора та його попередників і сучасників, а чи від автора копії. Але погляньмо й на текст, який не має варіантів. Подамо кілька прикладів в сучасному правописному оформленні без перекладу, тільки, повторимо, прочитуючи «ѣ» як «і», «ї», «и»: «преставися Володимир», «межи собою», «сього же дітища виволокоша риболови в неводі», «переїха в лодьї чрес Дніпр», «ілі гусініцею», «і шия желізна вия твоя», «пшениці», «умре ту», «ні ким», «отерся віхтем», «водою студеною», «сидить в безднї», «на порозі», «і многі прельсті, мало не весь город», «стояло сонце в колі, а поза колом ще два сонця», «написав на стрілі», «ізвірже і вітр на рінь, іже і до сьогодні словеть Перуня рінь», «і строєна баня кам'яна», «двори ваші пусті будуть, яко ви злі єсте і лукаві», «видай мужі сія, ми не б'ємся за сих, а за тя можем ся бити, а за сих не б'ємся», «се бо єсть бо батіг» і т. д. Це зразки української фразеології і української орфоепії в «Повісті врем'яних літ». А українська лексика ллється суцільним потоком: жито, сочевиця, рінь, колодязь, зоря, зоріти, віно, посаг, подружжя, преставитися, могила, умерти, величатися, лукавий, вабити, сварити, приязнь, туга, сором, свита, сіни, печера, вежа, голубник, стріха, манастир, орати, рало, рілля, знемагати, володіти, наймит, уряд, заплатити, мито, митник, повість, перекладати і т. д.

Ще Михайло Максимович довів близькість української народної поезії з літературними пам'ятками Київської Русі. Його думки щодо цього, між іншим, поділяв і розвивав Бєлінський у статті про російські народні пісні, а також Буслаєв у праці «Об этнических выражениях украинской народной поэзии». Підсумовуючи значення започаткованого Максимовичем напрямку, Драгоманов сказав: «Всякий, хто знає історію південно-західної Русі і її стан,— надіємося, порозуміє без дальших слів, яке величезне практичне, державне значення має думка, що мова, чуття «хлопа» з південно-західної Русі — прості потомки мови, поезії, чуття князів старокиївської землі»[1]. Ці висновки вченого ніколи і ніким не були спростовані.

Більшість діалогів у «Повісті врем'яних літ» передана фактично українською мовою. Маємо дивну сув'язь прадавньої української історії й слова.

На питання, чому і як українські слова з'являються в мові книжників Київської Русі, ще наприкінці XVII ст. відповів німецький вчений Генріх-Вільгельм Лудольф: «Назви більшості звичайних речей, вживаних у повсякденному житті, не зустрічаються в тих книгах, за якими навчаються слов'янської мови». Себто — в російських підручниках старослов'янської мови, з якими він знайомився в 1692—1696 рр., були відсутні всі українські слова, вживані в літописах Київської Русі.

Ці докази спростовують різні спекулятивні легенди, що фактично й створювались, аби позбавити український народ його історичного коріння. Та й взагалі із деякими легендами декому жаль розлучатися.

Одна з найкращих легенд — це легенда про Бояна. Цей поет, прославлений в «Слові о полку Ігоревім», як уже точно встановлено, сучасник Нестора. Оця обставина будить серйозний сумнів: чи був Боян узагалі?

Не можна йняти віри, щоб автори «Повісті врем'яних літ», віддаючи належну хвалу і шану кожному книжнику — митрополитові Іоанну, ігуменові Івану, князю Ярославу Мудрому і в старості мастнтому Яневі,— не помітили, не згадали жодним словом славетного Бояна. Чим зумовлена така неувага?

---

[1] Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство, т. 1 // Львів, 1899, с. 60.

А чи й треба висувати звинувачення в неуважності проти авторів літопису? Вони увічнили його, тільки ім'я того співця інше, реальне, не вигадане чи штучно утворене вченими кінця XVIII—XIX ст., які вписали його в паспорт. Мусимо вдатися до свідчень Нестора. Під 1106 р. він фіксує дві події: «Повоювали половці побіля Зарічевська, і послав на них Святополк Яня Вишатича і брата його Путяту, Іванка Захарича, і Козарина...» І відразу: «У це ж літо помер Янь, старець добрий, жив літ дев'яносто, в старості маститий: жив по закону Божому, не гірший перших праведників, від нього ж я чув багато словес, які і вписав у літописець. Був же він муж добрий, і покірливий, і смиренний, уникав всіляких тяжб, його ж і гріб є в Печерському монастирі, у притворі, де лежить тіло його, покладене місяця червня в 24-й день». Оце, очевидячки, і є біографія Бояна. Насправді — Яня. Прошу читачів звернути увагу на поданий приклад: «се бо єсть бо батіг». Подібна фраза, повторена кілька разів, була і в «Слові о полку Ігоревім», але розбита на слова по-іншому, хоча її треба було б розбити так: «бо Янь бо віщий».

Академік Д. С. Лихачов ототожнює Яня-поета із Янем Вишатичем. Аргументи його, на нашу думку, не витримують критики. У Лаврентіївському списку коло імені Яня, який ходив на половців, нема вказівки, що це Вишатич, а раз так, то, на думку Лихачова, маємо кількох братів Захаричів — Яня, Путяту й Іванка. А помер, мовляв, Янь Вишатич, хоча літописець й не зазначив, що це Вишатич. Боян же так і залишається міфічним Бояном.

Слід зайнятися розрахунками, які заперечують, що в 1106 р. Янь Вишатич міг мати 90 років. Так, його батько Вишата згадується в Літописі під 1043 роком як воєвода Ярослава Мудрого і «отець Янів». Припустимо, що цей запис зроблено пізніше, коли Вишатич мав славу більшу, ніж Вишата. Але тоді Янь Вишатич на 1106 р. не міг мати 90 років. Він їх справді і не мав, він ходив на чолі князівської дружини в похід на половців. Якщо ж Янь Вишатич уже в 1043 р. мав широку популярність, щоб батькову заслугу відзначити тільки за те, що він батько Янів, то знову ж виникає питання, скільки було на той час років його батькові і скільки могло бути самому Яневі. Якщо в 1106 р. помер Янь Вишатич, то він народився в 1016 р. В Літописі про нього є згадки під 1071, 1089, 1091, 1093, і, впевнені, в 1106 р. ходив ще на половців. Коли ж він народився в 1016 р., то і в 1093 р. уже мав 77 років, і сумнівно, щоб він уже й тоді

міг ходити на половців. Отож у 1106 р. помер інший Янь. Наш перший відомий піснетворець. Його епічні твори були внесені Нестором в літопис, про що він сам свідчить. На цю поезію, виокремлену в нашому виданні саме як поезію, очевидячки, й покликається невідомий автор «Слова о полку Ігоревім». Запис про Яня Вишатича і «старця доброго» Яня стоять поруч під одним роком, і ототожнювати їх немає найменших підстав. Це два різні Яні, висновки, що 90 років — це «епічне перебільшення», ні на що не оперті і серйозно сприйматися не можуть. Я повністю поділяю думку Вельтмана, Лонгінова, Черепніна, що згаданий під 1106 р. Янь є легендарний поет «бо Янь». На її користь промовляє те, що літописці, віддаючи належну шану кожному книжникові, жодним словом не обмовилися про таку знаменитість, як Боян. Не обмовилися, бо його й не було, а про Яня, автора поетичних творів, сказано все: «Від нього ж я чув багато словес, які й вписав у літописець».

Питання про особу Бояна і Яня вперше поставив ще в 1842 р. відомий вчений, дослідник літератури Київської Русі А. Ф. Вельтман у статті «Упоминаемый «бо Ян» в «Слове о полку Игореве» есть старец Ян, упоминаемый Нестором» («Москвитянин», 1842, № 1, с. 213—215), а з радянських вчених думку Вельтмана підтримав Л. В. Черепнін в статті «Повесть временных лет», ее редакции и предшествующие ей летописные своды» («Исторические записки», 1948, № 25, с. 328—329). Підтримували цю думку й деякі інші вчені.

Академік Д. С. Лихачов явно перебільшує роль і значення в київській історії роду новгородського посадника Остромира, ідеалізує й гіперболізує образ Вишати і його сина Яня, останнього представника роду Остромира. Аргументи надто непереконливі, а деяких у «Повісті врем'яних літ» немає взагалі, вони — плід багатої фантазії. Зокрема, нема підтвердження, що літопис героїзує рід Остромира і «підкреслює його вагу в розподілі сил Київської держави, його близькість до роду київських князів»[1] І далі: «Володимир I Святославич неодноразово йшов за порадами Добрині в своїх походах. Добриня домагається для Володимира руки полоцької княжни Рогніди. Слухаючи порад сина Добрині Константина, Ярослав отримав київський стіл... Як Володимир був зобов'язаний княжінням Добрині, так Ярослав був зобов'язаний київським столом його синові

[1] *Д. С. Лихачев*. Избранные работы в трех томах, т. 2 // Л., «Худ. литература», 1987, с. 50.

Константину» [1]. М'яко кажучи, київськими князями правив рід новгородського посадника Остромира, цьому родові всі великі київські князі «зобов'язані». Очевидно, коли б Добриня не сходив до Рогніди сватом, до того ж дуже кривавим, то й Володимир не був би Великим, а Ярослав не був би Мудрим, коли б не посадник Константин. Але Д. С. Лихачов не відповідає на питання, чому літописець жодним словом не обмовився про свого великого сучасника — Бояна. І ще одне: літописець не оповідання переповідає, як це стверджує Д. С. Лихачов, хай навіть почуті від Вишати і його сина, а вводить готові епічні пісні, поетичні віршовані оповідання. Коли б ще й цей дар мали Вишата і Вишатич, то, будьмо певні, Нестор не поминув би відзначити це — і неодноразово. Ми певні, що в особі Яня відшукався загублений вигаданий Боян. Введена в літопис поезія в переважаючій більшості належить Яню.

Уже давно помічено, що жоден із виявів духовного життя не зв'язаний так міцно з окремими особливостями духу народного, з народним генієм, як поезія. І як тільки народ заявив про себе в поетичній творчості, в своїй поезії, видобув власний поетичний звук, а з ним і свою неповторну інтонацію,— він уже започаткував свою національну історію. Історія і поетичне слово у нерозривній сув'язі з найдавніших часів. Активність поезії є виявом активного життя суспільства, поетичне слово супроводжує розвиток народного життя. І коли воно в силу різних причин занепадає і вже не здатне до нових оригінальних виявів, тоді на вустах народу залишається старовинна пісня, створена в період здорової молодості.

Незглибимий в розмаїтості своїх виявів дух народу у поезії засвідчує свій поступальний рух, а значить — і історичний розвиток. Тож питання про літописну поезію чи про поетичні твори в «Повісті врем'яних літ» має першочергову вагу. На сьогодні ми вже маємо перші спроби її вивчення, виокремлення з літописів і окремого видання. Йдеться про спроби І. Франка та такі видання, як 1-й том «Антології української поезії» (1984) та «Марсове поле» (1988).

Дружинна поезія, що славила полководчий талант руських князів, ратну доблесть їхнього війська, овіяного славою, героїчним духом,— походи Аскольда і Діра, Олега, Ігоря, Святослава на Цареград,— це

[1] *Д. С. Лихачев.* Избранные работы в трех томах, т. 2 (переклад автора статті).

скарбниця історичної пам'яті нашого народу. У ній діяння наших предків піднесено як зразок, приклад для наслідування сучасникам і найдальшим нащадкам.

Спонукає до роздумів та обставина, що літописець називає свою працю не «літописанням», а «повістями», себто історичними поетичними оповіданнями, «словесами» про певні події, головним чином пов'язані з битвами, походами, міжусобицями. Нестор засвідчив, що багато цих «словес» він вписав, тобто вніс не редагованими, не переробленими, до літопису з вуст старого Яня. Очевидно, це і є ті «старі словеси», про які автор «Слова о полку Ігоревім» згадує на самому початку як про давню уже столітню традицію. Автор «Слова», на противагу Яневі, збирається оспівати не те, що було колись давно, а те, чого він сам був свідком, «по былинам сего времени». У цьому, гадаємо, підтвердження того, що, можливо, Янь складав пісні і на біблійні теми, і про події 200—300-літньої давності, і події свого часу. Всі ці пісні легко прочитуються в літописі. Але проблема їх авторства потребує спеціального дослідження. Це справа майбутнього, сьогодні, гадаємо, достатньо поставити це питання, щоб спонукати молодих дослідників до його вивчення і розв'язання.

У перекладі подано біля п'ятдесяти поетичних творів. Ще близько двадцяти залишено у прозовому відтворенні. Це також поетичні твори, як наведена вище хвалебна пісня Ярославу Мудрому, але цільність їх з різних причин порушена, а втручатися в текст, робити спробу його реставрації — не завдання перекладача.

«Повість врем'яних літ» — не просто пам'ятка писемності, а й високохудожня поетична книга, збірка епічних пісень та перша, найдавніша історія українського народу, написана на замовлення Вічності. Вона має стати букварем нашої національної свідомості, глибоких патріотичних та інтернаціональних почуттів, пронесених народом через тисячоліття.

Василь Яременко

КОМЕНТАР

до перекладу «Повісті врем'яних літ»

Повний коментар до «Повісті врем'яних літ» — справа академічного видання.

Поданий нижче коментар розраховано на найширший загал читачів і підпорядковано одній меті — прояснити текст, розширити стиснену літописною лаконічністю інформацію про окремі події та подати відомості, що мали б сприяти розумінню змісту.

Перекладач, відтворюючи сучасною мовою текст Іпатського списку «Повісті врем'яних літ», користувався такими принципами:

1. Подати якнайточніший переклад, наскільки дозволяв це досвід і знання перекладача. Тому найменші доповнення до тексту, необхідні для його прояснення, подано в квадратних дужках.

2. Всі історичні реалії — географічні назви, імена, історична термінологія залишені без змін, але подані за сучасним правописом (Гургѣв — Гургів, тобто Юр'їв). Коментар до історично-географічної топоніміки подано в окремому покажчику «Коментар до літописних географічних назв». Всі терміни, що відбивають історичний колорит, подані в «Короткому словнику історичної термінології, що вживається в «Повісті врем'яних літ». Перекладач виходив з того, що помилка коментатора — значно менше лихо, аніж спотворення тексту оригіналу Саме тому краще помилитися в поясненні, коментарі, аніж неправильно перекласти.

3. В тексті літопису є чимало паралельних форм: Олег і Ольг, руські, руськії; словени і словіни, Новігород і Новагород, Новгород і т. д. Перекладач вважав за недопустиме уніфіковувати ці й інші форми,

чи, скажімо, перекладати «словіни» і «словени» як «слов'яни», що часом зустрічається в існуючих російських і українських перекладах. Що така розбіжність не є наслідком неуважності перекладача чи редактора, читач завжди має змогу переконатися, звернувшись до тексту оригіналу, який друкується зліва. Читач із філологічною освітою і знанням старослов'янської мови може взагалі обійтись без перекладу, маючи текст оригіналу.

4. Місця, що коментуються, в тексті перекладу не зазначаються. Окремо подається коментар до недатованої частини літопису і до річних записів, які потребують коментування. Читач, прочитавши той чи інший річний запис, може знайти пояснення під відповідним роком в коментарях чи відповідних іменних покажчиках.

5. В тексті «Повісті врем'яних літ» багато цитат з Біблії. Літописець з біблійним текстом поводиться вільно. Часом компілює, стягує різні тексти, переказує своїми словами. У коментарях у переважній більшості вказано, з яких біблійних книг літописець бере цитати: назви біблійних книг подаються скорочено, перша цифра, відділена крапкою, означає число глави тієї чи іншої книги, подальші цифри — зачала (рядки), що мають однакову нумерацію в усіх існуючих виданнях Біблії.

6. У перекладі залишено без змін написання імен, воно повністю відповідає традиції живого народного мовлення: Євга (Єва), Ларивон (Іларіон), Костянтин (Константин), Олександр (Александр). Літописець взагалі уникає «акання» і навіть ім'я Аскольда кілька разів пише через «О» — Оскольд.

Для коментування використано численні наукові видання, праці російських і українських вчених, дослідників «Повісті врем'яних літ».

Переклад «Повісті врем'яних літ» здійснено за виданням: Летопись по Ипатскому списку, издание Археографической комиссии // Спб, 1871.

КОМЕНТАР

до недатованої частини «Повісті врем'яних літ»

«Літописець Руський» — під цією назвою в Іпатському списку подано «Повість врем'яних літ», «Київський літопис» і «Галицько-Волинський літопис» — найдавніший літописний звід київської редакції, що охоплює події до 1292 р. Рукопис Іпатського списку було виявлено в костром-

ському Іпатському (Іпатіївському) монастирі. Із трьох літописів цього зводу до нашого видання включено тільки початковий літопис — «Повість врем'яних літ», що подає відомості до 1117 р. включно.

«Чорноризця Федосієвого монастиря Печерського» — в Іпатському списку ім'я автора не зазначено, але в іншому списку — Хлєбниківському — його вказано: «Нестора чорноризця Федосієвого монастиря» Тривалий час Нестор вважався одноособовим автором «Повісті врем'яних літ». Академік Шахматов висунув добре аргументовану гіпотезу, що «Повісті врем'яних літ» передував «Початковий звід», упорядкований в 70-х рр. XI ст. Никоном і відредагований вдруге в 90-х рр. XI ст. ігуменом Києво-Печерського монастиря Іоанном. Цей «Початковий звід» до нас не дійшов, але відбився в новгородському літописанні. Згідно гіпотези О. О. Шахматова, Нестор суттєво переробив «Початковий звід», доповнив записами подій кінця XI — початку XII ст. Ім'я автора «Повісті врем'яних літ» зазначено також у «Києво-Печерському патерику»: «Нестор, иже написа літописець». Роботу над «Повістю врем'яних літ», як твердить О. О. Шахматов, Нестор здійснив у 1110—1112 рр. Після смерті київського князя Святополка, покровителя Печерського монастиря, літописання було передано в Видубецький Михайлівський монастир, де в 1118—1119 рр. ігумен Сильвестр переробив заключні статті «Повісті врем'яних літ». Його запис зберігся в Лаврентіївському списку. Таким чином, події руської історії в «Повісті врем'яних літ» охоплюють час від 852 р., коли «нача ся прозивати Руська Земля», по 1117 р. включно. Далі йде Київський літопис (роки 1118—1198), а за ним — Галицько-Волинський (1202—1292 рр.).

Додані в дужках слова *«і ті, що течуть»* — конче необхідні. На цьому місці літописець і наступний редактор невдало поєднали відомості із двох джерел. Словами «и рѣку Тигру тѣкущую межи Миди и Вавилоном...» закінчується запозичення із «Хроніки» Георгія Амартола, а продовження взято із іншого джерела — «Хронографа». В результаті поєднання вийшло, що ріка Тигр тече на північ до Понтського (Чорного) моря. Тут, очевидячки, двома авторами поєднано різні тексти.

Подібну суперечність фіксуємо і далі, коли мова йде про походження русі як народу: «В Афетовій же частині сидять р у с ь, чудь і всі народи...» Стверджується, що русь — східноєвропейський народ. Наступне речення стверджує, що русь — західноєвропейський, «варяжський» народ:

«Афетове ж коліно і це: варяги, свеї, урмани, готи, р у с ь, агляни, галичани, волохи, римляни, німці, корляги, венедиці, фрягове та інші». При цьому «варяги» тут названі як окремий народ, а попереднє речення стверджує, що «варяги» — це всі народи, що мають осілість понад морем Варязьким, під яким виразно названо уже не Балтійське море, а весь водний простір навколо Європи від Балтійського моря до Середземного: «Понад цим же морем (Варязьким) сидять варяги — в напрямку на схід, до меж Симових, і на захід понад тим же морем сидять до землі агалянської і волоської».

Тут також маємо поєднання відомостей із різних джерел, що дали поштовх до створення теорій про норманське і кельтське походження русі (полян, українців) як народу.

«дні Нектана і Фалека» — Іоктан і Фалек — біблійні персонажі, сини Євера, внука Симового,— народилися через сто років після потопу, за їхнього життя, згідно Біблії, було змішання мов і розсіяння людей, щоб вони оволоділи землею.

«в ширину 5323 лікті». Лікоть — біблійна міра довжини, дорівнює 0,5 м.

Літописець непослідовний у вживанні найменування племені — словени і словіни. Цю непослідовність залишаємо непорушною, оскільки, здається, він має на увазі все-таки два племені, а не одне.

«І море те називають Руським» — заслуговує на увагу, як нам здається, пояснення назви, дане С. Шелухіним у книзі «Звідкіля походить Русь» (Прага, 1929). Він наводить цікаві факти про існування ще до н. е. на півдні Франції у Галлії держави «Ruthena Civitas», жителі якої називалися русини, рутени, рус, русь, а в грецькій вимові — рос. У п'ятому столітті ця Русь великою масою вийшла звідти в римську провінцію Норік («названий норцями, що суть словени»), а звідти, асимілювавши кельтські племена, через 200 років пішли двома напрямками: одні через Дунай в Чехію, Словаччину, Галичину, а другі — вниз по Дунаю до Азовського моря, до своїх прародичів — полян. Вони зберігали за собою назву рутени, русини, русь, стали відомим народом в Причорномор'ї і від них Понтське море стали називати Руським морем.

«Апостол Андрій» — згідно Біблії, родом із Віфсаїди, брат апостола Петра і його помічник у рибальстві, один із перших послідовників Ісуса Христа, проповідував у Греції і в Подніпров'ї, був розіп'ятий на

хресті конфігурації, пізніше відомої під назвою Андріївський хрест. Відносно християнського місіонерства літопис подає три суперечливі твердження: про місіонерську подорож по Дніпру Андрія Первозванного, під 983 р. стверджує, що Русь християнські апостоли не відвідували, а під р. 898 — що християнським первоучителем нашим був апостол Павло. І. Я. Франко про це «оповідання» в літопису писав, що воно «досить натягненим способом відносить початок християнства на Русі до часів апостольських, не має під собою ніякої історичної основи. Згадка про Корсунь, де буцімто проповідав Андрій, велить нав'язати його як пізнішу парість якоїсь корсунської легенди, що нав'язувала початок християнства в Корсуні до імені апостола Андрія, так, як інша, дохована до наших часів, нав'язала його до імені Климента, ученика Петрового і одного з перших пап римських» (т. 6, с. 18).

КОМЕНТАР

до річних записів датованої частини «Повісті врем'яних літ»

6360 (852)

Це перше датоване щорічне повідомлення, подане за Константинопольським літочисленням: від «сотворіння світу» 5508 р. і від Різдва Христового 852 р.— разом: 6360.

Індикт або *круг індикту* — вид літочислення, період у п'ятнадцять років, встановлений римським імператором Августом для сплати данини підневільними народами. У 312 році н. е. християнська церква встановила святкування Індикту 1 вересня на честь перемоги імператора Константина Великого над тираном Максентієм. Для визначення Індикту треба скласти роки від «сотворіння світу» (5508) і даний рік нашої ери, суму поділити на 15. Частка вкаже, скільки пройшло кругів індикту від «сотворіння світу», а остача — індикт, що відповідає даному рокові. Коли остачі не буде, то індикт 15-й.

«Коли почав царювати Михайло» — йдеться про Михайла III П'яницю (839—867), візантійського імператора, але він вступив на престол не в 852 р., а в 842 р.

«Почала прозиватися Руська земля» — найдавніший літописець користувався візантійським «Хронографом». У ньому він і знайшов найдавнішу, на його думку, згадку про Русь, Руську землю. Питання про походження назв «Русь», «Україна» залишається відкритим і сьогодні, але науці стали відомими незмірно раніші вживання понять русь, рутени, русини, роси на пойменування народу і землі, яку вони заселяли. Часом ті чи інші найменування вчені вживають через прихильність до норманської чи кельтської теорії походження Русі.

У книзі «Откуда есть пошла Русская земля» (Серія: «История отечества в романах, повестях, документах, века VI—X».— М., Молодая гвардия», 1986, кн. первая, с. 664—682) її упорядник А. Г. Кузьмін подає численні свідчення іноземних джерел про русь (народ) і ругів (інша назва русі). Наведемо тільки ті, що передують літописній даті — 852 рік.

У I ст. Тацит (55—120) згадує *ругів* на південному березі Балтики.

У II—III ст., за відомостями Йордана (VI ст.), йшла боротьба готів
у Прибалтиці з *ругами,* які були «тілом і духом» сильніші за германців,
але все ж були переможені готами.

Поміж 307—314 рр. Веронський документ називає ругів серед римських федератів.

Візантійський письменник першої половини XIV ст. Никифор Григора говорить про руського князя, який до 337 р. займав придворну посаду при імператорі Константині. Йордан розповідає, що в складі держави готського короля Германаріха в другій половині IV ст. були роги (руги),
а потім говорить про плем'я росомонів, яке вийшло з покори.

У «Степенній книзі» XVI ст. є свідчення, що між 379—395 рр. були «брані з руськими вої» імператора Феодосія.

У «Житії Дмитрія Солунського» згадується про напад русів (між 379—395 рр.) на «Селунський град».

У 434—435 рр. руги з'являються на ріці Саві (в Югославії) і починають війну з готами.

Із 476 по 493 рр. є численні згадки про рутенського князя Одоакра (Йордан називає його ругом, інші джерела — русинським князем).

У середині VI ст. руги на якийсь час захоплюють владу в Італії.

У 568 р. лангобарди пройшли через Ругиланд в Північну Італію.

Сірійський автор Псевдозахарій згадує росів у Причорномор'ї.

Візантійський поет XII ст. Константин Манассі говорить, що у 626 р. руси брали участь в осаді Константинополя.

Є численні згадки про росів, ругів, русь VIII—IX ст. у арабських, французьких, італійських джерелах.

Давно відома пам'ятка, що зберігається в австрійському м. Зальцбурзі у вигляді мармурової плити з латинським написом такого змісту: «Року божого 477 Одоакр, князь русів (дослівно: «рекс рутенорум».— *В. Я.*), гепіди, готи, унгари й герули, лютуючи проти церкви божої, благочестивого Максима з його 50 товаришами, що молилися з ним у цій печері по-латинському, заісповідання віри жорстоко мучених скинули вниз, а провінцію норців мечем та вогнем спустошили». Одоакр — «рекс рутенорум» — постать історична. Біля 470 р. він стає на службу до римлян, стає особистим охоронцем римського імператора, в 475 р. жителі римської провінції Норіку збунтувалися проти начальника римських найманців, вбили його і проголосили своїм вождем Одоакра. Одоакр 14 літ владарював над Римом і був убитий остготами в 490 р. Про «князя русів» Одоакра добре знали на Україні в XVIII ст. Так, С. Величко наводить універсал Б. Хмельницького: автентичність цього універсалу, щоправда, сумнівна: «Коли давній Рим, що може зватися матір'ю всіх европейських міст, володів численними державами й пишався військом у 645 тисяч воїнів, а його далеко менша кількість войовничих русів із Ругії на чолі з князем їхнім Одонацором року 470 звоювала й 14 літ ним володіла, то нам тепер на зразок цих давніх русів, предків наших, хто може заборонити вояцтво й зменшити відвагу лицарську?!» Таким чином, уже знаходимо документальні згадки про «русь» як народ майже на чотириста років раніші, ніж свідчення вітчизняного літописця, що за відомостями про свій народ дуже часто звертався до візантійських історичних джерел.

6361 (853)—6365 (857)

Незаповнені текстом щорічні статті часом охоплюють від 3—4 до 10-ти років, але трапляються вони тільки на початку «Повісті врем'яних літ». Очевидно, щорічні літописні записи до середини XI ст. не велися, а заповнені вони за переказами, легендами, піснями в другій половині XI ст.?

Звертає увагу та обставина, що епічний пісенний матеріал переважає в записах XI ст. і майже зовсім зникає після 1103—1106 рр.

6366 (858)

Відомості про похід греків на Болгарію взято літописцем із «Хроніки» Георгія Амартола.

6367 (859)

«Брали по білі і вівериці від диму» — цей вислів у літописі має сучасні різночитання. Є думка, що при розбивці тексту на слова була допущена помилка і текст належить читати так: «брали по білій вівериці», тобто по «зимовому горностаю», бо сплата данини «білкою від диму» виглядає як дуже мізерна. На нашу думку, вірогідніше твердження Валерія Шевчука, який вважає, що біль, біла — це дівчина, пізніше білоглова, білоголова — жінка Тобто данину платили по дівчині від двору і хутром білки. Те, що дівчат потім продавали в Константинополі, очевидно, і в інших містах підтверджується іноземними джерелами. Так, М. Грушевський у книжці «Виїмки з джерел до історії України-Русі» (Львів, 1895) подає свідчення арабського письменника X ст. Ібн-Фадлана про русів: «Приходячи з свого краю, кидають якір у Ітиль (а то велика ріка) й будують на березі великі хати дерев'яні; в одній хаті збирається їх десять, двадцять, більше або менше; кожний має лавку, де й сидить разом із гарними дівчатами, (привезеними) на продаж» (с. 41). Це розповідь про посольство Ібн-Фадлана до царя заволжських (камських) булгар 922 р. Ітиль — р. Волга. Описуючи прибуття руських купців, Ібн-Фадлан дає свідчення про торгівлю дівчатами, що належать володареві купця: «Коли їхні човни приходять до місця якірного, кожен з них виходить з хлібом, м'ясом, молоком, цибулею й напитком, іде до високовиставленого стовпа, з лицем, виробленим подібно до людського; навколо його менші образи, а позаду встромлені в землю високі палі. Він приступає до більшого образа, падає перед ним і каже: «Владико, я прийшов здалека, маю з собою дівчат стільки й стільки голів, соболиних шкур стільки й стільки»,— аж доки не порахує все, що привіз з собою...» (с. 42).

6370 (862)

«І пішли за море до варягів, до русі, і звалися-бо ті варяги русь». Як видно із літопису, автор під «варягами» розумів не один народ, а сукупність народів, що жили поза Руссю полянською, Київською, в тому числі і ту русь, що мала осілість в Західній Європі по сусідству із англійцями, галичанами, італійцями, німцями. Та русь — варяжська (себто закордонна), то «находници», а Київська русь — корінна, метропольна. Ту, «ва-

ряжську», русь («пояша по собі всю русь») і вивів у IX ст., як каже літописець, Рюрик у Подніпров'я.

Твердження про варязько-норманське походження Русі сучасною наукою заперечується категорично на підставі літописних та інших документальних свідчень.

Синеус, Трувор. Існує припущення, що імена братів Рюрика — ні що інше, як неправильне прочитання літописцем якогось скандінавського тексту, що правив йому за джерело. Гадають, там могло бути написано, що Рюрик прийшов із своїм домом чи родом («сине хус») і військовою дружиною («трувор»).

6374 (866)

«Ходили Аскольд і Дір на греків».— Дата походу, як твердять науковці, подана в літописі за Александрійським літочисленням (6374 — — 5500 = 874), а тому не співпадає із дійсною датою. Тут поєднано відомості про два походи Русі на Константинополь — 860 р. і 866 р.

«В 14-е літо Михайла царя».— Візантійський імператор Михайло III, за літописом, вступив на престол у 852 р., а насправді це сталося 842 р., ще малою дитиною, а самостійно правив у 856—867 рр.

«Ходив на агарян».— Агарянами називали східні народи, арабів, мусульман, які начебто походять від Ізмаїла, сина наложниці Авраамової — Агарі.

«В церкві святої Богородиці Влахірніх».— Влахерни — північно-західний район Константинополя на правому березі затоки Суд. У церкві Богородиці Влахернської зберігалася «чудотворна» ікона, до заступництва якої, згідно візантійської легенди, і звернувся патріарх. Церква Богородиці Влахернської згоріла в 1434 р.

6390 (882)

«І убили Аскольда і Діра».— Епічна пісня про вбивство останніх потомків київських князів Кия, Щека і Хорива, як зазначав ще І. Я. Франко, є пізньою переробкою «в інтересі династії Рюриковичів» Серед численних версій про походження Олега одна з останніх переконує нас, що Олег не належав до роду Рюрика, а узурпував владу, маючи в своєму розпорядженні військову дружину і сина Рюрикового — Ігоря, якого використав у своїх корисних цілях. Підкресливши, що Аскольд і Дір не князівського роду, літописець фактично оправдує їх убивство Олегом, який начебто діяв від імені Ігоря. Як

гадають, Аскольд і Дір були вбиті не одночасно, бо поховані в різних місцях.

6395 (887)

Василь I Македонянин — був візантійським імператором у 867—886 р.

Леон (Лев) і Олександр — сини імператора Василя I Леон (Лев) VI був імператором у 886—912 рр., його співправителем, а потім наступником був брат Олександр (912—913 рр.).

6406 (898)

Прабатьківщину в нижній течії р. Ками, *чорні угри* залишили в 893 р. і в 896 р. були вже на Дунаї.

«І грамота прозвалася словенською» — сьогодні покладено як віхідну у відзначенні Дня слов'янської писемності.

Мефодій (820—885) і Костянтин Філософ (827—869) — творці «слов'янської грамоти» були синами воєначальника із міста Фессалоніки (Солуня). Переклали низку богослужбових книг слов'янською мовою.

«Ростислав, і Святополк, і Коцел послали до царя Михайла».— Посилав у 863 р. один Ростислав (846—870) — князь Великоморавської держави. Святополк (870—894) — його наступник. Коцел — князь Блатенського (Балатонського) князівства. В розповіді про слов'янську грамоту літописець використав «Житіє Мефодія».

«Апостол Андроник. До Морави ж приходив і апостол Павло...» — Апостолами іменувались як 12 учнів Христа, так і 70 перших проповідників християнства, серед яких був і Андроник. У недатованій частині літопису християнським місіонером на слов'янських землях названо апостола Андрія, а в іншому місці сказано, що Русь апостоли не відвідували.

Згідно з Євангелієм, над розіп'ятим Ісусом Христом за наказом Пілата було зроблено єврейською, грецькою і латинською мовами такий напис: «Ісус Назарей, цар іудейський» (скорочений напис на розп'яттях· ІНЦІ).

6410 (902)

Повідомлення подано за продовженням «Хроніки» Георгія Амартола. Семен, Семеон — болгарський цар Симеон (893—927) воював із Візантією в 894—896 рр. Але похід угрів на болгар був не в 902 р., а в 893 р. Звідки взята дата літописцем, не встановлено.

6411 (903)

«І привели йому жону із Плескова».— В одному із літописів (Архангельському) після оцих слів додано: «десяти літ», а ще в іншому сказано, що Ольга, як дехто говорить, «дочка Олега». У науковій літературі ще висловлено кілька припущень: Плесків — м. Псков; Плесков — болгарське м. Плиска; Плесков — місто поблизу Тмуторокані.

6415 (907)

«... що є толковини в князя».— Є різні тлумачення слова *толковини.* Ми приймаємо дане І. Я. Франком: «Толковини від слова *толкати, попихати,* треба розуміти війська підвладних племен, що мусили ставити узброєних мужів для помочі князеві в війні...».

«Великая Скуф» — Велика Скіфія.

Назване число (2000) кораблів вважають дуже перебільшеним.

Затоку Суд (Золотий Ріг) «замикали» ланцюгами, протягнутими по затоці між баштами на протилежних берегах гавані і в такий спосіб перекривали вхід із Мраморного моря.

«Святий Дмитрій» — вважають, що йдеться про Дмитрія Солунського.

І. Я. Франко відзначав: «Отсе поетичне оповідання цікаве, між іншим, головно тим, що в ньому в популярній традиційній формі містяться точки договору між Руссю й греками, заключеного після війни. Сей традиційний договір значно відмінний від того, який справді був заключений між греками й Олегом пару літ пізніше...» І далі: «Варто завважити, що про сей незвичайно геройський похід нема ніякої згадки в тогочасних візантійських джерелах; так само не лишилося й сліду договору Олега з греками, списаного в р. 912. Може се дивувати нас, але, на мою думку, не уймає історичної вартості літописному оповіданні та навіть його ніби легендовим подробицям, до яких у багатій легендовій літературі всіх часів і народів дуже тяжко знайти близько схожі паралелі» (т. 6, с. 49). Думка І. Франка переконує нас, що маємо справу з оригінальною епічною піснею полянського автора другої половини XI ст.

«Хай приходять руси, х л і б н е беруть».— Вважають, що треба не «хлібне», а «слебне», тобто все, потрібне для утримання послів (у Хлебниківському літописі — «слебное беруть»).

Монастир святого Мами знаходився за фортечною стіною Константинополя поблизу Влахернських воріт, через які руси і мали право, як видно, входити в місто.

6419 (911)

Йдеться про комету Галлея, відомості про яку взято з «Хроніки» Георгія Амартола.

6420 (912)

Перекладачі та вчені по-різному тлумачать слова *«равно другого свѣщания, бывшаго при...»*, якими починаються договори з греками 944 і 971 рр. Одні: «Список з другого договору, що укладений при...» Другі: «Згідно з другою угодою, що відбулась при...»

Договір 912 р., як доводять сучасні вчені, було укладено в Константинополі і записано на двох хартіях (пергаментах), одна з яких призначена була Олегові, а друга — для візантійських імператорів із додатком клятви руських послів.

Текст договору має багато неясних місць, що прочитуються по-різному *«Уклали ми цей договір Івановим написанням»* — є думка, що «Івановим написанням» — результат неправильної розбивки тексту на слова («и ва») і його слід читати як «учинили ми і ви обидва новим написанням».

Поетичне літописне оповідання про смерть Олега було предметом наукового вивчення І Франком, який вважав, що його «історичності не потребуємо відкидати, незважаючи на його трохи легендовий характер», і що воно «добре достроюється до характеристики рицарської фігури Олега, змальованої в нашім літописі. Подробиці того малюнка, хоч трохи легендові, та для тверезого, скептично настроєного ума неправдоподібні, вже тому не зовсім легендові, що близьких або навіть тотожних паралель до них у багатій легендовій та традиційній літературі не знаходимо. Натомість про сповнені пророцтва маємо в історичних пам'ятках немало свідоцтв» (т. 6, с. 52). Аналогії до теми «фатального коня» Франко знаходить у староісландській сазі, в одному єгипетському оповіданні та деяких інших дуже віддалених від аналогії до Олегового коня.

У Новгородському літописі є значно коротший, але, очевидячки, правдивіший запис про цю подію: «Иде Олегъ къ Новугороду, и оттуда в Ладогу. Друзіи же сказають, яко идущю єму за море, и уклюну змія в ногу и с того умре. Єсть могила єго в Ладозѣ».

Дементіан — Доментіан — римський імператор Доміціан (81—96 рр. до н. е.) Текст майже дослівно літописець переніс із «Хроніки» Георгія Амартола

Аполлоній Тиянин — грецький філософ-піфагорієць, жив у I ст. до н. е., мав славу волхва.

«Валаам, і Саул, і Каіаф».— Про Валаама розповідається в біблійній книзі «Числа» (гл. 22), згідно якої він, язичник, мав від бога дар пророцтва, але одного разу не відчув наближення ангела і бог «отверз уста» ослиці, яка заговорила людським голосом, посоромивши Валаама, що зробив свій «дар» предметом торгівлі. Тимчасово, за Біблією, пророкував і цар Саул. *Каіафа (Кайафа)* — біблійний персонаж, єврейський першосвященик.

«І фараон був такий» — Про нього розповідається в книзі «Буття» (гл. 41).

Навуходоносор — вавілонський цар (604—561 рр. до н. е.), згідно Біблії, двічі мав пророчі сни.

Симон волхв і Менерд.— Симон волхв жив у I ст. н. е., йому приписували вміння творити чуда, заснував єретичну секту симоніап. *Менерд (Менандр)* — послідовник Симона.

6421 (913)

Подане повідомлення про початки Ігоревого князювання під 913 р., а не під 912, коли помер Олег, пояснюється візантійським літочисленням, початок року за яким починався восени, 1 вересня, а тому й події кінця року переходили в рік наступний.

«Почав царювання Костянтин, Леонів син, Романів зять». Відомості літописець подає за продовженням «Хроніки» Амартола, невідомого автора, звідки відомо, що Роман Лакапин, виходець із Вірменії, воєнний моряк, одружив 14-літнього візантійського імператора Костянтина VII Багрянородного із своєю дочкою Оленою. Малолітній імператор оголосив 24 вересня 920 р. Романа кесарем, а 17 грудня — співімператором. Це був фактично державний переворот, вчинений Романом Лакапиним.

6449 (941)

Кількість скідій (суден), як вважають, дуже перебільшена.

«І почав пускати вогонь трубами».— Візантійський флот застосував проти флоту Ігоря «грецький вогонь» — вибухову і горючу суміш, яку метали через мідні труби, закріплені на носі і на бортах суден.

6453 (945)

Вчені вважають, що договір Ігоря з греками попередньо був підготовлений в Києві, а затверджений у Константинополі (Цесарограді).

Договір, затверджений імператорською грамотою, візантійські посли
вручили князю Ігорю в Києві.

Цікаве дослідження про походження імен руських послів зробив
А. Г. Кузьмін у додатках до книги: «Откуда пошла Русская земля»
Кн. вторая.— М., Молодая Гвардия, 1986, с. 639—654 / «Древнерусские
имена и их параллели».

«І убили Ігоря».— Грецький історик Лев Диакон розповідає, начебто
Ігоря деревляни прив'язали до вершків двох дерев, нагнутих до землі,
і, відпустивши їх, роздерли князя надвоє.

6463 (955)

«Пішла Ольга в Греки...» — Як гадають вчені, Ольга прийняла
в 955 р. християнство, а в Константинополь прибула в 957 р. уже хреще-
ною. Імператор Костянтин VII Багрянородний детально сам описав, як
приймав Ольгу 9 вересня 957 р. в книзі «Опис царського церемоніалу»
(в перекладі російською мовою видана 1934 р.).

Єнох — біблійний персонаж, у кн. «Буття» (5.18 — і далі), одержав
«свідоцтво», що «угодив Богові» і, проживши 365 років, був забраний ним.
Існує «Книга Єноха», знайдена в Ефіопії наприкінці XIX ст.

Аврам — біблійний персонаж, на 99 році життя бог перемінив йому
ім'я на Авраама («батька багатьох»), вважається прабатьком єврей-
ського народу.

Авімелех — біблійний персонаж, цар Герарський, що захопив був
Сарру, жону Авраама, але, попереджений богом у сні, повернув її і по-
мирився з Авраамом, подарувавши йому 1000 серебряників.

Лот — племінник Авраамів, єдиний, кого врятував бог при загибелі
міста Содома, як «праведного Лота».

Мойсей — біблійний великий пророк і законодавець ізраїльтян, йому
приписуються перші п'ять книг Старого Заповіту (Біблії) — «Буття»,
«Вихід», «Левит», «Числа», «Повторення Закону»

Давид — біблійний персонаж (ім'я означає «возлюблений»), цар
ізраїльський й іудейський (1055—1015 до н. е) йому приписуються
«Псалми Давидові».

Саул біблійний персонаж, перший цар ізраїльтян (1095—1055 до
н. е.). Згідно Біблії, бог дав Саулу нове серце, і він став пророкувати.

Данило — біблійний персонаж, обмовлений придворними Дарія Мі-
дійського був кинутий у яму левам, але бог не дав йому загинути.

Соломон — біблійний персонаж, син Давида, його наступник на престолі (1015—975 до н. е.). Йому приписують авторство книг «Приповістей Соломонових», «Пісень над піснями», «Книги Екклезіаста».

«...трьох отроків від печі». — Згідно Біблії, вавілонський цар Навуходоносор наказав вкинути в полум'я печі трьох отроків — Ананію, Азарію та Мисаїла, але з «допусту божого» вони не згоріли.

Цариця Ефіопська. — В евангельській книзі «Діяння святих апостолів» (8.26—40) розповідається, як вельможа ефіопської цариці (перед Різдвом Христовим в Ефіопії правила жіноча династія Кандакії) був навернутий до християнства апостолом Пилипом.

«Ті, що шукають премудрість,— знайдуть». — Починаючи із цієї цитати (у «Книзі приповістей Соломонових» 8.17: «Хто ж шукає мене — мене знайде!»), літописець постійно вдається до біблійного тексту, але поводиться із ним вільно, приблизно переказує, поєднує в потрібних для нього комбінаціях, трансформує тощо. Виправити весь текст за Біблією неможливо.

Наступна цитата із «Кн. припов. Соломонових» 1.20—22. Для порівняння наведемо біблійний текст:

«Кличе мудрість на вулиці, на площах свій голос дає,
на шумливих місцях проповідує,
у місті при входах до брам вона каже слова свої:
«Доки ви, нерозумні, глупоту любитимете?»

Далі цитуються: Прип. Сол. 13.20; 2.2; 8.37.
Єв. від Іоанна 6.37.
1-е послання Павла до кор. 1.18.
Псалом 81.5.
Вихід 21.17.
Прип. Сол. 11.7—8.

6477 (969)

«І понесли і поховали її у полі». — За повідомленням письменника XI ст. Якова Мніха прах Ольги переніс у Десятинну церкву її онук Володимир Святославович. Вона покоїлася у невеликому кам'яному саркофазі з віконцем вгорі. Далі цитати із «Прип. Сол.» 3.1; 29.2; 3.4; «І кн. Царств» 2.30; Псалом III.6—8; «Прип. Сол.» I.15—16.

6479 (971)

Святославів договір дуже неясний. Сьогодні прийнято вважати, що один екземпляр, призначений для Русі, було складено в таборі Свято-

слава, але від імені Візантії, а потім у стані візантійського імператора Іоанна Цімісхія, зі слів руських послів, було зроблено другий екземпляр, затверджений їхніми печатями. Літописець, як гадають, скористався перекладом копії у грецькому записі.

Іоанн Цимський (Цімісхій) — узурпатор, захопив трон візантійського імператора, одружившись на дочці Константина VII Багрянородного Феодорі.

Візантійські джерела твердять, що мир Святослав запропонував на другий день після битви під Доростолом, яка відбулася 21 липня 971 р.

6480 (972)

В одному із літописних списків (Уварівському) сказано, що на чаші із черепа Святослава було зроблено напис: «Чюжихъ желая своя погуби».

6488 (980)

Лаврентіївський список «Повісті врем'яних літ» подає ширші, докладніші відомості про сватання до Рогніди Володимира, сватам якого вона начебто зневажливо відповіла, що не роззує Володимира, бо він «робичич», тобто нешлюбний син Святослава і материної ключниці Малуші. За цю зухвалість помстився Малушин брат Добриня, убивши Рогволода і двох його синів. Рогніду силою буто взято за Володимира. Але Володимир скоро збайдужів до неї. Рогніда вирішила помститися за батька, братів і за себе і вбити Володимира. Але не зуміла зарізати його, і князь постановив убити її, та, коли зайшов до світлиці Рогніди, дорогу йому перегородив, навчений матір'ю, син Ізяслав із мечем у руках і сказав: «Отче, ти думаєш, що прийшов один». Цими словами він застеріг батька, що помститься за матір. За порадою бояр Володимир виділив Рогніді і синові Полоцьку волость, отчину. Рогніду прозвали Гореславою. Відтоді онуки Рогволодові заворогували із внуками Ярославовими. Цим пояснюється одна із князівських міжусобиць.

Тут цитується Псалом 40.10; 5.10—11; 54.24.

«Володимир же був переможений пожадливістю до жінок».— Першою жоною Володимира Святославича, згідно ісландських саг, була варяжка Аллогія (Аурлог'я, Олава) — мати найстаршого сина Володимирового Вишеслава.

Другою жоною була Рогніда (Горeслава), що пізніше стала черницею під ім'ям Анастасіс. Від Рогніди Володимир мав чотири сини: Ізяслава, Ярослава, Всеволода, Мстислава та двох дочок (Передславу видали за чеського князя Болеслава III Рудого, а Премиславу видали за угорського принца Ласло Сара Лисого).

Третьою жоною Володимира стала вдова убитого ним брата Ярополка. Ярополкова жона, грекиня, начебто була вже вагітною, коли стала жоною Володимира, а тому Святополк-Петро Окаянний вважався сином двох батьків, через що йому й приписували особливу жорстокість.

Четверта жона, чехиня Малфрідь, народила Володимиру Святослава і Станіслава.

П'ята жона, болгариня, народила Володимиру синів Бориса і Гліба.

У 988 р. Володимир узяв християнський шлюб із Анною, дочкою візантійського імператора Романа II, а після її смерті в 1011 р., як доводить Л. Є. Махновець, Володимир одружився всьоме із дочкою німецького графа Куно Енінгенського — Аделлю, яка народила дочку Добронігу-Марію, віддану пізніше за польського короля Казимира I Відновителя. Володимир мав іще двох синів — Позвізда і Судислава та дочку (ім'я невідоме), видану заміж за німецького маркграфа Бренгарда II.

Тут із Біблії цит. Псалом 144.3; Прип. Сол. 1.2—6; Прип. Сол. 31.10—31.

6491 (983)

Наприкінці цього річного запису літописець цитує біблійні книги: Осії 2.23; Псалом 18.5.

6494 (986)

У арабському «Збірнику анекдотів» XIII ст. Мухаммеда аль-Ауфі є оповідання про посольство Буламира (Володимира) у Ховарезм (літописні Хваліси), щоб «випробувати» мусульманство і про посольство до Русі мусульманського імама з метою навернути русь у магометанську віру.

У 986 р. папою римським був Іоанн XV.

Цитується Перше послання Павла до коринтян 10.31.

Аврам, Ісак, Яків — біблійні персонажі, легендарні предки євреїв.

Розмова філософа з Володимиром з'ясовує легендарну «історичну» долю людства від «сотворіння світу» до кінця життя Ісуса Христа з пророкуванням кінця світу і «страшного суду». Філософ викладає зміст

біблійних легенд, доповнюючи їх апокрифічними деталями, подробицями, які у цитованих біблійних книгах, зокрема у Мойсеєвому П'ятикнижжі, відсутні.

Християнське вчення поділяє ангельські чини на три ієрархії, чи лики: вищий (серафими, херувими, престоли), середній (владарства, сили, власті) і нижчий (начала, архангели, ангели). Десятий чин — воєвода небесних сил, архістратиг Михаїл (до нього — Сатанаїл).

Про десять божих кар розповідається в книзі «Вихід», 7.14—29; 8.12—28; 9.1—35; 10.1—29; 12.29—36.

6495 (987)

«І послав Володимир до царів Василія й Костянтина» — Йдеться про співімператорів Василя II Болгаробойця (976—1025) і його брата Костянтина VIII (976—1028).

«І коли проминув рік, в літо 6496 (988) пішов Володимир із воями на Корсунь». Це введена в літопис (очевидно, Никоном) так звана «Корсунська легенда». Вчені вважають, що наявність видимих фольклорних мотивів свідчить про її усне походження. Факти, викладені в «Корсунській легенді» (похід Володимира на Корсунь, взяття Корсуні, одруження Володимира на грецькій царівні) засвідчені візантійськими і арабськими джерелами, але похід Володимира і взяття Корсуня вони відносять до 989 року. Ця ж дата, 989 рік, стверджується в «Пам'яті і похвалі» Володимиру, згідно якої Володимир охрестився в Києві і жив після хрещення 28 років, охрестився в Києві у 987 (6495), а Корсунь взяв на третє літо після хрещення, тобто в 989 р. Цей рік є найвірогідніший.

6496 (988)

«Син подобосущий...» — Цей вислів, насправді,— духоборська, напіваріанська єресь, яку обстоював константинопольський єпископ Македоній, за що й був проклятий на другому вселенському соборі в Константинополі. Догматично писалося — «єдиносущний».

«Віруй і в сім соборів...» — Перші сім вселенських соборів, згаданих в літописі: Нікейський — 325 рік, осудив аріанство; Константинопольський — 381 р., скликаний з приводу аполлінаріанізму; Ефеський — 431 р., скликаний з приводу несторіанської полеміки; Халкедонський — 451 р., скликаний з приводу євтихіанської полеміки; Константинопольський — 553 р., з приводу монофізитської полеміки; Константинополь-

ський — 680 р., з приводу доктрини двох воль Христа; Нікейський — 787 р.,— затвердив іконопоклоніння.

Жоден папа римський на вселенських соборах не був. Інформація про присутність на соборах православних ієрархів також не точна.

Останній (восьмий) вселенський собор всієї християнської церкви відбувся в 869 р. На ньому стався остаточний розкол між Сходом і Заходом на східну і західну християнську церкву.

«Не приймай учення від латинян» — настанова, що з'явилася після розколу церкви в 869 р. і подальшого поглиблення цього розколу в X—XI ст. На Русі віра католицька у слові Феодосія Печерського названа «вірою варяжською».

Петро Гугнивий.— Оповідання про Петра Гугнивого потрапило в літопис із руського компілятивного хронографа («Хронограф по великому изложенію»). У той час папою римським був Адріан I (772—795).

«У ті дні глухі почують...» — Ісайя 29.18: «І в той день слова книжки почують глухі, а очі сліпих із темноти та з темряви бачити будуть».

«Помилую, кого захочу...» — Вихід 33.19: «І я помилую, до кого милостивий, і змилосерджуся, до кого милосердний».

Далі цитати із Біблії: Псалми 144.3—4; 94.1—2; 118.1 або 29; 95.1—4; 144.3; Єв. від Луки 15.10; Ієзик. 36.25; Міхея 7.18—19; Посл. Павла до рим. 6.3—4; Друге посл. Павла до кор. 5.17, його ж до рим. 13.11—12; 5.2; 6.22. Псалми 2.11; 123.6—7; 9.7—8.

6499 (991)

«І задумав збудувати кам'яну церкву...» — У найдавнішому житії Володимира сказано, що закладка Десятинної церкви відбулася на четвертий рік після хрещення. Це ще одне підтвердження, що Володимир прийняв християнство в 987 р.

6501 (993)

«І ім'я йому дав Переяслав».— Вперше Переяслав згадується ще в 907 р. у договорі Олега з греками. Іван Франко у «Студіях над найдавнішим Київським літописом» вказував на подібність літописного оповідання про заснування Переяслава із біблійним оповіданням «про двобій філістинського велетня Голіафа з «отроком», молодим гебрейським пастухом Давидом».

Висновок І. Франка, можливо, був опертий на детальніші описи поєдинку руського отрока із печенізьким велетнем у пізніших українських літописців Л. Боболинського та Ф. Сафоновича. Український

хроніст XVI ст. Леонтій Боболинський подає найповніший опис цієї події: «Зразу обидва схопилися кріпко руками й почали боротися. Печеніг покладався на великість зросту, а русин на швидкість та вміння. А що малий був русин, то він нахилився, розмахнувся і вдарив печеніга у товсте черево головою понад лоном. Великий же печеніг, не витерпівши, повалився, але зразу ж скочив і, посоромлений бувши, лютим гнівом та лютістю роз'ярився, наче лев, і вдарив сильно кулаком у бік малого русина. Русин же, бувши швидкий, відскочив зі свого місця, а печеніг, як тяжкий Голіаф, похилився через отой свій лютий розмах і впав на землю. Тоді метнувся русин, наскочив на нього, не дав йому знову поправитися, але кріпко його, наче коня, осідлав, бив у щоки, аж зуби йому разом з кров'ю вилітали. По цьому взяв за горло, душив його так довго, аж доки на тому місці й душу з нього витряс».

Валерій Шевчук у романі-есе про Київ «Мисленне дерево» («Жовтень», 1986, № 10—12, № 12, с. 50—51) вважає, що в літописному оповіданні, де маємо «виразну поетичну структуру», відчувається давніший епічний мотив про Кирила Кожум'яку.

6504 (996)

«Блаженні милостиві...» — цит. з Єв. від Матвія 5.7. Далі — Єв. від Луки 12.33; Єв. від Матв. 6.19—20; Псалом 111.5. Прип. Сол. 19.17.

6505 (997)

«Зібрати верхніх воїв» — тобто новгородських. Верхньою землею називали у Києві Новгородські землі, а в Новгороді Київ називали «Низовською землею».

Оповідання про «білгородський кисіль», як вважають вчені, належить до київського поетичного епосу. На нашу думку, воно є Яневою піснею, записаною в літопис Нестором.

6508 (1000)

«Померла Малфріда» — очевидно, четверта жона Володимира. Див. примітку до р. 6488 (980).

6515 (1007)

«... перенесено святих...» — Десятинна церква стала усипальницею київських князів. Очевидно, йдеться про померлих раніше князів. Це робили й пізніше: у 1044 р. сюди перенесли прах Ярополка і Олега Святославичів, у Десятинній церкві була похоронена й шоста жона Володимира Святославича — Анна.

6523 (1015)

«... і смерть його приховали». — Святополку для захоплення батьківського князівського столу потрібно було два-три дні, і з цією метою він приховав смерть батька. Але його противники і прихильники Борисові вивезли тіло князя із загородного терема на Берестові в Десятинну церкву, і всі кияни дізналися про смерть Володимира. Святополк у той час, вважають, був вишгородським князем.

«Це новий Костянтин...» — Римсько-візантійський імператор Константин Великий (306—337 рр. н. е.) зробив християнство офіційною релігією Римської імперії. Володимир, який запровадив християнство на Русі, порівняється завжди з Константином, а княгиня Ольга — матір'ю Константина Великого Оленою.

«Де умножався гріх...» — Посл. Павла до рим. 5.20: «А де збільшився гріх, там зарясніла благодать».

Далі цит.: Прип. Сол. 11.17; Ієзекіїля 33.11, 12—16, 20; Єв. від Мат. 9.13; Діян. ап. 10.31; Прип. Сол. 11.7; 1.16, 18—19, Псалми 3.2; 37.3, 113.1—3, 21.13, 17; 7.2; Друга кн. Хроніки 18.19—20; Псалми 57.2—5; 132.1; 9.18, 36.14; 10.2; 36.15, 20; 2.3—7; Прип. Сол. 1.26, 31; Даниїла 5.21; Ісайї 1.6; Екклез. 10.16; Ісайї 3.1—5.

«... від сестри його Передслави...» — Різні джерела відводять Передславі активну роль у боротьбі проти Святополка. У Передслави переховався і рідний брат убитого Георгія — Мойсей Угрин, обидва були слугами князя Бориса. Пізніше Мойсей Угрин потрапив у полон разом із Передславою до польського короля Болеслава.

6524 (1016)

«Чого прийшли з отим кульгавим...» — Ярослав Мудрий насправді був кульгавий. Вивчення кісток показало, що ще в дитинстві він вивихнув праву ногу, а пізніше мав перелом її нижче коліна, зрощення було неправильне.

Битва Ярослава із Святополком найімовірніше відбулася 26 листопада в день Юрія — Георгія Побідоносця, християнського патрона Ярослава Мудрого. Руські князі найчастіше ішли в похід, розпочинали важливі битви в день свого патрона-покровителя або в великі релігійні свята.

Існує такий розрахунок подій: Ярослав виступив із Новгорода на Спаса Преображення, 6 серпня 1015 р., після урочистого богослужіння.

До Любеча прибув на початку 1016 р., тобто на початку вересня (початок нового візантійського року). Війська протистояли три місяці: вересень, жовтень, листопад. Як вважають, 27 листопада Ярослав уже був на київському столі.

«Святополк же втік до Ляхів».— Святополк (хресне ім'я Петро) був одружений з дочкою польського князя, а згодом короля Болеслава Хороброго, тобто втік до тестя.

6526 (1018)

«Болеслав же втік із Києва, захопивши... і сестер його...» — У «Хроніці» Яна Длугоша розповідається, що Болеслав зробив Передславу своєю наложницею, пізніше видав її у Польщі за Болеслава III Рудого, а Премиславу (Длугош називає її хибно Мстиславою) згодом віддали за угорського короля Ласло Сара Лисого.

Німецький хроніст Тітмар Мерзебурзький подає ще точнішу інформацію: походи були 22 липня і 14 серпня, а Болеслав захопив тоді дев'ять сестер Ярослава, його мачуху (сьому жінку князя Володимира на ймення Адель) і першу жону Ярослава (імення залишилося невідомим).

6527 (1019)

«кров брата мого вопіє до тебе» — цит. Буття 4.10.

«Ламех сімдесят...» – помилка, треба Авімелех. Біблійний персонаж Авімелех «повбивав своїх братів, синів Єруббаалових, сімдесят чоловіка на однім камені» (Кн. суддів 9,5).

«Сказав-бо Ламех своїм жонам».— Кн. Буття 4.23.

«Це Ламех убив двох братів Єнохових».— Про братів Єнохових, убитих Ламехом, нема в Біблії нічого. У Кн. Буття 4.23—24 сказано: «Бо якби я мужа забив за уразу свою, а дитину — за рану свою, і як буде усемеро пімщений Каїн, то Ламех — у сімдесятеро й семеро!»

6530 (1022)

«...прийшов Ярослав до Берестя».— Цей похід інші літописи відносять до 1017 р., після перемоги над Святополком. До цього, вважає Л. Махновець, 1017 р., а не 1037 р., як прийнято і сьогодні, відносять і закладку Софії Київської.

6532 (1024)

«...перебили стару челядь».— Як вважають дослідники, йдеться про якусь заможну верхівку, що перебувала під опікою князівської влади і, зловживаючи цим, присвоювала собі общинні припаси. Проти цієї

«старої челяді» і було спрямоване антифеодальне повстання в Суздальській землі 1024 р.

6545 (1037)

Запис про закладку великого Києва і церкви святої Софії, очевидно, хронологічно зміщений. Печеніги обіклали Київ навесні 1017 р. Після перемоги над Святополком та печенігами, як вважає Л. Махновець, і було в 1017 р. закладено Софію Київську, яку закінчили і освятили 1037 р. на відзначення її прототипу — Софії Константинопольської та 60-річного ювілею Ярослава Мудрого. На честь свого християнського патрона Ярослав Мудрий заснував монастир святого Георгія і святої Орини та заклав два городи — Юр'єв (Гургов) у Чудській землі (нині м. Тарту) та Юр'єв (Гургов) на Росі (нині м. Біла Церква).

«Соломон похваляє словами...» — Прип. Сол. 8.12—17

6547 (1039)

Повідомлення про освячення Десятинної церкви було, очевидно, пов'язане з її частковою перебудовою (факт перебудови встановлено) або після якогось осквернення. В обох випадках могло бути повторне освячення (мале освячення).

6559 (1051)

«Ярослав настановив Ларіона митрополитом».— Йдеться про першого із русинів київського митрополита Іларіона, автора «Слова про закон і благодать». Досі митрополитів київських поставляв константинопольський патріарх, всі були греки. Ларіон, як і Ярослав Мудрий, виступав за рівноправність руської церкви із грецькою і незалежність руського народу. Ярослав Мудрий актом висвячення русина на митрополита київського і всієї Русі виступив проти засилля Візантії, за духовну незалежність Русі.

На митрополичому престолі Ларіон був короткий час. У одному із літописів уже говориться про київського митрополита Єфрема, грека за національністю. Подальша доля Ларіона невідома. Можливо, його скинули з митрополита, і саме він 7 листопада 1053 р. постригся під іменем Никона в ченці Києво-Печерського монастиря, далі став його ігуменом і в 1072—1073 рр. зробив літописне зведення, використане Нестором при складанні «Повісті врем'яних літ». Але це лише припущення.

«І вирушив він на Святу Гору» — тобто на Афон.

«устав ченців Студійських».— Монастир із церквою Іоанна Студита був заснований в Константинополі в середині V ст. Відзначався особливою суворістю правил.

Авторство літописної статті про заснування Києво-Печерського монастиря приписується Нестору, оскільки у «Києво-Печерському патерику» подібні слова говорить про себе Нестор-літописець, автор «Житія Феодосія Печерського»: «прийдох же и азъ к нему, худый и недостойный азъ рабь Несторъ, и прията мя, тогда лѣтъ ми сущу 17 от рожденіа моего».

6561 (1053)

Йдеться про народження Володимира Мономаха. Його матір'ю була дочка візантійського імператора Константина IX — Марія (друге ім'я мала Анастасія). Російський історик Татіщев називає дату смерті Марії — 1067 р.

6571 (1063)

«Води Волхова ішли назад днів п'ять».— В засушливі літа озеро Ільмень буває міліє настільки, що р. Волхов, яка витікає з озера, починає текти назад.

«Погорів весь город».— Згідно Новгородських літописів, у 1063 р. весь Новгород попалив Всеслав Брячиславич.

6573 (1065)

«Знову посадив сина свого Гліба».— Ім'я цього князя вибито на знаменитому Тмутороканському камені: «Въ лѣто эфоз (6576 р.) інді(кта) (6) Глѣбъ князь мѣрилъ мо(ре) по леду от Тьмутороканя до Кърчева їид (10 000 і 4000) сяже(нъ)».

«Знамення було на заході».— Йдеться про комету Галлея.

«При Антіосі». Антіох IV Єпіфан (174—163 рр. до н. е.) — сірійський цар із династії Селевкидів, ворог євреїв.

«За царя Нерона» — Нерон (царював з 54 р. по 68 р. до н. е.) — римський імператор.

«При Юстиніані царі».— Юстиніан Великий (царював у 527—565 рр. н. е.), східно-римський імператор.

«А царя Маврикія».— Маврикій (царював у 582—602 рр. н. е.), візантійський імператор.

«За царя Костянтина».— Константин V Копронім (роки царювання 741—775 рр. н. е.), візантійський імператор, син Леона III Ісавра.

Всі відомості про наведені знамення є в «Хроніці» Г. Амартола та руському компілятивному «Хронографі за великим викладом».

6576 (1068)

«Передають бо нам пророки...» — далі цит. скорочено: кн. Йоіла 2.12.

«Через тих же пророків (Бог) нам говорить...» — початок цит. із кн. Ісайї 48.4; продовження цит. «і через те...» з кн. Амоса 4.7, 9—10. Тут і далі вільний і скорочений виклад біблійного тексту: кн. Малахії 3.5—7, 10—11, 13—14; кн. Ісайї 29.13; Прип. Сол. 1.28; кн. Йоіла 2.23—25.

«Ізяслав же втік у Ляхи» — тобто, подався за допомогою в Польшу до свого родича — князя Болеслава Сміливого (в 1076 р. став королем польським), він був сином Доброніги-Марії, тітки Ізяславої, дружини польського короля Казимира І Відновителя.

6581 (1073)

«Була закладена церква Печерська...» — тобто Успенський собор Києво-Печерського монастиря.

6583 (1075)

Йдеться про початок будівництва Успенського собору Києво-Печерського монастиря. Закінчено будівництво в 1078 р. в липні місяці. День місяця різні літописи називають по-різному: 1 липня, 3 липня, 11 липня.

«Посли із Німець до Святослава».— Ізяслав Ярославич втік із Києва в Польшу, де підтримки не знайшов, але вивезених із Києва багатств позбувся. У січні 1075 р. прибув до німецького міста Майнца, де просив у німецького імператора Генріха IV допомоги в боротьбі проти Святослава. Посольство Генріха IV побувало в Києві, привезло багаті дари — і за Ізяслава імператор не заступився.

Єзекій, цар Іудейський — Єзекія (726—697 до н. е.), про нього розповідається в 2 кн. Царів, глави 18—19, та в кн. Ісайї 39.2—8.

6584 (1076)

«Ходив Володимир...» — Йдеться про похід Володимира Мономаха на підтримку Болеслава Сміливого в його боротьбі проти Вратислава II. Див. про цей похід у «Повчанні» Володимира Мономаха.

6586 (1078)

«Про таких-от і Господь рече».— Далі цит. (неточно) Єв. від Іоанна 15.13, де: «Ніхто більшої любови не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх». Подані в дужках слова «той наречеться великим

у царстві небеснім» у видання, за яким перекладено літопис, перенесено із Хлєбніковського і Погодінського списків літопису.

«Соломон же рече».— Далі цит. дуже приблизно Прип. Сол. 17.17

«Так же й Іоанн говорить».— Далі цит. Перше посл Іоанна 4.16—18, 20—21.

6587 (1079)

У цей запис, очевидно, внесено ритмізований уривок невідомої пісні «Про Красного Романа»:

І повернувся Роман назад до половців.

І вбили його половці у перший день місяця серпня.

І до наших днів кості його, сина Святославля

І внука Ярославля, лежать там.

«А Олега схопили козари...» — Олег Святославич, очевидно, був схоплений тмутороканськими козарами за вказівкою Всеволода і відправлений у Візантію, з імператорами якої він підтримував тісні зв'язки. Олег у засланні пробув чотири роки, два з них на о. Родос.

6592 (1084)

«Давид захопив у Олеш'ї греків».— Дніпровська частина водного шляху «із Варяг у Греки», згідно договорів, мала бути безпечною для торгівлі. Пограбування грецьких купців Давидом завдавало шкоди інтересам Русі. Щоб князь Давид не завдавав шкоди русько-грецьким взаєминам, Всеволод віддав йому город Дорогобуж і змусив «осісти».

6594 (1086)

Візантійські джерела розповідають, що дочка Всеволодова Янка (Анна) була нареченою Константина, сина візантійського імператора Константина Х Дуки. Та шлюбу не було, бо нареченого силоміць постригли в ченці. Довідавшись про це, Янка Всеволодівна постриглася в черниці.

6596 (1088)

Йдеться про Михайлівську церкву Видубицького монастиря, яка була закладена ще 1070 року. Як гадають, це освячення, найлогічніше, могло відбутися 8 листопада на великий соборний празник Михаїла архангела.

6597 (1089)

Йдеться про освячення Успенського собору Києво-Печерського монастиря. Собор було закладено в 1073 і збудовано в 1078 р. Понад десять років тривали опоряджувальні роботи. Києво-Печерський патерик називає дату освячення — 14 серпня 1089 р.

Ігумен Іван.— На думку О. О. Шахматова та інших вчених, цей Іван склав у 1093—1095 рр. літописне зведення, довівши розповідь до 1093 р.

6599 (1091)

«І, відспівавши псалми, почав копати».— У одному із літописних списків (Воскресенському) у цьому місці є суттєве доповнення: Я ж грішний, що і літописання се в те врем'я писав, взявши мотику, став старанно копати».

«У це ж літо було знамення на сонці».— Науково перевірено, що справді 21 травня 1091 р. було сонечне затемнення «о другій годині дня», тобто через дві години після сходу сонця. Доба на Русі ділилася на дві частини різної тривалості. Денні години починалися від сходу сонця, а нічні — після заходу сонця, а тому друга година дня — друга година після сходу сонця.

«Упав превеликий змій з небес».— Йдеться про падіння на Землю великого метеорита, вогненний слід від якого вважали за небесного змія.

6601 (1093)

«І почали тівуни грабувати його, людей продавати...» — Тут ідеться про продаж, який означав грошовий штраф на користь князя за різні вчинки і злочини, крім убивства. Це «продавання» було справжнім пограбуванням народу.

«І став тонути Ростислав на очах у Володимира».— У 1961 р. в підземеллі Софійського собору, в усипальниці київських князів, між різними останками знайдено череп, в якому стримів залізний наконечник стріли. Без сумніву, це череп Ростислава. Звідси ясно, чому молодий і здоровий, що умів плавати, Ростислав раптом став тонути перед очима Володимира: він був смертельно поранений. Про його загибель у Стугні говорить і «Слово о полку Ігоревім».

«Оберну свята ваші у плач...» — цит. кн. Амоса 8.10.

«Впадете перед ворогами...» — цит. кн. Левіт 26.17, 19—20, 25, 32, 31, 28.

«Сини Ізмаїлові палили села і токи».— Згідно Біблії, в старі часи вважали, що половці, як і інші східні кочові народи, походили від біблійного Ізмаїла і його матері Агарі (звідси араби-агаряни).

«Де безліч гріхів...» — У Посл. Павла до римлян 5.20: «А де збільшився гріх, там зарясніла благодать». Ці слова літописець переосмислив.

«Праведний ти, Господи...» — цит. Псалом 118.137.

Речемо за прикладом того розбійника».— Йдеться про одного із двох розбійників, розіп'ятих, згідно Євангелія, разом із Ісусом Христом (див. Єв. від Луки 23.41).

«Говоримо разом з Іовом» — цит. кн. Іова 1.21.

На цьому році (1093), як вважав О. О. Шахматов, закінчується літописне зведення ігумена Іоанна (Івана), а далі йде текст Несторів, доповнений вставками, можливо Сильвестра, розповідь Гуряти Роговича, повість Василя про осліплення Василька Теребовлянського.

6603 (1095)

«Ходили половці на Греки із Девгеневичем».— Йдеться про самозванця, який видавав себе за сина візантійського імператора Романа IV Діогена — Леона Діогеновича, убитого ще в 1073 р. Самозванець був засланий у Херсонес, утік і, підмовивши половців, напав на Візантію. Був схоплений вдруге і осліплений.

6604 (1096)

«І спалили Стефанів монастир, села, і Германів».— Під 1072 р. згадано ігумена Германа, отже, спалили його монастир, який насправді звався Спасо-Берестовецький монастир на Печерську. У Лаврентіївському списку: «и деревньи Германы».

Деталі нападу половців на Києво-Печерський монастир і долю полонених половцями монахів і світських людей знаходимо в «Києво-Печерському патерику» в житті Євстратія Постника, якого було взято половцями під час цього нападу і потім було продано в Корсуні работоргівцю.

«...ідучи, за пророком, просимо...» — Далі цит. Псалом 82.14—17.

Відомості про походження половців, торків, печенігів та інших із Єтрівської пустині, місцезнаходження якої нам невідоме, літописець взяв із твору невідомого автора «Одкровення» (приписують Мефодію Патарському) та із «Хроніки» Г. Амартола. Але в цих джерелах нема уточнення, що прийшли вони «із північного сходу».

«Повчання» Володимира Мономаха в Іпатському списку «Повісті врем'яних літ» відсутнє. Подаємо його на тому місці, де воно міститься в Лаврентіївському списку літопису, за вид.: «Повесть временных лет» по Лаврентьевскому списку. 2-ое учебное издание историко-археографической комиссии Академии Наук СССР, Ленинград, 1926, с. 232—247.

Анонімний автор «Слова про загибель руської землі», оцінюючи діяльність Володимира Мономаха, говорить, що ним «половьци дѣти своя полошаху в колыбѣли. А литва из болота на свѣт не выникываху. А угры твердяху каменыи городы желѣзными вороты, абы ся на них великии Володимер не възѣхал. А нѣмци радовахуся, далече будуче за синим морем... И кюр Мануил Цесарегородскыи имѣя, поне и великия дары посылаша к нему, абы под ним великыи князь Володимер Цесарягорода не взял».

Не тільки талантом полководця і волею державного діяча володів Володимир Мономах, а й талантом книжника, «іже просвітив Руськую землю». Цій меті швидше служило й «Повчання», бо діти його на час написання твору вже самі були батьками.

Володимир Мономах був одружений на Гіті, дочці останнього англосаксонського короля Англії Гаральда Годвінсона, який успадкував у 1066 р. трон, але невдовзі загинув у битві під Гастінгсом. Акад. М. П. Алесєєв серед літературних пам'яток англосаксонського періоду Британії знайшов твір «Батьківські повчання». «Повчання» Володимира Мономаха композицією, ідейним змістом, характером дидактичних настанов перегукуються із «Батьківськими повчаннями», які могла привезти з собою в Київ королівська дочка Гіта.

Один із синів Володимира — Мстислав — мав друге ім'я: Гаральд, дане на честь діда по матері — англійського короля.

«і батьківської молитви від усіляких бід».— Йдеться, очевидно, про поганську молитву предків (згадується і в інших літописах), від якої, як видно, Володимир Мономах не відмовлявся, будучи християнином.

«...узяв Псалтир, розгорнув його в печалі і таке мені випало».— Маємо свідчення про гадання на Псалтирі, популярному на Русі. Існували Псалтирі спеціально для ворожіння із тлумаченням «пророчого» значення тексту. Набір виписок із Псалмів і подає Володимир.

«Сидячи на санях».— Тлумачать цей вислів двояко: як буквальне значення (писав у дорозі) і образне (в похилих літах, перед смертю). Тут ідеться про передсмертний заповіт — обрядову традицію староруських похоронних звичаїв.

«Семечі», «семець» — очевидно, жителі Посем'я, поселенці по р. Семі (Сейму). Є й інші тлумачення цього слова: 1) «молодший член сім'ї»,

«слуга», 2) неправильна розбивка слова, мовляв, треба «се мечі» і перекладати так: «а мечі їхні і весь полон відібрали».

«О многостраждальний і печальний я!» — Це інший твір Володимира Мономаха, його лист до двоюрідного брата Олега Святославича (в «Слові о полку Ігоревім» названий Олегом «Гориславичем»), написаний в 1096 р. Ця дата, очевидно, й пояснює, чому «Повчання», в якому йдеться й про пізніші події, включено в літопис саме під 1096 роком. У міжусобній боротьбі між Олегом Святославичем і курським князем Ізяславом Володимировичем (сином Мономаха) останній був убитий 6 вересня 1096 р. З приводу цього вбивства і написано листа.

«Коли ж убили дитя моє і твоє...» — Очевидно, син Мономаха Ізяслав був хрещеником Олега Святославича.

«А сноху мою послати до мене».— Хто була невістка князя Володимира, дружина Ізяслава,— невідомо.

«Премудрості наставниче і розуму давче».— Це окремий твір, включений в «Повчання» — молитва Володимира Мономаха, навіяна покаяльним каноном Андрія Крітського.

«Город свій охорони, Діво, Матір пречистая».— Богородиця вважалася покровителькою Києва.

«Тут я хочу розповісти».— Звідси продовжується текст Іпатського списку «Повісті врем'яних літ». Подібні оповідання маємо в літописі під р. 1114, що дає підстави вченим відносити запис оповідання Гуряти Роговича до 1118 р. («чув за чотири роки до цього»). А якщо це так, то запис робив упорядник останньої редакції «Повісті врем'яних літ», можливо Сильвестр.

6605 (1097)

Під цим роком вміщено два поетичні оповідання, названі мною думами, про Любечський з'їзд руських князів і про осліплення Василька Теребовлянського. Оповідання охоплюють події з осені 1097 р. по 30 серпня 1100 р. Розповідь від імені Василя, боярина київського князя Святополка, ще не переконує нас і в його авторстві. Вона подана, безперечно, у віршовій формі і, можливо, належить до поезії Яня.

«...але послали княгиню Всеволодову...» — Йдеться про мачуху Володимира Мономаха, княгиню Анну (гадають, половчанку), останню дружину Всеволода Ярославича.

6607 (1099)

«У це ж літо було знамення». — Йдеться про оптичне явище в атмосфері, відоме і в наш час.

6609 (1101)

У 1101 р. в квітні місяці середа була 4, 11, 18 і 25 квітня (рік починався 1 березня). Характер помилки не вияснено. 9-та година дня — 9-та від сходу сонця. Можливо, йдеться про 9-й індикт, який припадав на 1101 рік (6609 : 15 = 44, остача 9 — індикт).

Володимир — йдеться про Володимира Мономаха. Інший літопис (Никонівський) подає повніші відомості: «місяця травня 2, о 3 годині дня».

6610 (1102)

Знамення на небесах. — Очевидно, йдеться про якесь атмосферне явище, бо затемнення місяця 5 лютого 1102 р. не було.

Болеслав — польський король Болеслав III.

6611 (1103)

Йдеться про перший степовий похід руських князів на половців, організований Володимиром Мономахом. Наступні походи в 1109, 1111 і 1116 роках відкинули половців на Північний Кавказ і за Дон. Складена про цей похід героїчна пісня використана згодом для оспівування походу на половців у 1111 р.

«Це день, що його створив Господь...» — Компіляція псалму 117.24: «Це день, що його створив Господь,— радіймо та тішмося в нім» та псалму 73.13—14: «побив голови зміям на водах», «його Ти віддав був на їх народові пустині».

Відбудував Гургів — Юр'єв, нині — м. Біла Церква.

6612 (1104)

Дочку Володаря Ростиславича — Ірину — видали за Ісаака, сина візантійського імператора Олексія I Комнина.

Митрополит Никифор — Никифор I (грудень 1104 — квітень 1121).

Ніяких затемнень не було. Йдеться про атмосферне явище.

6614 (1106)

У інших літописах не зазначено, що гнали половців по Дунаю.

Євпраксія — Євпраксія-Адельгейда Всеволодівна (1071—1109) була видана заміж за Генріха Довгого Штаденського (1065—1087), а після стала другою жоною Генріха IV (1050—1106), імператора Священної

Римської імперії. Після поневірянь і горя повернулася додому і постриглася в черниці.

Взятий у дужки текст від слів: «Тоді ж постригся...» до слів «... а сонячного...» у видання, за яким зроблено переклад, перенесено з Лаврентіївського списку «Повісті врем'яних літ».

6615 (1107)

«Місячний круг» — різновид календаря, 19-річний період, через який місяць-молодик і повний місяць повертаються на попередні дні і повністю повторюються. Щоб вирахувати місячний круг будь-якого року треба скласти роки від «сотворіння світу» (5508) і роки нашої ери (1107), суму поділити на 19, і остача вкаже «Золоте число» — місячний круг в даному році $(5508 + 1107) : 19 = 348$ (остача 3). Отже, літописець помилився: у 1107 р. був 3-й місячний круг, а всього від «сотворіння світу» їх було 348.

«А сонячного (кругу) 8-ме літо».— Круг сонця — різновид календаря, це 28-річний період, через який повністю повторяться в тих самих числах дні тижня. Для визначення «сонячного кругу» треба до даного року додати 20 або відняти 8, а суму чи різницю поділити на 28, остача вкаже «сонячний круг» даного року. Отже, $1107 + 20 = 1127 : 28 = 40$ (остача 7), у 1107 р. був 7-й місячний сонячний круг.

Текст в дужках від слів «а другі...» до слів «Святополк же прийшов» перенесено у видання, за яким здійснено переклад, із інших літописних списків.

6616 (1108)

Закладини Золотоверхого Михайлівського собору, як свідчать інші джерела, були приурочені до 140-річчя від дня смерті княгині Ольги.

6618 (1110).

Атмосферне явище, описане під цим роком,— «вогні Ельма», пучкові електричні розряди, що з'являються над кам'яними вершинами гір, над шпильовими будовами під час заметілей, пилових бур, грози тощо.

«Як сказав Давид».— У псалмі 103.4: «Він чинить вітри за Своїх посланців, палаючий огонь — за Своїх слуг». Літописець передає біблійний текст вільно.

«Мойсей великий не зміг побачити» — виклад за біблійною книгою «Вихід» 13.21; 23.23 і 23.20.

Приписку Сильвестра із Лаврентіївського списку «Повісті врем'яних літ» подаємо за вид.: «Повесть временных лет», Ленинград, 1926, с. 274.

«Як пророк Давид говорить» — у псалмі 90.11: «... бо Своїм Анголом Він накаже про тебе, щоб тебе пильнували на всіх дорогах твоїх,— на руках вони будуть носити тебе, щоб не вдарив об камінь своєї ноги!»

«Премудрий Епіфаній» — Єпіфаній Кіпрський, письменник IV ст. н. е., автор твору «Анкорат» («Якір»).

6619 (1111)

Текст цієї епічної пісні апліковано на основу тексту 1103 р.

«Як сказав Іоанн Златоуст».— Тут компіляція із «Хроніки» Амартола і цитат із Іоанна Златоустого, Єпіфанія Кіпрського та Біблії. Текст місцями неясний і для точного перекладу без приявних першоджерел затруднений. Можливі неточності.

«Він ослицю збочив з дороги» — Виклад біблійного сюжету із книги «Числа» (глава 22): «І побачила та ослицю Господнього Ангола, що стоїть на дорозі, а витягнений меч його в руці його. І збочила ослиця з дороги, і пішла полем, а Валаам ударив ослицю, щоб збочила на дорогу».

«Він і меч добув».— За Кн. Ісуса Навина, с. 13—14. Далі — аплікація із різних книг Біблії.

6620 (1112)

Індикт для 1112 року — 5. У літописі не зазначено.

Дочка Володимира Мономаха Єфимія була видана заміж за угорського короля Коломана, удівця, надзвичайно освіченого, але страшенно незугарного: був косоокий, горбатий, кульгавий, заїкуватий. Він запідозрив Єфимію в невірності і відіслав до батька у Київ. Від Коломана мала сина Бориса, який змагався за угорський престол.

6620 (1112)

Церква Богородиці Влахернської над Кловським потічком була збудована печерським ігуменом Стефаном на честь Божої Матері «Влахернитісси». Не збереглася.

Церква св. Андрія була збудована в Києві Всеволодом Ярославичем у 1086 р., знаходилася приблизно на території сучасного дитячого музичного театру. Тут було засновано жіночий монастир (Янчин), пізніше — чоловічий.

6621 (1113)

Затемнення сонця було 19 березня 1113 р., літописець цю подію подає і за місячним календарем (місячний круг 9-й). У Лаврентіївському списку «Повісті врем'яних літ» це затемнення подано під 1114 р.

За літописом, після смерті князя Святополка Ізяславича у Києві вибухло повстання міщан супроти бояр, кредиторів, міських урядників. Його причини виразно прояснює характеристика князя, дана російським істориком Татіщевим за джерелами, які він мав у своєму розпорядженні, але які до нас не дійшли: «Цей великий князь був рослий, сухий, мав руде і пряме волосся, довгу бороду, гострий зір. Був читальником книг і вельми пам'ятливим і про те, що було багато років тому, міг розказати, як по писаному. Через хвороби їв мало і досить рідко, та й то спонукуваний іншими, упивався. До війни бажання не виявляв, і хоча на кого швидко спалахував гнівом, але швидко й забував. При цьому був дуже сріблолюбний і скупий, а тому й жидам багато надав вольностей супроти християн і через це багато християн лишилися торгу і ремесел. Наложницю свою взяв за жону, і так любив її, що без сліз і на короткий час розлучитися не міг і, в усьому її слухаючись, від князів терпів ганьбу, а часто й шкоду із співчуттям. І коли б Володимир його не охороняв, то Святославичі давно б позбавили його Києва».

Володимир Мономах був відомий як послідовний борець проти феодальної вседозволеності і був прихильний до міських і сільських низів. Це й вирішило справу: на вічі його запросили на Київський стіл.

Лазарів монастир — єдина згадка про жіночий монастир, місцезнаходження якого точно не встановлено.

6621 (1113)

Володарівна — дочка Володаря Ростиславовича, який був князем тмутороканським, князем перемишльським.

6622 (1114)

Оповідач про знахідки в поселенні Ладога (відоме з VIII ст.) скляних намистинок — це третій, невідомий на ім'я літописець.

«Нехай прочитає хронограф» — «Хронограф за великим викладом» — компілятивний руський перекладач із «Хроніки» Г. Амартола та «Хроніки» І. Малали.

Право — римський імператор.

Авреліан — Марк Аврелій (121—180), імператор римський (161—180).

«Местром із роду Хамового» — біблійний персонаж, син Хама, за єгипетськими родоводами — перший єгипетський фараон, що об'єднав країну і заснував столицю Мемфіс (близько 3000 р. до н. е.).

Єремія — тут: перекручене ім'я Гермеса.

Феост — тут: перекручене ім'я Гефеста.

Єгуптяни — літописне пойменування єгиптян.

Сонце (бог Сонця — Геліос) — згідно грецької міфології, Геліос був сином титана Гіперіона і титаніди Тесії, а не бога вогню Гефеста (Феоста в літописі), якому в нашій міфології відповідав Сварог.

«Скажемо разом з Давидом».— Далі дуже приблизно переказується псалом 134.6—7: «Все, що хоче Господь, те Він чинить на небі та на землі, на морях та по всяких глибинах! Підіймає Він хмари від краю землі...»

6623 (1115)

Сонячне затемнення, як засвідчено й іншими літописами, було 23 липня 1115 р. зранку.

6624 (1116)

«Леон царевич, зять Володимирів».— Дочка Володимира Мономаха Мариця (чи Марія) була замужем за Леоном Діогеном (? — 1116) — цесаревичем візантійським.

«На твердині Олексія царя» — візантійський імператор Олексій І Комнін, якому Володимир Мономах хотів помститися за смерть свого зятя Леона Діогена.

6625 (1117)

«Церкву заклав на Альті» — на честь невинно убієнних синів Володимира Святославича Бориса і Гліба.

«Помер... Олексій» — Олексій І Комнін помер в 1118 р. Його успадкував Іоанн II Комнін (1118—1143).

1 січня 1118 р. почав переписувати «Повість врем'яних літ» ігумен Видубицького монастиря Сильвестр.

Іпатський список «Повісті врем'яних літ» закінчується 1117 р.

КОМЕНТАР
до літописних географічних назв

А

Агалянська земля — англійська.

Агляни — англійці.

Агаряни (ізмаїльтяни) — араби, народ, що пішов від Агарі і її сина Ізмаїла, загальна назва мусульман.

Андріакія (Адрія) — Андріакія, область Адріатичного моря, в біблійні часи Адрією називали також узбережжя Іонійського моря, що лежить південніше.

Андріатинське море (пучина) — Адріатичне море, частина Середземного моря між Італією і Грецією.

Антіохія — під цією назвою в Новому Заповіті Біблії є два міста: перше засновано в 300 р. до н. е. і названо в честь батька засновника Антіоха. Це місто було столицею Сірійського царства в часи династії селевкідів, славилось високою культурою. В Антіохії перші учні Ісуса Христа стали називатися християнами. Тепер патріарх Антіохійський живе в Дамаску, але зберігає попередній титул. Нині — невеличке містечко Антакіє. Друга Антіохія, також заснована Селевком Никатором, була столицею Тісідії. Тут проповідував апостол Павло.

Азійський край (Онія) — йдеться про Іонійське узбережжя Малої Азії, а також Азію як частину світу.

Аравія Сильна (Щаслива) — історична область в південній частині Аравії, сучасна Йеменська Арабська Республіка. Назва «Щаслива» склалася від нерозуміння значення слова «Іємен», яке означає землю, що праворуч, на противагу Шам — землі, що ліворуч, тобто Сірії. Назви ці давалися від того, що араби, молячись у Мецці, обертались лицем на схід, і тоді Сірія була від них ліворуч.

Аравія Старійша (Петрейська) — очевидно, йдеться про Гірську Аравію, область в північно-західній частині Аравійського півострова (гористий Сінайський півострів і Іудейська пустиня). Петрейською часом називають від назви м. Петра, де відбувались основні біблійні події: тут на Хориві Мойсей побачив палаючий терновий кущ, Ілля відчував повіви тихого вітру, Мойсей 40 років блукав із своїм племенем.

Аркадія — історична область, тепер — ном (округ) Аркадія, область Пелопоннес у Греції.

Арменія Мала — в біблійні часи Вірменію називали ще: Арарат, Мінія, Аскеназ і Догарма,— історична область у Передній Азії, нині провінції Сівас і Ерзінджан у Туреччині.

Арменія Велика — Стародавня держава у Передній Азії (від Хар-Міні, тобто Небесна Гора), утворилася в 880 р. н. е. під назвою Халдісської держави. Нині — Вірменська РСР, південна частина Азербайджанської РСР, північно-західна частина Ірану, східна частина Туреччини.

Асур (Ашур) — європейська назва землі і народу ассірійського. Ассуром звали одного із синів Сима.
Асуріани — Ассірія, ассіріяни, ассірійці (земля і народ), спочатку жителі Ассура — невеликої за розміром країни вздовж східного берега р. Тигру (приблизно — теперішній Курдистан), пізніше ця назва поширилась на всі завойовані Ассірією землі і народи.

Б

Балин — половецький город, місцезнаходження точно не встановлено, гадають, був на місці залишків городища біля с. Гайдар на Харківщині.
Белз — город в Галицькій землі, збереглося городище в урочищі Замочок, передмістя м. Белз Сокальського р-ну Львівської обл.
Біла Вежа — город в Чернігівській землі. Збереглося городище між сучасними селами Біловежі Перші й Другі Біловежівської сільради Бахмацького р-ну на Чернігівщині.
Білобережжя — очевидно, йдеться про Дніпровський лиман або якесь урочище в цій місцевості.
Білоозеро — Біле озеро, коло якого жило плем'я весь. Нині озеро в Вологодській області РСФСР.
Білоозеро — город у Ростово-Суздальській землі, центр удільного князівства на березі Шексни, яка витікає із Білого озера, нині у Бєлозерському р-ні Вологодської обл. РСФСР.
Білі угри, угри чорні, Угорська земля, іноплемінники — угро-фінські племена (пізніше народ і земля), що прийшли із прабатьківщини Великої Угорщини в басейні середньої і нижньої течії р. Ками і оселились у басейні середньої течії Дунаю. Білі угри прийшли у 837—839 рр. і жили разом з болгарами і хозарами у Великій Болгарії, у 896 р. прийшли чорні угри, нині — Угорщина.
Болгари, булгари, Болгарська земля (земля і народ) — мова йде про булгар, волзько-камські тюркомовні племена, що жили в Приазов'ї та Волзько-Донському межиріччі. Велика Булгарія розпалася під ударами хозар. Частина булгар у VII ст. пішла на Дунай і асимілювалася з південнослов'янським народом — болгарами. Спадкоємцями булгарської культури є казанські татари і чуваші.
Боричів узвіз — дорога з Гори (найдавнішої частини Києва з горою Кия та Хоривицею) на Поділ. Нині — лінія Андріївського узвозу.

Боспорія, Боспорій, Боспор Кіммерійський — антична держава на берегах Керченської протоки між Понтом (Чорним морем) та Меотидою чи Меотією (Азовським морем) із центром Пантікапей, тепер м. Керч.

Буг, Бог — ріка, права притока Вісли, нині Західний Буг, і р. Буг, що через Бузький і Дніпровський лимани впадає в Понт (Чорне море), нині — Південний Буг.

Бужани (земля і народ) — східнослов'янський союз племен, що жили в басейні верхнього Західного Бугу (ще: волиняки), нині — Волинська область і північна частина Львівської обл.

В

Вавілон — одне із міст царства Німроди в країні Сеннаар, назва міста означає «змішання». У Біблії Вавілон трактується як столиця земного світу, що ворогує з царством божим, і хоч був зруйнований план засновників, Вавілон став могутнім, відомим всьому світові містом.

Варязьке море — тепер Балтійське море. Ще: води, що омивають Європу від Балтійського до Середземного моря.

Варяги (земля і народ) — ще: нормани — староруська і грецька назви староскандінавських, північногерманських племен — датчан, норвежців і шведів. Тепер Данія, Норвегія, Швеція. Є й інше пояснення значення слова «варяг» від слів «грана», «граня», «гранка», тобто гілка, гілками обтикали межу, клали грань, а звідси — границя. Гілку, тичку, лату, якою обгороджували, ще називали «воряка», «вор'є», «варяка», а звідси заграничні люди — варяги.

Ватр — Бактрія, історична область у Середній Азії між північно-західною частиною Гіндукуша і р. Амудар'єю. Нині південні області Узбецької РСР, Таджицької РСР, Туркменської РСР та північних районів Афганістану.

Венедиці (земля і народ) — жителі держави-міста Венеції, нині — італійська область Венеція.

Весь (земля і народ) — фінське плем'я, що населяло район Білого озера, нині — західна частина Вологодської обл. РСФСР.

Вир (Вира) — ріка Вир, впадає в Сейм.

Вир — город у Чернігівській землі, нині — м. Білопілля в Сумській області.

Витичівський горб — на р Стугні, притоці Дніпра. На цьому горбі (кру-

чі) було закладено Святополком город — Святополкград. Нині — с. Стайки Кагарлицького р-ну Київської області.

Віфунія — Віфінія, Віфінська земля, історична область на північному заході Малої Азії, в басейні р. Артана, прилегла до південного узбережжя Чорного моря на півночі і до Галатії на півдні. Сюди, згідно хроніки візантійського історика Феофана, у 754 і 762 рр. переселилося 208 тисяч слов'ян. Нині — східна частина провінції Стамбул та території інших провінцій Туреччини.

Вісла — ріка, що впадає у Балтійське (Варязьке) море.

Воїнь — під цією назвою у «Літописці Руському» зустрічаємо два населені пункти: 1) Воїнь — город у Переяславській землі на правому березі р. Сули, нині ця місцевість затоплена Кременчуцьким водосховищем; і 2) Воїнь — село у Волинській землі на лівому березі р. Півонії (Пінови), тепер с. Вогинь на території ПНР (Бяло-Подляське воєводство).

Волохи, Волоська земля (земля і народ) — стародавня назва предків молдаван — населення, що жило в Придунайських князівствах та Трансільванії.

Волхов — ріка, що впадає в озеро Нево (Ладозьке озеро).

Воковський ліс — ще: *Оковський ліс* — лісовий масив на вододілі між Дніпром, Західною Двіною і Волгою, нині — великі ліси на півночі Смоленської і південно-західної частини Калінінградської областей РСФСР.

Волга — ріка, впадає в Каспійське (Хвалинське море).

Вританія — острів Британія, стародавня латинська назва Англії і Шотландії. (Див.: Агалянська земля, Агляни).

Вручий — 1) город у Деревлянській, а потім Київській землі, сучасне місто Овруч у Житомирській обл.; 2) назва дніпровського порога Вручий (від слова вьрѣти — «бити ключем», кипіти, пінитися, клекотіти).

Г

Гадирь — Гадір, город на південному заході Іспанії, на східному узбережжі Кадіської затоки Атлантичного океану, нині м. Кадіс, центр іспанської провінції Кадіс.

Галатія — історична область в центрі Малої Азії, займала басейн середньої течії р. Галісу (Кизил-Ірмаку) і правобережжя верхньої течії Сангаріуса (Сакар'ї), нині — провінція Анкара і частина провінції Чанкири у Туреччині.

Галичани (земля і народ) — ця історична область наукою точно не окреслена. Це або Галлія в сучасній Франції, або Галісія на Піренеях в Іспанії. Назва перегукується із галатами в Малій Азії і з галичанами в Карпатах.

Гераклея — йдеться про Гераклею Понтійську (тепер Ергелі, портове місто в Туреччині).

Гіон — ріка Ніл.

Готи (земля і народ) — плем'я східних германців, що на початку н. е. жило на о. Готланді у Варязькому (Балтійському) морі і на його південному узбережжі та в пониззі Вісли, нині території Швеції та Польщі.

Городець — город на лівому березі Рудиці біля с. Вигурівщини (сучасний Ватутінський район м. Києва).

Греки, Грецька земля, Християни, Християнська земля (земля і народ) — народність елліни, що жили в державах Стародавньої Греції. Староруська назва Візантії, Візантійської імперії із столицею в Константинополі (Царгороді, Цареграді, Цесарограді). Нині частини території Італії, Болгарії, Греції, Туреччини і південна частина Кримської області УРСР.

Гургів — 1) Юр'єв, город у Київській землі на лівому березі Росі, нині м. Біла Церква Київської області; 2) Юр'єв, город у Чудській землі, нині — м. Тарту (колишній Дерпт) в Естонії. Обидва міста засновані Ярославом Мудрим і названі на честь його патрона — Георгія (Юрія) Побідоносця.

Д

Далматія — історична область на північно-східному узбережжі Адріатичного моря, нині — Далмація в Югославії.

Двіна (Західна) — нині р. Даугава, впадає в Балтійське (Варязьке) море.

Дегія потік — як гадають, йдеться про праву притоку Береки, що впадає в Сіверський Донець, можливо нинішня р. Довга.

Деревї — цю назву історичної області літописець переніс із «Хроніки» Георгія Амартола. Що це за область чи народ, наукою сьогодні точно не встановлено.

Деревляни, древляни, Дерева, Деревлянська земля (земля і народ) — східнослов'янський племінний союз на території прип'ятського Полісся.

Жили деревляни, одні з предків українського народу, по Тетереву, Уші, Уборті, Ствизі до р. Случі, нині — північні землі Київської і Житомирської областей.

Дерестер — ще: Дрістер, Дерестр, Деростол, Доростол — тепер — руїни городища біля міста Сілістри в Болгарії.

Десна — ріка, ліва притока Дніпра, головна ріка Чернігівської землі.

Дніпро — ріка, впадає в Чорне море (Понтійське, Понт-море).

Дністер — ріка, впадає в Чорне море (Понт-море).

Долобськ, Долобське озеро — озеро біля лівого берега Дніпра, нині ввійшло в Русанівський канал між мостами метро та ім. Патона в Києві.

Дреговичі (земля і народ) — східнослов'янський племінний союз, що склався між Прип'яттю і Західною Двіною, предки білоруського народу.

Дрютеск — Друцьк, город у Полоцькій землі, нині — с. Друцьк Вітебської обл. у Білорусії.

Дунай — ріка, впадає в Чорне море (Понт-море), по Дунаю в прадавні часи жили слов'янські племена, в тому числі і пращури українського народу, що, найімовірніше, прийшли туди з Подніпров'я, а потім повернулися на свою прабатьківщину — Придніпров'я. Точної відповіді на це питання наука сьогодні не має.

Є

Евія — острів у Егейському морі, нині — о. Евбея, що складає округ (ном) Евбею в Центральній Греції.

Єгипет, Єгипетська земля (земля і народ) — стародавня держава у північно-східній Африці, в долині р. Гіони (Нілу).

Єлеуфір'я святого острів — острів Березань у Чорному морі.

Єлумаїс (Елимаїс) — історична область держави Еламу (Сузіани), нині — іранська область (остан) Хузистан.

Єфіопія, що прилягає до Інду,— Ефіопія азіатська, історична область у південно-західній Азії, нині — прибережна південно-східна частина Ірану (Мекран) та південно-західна частина Пакистану (Макран).

Єфіопія друга — історична область у північно-східній Африці, на захід від Чермного (Червоного) моря, нині — частина Єгипту, Судаку і північна частина сучасної Ефіопії.

Єфрат — Євфрат, ріка у південно-західній Азії, впадає до Перситської затоки.

Ж

Желді — город у Переяславській землі на Сулі, нині — с. Жовнине Чорнобаївського району на Черкащині.

З

Заволочська чудь — див. Чудь.

Заволоччя — город в Новгородській землі, тут був убитий Гліб Святославич.

Закунфу — Закінф, острів на півдні Греції, у східній частині Іонічного моря, нині — о. Закінтом, округ (ном) Закінтос острівної Греції.

Зарічеськ — город у Київській землі на правому березі р. Стугни, нині — с. Застугна Васильківського р-ну Київської області.

Заруб — город у Київській землі на правому березі Дніпра і брід через Дніпро. Нині — залишки городища біля с. Зарубинців Канівського р-ну Черкаської області.

Зимигола (земля і народ) — земгали, латиське плем'я, що мало осілість в сучасній південній частині Латвії.

Золотча — ріка, ліва притока Дніпра, витікала поблизу Долобського озера, нині — являє низку відокремлених озер, що спадають до Дніпра нижче с. Вишеньки Бориспільського району Київської обл.

І

Ігорева могила — біля Іскоростеня. Ще в XIX ст. в с. Немирівці в урочищі Ігорівка був курган, що називався Ігорева могила.

Ізборськ — город у Новгородській землі, нині — с. Старий Ізборськ Печорського району Псковської області РРФСР.

Ілурік — Іллірія, історична область у північно-західній частині Балканського півострова від середньої течії Дунаю до східного узбережжя Адріатичного моря. Нині — Югославія та північна половина Албанії.

Ілмер-озеро — Ільмень, озеро в Новгородській землі, на південь від Новгорода.

Індикій — сучасна Індія.

Іпіріноя — західна область північної Греції, сьогочасна грецька область Епір.

Іскоростень — город, центр Деревлянської землі, потім город Київської землі на лівому березі Уші. Нині — м. Коростень Житомирської області.

Іфакіна — Ітака, один із семи Іонійських островів.

К

Кавкасійські гори (звані Угорськими) — сучасні Карпати.

Камалія — назва історичної області, взята літописцем із «Хроніки» Георгія Амартола. Місцезнаходження її науці невідоме.

Кападонія — Каппадокія, історична область в Малій Азії, сьогодні це низка провінцій (вілайєтів) у Туреччині (Невшехір, Кайсері, Йозгат, Сівас).

Карія — історична область у Малій Азії на східному узбережжі Егейського моря, нині — частина турецьких провінцій Ізмір, Айдин, Мугла.

Керкуру — острів Корфу, один із семи Іонійських островів, ном (округ) Корфу у Греції.

Кефамінія — острів Кефалонія (Кефаллінія), найбільший із семи Іонійських островів, один із округів (номів) сучасної Греції.

Києвець — городок на правому березі пониззя Дунаю, точне знаходження не встановлено, гадають в районі м. Хоршови в сучасній Румунії.

Кілікія — історична область у Малій Азії, її узбережна південно-східна частина.

Клещино озеро — озеро у Ростово-Суздальській землі, біля Переяславля, нині — Плещеєво.

Колохис — Колхіда, грецька назва історичної області на території сучасної західної Грузії (місцева назва — Егрісі).

Комагина — Коммагина, грецька назва історичної області на півночі стародавньої Сірії, нині турецька провінція Адияман (Хиснуман-сур).

Копис — город, що був поблизу м. Орші.

Кордуна — вважають, що це Кордусна, історична гірська область у Передній Азії, нині — Курдистан, північно-західна частина Ірану, північна частина Іраку і південно-східна частина Туреччини.

Корляги (земля і народ) — який народ названо цим іменем, точно невідомо, можливо, германці, яких підкорили наступники Карла Великого.

Корс, Корсь (земля і народ) — одне із прибалтійських латиських племен (курони, курші). Нині — північно-західна частина Латвії.
Корсунь, Корсунська земля, волость, край (земля і народ) — староруська назва грецької колонії у південно-західній частині Кримського півострова. Залишки руїн знаходяться на західних околицях Севастополя.
Кривичі (земля і народ) — східнослов'янський племенний союз, що мав осілість у верхів'ях Західної Двіни, Дніпра і Волги. Предки білорусів. Нині — північна частина Білорусії, південна частина Псковської області, західна частина Калінінської і Смоленської обл. РРФСР.
Кріт — грецький острів у східній частині Середземного моря.
Кулія — ще: Колія, Килісірія. Назва взята літописцем із «Хроніки» Георгія Амартола. Географічне положення цієї історичної області точно не встановлено.
Купр — острів Кіпр в Середземному морі.
Курінія — Кіренаіка, історична область в північній Африці.
Куфіана (Кофірана) — острів Кіфера, лежить найпівденніше серед семи Іонійських островів Греції.

Л

Летьгола (земля і народ) — ще: *лети, латгали,* хибно — *сітьгола* — латиське плем'я, нині — Мадонський, Гулбенський і Баявський райони Латвійської РСР.
Либідь — права притока Дніпра, нині — частина течії взята в труби, тече вздовж залізниці.
Литва, Литовська земля, литовці, погані (земля і народ) — балтійські племена аукштайтів та жемоїті — жмудів (пізніше литовська народність). Мали осілість в басейні правих притоків Німану (Нямунасу), нині — Литовська РСР.
Ліб (земля і народ) — ліви, лівонія — латиське плем'я, нині — східна частина Ризького р-ну і Лімбажійський р-н Латвійської РСР.
Лівуі — Лівія, стародавня грецька назва Африки. Пізніше була поділена на Мармарію та Кірінію. Сьогодні — північно-східна частина Лівії та північно-західна частина Єгипту.
Лівуі друга — Лівія друга, історична область (римська провінція із центром Карфаген) у північній Африці, нині північна частина Тунісу.
Лізвона — острів Лесбос.

Лікія — історична область у Малій Азії, нині — південно-західна частина турецької провінції Анталья.

Ловоть — ріка, що впадає в о. Ільмень, нині — р. Ловать.

Локрія — історична область в середній Греції, нині — південна частина грецького округу (ному) Фокіда.

Луві — див. *Лівуі.*

Лудія — Лідія, стародавня держава у західній частині Малої Азії, нині — провінція Ізмір та південна частина провінції Маніса в Туреччині.

Лукаонія — Лікаонія, історична область в центрі Малої Азії, нині — більша частина турецької провінції Конья.

Лухитія — Ліхнітія, південно-східна частина Іллірії, прилегла до східного узбережжя Ліхнітського (сьогодні — Охрідського) озера, історична область Дассаретія з центром Ліхнітіс, нині — частина Югославської республіки Македонія, навколо м. Охріда.

Любеч — город в Чернігівській землі при впадінні р. Болгача в Дніпро. Нині — смт Любеч Ріпкинського р-ну Чернігівської обл.

Лютичі (земля і народ) — західнослов'янський племенний союз із доленчан, ратарів, хижан, черезпенян, що мали осілість в пониззі Лаби (Ельби) та Одри і на островах Рюген, Узедом, Волін у Варязькому (Балтійському морі).

Ляхи, Лядська земля (земля і народ) — староруська і польська назва поляків, Польської держави і землі, нині — Польща.

М

Мавританія — Мавританія Тінгітанська, історична область на заході північної Африки, нині — північна частина Алжіру і Марокко.

Мазовшани, Мазовецька земля, Мазовія, Мазовше (земля і народ) — історична область Лядської землі, нині — Мазовше, північно-східна частина Польщі.

Македонія, Македонська земля, македоняни (земля і народ) — історична область у центральній частині Балканського півострова, нині — частина південно-східної Югославії, частина північно-східної Греції і частина південно-західної Болгарії.

Мармарія — історична область Мармаріка у північній Африці, нині — північно-східна частина лівійської провінції (мухафази) Дерна (колишньої провінції Мармаріки) та північно-східної єгипетської провінції Матрух.

Масія друга — Місія друга (Велика Місія). Д. С. Лихачов, посилаючись на стародавніх греків, які інколи Місією називали Болгарію, вважає, що це слов'янська країна на північ від Греції. Л. Є. Махновець вважає, що це сучасні турецькі провінції Бурса, Баликесір, Чананкале (їхні південні райони) і Маніс, тобто та історична область, що складалася з Троади, Еоліди і Тефранії.

Масурія — Масилія, історична область у північній Африці, нині — північно-східна частина Алжіру та південна частина Тунісу.

Медвежа Голова — город у Чудській землі, нині — м. Отепя в Естонії.

Меоті — Меотида, Меотія (земля і народ) — грецька назва Азовського моря і Приазов'я, нині — південно-західна частина Ростовської області і північна половина Краснодарського краю РРФСР.

Мерь, меря (земля і народ) — угро-фінське плем'я, що мало осілість побіля Ростов-озера і озера Клещино, нині — території Ярославської, Костромської та Івановської областей РРФСР.

Месопотамія (Сенаар) — природно-історична область Межиріччя у Передній Азії (по Тигру і Євфрату), нині — центральна частина Ірану.

Міді — Мідія (Велика і Мала), історична область, частина Ассірії (якийсь час — держава), західна частина південного узбережжя Хвалинського, чи Хвалійського (Каспійського) моря. У літописі — східна і західна Мідія.

Молоси — Молоссія, історична область у північно-західній Греції, нині — грецький округ (ном) Яніна, область Епір.

Морава, Моравська земля, Моравія (земля і народ) — історична область в басейні р. Морави, лівої притоки Дунаю, заселена західнослов'янськими племенами, предками сучасних чехів і словаків, нині — Північноморавська і Південноморавська області ЧССР.

Мордва (земля і народ) — угро-фінське плем'я, згодом народність, нині Мордовська АРСР в складі РРФСР.

Мосія — Місія чи Мізія, історична область на північному заході Малої Азії на південному узбережжі Пропонтиди (Мармурового моря) та Гелеспонта (Дарданельської протоки), ще: Мала або Гелеспонтська Місія, нині— північні провінції Туреччини.

Мурома (земля і народ) — угро-фінське плем'я, споріднене з мордвою, мало осілість у пониззі Оки, нині — Муромський р-н Володимирської обл. і частина Горьковської області.

Нево-озеро — сучасне Ладозьке озеро.

Нежатина нива — поле на правому березі р. Канини в Чернігівській землі, нині — східна окраїна Чернігова.

Немига — ріка, права притока Свіслочі, сьогодні не існує, її колишнє річище стало однією з вулиць Мінська (вулиця Немига).

Нікомідійська країна — Віфінія, столицею якої була Нікомідія на Астакенській затоці (Мала Азія).

Німці — літописець німцями називає не тільки германські племена, що населяли територію між Одером і Рейном (сучасні НДР і ФРГ), а й всі інші народи, що говорили незрозумілою мовою (австрійці, голландці, італійці, корляги, поляки і т. д.).

Нірокурій — Д. С. Лихачов вважає, що йдеться про торговий город на кордоні між Єгиптом і Палестиною — Рінокорур. Л. Є. Махновець: «Рінокорура... нині — м. Ель-Аріш центральної мухафази (області) Сінай, Єгипет».

Новгород (Новігород, Новогород) — столиця Новгородської землі, нині — м. Новгород.

Новгород-Сіверський, Новий город — центр удільного князівства у Чернігівській землі, нині — м. Новгород-Сіверський.

Нормани (земля і народ) — староскандінавські та північногерманські племена датчан, шведів і норвежців, які в IX—X ст. осіли в Нормандії (Франція), в Англії і південній Італії (також і на Сіцилії.)

Норики (земля і народ) — кельтські племена, стародавня римська провінція. Існує теорія (див.: С. Шелухін. Звідкіля походить Русь // Прага, 1929, 128 с.) про кельтське походження Русі, згідно якої в Норику жило руське плем'я, пращури українського народу. Грецькі хроністи вважали нориків слов'янами. Нині — центральна частина Австрії.

Нумідія — історична область у північно-західній Африці, нині — північно-східна частина Алжіру і південна частина Тунісу.

Нур — ріка, права притока Західного Бугу, нині — Нурець, Нужець.

О

Обези (земля і народ) — історична область на північно-східному узбережжі Чорного моря, староруська назва Абхазії й абхазького народу, нині — Абхазька АРСР.

Обри (земля і народ) — аварський племінний союз (жуань-жуанів), що в Паннонії утворив державне об'єднання, яке поширювало владу і на дулібів.— Аварський каганат.
Ольжичі — село біля гирла р. Десни між селами Сваром'я і Осещина, тепер затоплене Київським водосховищем. Гадають, що це село було засноване княгинею Ольгою й назване на її честь.
Ондріяновий город — Андріанополь, Орестів (Арестів) город — город на віддалі 240 км від Константинополя, візантійці стверджували, що Андріанополь раніше називався Орестеа на честь Ореста — сина героя Троянської війни Агамемнона.
Олванія — Албанія — стародавня держава у східному Закавказзі, у пониззі рік Киру (Кури) і Араксу поблизу Хвалійського (Каспійського) моря, нині — східна частина Азербайджанської РСР.

П

Памфілія — історична область у Малій Азії, нині — східна частина турецької провінції Анталья.
Пафлагонія, країна пафлагонів — візантійська провінція на малоазіатському березі Чорного моря.
Пеленія, Полопоніс — півострів на півдні Греції, сучасна грецька область Пелопоннес.
Перемиль — город у Волинській землі, нині с. Перемиль Горохівського р-ну Волинської обл.
Перемишль — город у Галицькій землі, нині — м. Пшемисль у ПНР.
Переяславець — Переяславець на Дунаї, тепер село Преслав біля Тульчі на південь від Дунаю.
Перм (земля і народ) — угро-фінське плем'я, предки народу комі, нині — Комі АРСР в складі РРФСР.
Персида, перси — тут: земля і народ, Персія (Іран) взагалі. Тепер — сьомий остан (область) у південно-західному Ірані.
Перунова рінь — очевидно, всипана крупним піском і гравієм берегова смуга напроти Перунового острова на правому березі Дніпра, тепер затоплена водами, піднятими греблею Дніпрогесу.
Печера — див. Перм.
Пісідія — історична область на півдні Малої Азії, південніше Памфілії,

з якою спочатку була об'єднана. Нині — частини турецьких вілайєтів Бурдур, Іспарта і Конья.

Плесков — город Псков, був Плесков біля Тмуторокані, можливо, м. Плиска в Болгарії.

Плісненськ — город у Галицькій землі у верхів'ї Західного Бугу, нині — залишки городища, вали, рови між х. Плісньсько і с. Підгірці у Бродівському р-ні Львівської області.

Погани, погані, язичники, нехристияни — так літописець іменує нехристиянські і язичницькі народи: арабів, берендичів, болгар, литву, магометан, половців, татар, чорних клобуків, чудь, ятвягів і дохристиянську русь.

Половці, Половецька земля (ще: Поле, агаряни, вороги, земля невідома, іноплемінники, супостати, погані) — кочові і напівосілі тюркські племена (кипчаки, кумани), що заселяли степовий південь сучасної Української РСР, північ Краснодарського та Ставропольського країв і Ростовську, Волгоградську та Воронезьку області РРФСР.

Полота — ріка, права притока Західної Двіни.

Полочани (земля і народ) — частина племені кривичів, предки білорусів, нині — північна частина Вітебської області Білоруської РСР.

Полтеск — город у Лядській землі (Мазовія) на правому березі р. Нарева, нині — м. Пултуськ у ПНР.

Поляни, Полянська земля (земля і народ) — предки сучасних українців, що мали осілість в середньому Подніпров'ї.

Поморяни (земля і народ) — західнослов'янські племена, що мали осілість в пониззі Вісли і Одри, нині — північні воєводства ПНР.

Понтське море, Понт-море, Руське море — Чорне море.

Пороги — дев'ять кам'яних виступів впоперек течії Дніпра (Кодацький, Сурський, Лоханський, Дзвонецький, Ненаситець-Ревучий (Вручий), Вовнизький, Будило-Таволжанський, Лишній, Вільний), знаходилися між сучасними Дніпропетровськом і Запоріжжям, затоплені водами, піднятими греблею Дніпрогесу.

Посічень — город у Переяславському князівстві на межі з половецьким степом. Один із трьох пограничних городів: Посічень, Переволока, Прилуки.

Почайна — річка в Києві, притока Дніпра. Гирло Почайни служило портом в епоху Київської Русі. У Почайні за князя Володимира Святославича кияни відбули обряд хрещення.

Припеть — р. Прип'ять, права притока Дніпра.

Протолчі — урочище на правому березі Дніпра, нижче порогів, але вище о. Хортиця; і брід коло урочища, зараз затоплений.

Пруси — пруссі (земля і народ), прибалтійські племена, що мали осілість на південному узбережжі Балтійського (Варязького) моря в межах сучасної Калінінградської області РРФСР і північно-східних воєводств ПНР.

Р

Радимичі (земля і народ) — східнослов'янські племена, що мали осілість в межиріччі Дніпра й Десни, пізніше увійшли в склад Смоленського та Чернігівського князівства.

Радосинь — княжий двір на лівому березі Дніпра, на території сучасного Ватутінського р-ну (масив Троєщина — Вігурівщина).

Римляни (ще: католики, християни, «німці» з Риму) — італійці, або ж римокатолики.

Родень, Святославль — город у Київській землі на правому березі Дніпра, нині — Княжа гора біля с. Пекарів Канівського р-ну Черкаської обл.

Родона — острів Родос у Егейському морі, нині належить Греції.

Ростов (Великий) — город у Ростово-Суздальській землі, столиця її, нині — г. Ростов, районний центр Ярославської області РРФСР.

Ростов-озеро — озеро біля Ростова Великого, нині — озеро Неро.

Русь, Руська земля (ще: руси, русини, русичі, русь, ще: погани, християни) — первісна назва полянського племені, предків сучасних українців, що мало осілість в середньому Подніпров'ї. Пізніше ця назва перейшла на державу східних слов'ян — Київську Русь і ті землі, що були підкорені нею.

Руське море — Понт-море (Чорне море).

Рша — 1) город у Смоленській землі, нині — м. Орша у Білорусії; 2) ріка, права притока Дніпра, нині — р. Оршиця.

С

Саків — у Переяславській, землі, нині вважають м. Проців або ж с. Старе Бориспільського р-ну Київської обл.

Салниця-ріка — ріка Сальниця, нині — р. Солона. Була ще одна Сальниця-ріка, що впадала в Сіверський Донець, протікала побіля м. Ізюма в Харківській області, нині не існує.

Самоядь — Самоїдь (земля і народ) — угро-фінський племінний союз (предки сучасних ненців, енців, нганасанів, селькупів) — нині Ненецький, Ямало-Ненецький, Долгано-Ненецький (Гаймирський) автономні округи РРФСР, частина Архангельської обл. РРФСР.

Сардінія — острів у Середземному морі, належить Італії.

Сармати — кочові іраномовні племена, що осіли у північному і східному Причорномор'ї після скіфів.

Свеї (земля і народ) — так літописець називає один із скандінавських народів і його землю, нині — шведи.

Селунь (Сóлунь) — город в Македонії, нині — м. Салоніки в Греції.

Сем — р. Сейм, ліва притока Десни.

Сенар — Сенанар, низинна рівнина на південь від власне Месопотамії, в нижній течії Євфрату і Тигру.

Серп — серби, південнослов'янські племена, народність, нині Сербія — одна з республік Югославії.

Синопія — город у Пафлагонії в Малій Азії, нині — турецьке місто Сіноп.

Сівера, сіверяни (земля і народ) — східнослов'янське плем'я, що мало осілість по ріках Десні, Сейму, Сулі, Пслу, Ворсклі, предки сучасних українців.

Сікелія — острів Сіцілія (Італія).

Сітомля — ріка, притока Почайни в давньому Києві на Оболоні.

Сітьгола — див. Летьгола.

Скуфія — Скіфія (земля і народ) — кочові й напівосілі племена, що мали осілість до приходу сарматів у північному і східному Причорномор'ї від гирла Дунаю до Дону.

Словени, словіни, Словенська земля (земля і народ) — східнослов'янський племенний союз, що мав осілість у Новгородській землі побіля о. Ільмень і в верхній течії р. Молочі. Здається, літописець розрізняє словен і словін.

Случеськ — город у Київській землі на правому березі р. Случі, нині — м. Слуцьк у Білорусії.

Случеськ — город у Волинській землі на р. Случ.

Сожиця — очевидно, йдеться про сучасну р. Оржицю.

Сокаль — город у Галицькій землі.

Соліда — Еоліда, історична область у Малій Азії, нині — турецьке узбережжя Егейського моря і грецький о. Лесбос.

Смядинь — ріка (тепер висохла) і урочище за 3 км від Смоленська.

Снов — ріка, притока Десни, сучасна р. Снов, протікає в Щорському і Городнянському районах Чернігівської області.

Стародуб — город в Чернігівській землі за 185 км від Чернігова.

Стрежень — ріка в Чернігівській землі, притока Десни, сучасна р. Стрижень.

Стугна — ріка в Київській землі, притока Дніпра, протікає по землях сучасних Васильківського і Обухівського районів Київської обл.

Сугров — город (хапа Сугра) у Половецькій землі на правому березі Сіверського Дінця, очевидно, сучасний Готвальд (Змїів) у Харківській області.

Суд, Судея — тепер бухта Золотий Ріг у Стамбулі.

Сула — ріка в Переяславській землі, нині — в Полтавській області.

Сурiте — Сірт, історична область у Північній Африці, нині — частина Лівії і Тунісу.

Сурія — Сірія, історична область, що включала в себе, крім сучасної Сірії, ще Ліван, Ізраїль та Іорданію.

Сутин — ріка Сутінь, нині — р. Молочна, впадає в Азовське море.

Т

Тавриани — жителі Тавріанії, Таврії, як називали стародавні греки Кримський півострів.

Теребовль — город Галицької землі, центр удільного князівства (Теребовльська волость), нині — м. Теребовля Тернопільської області.

Тигр — ріка Тігр у південно-західній Азії, впадає у Перську затоку.

Торки (земля і народ) — див. *чорні клобуки*.

Торчеськ — центр удільного князівства в Київській землі, нині — с. Трипілля Обухівського р-ну Київської області.

Трояда — історична область у північно-західній частині Малої Азії, частина Місії другої. У Трояді було м. Троя, нині — одна із провінцій Туреччини.

Туров — город Київської землі, центр удільного князівства на правому березі р. Прип'ять, нині — м. Туров Житковицького р-ну Гомельської обл. у Білорусії.

У

Угорська земля, угри білі, угри чорні (земля і народ) — див. Білі угри.
Угорські (Кавказійські гори) — гори Карпати.
Угорське — стародавня частина Києва, урочище на правому березі Дніпра напроти Чорторию, нині — середня частина Дніпровського спуску (в районі Аскольдової могили).
Урмани — див. Нормани.

Ф

Фіва — Фіви, грецька назва стародавньої столиці Єгипту (м. Уасета), ще: історична область Фіваїда у південно-східній частині Єгипту.
Фінікія — історична область на узбережжі Середземного моря, нині — прибережна смуга Лівану і Сірії (Латакія).
Фофлагонська земля, Фефлагоні — Пафлагонія, історична область, на півночі Малої Азії.
Фраці — фракійці, населення Фракійської землі, Фракії, історичної області на Балканському півострові, нині — грецька область Фракія.
Фругія — Фрігія Велика, історична високогірна область в центрі Малої Азії (тепер — Туреччина).
Фругія — Фрігія Стара (перша, Мала, Геллеспонтська), історична область на північному заході Малої Азії (Туреччина).
Фрагове — Фряги, Волохи, Волоська (Фрачська) земля (земля і народ) — італійці-генуезці, італійці взагалі, нині — італійська область Лігурія.

Х

Халеп — город у Київській землі на правому березі Дніпра, при впадінні в нього р. Халеп'я (Сквирівки), нині — с. Халеп'я Обухівського району Київської області.
Хваліш — давньоруська назва Хорезму (звідси і Хвалинське, чи Хвалійське море — тепер Каспійське) і давнього массегетсько-аланського державного об'єднання в пониззі Амудар'ї і його населення.
Хіона — острів Хіос (тепер Окіа), лежить в Егейському морі біля берегів Іонії між островами Лесбосом і Самосом, нині — грецький округ Хіос.

Хозари (земля і народ) — напівкочові тюркські племена іудейського віросповідання, жителі Хазарського каганату, що займала територію сучасних Краснодарського і Ставропольського країв, частини Ростовської обл., Калмицької АРСР, Чечено-Інгушської АРСР, північної частини Дагестанської АРСР, частини Астраханської і Кримської областей.
Хорвати (земля і народ) — південнослов'янське плем'я, нині — Хорватія, одна із республік Югославії.
Хорвати білії (земля і народ) — східнослов'янський племінний союз, що як гадають, мав осілість у східній частині Карпат.
Хоривиця — гора в Києві, на якій сидів Хорив, нині — гора Замкова (Киселівка, Фролівська).
Хортичий острів — о. Хортиця на Дніпрі.
Хутани — хорутани (земля і народ) — південнослов'янське плем'я, предки сучасних словенців, нині — республіка Словенія в складі Югославії.

Ц

Царгород — ще: Цесарград, Цареград, Константинополь,— столиця Візантійської імперії, нині — турецьке місто Стамбул.

Ч

Червен — город у Волинській землі, нині — залишки городища біля с. Чермно Замойського воєводства у ПНР.
Чермна, ріка — в літописі ідеться про Червоне (Чермне) море, що розділяє Африку і південно-західну Азію і має вихід в Індійський океан через Аденську затоку.
Чеський ліс — історичний ліс на заході Чеської землі, так називається і нині, розташований на західному кордоні ЧССР.
Чехи, Чеська земля (земля і народ) — західнослов'янські племена, предки сучасних чехів, нині — Чехія у складі Чехословаччини.
Чорна ріка — р. Мавропотам, права притока Євфрату, нині — р. Карасу.
Чорні клобуки, чорний клобук (земля і народ) — прийшлі в басейн р. Росі і північної Переяславщини кочові тюркські племена берендичів (берендіїв), ковців, печенігів і турніїв. Див. *торки*.
Чудь, Чудська земля (земля і народ) — естонські та інші племена, що мали осілість на території сучасної західної частини Естонії. Заволоцька чудь мала осілість в Заволоччі.

Щ

Щекавиця — гора в Києві, на якій сидів один із засновників міста — Щек.

Ю

Юр'єв — див. Гургів.

Югра — угра, угро-фінське плем'я, предки народів мансі і хантів, нині — Ханти-Мансійський автономний округ в складі Тюменської області РРФСР.

Я

Ям (земля і народ) — фінські племена, що мали осілість на північ від Фінської затоки Варязького (Балтійського) моря, сучасні фінляндські ляни (області) Усіма, Кюмі, Хяме і Міккелі.

Ятвяги, Ятвязька земля (земля і народ) — литовське плем'я, нині — північно-східні воєводства Польщі і південно-західна частина Литви.

Яси — алани, одне із іраномовних сарматських племен.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК
історичної термінології, що вживається в «Повісті врем'яних літ»

Антипасха — наступна неділя після Великодної неділі (йдеться про день, а не тиждень).

«Апостол» — богослужебна книга, в якій містяться Діяння і Послання апостолів (апостол — із грец.— посол).

Бирич — адміністративно-судовий виконавець у Київській Русі.

Варанитя — варимантія (із грец.), верхня важка чернеча одежа без рукавів.

Вежі — кочові житла на колесах, зокрема у половців.

Віра — грошова кара за переступ, зокрема вбивство чи каліцтво вільної людини. Стягалася на користь князя.

Воï — народне ополчення руського війська, воїни.

Вуй, вуйко — дядько по матері.

Гривна — грошова одиниця в Київській Русі.

Гридниця — велика зала чи окреме приміщення, де збиралися гридні — дружинники-охоронці князя.

Доместик — 1. Командуючий східними військами Візантії.
2. Керівник охоронців візантійських імператорів.
3. Керівник церковного ходу (демественик).

Дружина — первісне значення: домочадці, челядь. Згодом — община, об'єднання, товариство. Пізніше — постійне військо князя, дружини були: старша, або велика, ліпша, лучча, передня (творила раду князя) і молодша (мала), або отроки, дітські, молодь. Дружина мала соціальні прошарки: чада, гриді, отроки, дворяни, слуги, мужі, княжі мужі, бояри, боярські сини.

Євангеліє — (від грец.) радісна вість, добра новина. Так, згідно Біб-

лії, Ісус Христос називав свою науку. Через це й біблійні книги, що подають життя й викладають науку Ісуса Христа, називають Євангеліями. Церква визнає чотири Євангелія: від Матвія, від Марка, від Луки та від Івана (Іоанна).

Єпарх — тут: правитель Константинополя.

Єпітимія — епітимія, церковна кара, покута.

Заборола, забрала, забороло, забрало — поміст на городському валу з дерев'яною стіною чи бруствером, що захищали від стріл, й отворами до стріляння.

Засаківці — люди із-за города Сакова, з його околиць.

Заступи — засіки, середньовічний спосіб укріплення приступів до краю чи племінної землі стосами зрубаних дерев, зложених поперек доріг гіллям назовні, до ворога.

Золотий — золота римська, пізніше — візантійська монета, основна монета і лічильно-грошова одиниця (= 4,55 г, або 1/72 фунта).

Канон — великий церковний спів, як правило, із дев'яти пісень на уславлення Богородиці, хреста господнього тощо.

Кліть — хата, хижа, кімната, комора.

Ковер — різновид килима.

Колодники — полоняники, забиті в дерев'яні кайдани-колодки.

Кондак — церковний спів, в якому з'ясовується суть даного свята або уславлюється ім'я святого.

Кордон — від слова «корда», вірьовка, на якій ганяють або припинають коня, установлюють нею межі свободи, границі бігу, звідси — кордон.

Корзно — накидка, плащ на хутрі або оторочений хутром.

Кормилець — вихователь, дядько юного князя; кормильці зі своїми нащадками часом постають у літописі як окрема, поруч із князями, соціальная категорія людей.

Корчага — велика глиняна посудина, подібна до низької амфори із вузьким горлом.

Котопан — імператорський намісник у Візантії, вищий воєначальник.

Куна — грошова одиниця (спочатку хутро куниці) і основа грошової системи Київської Русі. У XI ст. ця система виглядала так: гривня = 49,25 г срібла = 20 ногатам = 25 кунам = 50 різаням = 100 (150) веверицям.

Ладка (латка) — глиняний посуд, часом заміняв сковороду.

Лазарева п'ятниця — переддень Лазаревої суботи, тобто суботи шостого тижня великого посту (вербного або цвітного тижня).

Літра (лібра, фунт) — головна вагова одиниця римської, пізніше візантійської, монетно-вагової системи (= 327,45 г).

Лукно — діжечка з лубу, а також слов'янська міра ємкості.

Медуша — приміщення для зберігання меду, їстівних припасів.

Місячина — провіант на місяць, тобто на час дороги від Константинополя до Києва.

М'ясопуст (м'ясниці) — передостанній (перед масляною) тиждень перед великим постом.

Насад — річкове судно з піднятими бортами, «насадами».

Оброк — чинш, вид феодальних поборів у натуральній формі — продуктами, пізніше — грішми.

Обруч (обручка, браслет) — вид військового спорядження, яке утримувало м'язи від розтягання і захищало від удару меча.

Оглашення — церковний потрійний (повчальний та покаяльно-сповідний) чин, що передує хрещенню.

Одрина — хлів, стодола, частина хати, що використовувалася під комору.

Октоїх, Октаїх (Осмогласник) — книга літургійних співів, які виконують на вісім «гласів» (розспівів), була шкільним підручником.

Отроки — молодші князівські дружинники (не завжди молоді за віком).

Паволока — узагальнена назва міцних і дорогих тканин: порфіри, парчі, багору, оксамиту, як правило, багряного кольору, витканих на шовковій основі золотими чи срібними нитками.

Патрикій — патрицій, у Візантії титул високих сановників, який носили до кінця життя.

Пардус — гепард, хижак із родини кошачих, приручені пардуси використовувалися як мисливські звірі.

Перевара — посудина, в якій варили мед, медовий напій.

Повіз — повинність возити різні вантажі, давати коней у підводи на вимогу князя чи його людей.

Погост — адміністративно-господарський осередок, де люди князеві робили від його імені розпорядження, чинили суд, зосереджували данину тощо.

Поприще — міра довжини, близько 700 м.

Поруб — темниця, тюрма, найчастіше підземна.

«Псалтир», псалтиря, — книга псалмів, збірник 150 ліричних пісень, що ввійшов до Біблії. З часів Київської Русі і до XIX ст. була шкільним підручником. Псалтирі були *гадательні* й *толкові*.

Русалії — язичницьке (поганське) свято-моління русалкам, відзначалося чотири рази на рік: 25 грудня, 6 січня, 17 березня (точніше: на русальну неділю) і 24 червня (на Івана Купала).

Світла неділя — великодній тиждень.

Синкел — найближчий радник патріарха.

Синодик (пом'яник) — церковна книга, до якої вписують імена померлих, переважно духовних осіб і княжого роду та тих, що дбали про дану церкву, для поминання їх під час служби божої.

Сиропусна неділя (масляна, масниця) — останній тиждень перед великим постом, починається із понеділка і закінчується в неділю.

Сіни — галерея (веранда) на стовпах (піддашок).

Скідія — нашвидкуруч збудоване судно, пліт.

Стратилат — воєначальник.

Стрий — дядько по батькові.

Сункліт (із грец.— «незмішанний») — легендарна речовина, що начебто захищала від угрози вогнем і залізом.

Тем'ян — ладан.

Терем — князівський палац, у X—XIII ст. являв собою характерну круглу будівлю (ротонду) або витягнутий прямокутник.

Тіун, тівун, тивун — управитель княжого дому, слуга, що виконував також судові та адміністративні поручення князя.

Тропар — короткий церковний спів на уславлення святого чи церковної події.

Углади (уклади) — контрибуція, щорічна данина.

Узороччя — коштовності у вигляді тканої золотою чи срібною ниткою тканини з вишитими візерунками, різьблені речі, ювелірні вироби тощо.

Устави і уроки — види данини, встановленої князем, податі і повинності.

Урок — обумовлена частка майна.

Федорова неділя (на честь святого Феодора Тірона) — перший тиждень великого посту.

Філіппів день — день пам'яті апостола Пилипа, що припадає на 14 листопада.

Фофудія — спеціальна грецька матерія для пошиття верхнього одягу з поясом (фофудоти). В середині XII ст. фофудію замінив оксамит.

Хартія — пергамент, спеціально вичинена шкурка телят, ягнят, козенят.

Цвітна неділя — вербна неділя.

Ціж — неварений кисіль, але розчинений у воді.

Литературно-
художественное издание

ПОВЕСТЬ
ВРЕМЕННЫХ ЛЕТ

Летопись

(По Ипатьевскому списку)

Киев,
издательство
«Радянськый пысьмэнnык»

На украинском языке

Макет
та художнє редагування
Н. В. М'ясковської
Технічний редактор
Л. М. Бобир
Коректор
А. О. Холоша

ИБ № 2671

Здано на виробництво 16.05.89. Підписано до друку 09.11.89. Формат $70 \times 108^1/_{32}$. Папір друкарський. № 1. Гарнітура літературна. Високий друк з ФПФ. 24,5 умовн. друк. арк., 24,85 умовн. фарбовідб., 25,35 обл.-вид. арк. Тираж 115 000 пр. (1-й завод 1—65 000 пр.). Зам. 9-219. Ціна в оправі 3 крб. 40 к.

Видавництво «Радянський письменник».
252054, Київ-54, вул. Чкалова, 52.

Харківська книжкова ф-ка ім. М. В. Фрунзе.
310057, Харків-57, вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

Каждый, кто интересуется национальной историей и тысячелетней традицией ее передачи и отражения в слове, знает нашу самую древнюю летопись «Повесть временных лет», которая создавалась в XI — начале XII века Нестором и другими летописцами. Однако летопись Нестора по Ипатьевскому списку, который, в отличие от Лаврентьевского списка, имеет отчетливое украинское происхождение, на Украине никогда не издавалась, в России же в последний раз — в 1871 году.

В этом издании читатель имеет возможность одновременно получить оригинальный текст Ипатьевского списка и перевод на современный язык, также сделана попытка впервые воссоздать эпические рассказы летописи как стихотворный украинский эпос периода Киевской Руси.

П42 **Повість** врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка.— К.: Рад. письменник, 1990. — 558 с.

ISBN 5-333-00032-8

Кожен, хто цікавиться національною історією і тисячолітньою традицією її передачі і відтворення у слові, знає наш найдавніший літопис «Повість врем'яних літ», що створювався в XI — на початку XII століття Нестором та іншими літописцями. Проте Несторів літопис за Іпатським списком, який, на відміну від Лаврентіївського списку, має виразне українське походження, на Україні жодного разу не видавався, а в Росії — востаннє 1871 року.

У цьому виданні читач має змогу одночасно одержати оригінальний текст Іпатського списку і переклад сучасною мовою, також зроблено спробу вперше відтворити епічні оповідання літопису як віршований український епос періоду Київської Русі.

П $\frac{4702640101\text{-}085}{М223(04)\text{-}90}$ БЗ.38.12.89

ББК 84Р1 + 63.3(2)4 + 63.3(2Ук)4

3 крб. 40 к.